

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
KAFKAS UNIVERSITY
FACULTY OF ECONOMICS and ADMINISTRATIVE SCIENCES

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
KAÜİİBFD

KAFKAS UNIVERSITY
JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES FACULTY

KAUJEASF

ISSN: 1309-4289

E – ISSN: 2149-9136

HAKEMLİ DERGİ

PEER-REVIEWED JOURNAL

Cilt 11 / Sayı Ek Sayı 1 / Ay Ekim / Yıl 2020
Volume 11 / Number Supplement 1 / Month October / Year 2020

Kongre Ek Sayısı

“I. Ulusal Siyaset Bilimi ve Kamu
Yönetimi Kongresi 2020 Kars”

Congress Additional Issue

“International Political Science and Public Administration Congress 2020
Kars, Turkey”

**DERGİMİZ TÜBİTAK-ULAKBİM SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER
VERİ TABANINDA DİZİNLENMEKTEDİR**
**THIS JOURNAL IS INDEXED IN ULAKBİM SOCIAL SCIENCES
AND HUMANITIES DATABASE**

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
KAÜİİBFD

KAFKAS UNIVERSITY
JOURNAL of ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES FACULTY
KAUJEASF
ISSN: 1309-4289 / E – ISSN: 2149-9136

Dergi İmtiyaz Sahibi
Journal Executive Owner

Prof. Dr. Erkan TOKUCU
Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Adına
*On Behalf of Kafkas University Faculty of
Economics and Administrative Sciences*

Editör
Editor

Dr. Öğr. Üyesi Deniz TANIR
Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Editör Yardımcıları
Subeditors

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Uğur BULUT
Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Arş. Gör. Cavit Emre AYTEKİN
Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Öğr. Gör. Metehan KARAKURT
Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Editorial Board Secretary

Doç. Dr. Elnur Hasan MİKAIL
Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Yayın Kurulu
Editorial Board

Prof. Dr. Cihan Çobanoğlu,
South Florida Sarasota-Manatee Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Emmanuel OBIESIE
Nova Southeastern Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Reşad Muradov
Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Azerbaycan
Prof. Dr. Ötügen SENER
Kafkas Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Fadhel Kaboub
Denison Üniversitesi, ABD
Doç. Dr. Levent GELİBOLU
Kafkas Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Elnur Hasan MİKAIL
Kafkas Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Deniz ÖZYAKIŞIR
Kafkas Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK
Kafkas Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Savaş DURMUŞ
Kafkas Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Aykut AYKUTALP
Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Alan Editörleri
Field Editors

İktisat
Economics

Doç. Dr. Deniz ÖZYAKIŞIR
Kafkas Üniversitesi, Türkiye

İşletme
Business Administration

Doç. Dr. Levent GELİBOLU
Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
*Political Science and Public
Administration*

Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK
Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Siyaset Bilimi ve Uluslararası
İlişkiler
*Political Science and International
Relations*

Doç. Dr. Elnur Hasan MİKAİL
Kafkas Üniversitesi, Türkiye

Üretim Editörü
Production Editor

Murat İNCE
Kafkas Üniversitesi, Türkiye

İngilizce Dil Uzmanı
English Language Linguist

Prof. Dr. Gencer ELKILIÇ
Kafkas Üniversitesi, Türkiye

KAÜİİBFD HAKEMLİ BİR DERGİDİR.
KAUJEASF IS A PEER-REVIEWED JOURNAL.
Yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazara/yazarlara aittir.
The responsibilities of the articles belong to the author/authors.

DANIŞMA KURULU
Advisory Board

Prof. Dr. Emmanuel OBIESIE	Nova Southeastern Üniversitesi/ABD
Prof. Dr. Sharan BURAK	Nova Southeastern Üniversitesi/ABD
Prof. Dr. Reşad MURADOV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Prof. Dr. Suat OKTAR	Marmara Üniversitesi / İstanbul
Prof. Dr. Aysel ERCİŞ	Atatürk Üniversitesi / Erzurum
Prof. Dr. Kerem KARABULUT	Atatürk Üniversitesi / Erzurum
Prof. Dr. Adem ÜZÜMCÜ	Hacı Bayram Veli Üniversitesi / Ankara
Prof. Dr. Canan ÇETİN	Marmara Üniversitesi / İstanbul
Prof. Dr. Cem SAATÇIOĞLU	İstanbul Üniversitesi / İstanbul
Prof. Dr. Cevat GERNİ	Gebze Teknik Üniversitesi / Kocaeli
Prof. Dr. Ercan BAYAZITLI	Ankara Üniversitesi / Ankara
Prof. Dr. Ercan SARIDAOĞAN	İstanbul Üniversitesi / İstanbul
Prof. Dr. Ercan TAŞKIN	Dumlupınar Üniversitesi / Kütahya
Prof. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ	Erciyes Üniversitesi / Kayseri
Prof. Dr. Hülya TALU	İstanbul Üniversitesi / İstanbul
Prof. Dr. Reşat KARCIOĞLU	Atatürk Üniversitesi / Erzurum
Prof. Dr. Uğur YOZGAT	İstanbul Kültür Üniversitesi / İstanbul
Doç. Dr. Fadhel KABOUB	Denison Üniversitesi/ABD

İletişim / Correspondence

Doç. Dr. Elnur Hasan MİKAİL
Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Merkez Yerleşke 36100 KARS

Telefon / Telephone

+90 (474) 225 11 50 / 1842

Belgegeçer / Faks

+90 (474) 225 12 57

e- posta / e-mail

kafkasiibfdergi@gmail.com

İnternet Sayfası / Web Page

<http://www.kafkas.edu.tr/KAUIIBFD>

Baskı / Print

Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü Sağlık,
Kültür ve Spor Daire Başkanlığı - KARS

Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (KAÜİİBFD) Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin ulusal resmi hakemli bilimsel dergisidir. Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere altı ayda bir ve yılda iki kez yayımlanır. Derginin yayın dili **Türkçe** ve **İngilizce**dir.

Derginin temel amacı; İktisadi ve İdari Bilimler (İİBF) alanlarında bilimsel bilgi üretimine katkı sağlamaktır. Bilime yenilik getiren, Yeni bir bilimsel yöntem geliştiren veya Bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulama niteliğinde olan özgün makalelere yer vermeyi amaçlamaktadır.

Derginin kapsamı İİBF alanı ile ilgili konuları kapsamaktadır. Dergide, İktisat, İşletme, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Ekonometri, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Maliye ve Uluslararası İlişkiler alanlarının kapsamına giren tüm konulardaki çalışmalar yayımlanır.

"Dergimize erişim sağlayabileceğiniz "internet kaynakları, veri tabanları veya indeksler" şunlardır:

Internet resources, databases and indexes to access this journal are as follows:

Erişim Yolları	Resim	İnternet Adresi
Ulakbim TR Dizin		http://cabim.ulakbim.gov.tr/tr-dizin/tr-dizinde-dizinenen-dergi-listesi/
Dergipark		http://dergipark.ulakbim.gov.tr/kauibf/
EconLit,		https://www.aeaweb.org/econlit/journal_list.php
ProQuest,		search.proquest.com/publication/2036230/citation/B5632CDF2E594DBBPQ/1?accountid=130306
EBSCOHost		https://www.ebscohost.com/titleLists/buh-journals.htm
UlrichsWeb,		https://ulrichsweb.serialssolutions.com/search/278227064
Google Scholar,		https://scholar.google.com.tr/scholar?hl=tr&q=%22Kafkas+%C3%9Cniversitesi+%C4%B0ktisadi+ve+%C4%B0dari+Bilimler+Fak%C3%BCltesi+Dergisi%22&btnG=&lr=
Arastirmax,		http://www.arastirmax.com/en/search/publications?fulltext=kafkas&f[0]=field_yayimlanan_dergi%3A25823
TO-KAT		http://www.toplukatalog.gov.tr/index.php?f=1&the_page=1&cwid=2&keyword=1309-4289&tokat_search_field=5&order=0&command=Tara#alt

TEŞEKKÜR *

Dergimizin bu sayısındaki makalelerin değerlendirilmesinde hakem olarak değerli katkıları sunan aşağıda isimleri yer alan öğretim üyelerine teşekkürlerimizi ve en derin saygılarımızı sunarız.

Yayın Kurulu

ACKNOWLEDGEMENT

We convey our deepest gratitude and thanks to below mentioned scholars who graciously offered their invaluable assistance in reviewing for articles of this number.

Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet Nohutçu	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan Kaygın	Kafkas Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza Ateş	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Buran	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Durkaya	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Asena BOZTAŞ	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Atıl Cem Çiçek	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan Özdemir	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Hayriye Şengün	Bayburt Üniversitesi
Doç. Dr. Levent Gelibolu	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus Zengin	Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir Yaşar	Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdulsemet Yaman	Ardahan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim Güler	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir Aksoy	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Adem Çelik	Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Arda Yüceyılmaz	Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aykut Aykutalp	Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cihan Kaymaz	Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elif Madakbaş Güleler	Bursa Uludağ Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emrullah Ataseven	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Gül Gedikkaya	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferhat Arık	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Filiz Aslan Çetin	Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hale Biricikoğlu	Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halil AKKURT	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Güler	Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüsnüye Akıllı	Nuh Naci Yazgan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kutay Üstün	Ardahan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Demirel	Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selçuk Aydın	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem Avcı Akşoy	Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeliha Dişçi	Kafkas Üniversitesi

İÇİNDEKİLER CONTENTS

Yıl: 2020, Cilt: 11, Sayı: Ek Sayı 1, Ay: Ekim
Year: 2020, Volume: 11, Number: Supplement 1, Month: October

ARAŞTIRMA MAKALELERİ (RESEARCH ARTICLES)

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION)

Asmin Kavas BİLGİÇ DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.001

**VERİMLİLİK, ETKİNLİK VE TUTUMLULUK İLKELERİ BAĞLAMINDA SAYIŞTAYIN
BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİ ÜZERİNDEKİ PERFORMANS DENETİMİ1-29**
TURKISH COURT OF ACCOUNTS' PERFORMANCE AUDITING ON METROPOLITAN
MUNICIPALITIES IN THE CONTEXT OF EFFICIENCY, EFFECTIVENESS AND ECONOMY
PRINCIPLES

Hale BİRİCİKOĞLU DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.002

**KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMUNUN TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİNİ
SAĞLAMADAKİ ROLÜ: YILLIK RAPORLAR ÜZERİNDEN İNCELEME30-59**
THE ROLE OF THE OMBUDSMAN INSTITUTION TURKEY IN ENSURING GENDER
EQUALITY: ANALYSIS THROUGH ANNUAL REPORTS

Derya Fatma BİÇER İbrahim İŞCAN DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.003

**ENGELLİ BİREYLERE ÜNİVERSİTE KÜTÜPHANELERİNDE VERİLEN
HİZMETLERDE TOPLAM KALİTE UYGULAMALARINA YÖNELİK NİTEL
ARAŞTIRMA60-80**
QUALITATIVE RESEARCH ON TOTAL QUALITY PRACTICES IN SERVICES PROVIDED
TO DISABLED INDIVIDUALS IN UNIVERSITY LIBRARIES

Yasemin MAMUR IŞIKÇI Özlem EŞTÜRK Sıla GÜLCAN

DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.004

**TÜRKİYE'DE ÇOCUKLAR KALKINMA POLİTİKALARININ NERESİNDE? ÇOCUK
HAKLARI AÇISINDAN BİR ANALİZ81-119**
WHERE ARE CHILDREN IN THE DEVELOPMENT POLICIES OF TURKEY? AN ANALYSIS
IN TERMS OF IN CHILD RIGHTS

DERLEME MAKALELERİ (REVIEW ARTICLES)

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION)

- Dilşad Türkmenoğlu KÖSE** DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.006
12 TEMMUZ BEYANNAMESİ'NİN CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NDE (CHP) YARATTIĞI SİYASİ ETKİLER120-139
THE POLITICAL EFFECTS OF THE 12 JULY DECLARATION ON THE REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY (CHP)
- Emrullah ATASEVEN** DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.007
AVRUPA VE SAĞ KANAT MİLLİYETÇİLİK: YENİ BİR SÖZLEŞME140-154
EUROPE AND THE RIGHT WING NATIONALISM: A NEW CONTRACT
- Eser ERGÖNÜL Uğur SADIOĞLU** DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.008
KENTSEL ÇÖKÜNTÜ ALANLARI ÜZERİNE TEORİK BİR TARTIŞMA155-180
A THEORETICAL DISCUSSION ON URBAN DETERIORATED AREA
- H. Furkan LİVAN** DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.009
TEMELCİLİK-SONRASI DEMOKRASİ TEORİSİ ÜZERİNE NOTLAR: BİRLİKTE-VAROLUŞ VE ANTAGONİZMA181-208
NOTES ON POST-FOUNDATIONAL THEORY OF DEMOCRACY: COEXISTENCE AND ANTAGONISM
- Gülen GÖKTÜRK** DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.010
CAN SIKINTISI, AYLAKLIK VE GÖSTERİ209-226
BOREDOM, LEISURELINESS AND SPECTACLE
- Hasan Emir AKTAŞ** DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.011
IRAK SİYASİ SİSTEMİNİN VE HÜKÜMET YAPISININ MEŞRUIYET MESELESİ.....227-244
LEGITIMACY PROBLEM OF IRAQ'S POLITICAL SYSTEM AND GOVERNMENT STRUCTURE
- Hasan GÜLER** DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.012
GÖÇ VE ENTEGRASYON: TÜRKİYE'DE "UYUM" AMA NASIL?245-268
IMMIGRATION AND INTEGRATION: ADAPTATION OF IMMIGRANTS IN TURKEY BUT HOW?

- İhsan EKEN** DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.013
**SAĞLIK BAKANLIĞI TEŞKİLAT YAPISINA İLİŞKİN MERKEZİYETÇİLİK/ÂDEMI
MERKEZİYETÇİLİK DÜZENLEMELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**269-305
A REVIEW ON CENTRALISATION/DECENTRALISATION REGULATIONS ON
ORGANIZATION STRUCTURE OF THE MINISTRY OF HEALTH
- Kerim ÇINAR Aynur LİMON** DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.014
**İSLAMOFOBİK BİR SAVAŞ İÇİNDE BİR LİDER: BOSNA SAVAŞI VE ALİYA
İZZETBEGOVİÇ**306-324
A LEADER IN THE MDDLE OF AN ISLAMOPHOBIC WAR: BOSNIAN WAR AND ALIJA
IZZETBEOVIC
- Nahide Işıl ÇETİNKAYA İSTİKBAL Ersin KOPUZ** DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.015
**POLİTİKA OLUŞTURMA SÜRECİNİN BİR AKTÖRÜ OLARAK EKONOMİK VE
SOSYAL KONSEY**325-343
ECONOMIC AND SOCIAL COUNCIL: AN ACTOR OF POLICY MAKING PROCESS
- Selim RÜŞEN Uğur İŞİK** DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.016
RADİKAL DEMOKRASİ BAĞLAMINDA SOL POPÜLİZMİN İMKÂNI344-360
THE POSSIBLITY OF A LEFT POPULISM IN THE CONTEXT OF RADICAL DEMOCRACY
- Uğur SADIOĞLU Erkan AĞIRALAN** DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.017
**İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ÇERÇEVESİNDE 25. TARAFLAR KONFERANSI (COP
25)**.....361-385
25TH CONFERENCE OF THE PARTIES (COP 25) IN THE FRAMEWORK OF CLIMATE
CHANGE
- Ülke Evrim UYSAL** DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.018
İSLAM KENTİ: ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME386-402
ISLAMIC CITY: A CRITICAL EVALUATION
- A. Baran DURAL** DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.019
**EV HALİNİN İÇİNDEN TOPLUMUN GENELİNE MEDYANIN DÖNÜŞTÜRÜCÜ
İŞLEVİNDE “KATILIMCI İZLEYİCİ” OLGUSU**403-424
THE ROLE OF PARTICIPANT AUDIENCE ON THE TRANSFORMATIVE FUNCTION OF
MEDIA

VERİMLİLİK, ETKİNLİK VE TUTUMLULUK İLKELERİ BAĞLAMINDA SAYIŞTAYIN BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİ ÜZERİNDEKİ PERFORMANS DENETİMİ¹

Makale Gönderim Tarihi: 05.03.2020 Yayına Kabul Tarihi: 23.10.2020

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 11, Sayı, Ek Sayı 1,
2020
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Asmin Kavas BİLGİÇ

Dr. Öğr. Üyesi
Eskişehir Osmangazi
Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu
Yönetimi Bölümü
asmin.kavasbilgic@ogu.edu.tr
Orcid id: 0000-0001-8319-7950

ÖZ Performans esaslı bütçelemeye dayanan yeni mali yönetim anlayışında Sayıştayın başta belediyeler olmak üzere tüm kamu idarelerinin mali alandaki denetimlerinde görev alanı, 2003 tarihli 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu kapsamında genişletilmiştir. Bu Kanun'un yürürlüğe girmesinin ardından Sayıştay, idareler tarafından hazırlanan politika belgelerinin değerlendirilmesi görevini içeren kurumsal performans denetimine başlamıştır. Kurumsal performans denetimi dikkate alınarak geliştirilen bu çalışmanın temel amacı Sayıştayın performans denetimlerinin, verimlilik, etkinlik ve tutumluluk ilkeleri bağlamında tartışmak ve büyükşehir belediyeleri için bu denetimlerin önemini göstermektir. Çalışma kapsamında 2014 yılı itibariyle Sayıştay tarafından gerçekleştirilen kurumsal performans denetiminin kavramsal analizi, Türkiye'ye bu uygulamanın nasıl yansıdığı tartışılmıştır. Çalışmada içerik analizi yöntemine başvurulmuş, Sayıştay tarafından 30 büyükşehir belediyeleri özelinde 2019 yılında hazırlanan performans denetim raporlarındaki denetim bulguları açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonuç kısmında ise Türkiye'deki büyükşehir belediyelerinin performans denetimini tam olarak özümseyemedikleri, tespit edilen bulgular üzerinden tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Performans, Denetim, Büyükşehir Belediyeleri

JEL kodları: H72, H76, H83.

Alanı: Kamu Yönetimi

Türü: Araştırma

DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.001

Atıfta bulunmak için: Bilgiç, A. K. (2020). Verimlilik, etkinlik ve tutumluluk ilkeleri bağlamında sayıştayın büyükşehir belediyeleri üzerindeki performans denetimi. *KAÜİBFD*, 11(Ek Sayı 1), 1-29.

¹ “Verimlilik, Etkinlik ve Tutumluluk İlkeleri Bağlamında Sayıştayın Büyükşehir Belediyeleri Üzerindeki Performans Denetimi” başlıklı bu çalışma, 5-7 Mart 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş olan “1. Ulusal Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Kongresi” kapsamında sunulmuştur. Sunulan bu bildiri, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi’nde yayımlanmak üzere genişletilmiş ve yeniden gözden geçirilmiş halidir.

TURKISH COURT OF ACCOUNTS' PERFORMANCE AUDITING ON METROPOLITAN MUNICIPALITIES IN THE CONTEXT OF EFFICIENCY, EFFECTIVENESS AND ECONOMY PRINCIPLES

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUEASF
Vol. 11, Issue Suppl 1, 2020
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 05.03.2020 Accepted Date: 23.10.2020

Asmin Kavas BİLGİÇ

Asst. Prof
Eskişehir Osmangazi University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences.
Department of Political Science
and Public Administration
asmin.kavasbilgic@ogu.edu.tr
Orcid id: 0000-0001-8319-7950

ABSTRACT | In the new financial management approach based on performance-based budgeting, the mandate of the Turkish Court of Accounts (TCA) in the financial audits of all public administrations has been expanded within the scope of the Law No.5018 (2003). After the enactment of this Law, TCA started its corporate performance audit, including the task of evaluating policy documents prepared by the administrations. The main purpose of this study is discussing the performance audits of TCA in the context of the principles of efficiency, effectiveness and economy and showing the importance of these audits for metropolitan municipalities. In the study, the content analysis method was preferred and the findings and deficiencies regarding the erroneous practices in the performance audit reports (by TCA in 2019) for 30 metropolitan municipalities were tried to be explained. At conclusion, performance auditing of the metropolitan municipality couldn't fully assimilate in Turkey was discussed over the findings detected

Keywords: *Performance, Auditing, Metropolitan Municipalities*

Jel codes: *H72, H76, H83*

Scope: *Public Administration/ Economy*

Type: *Research*

Cite this Paper: Bilgiç, A. K. (2020). Turkish court of accounts' performance auditing on metropolitan municipalities in the context of efficiency, effectiveness and economy principles. *KAUEASF*, 11(Suppl 1), 1-29.

1. GİRİŞ

“Kaynaklarımızı amaçlarımız doğrultusunda nasıl harcarız?” sorusu bir devlet için ele alındığında basit gibi görünmekle birlikte; arka planda devletin performansını bütçe ile ilişkisi bağlamında tanımlamayı, izlemeyi ve değerlendirmeyi sağlayacak büyük bir zihniyet dönüşümü, kurumsal altyapı ve uygulama iradesi gerektirmektedir. Türkiye 2001 krizi sonrasında AB sürecinin de ivmesiyle, kamu harcamalarının performans esaslı olarak yönetilebilmesi için gerekli yasal çerçeveyi oluşturan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nu 2003 yılında kabul etmiştir. Kanun’da öngörülen kurum ve araçlar, Kanunu takip eden yıllar içerisinde parça parça devreye girmiştir. Son eksik halka olan performans denetimi, Sayıştay Kanunu’nda 2010 yılında yapılan değişiklikle yasal zemine kavuşmuş ve Sayıştay tarafından 2014 yılında kurumsal denetimlere başlanmıştır. Performans esaslı bütçelemeye dayanan yeni mali yönetim anlayışı kapsamında Sayıştay tarafından, saydamlık, şeffaflık ve hesap verme sorumluluğunun artması amacıyla kurumsal performansın ölçülmesi öngörülmüştür. Bu ölçümler, kamu idareleri tarafından: (1) Beşer yıllık orta ve uzun vadeli amaçlara ulaşmak için hazırlanan stratejik planlar; (2) Stratejik planlar doğrultusunda belirlenen amaç ve hedefleri gerçekleştirmek amacıyla yürütülecek faaliyet ve projeler ile bunların kaynak ihtiyaçlarını, performans hedef ve göstergelerini yansıtan yıllık performans programları ve (3) Bütçe gerçekleştirmelerini ve meydana gelen sapmaları içeren yıllık faaliyet raporları üzerinden yapılmaya başlanmıştır. Türkiye’de Sayıştay tarafından yapılan bu performans denetimleri, birtakım kriterlere göre yapılmaktadır. Bu teknik kriterlerin genel çerçevesini ve asıl dayanağını, Uluslararası Sayıştaylar Birliği tarafından kabul edilen “verimlilik, etkinlik ve tutumluluk” yaklaşımları oluşturmaktadır. Uluslararası düzlemde kabul edilen bu kriterlerin, ulusal mevzuatta karşılık bulmuş hali ise 5018 sayılı Kanun çerçevesinde çizilmiştir (Küçükaycan ve Ağdeniz, 2019).

Çalışma kapsamında temel olarak, “*Sayıştay tarafından 30 büyükşehir belediyesine yönelik hazırlanan performans denetim raporları, verimlilik, etkinlik ve tutumluluk yaklaşımları doğrultusunda nasıl ele alınmaktadır?*” sorusuna yanıt aranmıştır. Bu sorunun yanıtı aranırken; çalışma kapsamında Sayıştay tarafından gerçekleştirilen kurumsal performans denetiminin kavramsal analizi, bu denetimin diğer ülkeler tarafından nasıl ve hangi kriterler bağlamında ele alındığı ve Türkiye’ye bu uygulamanın nasıl yansıdığına yönelik temel bulgulara yer verilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, Türkiye’deki 30

büyükşehir belediyesinin Sayıştay tarafından gerçekleştirilen performans denetim raporlarını, performans denetim kriterleri açısından incelemek ve performans denetim sonuçlarını; verimlilik, etkinlik ve tutumluluk yaklaşımları doğrultusunda tartışmaktır. Verilen bu bilgiler ışığında çalışmada, 2019 yılında Sayıştay tarafından yayımlanan 30 büyükşehir belediyesinin performans denetim raporları, içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmiş ve denetim raporlarının bulguları tartışılmıştır.

Türkiye’de Sayıştay tarafından kurum ve kuruluşların performans denetimlerine yönelik araştırma yapan çalışmaların sayısında son dönemde artış yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu araştırmalardan biri, “Devlet Üniversitelerinin Performans Denetim Sonuçlarında Raporlanan Bulguların Analizi” başlıklı çalışma oluşturmaktadır (Küçükçağlayan ve Ağdeniz, 2019). Bu çalışma, Türkiye’deki devlet üniversitelerinin Sayıştay tarafından gerçekleştirilen performans denetim sonuçlarını araştırmayı hedeflemektedir. Çalışma kapsamında üniversitelerin denetim raporlarında tespit edilen sorun alanlarına değinilmiştir. Yine bu alana yönelik diğer bir araştırma ise “Kamu Kurumlarında Performans Ölçümü ve Sayıştay Denetimi İlişkisi: Türkiye’deki Düzenlemeler Bakımından Bir Değerlendirme” başlıklı çalışmadır (Sakal ve Şahin, 2008). Bu çalışma kapsamında 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nda Sayıştayın performans denetiminin rolü ve önemi üzerinde durulmaktadır. “Yerel Yönetimlerin Performans Denetimi” başlıklı diğer bir çalışma, yerel hedeflerin gerçekleştirilmesinde performans denetiminin önemini tartışmaktadır (Güven, 2014). Alana katkı sağlayan diğer örnek bir araştırma ise “Bitmeyen Senfoni: Belediyelerde Performans Denetimi” başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada kapsamında da Türkiye’deki yerel yönetim reformları ile performans denetimi hakkında olumlu ve olumsuz yönlerin belirlenmesi amaçlanmıştır (Eroğlu, 2019). “Kamu Mali Yönetiminde Değişim Ve Sayıştay’ın Performans Denetimi Yetkisinin Gelişimi” başlıklı araştırmada Sayıştayın performans denetimi yetkisinin gelişimi ele alınmıştır. Çalışmanın sonuç kısmında Sayıştayın performans denetimi kapsamında verimlilik, etkililik ve tutumluluk (VET) denetimi yapamadığı, sadece performans bilgisi denetimi yapıldığı tartışılmıştır (Kaçer, 2019). Alana önemli katkılar sunan bu araştırmalar ağırlıklı olarak Sayıştay tarafından gerçekleştirilen performans denetimlerinin rolü ve önemi üzerinde durmuşlardır. Yine bu çalışmaların sonuç bulgularındaki en önemli ortak tespit, Türkiye’deki kamu kurum ve kuruluşlarının performans yönetim kültürünü genel olarak benimseyemedikleri yönündedir. Ancak bu çalışmalar içerisinde 30 büyükşehir belediyesinin performans denetimlerini örnek denetim bulguları üzerinden inceleyerek; bu denetimlerin verimlilik, etkinlik ve

tutumluluk yaklaşımları ile ilişkisini ortaya koyan araştırmaların varlığı dikkat çekmemiştir. Örnek bulgular üzerinden Sayıştayın, büyükşehir belediyelerinin performans denetimlerinin verimlilik, etkinlik ve tutumluluk yaklaşımları açısından incelenmesini hedefleyen araştırmaların sayısının sınırlı olması da bu alanda çalışma yapılmak istenmesinin temel nedenlerinden birisini oluşturmaktadır. Çalışma, Sayıştay tarafından sunulan büyükşehir belediyelerinin performans denetimleri ile ilgili kapsamlı bir sınıflandırma yapmaktadır. Bununla birlikte örnek büyükşehir belediye bulguları üzerinden performans denetimlerinin; verimlilik, etkinlik ve tutumluluk yaklaşımları bağlamında tartışmayı hedefleyen çalışmanın, ileride yapılacak araştırmalara teorik bir altyapı sunması hedeflenmektedir. Bu açılardan da çalışmanın literatüre katkı yapması beklenmektedir.

Çalışmanın kavramsal çerçevesini, performans denetim kavramı oluşturmaktadır. Bu kapsamda çalışma temel olarak 3 kısımdan oluşmaktadır. Çalışmanın izleyen ilk kısmında öncelikle performans yönetimi ve performans denetim kavramları ele alınmıştır. Devam eden kısımlarda dünya Sayıştaylarının, bu alandaki uygulamalarına ve Türkiye'deki performans denetimine yönelik teorik bilgilere değinilmiştir. Çalışmanın son kısmında ise 30 büyükşehir belediyesinde Sayıştay tarafından gerçekleştirilen kurumsal performans denetimlerinin, genel bulgular ve denetim kriterleri bağlamında nasıl ele alındığına yer verilmiştir. Bulguların tespitlerinin ardından aynı kısmın sonunda, sonuç ve genel değerlendirme yapılarak, çalışma tamamlanmıştır.

2. ÇALIŞMANIN TEORİK ARKA PLAN

Çalışmanın teorik arka planı başlıklı bu bölümünde literatürde tartışılan performans yönetimi ve performans denetimi kavramları ele alınmıştır. Yine bu başlık altında dünya Sayıştaylarının, performans denetimi alanındaki uygulamalarına ve Türkiye'deki performans denetimine yönelik teorik bilgilere yer verilmiştir.

2.1. Performans Yönetimi ve Performans Denetimi Kavramları

Performans yönetimi, yönetimin diğer işlevleri ile genel performansını sürekli geliştirmeyi ve ortak amaçlarda birleştirmeyi hedefleyen ve bu amaçlara ulaşmak için de gerekli planlama, ölçme, yönlendirme ve kontrol işlevlerini yürütmeyi öngören, bir yönetim biçimidir. (Kubalı, 1999, s. 36). Kamu yönetiminde performans yönetimi, yerel yönetim birimlerinin güçlendirilmesi, yönetişim, kamu işletmeciliği ve küreselleşme gibi olguların kamu yönetimine yansımaları olarak ifade edilmektedir (Bilgin, 2008, s. 60). Bu kapsamda kamu yönetimindeki performans algısı, "katılımcı yöntemlerle belirlenmiş ve planlanmış uygun iş ve

eylemleri; doğru kararlarla, uygun zaman ve mekânda örgütlemek ve istenilen kalite ve miktarda yapmak” şeklinde kabul görmektedir (T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2018). Performans yönetim süreci; örgütlenme, planlama, koordinasyon, mali yönetim ve denetim aşamaları gibi yönetimin tüm işlev alanlarında hâkim olabilmektedir. Bir kurum veya kuruluştaki performans yönetim süreci temel olarak: “*Neredeyiz ?*”, “*Nerede olabilirdik ?*” ve “*Nerede olmalıyız ?*” sorularının cevaplarını aramaktadır (Köseoğlu, 2008, s. 23). Bu bağlamda kamu yönetimindeki performans yönetimi; planlama, uygulama, denetim ve geliştirme aşamalarından oluşmaktadır. Bu çalışmanın da odak noktasını oluşturan performans denetimi, kamu performans yönetim sürecinin üçüncü aşamasını oluşturmaktadır. Bu çerçevede performans denetimi, planlaması yapılan ve uygulanan performans değer ve ölçütlerine göre belirlenen faaliyetlerin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği, temel amaç ve hedeflere ulaşıp ulaşılmadığı veya ne düzeyde ulaşıldığına ilişkin geribildirim dayalı bir değerlendirme yöntemidir (Bilgin, 2007, s. 67-68). 21. yüzyılla beraber birçok ülkede denetim modeli olarak kabul edilen performans denetimi, kamu harcamalarının verimliliği, etkinliği ve tutumluluğu tartışmaları içerisinde geleneksel denetimin, hesap verme sorumluluğu ve yeni mali yönetim anlayışında yetersiz kaldığı dönemde ortaya çıkmıştır.

1980’li yıllarla beraber politika modellerinin küreselleşmesi ve kamu yönetimi anlayışında yaşanan dönüşümle birlikte, denetim beklentileri de değişime uğramıştır. Bu değişim sonucunda performans denetiminin kavramsal çerçevesi, neredeyse tüm dünyada benzer şekilde kurgulanmıştır. 1980’li yıllardan önce kamu harcamalarında düzenlilik denetimi kabul görürken; yaşanan yeni dönüşümle beraber kamu hizmet sunumlarında kaynakların amaca yönelik hizmet edip etmediği, bu kaynakların israf edilip edilmediği, kaynakların kullanımında fayda-maliyet ilişkisinin gözetilip gözetilmediği konuları gündeme gelmiş ve bu durum, denetim yapısında değişikliğe gidilmesini gerekli kılmıştır. Özellikle 1990 yıllarda Dünya Bankası ve diğer uluslararası kurumlarca stratejik planlamaya dayalı performans esaslı bütçeleme sistemini temel alan modern performans denetimi yaklaşımı geliştirilmiştir. Kamuda, mali araçların disipline edilmesi, stratejik önceliklere göre kaynak dağılım modelleri ve bu kaynak dağılımının etkili ve verimli olmasını hedefleyen bütçe izdüşümü ile klasik bütçenin siyasal ve sosyal yönünü, modern bütçe teknikleri ile birleştiren stratejik planlamaya dayalı performans esaslı bütçeleme sistemi kapsamında modern performans denetimi esas alınmıştır. (Yılmaz H. H., 2014, s. 356-358). 1990’lı yıllardaki bütçeleme sistemindeki bu dönüşüm, “Kurumsal Performans Denetimi”, “Paranın Değeri Denetimi”, “3E Denetimi” ve “Etkinlik Denetimi”

gibi adlarla anılan ve aynı anlama gelen, modern bir denetim türünün doğuşuna ilham kaynağı olmuştur. Bu bağlamda genel kabul gören kurumsal performans denetimi anlayışı, kamu kurum ve kuruluşlarının amaçları doğrultusunda belirledikleri faaliyetlerin veya yöntemlerin performanslarının değerlendirilmesini kapsamaktadır (Khan, 1995, s. 19). Bu denetim yalnızca amaç ve hedeflere ulaşmadaki başarıyı değil, bunun yanında verimlilik, etkinlik ve tutumluluk yaklaşımlarına yönelik yapılan incelemeleri ve değerlendirmeleri de içermektedir (INTOSAI, 2004, s. 11). Yapılan denetimlerin temel ilgi alanları ve yaklaşımları, Türkiye Sayıştayının da üyesi olduğu Uluslararası Sayıştaylar Birliği (International Organization of Supreme Audit Institutions-INTOSAI) tarafından geliştirilmiştir. Uluslararası Sayıştaylar Birliği tarafından performans denetimi özelinde; verimlilik, etkinlik ve tutumluluk olmak üzere 3 temel yaklaşım belirlenmiştir. Verimlilik, kurumun temel amaçları göz önünde bulundurularak, kaynakların en uygun (optimum) kullanımı anlamına gelir (TC Sayıştay, 2018). Bu kapsamda verimlilik, denetlenen kurum ve kuruluşların veri sistemleri, performans ölçüm ve izleme etkinliklerinde düzeltici önlemler alabilmek için kurum içerisindeki insan kaynakları, maliye ve diğer kaynakların kullanımının denetimini içermektedir (INTOSAI, 2004, s. 11). Etkinlik, kurumun temel amaçlarına ne ölçüde ulaşıldığını anlatır. Başka bir ifadeyle amaca erişimin anlamlandırılması, etkinlik betimlemesiyle mümkün olur (TC Sayıştay, 2018). Bu kapsamda etkinlik, denetimden geçen kurum ve kuruluşların belirledikleri amaçlar ve hedeflere ulaşmaları için mevcut performanslarının etkinliği ile hedeflenen ve gerçekleşen performansın etkilerinin karşılaştırılmasının denetimi anlamına gelmektedir (INTOSAI, 2004, s. 11). Ekonomiklik anlamına da gelen tutumluluk, temel kalite düzeyinin düşmesine müsaade etmeksizin, faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde kullanılan kaynakların maliyetinin asgari düzeyde tutulmasını ifade eder (TC Sayıştay, 2018). Bu kapsamda tutumluluk, iyi ve şeffaf yönetim uygulamaları ve politikaları çerçevesinde, faaliyetler için kullanılan kaynakların israf edilip edilmediği ve yönetimin bütçe politikası ile tutarlı olup olmadığına ilişkin, denetimi kapsamaktadır (INTOSAI, 2004, s. 11). Verimlilik, etkinlik ve tutumluluk yaklaşımları bağlamında yapılan tüm bu değerlendirmeler dikkate alındığında, kurumsal performans denetimleri, kamu kurumlarının “doğru şeyi, en az maliyetle ve doğru bir şekilde” yapıp yapmadıklarının ve bu yaklaşımlar göz önünde bulundurularak gereken tedbir ve önlemlerin, ilgili birimlere iletmesini amaçlamaktadır (Demirbaş, 2001, s. 70).

2.2. Dünya Sayıştaylarının Uygulamaları

Performans denetimi, yasama tarafından alınan kararlara ya da saptanan amaçlara dayanır ve tüm kamu sektörüne uygulanabilir (INTOSAI, 2009, s. 1). Tüm

dünyada genel kabul gören performans denetimi, uygulama açısından ülkelere göre birtakım farklılıklar içermektedir. Örneğin ABD’de performans denetimi, ekonomi ve verimlilik ile program denetimlerini içeren temel bir denetim şeklinde düzenlenmiştir (T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2018). İngiltere’de ise performans denetimi, 2000’li yıllardan itibaren kamu hizmetlerinin sunumunda esas alınmaya başlanan “En İyi Değer (Best Value)” programının kabul edilmesi ile somut politika ve uygulama araçlarına dönüştürülmüştür (Çetin, 2008, s.45-48). Bilgi teknolojileri aracılığı ile vatandaşın, hizmete daha hızlı ve düşük maliyetle ulaşmasını hedefleyen “En İyi Değer (Best Value)” yaklaşımı ile birlikte İngiltere’de, 2000’li yıllardan itibaren “Paranın Değeri Denetimi” olarak da bilinen performans denetimi, yönetim ve gelir kaynaklarının, verimlilik, etkinlik ve tutumluluklarının değerlendirilmesi kapsamında yapılmaktadır. İngiltere Sayıştay tarafından bu denetim, kurum ve kuruluşların amaçlarına ulaşmak için kaynaklarını en uygun seviyede kullanıp kullanmadığı şeklinde ele alınmaktadır (National Audit Office, 2011, s. 8-15). İngiltere’de “En İyi Değer” uygulaması, en çok yerel yönetimler üzerinde etkisini göstermektedir. Bu uygulamanın yerel yönetimler alanındaki temel amacı, maliyet ve hizmet standartları gibi alanlarda yerel otorite performansının iyileştirilmesini, ifade etmektedir. İngiltere’de Sayıştay, kamu kurum ve kuruluşları dışında, başta Parlamento üzere birçok alanda faaliyet gösteren yapılanmalara da kendi talepleri doğrultusunda performans esaslı bütçelemeye ilişkin verimlilik, etkinlik ve tutumluluk ilkelerinin nasıl ele alınması gerektiği konusunda tavsiyeler vermekte ve bu alana ilişkin yol gösterici bir rol oynamaktadır (National Audit Office, 2011, s. 8-15). İngiltere’de Paranın Değeri Denetiminde Sayıştay dışında, kurum ve kuruluşların kaynaklarının etkin yönetimini sağlamak üzere 2010 yılında Parlamento’ya bağlı ve Kraliyet Hazinesi ile birlikte faaliyet gösteren, “Verimlilik ve Reform Grubu” kurulmuştur. Bu Grup, Sayıştayın çalışmalarına da destek sağlamaktadır. Grubun temel amaçları aşağıdaki gibidir:

- Sayıştay tarafından yıllık olarak yapılan denetimler sonucunda tespit edilen bulgulara denetim bulgusu denmektedir. Sayıştay tarafından yapılan kurumsal performans denetimleri sonucunda tespit edilen bu denetim bulgularını değerlendirmek,
- Kurum ve kuruluşların yıllık harcamalarını gözden geçirmek,
- Bir sonraki mali yıl için kurumların tahmini bütçe harcamalarının belirlenmesinde onlara rehberlik etmek,
- Kurumların kaynaklarını etkin ve verimli kullanılabilmeleri amacıyla amaç ve faaliyetlerin, bütçe gider-gelir kalemlerinin kamu kaynakları ile uyumlu bir şekilde hazırlanmasında yol gösterici bir rol oynamaktır.

Grubun kararları sadece tavsiye ve yol gösterici niteliktedir (National Audit

Office, 2010). Sayıştayın kurumsal performans denetimleri ve Verimlilik ve Reform Grubunun kurumlarla birlikte yürüttüğü etkin çalışmaları sonucunda 2014-2015 mali yılında, kurumlar tarafından yapılacak işler ve kaynak dengesi, daha etkin ve verimli kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde önceki yıllara göre, ihtiyaçlar doğrultusunda kurumlar tarafından önceliklendirmelerin daha iyi belirlenmesi, amaç ve hedeflerin daha iyi saptanması ve buna bağlı olarak kaynakların etkin ve verimli kullanımı ile devlet bütçesinden toplam “20 milyar dolarlık” kaynak fazlası yaratılmıştır (National Audit Office, 2014).

Yeni Zelanda’da kurumsal performans denetimi, Sayıştay tarafından kurum ve kuruluşlarına yapılmaktadır. Bu kuruluşlar; bakanlıklar, kraliyet kuruluşları, kamu iktisadi teşekkülleri, yerel yönetimler, yasal kurullar ve diğer kamusal organlardan oluşmaktadır. Yapılan düzenli denetimler sonucu oluşturulan denetim raporları da sürekli bir çalışma belgesine dönüşerek, Parlamente’ye sunulmaktadır. Parlamente’ye sunulan bu raporlar, tıpkı İngiltere’de olduğu gibi kurumlar için yol gösterici bir rehber niteliği taşımaktadır. Kurumlar tarafından hazırlanan yıllık faaliyet raporları üzerinden Sayıştay tarafından yapılan performans denetim çalışmalarında geliştirilen öneriler, hem kurumların eksik noktalarını ortaya çıkarmakta hem de daha iyi sonuçlara ulaşabilmek için tavsiye niteliği taşımaktadır. Sayıştay tarafından hazırlanan performans denetim raporlarında şu görüşlere yer verilmektedir:

- Kurumların sorumluluklarını etkili ve verimli bir şekilde yerine getirip getirmediikleri,
- Kamu kurumlarında mesleki özelliklerinin gerektirdiği (standart) davranışlara uyulup uyulmadığı, amaca uygun faaliyetlerin ne ölçüde etkin ve verimli yürütüldüğü,
- Yasal yükümlülüklere uyulup uyulmadığı,
- Beklenen hedeflerin gerçekleşip gerçekleşmediği ve
- Kaynakların etkin kullanıp kullanılmadığına ilişkin görüşlere yer verilmektedir.

Kurumların 2018-2019 yılı faaliyet raporlarına ilişkin, Sayıştay tarafından yapılan performans denetimine yönelik genel değerlendirme bölümleri incelendiğinde; birçok kurumun, kaynakları etkin ve verimli kullandığı ancak, hedeflere ve faaliyetlere ilişkin izleme sistemlerinin yaygınlaştırılması gerekliliği vurgusunun yapıldığı dikkat çekmektedir (Controller and Auditor-General, 2019).

Kanada Sayıştayını, kurumların faaliyetlerinin ve programlarının verimlilik,

etkinlik ve tutumluluk yaklaşımlarına uygun yürütülüp yürütülmediğini, bu programlara yönelik kaynakların etkin kullanıp kullanılmadığını tespit etmek ve bu yönde parlamentoyu bilgilendirmek için kurumsal performans denetimini yapmakla yükümlüdür (Office of the Auditor General of Canada, 2014, s. 14-17). Kanada’da Sayıştay, performans denetimi kapsamında etkinlik denetimine ağırlık vererek, kamu kurum ve kuruluşları tarafından yapılan performans ölçümlerinin ve raporlarının yeterliliğini, kaynak kullanımını, planlama ve ihale süreçlerini değerlendirmektedir. Kanada Sayıştay’ı performans denetim süreçlerinde kurumların performans ve programlarını, tutumluluk ve çevresel etki değerlendirme analizlerine göre de gerçekleştirmektedir. Sayıştayın kurumsal performans denetimlerinde konu seçimi konusunda da önemli bir takdir yetkisi bulunmaktadır. Bu kapsamda Kanada’da Sayıştay, özellikle kamu kurum ve kuruluşlarının mal varlığını ve güvenliğini tehdit edebilecek yüksek riskli alanlara odaklanmaktadır (Office of the Auditor General of Canada, 2020).

2.3. Türkiye’de Kurumsal Performans Denetimi ve Denetim

Kriterleri

1982 Anayasası’nın 160. maddesinde, Türk idare yapısının dış denetim görevinin Sayıştay tarafından üstlenileceği belirtilmiştir. Belirtilen bu dış denetim görevi 1995-1996 yıllarına kadar geleneksel denetim anlayışının temel ilkelerini oluşturan; doğruluk, yasallık ve hukukilik ilkeleri çerçevesinde yapılmıştır. 1996 yılında çıkarılan 4149 sayılı Torba Kanun ile Sayıştay, kurum ve kuruluşların kaynaklarını ne ölçüde verimli, etkin ve tutumlu kullandıklarını inceleme ve kurumların bu alana yönelik belgelerini denetleme görevi ile yetkilendirilmiştir (Kubalı, 1999). Bu Kanun kapsamında açıkça performans denetimi kavramından bahsedilmese de; ilgili düzenleme ile birlikte Sayıştayın performans denetimini yapma yolu açılmıştır. Ayrıca düzenleme ile beraber yasal açıdan ilk kez, performans denetiminin bir denetim türü olarak Sayıştayın görev alanına girdiği dikkat çekmektedir (Karaahmeti 2010, s. 105-107). Performans denetiminin bir denetim türü olarak Sayıştayın görev alanına girmesine rehberlik eden temel düzenleme ise 2003 tarihli 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’dur. Kanun, performans esaslı bütçeleme kapsamında kaynakların ne şekilde elde edileceği ve bu kaynakların yine ne şekilde etkin, verimli ve ekonomik kullanılacağına ilişkin bilgi veren performans denetiminin de temelini oluşturur.

Yapılan tüm bu düzenlemelerle, Türkiye’de Sayıştayın görev alanı olarak tanımlanan kurumsal performans denetimi, 2010 yılında çıkarılan 6085 sayılı Sayıştay Kanunu ile son şeklini almıştır. Bu Kanun performans denetimini, 5018 sayılı Kanun’un ilkeleri çerçevesinde tanımlamıştır. Sayıştay Kanunu’nun 36.

maddesinde performans denetimi, “hesap verme sorumluluğu çerçevesinde idarelerce belirlenen hedef ve göstergelerle ilgili olarak faaliyet sonuçlarının ölçülmesi suretiyle gerçekleştirilir” şeklinde tanımlanmıştır. Bu denetim asıl dayanağını, Kanunu’nun ilgili 35. maddesindeki; “kamu idarelerinin hesap, mali işlem ve faaliyetleri ile iç kontrol sistemlerinin incelenmesi ve kaynakların etkili, ekonomik, verimli ve hukuka uygun olarak kullanılmasının değerlendirilmesi” ibaresinden almaktadır. Bu noktada tartışılması gereken husus performans denetiminin gerek literatürde, gerek uluslararası standartlarda gerekse de 5018 sayılı Kanun’un ilgili maddesinde etkinlik, verimlilik ve ekonomiklik kavramlarına atıf yapılarak tanımlanmasıdır. Benzer tartışmalara literatürde de yer verilmiştir. Yapılan araştırmalara göre plan ve bütçe komisyonundaki görüşmelerinin ardından Kanun teklifi, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Genel Kurulunda birtakım değişikliklere uğramıştır. Yasalaşma sürecinde yaşanan bu değişiklikler, Türkiye’de Sayıştayın performans denetimini tartışmalı bir hale getirmiştir (Balyemez, 2018, 284). Buna göre Kanun teklifinin komisyonda kabul edilen halinde performans denetimi, “hesap verme sorumluluğu çerçevesinde idarelerce belirlenen hedef ve göstergelerle ilgili olarak faaliyet sonuçlarının ölçülmesi, değerlendirilmesi, kamu kaynaklarının etkin, ekonomik ve verimli olarak kullanılıp kullanılmadığının incelenmesi suretiyle gerçekleştirilir” şeklinde kabul edilmiştir. Ancak, TBMM Genel Kurul görüşmelerinde performans denetimi, “hesap verme sorumluluğu çerçevesinde idarelerce belirlenen hedef ve göstergelerle ilgili olarak faaliyet sonuçlarının ölçülmesi suretiyle gerçekleştirilir” haline dönüştürülmüş ve yasalaşmıştır (İpek, 2018: 664). Yapılan değişikliklerle beraber 6085 sayılı Sayıştay Kanunu’nun yürürlüğe girmesinin ardından 2011 yılında, Sayıştay Başkanlığı tarafından Sayıştay Denetim Yönetmeliği çıkarılmış ve Yönetmelik ile Sayıştay bürokrasisinin, verimlilik, etkinlik ve tutumluluğun denetimi ile ilgili idaresi ortaya konulmuştur (Balyemez, 2018, s.285). Bu Yönetmeliğin dördüncü maddesinde düzenlilik denetimi ve performans denetiminin yanı sıra üçüncü bir denetim türü olarak “etkililik, ekonomiklik ve verimlilik denetimi”ne yer verilmiştir. Bu maddeye göre etkililik, ekonomiklik ve verimlilik denetimi; “Kamu idarelerinin faaliyetlerini yerine getirirken kaynaklarını etkililik, ekonomiklik ve verimlilik esasları çerçevesinde yönetip yönetmediklerine ilişkin sistematik denetimi ifade eder” şeklinde tanımlanmıştır. Sayıştayın bu gayretine rağmen, 2012 yılında, 6353 sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’ un 45. maddesi ile 6085 sayılı Kanun’un 35. maddesine, performans denetimi ile ilgili olarak, aşağıdaki fıkra eklenmiştir: “(b) Kamu idarelerinin gelir, gider ve malları ile bunlara ilişkin mali nitelikteki tüm hesap ve işlemlerinin denetiminde; yetkili merci ve organlar

tarafından usulüne uygun olarak alınan karar veya yapılan iş ve işlemlerin mevzuata ve idarece belirlenen hedef ve göstergelere uygun olmasına rağmen yönetsel bakımdan gerekliliği, ölçülülüğü, etkililiği, ekonomikliği, verimliliği ve benzeri gerekçelerle uygun bulunmadığı yönünde görüş ve öneri içeren yerindelik denetimi sayılabilecek denetim raporu düzenlenemez”. Bu düzenlemenin ardından Anayasa Mahkemesi Kararı ile metinden “etkililiği, ekonomikliği, verimliliği ve benzeri gerekçelerle” ibaresi çıkarılmış, bu ibarenin dışında kalan bölümler, Anayasaya aykırılık oluşturmadığı gerekçesi ile iptal edilmemiştir (İpek, 2018, s.665). Sayıştay Denetim Yönetmeliğinin 25(b) maddesinde etkililik, ekonomiklik ve verimlilik denetimi ile ilgili bir rehber çıkarılması yönündeki düzenlemeye rağmen herhangi bir rehber çıkarılmamış ve performans bilgisinin denetimi görevini bütün denetçilere verilmiştir (İpek, 2018, s.665). İlgili Yönetmelik kapsamında performans denetiminin ayrıntılarını içeren Performans Bilgisi Denetim Rehberi’nin hazırlanması hükmü getirilmiştir. Yönetmeliğin ilgili hükmü çerçevesinde Sayıştay tarafından 2013 yılında birincisi, 2014 yılında da ikincisi hazırlanan Performans Bilgisi Denetim Rehberi yayımlanmıştır. Rehberde etkinlik, verimlilik ve tutumluluk ayrı bir denetim türü olarak değil; performans denetimi içerisinde bir yaklaşım biçimi olarak ele alınmıştır. Yapılan değişiklikler ve düzenlemelerle de performans denetiminin kavramsal analizi, uluslararası literatürden bu yönüyle ayrılmıştır.

Performans Bilgisi Denetim Rehberi’ne göre performans denetiminin uygulama aşaması 4 temel süreçten oluşmaktadır. Bu süreçler; stratejik plan, performans programı ve faaliyet raporlarında belirlenen, amaç ve hedeflere yönelik bütçe uygulaması sonucunda ortaya çıkan faaliyet sonuçlarının, performans göstergeleri çerçevesinde ölçülmesini içermektedir (T.C. Sayıştay, 2014). Bu kapsamda performans denetiminin temelini, yukarıda da vurgulandığı gibi kurumlar tarafından hazırlanan 3 temel belge ve veri kayıt sistemi dokümanları oluşturmaktadır. Bu belgeler; stratejik plan, performans programı ve faaliyet raporlarıdır.

Sayıştay tarafından yapılan performans denetiminin birinci belgesi, stratejik plandır. Stratejik plan kavramı, 5018 sayılı Kanunu’nun “Stratejik planlama ve performans esaslı bütçeleme” başlıklı 9. maddesi kapsamında düzenlenmiştir. Bu maddeye göre kamu idareleri, üst ölçekli planlara ve Cumhurbaşkanı tarafından belirlenen politikalara, programlara dayanarak benimsedikleri temel ilkeler çerçevesinde:

- Geleceğe ilişkin temel misyon ve vizyonlarını oluşturmak,
- stratejik amaçlar ve ölçülebilir hedefler belirlemek,

- performanslarını önceden tespit edilmiş olan göstergeler kapsamında ölçmek ve
- bu sürecin genel izleme ve değerlendirmesini yapmak amacıyla katılımcı yöntemlerle stratejik plan hazırlarlar.

Performans denetiminin ikinci belgesini oluşturan performans programı kavramı ise yine ilgili Kanun'un aynı maddesinde yer bulmuştur. Bu maddeye göre performans programı, kamu idareleri tarafından, program dönemine ilişkin yürütülen faaliyet ve projeler ile bunların kaynak ihtiyacını, performans hedef ve göstergelerini içerecek şekilde hazırlanan yıllık programlar, şeklinde ele alınmıştır. Sayıştay tarafından yapılan performans denetiminin temelini oluşturan üçüncü ve son belge ise faaliyet raporudur. Kavram, yine ilgili Kanun'un 41. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre kamu idarelerinde üst yöneticiler ve harcama yetkilileri tarafından hesap verme sorumluluğu çerçevesinde, her yıl faaliyet raporu hazırlanır. Bu raporlar kamu idarelerinin:

- Yıllık faaliyet sonuçlarını gösteren;
- Mali bilgiler başlığı altında kullanılan kaynaklara, bütçe hedef ve gerçekleştirmelere yer veren;
- Bütçe içinde meydana gelen sapmalara ve bu sapmaların nedenlerini içeren;
- Kamu idarelerinin varlık ve yükümlülüklerini vurgulayan;
- Temel mali tablolarına yer veren;
- Stratejik plan ve performans programı uyarınca yürütülen faaliyet ve projelerini içeren,
- Performans hedef ve göstergelerinin gerçekleşme durumuna ve bunlara ilişkin değerlendirmelere yer veren, yıllık hazırlanan raporlardır.

Bu belgelere ek olarak, kurumlar tarafından hazırlanmak zorunda olan veri kayıt sistemi de Sayıştay tarafından gerçekleştirilen performans denetiminin temel dokümanlarından birisini oluşturmaktadır. Veri kayıt sistemi, Performans Denetimi Rehberi'nde şöyle tanımlanmaktadır: Veri kayıt sistemi, "bir performans hedefi veya göstergeye yönelik tüm performans bilgisinin toplandığı, analiz edildiği ve üretildiği sürecin tamamıdır". Yine bu rehberde, "herhangi bir performans hedefi veya göstergeye ilişkin gerçekleşmenin ölçülmesi ve raporlanabilmesi için" kurumlar tarafından hazırlanan veri kayıt sisteminde, ölçümün nasıl yapılacağına tanımlanmış olması gerektiği vurgulanarak, veri kayıt sisteminin temel amacı belirlenmiştir. Rehberde ayrıca "veri kayıt sisteminin, performansın ölçümüne yönelik belirlenmiş bir yazışma süreci olabileceği gibi; ilgili göstergeye yönelik gerçekleşme sonuçlarını gösteren detaylı bir bilişim programı da olabileceği" bilgisini içeren, veri kayıt sistem

türlerinden de bahsedilmiştir. (TC Sayıştay, 2014). Kurumlarca hazırlanan tüm bu dokümanların performans denetimlerinin yapılmasının ardından Sayıştay tarafından kamuoyu ile paylaşılan performans denetim raporları hazırlanmaktadır. Bu raporlar sonucunda elde edilen denetim bulguları bir sonraki sene Sayıştay tarafından tekrar ele alınmakta, izlenmekte ve idarenin ilerlemesi kaydedilmektedir. Sayıştayın yazmış olduğu performans denetim raporları, kamu idarelerinin özellikle de belediyelerin kurumsal performanslarının objektif bir bakış açısıyla değerlendirilmesi anlamında, önem taşımaktadır (T.C. Sayıştay, 2014).

Türkiye’de Sayıştay tarafından yapılan performans denetimleri, yukarıda vurgulanan ilgili dokümanlar (stratejik plan, performans programı, faaliyet raporları ve veri kayıt sistemi) üzerinden birtakım kriterlere göre yapılmaktadır. Bu teknik kriterlerin genel çerçevesini ve asıl dayanağını, Uluslararası Sayıştaylar Birliği tarafından kabul edilen “verimlilik, etkinlik ve tutumluluk” yaklaşımları oluşturmaktadır. Uluslararası düzlemde kabul edilen bu kriterlerin, ulusal mevzuatta karşılık bulmuş hali ise 5018 sayılı Kanunu’nun 35. maddesindeki; “etkili, ekonomik, verimli ve hukuka uygunluk” ifadeleridir. Sayıştay tarafından hazırlanan ve kamu idarelerine yol gösterici bir rehber niteliği taşıyan performans denetimi rehberinde, ilgili kriterlere ve denetim kapsamına yönelik teknik bilgilere yer verilmiştir. Bu rehberde yer alan kriterler ve teknik bilgiler, Sayıştay denetçileri tarafından temel kabul edilmekte ve tüm kamu idarelerinde performans denetimlerinin özünü oluşturmaktadır (Küçükaycan ve Ağdeniz, 2019).

Verimlilik, etkinlik ve tutumluluk yaklaşımları kapsamında 4 ilgili doküman üzerinden gerçekleştirilen Sayıştayın performans denetimi, 10 temel kriter üzerinden gerçekleşmektedir. Bu kriterler ve genel tanımları Performans Denetim Rehberi’nde aşağıdaki gibi ele alınmaktadır:

- **Mevcutiyet kriteri:** Stratejik plan, performans programı ve faaliyet raporlarının var olup olmadığına ilişkin denetim kriteridir. Sayıştay, idarelerin bu plan ve programları hazırlayıp, hazırlamadığına bakar (T.C. Sayıştay, 2014). Bu kriter, kurumun temel amaçlarına ne ölçüde ulaşıldığını ölçen, etkinlik yaklaşımı ile daha çok ilişkilendirilebilir.
- **Zamanlılık kriteri:** Stratejik plan, performans programı ve faaliyet raporlarının yasal süre içerisinde yayımlanıp yayımlanmadığına ilişkin denetim kriteridir. Sayıştay, idareler tarafından hazırlanan plan, program ve raporları, mevzuatta belirtilen zaman çerçevesine uyumu açısından denetler

(T.C. Sayıştay, 2014). Bu kriter etkinlik yaklaşımı ile daha çok ilişkilendirilebilir.

- **Sunum kriteri:** Stratejik plan, performans programı ve faaliyet raporlarının ilgili mevzuatta belirlenen usullere uyumlu olup olmadığına ilişkin, denetim kriteridir. Sunum kriteri temel olarak plan, program ve raporların mevzuata uygunluk denetimini kapsamaktadır. Başka bir ifadeyle bu denetim, performans bilgisinin düzenleyici esaslara uygun şekilde raporlanıp, raporlanmadığının belirlenmesine ilişkin bir denetim kriteridir (T.C. Sayıştay, 2014). Bu kriter etkinlik yaklaşımı ile daha çok ilişkilendirilebilir.
- **İlgililik kriteri:** Bu denetim kriteri kapsamında plan, program ve raporlarda belirtilen göstergelerin, belirlenen hedefle ilgili olmasına bakılır. Göstergeler, hedeflerle ilgili olmadığı takdirde, Sayıştay tarafından olumsuz değerlendirme yapılmaktadır (T.C. Sayıştay, 2014). Bu kriter etkinlik yaklaşımı ile daha çok ilişkilendirilebilir.
- **Ölçülebilirlik kriteri:** Stratejik plan ve performans programına yönelik denetim aşamasında Sayıştay kamu idareleri için, idarelerin ölçülebilir hedefler belirlemesini öngörmektedir. Yani performans hedefleri, performans göstergeleri ile ölçülebilir olmalıdır. Bu kapsamda ölçülebilirlik kriteri, hedeflerin veya göstergelerin ölçülebilir olup olmadığının belirlenmesine ilişkin bir denetim kriteridir (T.C. Sayıştay, 2014). Bu kriter, kaynakların en uygun (optimum) kullanımı anlamına gelen verimlilik yaklaşımı ve faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde kullanılan kaynakların maliyetinin asgari düzeyde tutulmasını ifade eden tutumluluk yaklaşımı ile daha çok ilişkilendirilebilir.
- **İyi tanımlanma kriteri:** Kamu idareleri stratejik planlarında, ulaşmak istedikleri temel sonuçları, amaçlarına göre açık bir şekilde ifade etmeleri gerekmektedir. Yani ulaşılmak istenen sonuçların, planlarda belirtilen amaçlar kısmında iyi tanımlanması gerekmektedir. “İyi tanımlanma” kriteri, net ve anlaşılabilir hedef ve göstergeler hazırlama gerekliliği ile ilgilidir. Yani idareler, neyi başarmak istediklerini açıkça plan ve programlarında tanımlamalıdır (T.C. Sayıştay, 2014). Bu kriter etkinlik yaklaşımı ile daha çok ilişkilendirilebilir.
- **Tutarlılık kriteri:** Tutarlılık kriteri değerlendirmesi, faaliyet raporlarında sunulan hedef ve göstergeler arasındaki tutarlılığın gözden geçirilmesi yoluyla gerçekleştirilir. Bu denetim kriterine göre performans programında gerçekleştirilmesi planlanan hedeflerin ve gerçekleşme sonuçlarının faaliyet raporunda gösterilmesi ve sonuçların kendi içerisinde tutarlılık içermesi gerekmektedir (T.C. Sayıştay, 2014). Bu kriter verimlilik ve tutumluluk yaklaşımları ile daha çok ilişkilendirilebilir.

- **Doğrulanabilirlik kriteri:** “Doğrulanabilirlik, faaliyet raporunda yer alan performans bilgisinin veri kayıt sistemlerinden elde edilen son verilerle uyumlu olmasını ifade eder. Bu kriteri değerlendirmek için denetim ekibi, veri kayıt sistemlerinden elde edilen son verilerin faaliyet raporuna doğru biçimde aktarılıp aktarılmadığını kontrol eder” (T.C. Sayıştay, 2014). Bu kriter verimlilik ve tutumluluk yaklaşımları ile daha çok ilişkilendirilebilir.
- **Geçerlilik/ikna edicilik kriteri:** Bu kriter, idareler tarafından planlanan ve gerçekleşen faaliyetlere ilişkin bütçedeki sapmanın nedenlerinin inandırıcı ve geçerli olup olmadığını değerlendirmek için kullanılmaktadır. Bütçe ve performans hedeflerinin gerçekleşme durumu ile meydana gelen sapmalara ilişkin gerekçeler, geçerlilik/ikna edicilik kriterine göre değerlendirilmeye alınır (T.C. Sayıştay, 2014). Bu kriter verimlilik ve tutumluluk yaklaşımları ile daha çok ilişkilendirilebilir.
- **Güvenilirlik kriteri:** Bu kriter, veri kayıt sistemlerinin gerçekleşmeleri tam ve doğru şekilde ölçerek faaliyet raporunda güvenilir veri sunup sunulmadığının kontrolüne ilişkin bir denetim kriteridir (T.C. Sayıştay, 2014; Küçükaycan ve Ağdeniz, 2019). Bu kriter verimlilik ve tutumluluk yaklaşımları ile daha çok ilişkilendirilebilir.

Sayıştay denetçileri, kamu idareleri tarafından hazırlanan stratejik planlar, performans programları ve faaliyet raporlarında belirtilen kriterlere göre denetimler gerçekleştirmektedirler. Bu kriterler kendi içerisinde 3 farklı değerlendirmeye ayrılmıştır.

- Raporlama Gerekliliklerine Uygunluk Değerlendirmesi
- Performans Bilgisinin İçeriğine Yönelik Değerlendirme
- Veri Kayıt Sisteminin Güvenilirliğine Yönelik Değerlendirme

Aşağıdaki tabloda bu değerlendirmelerin, hangi raporlama dönemi, hangi denetim kriterleri ve hangi yaklaşımlar bağlamında ele alındığına yer verilmiştir (T.C. Sayıştay, 2014).

Tablo 1: Performans denetim kriterleri ve denetimin ayrıntıları

Denetimin kapsamı	Denetim kriteri	Yaklaşımlar
Raporlama gerekliliklerine uygunluk değerlendirme		
Stratejik Plan, Performans Programı, Faaliyet Raporu	Mevcudiyet	Etkinlik
	Zamanlılık	Etkinlik
	Sunum	Etkinlik
Performans bilgisinin içeriğine yönelik değerlendirme		

Denetimin kapsamı	Denetim kriteri	Yaklaşımlar
Stratejik Plan, Performans Programı	İlgililik	Etkinlik
	Ölçülebilirlik	Etkinlik, verimlilik ve tutumluluk
	İyi tanımlanma	Etkinlik
Faaliyet Raporu	Tutarlılık	Verimlilik ve tutumluluk
	Doğrulanabilirlik	Verimlilik ve tutumluluk
	Geçerlilik/İkna edicilik	Verimlilik ve tutumluluk
Veri kayıt sisteminin güvenilirliğine yönelik değerlendirme		
Veri Kayıt Sistemi	Güvenilirlik	Verimlilik ve tutumluluk

- **Kaynak:** T.C. Sayıştay Başkanlığı (2014), *Performans Denetimi Rehberi*, T.C. Sayıştay Başkanlığı Yayınları, Ankara.

3. AMAÇ

Çalışma kapsamında temel olarak, “*Sayıştay tarafından 30 büyükşehir belediyesine yönelik hazırlanan performans denetim raporları, verimlilik, etkinlik ve tutumluluk yaklaşımları doğrultusunda nasıl ele alınmaktadır?*” sorusuna yanıt aranmıştır. Çalışma kapsamında Sayıştay tarafından gerçekleştirilen performans denetimlerinin Türkiye’de nasıl gerçekleştiği, örnek bulgular üzerinden tartışılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, Türkiye’deki 30 büyükşehir belediyesinin Sayıştay tarafından gerçekleştirilen performans denetim raporlarını performans denetim kriterleri açısından incelemek ve performans denetim sonuçlarını; verimlilik, etkinlik ve tutumluluk yaklaşımları doğrultusunda tartışmaktır.

4. YÖNTEM

Çalışma kapsamında nitel yöntemlerden olan içerik analizi² yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın evrenini, Sayıştay tarafından yayımlanan büyükşehir belediyeleri performans denetimi raporları oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında

² İçerik analizi yöntemi, sosyal bilimlerde alanında kullanılan bir araştırma yöntemidir. Bu yöntem, eldeki verileri, bulguları kavramsallaştırılır. Yöntem elde edilen verileri derleyerek sınıflandıran ve karşılaştıran bir yöntemdir.

büyükşehir belediyelerinin seçilme nedeni, Türkiye’de nüfus açısından önemli bir temsil gücüne sahip olması olarak gösterilebilir (Türkiye nüfusunun neredeyse yüzde 78’i büyükşehir belediyelerinde yaşamaktadır). Bu kapsamda performans denetimi yapılan büyükşehir belediyelerinin tamamına, Tablo 2’de yer verilmiştir. Çalışmada Sayıştayın büyükşehir belediyeleri için 2019 yılında yayınlamış olduğu denetim raporları incelenmiş ve bu raporlarda performans denetimine ilişkin ortaya konulan denetim bulguları analiz edilmiştir. Sayıştayın büyükşehir belediyeleri için 2019 yılında yayınlamış olduğu denetim raporları, aşağıda belirtilen büyükşehir belediyelerinin ilgili dokümanları üzerinden hazırlanmıştır:

- 2015-2019 dönemine ait Stratejik Plan,
- 2018 yılı Performans Programı,
- 2018 yılı İdare Faaliyet Raporu ve
- Faaliyet sonuçları ölçümü yapan veri kayıt sistemleri oluşturmaktadır.

Tablo 2 Çalışma kapsamında araştırılan büyükşehir belediyeleri

Büyükşehir belediyeleri listesi		
Adana	Gaziantep	Mardin
Ankara	Hatay	Mersin
Antalya	İstanbul	Muğla
Aydın	İzmir	Ordu
Balıkesir	Kahramanmaraş	Sakarya
Bursa	Kayseri	Samsun
Denizli	Kocaeli	Şanlıurfa
Diyarbakır	Konya	Tekirdağ
Erzurum	Malatya	Trabzon
Eskişehir	Manisa	Van

4.1. Araştırmanın etik izinleri

Yapılan araştırma için ve etik kurul kararı gerektiren insan katılımcılardan veri elde etmeyi gerektiren araştırmalar (anket çalışmaları, laboratuvar deneyleri, alan deneyleri, mülakat, inceleme vb) olmadığı için etik kurul onayı alınmamıştır.

5. BULGULAR

Çalışmanın bulgular başlıklı bu kısmında, Sayıştay tarafından 30 büyükşehir belediyesinde gerçekleştirilen performans denetimlerinin sonuçlarını yansıtan performans denetim raporlarındaki denetim bulgularına yer verilmiştir. Ele alınan

bulgular çerçevesinde Türkiye’deki büyükşehir belediyelerinin performans esaslı bütçeleme hususundaki mevcut durum değerlendirilmesi, “*verimlilik, etkinlik ve tutarlılık*” yaklaşımları ölçüsünde geliştirilen kriterler çerçevesinde yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca çalışma kapsamında tespit edilen denetim kriterleri, performans raporlarındaki örnek Sayıştay denetim bulguları (büyükşehir belediye örnekleri) üzerinden değerlendirilmiştir.

5.1. . Denetim Raporlarındaki Genel Bulgular

Sayıştay tarafından, büyükşehir belediyelerinin ilgili belgeleri üzerinden hazırlanan performans denetim raporları tek tek incelendiğinde; 30 büyükşehir belediyesinde Sayıştay tarafından kaydedilen denetim bulgularının var olduğu tespit edilmiştir. Büyükşehir belediyelerinin performans denetimlerindeki mevcut durumlarını göstermek adına, tespit edilen denetim bulgular ve genel değerlendirmeler, Tablo 3 ve Tablo 4 kapsamında aşağıdaki şekilde özetlenmiştir:

Tablo 3 Performans Denetim Raporlarında Büyükşehir Belediyeleri

No	Performans Denetim Raporlarında Büyükşehir Belediyeleri
1	Çalışma kapsamında öncelikle 2019 yılının son aylarında, tüm büyükşehir belediyelerinde Sayıştay tarafından performans denetimlerinin tamamlandığı tespit edilmiştir.
2	Büyükşehir belediyelerinin ilgili dokümanları üzerinden yapılan performans denetim raporlarına göre 30 büyükşehir belediyesinin tamamının, 5 yıllık yol haritası niteliğinde olan stratejik planlarını hazırladıkları dikkat çekmiştir. Yani Türkiye’deki 30 büyükşehir belediyesinin tamamında ilgili yasal sürede 5 yıllık stratejik planlar hazırlanmış ve kamuoyu ile paylaşılmıştır.
3	İlgili dokümanlar üzerinden yapılan performans denetim raporlarına göre 30 büyükşehir belediyesinin tamamının, 2018 yılı performans programlarını hazırladıkları gözlemlenmiştir. Yani Türkiye’deki 30 büyükşehir belediyesinin tamamında ilgili yasal sürede 2018 yılına ait performans programları hazırlanmış ve kamuoyu ile paylaşılmıştır.
4	Yapılan performans denetim raporlarına göre 30 büyükşehir belediyesinin 29’unun, 2018 yılı faaliyet raporlarını ilgili yasal sürede hazırladıkları dikkat çekmiştir. 30 büyükşehir belediyesi içinden yalnızca Mardin Büyükşehir Belediyesi’nin 2018 yılına ait faaliyet raporunu hazırlamadığı ve kamuoyu ile paylaşmadığı dikkat çekmiştir.
5	30 büyükşehir belediyesinin 22’sinde performans bilgisine ilişkin veri kayıt sistemlerinin mevcut olduğu gözlemlenmiştir. Geri kalan 8 büyükşehir belediyesinden; Adana, Balıkesir, Erzurum, Gaziantep,

	Kocaeli, Malatya, Manisa ve Van'da, performans bilgisine ilişkin herhangi bir veri kayıt sisteminin mevcut olmadığı tespit edilmiştir.
6	2019 yılında yayımlanan 30 büyükşehir belediyesinin 2018 yılına ait performans denetim raporlarında, Sayıştay tarafından toplam 177 adet denetim bulgusu tespit edilmiştir.

Tablo 4: Büyükşehir Belediyelerinin Denetim Bulgularına İlişkin Mevcut Durumları

No	Büyükşehir Belediyelerinin Denetim Bulgularına İlişkin Mevcut Durumları	Genel Durum
1	Sayıştay tarafından yapılan performans denetimi sonuçlarına göre toplam 177 adet bulgunun; 71'i stratejik plana; 57'si performans programına, 41'i doğrudan faaliyet raporuna, geri kalan 8'i ise faaliyet raporuna ilişkin veri kayıt sistemine ait olduğu gözlemlenmiştir.	Sayıştay tarafından tespit edilen bulguların yaklaşık olarak yüzde 40'ı stratejik plana aittir.
2	Sayıştay tarafından yapılan performans denetimi sonuçlarına göre en az denetim bulgusu tespit edilen ya da performans denetiminde diğer büyükşehir belediyelerine göre en iyi performans esaslı bütçe uygulaması esasını daha doğru uygulayan ve hayata geçiren (en iyi 5 il) büyükşehir belediyeleri sırasıyla;	İzmir (0 adet bulgu), Eskişehir (1 adet bulgu), Kayseri (1 adet bulgu), Şanlıurfa (1 adet bulgu) ve Adana'dır (2 adet bulgu)
3	Sayıştay tarafından yapılan performans denetimi sonuçlarına göre en çok denetim bulgusu tespit edilen ya da performans denetiminde diğer büyükşehir belediyelerine göre performans esaslı bütçe uygulaması esasını doğru uygulayamayan (en olumsuz değere sahip iller) büyükşehir belediyeleri sırasıyla;	Antalya (14 adet bulgu), Trabzon (13 adet bulgu), Ankara (10 adet bulgu), ve Mersin, Konya, Hatay ve Diyarbakır'dır (9 adet bulgu).

5.2. Denetim Kriterleri Bağlamında Raporlardaki Denetim Bulguları

Büyükşehir belediyelerinin performans denetimlerinde verimlilik, etkinlik ve tutumluluk yaklaşımları dikkate alınarak ilgili dokümanlarda tespit edilen denetim kriterlerine, bu kriterlere ilişkin bulgulara yönelik genel değerlendirmeler, aşağıda özetlenmiştir:

- Sayıştay tarafından tespit edilen bulgularda birden fazla denetim kriterine yer verildiği görülmektedir. Örneğin Sayıştay tarafından tespit edilen “Birden Fazla Faaliyete İlişkin Göstergelerin Benzer veya Aynı Olması” başlıklı denetim bulgusu; ölçülebilirlik, ilgililik ve iyi tanımlama kriterleri kapsamında 3 alt bulgu üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında Sayıştay tarafından tespit edilen 177 adet toplam bulgunun içerikleri ve denetim kriterlerine yönelik alt bulguları tek tek incelenmiştir. Bu bağlamda yapılan incelemeye göre büyükşehir belediyeleri performans denetim raporlarındaki tüm bulgular içerisinde, üzerinde en fazla durulan ve alt bulgulara sahip denetim kriterinin, “sunum” kriteri olduğu tespit edilmiştir (Sunum kriteri, toplam alt bulguların yüzde 25’ini oluşturmaktadır). Sunum kriterinden sonra, Sayıştay denetçilerinin belirlediği ikinci en yüksek denetim kriterinin “ölçülebilirlik” kriteri (yüzde 23) olduğu tespiti yapılmıştır. Ölçülebilirlik kriterini, sırasıyla; ilgililik (yüzde 19), geçerlilik (yüzde 16), güvenilirlik (yüzde 12), iyi tanımlama (yüzde 4) ve mevcudiyet (yüzde 1) kriterleri takip etmektedir. Denetim raporlarında tutarlılık, zamanlama ve doğrulanabilirlik kriterleri, üzerinde hiç durulmayan ve raporlarda bulgu olarak tespit edilmeyen denetim kriterleridir.

Tablo 5 Denetim Kriterleri ve Bulgu Sayıları

Denetim Kriterleri ve Denetim Bulgu Sayıları	
1. SUNUM	Denetim Bulgu Sayısı (Adet)
Raporlarda performans göstergesine yer verilmemesi	7
Güçlü Yönler –Zayıf Yönler-Fırsat- Tehdit (GZFT) Analizinde sorunlar olması	1
Planların mevzuata uygun olmaması	29
Hedeflere yer verilmemesi	7
Toplam	44

2.ÖLÇÜLE BİLİRLİK	Denetim Bulgu Sayısı (Adet)
Göstergeler ölçülebilir nitelikte değil	10
Göstergelerin amaç ve hedeflerle ilgisi yok	4
Performans göstergesinin çıktı-sonuç odaklı olmaması	22
Aşırı performans göstergesi belirlenmesi	5
Toplam	41
3. İLGİLİLİK	Denetim Bulgu Sayısı (Adet)
Plan ve programlarda yer alan bazı hedef ve göstergelerin "ilgililik" kriterini karşılamaması	34
Toplam	34
4. GEÇERLİLİK	Denetim Bulgu Sayısı (Adet)
Faaliyet Raporunun Mali Bilgiler Bölümünde Denetim Sonuçlarına Yer Verilmemesi	6
Maliyetlendirme tablosuna yer verilmemesi	5
Gider ve gerçekleştirmelere yönelik sapmaların iyi açıklanmaması	17
Toplam	28
5. GÜVENİLİRLİK	Denetim Bulgu Sayısı (Adet)
Veri katı sistemi olmaması	22
Toplam	22
6. İYİ TANIMLANMA	Denetim Bulgu Sayısı (Adet)
Göstergelerin açık ve net bir tanımının olup olmaması	4
Amaç, hedef ve faaliyetlerin iyi tanımlanmaması	3
Toplam	7

7. MEVCUDİYET	Denetim Bulgu Sayısı (Adet)
Faaliyet raporu mevcut değil	1
Toplam	1
Toplam Bulgu Sayısı	177

Yukarıda tabloya göre (Tablo 5) performans denetiminin, denetim kriterleri ve ayrıntıları incelediğinde, sunum kriteri başlığı altında “planların mevzuata uygun olmama durumu”, Sayıştay tarafından üzerinde en çok durulan bulgu olmuştur. Bu kapsamda Sayıştay tarafından 25 belediyenin ilgili plan ve dokümanları, mevzuata uygun bulunmamıştır. Sayıştay tarafından hazırlanan performans denetim raporlarında büyükşehir belediyeleri özelinde sunum kriterine örnek oluşturabilecek bir denetim bulgusu örneği ise şöyledir: Sayıştayın denetim raporunda Antalya Büyükşehir Belediyesi tarafından hazırlanan 2018 Faaliyet Raporunun şekil ve içerik olarak Kamu İdarelerince Hazırlanacak Faaliyet Raporları Hakkında Yönetmelik’e uygun olarak hazırlanmadığı ve bu durumun sunum kriterine aykırılık yarattığı tespiti yapılmıştır (T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2019: 165-167).

Ölçülebilirlik kriteri kapsamında, “performans göstergesinin çıktı odaklı olmak yerine, soyut göstergelerden oluşması”, Sayıştay tarafından 22 belediye üzerinden tespit edilen diğer bir bulgudur. Sayıştay tarafından hazırlanan performans denetim raporlarında büyükşehir belediyeleri özelinde ölçülebilirlik kriterine örnek oluşturabilecek bir denetim bulgusu örneği ise şöyledir: Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından hazırlanan 2018 yılı Performans Programına göre bazı faaliyetlere ilişkin performans göstergeleri için miktar-oran ve maliyet bilgilerine yer verilmediği ve bu durumun sunum kriterine aykırılık yarattığı tespiti yapılmıştır (T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2019: 109-110).

İlgililik kriteri kapsamında Sayıştay tarafından 14 belediye üzerinden “plan ve programlarda yer alan bazı hedef ve göstergelerin ilgililik kriterini karşılayamadığı” bulgusu tespiti yapılmıştır. Sayıştay tarafından hazırlanan performans denetim raporlarında büyükşehir belediyeleri özelinde ilgililik kriterine örnek oluşturabilecek bir denetim bulgusu örneği ise şöyledir: Ankara Büyükşehir Belediyesi 2018 yılı Performans Programının incelenmesi sonucu, Sayıştay tarafından bazı performans hedef ve göstergelerinin ilgililik kriterini sağlamadığı tespiti yapılmıştır. Örneğin “Yeşil alanları arttırarak kişi başına

düşen yeşil alan miktarını artırmak” hedefi başlığı altında yazılan gösterge: “Bakımı yapılan havuz ve fiskiye sistemleri sayısı” olarak belirlenmiştir. Belediye tarafından belirlenen gösterge, temel hedef ile ilgili değildir (T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2019: 130-133).

Sayıştay tarafından geçerlilik kriteri kapsamında en çok öne çıkan tespit “gider ve gerçekleştirmelere yönelik sapmaların iyi açıklanmadığı” kapsamındaki denetim bulgusudur. Sayıştay tarafından hazırlanan performans denetim raporlarında büyükşehir belediyeleri özelinde geçerlilik kriterine örnek oluşturabilecek bir denetim bulgusu örneği ise şöyledir: Aydın Büyükşehir Belediyesi 2018 yılı Faaliyet Raporunun incelenmesi sonucu, belediyenin faaliyet raporunda kullanılan kaynaklara, bütçe hedef ve gerçekleştirmelerine, temel mali tabloların gelir ve gider gerçekleştirmelerine ilişkin sapmaların nedenleri hakkında açıklamada bulunulmadığı ve bu durumun geçerlilik kriterine aykırılık yarattığı tespiti yapılmıştır (T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2019: 106-107).

22 belediyenin veri kayıt sisteminin olmaması, Sayıştayın güvenilirlik kriteri bağlamında üzerinde en fazla vurguladığı durumdur. Sayıştay tarafından hazırlanan performans denetim raporlarında büyükşehir belediyeleri özelinde güvenilirlik kriterine örnek oluşturabilecek bir denetim bulgusu örneği ise şöyledir: Sayıştay tarafından Erzurum Büyükşehir Belediyesi’nde faaliyet sonuçlarının ölçülmesine ilişkin veri kayıt sisteminin olmadığı tespit edilmiştir. Sayıştaya göre kurumun, Faaliyet Raporu’nda yer alan bazı gerçekleştirme rakamlarına nasıl ulaşıldığını gösterecek sağlıklı bir veri kayıt sistemine sahip olmaması sebebiyle ilgili raporda sunulan gerçekleştirmeye ilişkin verilerin güvenilirliğini test etmek mümkün değildir (T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2019: 61-62).

Sayıştay tarafından, iyi tanımlama kriteri kapsamında en çok öne çıkan tespit “göstergelerin açık ve net bir tanımının olmadığı” bulgusuna yöneliktir. Sayıştay tarafından hazırlanan performans denetim raporlarında büyükşehir belediyeleri özelinde iyi tanımlama kriterine örnek oluşturabilecek bir denetim bulgusu örneği şöyledir: Konya Büyükşehir Belediyesi 2018 yılı Performans Programının incelenmesi sonucu, belediyenin bazı faaliyetlere ilişkin aynı performans göstergesi kullandığı belirlenmiştir. Bu durumun da iyi tanımlama kriterine aykırılık yarattığı tespiti yapılmıştır (T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2019: 107-109).

Son olarak mevcudiyet başlığı altında “faaliyet raporunun mevcut olmaması”, 1 belediye üzerinden ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Sayıştay tarafından hazırlanan performans denetim raporlarında büyükşehir belediyeleri özelinde mevcudiyet

kriterine örnek oluşturabilecek bir denetim bulgusu örneği ise şöyledir: Sayıştay tarafından Mardin Büyükşehir Belediyesi'nin 2018 yılı Faaliyet Raporunu hazırlamadığı tespit edilmiştir. Belediyenin Faaliyet Raporunu mevcut olmaması, yasal olarak yerine getirmesi gereken bir zorunluluğu yerine getirmediğini göstermektedir. (T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2019: 66-67).

6. SONUÇ

Yapılan çalışma sonucunda Sayıştay tarafından 2019 yılında yayımlanan büyükşehir belediyelerinin performans denetimlerinin INTOSAI tarafından geliştirilen etkinlik yaklaşımı ile daha çok örtüştüğünü söylemek mümkündür. Daha öncesinde de vurgulandığı gibi etkinlik yaklaşımında temel amaç, “denetimden geçen kurum ve kuruluşların belirledikleri amaçlar ve hedeflere ulaşmaları için mevcut performanslarının etkinliği, beklenen hedefler ile gerçekleşen hedeflerin karşılaştırılması, neden-sonuç ilişkileri, hedeflerin ölçülebilir göstergelerle tutarlı olup olmadığı, hedeflerin başarılması için seçilen politika araçlarının ayrıntılı analizlere dayandırılıp dayandırılmadığı, faaliyetlerin sürdürülebilirliğinin takibi için izleme ve veri sistemine sahip olunup olunmadığı” şeklindedir. Erkinlik yaklaşımı göz önünde bulundurulduğunda da Sayıştay tarafından en çok tespit edilen denetim bulguları şunlardır:

- Amaç ve hedefler arasındaki uyum ve denge,
- Hedeflerin güvenilir kaynaklarla izlenmesi,
- Gerçekleşmelerde yaşanan sapmaların gerekçesi,
- Belgelerin mevzuata uygun hazırlanması.
-

Sayıştay tarafından belirlenen bu bulgular da kapsamı itibari ile daha çok etkinlik yaklaşımının bir parçasını oluşturmaktadır. Etkinlik yaklaşımı da temel olarak çalışmamız kapsamında “*Sayıştay tarafından 30 büyükşehir belediyesine yönelik hazırlanan performans denetim raporları, verimlilik, etkinlik ve tutumluluk yaklaşımları doğrultusunda nasıl ele alınmaktadır?*” sorusunun yanıtını oluşturmaktadır.

Sayıştay tarafından elde edilen bulgular ve denetim kriterlerinde verimlilik ve tutumluluk yaklaşımlarına yönelik tespit edilen bulguların, diğer bulgulara göre sayıca daha az olduğu söylenebilir. Bu kapsamda tutumluluk ve verimlilik yaklaşımlarının temelini oluşturun, “*optimal maliyet, minimum girdi, maksimum kalite*” vurgularına, raporlarda ve elde edilen bulgularda daha az rastlandığı gözlemlenmiştir. Bu durum Sayıştayın etkinlik yaklaşımını diğer yaklaşımlardan daha ön plana çıkardığını ya da birçok büyükşehir belediyesinin, verimlilik ve tutumluluk yaklaşımlarına yönelik kriterlerini başarılı bir şekilde sağladıkları gerekçesiyle, Sayıştay tarafından bu alana yönelik daha az bulgunun tespitininin

yapıldığı söylenebilir. Yine çalışma kapsamında Sayıştay tarafından büyükşehir belediyelerine yönelik tespiti yapılan bulgular, denetim kriterleri kapsamında değerlendirildiğinde; 2019 yılında en çok sunum kriteri kapsamında bulguların geliştirildiği dikkat çekmektedir. Sunum kriterini ölçülebilirlik, ilgililik, geçerlilik, iyi tanımlama ve mevcudiyet kriterleri kapsamında tespit edilen diğer bulgular izlemektedir.

Diğer ülke örneklerinde de anlaşılacağı üzere Sayıştay tarafından yapılan kurumsal performans denetimleri, kamu idarelerinin kendi amaç ve hedefleri doğrultusunda çok önemli bir yere sahiptir. Bu denetim, aslında idarelerin performans esaslı bütçe uygulamasının kilit anahtarlarını oluşturan “hesap verme, saydamlık, şeffaflık” gibi ilke ve sorumluluklarını; eylem ve işlemlerine yansıtılmalarına yardımcı olmaktadır. Yine bu denetim, idarelerce belirlenen bir amacın, hedefin, faaliyet ve göstergenin performans esaslı bütçeleme uygulamasıyla uyumlu bir şekilde oluşturulmasına destek olmaktadır. Performans denetiminin önemi üzerinde duran birçok çalışma gibi bu çalışmada da, Türkiye’deki büyükşehir belediyelerinin, performans yönetimini tam olarak özümseyemedikleri bulgusuna erişilmiştir. Bu kapsamda, bir önceki kısımda ele alınan örnek bulgular ve denetim kriterlerine yönelik analizler; Türkiye’de yerel yönetim birimlerinden olan ve nüfusun önemli bir kısmına hizmet sunmakla yükümlü olan büyükşehir belediyelerinde bile henüz performans mantığı kabiliyetinin gelişmediğini göstermektedir. Bu tespitin en önemli göstergesi, Sayıştay tarafından hazırlanan denetim raporlarında belirlenen en temel bulgunun, büyükşehir belediyelerinin birçoğunun, performans denetiminin temel öznesi olan ilgili belgelerini (stratejik plan, performans programı ve faaliyet raporu) mevzuata uygun hazırlayamamalarıdır.

Sonuç olarak bu çalışma, Sayıştay tarafından yapılan performans denetimlerinin kamu kurumlarında daha çok görünür hale gelmesinin yanında; kamu kurumlarında performans mantığı kabiliyetinin gelişmesine yönelik faaliyetlerin, kurumların kaynaklarını verimli, etkin ve tutumlu bir şekilde kullanabilmelerine yol gösteren performans denetimlerine ilişkiye farkındalık yaratma çalışmalarının arttırılmasına ihtiyaç olduğunu, göstermektedir.

7. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

8. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

9. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve fikri mülkiyet ve telif hakları ilkesine uygun olarak gerekli izinler alınmıştır.

10. KAYNAKÇA

- Balyemez, A. S. (2018). Sayıştay performans denetimlerinin uygulama ve sonuçları üzerine bir tartışma. *Journal of Business Research Turk*, 10(2), s. 276-311.
- Bilgin, K. (2007). Kamuda ölçülebilir denetime hazırlık performans yönetimi. *Sayıştay Dergisi*, 65, 59-80.
- Bilgin, K. (2008). Kamu performans yönetimi: vali ve kaymakamlar performans ölçümü. *Amme İdaresi Dergisi*, 41 (2), 59-80.
- Çetin, S. (2008). İngiltere’de en iyi değer” rejimi ve denetim sistemi. *Sayıştay Dergisi*, 68, 47-48.
- Demirbaş, T. (2001). *Sayıştaylar tarafından gerçekleştirilen performans denetimleri ve Türk Sayıştayı uygulaması*. Ankara: Sayıştay Yayın İşleri Müdürlüğü.
- Eroğlu, H. T. (2019). Bitmeyen Senfoni: Belediyelerde Performans Denetimi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(2), s. 546-556.
- Güven, A. (2014). *Yerel Yönetimlerde Performans Denetimi*. İstanbul: Imperresum Yayınevi.
- INTOSAI. (2009). *INTOSAI implementation guidelines for performance auditing*. Ankara: Sayder Kitaplığı.
- INTOSAI Professional Standards Committee. (2004). *Implementation guidelines for performance auditing: standards and guidelines for performance auditing based on INTOSAI’s auditing standards and practical experience*. 5 Ocak 2020 tarihinde <https://www.slideshare.net/goldensaragih/implementation-for-performance-auditing> adresinden erişildi.

- İpek, E. A. (2018). 1996-2017 Döneminde sayıştay performans denetiminin kamu mali yönetim sistemindeki rolünün değerlendirilmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(10), s. 650-671.
- Kaçer, F. (2019). Kamu mali yönetiminde değişim ve sayıştay'ın performans denetimi yetkisinin gelişimi. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1).
- Karaahmet, M. (2010). Denetim ve değişim. *Dış Denetim Dergisi*, 1, s.105-107.
- Khan, M. A. (1995). Yeni başlayanlar için denetime Giriş. *Sayıştay Dergisi*, 19, 19.
- Köseoğlu, Ö. (2008). Türk belediyeciliğinde performansa dayalı yönetim anlayışına geçiş: arka plan ve sorunlar. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 17(1), 19-42.
- Kubalı, D. (1999). Performans denetimi. *Amme İdaresi Dergisi*, 32(1), 30-62.
- Küçükçayan, D., ve Ağdeniz, Ş. (2019). Devlet üniversitelerinin performans denetim sonuçlarında raporlanan bulguların analizi. Selim Ateş Oktar ve Yasemin Taşkın (Ed.), *Maliye Araştırmaları 3* içinde (292-307ss.). İstanbul: On iki levha Yayıncılık.
- Office of the Auditor General of Canada. (2004). Performance audit manual, *Minister of Public Works and Government Services*, 14-17.
- Küçükçayan, D., ve Ağdeniz, Ş. (2019). Devlet üniversitelerinin performans denetim sonuçlarında raporlanan bulguların analizi. *Maliye Araştırmaları 3* içinde (ss. 297-307). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Office of the Auditor General of Canada. (2020). *An Office of legislative auditors*. 20 Eylül 2020 tarihinde https://www.oag-bvg.gc.ca/internet/English/au_fs_e_371.html adresinden erişildi.
- National Audit Office. (2011). Annual report. 12 Ocak 2020 tarihinde <https://www.nao.org.uk/report/national-audit-office-annual-report-2010/> adresinden erişildi.
- National Audit Office. (2011). The efficiency and reform group's role in improving public sector value for money. 12 Kasım 2019 tarihinde <https://www.nao.org.uk/report/the-efficiency-and-reform-group/> adresinden erişildi.
- Sakal, M., ve Şahin, E. A. (2008). Kamu kurumlarında performans ölçümü ve sayıştay denetimi ilişkisi: türkiye'deki düzenlemeler bakımından bir değerlendirme. *Sayıştay Dergisi*, 68, s. 3-29.
- T.C. Sayıştay Başkanlığı. (2019). *Antalya Büyükşehir Belediyesi 2018 Yılı Sayıştay Denetim Raporu*. 17 Eylül 2020 tarihinde

- <https://www.sayistay.gov.tr/tr/?p=2&ContentID=12705> adresinden erişildi.
- T.C. Sayıştay Başkanlığı. (2019). *Aydın Büyükşehir Belediyesi 2018 Yılı Sayıştay Denetim Raporu*. 19 Eylül 2020 tarihinde <https://www.sayistay.gov.tr/tr/?p=2&ContentID=12705> adresinden erişildi.
- T.C. Sayıştay Başkanlığı. (2019). *Erzurum Büyükşehir Belediyesi 2018 Yılı Sayıştay Denetim Raporu*. 19 Eylül 2020 tarihinde <https://www.sayistay.gov.tr/tr/?p=2&ContentID=12705> adresinden erişildi.
- T.C. Sayıştay Başkanlığı. (2019). *Konya Büyükşehir Belediyesi 2018 Yılı Sayıştay Denetim Raporu*. 19 Eylül 2020 tarihinde <https://www.sayistay.gov.tr/tr/?p=2&ContentID=12705> adresinden erişildi.
- T.C. Sayıştay Başkanlığı. (2019). *Mardin Büyükşehir Belediyesi 2018 Yılı Sayıştay Denetim Raporu*. 19 Eylül 2020 tarihinde <https://www.sayistay.gov.tr/tr/?p=2&ContentID=12705> adresinden erişildi.
- T.C. Sayıştay (1997). *Etkinlik ölçümünün denetimi, raporlanması ve kullanımı*. Ankara: T.C. Sayıştay 135 .Kuruluş Yıldönümü Yayınları.
- T.C. Sayıştay Başkanlığı (2014). *Performans denetimi rehberi*. Ankara: T.C. Sayıştay Başkanlığı Yayınları.
- T.C. Sayıştay Başkanlığı. (2018). Performans denetimi deneyim paylaşım çalıştayı. Ankara: Performans Denetimi Sertifikasyon Eğitimi.
- T.C. Sayıştay Başkanlığı (2019). Kamu idareleri denetim raporları. 5 Ocak 2020 tarihinde <https://www.sayistay.gov.tr/tr/?p=2&CategoryId=103> adresinden erişildi.
- Yılmaz, H. (2014). Kurumsal performans denetimi ve Türkiye'de uygulanabilirliği: yeni kamu mali yönetim sistemi ve Sayıştay'ın değişen rolü. 29. *Türkiye Maliye Kongresi Tebliğler* içinde (ss. 351-369). Sakarya: Beşiz Yayınları.

KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMUNUN TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİNİ SAĞLAMADAKİ ROLÜ: YILLIK RAPORLAR ÜZERİNDEN İNCELEME¹

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 11, Sayı, Ek Sayı 1,
2020
ISSN: 1309-4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 19.04.2020 Yayına Kabul Tarihi: 25.10.2020

Hale BİRİCİKOĞLU
Dr. Öğretim Üyesi
Sakarya Üniversitesi Siyasal
Bilgiler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu
Yönetimi
haleu@sakarya.edu.tr
Orcid id: 0000-0003-0760-5291

ÖZ İkinci dalga feminist hareketle birlikte “devlet feminizmi” kavramı ortaya çıkmış ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında devletlerin temel aktörlerden biri olduğu ve bu eşitliği hayata geçirmek için uygulamaları gereken politikalar gündeme gelmiştir. Dünyanın çeşitli ülkelerinde bu konuda kullanılan araçlardan biri de ayrımcılıkla ilgili şikayetleri inceleyen özel bir ombudsmanın kurulması olmuştur. Oldukça yakın bir tarihte kurulan Türkiye’deki Kamu Denetçiliği Kurumu da (Ombudsman) toplumsal cinsiyete duyarlı politikaların oluşturulması açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, Kamu Denetçiliği Kurumunun verdiği kararlardan yola çıkarak Kurumun, kamu yönetiminde toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı politikalar üretilmesine ne gibi katkılar sağladığını değerlendirmektir. Çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılarak Kamu Denetçiliği Kurumunun 2014-2019 yılları arasında yayınladığı yıllık raporlar incelenmiştir. Yapılan araştırmada, Kuruma kadın hakları ile ilgili yapılan şikayet başvurularının nicelik itibarıyla oldukça düşük düzeyde kaldığı görülmüştür. Ancak Kurumun kadın hakları ile ilgili verdiği kararların içeriği incelendiğinde bu kararların, toplumsal cinsiyete duyarlı politikalar üretilmesine katkı sağladığı nitelikte olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: ombudsman, toplumsal cinsiyet eşitliği, kamu denetçiliği kurumu

JEL Kodu: J71, J78, J79

Alanı: Kamu Yönetimi

Türü: Araştırma

DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.002

Atıfta bulunmak için: Biricikoğlu, H. (2020). Kamu denetçiliği kurumunun toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamadaki rolü: yıllık raporlar üzerinden inceleme. *KAÜİBFD*, 11(22), 30-59.

¹ Bu çalışma 1. Ulusal Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

THE ROLE OF THE OMBUDSMAN INSTITUTION TURKEY IN ENSURING GENDER EQUALITY: ANALYSIS THROUGH ANNUAL REPORTS

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUEASF
Vol. 11, Issue Suppl 1, 2020
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 19.04.2020

Accepted Date: 25.10.2020

Hale BİRİCİKOĞLU
Asst. Prof.
Sakarya University Faculty of
Political Sciences
Department of Political Science
and Public Administration
haleu@sakarya.edu.tr
Orcid id: 0000-0003-0760-5291

ABSTRACT

With the second wave of feminist movement, the concept of “state feminism” emerged and policies that states are one of the main actors in ensuring gender equality and which should be implemented to achieve this equality were brought to the agenda. One of the tools used in this area in various countries of the world has been the establishment of a special ombudsman that deals with complaints about discrimination. Quite established at a date close to the Ombudsman Institution Turkey is important in terms of the creation of gender-sensitive policies. The purpose of this study is to evaluate the contribution of this Institution to the public administration's sensitivity towards gender equality based on the decisions of the Ombudsman Institution Turkey. In the study, the annual reports published by the Ombudsman Institution Turkey between 2014-2019 were analyzed using the content analysis method. In the research conducted, it has been observed that the complaints about the women's rights to the Authority remained at a low level in terms of quantity. However, when the content of the decisions taken by the Authority regarding women's rights is examined, it is concluded that public administration makes decisions that contribute to gender-sensitive action.

Keywords: *ombudsman, gender equality, the ombudsman institution Turkey*

Jel codes: *J71, J78, J79*

Scope: *Public Administration*

Type: *Research*

Cite this Paper: Biricikoğlu, H. (2020). The role of the ombudsman institution Turkey in ensuring gender equality: analysis through annual reports. *KAUEASF*, 11(22), 30-59.

1. GİRİŞ

Doğuştan gelen ve biyolojik farklılıklara dayalı olan cinsiyet (sex) ile toplumsal hayattaki farklılıklara dayalı olarak ortaya çıkan toplumsal cinsiyet (gender) kavramı birbirinden farklıdır. Kadın ve erkek arasında ortaya çıkan eşitsizliklerin temelinde doğuştan gelen farklılıklar değil, toplumsal cinsiyetten kaynaklanan farklılıklar bulunmaktadır ve bu farklılıklar erkeklerin baskın olduğu bir sistem yaratmaktadır. Devletin toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamada nasıl bir rol üstlenmesi noktasında liberal teori, kamusal alan ve özel alanı birbirinden ayırarak devletin alanını kamusal alanla sınırlamış, özel alana yapacağı müdahaleyi bireysel özgürlüklere müdahale olarak görmüştür. Bu ayırımında özel alan kadının alanı olduğundan, liberal teorinin kadın erkek eşitsizliğini devam ettiren bir zemin hazırladığı söylenebilir. İkinci dalga feminist hareketle birlikte “devlet feminizmi” kavramı ortaya çıkmış ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında devletlerin temel aktörlerden biri olduğu ve bu eşitliği sağlamak için uygulamaları gereken politikalar gündeme gelmiştir.

Devletin söz konusu alanda yürüttüğü politikalara baktığımızda bunlar “cinsiyet körü”, “nötr” ve “toplumsal cinsiyete duyarlı” politikalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Cinsiyet körü politikalar, toplumsal cinsiyet rollerini dikkate almadan uygulanan politikalarlardır. Dolayısıyla bu politikalar, toplumsal cinsiyet ilişkilerinden kaynaklanan eşitsiz yapının devam etmesini sağlamaktadır. Nötr politikalar ise, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması üzerinde pozitif ya da negatif herhangi bir etkisi olmayan politikalarlardır. Toplumsal cinsiyete duyarlı politikalar ise, toplumsal cinsiyet ilişkileri göz önünde bulunularak, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamayı amaçlamaktadır (Şeren Kurular, 2016, s. 15-16). Dünyanın çeşitli ülkelerinde toplumsal cinsiyete duyarlı politikalar oluşturulmasını sağlamak için farklı kurumsal yapıların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kurumsal yapılardan biri de cinsiyete dayalı ayrımcılıkla ilgili şikayetleri inceleyen genellikle özel nitelikli olarak kurulan ombudsmanlardır.

Ülkemizde ombudsman (Kamu Denetçiliği Kurumu) 2012 tarih ve 6328 sayılı Kanun ile kurulmuştur. Türkiye’de özel nitelikli bir ombudsman bulunmamaktadır. Ancak 6328 sayılı Kanun’un 7. maddesinde baş denetçinin görevleri arasında “Birisi kadın ve çocuk hakları alanında görevlendirilmek üzere, denetçiler arasındaki iş bölümünü düzenlemek”

sayılmıştır. Çalışmanın amacı, Kamu Denetçiliği Kurumunun verdiği kararlardan yola çıkarak bu Kurumun, kamu yönetiminde toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı politikalar üretilmesine ne gibi katkılar sağladığını değerlendirmektir. Bu amaca ulaşmak için çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılarak, Kamu Denetçiliği Kurumunun 2014-2019 tarihleri arasında parlamentoya sunduğu yıllık raporlarda, Kurumun “kadın hakları” başlığı altında verdiği kararlar incelenmiştir. Literatürde Kamu Denetçiliği Kurumuna yönelik yapılan çalışma sayısı oldukça fazladır. Ancak Kurumu, toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden ele alan çalışma sayısı yok denecek kadar azdır². Yapılan çalışmada bu araştırmalardan farklı olarak içerik analizi yöntemi kullanılarak Kurumun verdiği kararların içeriği incelenmiştir. Bu nedenle çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Öncelikli olarak devletin toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında nasıl bir rol üstlenmesi gerektiği tartışmalarının temelinde olan “devlet feminizmi” kavramı açıklanacaktır. Daha sonra ise toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için önemli yetkileri bulunan dünyanın farklı ülkelerindeki ombudsman uygulamalarından örnekler verilecektir. Çalışmanın son bölümünde ise, içerik analizi yöntemi kullanarak yapılan araştırma sonucunda elde edilen bulgular aktarılacaktır.

2. DEVLET FEMİNİZMİ

Devletin toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında üstlenmesi gereken rol, 1960’lı yıllarda başlayan ikinci dalga feminist hareket ile birlikte değişmeye başlamıştır. Başlangıçta kadın hareketleri devleti, ataerkil egemenliğin somutlaşan yönü olarak görmekteydi. Ancak özellikle 1970’li yıllardan sonra bir çok ülkede kadın hareketleri içinde yer alanlar devleti, sosyal ve ekonomik eşitsizliğin üstesinden gelmenin bir aracı olarak görmeye başladılar (Mcbride & Mazur, 2013, s. 659-660). Devletin kadın erkek eşitliğini sağlamadaki bu yeni rolü çoğunlukla “devlet feminizmi” olarak ifade edilmiştir. Başlangıçta bu kavram, genel anlamda kadın ya da toplumsal cinsiyet konuları ile ilgili devlet faaliyetleri olarak

² Kamu Denetçiliği Kurumunu, kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden ele alan sadece iki çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışmalar için bknz: (Şeren Kurular, 2018; Mamur Işıklı & Karatay, 2018).

tanımlanmıştır (Mazur & Mcbride, 2007, s. 502). Ancak literatüre bakıldığında kavramın farklı şekillerde kullanıldığı da görülmektedir. Lovenduski devlet feminizmi kavramını, kadın hareketlerinin taleplerini devlet içinde savunmak olarak tanımlamaktadır (Lovenduski, 2005, s. 4). Yine bu kavramın içeriğinin gelişmesinde İskandinav ve Avustralyalı feministlerin önemli etkisi bulunmaktadır. İskandinav ülkelerinde kavram, toplumsal cinsiyet eşitliğinin devlet eliyle sağlanması olarak görülmektedir (Kantola & Outshoom, 2007, s. 2). Avustralyalı araştırmacılar ise, 1990'lı yılların başlarından itibaren devlet içinde bireysel kadın faaliyetlerini anlatmak için “femokrat” kavramını kullanmışlar, femokratların genel varlığını ve faaliyetlerini ise femokrasi olarak tanımlamışlardır (Mazur & Mcbride, 2007, s. 504). Ancak eski komünist ülkelerde devlet feminizmi küçümsenen bir kavram olmuş ve daha ziyade kadınları kontrol altında tutmanın aracı olarak kullanılmıştır (Mazur & Mcride, 2007, s. 504; Kantola & Outshoom, 2007, s. 2).

Eski komünist ülkelerde kullanılan anlamını bir kenara bırakırsak aslında devlet feminizmine yönelik yapılan tanımlamaların, eşitlik mekanizmaları, kadın politika ajansları ve feminist hareket olmak üzere belirli bileşenleri olduğu görülmektedir (Bustelo, 2014). Bu bileşenlerden belki de en önemlisi kadın politika ajanslarıdır (women's policy agencies). Devlet feminizmine yönelik daha spesifik olarak yapılan tanımlamalar bu kurumlara atıf yaparak kavramı tanımlamaktadır. Kantola ve Outshoom (2007, p. 2-3), devlet feminizmini, kadınların gelişimini sağlamak için kurulan kadın politika ajansları olarak görmektedir. Mcbride ve Mazur (2010, p. 5) ise, devlet feminizmi kavramını kadın politika ajanslarının kadın hareketleriyle ittifak kurmak suretiyle bunların politik hedeflerine ulaşmaya yardımcı olmak olarak tanımlamaktadır. Kadın politika ajansları ise, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak amacıyla kurulan devlet temelli tüm kurumlar olarak değerlendirilebilir. Toplumsal cinsiyet konularına dikkat çekmek için kurulan ve hükümete tavsiyelerde bulunan danışma birimleri, toplumsal cinsiyete dayalı şikayetleri incelemekle görevli birimler, kadınlar için özel olarak oluşturulmuş ombudsmanlar bu kurumlara örnek olarak verilebilir (Kantola & Outshom, 2007, s. 3; Kantola, 2010, s. 353).

Kadın politika ajanslarının kurulma süreçlerine bakıldığında, bunların ortaya çıkışı ve gelişimi üç aşamalı bir süreç içinde değerlendirilmektedir.

Her ne kadar yirminci yüzyılın başlarında farklı ülkelerde bu kategori içinde değerlendirilecek kurumsal yapılar olsa da bu kurumların, birinci aşamada 1975 yılında Mexico City’de Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenen ilk kadın konferansından sonra yaygınlık kazanmaya başladığı ileri sürülmektedir. Bu dönemde Batı ülkelerinde hükümetler daha fazla ajans kurmak suretiyle kadın hareketlerinin taleplerini karşılamaya çalışmışlardır. 1980’li yılların ortalarından başlayıp 1990’lı yılların sonlarına kadar devam eden ikinci aşamada ise bu kurumlar, kadınların şartlarının düzeltilmesinden ziyade toplumsal cinsiyet eşitliğine odaklanmaktaydı. İkinci aşama, toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması kavramı ile ilişkilidir (Mcbride & Mazur, 2013, s. 655). Toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana akımlaştırılması, Birleşmiş Milletler tarafından, toplumsal cinsiyet eşitliğinin tüm politik kararlar, orta ve uzun vadeli planlar ve kurumsal yapı ve süreçlerin merkezine alınması olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram ilk olarak 1995 yılında düzenlenen Birleşmiş Milletler Pekin Eylem Platformunda küresel bir strateji olarak kabul edilmiştir (UNDP, 2018, s. 1,3) Pekin’de düzenlenen kadın konferansının yerel, ulusal ve uluslararası olmak üzere bütün düzeylerde feminist bir seferberliğe odaklandığı ileri sürülmektedir. Ulusaşırı bir kadın hareketi olarak görünen bu durumda kadın politika ajanslarının merkezi bir rolü bulunmaktaydı (Mcbride & Mazur, 2007, s. 506). 1990’lı yılların sonlarından itibaren başlayan üçüncü aşamada ise, özellikle Batı Avrupa ülkelerinde kadın ve toplumsal cinsiyet eşitliğine odaklanan bu kurumların sadece toplumsal cinsiyet eşitliği değil, etnik köken, cinsel tercih, yaş, engellilik gibi farklılıklara da odaklandığı görülmektedir (Mcbride & Mazur, 2013, s. 656). Avrupa Birliği’nde “çoklu ayrımcılık” olarak ifade edilen durum, bu sayılan alanların sadece kendi içinde değil, aynı zamanda birbirleriyle de bağlantılı olarak ele alınması gerektiği ilkesine dayanmaktadır. Birçok Avrupa ülkesinde yaş, engellilik, cinsiyet, ırk, din ve cinsel yönelim gibi alanlarda ayrımcılıkla mücadele etmek için eşitlik kurumlarının kurulduğu görülmektedir (Kantola, 2010, s. 357). Kadın politika ajanslarının kadınlara yönelik kamu politikaları oluşturulmasında nasıl bir rol oynadığı sorusu, konu ile ilgili yapılan çalışmalarda cevabı aranan en temel sorularda biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Mcbride & Mazur, 2010; Valiente, 2007). Mcbride ve Mazur, kamu politika ajanslarının çeşitli ülkelerde farklı sonuçlar

yarattığını, örneğin otoriter sistemlerde bu kurumların kadın hareketleriyle çok az bağlantısı olduğunu ve sembolik bir niteliğe sahip olduklarını ileri sürmektedir (2013, p. 659). Gelişmekte olan ülkeler ve yeni demokrasiler üzerinde yapılan araştırmalarda da kadın hareketlerinin başlangıç aşamasında olmasından dolayı birçok talebi formüle edemediği ve kadın hareketlerinin bazı politika alanları ile ilgili talepleri olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Valiente, 2007, p. 533).

Türkiye’de kadın haklarının geliştirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması amacıyla kurulmuş ulusal ve yerel düzeyde devlet temelli yapılar bulunmaktadır. Ulusal düzeyde kadın konularıyla ilgilenen ayrı bir bakanlığın bulunması, parlamento içinde ayrı bir komisyonun oluşturulması, yerel düzeyde ise belediye meclisleri içinde bir ihtisas komisyonu (kadın-erkek eşitliği komisyonu, toplumsal cinsiyet eşitliği komisyonu vb.) kurulması örnek olarak verilebilir. Dünyadaki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında yakın bir tarihte kurulan ve Türkiye’nin ombudsmanı olan Kamu Denetçiliği Kurumu da toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına katkı sağlayacak olan bu kurumlardan biri olarak karşımıza çıkabilir.

3. DÜNYADAKİ EŞİTLİK OMBUDSMANLARI VE KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU

Görüldüğü gibi günümüzde devletlerin kadın erkek eşitliğini sağlamak için gerekli hukuki düzenlemeleri yapmaları ve kurumsal yapılarını oluşturmaları oldukça önemlidir. Başlangıçta devlet ile vatandaş arasında kötü yönetimden kaynaklanan şikayetlere çözüm bulmak amacıyla kurulan Ombudsmanlara, dünyanın çeşitli ülkelerinde bu konuda da önemli görevler verildiği görülmektedir. Birçok ülkede kadın erkek eşitliğini sağlamak ve toplumsal cinsiyete duyarlı politikaların her alanda hakim olması için özel görevli bir ombudsman bulunmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, son yıllarda bu ombudsmanların sadece kadın erkek arasında ortaya çıkan cinsiyet temelli ayrımcılıkla değil, etnik köken, din, engellilik, cinsel yönelim ve yaş olmak üzere çok farklı ayrımcılık türleriyle mücadele etme görevleri üstendiği ve bazı ülkelerde oldukça geniş yetkiler kullanabildiği dikkat çekmektedir. Aynı zamanda bu ülkelerin neredeyse tamamında ayrımcılık yasağına ilişkin ayrı bir yasal düzenleme de bulunmaktadır. Söz konusu ombudsmanların temel görevlerinden biri de farklı isimlerde var olan bu yasaların uygulamasını

sağlamaktır.

Ombudsmanın ilk ortaya çıktığı İsveç’de bulunan Eşitlik Ombudsmanı (Equality Ombudsman), 2009 yılında daha önce var olan dört ayrımcılıkla mücadele ombudsmanın birleşmesiyle kurulmuştur. Eşitlik Ombudsmanı Ayrımcılık Yasası’na uyumu sadece cinsiyet değil, cinsel yönelim, etnik köken, din ya da diğer inançlar, engellilik ve yaş açısından da incelemektedir. Söz konusu alanlarda ayrımcılık mağduru olan bireylerden şikayetleri almakta ve bağlayıcı olmayan kararlar vermektedir. Bunun yanında araştırma geliştirme faaliyetleri yürütmek, hükümete yasal değişiklikler için önerilerde bulunmak konusunda da yetkilidir. Ayrıca hem özel sektör hem de kamu sektörü üzerinde yetkileri bulunmaktadır (www.equineteurope.org, 2020a). Eşitlik Ombudsmanın önemli yetkilerinden birisi de mahkemeye dava açabilmesidir. Davalar daha sonra Eşitlik Ombudsmanın avukatları tarafından takip edilmektedir. Ancak bu yetki tüm şikayetler için kullanılmamaktadır. İlke olarak önemli olan veya birçok kişi açısından stratejik öneme sahip konular için dava açılmaktadır. Eşitlik Ombudsmanı ayrıca Ebeveynlik Yasası’ndaki ayrımcılık yasağını ihlal eden işverenlere tazminat davası açabilmektedir (www.do.se, 2020). Hırvatistan sadece toplumsal cinsiyet eşitliği için kurulmuş Ombudsmana sahip ülkelerden biridir. Kamu denetçisinin cinsiyet eşitliği ile ilgili yetkilerine bakıldığında, cinsiyet ile ilgili ayrımcılığa maruz kalanların şikayetlerini incelemek ve bağlayıcı olmayan kararlar vermek, yasal takibat başlatılırken şikayeti bulunan kişilere yardım etmek, ilgili tarafların rızasıyla mahkeme dışı bir anlaşma yolu olan arabuluculuk sürecini yürütmek, cinsel ayrımcılıkla ilgili konularda istatistiksel verileri toplamak ve analiz etmek konusunda yetkilidir. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ombudsmanın da görev alanı hem kamu sektörü hem de özel sektörü kapsamaktadır (www.equineteurope.org , 2020b).

Finlandiya’da ise hem Ayrımcılık Yasağı Ombudsmanı hem de Eşitlik Ombudsmanı olmak üzere iki ayrı ombudsman bulunmaktadır. Kadın erkek eşitliği konusunda görevli olan Eşitlik Ombudsmanıdır. Eşitlik ombudsmanı, cinsiyet ayrımcılığına maruz kalanların yaptığı şikayetleri incelemekte ve tavsiye niteliğinde kararlar vermektedir. Yetkileri hem kamu sektörü hem de özel sektörü kapsamaktadır (www.equineteurope.org, 2020c). Ayrıca Eşitlik Ombudsmanı ayrımcılığa uğrayan kişinin haklarını güvence altına almak için yardımcı

olabilmekte ve eğer konu, yasanın uygulanması için önemli ise söz konusu Ombudsmanın tazminat davasında yardım etme yetkisi bulunmaktadır (www.tasa-arvo.fi, 2020). Ancak Eşitlik Ombudsmanı mahkeme önünde davacının vekili olma yetkisine sahip değildir (Sarier, 2010, s. 80).

Norveç’de Eşitlik ve Ayrımcılıkla Mücadele Ombud’u ve Avusturya’da Eşit Muamele Ombudsmanının ağırlıklı olarak ayrımcılığa uğrayanlara yasal destek vermekle yetkili olduğu görülmektedir. Norveç’de bireylere, işverenlere ve kuruluşlara ücretsiz rehberlik yapmak, uluslararası sözleşmelerin uygulanmasını gözetmek ile bu sözleşmelerle ilgili ihlalleri Bakanlığa rapor etmek ve 2018 yılında kurulan Eşitlik ve Ayrımcılıkla Mücadele Mahkemesine dava açma konusunda rehberlik yapma görevleri bulunmaktadır. Ombud, kendisine gelen şikayet konusunda görüş bildirmekte, ama karar vermemektedir. Dolayısıyla olayı önüne getiren kişiye rehberlik sağlamaktadır. Ombud kamu sektörü ve özel sektör üzerinde yetkileri olan bir organdır (Sarier, 2010, s. 106). Sadece özel sektörde yetkileri bulunan Avusturya’daki Eşit Muamele Ombudsmanının ise, ayrımcılığa uğrayanlara yasal destek vermek ve bu kişileri Eşit Muamele Komisyonu önünde temsil etmek kullandığı en önemli yetkilerdendir (www.gleichbehandlungsanwaltschaft.at, 2020).

Slovenya’da bulunan Eşitlik İlkesinin Avukatı, Ayrımcılığa Karşı Koruma Yasası ile birlikte 2016 yılında kurulmuştur. 2016 yılına kadar Eşit Fırsatlar Ofisinde faaliyet göstermekteydi. Eşitlik İlkesinin Avukatı oldukça önemli yetkilere sahiptir. Avukat, ayrımcılığa uğrayanlardan gelen şikayetleri almak ve bu şikayetlerle ilgili bağlayıcı olmayan kararlar vermekle yetkilidir (www.equineteurope.org, 2020d). Şikayet ayrımcılığa uğrayan kişi tarafından yapılabileceği gibi, üçüncü bir tarafın başvurusu ile yapılabilir. Ayrıca Avukat’ın re’sen inceleme yapma yetkisi de bulunmaktadır (www.zagovornik.si, 2020a). Aynı zamanda davanın niteliğini göz önünde bulundurarak, stratejik öneme sahip durumlarda mahkeme işlemlerinde ayrımcılığa uğrayan kişiyi temsil edebilmektedir (www.zagavornik.si, 2020b).

Litvanya’da Fırsat Eşitliği Ombudsmanının da hem kamu sektörü hem de özel sektör de yetkileri bulunmaktadır. Fırsat Eşitliği Ombudsmanı şikayetleri araştırmak ve bağlayıcı olmayan kararlar vermekle yetkilidir. Slovenya’da olduğu gibi Litvanya’daki Ombudsmanının da kendi inisiyatifi ile araştırma yapma yetkisi bulunmaktadır. Ayrıca önleyici ve eğitici

faaliyetler düzenleyerek fırsat eşitliğini yaygınlaştırmak ve fırsat eşitliği ile ilgili Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesinin uygulanmasını izlemek diğer görev ve yetkileri arasındadır (www.equineteurope.org, 2020e; www.lygybe.lt, 2020; Sarier, 2010, s. 95).

Bazı ülkelerde ise spesifik bir ombudsman değil, genel yetkili bir ombudsmanın olduğu görülmektedir. Örneğin Polonya’da bulunan İnsan Hakları Komiseri Anayasa ve diğer yasal düzenlemelerde belirtilen insan hakları ve özgürlüklerini korumakla yetkilidir. Aynı zamanda Eşit Muamele Yasası uyarınca, İnsan Hakları Komiseri, eşit muamele ilkesinin ihlal edilmesi ile ilgili şikayetleri inceleyip, bağlayıcı olmayan kararlar vermekle de görevlidir (www.euineteurope.org, 2020f). Aynı zamanda komiserin Yargıtay’a temyiz başvurusu yapabilme ve Anayasa Mahkemesi önünde anayasa şikayet işlemlerine katılabilme yetkisi vardır (www.rpo.gov.pl, 2020).

Tablo 1: Seçilmiş Ülkelerde Eşitlik Ombudsmanları

Ülke	Ombudsman Adı	Ayrımcılık Yasası	Sektör	Görev ve Yetkileri
Hırvatistan	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ombudsmanı	Cinsiyet Eşitliği Yasası (2003)	Kamu/Özel Sektör	Cinsiyete dayalı ayrımcılıkla ilgili şikayetleri almak ve şikayetlerle ilgili karar vermek (Kararları bağlayıcı değildir) Cinsel ayrımcılık şikayeti bulunan kişilere yardım etmek, İlgili tarafların rızasıyla arabuluculuk yapmak, Cinsel ayrımcılık vakalarına ilişkin istatistiki verilen toplanması, Ayrımcılıkla ilgili anketler yapmak, raporlar ayımlamak
Finlandiya	Eşitlik Ombudsmanı	Kadın-Erkek Eşitliği Yasası (1987)	Kamu/Özel Sektör	Şikayetleri almak ve karar vermek (Kararları bağlayıcı değildir) Ayrımcılığa uğrayan kişiye yardımcı olur Eşitlik Yasası için önemli durumlarda tazminat talep edilen davalarda yargı sürecinde hukuki açıdan yardımcı olmak
İsveç	Eşitlik	Ayrımcılık Yasası	Kamu/Özel	Ayrımcılığa uğrayan kişilerde

	Ombudsmanı	(2008)	Sektör	gelen şikayetleri almak ve karar vermek (kararları bağlayıcı değil) Araştırma geliştirme çalışmalarını yürütmek, Hükümete yasal değişiklikler için önerilerde bulunmak, Birçok insan için stratejik öneme sahip konular için dava açmak ve davaları takip etmek, Ebeveynlik İzni Yasası'nı ihlal eden işverenlere karşı tazminat davası açmak
Norveç	Eşitlik ve Ayrımcılıkla Mücadele Ombud'u		Kamu/Özel Sektör	Bireylere, işverenlere ve kuruluşlara ücretsiz rehberlik yapmak, BM Sözleşmeleri ile ilgili olarak BM'ye rapor vermek 2018 yılında kurulan Eşitlik ve Ayrımcılıkla Mücadele Mahkemesine nasıl dava açılacağı konusunda rehberlik
Litvanya	Fırsat Eşitliği Ombudsmanı	Kadınlar ve Erkekler İçin Fırsat Eşitliği Yasası (1999) Eşit Muamele Kanunu (2005)	Kamu/özel sektör	Şikayetleri almak ve karar vermek (kararları bağlayıcı değildir) Kendi inisiyatifli ile araştırma yapma yetkisi Eşit fırsatların yaratılması için eğitim faaliyetleri düzenlemek Fırsat Eşitliği ile ilgili BM Engelli Sözleşmesi hükümlerinin uygulanmasını sağlamak
Slovenya	Eşitlik İlkesinin Avukatı	Ayrımcılığa Karşı Koruma Yasası (2016)	Kamu/Özel Sektör	Şikayetleri almak ve karar vermek (kararları bağlayıcı değil) Re'sen inceleme yetkisi Ayrımcılık mağdurlarına destek olmak, Mahkeme önünde ayrımcılığa uğrayan kişileri temsil etmek,
Polonya	İnsan Hakları Komiseri (Genel Yetkili)	Eşit Muamele Yasası (2010)	Kamu Sektörü	Şikayetleri almak ve karar vermek (Kararları bağlayıcı değil) Yargıtay'a temyiz başvurunda bulunabilmek, Anayasa Mahkemesine başvurabilmek

Avusturya	Eşit Muamele Ombudsmanı	Eşit Muamele Kanunu (1991)	Özel Sektör	Ayrımcılığa uğrayanlar için yasal destek vermek, Ayrımcılığa uğrayan kişiyi Eşit Muamele Komisyonu huzurunda temsil etmek
-----------	-------------------------	----------------------------	-------------	---

Görüldüğü gibi dünyanın çeşitli ülkelerinde bulunan ombudsmanlar, sadece kadın erkek eşitliğini sağlamak için değil, çok farklı alanlardaki ayrımcılığın önlenmesine ilişkin faaliyetler yürütmektedir. Farklı uygulamaları göz önünde bulundurduğumuzda bu yetkilerin temelde dört alanda toplandığı görülmektedir. Birinci olarak ombudsmanlar, ayrımcılıkla ilgili şikayetleri incelemekte ve bunun sonucunda bağlayıcı olmayan kararlar vermektedir. İkinci olarak mağdurlara destek olmakta ve böyle bir durumda nasıl bir yol izlemeleri konusunda onlara yardım etmektedir yani bu kişilere rehberlik yapmaktadır. Üçüncü olarak daha geniş yetkilere sahip olan ülkelerde ayrımcılığa uğrayanlara sadece rehberlik yapmak değil, özellikle birçok kişi için önemli olduğu düşünülen konularda olayı yargı sürecini taşımak ve bu kişileri mahkeme önünde temsil etmek yetkileri bulunmaktadır. Son olarak ise bazı ülkelerde ombudsmanın üçüncü kişilerin şikayeti üzerine ya da re'sen inceleme yapma yetkisi bulunmaktadır.

Dünyadaki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça yakın bir tarihte kurulan Türkiye'deki Kamu Denetçiliği Kurumu ise genel yetkili bir ombudsmandır. 6328 sayılı Kanun'un 5. maddesine göre, "*Kurum, idarenin işleyişi ile ilgili şikayet üzerine, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönünden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla yetkilidir.*". Görüldüğü gibi Kamu Denetçiliği Kurumu, idarenin işleyişi ile ilgili konularda şikayet üzerine harekete geçmektedir. Ancak Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğin 7. maddesine göre, şikayet eğer insan hakları, temel hak ve özgürlükler, kadın hakları, çocuk hakları ve kamuyu ilgilendiren genel konulara yönelik ise menfaat ihlali şartı aranmamaktadır. Yani yönetmelikte sayılan bu alanlarda gerçek veya tüzel üçüncü kişiler de Kuruma şikayet başvurusu yapabilmektedir. Ancak Kurumun bu alanlar da dahi resen inceleme yapma yetkisi bulunmamaktadır. Ayrıca 6328

sayılı Kanun'un 17. maddesine göre, Kuruma başvuruda bulunulabilmesi için idari başvuru yollarının tüketilmesi gerekmektedir. Eğer idari başvuru yolları tüketilmeden başvuru yapılmışsa bu başvuru ilgili Kuruma gönderilmektedir. Buna karşın Kamu Denetçiliği Kurumu telafisi güç ve imkansız zararların doğma ihtimali varsa idari başvuru yolları tüketilmese de başvuruları kabul edebilmektedir.

Kurum, kendisine yapılan şikayetlerle ilgili olarak 6 farklı karar verebilmektedir. Şikayet, ön incelemede belirtilen şartları taşıyor ise incelenemezlik, idari başvuru yolları tüketilmeden yapılmışsa gönderme kararı verilmektedir. Bunun yanında Kurum şikayete ilişkin inceleme ve araştırma sonucunda tavsiye, ret, dostane çözüm ve karar verilmesine yer olmadığına dair 4 farklı karar verebilmektedir. Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğe göre, inceleme ve araştırma sonucunda şikayet yerinde kabul edilirse tavsiye, şikayetin yerinde olmadığı kabul edilirse ret kararı verilir. 2017 yılında Kuruma dostane çözüm kararı alma yetkisi de verilmiştir. Aynı yönetmeliğin 33/A maddesine göre, dostane çözüm kararı, şikayete konu olan talebin yerine getirilmesi ya da şikayetin çözüldüğünün taraflarca Kuruma bildirilmesi halinde verilmektedir. Karar verilmesine yer olmadığına dair karar ise, şikayetçi geçek kişi ise ölümü, tüzel kişi ise tüzel kişiliğinin sonlanması ile Kurum tarafından inceleme ve araştırma devam ederken şikayet konusu ile ilgili dava açılması halinde verilmektedir

Kamu Denetçiliği Kurumunun kadın hakları ile ilgili görev ve yetkilerine baktığımızda, 6328 sayılı Kanun'un 7. maddesinde baş denetçinin görevleri sıralanırken bu görevlerden birinin "Birisi kadın ve çocuk hakları alanında görevlendirilmek üzere, denetçiler arasındaki iş bölümünü düzenlemek" olduğu belirtilmiştir. Kanun'un uygulanması için çıkarılan Yönetmeliğin 44. maddesi denetçiler arasındaki işbölümüne ilişkin konular sıralanırken "kadın ve çocuk hakları" bu alanlardan biri olarak belirtilmiştir. Yönetmeliğin 7.maddesini de göz önünde bulundurursak bu üç maddenin dışında kadın hakları ile ilgili olarak Kanun ya da yönetmelikte başka bir düzenlemenin yapılmadığı dikkat çekmektedir.

4. KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMUNUN YILLIK RAPORLARI ÜZERİNDEN YAPILAN BİR ARAŞTIRMA

4.1.Araştırmanın Amacı

Uluslararası mevzuat devletlere, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ile tüm kamu politikaları yapım ve uygulama süreçlerine toplumsal cinsiyete dayalı bakış açısını yerleştirmek bakımından önemli sorumluluklar yüklemektedir. Bu eşitliğin hayata geçirilmesinde dünyanın çeşitli ülkelerindeki ombudsmanların oldukça önemli faaliyetleri bulunmaktadır. Diğer ülkelerle kıyaslandığında oldukça yakın bir tarihte kurulan Türkiye'deki Kamu Denetçiliği Kurumuna bu konu ile ilgili doğrudan bir görev verilmesi de, 6328 sayılı Kanun'un 7. maddesinde baş denetçinin görevleri arasında "Birisı kadın ve çocuk hakları alanında görevlendirilmek üzere, denetçiler arasındaki iş bölümünü düzenlemek" sayılmıştır. Araştırmanın amacı, Kuruma yapılan şikayetler, Kurumunun verdiği kararlar ve gerçekleştirmiş olduğu diğer faaliyetlerden yola çıkarak, Kurumun toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına olan katkısını değerlendirmektir.

4.2.Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada veri toplama aracı olarak nitel analiz yöntemlerinden bir olan "içerik analizi" yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, belirli bir materyalin ayrıntılı ve sistematik olarak incelenerek, birbirine benzeyen verilerin belirli kavramlar etrafında bir araya gelerek düzenlenmesi yöntemidir (Berg & Lune, 2015, s. 380; Yıldırım & Şimşek, 2016, s. 242). Araştırmada Kamu Denetçiliği Kurumunun Parlamenteoya sunduğu yıllık raporlar incelenmiş ve bu raporlarda özellikle Kuruma yapılan şikayet başvuruları, "Kadın Hakları" başlığı altında yer alan kararları ve yine bu başlık altında belirtilen diğer faaliyetlerine ilişkin veriler üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

4.2.1. Araştırmanın etik izinleri

Yapılan araştırma için ve etik kurul kararı gerektiren insan katılımcılardan veri elde etmeyi gerektiren araştırmalar (anket çalışmaları, laboratuvar deneyleri, alan deneyleri, mülakat, inceleme vb) olmadığı için etik kurul onayı alınmamıştır.

4.3.Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini Kurumun her yıl parlamenteoya sunmuş olduğu yıllık raporlar oluşturmaktadır. Kurum 2012 yılında çıkarılan 6328 sayılı Kanun ile kurulmuş, başvurular 2013 yılından itibaren alınmaya başlanmıştır. Bu nedenle Kurumun 2013 yılından itibaren yayınlamış

olduğu 7 adet yıllık rapor bulunmaktadır. Araştırmada tüm yıllık raporlar incelenmek istenmiş ancak 2013 yılında yayınlanan raporda, “kadın hakları” ile ilgili olan başlık altında oldukça az bilgi yer almasından dolayı 2013 yıllık raporu araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Bu nedenle araştırmada 2014-2019 yılları arasında yayınlanan toplam 6 adet yıllık rapor incelenmiştir.

4.4.Araştırmanın Sınırlılığı

Yıllık raporlarda, kadın haklarını ilgilendiren birçok şikayet başvurusunun Kuruma intikal ettiği, konunun alt başlığına göre ilgili kamu denetçisine dağıtımı yapıldığı, dolayısıyla aslında kadın hakları ile ilgili başvuruların tüm denetçilerce incelenebildiği belirtilmektedir. Yaptığımız çalışmada tüm başlıklar altında yer alan kararlar incelenmemiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi araştırma, yıllık raporlarda “kadın hakları” başlığı altında yer alan kararlar ile sınırlıdır.

4.5.Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın bulguları aktarılırken öncelikli Kuruma yapılan şikayet başvuruları genel itibariyle incelenecek ve bunlar arasında kadın hakları ile ilgili olan şikayet başvuru oranı ve bu şikayetlerin konular itibariyle dağılımına bakılacaktır. Daha sonra yıllık raporlarda kadın hakları ile ilgili yer bulan karar örnekleri incelenecektir. Bu kararlar, yıllık raporlarda, “şikayetlerin alt konulara göre dağılımı” başlığında yer alan sınıflandırma temel alınmak suretiyle tasnif edilmiştir. Karar örnekleri “kadınlara ve çocuklara yönelik sosyal hizmet ve yardım faaliyetlerine yönelik aldığı kararlar”, “cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili aldığı kararlar”, “kadına yönelik şiddet, töre ve namus cinayetleri ve istismar konularında aldığı kararlar” ve “korumaya, bakıma ve yardıma muhtaç kadınlara ilişkin aldığı kararlar” başlıkları altında incelenecektir. Ayrıca Kurumun kadın hakları konularında gerçekleştirdiği diğer faaliyetler son başlıkta ele alınacaktır.

4.5.1. Kamu Denetçiliği Kurumuna yapılan şikayetler

Araştırmada öncelikli olarak Kuruma yapılan şikayetler genel olarak değerlendirilmiştir. Tablo 1, yıllar itibariyle Kamu Denetçiliği Kurumuna yapılan şikayet başvuruları sayısı, Kurumun verdiği kararların dağılımı ve idarelerin Kurumun verdiği tavsiye kararına uyma oranına ilişkin dağılımı göstermektedir. Kuruma yapılan şikayet sayılarına baktığımızda, 2014 yılından bu yana yapılan şikayetlerin yıllar itibariyle arttığı görülmektedir. Özellikle bu artış 2017 yılından itibaren oldukça hızlı bir şekilde

gerçekleşmiştir. Aynı artış Kurumun verdiği tavsiye kararlarına uyma oranı açısından da söz konusudur. 2014 yılında Kurumun verdiği tavsiye kararlarına uyma oranı %39 iken, 2019 yılında bu oran %75'e çıkmıştır. Ancak Kurumun verdiği kararların dağılımına baktığımızda bu kararların "gönderme" ve "incelenemezlik" kategorisinde yoğunlaştığı dikkat çekmektedir.

Tablo1: Kamu Denetçiliği Kurumuna Yapılan Şikayet Başvuru Sayısı, Kurumun Verdiği Kararların Dağılımı ve Tavsiye Kararlarına Uyma Oranı

Yıl	Başvuru Sayısı	Kamu Denetçiliği Kurumu Tarafından Verilen Kararlar %								Tavsiye Kararına Uyma Oranı %
		Gönderme	İncelenemezlik	Geçersiz Sayılması	Dostane Çözüm	Tavsiye	Ret	K.Tavsiye K. Ret	Diğer	
2014	5.639	36,59	33,82	1,26	-	1,47	2,36	0,41	22,83	39
2015	6.055	37,39	29,83	0,71	-	0,95	1,85	0,44	28,83	37
2016	5.519	41	35,75	1,10	-	1,29	3,96	0,66	16,23	42
2017	17.131	38,60	36,53	0,47	13,13	2,04	2,94	1,48	4,81	65
2018	17.585	30,90	41,85	1,20	12,30	4,35	4,25	1,73	3,41	70
2019	20.968	41,43	35,65	0,81	8,21	4,39	4,56	2,09	2,26	75

Kamu Denetçiliği Kurumuna yapılan şikayet başvuruları içinde kadın hakları ile ilgili olan başvuruların sayısına ve oranına baktığımızda bu kategoride yer alan şikayet başvurularının oldukça düşük düzeyde kaldığı dikkat çekmektedir. 2018 yılı itibariyle Kuruma yapılan 17.585 başvurunun 31 tanesi, 2019 yılında 20.968 başvurunun sadece 9 tanesi kadın hakları ile ilgilidir. Kadın hakları ile ilgili yapılan başvurular özellikle 2019 yılında önemli ölçüde düşüş yaşamıştır. 2019 yıllık raporunda konular itibariyle yapılan başvurular incelendiğinde bir önceki yıllara karşılaştırıldığında %70'lik bir oranla en büyük düşüşün kadın hakları ile ilgili konularda olduğu görülmektedir. Ayrıca 2014 ve 2015 yıllarında başvuru sayısının yüksek olması, bu yıllara ilişkin verilerin kadın hakları yanında çocuk haklarını da içermesinden kaynaklanmaktadır.

Kadın hakları ile ilgili yapılan şikayet başvurularının çok düşük oranda bulunmasının farklı sebepleri olabilir. Ancak bu sebeplerin en önemlilerinden birinin Kamu Denetçiliği Kurumunun kadın hakları ile ilgili görevlerinin yeterince bilinmemesinden kaynaklandığı söylenilebilir. Zira Kurumun yıllık raporları incelendiğinde de, özellikle ilk yıllarda

yayınlanan raporlarda kadın hakları ile ilgili yeterli başvurunun yapılmadığı vurgulanmakta ve bu başvuruların arttırılması için Kurumun yaptığı faaliyetler üzerinde durmaktadır. 2014 yıllık raporunda kadın hakları ile ilgili başvuruların arttırılması için, kadın hakları alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, baroların kadın araştırma ve uygulama merkezleri ile iletişime geçilip karşılıklı ziyaretlerin gerçekleştirildiği, 2015 yıllık raporunda ise bu kurumlar yanında kadın sığınma evlerini de ziyaretlerin yapıldığı belirtilmektedir. Ancak 2019 yılında başvuru sayısında çok belirgin bir düşüşün yaşanması, Kurumun tanıtımı ile ilgili yapılan faaliyetlerin yeterli düzeyde olmadığını göstermektedir.

Tablo 2: Yıllar İtibariyle Kadın Hakları ile İlgili Şikayet Başvuru Sayısı ve Tüm Şikayetler İçindeki Oranı

Yıllar	Sayı ³	%
2014	40	0,71
2015	103	1,70
2016	8	0,14
2017	26	0,15
2018	31	0,18
2019	9	0,04
Toplam	240	

Tablo 3, Kamu Denetçiliği Kurumuna kadın hakları ile ilgili yapılan şikayetlerin konularına göre dağılımlarını göstermektedir. 2014 ve 2015 yıllık raporlarında söz konusu veriler kadın ve çocuk hakları olmak üzere tek bir başlık altında toplanmıştır. Sonraki yıllarda “kadın hakları” ve “çocuk hakları” olmak üzere ayrı başlıklar altında toplandığı görülmektedir.

Tablo 3’e baktığımızda 2014-2019 yılları arasında, toplamda cinsiyet ayrımcılığı konusunda 36; korumaya, yardıma ve bakıma muhtaç kadınlar konusunda 14; kadına yönelik her türlü şiddet, töre ve namus cinayetleri, taciz ve istismar konularında 11; kadın ticaretinin önlenmesi konusunda 1; kadınlara ve çocuklara yönelik sosyal hizmet ve yardım faaliyetleri konusunda 22; kadın haklarına ilişkin diğer konularda 127 başvurunun

³ 2014 ve 2015 yıllarına ait veriler, kadın ve çocuk haklarına ilişkin toplam sayıyı içermektedir.

yapıldığı görülmektedir. “Diğer” kategorisini bir kenara bırakırsak kadın hakları ile ilgili olarak en çok şikayet başvurusunun yapıldığı konuların cinsiyet ayrımcılığı, kadın ve çocuklara yönelik sosyal hizmet ve yardım faaliyetleri ile korumaya, bakıma ve yardıma muhtaç kadın konularında olduğu görülmektedir. Diğer kategorisindeki sayının özellikle 2014 ve 2015 yıllarında oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca Tablo 3’de dikkati çeken bir diğer konu 2018 yılında “cinsiyet ayrımcılığı konusunda” yapılan başvurularının sayısında çok önemli bir artış ortaya çıkmasıdır.

Tablo 3’de dikkati çeken bir diğer rakam, kadına yönelik her türlü şiddet, töre ve namus cinayetleri, taciz ve istismar konularında yapılan başvuruların sayısındaki düşüklüktür. 2017 yıllık raporunda da bu konuya dikkat çekilmiş ve bunun sebepleri, kadınların haklarını bilmemeleri, konu ile ilgili farkındalığın düşük olması ve toplumsal rollerden dolayı şiddete ve istismara uğrayan kadınların idareye başvurmak konusunda çekimser kalmaları olarak değerlendirilmiştir.

Kamu Denetçiliği Kurumunun her yıl TBMM’ye sunduğu yıllık raporlarda verilen bu kararlardan örnekler aktarılmaktadır. Kamu Denetçiliği Kurumunun toplumsal cinsiyet eşitliğine olan katkısını değerlendirmek için Kurumun konu ile ilgili verdiği kararların da incelenmesi konumuz açısından önem taşımaktadır.

Tablo 3: Yıllar İtibariyle Kadın Hakları İle İlgili Yapılan Şikayetlerin Alt Konularına Göre Dağılımı

Konular	2014		2015		2016		2017		2018		2019	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Cinsiyet Ayrımcılığı	4	10	5	4,85	2	25	3	11,54	20	64,52	2	22,22
Korumaya, bakıma ve yardıma muhtaç kadınlar	4 ⁴	10	-	-	1	12,5	5	19,23	3	9,68	1	11,11
Kadına yönelik her türlü şiddet, töre ve namus cinayetleri, taciz ve istismar	2	5	-	-	2	25	1	3,85	2	6,45	4	44,44

⁴ Koruma ve bakıma muhtaç kadınlar yanında çocuklar için yapılan başvurular bu sayı içinde yer almaktadır.

Kadın ticaretinin önlenmesi	-	-	-	-	-	-	1	3,85	-	-	-	-
Kadınlara ve çocuklara yönelik sosyal hizmet ve yardım faaliyetleri	2	5	7	6,80	1	12,5	11 ⁵	42,31	-	-	1	11,11
Çocuk ihmali ve istismarcılığı	2	5	4	3,88	-	-	-	-	-	-	-	-
Kadın haklarına ilişkin diğer ⁶ konular	26	65	87	84,47	2	25	5	19,23	6	19,35	1	11,11
TOPLAM	40	100	103	100	8	100	26	100	31	100	9	100

4.5.2. Kadınlara ve çocuklara yönelik sosyal hizmet ve yardım faaliyetlerine yönelik aldığı kararlar

2014-2019 yılları arasında Kurumun yayınladığı yıllık raporlara baktığımızda, bu raporlarda kadınlara yönelik sosyal hizmet ve yardım faaliyetleri kapsamında değerlendirilebilecek 8 kararın bulunduğu görülmektedir. Kamu Denetçiliği Kurumu bu konu ile ilgili olarak kendisine yapılan başvuruların 3 tanesi için tavsiye kararı, 3 tanesi için gönderme kararı, 2 tanesi için de dostane çözüm kararı vermiştir.

2017 yılında, sosyal yardım talebinde bulunan başvuranla ilgili olarak verilen gönderme kararı sonrasında, İstanbul Valiliği Sosyal Hizmet Merkez Müdürlüğü ile görüşme yapılmış ve başvuranın bir yıl süresince ekonomik destek ve danışmanlık alması sağlanmıştır. Yine aynı yıl Ankara Büyükşehir Belediyesine yönelik verilen gönderme kararı sonrasında başvuran, ilgili Belediyenin gıda ve temizlik yardımından faydalanmıştır. 2018 yılında eşinden şiddet gören ve eşi hakkında uzaklaştırma kararı alınan kadının maddi ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanması üzerine yaptığı yardım talebinin İlçe Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Başkanlığına gönderilmesi sonucunda da, ilgili Kurum Kamu Denetçiliği Kurumunun verdiği gönderme kararına istinaden, talepte bulunan kişiye bir yıl boyunca her ay belirli bir miktar sosyal yardım yapacağını

⁵ Sadece kadınlara yönelik sosyal hizmetler ve yardım faaliyetlerini içermektedir.

⁶ 2013, 2014 ve 2015 yıllarına ait verilerde kadınlar yanında çocuklara ilişkin diğer konular da bu sayı içinde yer almaktadır.

belirtmiştir.

Kurumun konu ile ilgili verdiği dostane çözüm kararlarını incelediğimizde ise bu kararların 2018 yılına ait olduğu görülmektedir. Bu kararlardan ilki down sendromlu çocuğu bulunan kadın başvuranın şikayeti ile ilgilidir. 5510 sayılı Kanun'a göre, "engelli çocuğu bulunan kadın sigortalılara erken emeklilik hakkı" sağlanmaktadır. Ancak bu hüküm TOBB Sandığına bağlı olanları kapsamadığı için başvuranın erken emekli olamadığı, bunun da çalışan engelli anneleri arasında ayrımcılığa sebep olduğu ve ortaya çıkan mağduriyetin giderilmesini talep edilmiştir. Başvurunun çözümü için Kurum, Sosyal Güvenlik Kurumu ve TOBB Sandığı ile yazışmalar yapmış ve başvuru dostane çözüm ile sonuçlandırılmıştır. Yine 2018 kadın istihdamının teşviki için gelir tespitinin değiştirilmesi konusunda İŞKUR Genel Müdürlüğü şikayet konusu talebi yerine getirmiştir.

Tablo 4'de yer alan Kurumun 2017 yılında verilen tavsiye kararının içeriğinin aslında doğrudan kadın hakları ile ilgili değil, genel itibariyle engelli hakları ile ilgili olduğu söylenebilir. Başvurunun konusunu engelli olan kızıdan dolayı evde bakım ücretinin müracaat tarihi esas alınarak bağlanması ve bundan dolayı geriye dönük ödeme yapılmasına ilişkin verilen tavsiye kararı oluşturmaktadır. Aslında bu bakımdan sadece anne değil, baba da bu bakımdan sorumlu olabilir. Dolayısıyla böyle bir ödemenin yapılması sadece kadın için değil, bakımdan sorumlu tüm ebeveynler için bir hak oluşturulması gerekmektedir.

Tablo 4: Kadınlara ve Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmet ve Yardım Faaliyetleri İle İlgili Kararlar

Karar Konusu	Karar Yılı	Kararın ⁷ Niteliği
Sigortalılık tescilinden önce gerçekleşen doğumların borçlandırılabilmesine imkan sağlayacak gerekli mevzuat düzenlemelerinin yapılması	2014	Tavsiye
Çoğul gebelik gibi kişilerin kontrolleri dışında oluşan maddi, manevi ve sosyal yoksunluklara sebep olan durumlarda sosyal yardım hizmetlerinden yararlanma olanaklarının değiştirilmesi hakkında mevzuat değişikliğinin yapılması	2014	Tavsiye
4 yaşındaki kızının %100 ağır engelli raporuna istinaden	2017	Tavsiye

⁷ İlgili başvuru için Kamu Denetçiliği Kurumunun vermiş olduğu karar

evde bakım ücreti için başvuran kişiye evde bakım ücretinin müracaat tarihi esas alınarak bağlanması ve geriye dönük ödeme yapılması		
Sosyal yardım talebinde bulunulması hakkında	2017	Gönderme
Devlet hastanesinin verdiği raporda sosyal yardım alabileceği ibaresi bulunmasına karşın Ankara Büyükşehir Belediyesinin gıda yardımı vermemesi	2017	Gönderme
Eşinden şiddet gören ve boşanma aşamasında olan başvuranın maddi ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için İlçe Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfından yardım talep etmesi	2018	Gönderme
Down sendromlu çocuğu bulunan kadın sigortalının erken emeklilik hakkı elde etmesi	2018	Dostane Çözüm
Toplum yararına programlara başvuru koşullarında kadın istihdamının teşviki için gelir tespitinin değiştirilmesi hakkında	2018	Dostane Çözüm

4.5.3. Cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili aldığı kararlar

Yukarıda da ifade edildiği gibi kadın hakları ile yapılan şikayetlerin cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili olanları, en çok başvuru yapılan alan kategorisini oluşturmaktadır. Tablo 5’de Kamu Denetçiliği Kurumunun yıllık raporlarında konu ile ilgili olan kararlar yer almaktadır. Görüldüğü gibi cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili olarak verilen 6 kararın 3 tanesi personel alım ilanlarında yer alan “erkek olmak” şartının kaldırılmasına ilişkindir. 2015 yılında ARFF memurluğu ilanındaki erkek olmak şartının kaldırılmasına ilişkin başvuruda, Kurum söz konusu uygulamayı ulusal ve uluslararası mevzuata aykırı bularak tavsiye kararı vermiş, Devlet Hava Meydanları İşletmesi bu tavsiye kararına uyararak bir sonraki yıl verdiği ilanlardaki erkek olmak şartını kaldırmıştır. Yine aynı konuda İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve Van Büyükşehir Belediyesinde personel alımı için getirilen erkek olmak şartının kaldırılması için alınan gönderme kararında, ulusal ve uluslararası mevzuata atıf yapılarak her türlü cinsiyetçi uygulamanın ayrımcılık teşkil ettiği açıklaması yapılarak, söz konusu idarelerin başvurana gerekli açıklamalar yapması gerektiği belirtilerek başvuru, ilgili idarelere gönderilmiştir. Ancak 2018 Yıllık Raporunda bu gönderme kararına istinaden ilgili idarelerin takındığı tutuma ilişkin bir bilgi yer almamaktadır. 2019 yılında da benzer bir başvuru yapılmış ve bu sefer Diyarbakır Büyükşehir Belediyesinin itfaiye eri alımı için verdiği ilandaki erkek olmak şartının kaldırılması için

başvuru yapılmıştır. Kurum bu kararında da ilgili belediyeden ulusal ya da uluslararası mevzuatla çelişmeyecek şekilde gerekçelerini açıklamasını talep etmiştir. Söz konusu kararda ayrıca bazı belediyelerin itfaiye teşkilatlarının operasyon bölümlerinde kadın istihdamı yapıldığı, söz konusu belediyelerin erkek olmak şartını belirlerken, bu belediyelerden görüş alıp almadığı da sorulmuştur. Diğer kararda olduğu gibi bu kararda da idarenin takındığı tutumla ilgili herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır.

Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığın önlenmesi açısından Kurumun 2018 yılında vermiş olduğu dostane çözüm kararı da oldukça önemlidir. Güvenlik görevlisi olarak çalışan kadın şikayetçinin işyerine ulaşımında kurum servisinin kendisini evine yakın bir güzergahta bırakıp almasını ya da 12 saatlik ikili vardiyaya geçilmesini talep etmektedir. Kamu Denetçiliği Kurumu, Kadın Çalışanların Gece Postalarında Çalıştırılma Koşulları Hakkında Yönetmelikte yer alan hükümlerin kadınları korumayı amaçladığını söyleyerek toplumsal cinsiyete dayalı şiddete karşı kadınların korunması için özel tedbirler alınabileceğini belirten görüşü ilgili Kuruma göndermiştir. Bunun üzerine ilgili Kurum başvuranın talebini kabul ederek ikili vardiya sistemine geçildiğini bildirmiştir.

Tablo 5: Cinsiyet Ayrımcılığı İle İlgili Kararlar

Karar Konusu	Karar Yılı	Kararın Niteliği
Devlet Hava Meydanları İşletmesi tarafından yapılan ARFF memuru alınlarında yer alan “erkek olmak” şartının kaldırılması	2015	Tavsiye
Yasal olarak tanınmış trans kadının, nüfus kütüğünde yer alan cinsiyet hanesinin “kadın” olarak değiştirilmesine istinaden lise diplomasında yer alan eski adının yeni adı ile, ...oğlu ibaresinin, ...kızı ibaresine değiştirilmesi için yapılan talebin reddedilmesi	2016	Red
..Kurumunda güvenlik görevlisi olarak çalışan kadın şikayetçinin işyerine ulaşımında kurum servisinin kendisini evine yakın bir güzergahta bırakması ve alması ya da 12 saatlik ikili vardiya sistemine dönülmesine yönelik talebi	2018	Dostane çözüm
İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile Van Büyükşehir Belediyesinde personel alım ilanları için getirmiş olduğu “erkek olmak” şartının kaldırılması	2018	Gönderme
Kadın yöneticilerin sayısının arttırılması için gerekli yasal koşulların gerçekleştirilmesi talebi	2018	İncelenemezlik

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesinin itfaiye eri almak için verdiği ilanda yer alan “erkek olmak” şartının kaldırılması	2019	Gönderme
--	------	----------

4.5.4. Kadına yönelik şiddet, töre ve namus cinayetleri, taciz ve istismar konularında aldığı kararlar

Kadına yönelik şiddetin önlenmesi konusunda Kurumun verdiği kararlar incelendiğinde, bu kararların nicelik itibariyle az olduğu görülmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu sayının yetersiz oluşu yıllık raporlarda da dile getirilen bir konu olmuştur. Ancak bu konuya ilişkin az sayıda olan kararları incelediğimizde bu kararların, idarenin toplumsal cinsiyete duyarlı politikalar üretmesine katkı sağlar nitelikte olduğu görülmektedir. Örneğin 2019 yılında Kuruma gelen şikayet başvurusunda, 2017 yılından beri sözleşmeli hemşire olarak çalışan başvuran, eşinden şiddet gördüğü için boşandığını ve Aile Mahkemesi tarafından eski eşi için verilmiş bir uzaklaştırma kararı olduğunu, bu nedenle ... iline yer değişikliği suretiyle atanma talebinde bulunduğunu ancak bu talebin sözleşmeli personelin üç yıl boyunca yer değişikliği yapamayacağı hükmü bulunduğundan ve hakkında iş yeri değişikliğine ilişkin bir yargı kararı olmadığından reddedilmiştir. Kurumun bu olayda verdiği tavsiye kararı oldukça önemlidir. Çünkü, söz konusu talebin reddi, 663 sayılı KHK'ya uygundur. Ancak bu olayda Kamu Denetçiliği Kurumu, ret kararının her ne kadar 663 sayılı KHK'ya uygun olduğunu belirtse de, bu talebin Devlet Memurlarının Yer Değiştirme Suretiyle Atanmalarına İlişkin Yönetmelik'in “can güvenliği mazeretine bağlı yer değişikliği” kenar başlığına girebileceğini ifade ederek, talebin aile içi şiddete ilişkin risk değerlendirilmesi yapılmak suretiyle yeniden değerlendirilmesi hususunda Sağlık Bakanlığına tavsiyede bulunulmasına karar vermiştir.

Kamu Denetçiliği Kurumun 2017 yılında dostane çözüm bulduğu bir diğer kararına konu olan olayda ise, başvuranın eski eşi tarafından yıllarca şiddete maruz kaldığı, son olarak başvuranın burnunu keserek yaraladığı ve kendisi ve çocuklarını ölümle tehdit ettiği bundan dolayı da Aile Mahkemesi tarafından başvuranın kendisi ve çocukları için kimlik değiştirme kararı verildiği görülmektedir. Başvuran, 11 ay geçmesine rağmen kimlik değişikliklerinin yapılmadığını, deşifre oldukları için korkuyla yaşadıklarını belirtmiş ve bu kararın uygulanmasını talep etmiştir. Kamu Denetçiliği Kurumunca Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel

Müdürlüğü ile iletişime geçilmiş, Kurum gönderdiği cevapta yeni kimlikleri düzenlediğini ifade etmiştir.

Son olarak Kurumun 2017 yılında verdiği incelenemezlik kararı da oldukça önemlidir. Bu karar da, eniştesi tarafından 16 yaşından itibaren tacize uğrayan başvuranın, Cumhuriyet Savcılığına verdiği şikayet dilekçesinin, aradan 10 ay geçmesine rağmen yasal sürecin başlamaması ile ilgilidir. Söz konusu şikayetin konusu yargı yetkisinin kullanılmasına ilişkin olduğundan dolayı Kurum bu başvuru için incelenemezlik kararı vermiştir. Bu karara rağmen Kurum bu olayda başvuranın danışmalık hizmetine ihtiyacı olduğunu değerlendirerek, psikolojik ve hukuki destek için başvuran, Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğüne yönlendirilmiştir. Başvuran, İl Müdürlüğünün kendisi ile ilgilenerak sosyal hizmet uzmanı, psikolog ve avukat ile görüşürldüğünü avukatın ilk duruşmada davaya müdahil olacağını belirtmiştir. Bu olayda olduğu gibi Kamu Denetçiliği Kurumu yasal olarak kendi görev alanına girmeyen konularda dahi uygun birimlere yönlendirme yapmak suretiyle toplumsal cinsiyete duyarlı hizmet sunumuna katkı sağlayabilmektedir.

Tablo 6: Kadına Yönelik Şiddet, Töre ve Namus Cinayetleri, Taciz ve İstismar İle İlgili Kararlar

Karar Konusu	Karar Yılı	Kararın Niteliği
Eski eşinden şiddet görev başvuranın, eski eşinin kendisi ve çocuklarını ölümle tehdit etmesinden ötürü aile mahkemesinin kendisi ve çocukları için verdiği kimlik değiştirme kararını 11 aydır uygulamayan ilgili makamlar için gerekli yasal işlemlerin yapılması talebi	2017	Dostane çözüm
Ablasının eşi tarafından 16 yaşından itibaren tacize uğrayan başvuranın Cumhuriyet Savcılığına dilekçe vererek yasal süreci başlattığını, ancak 10 ay geçmesine rağmen eniştesi hakkında işlem yapılmadığını, eniştesinin yargılanması ve cezalandırılması hususunda işlem başlatılması ve açtığı davaların takip talebi	2017	İncelenemezlik
Eski eşinden şiddet gördüğü için Aile Mahkemesi tarafından eski eşine uzaklaştırma kararı verilen başvuranın, ... iline yer değiştirme suretiyle atanma talebinin reddedilmesine yönelik verilen karardan dolayı yaşadığı mağduriyetin giderilmesi	2019	Tavsiye

4.5.5. Korumaya, bakıma ve yardıma muhtaç kadınlara ilişkin aldığı kararlar

2014-2018 yıllık raporlarında yer alan kararlar incelendiğinde korumaya, bakıma ve yardıma muhtaç kadınlara yönelik olarak değerlendirebileceğimiz iki kararın olduğunu görmekteyiz. Söz konusu iki karar da sığınma evi hizmetlerinden yararlanan kadınlar ile ilgilidir. Birbirine benzeyen her iki olayda da ilgili Kurumlardan gelen cevapta, başvuranların söz konusu hizmetlerden yararlandıkları belirtilmiştir.

Tablo 7: Korumaya, Bakıma ve Yardıma Muhtaç Kadınlar İle İlgili Kararlar

Karar Konusu	Karar Yılı	Kararın Niteliği
Sığınma evinde kalan ve kurum çalışanlarının görevlerini kötüye kullandıklarını belirterek gelirinin kesildiğini ifade eden başvuranın aylığının arttırılması ve ödenmesi talebi	2017	Gönderme
..Belediyesi Kadın Konukevinde alan başvuranın, konukevindeki hizmetlerdeki eksikliklerin giderilmesi talebi	2018	Gönderme

4.5.6. Kadın hakları konularında gerçekleştirdiği diğer faaliyetler

Kurumun kadın hakları ile ilgili olarak gerçekleştirdiği diğer faaliyetlere baktığımızda, bu faaliyetlere 2017 yılından itibaren yer verildiği görülmektedir. 2017-2019 yılları arasında Kurumun gerçekleştirdiği bu faaliyetler Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8: Kamu Denetçiliği Kurumun Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ile İlgili Diğer Faaliyetleri

Yıl	Faaliyet Adı
2017	Kadın Hakları ve Ombudsmanlık Çalıştayı
	Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini İzleme Projesine Katılım
	Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi) kapsamında oluşturulan Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddete Karşı Mücadelede Uzmanlar Grubuna sunulmak üzere rapor gönderimi

2018	Kadın ve Çocuğa Yönelik Aile İçi Şiddetin Önlenmesine İlişkin Mekanizmaların Etkinliğinin Arttırılması Konulu Çalıştay
	Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini İzleme Projesi
	Batı Balkanlarda ve Türkiye’de İstanbul Sözleşmesinin uygulanmasının geliştirilmesine ilişkin düzenlenen bölgesel foruma kamu denetçisinin katılımı
2019	BM Kadın Birimi Kadın Direktörü’nün Kamu Denetçisini ziyareti
	Cumhurbaşkanlığı Sosyal Politikalar Kurulu tarafından düzenlenen kadın çalıştayına katılım
	Batı Balkanlarda ve Türkiye’de İstanbul Sözleşmesinin uygulanmasının geliştirilmesine ilişkin düzenlenen ikinci bölgesel foruma kamu denetçisinin katılımı
	Kadına Yönelik Şiddeti İzleme Komitesine ilgili kamu denetçisinin katılımı ve konuşma yapması
	Kadına yönelik şiddete karşı uluslararası mücadele günü programına ilgili kamu denetçisinin katılımı
	TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu bilgilendirme toplantısı
	Adalet Bakanlığı Aile Hukuku Çalıştayına ilgili kamu denetçisinin katılımı

Bu faaliyetlerden özellikle “kadın hakları” ve “kadına ve çocuğa yönelik şiddetin önlenmesi” ile ilgili yapılan çalıştaylar oldukça önemlidir. Özellikle 2017 yılında kadın hakları ile ilgili yapılan çalıştaya, bu alanda yer alan STK’ların katılması, Kurum ile kadın hareketleri arasındaki bağlantının kurulmasına katkı sağlar nitelikte olduğu söylenebilir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1970’li yıllardan bu yana devletlerin kadın erkek eşitliğini/toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için aktif bir rol alması gerektiğine yönelik tartışmaların hız kazandığı görülmektedir. Farklı alanlarda kadınların statülerinin geliştirilmesi için devlet tarafından oluşturulan kurumsal yapılar ve yerine getirilen faaliyetler “devlet feminizmi” olarak tanımlanmıştır. Devlet feminizminin temelini oluşturan ve “kadın politika ajansları” olarak ifade edilen, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için kurulan bu kurumlar ve bunların kadın hareketleri ile olan ilişkileri, toplumsal cinsiyete duyarlı politikalar üretilmesinin en önemli unsurlarından biri olarak görülmektedir. Dünyada gerek genel nitelikte

gerek özel nitelikte olsun, çeşitli ülkelerde bulunan ombudsmanlar, bu kurumlara verilecek örneklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu ombudsmanların, toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığın önlenmesini sağlamak için önemli yetkileri olduğu görülmektedir. Dünyanın farklı ülkelerindeki bu deneyimlerden yola çıkarak, oldukça yakın bir tarihte kurulan Türkiye'deki Kamu Denetçiliği Kurumunun da, toplumsal cinsiyet eşitliğine katkı sağlama potansiyeli olduğu söylenebilir. Kamu Denetçiliği Kurumunun kamu yönetiminde toplumsal cinsiyete duyarlı politikalar üretilmesine ne gibi katkılar sağladığını değerlendirmek amacıyla, içerik analizi yöntemiyle, Kurumun parlamentoya sunmuş olduğu yıllık raporlar üzerinden yaptığımız araştırma sonucunda öncelikli olarak, Kuruma yapılan şikayetlerin yıllar itibarıyla düzenli bir şekilde artıyor olmasına karşın, bu şikayetler içinde kadın hakları ile ilgili olan şikayet sayılarının oldukça düşük düzeyde kaldığı görülmüştür. Özellikle 2019 yılında bir önceki yıla oranla en büyük düşüşün kadın hakları konusunda olduğu dikkat çekmektedir. Başvuru sayısının düşük olması, Kurumun kadın haklarının gelişimine olan katkısını önemli ölçüde sınırlar niteliktedir. Çünkü Kurum sadece başvuru üzerine harekete geçebilme yetkisine sahiptir. Ancak Kurumun etkinliğini sadece yapılan başvurular üzerinden değerlendirmek oldukça yanıltıcı olacaktır.

İkinci olarak, nicelik itibarıyla düşük düzeyde kalan kadın hakları ile ilgili şikayetler karşısında Kurumun verdiği kararların içeriği incelendiğinde, idarelerin toplumsal cinsiyete duyarlı hareket etmelerine katkı sağlar nitelikte kararlar verdiği görülmüştür. Yıllık raporlarda “kadınlara ve çocuklara yönelik sosyal hizmet ve yardım faaliyetleri” gönderme kararlarından idarelerce olumlu şekilde dönüş gerçekleşmiştir. Cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili konularda verdiği kararlara baktığımızda da, ARFF memurluğundaki “erkek olmak” şartının kaldırılmasına ilişkin tavsiye kararı ile belediyelerin kimi kadrolarda getirdiği “erkek olmak” şartı için verdiği gönderme kararlarında belediyelerden bu konuda gerekçe istemesi toplumsal cinsiyete duyarlılıkta farkındalık yaratmak açısından önemlidir. Özellikle bu alanda kadın koruma güvenlik görevlisinin kurum servisinin kendisini evine yakın bir güzargahta bırakması ya da ikili vardiya sistemine dönülmesine yönelik vermiş olduğu dostane çözüm kararı, toplumsal cinsiyete duyarlı politikalar üretilmesine katkı sağlar niteliktedir. Ayrıca Kurumun kadına yönelik şiddetin önlenmesine ilişkin

verdiği tüm kararlar da bu sonucun en önemli kanıtlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurumun bu konuda vermiş olduğu incelenemezlik kararında dahi ilgili birimlere yönlendirmek suretiyle, başvurana rehberlik yaptığı görülmüştür. Dünyadaki örneklere baktığımızda da ombudsmanların en önemli görevlerinden birisi, mağdurlara destek olmak ve böyle bir durumda nasıl bir yol izlemeleri gerektiği konusunda yardım etmektir. Ülkemizde Kamu Denetçiliği Kurumunun rehberlik yönünün güçlendirilmesinin, Kurumun toplumsal cinsiyet eşitliğine olan katkısını arttıracacağı düşünülmektedir.

Kendisine yapılan şikayetlere ilişkin verdiği kararlar dışında, Kurumun kadın haklarının geliştirilmesi konularında yapmış olduğu faaliyetlere bakıldığında bu faaliyetlerin sınırlı düzeyde kalmakla birlikte son yıllarda yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Devlet feminizmi tanımlamalarının üzerinde durduğu temel konulardan biri, kadın politika ajansları ile kadın hareketleri arasındaki etkileşimdir. Bu noktada Kamu Denetçiliği Kurumu ile kadın sivil toplum örgütleri arasındaki ilişkinin geliştirilmesi, Kurumun bu alanda daha etkin olması açısından önem taşımaktadır.

Kurumun toplumsal cinsiyet eşitliğine daha fazla katkı sağlayabilmesi için öncelikli olarak başvuru sayılarının artırılması gerekmektedir. Kadın hakları ile ilgili STK'larla işbirliği içinde olunması, toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığa ilişkin yapılan başvuru sayılarının artışına yol açabilir. Çünkü 6328 sayılı Kanuna göre, kadın hakları ile ilgili konularda menfaat ihlali aranmamaktadır. Bunun yanında çeşitli ülkelerde olduğu gibi, bu alanda Kuruma resen inceleme yapma yetkisinin verilmesi ve kadın hakları ile ilgili konularda “idari başvuru yollarının tüketilmesi” şartının kaldırılması da çözüm olarak önerilebilir.

6. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

7. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

8. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve fikri mülkiyet ve telif hakları ilkesine uygun olarak gerekli izinler alınmıştır.

9. KAYNAKÇA

- Berg, B.L., & Lune, H. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. H. Aydın (Çev.). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Bustelo, M. (2014). Three decades of state feminism and gender equality policies in multi-governed Spain.
<https://www.do.se/om-do/vad-gor-do/> adresinden 01.02.2020 tarihinde erişildi.
https://equineteurope.org/author/sweden_eo/ adresinden 01.02.2020a tarihinde erişildi.
https://equineteurope.org/author/croatia_oge/ adresinden 02.02.2020b tarihinde erişildi.
https://equineteurope.org/author/finland_oe/ adresinden 02.02.2020c tarihinde erişildi.
https://equineteurope.org/author/slovenia_advocate/ adresinden 01.02.2020d tarihinde erişildi.
https://equineteurope.org/author/lithuania_eoo/ adresinden 01.02.2020e tarihinde erişildi.
https://equineteurope.org/author/poland_hrd/ adresinden 02.02.2020f tarihinde erişildi.
<https://www.gleichbehandlungsanwaltschaft.gv.at/tasks-of-the-ombud-for-equal-treatment> adresinden 02.02.2020 tarihinde erişildi.
<https://www.rpo.gov.pl/en/content/what-we-do> adresinden 02.02.2020 tarihinde erişildi.
<https://www.tasa-arvo.fi/tasa-arvolain-valvonta> adresinden 02.02.2020 tarihinde erişildi.
<http://www.zagovornik.si/kaj-delamo/spodbujanje-enakopravnosti-in-preprecevanje-diskriminacije/> adresinden 02.02.2020a tarihinde erişildi.
<http://www.zagovornik.si/kaj-delamo/spodbujanje-enakopravnosti-in-preprecevanje-diskriminacije/> adresinden 02.02.2020b tarihinde erişildi.
- Kamu Denetçiliği Kurumu (2015). 2014 Yıllık raporu. 19.02. 2020 tarihinde <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/kdk-2014-yillik-rapor.pdf> adresinden erişildi.
- Kamu Denetçiliği Kurumu (2016). 2015 Yıllık raporu. 19.02.2020 tarihinde <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/kdk-2015-yillik-rapor.pdf> adresinden erişildi.
- Kamu Denetçiliği Kurumu (2017). 2016 Yıllık raporu. 19.02.2020 tarihinde <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/KDK-2016-YILLIK-RAPORU.pdf> adresinden erişildi.
- Kamu Denetçiliği Kurumu (2018). 2017 Yıllık raporu. 19.02.2020 tarihinde <https://www.ombudsman.gov.tr/wp-content/uploads/2016/06/2017-y%C4%B1ll%C4%B1k-rapor-SON-PDF.pdf> adresinden erişildi.
- Kamu Denetçiliği Kurumu (2019). 2018 Yıllık raporu. 19.02.2020 tarihinde https://www.ombudsman.gov.tr/yillikrapor/2018_y%C4%B1ll%C4%B1k_raporu_ing/mobile/index.html adresinden erişildi.
- Kamu Denetçiliği Kurumu (2020). 2019 Yıllık raporu. 01.03. 2020 tarihinde https://www.ombudsman.gov.tr/kdk-pdf/2019_yili_yillik_rapor/mobile/index.html adresinden erişildi.

- Kantola, J., & Outshoorn, J. (2007). Changing state feminism. Outshoorn, J., & Kantola J. (Eds.), *Changing state feminism* içinde (pp. 1-19). New York: Palgrave Macmillan.
- Kantola, J. (2010). Shifting institutional and ideational terrains: the impact of europeanisation and neoliberalism on women's policy agencies. *Policy & Politics*, 38 (3), 353-368.
- Lovenduski, J. (2005). Introduction: state feminism and the political representation of woman. Lovenduski, J. (Ed.), *State Feminism and Political Representation* içinde (pp. 1-19). United Kingdom: Cambridge University Press.
- Mamur Işıkçı, Y. ,& Karatay, Z. (2018). Kamu Denetçiliği Kurumunun kadının insan haklarına katkısı açısından önemi. Woff, R.A., Yılmaz, S., Mamur Işıkçı, Y., Bülbül, H., & Mamur Yılmaz, E. (Eds), *Kadın çalışmalarında güncel konular* içinde (ss. 332-357). Konya: Eğitim Yayınevi, 2. Baskı.
- Mazur, A.G., & McBride, D.E. (2007). State feminism since 1980's: from loose notion to operationalized. *Politics and Gender*, 3(4), 501-513.
- McBride, D.E., & Mazur, A.G. (2010). *The politics of state feminism: innovation in comparative research*. USA Philadelphia: Temple University Press.
- McBride, D.E., & Mazur, A.G. (2013). Women's policy agencies and state feminism. Waylen, G., Celis, K., Kantola, J., & Weldon, S. L. (Eds). *The oxford handbook of gender and politics* içinde (pp. 654-678). USA: Oxford University Press.
- Sarıer, B. (2010). Kadın-erkek eşitliği bağlamında bağımsız bir kamu denetim kurumu: ombud (sman). Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Şeren Kurular, G.Y. (2016). *Toplumsal cinsiyet ana akımlaştırma stratejisi doğrultusunda bir maliye politikası aracı toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme*. Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Şeren Kurular, G.Y. (2018). Toplumsal cinsiyete duyarlı kamu denetçiliği kurumu Avrupa uygulamaları ve Türkiye için öneriler. *Akademik Ombudsman*, 9 (5), 75-106.
- UNDP (2018). *Yerel Yönetimlerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Anaakımlaştırılması*. 15 Ocak 2020 tarihinde <https://www.tr.undp.org/content/dam/turkey/UNDP-TR-GENDERGUIDE-TR.pdf> adresinden erişildi.
- Valiente, C. (2007). Developing countries and new democracies matter: an overview of research on state feminism world wide. *Politics & Gender*, 3 (4), 530-541.
- Yıldırım, A., & Şimşek H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- 6328 Sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu
Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar
Hakkında Yönetmelik

ENGELLİ BİREYLERE ÜNİVERSİTE KÜTÜPHANELERİNDE VERİLEN HİZMETLERDE TOPLAM KALİTE UYGULAMALARINA YÖNELİK NİTEL ARAŞTIRMA¹

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 11, Sayı, Ek Sayı 1,
2020
ISSN: 1309-4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 20.04.2020

Yayına Kabul Tarihi: 06.10.2020

Derya Fatma BİÇER
Dr. Öğr. Üyesi
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
Sivas, Türkiye
dfbicer@cumhuriyet.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-3359-1236

İbrahim İŞCAN
Öğr. Gör.
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Hafik Kamer Örnek MYO
Sivas, Türkiye
iiscan@cumhuriyet.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-3557-806X

ÖZ Günümüz yükseköğretim sisteminde önemli bir yaklaşım olan “Engelsiz Üniversite” kavramı; gerek Yükseköğretim Kurulu tarafından yapılan çalışmalarla gerekse de üniversitelerin kendi bünyelerindeki gayretleriyle ciddi yol alınmasını sağlamıştır. Bu çabaların en temel amacı, engelli bireylerin hem eğitim hem de yaşam kalitesini artırarak toplumsal hayatta daha fazla yer alan ve fayda sağlayan aktörlere dönüşümlerinin tamamlanmasıdır. Araştırmanın amacı; üniversite kütüphanelerinde engelli bireylere verilen hizmetlerde toplam kalite uygulamalarını odak alan bir yaklaşım getirmektir. Toplam kalite ilkeleri çerçevesinde engellilerin kütüphane hizmetlerine yönelik beklentileri incelenerek kütüphanelerden daha fazla yararlanabilmeleri için yapılabilecek uygulamalar araştırılmıştır. Bu kapsamda özellikle üniversite yönetimlerinin üzerine düşen görevler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada veri toplama yöntemi olarak mülakat tekniği kullanılmış, yarı yapılandırılmış sorulara Sivas Cumhuriyet Üniversitesi engelli personeli ve öğrencilerince verilen cevaplar neticesinde elde edilen bulgular ile engelli bireylerin aldıkları hizmetlerden memnuniyeti ve toplam kalite yönetimi anlayışı çerçevesinde beklentileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: : *Engelli Bireyler, Kütüphane, Toplam Kalite Yönetimi*

JEL Kodları: *I12, I29, M19*

Alanı: *Yönetim ve Organizasyon*

Türü: *Araştırma*

DOI: [10.36543/kauibfd.2020.Ek1.003](https://doi.org/10.36543/kauibfd.2020.Ek1.003)

Atıfta bulunmak için: Biçer, F. D., & İşcan, İ. (2020). Engelli bireylere üniversite kütüphanelerinde verilen hizmetlerde toplam kalite uygulamalarına yönelik nitel araştırma. *KAÜİBFD*, 11(Ek Sayı 1), 60-80.

¹ Bu çalışma 1. Ulusal Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

QUALITATIVE RESEARCH ON TOTAL QUALITY PRACTICES IN SERVICES PROVIDED TO DISABLED INDIVIDUALS IN UNIVERSITY LIBRARIES

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 11, Issue Suppl 1, 2020
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 20.04.2020 Accepted Date: 06.10.2020

Derya Fatma BİÇER
Assist.Prof., Sivas
Cumhuriyet University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
Business Administration
Department,
Sivas, Turkey,
dfbicer@cumhuriyet.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-3359-
1236

İbrahim İŞCAN
Lecturer, Sivas Cumhuriyet
University
Hafik Kamer Ornek
Vocational School,
Sivas, Turkey,
iiscan@cumhuriyet.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-3557-
806X

ABSTRACT | The concept of “Barrier-Free University”, which is an important approach in today's higher education system; It has made serious progress both with the studies carried out by the Higher Education Council and the efforts of the universities within their own bodies. The main purpose of these efforts is to complete the transformation of persons with disabilities into actors who are more involved in social life and benefit more by increasing both education and life quality. The aim of the research is to bring an approach that focuses on Total Quality practices in services provided to individuals with disabilities in university libraries. In accordance with the principles of Total Quality, the expectations of people with disabilities for library services were examined and the applications that can be made to make more use of libraries were investigated. In this context, in particular, the duties of the university administrations were tried to be put forward. The study used the technique of interviewing as a data collection method, semi-structured questions responses to disabled staff and students in the Sivas Cumhuriyet University as a result of the findings individuals with disabilities within the framework of Total Quality Management expectations and satisfaction with the services they receive has been trying to put forward.

Keywords: *Individuals with Disabilities, Library, Total Quality Management.*

JEL codes: *I12, I29, M19*

Scope: *Management and Organization*

Type: *Research*

Cite this Paper: Biçer, F. D., & İşcan, İ. (2020). Qualitative research on total quality practices in services provided to disabled individuals in university libraries. KAUJEASF, 11(Suppl 1), 60-80.

1.GİRİŞ

Evensel bir hak olan eğitim hakkının engelli bireylere de eşit şekilde sağlanması hem hukuki hem de sosyal bir sorumluluktur. Devlet, üzerinde hissettiği bu sorumlulukla motive olarak eğitim kurumlarını dizayn etmekte ve eğitimde fırsat eşitliğini engelli bireylere de yaymaktadır. Nitekim Birleşmiş Milletler tarafından gerçekleştirilen ve üye ülkelerce imza altına alınan “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme” çerçevesinde de devletlerin engellilere yönelik eğitim hakkı kapsamında pek çok uygulama esası ortaya konulmuştur.

Engelli bireylere yönelik özel öğretim kurumları olduğu gibi son dönemlerde temel ve örgün eğitim kurumları da engellilerin kullanıma olanak verecek şekilde dizayn edilmektedir. Birçok kamusal alanda onların hayatını kolaylaştıracak önlemler alındığı (işaretler, özel araçlar vs.) görülebilir. Yükseköğretim kurumları bu hususta, olanaklarının da verdiği avantajı kullanarak, önemli çalışmalar yapmaktadırlar. Bunların içerisinde en dikkat çeken çabalardan birisi de kütüphane hizmetlerindedir.

Üniversitelerin en önemli eğitim merkezlerinden biri olan kütüphaneler; engelli bireylerin en fazla rağbet ettiği ve faydalandığı alanlardandır. Ancak kütüphanelerin fiziki ortamlarının engelliler için kullanılabilir duruma getirilmesi ve içindeki kaynakların onların kullanabileceği formatlara çevrilmesi gerekmektedir. Bunun gerçekleştirilmesi zor bir süreç olup, tüm birimlerin gayreti ile sonuca ulaşabilecektir.

Üniversitelerin kalite artırıcı uygulamaları engelli bireylerin eğitim hizmetlerine erişebilirliğini artırırken eğitim haklarının da tam anlamıyla yerine getirilebilmesi için önemli adımlardır. Özellikle fiziksel ortamın iyileştirilmesi ve bu bağlamda kütüphanelerin istenilen düzeye getirilmesi, engelli bireylerin eğitim hayatlarında daha büyük başarıya ulaşmasına neden olmaktadır.

Toplam kalite anlayışının hemen hemen her alanda yerleşmeye başladığı günümüz dünyasında üniversite kütüphanelerinin bu yaklaşımı benimsemeleri tüm paydaşlara yarar sağlayacağı gibi özellikle engelli paydaşlarına (personel ve öğrenci) faydası daha ciddi düzeyde görülebilir. Engellilik durumuna göre, toplam kalite yönetimi çerçevesinde faaliyetlerin gerçekleştirilmesiyle birlikte engelli bireyler kütüphane hizmetlerinden daha fazla istifade edebilir.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1.Engelli Kavramı ve Engelli Bireylerin Eğitim Hakkı

İkinci Dünya Savaşından sonra literatürde tanımlanmaya başlayan engellilik kavramı ilk olarak Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından 1973 yılında gündeme getirilmiştir. Bozukluk, özürlülük ve engellilik olarak üçlü bir sınıflamaya tabi tutulan engellilik kavramı; günümüzde fiziksel ve diğer engellere göre kategorileşmektedir (Burcu, 2011, s. 38).

1975 yılında yayınlanan Birleşmiş Milletler Engelli Kişilerin Hakları Üzerine Bildiri'nin 1. Maddesinde engellilik; fiziksel ya da zihinsel(mental) gücünde doğuştan veya sonradan meydana gelen bir yetersizlik nedeniyle, bireysel ya da toplumsal yaşamın gerekliliklerini kısmen veya tamamen yerine getirememek şeklinde tanımlanmaktadır (İstanbul Bilgi Üniversitesi). Dilimize sakatlık ve özürlülük şeklinde de çevrilen bu kavram, son yıllarda bürokratik çevre hariç genel anlamda engelli olarak adlandırılmaktadır.

Engelli bireyler için eğitim hakkının en önemli atıfta bulunduğu metin 2006 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'dir. Sözleşme 2008 yılında Millet Meclisimiz tarafından kabul edilmiş ve ülkemizde dahil olmuştur (Akşit, Kuşku, Oktay & Şaylıgil, 2018, s. 268). Bu sözleşmenin 24. Maddesi; engelli bireylerin eğitim haklarını içermekte ve devletlerin bu hususta üzerine düşen görevlerini ortaya koymaktadır.

Ülkemizde engelli bireylerin hakları konusundaki çalışmalar 90'lı yıllardan itibaren ivme kazanmış, 1993 yılında kabul edilen "Engelli Kişilerin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar" da yer alan ulusal mekanizma konusundaki tavsiyeler dikkate alınarak 571 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Başbakanlık bünyesinde Özürsüzlük İdaresi Başkanlığı kurulmuştur. Daha sonra çıkarılan kanunlar ve yönetmelikler engelli bireylerin haklarını daha ileriye taşımış ve Millet Meclisimizde engelli bireyler milletvekilliği görevlerini üstlenmişlerdir. Özürsüzlük İdaresi Başkanlığı; 2011 yılında Özürsüzlük Bakım Hizmetleri Dairesi Başkanlığı ve Yaşlı Bakım Hizmetleri Dairesi Başkanlığı ile birleşerek Özürsüzlük ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğüne, 2013 yılında ise adı değişerek Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne dönüşmüştür (T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı).

Engelli bireylerin eğitim haklarıyla ilgili Anayasamızda ve kanunlarımızda birçok madde bulunmaktadır. Anayasamızın 42., 49., 50., ve 70. Maddeleri; 5378 Sayılı Engelliler Kanunu; Belediyeler Kanunu, Karayolları Trafik Kanunu vb. kanunlar, engelli bireylerin ihtiyaçlarına karşılık verecek

şekilde düzenlenmiştir. Örneğin; Anayasamızın 42. Maddesinde devlet, durumları nedeniyle özel eğitime ihtiyaç duyanları topluma tekrar kazandırabilmek için gerekli tedbirleri alır maddesi ile engellilerin eğitim hakkını güvence altına almıştır (Çağlar, 2009, s. 262-263).

Tüm bu kanun ve yönetmelikler çerçevesinde bakıldığında eğitimin herkes için erişilebilir olması gerçeği öne çıkmaktadır. Erişebilirlik kapsamında hiç kimseye ayrımcılık gözetmeden, uygun fiziki koşullarda, teknolojinin tüm imkanlarıyla ve maliyetinin herkesçe karşılanabildiği bir eğitim modeli tasarlanması, başta devletin olmak üzere toplumun tüm kesimlerinin görevi haline gelmiştir. Engel durumlarına göre özel eğitim gerektiği durumlarda ise öngörülen tüm tedbirler alınarak ve kaynaklar gereken ölçülerde kullanılarak engellilerin eğitimlerine azami ölçülerde önem verilmelidir ve bu bir ayrımcılık olarak kabul edilmemelidir (Şişman, 2014, s. 81). Engellilere verilecek eğitimin amaçlarında ise topluma hayatına uyum sağlama, gündelik hayattaki aktivitelerini yeteri düzeyde yerine getirme, sürekli öğrenme alışkanlığı edinme ve sosyal hayatta kendilerine yer edinebilme gibi kazanımların olması gerekir (Kösterelioğlu, 2013, s. 212).

Her ne kadar kanunlardan uygulamalara kadar birçok pozitif yaklaşım olmasına rağmen engellilerin eğitimlerinde karşılaşılan zorluklarda mevcuttur. Tekin'e göre (2019), engelli bireylerin eğitimlerinde karşılaştıkları sorunlar ulaşım, barınma, eğitim ortamında ihtiyaçların karşılanması, derslerin ve sınavların engel durumuna uygunluğu, sosyal çevre ve yetersiz danışmanlık hizmeti olarak sınıflandırılmıştır.

Eğitim hakkının yerine getirilmesinde ise engelli bireylere kolaylık sağlayacak bazı güncel uygulamalar söz konusudur. Bunlar;

- Engelli eğitiminde mekân ve donanım gereksinimlerini eksiksiz gidermek,
- Üniversitelerde engelli bireylerin eğitimlerinde görev alacak öğretmenlerin yetiştirilebilmesi için bölümler açmak ve bu bölümlerin niteliğini arttırmak,
- Uluslararası boyutta engelli eğitim sistemleri ile ilgili gelişmeleri takip ederek bunlardan uygun bulunanları yerelde uygulamak,
- Engelli öğrencilere yönelik rehberlik hizmetlerini arttırmak ve daha etkin yönlendirmek,
- Yetkili kurumların koordinatörlüğünde tüm paydaşların katılımı ile engellilerin eğitim hakları ile ilgili eğitimlerin

gerçekleştirilmesi ve daha bilinçli bir sistemin oluşturulması
(Çetin, 2020, s. 1120)

Engelli bireylerin eğitim hakkını kullanabilmeleri için normal eğitim süreçlerinden çıkarak iki farklı türde eğitim modeli uygulanmasında yarar vardır. Bunlardan ilki; bireylerin bedensel ve zihinsel engellerini dikkate alarak onlara yaşamlarını tek başlarına idame ettirmeyi sağlayacak eğitim hizmetlerinin bütünü yani “özel eğitim” dir. Özel eğitim, özel öğretim kurumlarında engellileri engel durumuna göre ayırarak ihtiyaç duydukları eğitimlerin verilmesidir. Bu eğitim türünde beklenti ortalama bir eğitim alınmasından ziyade bireylerin toplum içerisinde yer alabilecek seviyeye getirilmesidir. Diğer eğitim modeli ise “kapsayıcı eğitim” dir. Kapsayıcı eğitimde bireylerin engelli olup olmadığına bakılmaksızın eğitim kurumları her bireyin ihtiyacına göre dizayn edilmesidir. Başka bir deyişle özel öğretimde okullar bireyler özür durumuna göre özellikli eğitim kurumlarına yönlendirilirken kapsayıcı eğitimde okullar her bireye özel olarak dönüştürülmektedir. Bu dönüşümde okulun fiziksel özellikleri, coğrafi özellikler, kütüphane ve kaynaklar en fazla etkilenen parametrelerdir (Demirtaş, 2019, s. 52-53).

Engelli bireylerin eğitim süreçlerinde kütüphanelere ayrı bir başlık açmak gerekir. Kütüphanelerin engelliler tarafından kullanılabilir hale getirilmesi özel ve tamamlayıcı eğitimde ciddi bir destek noktasıdır. Ulusal ve uluslararası kanun ve yönetmeliklerde engelli bireylerin kütüphaneleri kullanabilmelerine yönelik düzenlemelere rastlanmaktadır. Kütüphane binalarının engellilere göre tasarlanması, bina içerisindeki bölümler arasında eşgüdüm sağlanarak engellilerin ihtiyaçlarının karşılanması ve engellilerin bilgiye kolayca ulaşabilmesi bu yönetmeliklerin gereği olarak ortaya çıkan sonuçlardır. Zira bir kütüphanenin engelli kullanıcısı olmasa da gelecekte hiç olmayacağı anlamına gelmemektedir (Bezirci & Özyürek, 2019, s. 36; Küçükcan, 2012, s. 166)

2.2.Toplam Kalite Yönetimi Kavramı

Kalite, ilk çağlardan bu yana insanlığın üzerinde durduğu ve sürekli gelişim kaydettiği bir kavramdır. Kaliteye önem veren ve yaşantılarına uyarlayan toplumlar diğer topluluklara karşı üstünlük sağlamış ve tarih sahnesinde kendilerine yer bulmuşlardır. Öyle ki; kalite uygulamalarında kendini kanıtlamış toplumlar, “kalitesi” ifadesine önad olmaktadır. (Alman kalitesi, Japon kalitesi vs.)

Bir mal veya hizmetin beklentileri karşılayabilme yeteneği olarak adlandırılan kalite kavramının (Kesim, 2011, s. 4) tarihsel süreçte sadece mal ya da hizmetle sınırlandırılmayacağı, daha birçok etkenin kalite serüveninde etken

olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum toplam kalite yönetimi sisteminin ele alınmasını gerekli kılmıştır.

Toplam Kalite Yönetimi; bir kuruluş içerisinde kaliteyi merkez alan, tüm kurum elemanlarının katılımını sağlayan, uzun vadede müşteri memnuniyetini amaçlayan ve hem kuruma hem de topluma fayda sağlayan bir yönetim yaklaşımıdır (Yılmaz, 2004, s. 204).

Günümüz rekabet ortamında bu yönetim anlayışı ile hareket eden kuruluşlar hem rekabet yönlü üstünlüğü elde tutar hem de paydaşlarının (müşteri ve çalışan) memnuniyet ve motivasyonunu üst seviyelere çıkarabilir. Bir örgüt kültürüne dönüşen toplam kalite yönetimi ile değişimlere ayak uydurabilen esnek bir yapıya da ulaşılabilir.

2.3.Kütüphane Hizmetlerinin Toplam Kalite Yönetimi İlkelerine Uyumu

Üniversitelerin bilgi hazinesi konumundaki kütüphaneler, son yıllarda bilişim teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte yazılı, işitsel, görsel ve uygulamalı kaynaklar ile uzaktan erişime olanak sağlayan veritabanları ile bilgiye ulaşmada sınırları kaldırmış durumdadır. Eğitim-öğretim hizmetlerinde önemli bir noktada olan kütüphanelerin kalitesinin artırılması günümüz rekabet ortamında üniversitelerin mecburi görevi haline gelmiştir. Toplam kalite yönetimi sisteminin kütüphanelerde uygulanması için ilkelerinin kütüphane literatüründe bulacağı karşılığı iyi tespit etmek ve uygulamak gereklidir.

2.3.1.Müşteri odaklılık

Üretilen mal ve hizmetleri kullanan kişiler müşteri olarak adlandırılmaktadır. Toplam kalite yönetiminde müşteri memnuniyetinin sağlanmasında müşterinin faaliyetin temeline alınması ve üretimin müşteri için yapılması varsayımları üzerinde durulması gerekir. Bu bağlamda müşterileri iç ve dış müşteri olarak sınıflandırarak kaliteyi kurum içi ve dışında genişletmek amaçlanmıştır (Sezer, 2008, s. 151).

Her ne kadar ticari bir işletme olmasa da kütüphaneler, verilen hizmetlerden dolayı bir hedef kitleye hitap etmekte, üniversite kütüphanesinden yararlanan öğrenciler ve personeller dolaylı olarak müşteri konumuna gelmektedir. Kütüphane çalışanları ve yöneticiler iç müşteri, kütüphane olanaklarından yararlanan personel ve öğrenciler ise dış müşteri olarak nitelenir.

- Kütüphanelerde müşteri odaklılık çerçevesinde;
- Kütüphanelerin fiziksel ortamının iyileştirilmesi,
 - Kütüphanelerin kaynak sayısı ve çeşitliliğinin artırılması,
 - Kütüphaneden yararlananların dilek ve şikâyetlerini yapabilecekleri ortamların oluşturulması,
 - Kütüphaneden yararlanılabilecek saatlerin artırılması,
 - Yönlendiren ve çeşitli hizmetlerde görevli personellere çabuk ulaşımın sağlanması,
 - Hızlı katalog taramasına imkân veren sistemlerin kurulması,
- gibi uygulamalar yapılabilmektedir.

2.3.2.Sürekli iyileştirme

Öztürk (2009), kaizen olarak da isimlendirilen sürekli iyileştirme kavramını, sürekli iyiye gitmeyi isteyen ve sonunda sıfır hataya ulaşmayı hedefleyen bir örgüt yapısı olarak tasvir etmektedir. Ancak sadece hata düzeltilir ve problemin kaynakları göz ardı edilirse süreç tekrarlanacak ve yeniden sıfır hataya ulaşmak daha büyük zorluklarla gerçekleştirilebilecektir. Bu nedenle problemin nedenlerini tanımak, yorumlamak ve örgüt içerisinde bu problemlerin yok olmasını sağlamak, sürekli iyileştirmede başarının formülü niteliğindedir.

Kütüphane hizmetlerinde sürekli iyileştirme yapmak isteyen örgütler, farklı kütüphane hizmetleri arasında koordinasyonu sürekli üst düzeyde sağlama, çalışanlarının niteliklerini artırma ve paydaşlarının talepleri doğrultusunda elindeki yayınları sürekli güncelleme ve fiziksel yenilenme gibi faaliyetler gerçekleştirebilirler.

2.3.3.Çalışanların katılımı

Çetin'e göre (2010), bir organizasyonda çalışanların en yüksek verime ulaşmasında kritik eşik, onlara işleri ile ilgili her fırsatın verilmesi ve sürece dahil edilmesidir. Bu nedenle çalışanların işin nerede ne zaman ve nasıl yapılacakları hususunda inisiyatif alabilmeleri için özgür bir çalışma ortamının sağlanması şarttır. Personel güçlendirme, yetki devri yapma, organizasyonda prensiplerin oluşturulması ve takım çalışmasına yatkınlığın artırılması gibi uygulamalar, çalışanların istekli ve özgüvenli bir şekilde sürece katılmalarına yol açacaktır.

Kütüphane çalışanlarının tamamının verilen hizmetlerde rolünün olması

ve tam katılımın sağlanması, daha hızlı ve ihtiyaca tam olarak cevap verebilen bir örgüt yapısına ulaşmada etkin bir yere sahiptir. Kütüphane hizmetlerinin önemli bir bölümünün elektronik ortama taşınmasına rağmen araştırmacıların daha hızlı aradığını bulabilme güdüsü, çalışanlarla muhatap olma arzularını arttırmaktadır. Çalışanların ise sürekli eğitimden geçirilerek taleplere karşılık verebilecek yeterliliğe ulaşması önemli bir kazanım olacaktır.

2.3.4.Liderlik

Bir lider toplam kalite yönetimi sistemi esaslarını kullanmaya karar verdiğinde sürece bizzat katılmalı, kuruluşun temel özelliklerini tanımalı ve kurumsallaşma noktasında bu esasları kullanmada çekinmemelidir (George&Weimerskirch, 1998, s. 18). Kütüphane yöneticileri de kütüphane hizmetlerinde toplam kalite uygulamalarına katılmalı ve sürecin bir parçası olmalıdır. Kütüphane yöneticilerinin verilen hizmeti koordinesi ve kütüphanelerden olan beklentileri takip etmesi, kullanıcıların memnuniyetini artırıcı bir etki yapmaktadır. Ayrıca çalışanların motivasyonunu artırıcı faaliyetler daha verimli bir hizmet sunulmasını da sağlayacaktır.

2.3.5.Süreç yaklaşımı

Süreç, belli bir sonucu almayı amaçlayan faaliyetler dizisi olarak adlandırılmaktadır. Bu faaliyetlerin planlanması, uygulanması ve sonuçlarının analizi kuruluşların önemli ödevleridir (Ersoy & Ersoy, 2011, s. 116). Çünkü kaynakların doğru kullanılması ve en verimli sonuçların elde edilebilmesi için süreçlerin iyi yönetilmesi gerekir. Nihayetinde her çıktısı bir sonraki aşamanın girdisi olacaktır. Hizmet üreten bir sürecin tasarımının ürün üreten bir sürece göre farklılıkları var olduğu düşünülerek, müşteri memnuniyeti de düşünülerek, kütüphaneler gibi hizmete dönük kuruluşların sürece dönük stratejilerini bu durumu dikkate alarak oluşturmaları yararlı olacaktır (Ersoy & Ersoy, 2011, s. 133). Bu bağlamda kütüphane hizmetlerinin çıktılarını iyi takip edilmeli, paydaşların gereksinimleri iyi tespit edilmeli ve karşılanmalıdır. En önemli çıktı olan bilgiye ulaşmada tüm aşamalar dikkate alınarak kişinin binaya girişinden kaynağı teslim ederek çıkışına kadarki tüm süreçleri analiz edilmelidir.

2.4.Engellilere Yönelik Kütüphane Hizmetlerinde Toplam Kalite Yaklaşımı

Kütüphanelerin kullanıcı memnuniyetini artırıcı uygulamalarda toplam kalite yönetimi anlayışını benimsemeleri sonuca daha net ulaşmalarını sağlamaktadır. Müşteri odaklılık anlayışı çerçevesinde sürekli anketler uygulanması ve şikâyet/dilek kutuları bulundurması, bilgi teknolojileri ile sürekli iyileştirme sağlanması, kullanıcı taleplerini dikkate alarak yayın niteliğinin geliştirilmesi ve personelin eğitilmesi gibi faaliyetler kütüphanelerin amacına ulaşmasında yardımcı toplam kalite unsurlarıdır (Ram, 2018, s. 30)

Akademik kalbi olarak görülen kütüphanelerin günümüz yükseköğretim rekabetinde diğer kütüphanelere göre daha ön plana çıkmasını sağlayan toplam kalite kavramı, modern kütüphanelerin yaratılmasında da bir araç konumundadır. Küresel boyutta daralan kamusal bütçelere rağmen toplam kalite anlayışı, zorlukların aşılması kullanıcı memnuniyetini üst noktaya taşımada ve kütüphanelerin sürekli gelişmesinde rol oynar. Toplam kalite yönetiminin uygulanması ve düzenli olarak benimsenmesi sonucunda, kütüphaneler sürekli iyileştirme kültürü oluşturabilmiş ve kaliteli ürün ve hizmetler sunmaya başlamıştır. Kütüphaneler ayrıca, gerekli araç ve teknikleri kullanarak toplam kalite yönetimi ilkelerinde öngörülen kalite standartlarını ve uygunluklarını koruyarak performanslarında üstünlük sağlayabilir (Sivakumar & Dominic, 2013, s. 193-196). Bu üstünlüğü tüm bireylerin memnuniyetini sağlayacak şekilde göz önüne aldığımızda, engelli bireylere yönelik hizmetlerde toplam kalite anlayışı son dönemlerde ciddi şekilde ön plana çıkmaktadır.

2012 yılında yayınlanan Halk Kütüphaneleri Yönetmeliği'nin 11. Maddesinin (e) bendinde "Kütüphane binaları, engelli kullanıcıların kütüphane hizmetlerinden tam olarak yararlanmalarını sağlayacak şekilde tasarlanı" ifadesi yer almaktadır (<https://www.mevzuat.gov.tr>). Buna istinaden tüm kurum ve kuruluşlar tarafından kurulacak kütüphanelerin engelli bireylerce kullanabilmesi için gerekli önlemleri alması gerekmektedir.

Kütüphane dışında karşılaşılan engellerin çözümünde yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları vb. örgüt dışı aktörler etkiliyken, kütüphane içindeki sorunlar ilgili kuruluş tarafından düzeltilecektir. Engellilere yönelik kütüphane hizmetlerinde en çok rol oynayan kurumlar Milli Kütüphaneler ve üniversite kütüphaneleridir. Milli Kütüphane Konuşan Kitaplık Birimi ile gerçekleştirilen proje kapsamında sesli kitapların web ortamına taşınması, Boğaziçi Üniversitesi bünyesinde kurulan Görme Engelliler Teknoloji ve Eğitim Merkezi(GETEM) tarafından kitap, dergi ve gazete gibi yayınların internet ortamına taşınarak hem

sesli hem de görsel olarak engellilerin ulaşımına olanak sağlanması ve Gazi Üniversitesi kütüphanesinde Braille alfabesi ile yazılmış kaynaklara yer verilmesi gibi uygulamalar kurumsal boyutta engellilere yönelik kütüphane hizmetlerine örnek olarak gösterilebilir (Kazak, 2008, s. 218-219). Kütüphaneye ulaşım, giriş alanlarının düzenlenmesi ve bina çevresi ile ilgili tüm uyum süreci kurum dışı faktörlerle aşılabilirken binanın iç mekân tasarımı, sesli ve görsel uyarıcılar veya engellilere yönelik yayınların tedariki örgüt içi faktörlerle yerine getirilebilecektir.

3.YÖNTEM

Nitel araştırma; bir problemin çözümüne ilişkin gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerini kullanarak daha önceden bilinen veya fark edilmemiş problemlerin algılanmasına, probleme ilişkin doğal olguların gerçekçi bir şekilde ele alınmasına yönelik yorumlayıcı bir süreci ifade etmektedir (Baltacı, 2019, s. 369). Bu bağlamda çalışmada, engelli bireylere yönelik üniversite kütüphanelerinde gerçekleştirilebilecek toplam kalite uygulamaları üzerine nitel bir yaklaşım geliştirilmek istenmektedir.

Araştırmanın öncelikli amacı, engelli bireylerin kütüphane hizmetlerinden beklentilerinin incelenerek toplam kalite yönetimi anlayışı çerçevesinde değerlendirilmesi ve mevcut uygulamalarla karşılaştırma yapılarak gerçekleştirilebilecek iyileştirmelerin belirlenmesidir. Bununla beraber üniversite yönetimlerinin engellilere yönelik kütüphane hizmetlerinde verebilecekleri idari ve mali boyutta destekler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmada nitel araştırma yöntemi çeşitlerinden olan Fenomenoloji kullanılarak dikkat çekilmek istenmiş, veri toplama yöntemi olarak da mülakat tekniğine başvurulmuş ve yarı yapılandırılmış sorular hazırlanarak Sivas Cumhuriyet Üniversitesi bünyesinde yer alan engelli personel ve öğrencilerine uygulanmıştır. Fenomenoloji yaklaşımının temelini kişisel tecrübeler oluşturmaktadır. Fenomenoloji yaklaşımında araştırmacı katılımcının kişisel (öznel) tecrübeleri ile bireyin algılamaları ve olaylara yükledikleri anlamlarla ilgilenmektedir. Bu yaklaşımda genelleme yapmak değil, olguları tanımlamak önemlidir (Köklükaya & Güven Yıldırım, 2016, s. 157).

Mülakata katılan 13 bireyin özel durumları dikkate alınarak oldukça hassas davranılmış ve samimi bir ortamda derinlemesine mülakat gerçekleştirilerek mümkün olduğunca veri toplanmaya çalışılmıştır. Katılımcılar E1'den E13'e kadar numaralandırılmış ve verdikleri cevaplar bu kodlarla eşleştirilerek sunulmuştur. Araştırma neticesinde engelli bireylere verilecek kütüphane hizmetlerinde toplam kalite uygulamalarına dönük önermelerde

bulunulmak istenmektedir.

3.1. Araştırmanın etik izinleri

Yapılan araştırma için ve etik kurul kararı gerektiren insan katılımcılardan veri elde etmeyi gerektiren araştırmalar (anket çalışmaları, laboratuvar deneyleri, alan deneyleri, mülakat, inceleme vb) olmadığı için etik kurul onayı alınmamıştır.

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı =Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Etik değerlendirme kararının tarihi= 23/01/2020

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası= 30182376-044-E.35759

Başkalarına ait ölçek, anket, fotoğraflar kullanıldı ise sahiplerinden izin alınmış ve bu durum makale içinde belirtilmiş olmalıdır.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

4.1.Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan engelli birey sayısı 13'tür. Tablo 4.1'de görüldüğü gibi katılımcıların 5'i bayan, 8'i erkek; 2'si görme engelli, 7'si bedensel engelli, 1'i ruhsal-zihinsel engelli ve 3'ü de kronik rahatsızlıklardan kaynaklı engellidir. İşitme engelli grubundaki bireyler katılımcı olmak istemedikleri veya ulaşamadıkları için veri sağlanamamıştır. Katılımcıların 8'i 20-29 yaş grubu arasında, 3'ü 30-39 yaş grubu arasında ve 2'si de 40 yaş üstüdür. Araştırmaya katılan bireylerin daha çok gençlerden oluştuğu görülmektedir. Bu durum; üniversite kütüphanelerinin kullanım sıklığını daha çok genç bireylerin oluşturduğu dikkate alındığında, araştırmadan elde edilen sonuçları daha anlamlı kılacağını işaret etmektedir.

Tablo 4.1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

GÖRÜŞME FORMUNA YANIT VEREN ENGELLİ BİREYLERİN DEMOGRAFİK DAĞILIMLARI		
CİNSİYET	Bayan	5
	Erkek	8
MEDENİ HAL	Eveli	5
	Bekar	8
YAŞ	20-29 Arası	8
	30-39 Arası	3
	40 Yaş ve Üstü	2
MESLEK	Akademisyen	2
	Memur	5
	Öğrenci	6
ENGEL DURUMU	Görme	2
	Bedensel	7
	Zihinsel	1
	Diğer (Kronik) Engeller	3

4.2.Kütüphaneye Olan İlgi Düzeyi

Araştırmadaki katılımcıların kütüphaneye olan ilgi düzeylerine bakılarak verdikleri cevapların tutarlılığı yönünde fikir edinilmeye çalışılmıştır. Tablo 4.2'ye göre araştırmaya katılanların kütüphaneye gidiş sıklığı; 6'sı çok sık (haftada en az 1-2 kez), 4'ü sıklıkla (ayda en az 1-2 kez), 1'er birey ise ara sıradiren ya da hiç gitmemiş şeklinde gözükmektedir. Bu kullanım sıklığı oranı, araştırmaya katılan bireylerin kütüphane hizmetlerindeki yeterliliklerin ve eksikliklerin farkındalığı düzeylerinin yüksek olduğu izlenimini vermektedir. Ayrıca katılımcıların 9 tanesi kütüphaneye gitmediklerinde huzursuz olacakları cevabını vererek kütüphaneye karşı olan yoğun ilgi düzeylerini ortaya koymuşlardır.

Tablo 4.2: Katılımcıların Kütüphaneye Karşı İlgi Düzeyleri

KATILIMCILARIN KÜTÜPHANEYİ KULLANMA SIKLIĞI				
Hiç	Çok Sık	Sıklıkla	Ara Sıra	Nadiren
	(Haftada 1-2)	(Ayda 1-2)	(3-6 Ayda Bir)	(Yılda 1-2)
1	6	4	1	1
ALIŞTIĞINIZ SIKLIKTA KÜTÜPHANEYE GİTMEK SİZİ HUZURSUZ EDER Mİ?				
Evet			Hayır	
9			4	

4.3. Kütüphaneyi Kullanım Amaçları

Katılımcılar kütüphaneye gidiş amacı olarak en çok ders çalışmayı göstermiş (6 birey), diğer gidiş sebepleri olarak da kaynak bulmak (5), araştırma yapmak (5), kitap okumak (4), ödev yapmak (4) ve diğer nedenler (2) (ödünç alma, zaman geçirme vb.) olarak sıralamışlardır. Katılımcıların bu amaçları dikkate alındığında kütüphane hizmetlerinden en büyük beklentilerinin uygun çalışma ortamı ve yeterli basılı ya da interaktif kaynak olduğu düşünülebilir.

Tablo 4.3: Katılımcıların Kütüphaneye Gidiş Nedenleri

HANGİ AMAÇLA KÜTÜPHANEYE GİDERSİNİZ SORUSUNA VERİLEN CEVAPLARIN DAĞILIMI*					
Kaynak Bulmak	Ders Çalışmak	Kitap Okumak	Araştırma Yapmak	Ödev Yapmak	Diğer Nedenler
5	6	4	5	4	2

*Katılımcılardan bazıları birden fazla amaç belirtmiştir.

4.4.Engelli Bireylere Özel Hizmetler

Katılımcıların “Kütüphaneye geldiğinizde size özel olduğunu düşündüğünüz uygulamalar nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplar şu şekildedir:

- E1; görme engelliler için özel tasarlanan bilgisayar ve Braille alfabesi ile yazılan kaynaklar şeklinde yanıt vermiştir.

- E2; engelli bireylere özel çalışma odası şeklinde yanıtlamıştır.
- E8 ve E11; çalışanların tarafıma yaklaşımı şeklinde cevap vermiştir.
- E9, E10 ve E12; engelli rampaları şeklinde yanıtlamıştır.
- E13; engelli giriş kartı diye yanıt vermiştir.

4.5.Kütüphanenin İç ve Dış Çevresindeki Eksiklikler

Tablo 4.4'e göre katılımcılar tarafından kütüphanenin iç yapısı ile ilgili görülen en büyük eksiklik %38,46 ile çalışma odalarının azlığıdır. Bununla beraber sesli ve görsel işaretlerin yetersizliği, asansörlerin genel anlamda yetersizliği ve lavaboların durumu, iç yapı ile ilgili hoşnutsuzluklar olarak ortaya konulmuştur.

Kütüphanenin dış çevresine yönelik en önemli eksiklik %69,23'lük büyük bir oranla merkezi yönde bulunmaması olarak gösterilmiştir. Özellikle devamında belirtilen bir diğer eksiklik olan ring servislerinin bulunmaması da bu yargıyı desteklemiş ve ulaşım zorluğu nedeniyle engelli bireyler kütüphanenin konumundan memnun değildir. Ayrıca bahçedeki çamur ve yeşil alan yetersizliği de diğer dış çevre eksikleri olarak söylenmektedir.

Tablo 4.4: Katılımcıların Kütüphanenin İç ve Dış Çevresinde Gördüğü Eksiklikler

KÜTÜPHANENİN İÇ YAPISINDA GÖRÜLEN EKSİKLİKLER			
VERİLEN CEVAP	n	f	%
Çalışma Odalarının Azlığı	13	5	38,46
İşaret ve Levhaların Azlığı (Sesli ve Görsel)	13	3	23,08
Asansörlerin Yetersizliği	13	2	15,38
Lavaboların Temizliği ve Yeterliliği	13	2	15,38
KÜTÜPHANENİN DIŞ ÇEVRESİNDE GÖRÜLEN EKSİKLİKLER			
VERİLEN CEVAP	n	f	%
Merkezi Yerde Olmaması	13	9	69,23
Bahçesinin Çamurlu Olması	13	4	30,77
Ring Servis Olmaması	13	3	23,08
Yeşil Alan Yetersizliği	13	1	7,69

4.6. Kütüphane Hizmet Kalitesinin Arttırılmasına Yönelik Beklenti ve Öneriler

Engelli bireylerin kütüphane hizmet kalitesini arttırmaya yönelik en önemli önerisi kaynak sayısının arttırılmasıdır. %90'ın üzerinde olan bu beklentiye yine sesli ve özel alfabeli kaynakların arttırılması ile veri tabanının arttırılmasının istenmesi de daha pekiştirmiş ve en önemli talep haline getirmiştir. Kütüphane çalışanlarının ilgisinin arttırılması diğer önemli bir beklenti olup %76,92'lik bir orana sahiptir. Tüm engel gruplarında kütüphane personelinin ciddi yardımı olmaktadır. Bu nedenle personel sayısının arttırılması hizmet kalitesine de bir artış getirecektir. Araştırmaya katılan bireylerin talepleri genel olarak dikkate alındığında kütüphaneyi kullanırken karşılaştıkları zorlukları aşmaya yönelik öneriler olduğu görülmektedir. Tüm engel gruplarının farklı zorluk faktörleri var olsa da kütüphanelerin genel kullanım amaçları dikkate alındığında normal bireylerin beklentileriyle örtüştüğü dikkate alınmalıdır.

Tablo 4.5: Katılımcıların Kütüphanenin İç ve Dış Çevresinde Gördüğü Eksiklikler

KÜTÜPHANE HİZMET KALİTESİNİN ARTTIRILMASINA YÖNELİK BEKLENTİ VE ÖNERİLER			
VERİLEN CEVAP	n	f	%
Kaynakların Arttırılması	13	12	92,31
Çalışanların Daha Fazla İlgisi	13	10	76,92
Engellilere Özel Danışma Kurulması	13	6	46,15
Masa, Sandalye ve Rafların Engellilerin Kullanımına Özel Konumlandırılması	13	5	38,46
Sesli ve Özel Alfabeli Kaynakların Arttırılması	13	3	23,08
Veri Tabanı Sayısının Arttırılması	13	3	23,08
Engellilere Özel Ödünç Alma Sisteminin Kurulması	13	2	15,38
Engellilere Özel Dilek-İstek, Şikâyet Ofisi	13	1	7,69
Engellilere Özel Giriş Kapısı	13	1	7,69
Engellilere Özel Kütüphane Uygulama Yönergesi	13	1	7,69

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

Engelli bireylere yönelik kütüphane hizmetleri ile genel literatür incelendiğinde; yeterli akademik çalışma olmamakla beraber özellikle engellilerin kütüphanelerden yararlanmasına engel teşkil eden sorunlar ele alınarak çözüm önerileri getirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Karşılaşılan sorunlar ele alındığında daha çok kütüphane binaları ile ilgili fiziksel sorunlar, ulaşım sorunu, yayınların engellilerin kullanımına uygun olmaması ve yetersizliği gibi kategoriler öne çıkmaktadır.

Engelli bireylere yönelik kütüphane binalarındaki fiziki yetersizliklerin giderilmesine ilişkin; engellilerin kullandığı medikal cihazların (tekerlekli sandalye, koltuk değneği, işitme cihazı vb.) geçişine kolaylık sağlayacak uygunlukta girişlerin yapılması (Küçükcan, 2010, s. 58), asansör ve merdivenlere sesli ve kabartmalı yönlendiricilerin konulması, bireylerin ilerlemesine mâni olabilecek engellerin kaldırılması (çöp kovası, saksı vb.), koruyucu korkulukların uygun yükseklikte ve konumda olması (Küçükcan, 2012, s. 165) giriş ve merdiven başlarına rampaların konulması (Kiavar, 2013, s. 79) gibi tespitlerde bulunmaktadır. Araştırmada ise katılımcılardan E1, E2, E5, E8, E11 ve E13; engellilere özel danışma kurulmasını, E2, E3, E7, E10 ve E13 ise kütüphanedeki masa, sandalye ve rafların engellilerin kullanımına özel konumlandırılması gerektiğini belirtmiştir. Bu sayede engelli bireylerin kütüphane hizmetlerinden yararlanması kolaylaşacaktır. Toplam kalite yönetimi anlayışı kapsamında sürekli geliştirme uygulamalarından olan ve süreci iyileştirme ve standartlaştırmada 'Planla-Uygula-Kontrol Et-Önlem Al' döngüsünde kütüphane yönetiminin belirtilen iyileştirme taleplerini planlayarak yerine getirmesi ve kontrolünü sağlayarak eksiklerini gidermesi, engelli bireylerin kütüphane hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeylerini arttıracaktır.

Engelli bireylere yönelik kütüphanedeki yayınların yeterliliğiyle ilgili olarak; kütüphane web sitelerinde engelli erişiminin bulunması gerektiği ve engellilerin eserlere internet üzerinden ulaşabilir olması gerektiği (Green, 2009, s. 42), pahalı ve emek isteyen unsurlar olmasına rağmen Braille alfabesi ile çevrilmiş kaynaklar, ses tanıma yazılımları vb. yayın altyapılarının oluşturularak engellilerin kütüphane hizmetlerinden daha fazla istifade etmesine imkân sağlandığı (Pinder, 2005, s. 465), kütüphanedeki basılı kaynakların bilgisayar ortamına aktarılarak Windows Eyes, PDF Reader gibi programların yüklendiği cihazlarda erişebilirliğin artırılması (Lazar ve Briggs, 2015, s. 182-183) seçenekler ortaya konmuştur. Araştırmada ise katılımcılardan E1, E2, E3, E4, E6,

E7, E8, E9, E10, E11, E12 ve E13; kütüphanedeki basılı, süreli ve online kaynakların artırılması gerektiğini belirtmiştir. Literatürle uyumlu şekilde bilgiye ulaşma daha kolay hale gelerek kütüphaneden istenilen hizmetin sağlanması söz konusu olacaktır. Kütüphane yöneticilerinin önderliğinde tüm çalışanların katılımıyla gerçekleştirilecek sürekli iyileştirme uygulamaları ile toplam kalite anlayışında önemli bir adım atılarak kütüphane kaynaklarının ve hizmet kalitesinin artırılması sağlanabilecektir.

Kurumlar ve bağlı kütüphanelerin yasal düzenlemeleri de dikkate alarak oluşturacağı yönetmelikler, engelli bireylerin kütüphaneleri kullanımını kolaylaştıracak önemli bir unsur olacaktır (Zencir, Kutlutürk & Subaşıoğlu, 2017, s. 735). Araştırmada katılımcılardan E6; engelli bireylere yönelik kütüphane hizmetleri uygulama yönergesi çıkarılması gerektiğini belirtmiştir. Bu yönerge ile engellilere yönelik kütüphane hizmet standardının sağlanacağı ve engelli bireylerin sahip olduğu haklara ilişkin daha fazla bilgi sahibi olunacağı düşünülebilir. Toplam kalite anlayışında süreç yönetimi ilkesinin varlığı dikkate alındığında çıkarılacak bu yönerge ile engellilere yönelik tüm kütüphane faaliyetleri sistematik bir sürece bürünecektir. Bu sayede süreçler daha iyi ilerleyecek, çalışanların sürece hangi aşamada dahil olacağı belirlenerek uygulamalarda sıkıntı yaşanmayacaktır.

Katılımcıların verdikleri diğer cevaplar genel anlamda kaynakların artırılması ve yeni sistem ve birimlerin kurulmasına yönelik önerilerdir. Bu ortak paydadan da anlaşılacağı gibi sürekli iyileştirme uygulamaları ile engelli bireylerin beklediği nihai hizmet memnuniyeti sağlanabilecektir. Tüm bu önermelerle birlikte kütüphane yönetiminin liderliğinde toplam kaliteye yönelik atılacak adımlar, engelli bireylerimizin toplum hayatına adaptasyonunda önemli faydalar sağlayacaktır. Onların istekleri, memnuniyetleri ve şikayetleri bu uygulamaların planlamasında ve gerçekleştirilmesinde rehber olarak bizlere yön verecektir.

6. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

7. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

8. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve ilgili kurum ve kuruluşlardan gerekli izinler alınmıştır.

9. KAYNAKÇA

- Akşit, M.A., Kuşku, M., Oktay, G., & Şaylıgil, Ö. (2018). Engellilerin haklarına ilişkin sözleşmenin sorgulanması. Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yenidoğan Dergisi, 2018/2, 261-302.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED), 2 (5), 368-388.
- Bezirci, P., & Özyürek, M. (2019). Bilgiye erişimde engellilere yönelik kütüphane uygulamaları (Editör: Dr. Pervin Bezirci), İstanbul: Hiperlin Yayınları.
- Burcu, E. (2011). Türkiye'deki engelli bireylere ilişkin kültürel tanımlamalar: Ankara örneği. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 28 (1), 37-54.
- Çağlar, S. (2009). Uluslararası hukuk ve Türk hukuk sisteminde engellilerin eğitim hakkı ve devlet yükümlülükleri. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Çetin, C. (2010). Toplam kalite yönetimi. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Çetin, E. (2020). Türkiye'de engelli bireylerin ulusal ve uluslararası sözleşmeler bağlamında eğitim hakkına erişimi. Journal of Social and Humanities Sciences Research, 7(53), 1111-1122.
- Demirtaş, Z. (2019). Uluslararası antlaşmalar çerçevesinde engellilerin eğitim hakkı. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi, Sayı:2, 39-59.
- Ersoy, A., & Ersoy Saat, M. (2011). Kalite yönetimi: Toplam kalite yönetimi ve kalite denetimi. Ankara: İmaj Yayınevi.
- George, S., & Weimerskirch A. (1998). Total quality management: Strategies and techniques proven at today's most successful companies. New York: John Wiley.
- Green, R. A. (2009). Assistive technology and academic libraries: Legal issues and problem resolution. Journal of Access Services, 6(1-2), 36-47.
- Kazak, M. (2008). Görme engellilere yönelik kütüphanecilik hizmetlerinde Türkiye'deki son gelişmeler: Gazi Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Görme Engelliler Bölümü örneği. Türk Kütüphaneciliği, 22 (2), 216-221.

- Kesim, Ş. (2011). Üniversite kütüphanelerinde sürekli iyileştirme felsefesinin uygulanması: Sakarya Üniversitesi Kütüphanesi örneği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Kiavar, B. (2013). Kütüphane mimarisinde engellilere yönelik çalışmalar ve Milli Kütüphane (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köklükaya, A. N., & Güven Yıldırım, E. (2016). Öğretmen adaylarının ozon tabakasındaki incleme ve asit yağmurlarına yönelik görüşleri. Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt 5, Sayı 1, 154-168.
- Kösterelioğlu, İ. (2013). Engelli bireylerin eğitime yönelik tutum ölçeğinin geliştirilmesi. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD), 14 (3), 211-226.
- Küçükcan, B. (2012). Engelli kullanıcılar açısından kütüphane binaları ve karşılaşılan sorunlar. 3. Uluslararası Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu). Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 161-168.
- Küçükcan, B. (2010). Bilgiyi toplama mekânı: Kütüphane binaları. Mimar.İst: Mimarlık Kültürü Dergisi, 37, 55-59.
- Lazar, J., & Briggs, I. (2015). Improving services for patrons with print disabilities at public libraries. The Library Quarterly, 85(2), 172-184.
- Öztürk, A. (2009). Kalite yönetimi ve planlaması. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Pinder, C. (2005). Customers with disabilities: the academic library response. Library Review, 54(8), 464-471.
- Ram, M. (2018). Application of total quality management in university libraries. International Journal of Research in Humanities and Social Studies, V:5, I:10, 25-31.
- Sezer, Ö. (2008). Kamu hizmetlerinde müşteri (vatandaş) odaklılık: Türkiye’de kamu hizmeti anlayışı açısından bir değerlendirme. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4 (8), 147-171.
- Sivakumar, B., & Dominic, J. (2013). Application of total quality management in

academic libraries. *International Journal of Information Dissemination and Technology*, 3(3), 192-197.

Şişman, Y. (2014). Engelliler açısından eşitlik, ayrımcılık ve eğitim hakkı. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Sayı 32, 57-85.

Tekin, H. H. (2019). Engelli üniversite öğrencilerinin eğitim yaşamındaki sorunları: Konya örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2), 1531-1548.

Yılmaz, E. (2004). Üniversite kütüphanelerinde toplam kalite yönetimi ve kullanıcı memnuniyeti. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 21 (1), 203-218.

Zencir, M. B., Kutlutürk, L. & Subaşıoğlu, F. (2017). Türkiye'deki üniversite kütüphanelerinde engellilere yönelik hizmetler: Web sayfaları bağlamında bir inceleme. *DTCF Dergisi*, 57 (1), 720-739.

İstanbul Bilgi Üniversitesi,
<https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/01/EngellilerinHaklarinaDairBildirge.pdf>. (10.09.2019).

<https://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.15780&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=>), (11.11.2019).

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı,
<https://www.ailevecalisma.gov.tr/eyhgm/kurumsal/kurum-hakkinda/>

TÜRKİYE’DE ÇOCUKLAR KALKINMA POLİTİKALARININ NERESİNDE? ÇOCUK HAKLARI AÇISINDAN BİR ANALİZ

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 11, Sayı Ek Sayı 1,
2020
ISSN: 1309-4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 26.04.2020

Yayına Kabul Tarihi: 06.10.2020

Yasemin MAMUR IŞIKÇI
Doç. Dr.
Giresun Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
Giresun Türkiye
yasemin.mamur@giresun.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2773-7251

Özlem EŞTÜRK
Dr. Öğr. Üyesi
Ardahan Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
Ardahan, Türkiye
ozlemesturk@ardahan.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4324-0912

Sıla GÜLCAN
Yüksek Lisans Öğrencisi
Giresun Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Giresun, Türkiye
sila.gulcan@giresun.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3413-1434

ÖZ Kalkınma kavramı ekonomik göstergeler üzerinden zenginleşmeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Fakat ilerleyen dönemlerde, ekonomik göstergelerdeki iyileşmelerin insanların geneline yansımadağı görülmüştür. Bununla birlikte, bu anlayışın yoksulluğu azaltmadığı tam aksine gelir dağılımı konusundaki adaletsizliklerin yoksulluğu artırdığı anlaşılmıştır. Bu gelişmeler üzerine 1970’li yılların sonundan itibaren kalkınma politikaları ve anlayışı “insana” ve “çevreye” odaklanmıştır. Diğer yandan çocuk hakları alanında da başlayan hak arayışları çocukları yeni kalkınma politikalarının odağına taşımıştır. Bu araştırma, Türkiye’nin kalkınma politikalarında çocukların ne şekilde ve ne derece dikkate alındığını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Veriler nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi ile toplanmış ve içerik analizi ile yorumlanmıştır. Çalışma, kalkınma literatüründe pek değinilmemiş olan kalkınma ve çocuk/çocuk hakları ilişkisini kurarak, kalkınma politikalarını çocuk/çocuk hakları açısından sorgulaması açısından önem taşımaktadır. Çalışma sonucunda Türkiye’de kalkınma politikalarında çocuk/çocuk hakları konularının yeterince yer almadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Çocuk Hakları, Kalkınma

JEL kodları: O15, O29, I39

Alanı: Kamu Yönetimi/İktisat

Türü: Araştırma

DOI: kauibfd.2020.Ek1.004

Atıfta bulunmak için: Işıkçı, Y. M., Eştürk, Ö., & Gülcan, S.. (2020). Türkiye’de çocuklar kalkınma politikalarının neresinde? Çocuk hakları açısından bir analiz. *KAÜİBFD*, 11(Ek Sayı 1), 81-119.

WHERE ARE CHILDREN IN THE DEVELOPMENT POLICIES OF TURKEY? AN ANALYSIS IN TERMS OF IN CHILD RIGHTS

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 11, Issue Suppl 1, 2020
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 26.04.2020

Accepted Date: 06.10.2020

Yasemin Mamur IŞIKÇI
Assoc. Prof
Giresun University
Faculty of Economic and
Administrative Sciences
Giresun, Turkey
yasemin.mamur@giresun.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2773-7251

Özlem EŞTÜRK
Asst. Prof
Ardahan University
Faculty of Economic and
Administrative Sciences
Ardahan, Turkey
ozlemesturk@ardahan.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4324-0912

Sıla GÜLCAN
Master's Student
Giresun University
Social Sciences Institute
Giresun, Turkey
sila.gulcan@giresun.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3413-1434

ABSTRACT The concept of development has been used to Express enrichment through economic indicators. However, it was observed that the improvements in economic indicators did not reflect to the general public in the following periods. However, it has been understood that this under standing does not reduce poverty, on the contrary, injustices regarding in come distribution increase poverty. The development policies and under standing of these developments since the late 1970s have focused on "human" and "environment". On the other hand, these arch forrights that started in the field of children's rights has brought the children to the focus of new development policies. In this research, what children in the way of Turkey's development policy and aims to determine to what extent taken into account. The data were collected from the qualitative research methods by document analysis method and interpreted by content analysis. The study is important in terms of questioning development policies in terms of child / child rights by establishing the relationship between development and child / child rights, which is not mentioned in the development literature. In their study results in child development policies in Turkey / child rights issues it has been shown to sufficiently take place.

Keywords: Child, Child Rights, Development

Jel codes: O15, O29, I39

Scope: Public Administration/ Economy

Type: Research

Cite this Paper: Işıkçı, Y. M., Eştürk, Ö., & Gülcan, S.. (2020). Where are children in the development policies of Turkey? An analysis in terms of in child rights. *KAUJEASF*, 11(Suppl 1), 81-119.

1. GİRİŞ

Uzun bir süre kalkınma kavramı milli gelir artışı ve ekonomik büyüme şeklinde tanımlanmış ve ekonomik göstergeler üzerinden ölçülmüştür. Milli gelir artışı şeklindeki kalkınma anlayışı, süreç içinde özellikle milli gelirin artması ile ortaya çıkan çıktının toplumun her katmanına eşit ve adil bir şekilde yansımaması sonucu ekonomik ve toplumsal krizlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Dolayısı ile 1970'li yıllardan itibaren ekonomik büyümeye hedefli geleneksel kalkınma anlayışının yetersizliği değişik çevrelerce dillendirilmeye ve bu anlayışın yerine kalkınma literatüründe, “insan merkezli” yaklaşımlar önerilmeye başlanmıştır. Bu yeni kalkınma anlayışı Nobel ödüllü iktisatçı Amartya Sen’in yapabilirlik yaklaşımına dayanmaktadır. Sen’e göre (1997, 1999 a,b)kalkınma “bireylerin malları ya da gelirlerine değil, onların başarıları, özgürlükleri ve yapabilirliklerine” odaklanmalıdır. Kısacası bu yeni yaklaşım, kalkınmada ‘insan’ unsurunu öne çıkarmakta, bireylerin yaşam standartları ve kaliteleri ile yakından ilgilenmektedir. İnsani kalkınma diye adlandırabileceğimiz bu paradigmaya göre ekonomik büyüme insanların yaşam kalitesinde, yapabilirliklerinde ve özgürlüklerinde artışa yol açıyorsa gerçek bir kalkınmadan söz edilebilir. Görüldüğü üzere bu anlayış “kalkınma” kavramının halkasını bireylerin yaşam kalitelerine ve özgürlüklerine doğru genişletmiş bulunmaktadır. Dolayısı ile klasik kalkınma yaklaşımına göre hem daha çok “hak” odaklı hem de daha geniş bir toplumsal kesimi içine alacak kadar kapsayıcıdır.

Peki toplumun önemli bir kesimi olarak “çocuklar” bu yeni yaklaşımın neresindedir? Günümüzde çocuk hakları alanında yaşanan olumsuzluklara karşı çocuk hakları akımı, toplumları ve karar vericileri çocukları hak sahibi “bireyler” olarak kabul görmeye zorlamaktadır. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de yaygın bir şekilde yaşanan çocuk hakları ihlallerinin önüne geçmenin yolu gerçekten çocukları “yetişkinlerle eşit haklara sahip olan bireyler olarak görece” bir bakış açısının toplumsal ve politik düzlemde yerleşmesidir. Bu noktada, toplumsal kesimlerin refah seviyesinin sosyal ve ekonomik olarak artırılmasının hedeflendiği yeni kalkınma politikalarında çocukların ne şekilde gözetildiği sorulması gereken bir soru olarak belirmektedir. Bu çalışmada bu sorunun cevabı Türkiye özelinde Türkiye’nin kalkınma politikaları üzerinden tartışılmıştır. Dolayısı ile bu çalışmanın amacı “Türkiye’nin kalkınma politikalarında “çocukların ne kadar gözetildiğinin” ortaya çıkarılmasıdır. Çalışmanın yürütülmesinde veriler nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi ile toplanmış ve içerik analizi ile yorumlanmıştır.

2. KALKINMA KAVRAMI VE KALKINMA POLİTİKALARINDA DEĞİŞİM

Torunoğlu (2003) tarafından kalkınma, klasik kapitalist model tarafından belirlenen günümüz modern toplumlarında salt ekonomik bir çerçevede, kişi başına düşen gelirin artırılması olarak tanımlanmıştır. Bu tanım, kalkınma kavramı ile çok eşleştirilen “ekonomik büyüme” kavramına denk düşmektedir. Oysaki büyüme ve kalkınma kavramları arasında farklılıklar bulunmaktadır. *Büyüme*, kalkınmanın gerçekleşmesi için gerekli olan fakat yeterli olmayan bir koşuldur (Tümertekin& Özgüç, 2007, s. 86). Nitekim, ekonomik büyüme en genel ifadeyle, bireylerin talep ettikleri mal ve hizmetlerin karşılanması için ülkenin üretim yetenekleri ve kapasitesinin geliştirilmesidir (Peterson, 1994, s. 480). Bunun ekonomik olarak karşılığı, gayri safi milli hasılanın ve buna bağlı olarak kişi başına düşen gelirin artmasıdır (Peterson, 1994, s. 481).

Burada da görüldüğü gibi uzun bir dönem boyunca kalkınma ekonomik büyüme ile özdeşleştirilmiştir. 1970'lere kadar, kalkınma ulusal gelir artışı ile ölçülüp endüstrileşmeye dayalı ekonomik büyüme olarak tanımlanmıştır (Jahan 2007'den akt. Gürses, 2009, s. 340). Bu nedenle bu iki kavram uzunca bir süre birbirinin yerine kullanılmıştır. Böylece, geleneksel kalkınma yaklaşımlarında, kalkınmada kişi başına düşen gelirin artırılması ve sermaye birikiminin sağlanmasını amaçlayan gelir veya büyüme odaklı politikalara öncelik verilmiştir (Tunç, 2018).

Bununla birlikte daha sonraki yıllarda, ekonomik büyümenin her koşulda bireysel refahı ve yaşam kalitesini artırmadığı (Soubbotina, 2004, s. 8) gelir artışının, sağlıklı bir ekonominin tek göstergesi olmadığı, önemli olanın gelirin miktarı kadar gelirin dağılımı olduğu (Günsoy, 2005, s. 37) anlaşılmıştır. Kalkınmayı ekonomik büyüme ile özdeşleştiren geleneksel yaklaşım, bir üst ekonomik büyümenin yoksulluğu azaltmadığı ve ortaya çıkan çeşitli toplumsal sorunlara çözüm getirmediği noktalarında eleştirilere maruz kalmıştır (Gürses, 2009, s. 341). Bu bağlamda 1970'lerden sonra, gelişme kavramı daha çok büyüme merkezli olduğu için tepki ile karşılanmış ve sürecin sonunda insan odaklı gelişme yaklaşımları ön plana çıkmaya başlamıştır (Han & Kaya, 1997, s.126). Bu yaklaşımın öncülerinden olan Amartya Sen tarafından kalkınma kavramı bu yıllardan itibaren farklı bir bakış açısı ile yorumlanmış, kalkınmanın ekonomik olgularla belirlenmesinin yeterli olmadığı tespit edilerek, kavram ekonomik, sosyo-kültürel, sağlık, eğitim gibi kavramlar ele alınarak temelinde insanın olduğu bir yaklaşım ile değerlendirilmiş (Sam, 2008) ve “insani kalkınma” modeli olarak adlandırılmıştır. “İnsani kalkınma, insanların seçeneklerini artırma

süreci olup, uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmeye, eğitilmiş olmaya ve iyi bir yaşam standardına sahip olabilmeye (UNDP, 1990) odaklanmaktadır. Bu model, kalkınmayı ekonomik göstergelerin ötesine taşımıştır.

Bu bağlamda insani kalkınma, kişinin yaşama, öğrenme ve katılma süreci (Aydınlıgil, 2007) olarak tanımlanabilir. İnsani kalkınma paradigması, kalkınma ekonomilerinin odak noktasını ‘ulusal gelir göstergelerinden, ‘insan-merkezli’ politikalara taşımayı amaçlar. Bu yönüyle, paradigma, kalkınmayı insanların yapabilirliklerini ve işlevselliklerini genişletme süreci olarak tanımlayarak, geniş kapsamlı bir kavramsal dönüşümün ve eylemsel çerçevenin oluşmasını da hedeflemektedir(Aydınlıgil, 2009, s.4).

Bu anlamda, insani kalkınmanın öncelikli hedefi; insani tercihleri artırmak ve kalkınmayı daha demokratik ve paylaşımaya dayanan bir hale getirmektir. İnsani tercihler; gelire ulaşma, istihdam imkânları, eğitim, sağlık, temiz ve güvenli fiziksel çevre gibi göstergeleri kapsar. Bu göstergeler ayrıca, karar alma mekanizmalarında paylaşımaya ve ekonomik ve politik özgürlüklere de vurgu yapmaktadır (UNDP,1991, s.7). İnsani kalkınmanın temel amacı, şimdiki ve gelecekteki bütün insanların her alandaki potansiyellerini geliştirip kullanabilmesi için uygun ortam ve fırsatların yaratılmasıdır (UNDP, 1994, s. 13).

Kalkınma yaklaşımlarında ikinci unsur olarak “çevre” vurgusu ön plana çıkmaktadır. Nitekim, doğal kaynakların az maliyetle sınırsız bir sermaye olarak görüldüğü kalkınma anlayışı kalkınmanın niceliksel yönüne odaklanıp,doğanın tahribatını ve kıt kaynakların sömürülmesini göz ardı etmiştir.“Sanayi Devrimi ile başlayıp İkinci Dünya Savaşı ile birlikte hız kazanan kalkınma faaliyetleri, pek çok ülkenin zenginleşmesini sağlarken ciddi boyutta çevresel sorunları da beraberinde getirmiş ve bu sorunlar hiç de önemsenmemişti.Söz konusu sorunlar dünya için tehdit oluşturacak bir noktaya geldiğinde çevre ile uyumlu bir kalkınma anlayışının olabirliği tartışılmaya başlanmıştır (Karabıçak& Özdemir, 2015, s. 45,47,48). Bu tartışmalar “sürdürülebilir kalkınma” kavramı çerçevesinde şekillenmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma kavramı 1970’li yıllarda ekonomi, toplum ve çevre arasındaki dengeyi korumak amacıyla ortaya çıkan bir kalkınma stratejisi olmakla birlikte doğal kaynakların gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde kullanılmasını öngörmektedir (Gürlük, 2010, s.88). Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunun hazırladığı “Ortak Geleceğimiz” adlı raporunda da sürdürülebilir kalkınma, “*bugünün gereksinimlerin gelecek kuşakların kendi gereksinmelerini karşılama olanaklarınıellerinden almadan karşılama*” (World Commission on Environmentand Development, 1987) şeklinde tanımlanmıştır. Bu anlamda sürdürülebilir kalkınma anlayışı doğadaki

tahribatın durdurulmasını veya en azından azaltılmasını ve kıt kaynaklar üzerindeki yükün azaltılarak kalkınmanın yenilenebilir enerji kaynaklarıyla gerçekleştirilmesi gerektiğini savunur (Yıldırım ve Göktürk, 2004, s.250).Sürdürülebilir kalkınma kavramı insanın çevre ile ilişkisini yeniden çizdiği gibi kalkınmanın sosyal ekonomik ve çevresel boyutlarını da yeniden gözden geçirmektedir (Demir, 2019, s. 822).Kavram, üretim yapılırken biyolojik çeşitlilik ve ekosistem dengesinin korunmasını temel alırken sürdürülebilir kalkınmanın tam olarak gerçekleşmesi için sivil toplumun katılımı, cinsiyet eşitliği, güvenlik ve insan hakları kavramlarının hayata geçirilmesi gerektiğini vurgular (Harris, 2000, s.6 akt. Demir, 2019, s. 822).

Görüldüğü üzere kalkınmada büyüme odaklı politikalardan 1990 sonrasında çevre, eşitlik ve kapsayıcılık temelli kalkınma politikalarına geçiş olmuştur (Tunç, 2018). Günümüzde ise kalkınma kavramı tek başına iktisadi performans ile değil, daha çok insanların iyi bir yaşam sürdürebilmeleri ile açıklanmaktadır (Tüylüoğlu & Karalı, 2006, s. 56). Bu bağlamda kalkınma yaklaşımlarında özellikle “insan” ve “çevre” kavramları ön plan çıkarılmıştır.

3. KALKINMA VE ÇOCUK HAKLARI İLİŞKİSİ

Günümüz toplumunda “çocuk” kavramı ile genel olarak on sekiz yaşından küçük bireyler tanımlanmakta ve bu kitle çeşitli düzenlemelerle koruma altına alınmaktadır. Ancak çocukluğun tanımlanması ve güvence altına alınması ile ilgili gelişmeler hiç de kolay olmamıştır. Çocukluğa verilen anlam, toplumun ve iktidarların çocuğa bakış açıları, yaşanan sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmeler sonucu zaman içinde çok yavaş bir şekilde değişme göstermiştir. Neyse ki bu değişim çocukların babaların malı olarak görüldükleri ve babanın çocuğu üzerinde istediği tasarrufu yapmaya ehil olduğu bir dönemden (Sağlam ve Aral, 2016, s. 47; Doğan, 2002), çocukluğun hukuksal olarak güvenceye alındığı(Kırdök, 1998) ve devletlerin kendilerini çocukların yaşayıp gelişmeleri konusunda sorumlu gördükleri bir anlayış yönünde gerçekleşmiştir.

Özellikle ilk çağ ve ortaçağ dönemlerinde çocuklara uygulanan şiddet, sanayi döneminde çocuk emeğinin sınırsız ve acımasız bir şekilde kullanılması, savaşlar sırasında çocukların katliama uğramaları, açlık ve hastalıklar yüzünden ölmeleri gibi çocukların acı çekmelerine neden olan olaylar çocuk hakları alanında farklı girişimleri ortaya çıkarmıştır. Çocuk haklarını savunma konusunda ilk girişim 1924 yılında Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilen Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi olmuştur.Çocuk haklarının hukuk metinlerine geçmesine ilk örnek olarak gösterilebilecek bu bildirge, ne yazık ki 1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın

patlak vermesi yüzünden kâğıt üstünde kalmıştır. II. Dünya Savaşı'nda yaşanan acılar nedeniyle 10 maddelik bir Çocuk Hakları Bildirgesi hazırlanmış ve 20 Kasım 1959'da BM Genel Kurulu'nda oy birliği ile kabul edilmiştir. Bu Sözleşme'nin çocuk hakları konusunda sınırlı bir koruma öngörmesi nedeni ile çocuk haklarını korumada yetersiz kalması üzerine yeni bir Sözleşme imzalanmıştır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde imzalanan Sözleşme'ye günümüze kadar 194 ülke taraf olmuştur. Türkiye'nin de 43. ülke olarak 14 Eylül 1990 yılında imzaladığı Sözleşme, Bakanlar Kurulunun 9 Aralık 1994 tarih ve 4058 sayılı kararıyla onaylanarak 11 Aralık 1994 tarihinde yürürlüğe girmiş ve iç hukuk kuralı niteliği kazanmıştır (T.C. Resmi Gazete, 1995).

Çocuk Hakları Sözleşmesi kapsamında yer alan haklar; yaşama, gelişme, korunma ve katılım hakkı olarak sıralanmaktadır. Bu hakların korunması ve uygulanmasında; ayrımcılığın önlenmesi, çocuğun yüksek yararının korunması, çocuğun görüşüne saygı gösterilmesi temel ilkelerinin gözetilmesi gerekmektedir. Üç kısım ve 54 maddeden oluşan Sözleşme, "çocukların hemen her alanda gelişmesini sağlamak için uygun ortam ve fırsatların yaratılmasını" amaçlamakta, bunun için de gerekli önlemlerin alınması konusunda doğrudan devletleri görevlendirmektedir. Sözleşmeye hâkim olan bu bakış açısı insani kalkınma anlayışı ile doğrudan örtüşmektedir. Nitekim insani kalkınma da yukarıda da belirtildiği gibi bütün insanların-dolayısı ile çocukların da kapasitelerinin ve yapabilirliklerinin geliştirilmesine; bu bağlamda eğitim, sağlık ve katılım haklarına vurgu yapmaktadır. İnsani kalkınma anlayışının üzerinde önemle durduğu bu haklar, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde (BMÇHS) benimsenmiştir; Sözleşme'nin çocuğun yaşama hakkını düzenleyen 6. Maddesi, sağlık hakkını düzenleyen 24. maddesi ve eğitim hakkını düzenleyen 28 ve 29. maddeleri tam da İnsani kalkınma anlayışının özüne uygun olarak düzenlenmiştir; Buna göre tüm devletler, çocukların hayatta kalmaları ve gelişmelerinden sorumludurlar. Bu bağlamda sağlık ve eğitim hizmetleri ayrımcılık yapılmadan tüm çocuklara eşit ve adil olarak sağlanmalıdır. Eğitim hizmetleri de çocuğun yeteneklerini geliştirici yönde olmalıdır.

Madde 6 1. Taraf Devletler, her çocuğun temel yaşama hakkına sahip olduğunu kabul ederler. 2. Taraf Devletler, çocuğun hayatta kalması ve gelişmesi için mümkün olan azami çabayı gösterirler.

Madde 24 1. Taraf Devletler, çocuğun olabilecek en iyi sağlık düzeyine kavuşma, tıbbi bakım ve rehabilitasyon hizmetlerini veren kuruluşlardan yararlanma hakkını tanırlar. Taraf Devletler, hiçbir çocuğun bu tür tıbbi bakım hizmetlerinden yararlanma hakkından yoksun bırakılmamasını güvence altına almak için çaba gösterirler.

2. Taraf Devletler, bu hakkın tam olarak uygulanmasını takip ederler...

Madde 28 1. Taraf Devletler, çocuğun eğitim hakkını kabul ederler ve bu hakkın fırsat eşitliği temeli üzerinde tedricen gerçekleştirilmesi görüşüyle özellikle: a) İlk öğretimi herkes için zorunlu ve parasız hale getirirler....

Madde 29 1. Taraf Devletler çocuk eğitiminin aşağıdaki amaçlara yönelik olmasını kabul ederler; a) Çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin, zihinsel ve bedensel yeteneklerinin mümkün olduğunca geliştirilmesi; b) İnsan haklarına ve temel özgürlüklere, Birleşmiş Milletler Antlaşmasında benimsenen ilkelere saygısının geliştirilmesi.

İnsani kalkınma yaklaşımı açısından bireylerin gelişimleri çok önemlidir. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi de genel olarak çocukların gelişim hakları üzerine temellenmiştir. Bu hakların kullanılabilmesi için gelişmeye imkân veren yeterli bir yaşam standardına gerek vardır. Sözleşme'nin 27. maddesi bu gereklilik doğrultusunda şu önlemleri almaktadır;

Madde 27 1. Taraf Devletler, her çocuğun bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ve toplumsal gelişmesini sağlayacak yeterli bir hayat seviyesine hakkı olduğunu kabul ederler.3. Taraf Devletler, ulusal durumlarına göre ve olanakları ölçüsünde, ana-babaya ve çocuğun bakımını üstlenen diğer kişilere, çocuğun bu hakkının uygulanmasında yardımcı olmak amacıyla gerekli önlemleri alır.

Çocukları eğitim olanaklarından alıkoyan ve sağlıklarını olumsuz olarak etkileyen ve gelişmelerini engelleyen önemli bir sorun “çocuğun ekonomik sömürsüdür”. Çocuk işçiliği olarak da bilinen bu durum daha çok, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde önemli bir kalkınma sorunu olarak kendini göstermektedir. BMÇHS'nin32. maddesi taraf devletleri çocukları bu soruna karşı koruma konusunda mükellef olarak görevlendirmektedir;

Madde 32.1. “Taraf Devletler, çocuğun, ekonomik sömürüye ve her türlü tehlikeli işte ya da eğitime zarar verecek ya da sağlığı veya bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ya da toplumsal gelişmesi için zararlı olabilecek nitelikte çalıştırılmasına karşı korunma hakkını kabul ederler. 2. Taraf Devletler, bu maddenin uygulamaya konulmasını sağlamak için yasal, idari, toplumsal ve eğitsel her önlemleri alırlar....

Çocuğun refahını ve iyi olma halini sağlamak için sadece “ekonomik sömürüye” karşı korumak yeterli olmamaktadır. İnsani kalkınma anlayışının da hedeflediği gibi diğer sömürü biçimlerini de kapsayan “bütünsel” bir koruma esas olmalıdır.

Cinsel sömürden korunma hakkını düzenleyen Sözleşme'nin 34. maddesi, satılma, kaçırılma ve fuhuştan korunma hakkını düzenleyen 35. maddesi, işkence ve özgürlükten yoksun bırakmaya karşı korunma hakkını düzenleyen 37. maddesi bu amaca hizmet etmektedir.

İnsani kalkınma anlayışının temel amacı özgürlüktür. İnsani kalkınma anlayışının savunucusu Sen'e göre (1997), özgürlük, kişinin değer verdiği bir yaşam biçimine ulaşabilme olanaklarının genişlemesidir. Bu bağlamda, kalkınmanın temel amacı özgürlüktür. Bir toplum, bireylerin yararlandıkları özgürlükler arttıkça ilerler. Bu bakımdan İnsani kalkınma, karar alma mekanizmalarında paylaşım, ekonomik ve politik özgürlüklere de vurgu yapmaktadır (UNDP,1991, s.7). Bu özgürlüklerin başında düşünce ve ifade özgürlüğü gelmektedir. Düşüncenin oluşabilmesi ve ifade edilebilmesi için bilgi ve belgelere de ulaşabilmek ve güncel iletişim araçları ile yayabilmek gerekir. Dolayısı ile söz edilmesi gereken diğer önemli özgürlükler bilgi edinme özgürlüğü ile din ve vicdan özgürlüğüdür. BMÇHS de İnsani kalkınma anlayışının dışlamadığı çocukların bu özgürlüklerini 13. 14. ve 17 maddelerinde düzenlerken aynı zamanda çocukların kendilerini ilgilendiren kararlarda görüşlerinin alınmasını da 12. maddesinde hüküm altına almıştır;

Madde 12 1. Taraf Devletler, görüşlerini oluşturma yeteneğine sahip çocuğun kendini ilgilendiren her konuda görüşlerini serbestçe ifade etme hakkını bu görüşlere çocuğun yaşı ve olgunluk derecesine uygun olarak, gereken özen gösterilmek suretiyle tanırlar. 2. Bu amaçla, çocuğu etkileyen herhangi bir adli veya idari kovuşturmada çocuğun ya doğrudan doğruya veya bir temsilci ya da uygun bir makam yoluyla dinlenilmesi fırsatı, ulusal yasanın usule ilişkin kurallarına uygun olarak çocuğa, özellikle sağlanacaktır.

Madde 13 1. Çocuk, düşüncesini özgürce açıklama hakkına sahiptir; bu hak ülke sınırları ile bağlı olmaksızın; yazılı, sözlü, basılı, sanatsal biçimde veya çocuğun seçeceği başka bir araçla her türlü haber ve düşüncelerin araştırılması, elde edilmesi ve verilmesi özgürlüğünü içerir...

Madde 14 1. Taraf Devletler, çocuğun düşünce, vicdan ve din özgürlükleri hakkına saygı gösterirler. 2. Taraf Devletler, ana-babanın ve gerekiyorsa yasal vasilerin; çocuğun yeteneklerinin gelişmesiyle bağdaşır biçimde haklarının kullanılmasında çocuğa yol gösterme konusundaki hak ve ödevlerine, saygı gösterirler.

Madde 17 Taraf Devletler, kitle iletişim araçlarının önemini kabul ederek çocuğun; özellikle toplumsal, ruhsal ve ahlaki esenliği ile bedensel ve zihinsel sağlığını geliştirmeye yönelik çeşitli ulusal ve

uluslararası kaynaklardan bilgi ve belge edinmesini sağlarlar. Bu amaçla Taraf Devletler: a) Kitle iletişim araçlarını çocuk bakımından toplumsal ve kültürel yararı olan ve 29 uncu maddenin ruhuna uygun bilgi ve belgeyi yaymak için teşvik ederler...

Günümüzün kalkınma anlayışında insan kavramının yanında çevre kavramı da ön plana çıkmıştır. Bu gelişmede klasik kalkınma anlayışında doğal kaynakların sorumsuz bir şekilde kullanılmasının çevrede yarattığı tahribatın etkisi bulunmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma anlayışı ise “*bugünün gereksinimlerin gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılama olanaklarını ellerinden almadan karşılamak*” sloganı ile tüm ülkelerin kalkınma politikalarına “çevreye saygı” odaklı yön verme çabası içine girmiştir.

Ülkeler yönünden ulusal sürdürülebilir kalkınma stratejileri oluşturmak için ilk girişim 1992 yılında Brezilya’nın Rio de Janeiro kentinde düzenlenen “Yeryüzü Zirvesi” olarak da bilinen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda olmuştur. Bu Zirvenin eylem planı olan Günden 21’de yoksullukla mücadele, tüketim kalıplarının değişmesi, sağlıkta ilerleme, kalkınma için doğal kaynakların korunması ve iyi yönetimi; büyük grupların (çocukların, gençlerin, kadınların işçileri) rollerinin güçlendirilmesi (Keleş ve Hamamcı, 1997, s. 158) hedeflenmiştir. Böylelikle “çocuklar” hem güçlendirilmesi gereken gruplar, hem de doğal kaynakların yok edilmeden gelecekte teslim edileceği bireyler olarak açıkça sürdürülebilir kalkınmanın konusu haline gelmiştir. Dahası doğal kaynakların korunması konusunda sorumluluk duyulması ve hesap verilmesi gereken bireyler olarak sürdürülebilir kalkınma anlayışı içinde güçlendirilmişlerdir. Bu kapsamda 2015 yılında süresi dolan Binyıl Kalkınma Hedefleri¹ yerine belirlenen 2030 Sürdürülebilir Kalkınma hedeflerinde² çocuklarla ilgili olarak şu amaçlar belirlenmiştir;

- Çocuk evliliği, erken yaştaki zorla evlendirmeler ve kadın sünneti gibi uygulamaların ortadan kaldırılması;
- Zorla çalıştırmayı, modern köleliği ve insan ticaretini sona erdirmek ve çocukların asker olarak kullanılmasını, çocuk işçiliğinin yasaklanmasının ve ortadan kaldırılmasının güvence altına alınması ve 2025’e kadar çocuk işçiliğinin sona erdirilmesi;

¹Binyıl Kalkınma Hedefleri, Eylül 2000’de Birleşmiş Milletler’in New York Binyıl Zirvesi’nde kabul edilen Binyıl Bildirisinde kayıtlı kalkınma hedeflerini ifade etmektedir. Binyıl Kalkınma Hedefleri, Birleşmiş Milletlere üye olan 192 ülke tarafından 2015’e kadar yerine getirilmesi planlanan 8 hedeftir (IZTO 2016).

²Binyıl Kalkınma Hedefleri’nin devamı niteliğinde, 27 Eylül 2015 tarihinde, New York’ta, 17 hedef ve 169 alt hedef olarak “Gündem 2030: BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH)” kabul edilmiştir T.C. Dışişleri Bakanlığı (2020).

- Çocuklara yönelik şiddet ve işkencenin ve çocuk istismarının, sömürsünün, ticaretinin sona erdirilmesi; Tüm kız ve erkek çocukların ilköğretimlerini eksiksiz ve eşit olarak tamamlamaları;
- 5 yaş altındaki çocuk ölümlerinin üçte iki oranında azaltılması;
- 2030'a kadar açlığın sona erdirilmesi ve başta yoksullar ve çocuklar olmak üzere herkesin güvenli, 2030'a kadar yetersiz beslenmenin ortadan kaldırılması ;
- 2025'e kadar 5 yaş altı çocukların büyümelerini engelleyen unsurların ortadan kaldırılması hedefinin gerçekleştirilmesi;
- Besleyici ve yeterli miktarda besine erişiminin güvence altına alınması;
- Yeni doğan ölüm oranının her 1000 canlı doğumda en az 12'ye ve her 5 yaş altı çocuk ölüm oranının her 1000 canlı doğumda en az 25'e düşmesinin sağlanması;
- 2030'a kadar bütün kız ve erkek çocuklarının ücretsiz ve kaliteli bir ilköğretim ve ortaöğretimi tamamlamalarının sağlanması.

Yukarıda da bahsedildiği üzere özellikle 1990'lı yıllardan itibaren kalkınmanın ivmesi "insana" ve "çevreye" doğru yönlendirilmiştir. Türkiye'de tüm dünyada yaygınlaşan bu kalkınma anlayışını benimsemiş görünmektedir. Nitekim Türkiye BM'in 1990'lı yıllardan itibaren insani kalkınmayı izlemek amacıyla yayınlamış olduğu İnsani Gelişme Raporu'nda sıralamaya girmiş ve süreç içinde sıralamadaki yerini üst yerlere taşımıştır. Bu durum Türkiye'nin kalkınma politikalarında insani kalkınma anlayışının yerleştiğini göstermektedir.³Türkiye, 1992'de Rio'da düzenlenen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'ndan sonra 1996'da sürdürülebilir kalkınma kavramını kamusal düzeyde gündemine almış, sonraki yıllarda bu kavramı Kalkınma Planlarına ve birçok politika belgesine yansıtmıştır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2017). Bu belgeleri, ulusal kırsal kalkınma eylem planı, ulusal kırsal kalkınma stratejik planı, kalkınma ajansları bölge ve kırsal kalkınma planları, kalkınma ajansları faaliyet raporları ve stratejik planları olarak saymak mümkündür. Bundan sonraki bölümde Türkiye'de kalkınma politikalarına çocuklara ne kadar ve ne şekilde yer verildiği kalkınma planları, kalkınma ajansı faaliyet raporları, kırsal ve bölgesel planlar, stratejik planlar ve faaliyet raporları üzerinden incelenmiştir.

³Türkiye 2015 raporunda yer alan İGE'de 0.761 puan ile 188 ülke ve bölge içinde 72. Sırada, 2016 raporundaki İGE'de; 0.767 puanla 188 ülke ve bölge arasında 71. sırada ; 2018 yılındaki raporda Türkiye 0.791 puan ile 64. Sırada 2019 yılında ki raporda 0.806'lık puanla 59. ülke sıralamasında yer almıştır.

4. AMAÇ

Çocuk haklarının tüm ülkeler tarafından korunmaya çalışılmasına rağmen dünyada ve ülkemizde çocuklar; çocuk işçiliği, çocuk yoksulluğu, çocuğun istismarı gibi son derece elim ve güç sorunlarla karşılaşmaktadır (Gündoğdu, 2018). Merkezine “insanı ve mutluluğunu” koyan yeni kalkınma yaklaşımları, çocuk refahı ve çocuğun iyi olma halini de temel amaçları arasında görmektedir. Bu tür bir kalkınma anlayışı, çocuk hakları alanında yaşanan sorunların azaltılması yönünde bir katkı sunması bakımından oldukça önem taşımaktadır. Bu sorunların giderilmesinde toplumsal, politik ve bürokratik anlayışın “çocuk” odaklı olarak değişmesi büyük önem arz etmektedir. “Çocuk odaklı kalkınma anlayışı” bu dönüşüme hız verecek bir argüman olarak değerlendirilebilir. Dolayısı ile ülkelerin kalkınma politikalarında çocuklarla ilgili hedeflerin nasıl ve ne şekilde yer aldığı; ülkelerin kalkınma politikalarının ne kadar çocuk odaklı/çocuk dostu olduklarının belirlenmesi, mevcut durumun tespit edilmesi bakımından gereklidir. Dolayısı ile bu araştırmanın amacı da Türkiye’de kalkınma politikalarında çocukların ne şekilde ve ne kadar gözetildiğinin belirlenmesidir. Bu bağlamda bu çalışmanın araştırma sorularını şu şekilde sıralamak mümkündür;

- a. Türkiye’de çocukların insani kalkınma ile ilgili durumu nasıldır?
- b. Türkiye’nin sürdürülebilir kalkınma amaçlarında çocukların iyi olma hallerini gerçekleştirmeye yönelik düzenlemeler ve hedefler nelerdir?
- c. Türkiye’nin 5 yıllık kalkınma politikalarında çocukların iyi olma hallerini gerçekleştirmeye yönelik düzenlemeler ve hedefler nelerdir?
- d. Türkiye’nin kırsal kalkınma politikalarında çocukların iyi olma hallerini gerçekleştirmeye yönelik düzenlemeler ve hedefler nelerdir?
- e. Türkiye’nin bölgesel kalkınma politikalarında çocukların iyi olma hallerini gerçekleştirmeye yönelik düzenlemeler ve hedefler nelerdir?

5. YÖNTEM

Veriler nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi ile toplanmış ve içerik analizi ile yorumlanmıştır. Bu kapsamda Türkiye’nin kalkınma politikalarını düzenleyen 5 yıllık kalkınma planı, kalkınma ajansları son dönem

stratejik planları, bölge ve kırsal kalkınma planları ve 2015, 2016, 2017, 2018, 2019 faaliyet raporları, ulusal kırsal kalkınma strateji belgesi ve eylem planı, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu 2017-2021 ve 2019-2023 stratejik planları Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma amaçları gözden geçirme raporu incelenmiştir.

5.1. Araştırmanın etik izinleri

Yapılan araştırma için ve etik kurul kararı gerektiren insan katılımcılardan veri elde etmeyi gerektiren araştırmalar (anket çalışmaları, laboratuvar deneyleri, alan deneyleri, mülakat, inceleme vb) olmadığı için etik kurul onayı alınmamıştır.

6. BULGULAR

6.1. Türkiye'de Çocukların Durumu

a. Nüfus

Türkiye'de çocukların durumunu ülkenin makro ve hane düzeyindeki mikro koşulları belirlemektedir. Başta göç, gelir dağılımındaki eşitsizlikler, nüfus artışı, işsizlik, yüksek enflasyon ve yoksulluk olarak doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir. Makro koşullarda yaşanan belirsizlikler hane halkı düzeyinde yoksulluğu artırmakta bu durum doğrudan çocuklara yansımaktadır.

Adrese dayalı nüfus sistemi sonuçlarına göre 2018 yılı sonu itibariyle Türkiye nüfusu 82 milyon 3 bin 882 iken bu rakamın 22 milyon 920 bin 422'sini çocuk nüfus oluşturmaktadır. 0-17 yaş grubunu oluşturan çocuk nüfus oranı 2018 yılı itibariyle %28 düzeyindedir (TÜİK, 2019; Kaya & Yalçınkaya, 2014, s. 179). Avrupa Birliği (AB) üye ülkeleri ile kıyaslandığında Türkiye de çocuk nüfusu yüksek orandadır. 2018 yılı için 0-17 yaş çocuk nüfusun toplam nüfus içindeki oranı AB ülkelerinde ortalama %18,8'dir. AB ülkeleri içinde en fazla çocuk nüfus oranına sahip ülkeler %24.8 ile İrlanda, %21.9 ile Fransa, %21.1 ile birleşik Krallık olmuştur. Çocuk nüfus oranının en düşük olduğu ülkelere bakıldığında %16.2 ile İtalya, %16.4 ile Almanya ve %16.6 ile Malta olmuştur (TÜİK, 2019). Nüfusun yaş grupları içinde ülkelere göre değişmesi işsizlik, göç, kamu harcamaları gibi makroekonomik değişkenleri etkilemektedir. Çocuk yaş grubunun ihtiyaçları aile tarafından karşılanmakta ve bu yaş grubunun sağlık ve eğitim harcamalarının ön planda olması aile harcamalarının yanı sıra kamu

harcamalarını da önemli ölçüde artırmaktadır(Kalafatçılar,2019).Üretken olmayan nüfus olarak nitelendirilen çocuk ve yaşlılar nüfusun büyük bir bölümünü oluşturuyorsa bu grupların ihtiyaçlarının karşılanması için daha fazla kaynağa ihtiyaç duyulmaktadır.

b. Eğitim

Bir ülkede eğitim düzeyinin yükselmesi,nitelikli işgücünün gelişmesine ve ülkenin üretim kapasitesinin artmasına yol açmaktadır. İşgücünün eğitim düzeyi ile ekonomik büyüme arasında güçlü bir ilişki söz konusudur. Bir ülkede eğitim için yapılan harcamalar o ülkenin geleceğine ilişkin verimli yatırımlardır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD)ülkelerinde milli kaynakların önemli bir bölümünün eğitime ayrıldığı bilinmektedir (Çakmak, 2008). Tablo 1’de, OECD ülkeleri ve Türkiye’nin kişi başı eğitim harcamaları ve eğitim harcamalarının GSYİH içindeki payları yer almaktadır. Buna göre Türkiye tabloda yer alan ülkeler arasında kişi başı eğitim harcamaları yönünden gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmaktadır.

GSYİH’nın içinde eğitime ayrılan oranda Türkiye’nin ilkökul ve ortaokul sonrası harcamaların oranı 3.129, Yükseköğretimin oranı ise 1.653 olarak OECD ortalamalarında yer almaktadır. Ancak eğitimde kişi başı harcamalarda Türkiye gelişmiş ülkelerin gerisinde yer almaktadır. Örneğin, ilkökul-ortaokul sonrası öğrenci başına yapılan harcama Türkiye’de 3714.8 dolar iken ABD’de 12424.3 dolar, İsveç’te 11052.2 dolar, Finlandiya’da 10025.5 dolar olarak Türkiye’nin yaklaşık üç veya dört katı daha fazla harcanmaktadır. Yüksek öğretimde kişi başı harcamalarda Türkiye 8900.1 dolar iken, ABD’de 30003.2 dolar, İsveç’te 24417.4 dolar, Finlandiya’da ise 17591.2 olarak Türkiye’nin yaklaşık iki veya üç katı daha fazla harcanmaktadır.

Türkiye GSYİH içinde eğitime ayırdığı pay oran olarak gelişmiş ülkelere yakın olsa da kişi başı eğitim harcamalarında geride kalmaktadır.

Kalkınmanın gerçekleşmesinde nitelikli beşeri sermayenin önemi büyüktür. Gelişmiş beşeri sermaye ekonomik büyümeye önemli katkılarda bulunur. Eğitim yoluyla bireyin ve toplumun refahındaki iyileşmeler eğitim harcamalarını önemli kılmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde eğitim için ihtiyaç duyulan kaynaklar genellikle devlet tarafından sağlanmaktadır. Türkiye’de MEB bütçesinin GSYH’ya oranı 1998-1999 yıllarında %1.70’li seviyelerden 2000’li yıllarda %2.5 seviyelerine yükselmiştir(Arabacı,2011, s. 104). Bu yükselme olumlu bir gelişme olarak yorumlanabilir. Ancak bu artışın kişi başı eğitim harcamalarında gelişmiş ülke seviyelerine ulaştığında anlamlı bir iyileşme sağlanabilir.

Tablo 1. OECD Ülkelerinde Kişi Başına Yapılan Eğitim Harcamaları ve Eğitim Harcamalarının GSYİH'ya Oranı

	İlkokul-Ortaokul Sonrası Öğrenci Başına Yapılan Harcama, 2016 (ABD Doları/ Öğrenci)	Yükseköğretimde Öğrenci Başına Yapılan Harcama, 2016 (ABD Doları/Öğrenci)	İlkokul, Ortaokul ve Sonrası Eğitim Harcamalarının GSYİH'ye Oranı (%)	Yükseköğretimde Eğitim Harcamalarının GSYİH'ye Oranı (%)
Avustralya	10766.4	20344.2	3.921	2.034
Avusturya	13930.8	17555.2	3.122	1.742
Belçika	11855.9	17320.2	4.270	1.474
Şili	4996.3	8405.9	3.637	2.503
Kolombiya	2987.2	6369.4	4.010	2.214
Çek Cumhuriyeti	7074.9	10890.7	2.646	1.156
Estonya	6663.3	12867.5	2.959	1.774
Finlandiya	10025.5	17591.2	4.003	1.726
Fransa	9897.2	16144.8	3.743	1.464
Almanya	10863.4	17035.6	2.996	1.224
Yunanistan	6190.7	4094.5	2.854	0.989
Macaristan	5851.7	8761.5	2.881	0.883
İzlanda	11207.3	12670.7	4.547	1.282
Endonezya	1479.5	3764.7	2.743	0.676
İrlanda	8671.0	13229.4	2.650	0.819
İtalya	8996.3	11257.1	3.009	0.923
Japonya	10167.3	19289.2	2.686	1.388
Kore	11688.4	10108.9	3.982	1.815
Letonya	6824.2	10136.7	3.345	1.507
Litvanya	5291.6	9656.9	2.439	1.502
Lüksemburg	20450.9	48906.9	2.946	0.527
Meksika	2997.9	8169.7	3.857	1.415
Hollanda	10960.1	19286.2	3.633	1.725
Yeni Zelanda	9265.7	15165.7	4.548	1.756
Norveç	14353.3	20973.0	4.636	1.739
Polonya	6725.3	9687.4	3.232	1.373
Portekiz	8533.5	11765.9	3.940	1.288
Rusya	4472.6	8369.1	1.939	1.148
Slovakya	6747.0	15873.9	2.863	1.575

Slovenya	8406.0	10208.1	3.278	1.036
İspanya	8189.1	12605.2	3.073	1.280
İsveç	11052.2	24417.4	3.646	1.619
Türkiye	3714.8	8900.7	3.129	1.653
Birleşik Krallık	11028.1	26320.1	4.361	1.868
ABD	12424.3	30003.2	3.514	2.576

Kaynak: OECD, 2018

Tablo 2. Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Harcamaları

	GSYH (×1000000 TL)	MEB BütçesiÖdeneği (×1000000 TL)	GSYH Oranı (%)
2010	1098799.35	28237.41	2.57
2015	2338647.00	62000.25	2.65
2016	2608526.00	76354.31	2.93
2017	3035450.00	85048.58	2.80
2018	3445782.00	92528.65	2.69
2019	4450000.00	113813.01	2.56

Kaynak: MEB,2019a

Tablo 2’den görülebileceği üzere, MEB’e ayrılan bütçenin GSYH’ya oranına bakıldığında 2016’ya kadar bir artış gözlenirken 2016’dan sonra bir düşüş yaşandığı söylenebilir. 2019’da bu oran %2,56 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye’de son yıllarda anne ve babaların bilinç düzeylerindeki artışlara bağlı olarak eğitime büyük önem verilmektedir. İzleme sistemlerindeki gelişmeler, toplum seferberliği kampanyaları, ders kitaplarının ücretsiz dağıtımigibi politikalar çerçevesinde6-14 yaş grubundaki 8 yıllık öğretim düzeyinde okullaşma oranları ilköğretim düzeyinde kız ve erkek çocuklarında geçmiş yıllara göre artışlar göstermiştir. Okullaşma oranı günümüzde en önemli eğitim göstergelerinden biridir.

MEB’in yayınladığı istatistiklere göre (Tablo 3), 2018-2019 eğitim öğretim yılında ilkokul düzeyinde net okullaşma oranı kızlarda %92.08, erkeklerde ise %91.78 olmuştur. Üstelik 2018/19 örgün öğretim döneminde net okullaşma oranları ilköğretim ve ortaöğretim düzeylerinde bir önceki yıla nazaran artarken, ortaokul ve yükseköğretim düzeyinde söz konusu oranlar 2017-18 dönemine kıyasla düşmüştür

Tablo 3. Milli Eğitim Bakanlığı İstatistikleri Okullaşma Oranları

Öğretim Yılı	İlkokul			Ortaokul			Ortaöğretim			Yükseköğretim		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
2016/17	91.16	91.0	91.2	95.68	95.6	95.7	82.54	82.6	82.3	41.71	39.6	43.9
2017/18	91.54	91.4	91.6	94.47	94.2	94.6	83.58	83.7	83.3	45.64	43.9	47.3
2018/19	91.92	91.7	92.0	93.28	92.9	93.6	84.20	84.5	83.8	44.10	41.9	46.3

Kaynak: MEB, 2019a

Beş yaş okullaşma oranı ise MEB istatistiklerine göre 2012-2013 döneminde net %39,7 iken 2018-2019 eğitim öğretim döneminde net %68,30 olarak 28 puan artmıştır(MEB, 2019a). Okul öncesi, okullaşma oranlarında artışlar yaşansa da Türkiye okul öncesi öğretimde OECD ortalamasının gerisindedir.

Tablo4. Okullaşma Oranları Bakımından Okul Öncesi Dönemin Karşılaştırılması

Ülkeler	3 Yaş Okullaşma Oranı (%)	4 Yaş Okullaşma Oranı (%)	5 Yaş Okullaşma Oranı (%)
Estonya	86	90	90
Finlandiya	49	57	67
Japonya	77	93	97
Kore	82	83	86
Hollanda	87	100	100
İsviçre	3	41	96
Türkiye	4	19	67
OECD ortalaması	67	84	94

Kaynak:Aktan & Akkutay, 2014

Tablo 4’te yer alan ülkeler, OECD’nin Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA) sonuçlarında ilk sıralarda olan ülkeler esas alınarak belirlenmiştir. Yapılan araştırmalara göre okul öncesi dönemde alınan eğitimler, çocuğun temel alışkanlıklar kazanarak yeteneklerini geliştirmelerine, edindikleri öğrenme deneyimleri ile sosyalleşmelerine ve zihinsel becerilerini

geliştirmelerine yardımcı olmaktadır (Oktay, 2007). Bu dönemdeki alınan eğitimlerin, çocuğun daha sonraki öğrenme ve büyüme yeteneklerini önemli ölçüde etkilediğini ortaya koyan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bununla birlikte, Tablo 4'ten görüldüğü gibi okul öncesi dönemde okullaşma oranları bakımından Türkiye OECD ortalamasının altındadır. Türkiye'de 3 yaş ve 4 yaş düzeyinde okul öncesi döneminin düşük oranlarda kalması kadın istihdamının Türkiye'de tabloda gösterilen ülkelere düşük olması ile açıklanabilir. İş dünyasında kadın istihdamının artışına paralel olarak çocukların okul öncesi dönemde erken yaşlarda katılımı artmaktadır.

Türkiye'de okullaşma oranlarında ve öğrenci sayılarında zaman içinde artışlar olmuştur. Bu artışların niteliksel olarak hangi seviyede olduğunun belirlenmesi noktasında OECD ve diğer katılımcı ülkelere yapılan PISA, öğrencilerin Matematik, Fen ve Okuma Becerileri alanındaki bilgi ve becerilerinin değerlendirildiği en önemli eğitim araştırmalarından biridir.⁴ 2018 yılında son yapılan PISA sonuçlarına göre Türkiye, Matematik Okur-Yazarlığında 454, Fen Bilimleri okuryazarlığında 468, Okuma Becerisi alanında ise 466 olarak iyileşme sağlamıştır. Türkiye, 2018 yılında 79 ülkenin katıldığı araştırmada Matematik Okuryazarlığında 42. sırada, Fen Okuryazarlığında 39. sırada ve Okuma Becerileri alanında ise 40. sırada yer almıştır. Türkiye katıldığı 2003, 2006, 2009, 2012, 2015, 2018 PISA araştırmalarında ortalama puanını her dönem artırmış ancak her bir dalda aldığı ortalama puanlar OECD ortalamasının altında kalmıştır(MEB, 2019b).PISA sonuçları ülkelerin sahip olduğu potansiyel beşeri sermayelerinin şimdiki ve gelecek yıllardaki refah seviyesinin belirleyici göstergesini oluşturmaktadır(Kaya&Yalçınkaya, 2014). Türkiye'nin bu konuda sahip olduğu potansiyel genç nüfusunu değerlendirme noktasında yetersiz kaldığı görülmektedir.

Eğitimin bir yandanda sosyal eşitsizliğin azaltılmasında fırsat eşitliği yaratması ve adil gelir dağılımı sağlaması işlevi bulunmaktadır.Yapılan araştırmalarda eğitim düzeyi ile siyasal ve toplumsal gelişme arasında doğrusal ilişkiler olduğu bilinmektedir. Eğitim düzeyi artan toplumlarda vatandaşların bilinç düzeyi arttığından ülke yönetimi ve idaresi daha demokratik bir nitelik kazanmakta,

⁴İlki 2000 yılında yapılan ve 3 yılda bir tekrarlanan bu araştırma ile birlikte OECD üyesi ülkeler ve diğer katılımcı ülkelerdeki 15 yaş grubu öğrencilerin modern toplumda yerlerini alabilmeleri için gereken temel bilgi ve becerilere ne ölçüde sahip oldukları değerlendirilmektedir. Türkiye ilk olarak bu araştırmaya 2003 yılında katılmıştır. Toplamda 41 ülkenin katıldığı ve 30 ülkenin OECD ülkesi olduğu bu araştırmada ağırlıklı alan matematik olmuştur. PISA 2003 ortalaması tüm puan türlerinde yaklaşık olarak 500 puan civarında gerçekleşmiştir. Türkiye'nin aldığı puanlar Matematik Okur-Yazarlığında 423, Fen Bilimleri okuryazarlığında 434, Okuma Becerisi alanında ise 441 almıştır. Türkiye 30 OECD ülkesi arasında 29. sırada yer almıştır (TEPAV, 2008, s. 6-8).

ekonomik siyasi istikrarın sağlanması kolaylaşmakta ve suç işleme oranları düşmektedir(Ömür & Giray, 2016, s. 136).

c. Çocuk Sağlığı

Çocuk sağlığı ve beslenmesi alanında Türkiye’de son yıllarda gelişmeler yaşanmaktadır. Eğitimli annelerin artması, kentleşme, sağlık hizmetlerinin kapsamında ve niteliğindeki iyileşmelerin etkisiyle bebek ölüm hızında düşüşler gözlenmiştir. Kalkınma göstergeleri içinde yer alan bebek ve beş yaş altı çocuk ölüm hızları düşmeye devam etmekle birlikte hala gelişmiş ülkelere göre yüksek orandadır.

Bu durum Türkiye’nin yoksul ve az gelişmiş bölgelerindeki bebek ölüm hızlarının yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Tablo 5’ten görüleceği üzere 0-1 yaş arası çocuk ölümlerinde (1000 canlı doğum başına) OECD ortalaması 3,75 iken en düşük oran 1.6 ile İzlanda’da yer almakta, Türkiye için bu oran 10.9 değeri ile OECD ortalamasının çok üstündedir. 5 yaş altı çocuk ölümleri (1000 canlı doğum başına) OECD ortalaması 4.48 iken, en düşük oran 2.1 ile İzlanda’da gerçekleşmiştir, Türkiye için ise 12.7 değeri ile OECD ülkelerinin çok üzerindedir.

Türkiye, çocuk sağlığı alanında gelişmeler kaydetmesine rağmen gelişmiş ülkelerin gerisindedir. Özellikle yoksul aile çocukları yetersiz beslenmeye bağlı birçok hastalıkla (ishal, solunum yolu hastalıkları, gelişim bozukluğu vb) mücadele etmektedir (Kahraman& Gül,2015, s. 349). 2018 yılı Türkiye Nüfus Sağlık Araştırması sonuçları yetersiz beslenmenin sonucu olarak beş yaşından küçük çocukların %6’sının boyunun yaşına göre kısa yani bodur olduğunu göstermektedir. Türkiye’de kronik beslenme sorunları sonucu oluşan bodurluk kırsal bölgelerde %8, Doğu Anadolu Bölgesi’nde %8 ve düşük gelirli yoksul ailelerde %12, annesi eğitimsiz çocuklarda %9’dur. Ayrıca Türkiye’de çocukların %9’unun obez olduğu belirlenmiştir (Çavlin, 2019).

Tablo 5.Sağlık Göstergeleri

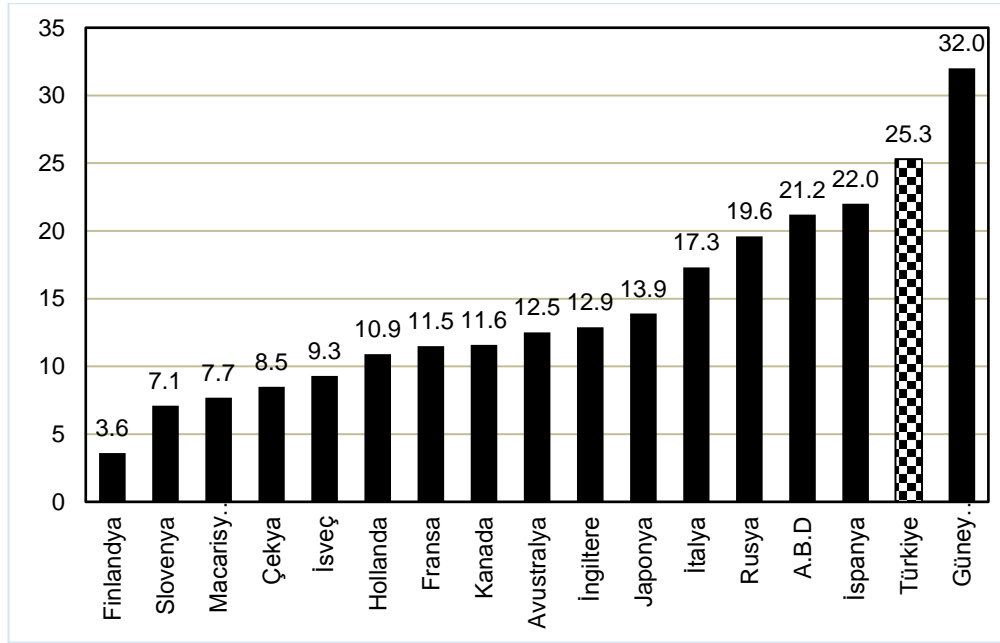
	0-1 Yaş Arası Çocuk Ölümleri (1000 Canlı Doğum Başına)	5 Yaş Altı Çocuk Ölümleri (1000 Canlı Doğum Başına)
Avusturalya	3.1	3.7
Avusturya	2.9	3.5
Belçika	3.1	3.9
Kanada	4.3	4.9
Şili	7.2	8.3
Çekya	2.5	3.2
Danimarka	3.7	4.4
Estonya	2.3	2.9
Finlandiya	1.9	2.3
Fransa	3.2	3.9
Almanya	3.2	3.8
Yunanistan	3.1	3.8
Macaristan	4.4	5.2
İzlanda	1.6	2.1
İrlanda	3	3.6
İsrail	2.9	3.6
İtalya	2.8	3.3
Japonya	2.0	2.7
Kore	2.9	3.4
Latviya	3.9	4.6
Litvanya	4.3	5.3
Lüksemburg	2.0	2.4
Meksika	12.6	14.6
Hollanda	3.2	3.8
Norveç	4.5	5.4
Yeni Zelanda	2.1	2.6
Polonya	4.0	4.7
Portekiz	2.9	3.5
Slovakya.	4.9	5.9
Slovenya	1.8	2.3
İspanya	2.7	3.3
İsveç	2.4	2.9
İsviçre	3.6	4.1
Türkiye	10.9	12.7
Birleşik Krallık	3.7	4.3
ABD	5.6	6.5
OECD Ortalama	3.8	4.5

Kaynak: OECD, 2019

d. Yoksulluk

Türkiye’de her dört çocuktan biri yoksulluk sınırı altında bulunmaktadır. TÜİK tarafından 2018 yılında yapılan “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması” sonuçlarına göre 18 yaşından küçük erkek çocuklarının %31,1’i yoksulluk çekerken, kız çocuklarının ise %33,1’i yoksulluk riski altında bulunmaktadır. Çocuk yoksulluğunun bu kadar yüksek oranda olması beraberinde eğitime erişimde güçlükleri, yetersiz beslenmeye bağlı sağlık sorunlarını, çocuk işçiliğini ve suçla sürüklenme gibi olguları beraberinde getirmektedir.

Ekonomik ve maddi olanaklar bağlamında düşünüldüğünde Türkiye’nin OECD ülkeleri arasında arka sıralarda olduğu söylenebilir. Genel refah seviyesinin yüksekliğinin yanı sıra 0-17 yaş ortalama harcanabilir hane halkı geliri olarak da Türkiye OECD ortalamasının altında bulunmaktadır. Şekil 2’den görüleceği gibi Türkiye’nin çocuk yoksulluk oranı seçilmiş OECD ülkelerine göre yüksek düzeydedir.

Şekil 2. Seçilmiş OECD Ülkelerinde Çocuk Yoksulluğu

Kaynak: OECD, 2018

Yoksulluk oranının yüksek olması çocukların hane ekonomisine katkıda

bulunmaları için eğitim hayatından uzaklaşmalarına ve çocuk işçiliğinin artmasına neden olmaktadır. Ailelerin yeterli gelirden yoksun olmaları ve durumdan kaynaklanan ekonomik güçlükler çocukların eğitimini olumsuz etkilemekte çocukluklarını yaşayamamalarına yol açmaktadır. Okul giderlerinin artması çocuk yaşta çalışmanın bir diğer nedeni arasında yer almaktadır. Temelde yoksulluğa dayanan çocuk işçiliğinde makro olarak, işsizlik, gelir dağılımı adaletsizliği, çarpık kentleşme, kayıtdışı ekonomi, nüfus artışı ve göç gibi faktörler de etkili olmaktadır.

Tablo:6 Türkiye’de 15-17 Yaş Grubundaki Çocuk İşgücüne Katılma oranı (%)

Yıllar	Erkek Çocuk	KızÇocuk
2004	20.0	11.6
2005	20.7	10.1
2006	20.9	10.4
2007	21.7	9.6
2008	22.0	10.2
2009	22.1	10.1
2010	23.1	10.8
2011	23.6	11.2
2012	23.3	10.2
2013	22.9	10.1
2014	25	10.8
2015	24.5	11.4
2016	23.8	11.9
2017	24.3	10.2
2018	25.7	10.2

Kaynak: TÜİK 2019

TÜİK’in hanehalkı işgücü araştırması sonuçlarına göre (Tablo 6), 2004 yılında 15-17 yaş grubundaki erkek çocukların işgücüne katılma oranları %20 iken bu oran kız çocuklarında %11,6’dır. 2018 yılı için erkek çocuklarda 15-17 yaş işgücüne katılma oranı %25.7 olarak 5.7 puan artmışken, kız çocuklarında %10.2 olarak 1.4 puan 2004 yılına göre düşmüştür (TÜİK, 2019).

Tablo:7. Eğitimde ve İstihdamda Olmayan 15-17 Yaş Grubundaki Çocuk Nüfusunun Oranı (%)

Yıllar	Çocuk
2004	24.9
2005	25.2
2006	23.8
2007	26.2
2008	23.1
2009	20.3
2010	18.1
2011	16.6
2012	16.2
2013	12.7
2014	11.9
2015	11.1
2016	10.4
2017	10.6
2018	11

Kaynak: TÜİK 2019

15-17 yaş grubundaki çocukların eğitimde ve istihdamda olmayanların oranı 2004 yılında %24.9 iken bu oranda yıllar itibariyle düşüş gözlenmiş ve 2018 yılında %11 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 7).Oranlardaki bu düşüşte 2012 yılından itibaren 12 yıllık zorunlu eğitime geçişin katkısı olduğu düşünülmektedir. Yapılan çalışmalarda temel eğitim süresi ile çocuk işçiliği arasında anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Temel eğitim süresinin yüksek olduğu ülkelerde çocuk işçiliği daha düşük oranlardadır. “Çocuk işçiliğinin en temel nedeni yoksulluktur. Çocuk işçiler sosyal güvenlik haklarından yararlanmama, uzun çalışma süreleri ile kötü sağlıksız ve güvenlikten yoksun ortamlarda çalışma gibi muamelelere karşı karşıya kalmaktadırlar”(Karaman & Özçalık, 2007, s. 33).

Meslek hastalıklarının görüldüğü ve çalışma koşullarının yetersiz olduğu mevsimlik tarımda çocuk işçiliği, çocuk işçiliğinin en kötü biçimi olarak yorumlanmakta ve çocuk işçilerin tarım sektöründe yoğun çalıştığı görülmektedir. Tablo 8’de TÜİK’in hane halkı işgücü araştırması sonuçlarına göre 2006 yılında Türkiye’de 6-17 yaş grubundaki çocukların tarım sektöründe çalışanların oranı %28.8 iken bu oran 2012 yılında %32.9’a yükselmiştir. Çocuk işçiliğinde 2012 yılında en yüksek oranı %37.4 olarak hizmet sektörü almıştır.

Tablo 8. 6-17 Yaş Grubundaki Çalışan Çocukların Sektör Dağılımı (%)

	Tarım	Sanayi	Hizmet
2006	28.8	37.2	34
2012	32.9	29.6	37.4

Kaynak: TÜİK 2019

Yoksulluk ve gelir dağılımında yaşanan adaletsizliğin artması çocuk işçiliğini ve kayıt dışı istihdamı artırmaktadır. UNICEF'in Raporunda sanayi, hizmet ve sokakta çalışan çocukların sağlık ve gelişim haklarından yoksun kaldığı, yoksulluğun çocukların geleceğini olumsuz etkilediği ifade edilmiştir(UNICEF, 2015, s. 15).Türkiye, çocuk ve gençlerin belirli bir yaştan önce istihdam edilmelerini önlemek ve çalışan çocukların çalışma şartlarını iyileştirmek için ILO'nun çocuk işçiliğinin engellenmesi ile ilgili orak 138 ve 192 sayılı sözleşmelerini kabul etmiştir(Dur& Öztürk,2017, s. 622).

Türkiye'de genel olarak çocuğun durumuna bakıldığında ele alınan göstergeler çocuk nüfus oranı, eğitim, sağlık, beslenme, yoksulluk ve çocuk işçiliği birbirleri ile iç içe geçmiş ve birbirlerini olumlu olumsuz besleyen unsurlardır. Türkiye geçmişten günümüze bu faktörlerin her birinde ciddi yol kat etmiş olsa da gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma ve refah için başta çocuk yoksulluğu olmak üzere eğitim ve sağlıkta istikrarlı etkin politikalara ihtiyaç duyulmaktadır.

6.2. Türkiye'nin Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına Yönelik Bulgular

Yukarıda da ifade edildiği üzere, 2015 yılında süresi dolan Binyıl Kalkınma Hedefleri yerine belirlenen 2030 Sürdürülebilir Kalkınma hedeflerinde⁵ çocuklarla ilgili olarak, çocuk evliliklerinin, çocuk ve yeni doğan ölümlerinin, çocuk işçiliğinin, şiddet ve istismarın önlenmesi, yoksulluğun azaltılması gibi hedefler belirlenmişti. Türkiye'de bu hedeflerin gerçekleştirilme durumuna yönelik olarak hazırlanan Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları2019 2. Ulusal Gözden Geçirme Raporundabazı gelişmelerden bahsedilmektedir.

Bunlardan biri "erken çocukluk gelişimi ve eğitimi" ile ilgilidir. Bununla ilgili olarak "Erken dönem çocukluk gelişimi ve buna yönelik ihtiyaçlara cevap verebilmek üzere ailelerin ücretsiz yararlandıkları takip sistemleri uygulandığı"

⁵Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin devamı niteliğinde, 27 Eylül 2015 tarihinde, New York'ta, 17 hedef ve 169 alt hedef olarak "Gündem 2030: BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH)" kabul edilmiştir(T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020).

belirtilmiştir. Ne var ki çocukların gelişimi açısından son derece önemli olduğu ifade edilen okul öncesi eğitim konusunda Türkiye daha önce de ifade edildiği ve yukarıda Tablo 4’de gösterildiği üzere OECD ortalamasının hala gerisindedir.

İkinci bir gelişme alanı olarak “özel eğitime” verilen önemden bahsedilmekte ve özel eğitime ihtiyacı olan çocukların eğitim hizmetlerine erişimlerinin kolaylaştırıldığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte bu hizmetin sunulması ile ilgili olarak çok sayıda eleştiri de mevcuttur;

Artan talebin devlet tarafından karşılanması nedeni ile bu hizmetlerin ücretli hale geldiği, bu durumun da hizmetlerin kalitesini düşürdüğü (Orhan & Genç, 2015, s. 143);

Devlet okullarında özel eğitimle ilgili birçok sorunun yaşandığı ve bunların en önemlisinin özel eğitim öğrencilerine uygun eğitim ortamlarının sunulmaması olduğu; hizmetin sunulmasında kırsal-kent dengesizliklerinin yaşandığı (Gündüz & Akın: 2015);

Özel gereksinimli bireylere sağlanması gereken eğitim, özel eğitim ve rehabilitasyon hizmetlerine ilişkin mevzuatta önemli ilerlemeler kaydedilmesine rağmen, bu hizmetlerin çok az sayıda kişiye ulaşabilmiş olduğu (Vural & Yücesoy, 2003, s. 141) şeklindeki belirlemeler bunlardan bir kaçıdır.

Üçüncü bir gelişme alanı olarak Raporda ücretsiz eğitim ile ilgili olarak “Eğitim hakkı ve eğitimin ücretsizliğine verilen önemin arttığından, Sosyo-ekonomik olarak dezavantajlı, geçici koruma altında, özel gereksinimi olan ve diğer dezavantajlı gruplarda yer alan bütün çocukların eğitime ulaşımı için değişik teşviklerde bulunulduğundan” söz edilmiştir. Ancak gelir dağılımındaki eşitsizliğin, eğitimde özel ve devlet olmak üzere ikili bir yapı ortaya çıkardığı, bu yapıda devlet okullarına yapılan yatırımın az olması neticesi ile eğitimin kalitesinin düştüğü (Gök, 2004; Ural 2012; Başkaya, 2009; Demirer Keskin, 2012) yönünde eleştiriler bulunmaktadır.

Ayrıca Rapor ‘da “okul bulunmayan köy ve köy altı yerleşim birimlerindeki çocuklar ile yoksul ailelerin çocuklarının eğitim hizmetlerine erişimini sağlamak üzere ücretsiz barınma imkânları sunulduğu” ifade edilmiştir. Ancak bu imkanın çoğunlukla vakıflar tarafından sağlandığı bu amaçla çok sayıda vakıfın faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Çeşitli yerlerde kurulmuş olan bu vakıflar Okul Çağındaki Öğrencilere Yardım Derneği, Kurs ve Okul Talebelerine Yardım Derneği, Kültür ve Eğitim Çağındaki Öğrencilere Yardım Derneği ismi altında örgütlenmişlerdir. Bu şekilde eğitim hizmetlerinin öncelikle piyasa eli ile sonrasında da vakıflar eli ile görülmesi benimsenmiştir. Böylelikle eğitimin “kamusal” olma yönü zarar görmüştür.

Raporda başka bir gelişme alanı olarak “çocuk işçiliğinden bahsedilmiş; Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı’nın 2018 yılında uygulamaya konulduğu”

belirtilmiştir. Çocuk işçiliği sorunu Türkiye'nin uzun zamandır mücadele ettiği durumlardan biridir. Daha önceleri AB Projeleri ile birçok kez bu sorunun Türkiye'de bitmesi için çalışmalar yürütülmüş ve hedefler konulmuştur.⁶ Ama sorun büyüyerek devam etmektedir.

DİSK'in yayınladığı *Türkiye'de Çocuk İşçi Olmak* raporu, çocuk işçi sayısının her geçen yıl arttığını, çalıştırılan çocukların %80'in ise kayıt dışı çalıştığını, Suriyeli/mülteci çocukların işçi olarak kullanılması ile sorunun daha da büyüdüğünü ifade etmektedir (DİSK-Genel İş, 2016). Çocukların bu şekilde çalıştırılması kimi zaman da ölüme sebebiyet verebilmektedir. Nitekim 2018 yılının ilk 10 ayında ise 62 çocuk işçi hayatını yitirmiş, bu sayı bu yıllardaki en yüksek sayıya ulaşmıştır (İSİG Meclisi, 2018). Hatta bazen çocuk emeğinin kullanılması yasalar yolu ile meşruiyet kazanabilmektedir. Şöyle ki;30.3.2012 tarihli ve 6287 sayılı "3308 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun 12'nci maddesinin 4702 sayılı Çıraklık ve Mesleki Eğitim Kanunu'nda getirdiği düzenleme ile meslek liseleri öğrencilerinin "beceri eğitimi" adı altında işyerlerindeki işçi sayı sınırlamaları kaldırılmıştır. İş yerlerinin vasıfları, 2001 yılında yapılan bir düzenleme ile 20 ve daha fazla işçi çalışan işletmelere düşürülmüştür. Ayrıca 3308 sayılı yasadaki 20'den fazla işçi çalıştıran işletmelerin beceri eğitimi yaptırdığı öğrencilerin sayısının mevcut çalışan sayısının %10'dan fazla olamayacağı sınırlaması da 6287 sayılı kanunun 12.maddesi ile ortadan kaldırılmıştır. Böylece sadece beceri eğitimi için gerekli koşulları sağlayan büyük işletmelerde değil, büyük, küçük tüm işletmelerde çocuk emeği sömürsünü yaygınlaştıracak bir durum meşrulaştırılmıştır (Aksoy, 2012, s. 24).

6.3. Türkiye'nin 5 Yıllık Kalkınma Planlarına Yönelik Bulgular

Türkiye'nin on birinci (2019-2023) Kalkınma Planı'nda çocuklarla ilgili olarak şu hedefler belirlenmiştir:

⁶2002 yılında ÇSGB Çalışma Genel Müdürlüğü Çalışan Çocuklar Bölümü, çocuk işçiliğinin belirli bir süre içinde yok edilmesini amaçlayan bir politika ve program geliştirmiştir. "Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi" adı verilen bu programın stratejik hedefi, en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğine ve özellikle kız çocukların durumuna önem vererek çocuk işçiliğinin 10 yıl içinde tamamıyla yok edilmesidir. Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi'nin uygulanmasına destek vermek üzere, ilgili diğer kurumlar tarafından da kimi projeler uygulanmaktadır. Ancak bu çalışmalar bütünlükten uzak olduğu için Çocuk işçiliği ile mücadele konusunda henüz gözle görülebilir bir ilerleme kaydedilmemiştir (ÇSGB,2006).

- Çocukların üstün yararı temelinde iyi olma hallerinin desteklenmesi, potansiyellerini gerçekleştirmeye yönelik imkânların artırılması ve fırsat eşitsizliğinin azaltılması temel amaçtır.
- Erken dönem çocuk bakım, eğitim ve gelişimine yönelik hizmetlerin sunumu ile erişilebilirliğinin artırılması ve niteliğinin yükseltilmesi sağlanacaktır.
- Yoksulluğun nesiller arası aktarımını azaltmak ve fırsat eşitliğini artırmak üzere çocukların bireysel ihtiyaçlarına yönelik uygulamalar hayata geçirilecektir.
- Başta sokakta, ağır ve tehlikeli işlerde, aile işleri dışında ücret karşılığı, gezici ve geçici tarım işlerinde olmak üzere çocuk işçiliği ile mücadele edilecektir.
- Çocuk adalet sistemi önleyici, onarıcı ve geliştirici mekanizmalar doğrultusunda risk takibini içeren bir yapıya kavuşturulacaktır.
- Koruma ve bakım altındaki çocukların erken çocukluk döneminden başlayarak eğitim seviyelerini yükseltmeye, sosyal ve bireysel gelişimlerine hız kazandırmaya yönelik çalışmalar artırılacak, bakım sonrası süreçte sosyal hayata uyumları desteklenecektir.
- Korunmaya ihtiyacı olan çocuklara yönelik aile odaklı hizmetlerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması sağlanacaktır
- Çocuğa yönelik ihmal, istismar ve şiddeti önleyecek program ve çocukların ve ebeveynlerin ihtiyaçları doğrultusunda psiko-sosyal destek hizmetleri yaygınlaştırılacak, riskli ve a-tipik gelişim gösteren çocuklara uygun gelişimsel müdahaleler, izlenme ve yönlendirmeler yapılacak, çocuklar arasında sağlık, sosyal medya ve hukuk okur-yazarlığı artırılacaktır.
- Çocukların, sağlıklı gelişimlerini olumsuz etkileyecek oyun ve dijital uygulamalar ile kitap, sosyal medya gibi yayın içeriklerinden korunmasına yönelik tedbirler alınacaktır.
- Uluslararası veya geçici koruma altında olan çocukların toplumla bütünleşmelerini ve akranlarıyla ortaklıklar kurmalarını sağlamak üzere, yaşam becerilerini ve kültürler arası etkileşimi artıracak programlar sürdürülecektir.
- Çocukların bağımlılık yaratan davranış ve maddelerden korunmalarına yönelik tedbirler alınacak, tedavi merkezlerinin nitelik ve niceliği artırılacak, sosyal rehabilitasyon ve uyum hizmetleri geliştirilecektir.

Görüldüğü üzere, 11. Kalkınma Planı'na bakıldığında “çocuk işçiliği ile

mücadele”, “çocuk ihmal ve istismarını önleme”, “erken çocukluk dönemi eğitimi ve bakımına ilişkin hizmetlerin sunumu”, koruma ve bakım altındaki çocukların desteklenmesi”, “çocuklarda bağımlılıkla mücadele”, “göçmen çocukların sosyal uyumu” gibi çok önemli sorun alanlarına yönelik hedeflerin belirlendiği görülmektedir. Bu hedeflerin bazıları farklı ifadelerle de olsa daha önceki kalkınma planlarına da konu olmuştur. Bununla birlikte daha önceki kalkınma planları ile karşılaştırıldığında 11. Kalkınma Planı’ndaki hedeflerin daha çeşitli ve kapsamlı olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin Kalkınma Planı’nda “Çocukların iyi olma hallerinin desteklenmesi, potansiyellerini geliştirmeye ve gerçekleştirmeye yönelik fırsat ve imkânların artırılması, başta eğitim, sağlık, adalet ve sosyal hizmetler olmak üzere temel kamu hizmetlerine erişimlerinin artırılması; ...temel amaçtır. Çocukların yoksulluktan kaynaklanan yoksunluklarının giderilmesi, erken çocukluk gelişiminin desteklenmesi, kız çocuklarının okullaşma ve okula devam oranlarının yükseltilmesi, eğitimde ve istihdamda olmayan gençlerin ekonomik ve toplumsal hayata katılımlarının artırılması” hedefleri ile sınırlı kaldığı görülmektedir.

6.4. Türkiye’nin Kırsal Kalkınma Politikalarına Yönelik Bulgular

Türkiye kırsal kalkınma konusunda iki temel politika belgesine sahiptir. Bunlardan biri olan 2015-2018 Ulusal Kırsal Kalkınma Eylem Planı’nda eğitim kurumları ile ilgili hedefler yer alırken, aynı zamanda mevsimlik işçi çocukların bakımlarına yönelik çalışmalar yürütüleceği ifade edilmiştir. Diğer bir politika belgesi olan Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejik Plan’ında yaşlılara ve çocuklara yönelik bakım ve diğer sosyal hizmet sunumlarının iyileştirilmesi yönünde açıkça tanımlanmamış bir hedef bulunmaktadır. Bunların dışında, AB ve uluslararası kuruluşlardan sağlanan kaynakların ülkemizde kırsal kalkınma programlarının uygulanmasına yönelik faaliyetlerde kullanılmasını sağlamak üzere 2007 yılında kurulmuş olan Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu’nun 2017-2021 ve 2019-2023 strateji belgelerinde ise çocuklarla ilgili hiçbir stratejik hedef gözetilmemiştir. 26 adet Kalkınma Ajansının kırsal kalkınma planları tarandığında da ajansların kırsal kalkınma planlarında çocuklarla ilgili gözle görülür düzenlemelere rastlanmamıştır (TKDK, 2020).

6.5. Türkiye'nin Bölgesel Kalkınma Politikalarına Yönelik Bulgular

Kalkınma Ajanslarının son dönemlere ait bölge planları, stratejik planları ve faaliyet raporları tarandığında sadece Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı, Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı, Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, Güney Ege Kalkınma Ajansı, İstanbul Kalkınma Ajansı, Karacadağ Kalkınma Ajansı ve Trakya Kalkınma ajanslarının bölge planı, stratejik rapor ya da faaliyet raporlarından en az birinde çocuklarla ilgili düzenlemeye rastlanmıştır. Diğer ajansların incelenen belgelerinde çocuklara yönelik düzenleme tespit edilememiştir.

Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı Bölge Planı'nda Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (2020) kapsamında yer alan Ordu, Giresun, Trabzon, Rize, Artvin ve Gümüşhaneillerinde öğretmen eksikliği tespit edilmiş, okul öncesi dönemin eğitim –öğretim görebileceği okulların artırılması yönünde hedefler belirlenmiştir. Buna karşın faaliyet raporlarında okul öncesi eğitimi için okulların artırılması yönünde de herhangi bir faaliyet bulunmamaktadır. Faaliyet raporları incelendiğinde Sosyal Destek Projesi kapsamında çocukların sosyal bütünleşmesini sağlayacak; göç, yoksulluk, istihdam açısından eksikliğini gidermeye yönelik çalışmalar yapıldığı görülmektedir.

Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı'ndayer alan illerdeki okullaşma farkının kapatılmasına dair bölge planında çalışma yer almaktadır. Fakat stratejik planlaması ve faaliyet raporuna (2020) bakıldığında plan kapsamında herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Çocuklar için başta eğitim olmak üzere sosyo-kültürel, yoksulluk, göç, ekonomik vs. gibi daha birçok alanda eksiklik görülmektedir.

Güney Ege Kalkınma Ajansı'nın bölge kalkınma planına ve stratejik planınabakıldığında yalnızca bölge planında çocukların temel eğitim alabilmelerine yönelik hedefler belirlenmiştir. Fakat faaliyet raporlarında bu yönde çalışmaya rastlanmamıştır.

İpek Yolu Kalkınma Ajansı'nın yalnızca bölge planında okullaşma oranlarına ilişkin analiz yapılacağı bilgisi yer almaktadır. Ajansın faaliyet raporlarıve stratejik planlarında ise çocuklarla ilgili hiçbir düzenlemeye rastlanmamıştır.

Karacadağ Kalkınma Ajansı'na bakıldığında stratejik planındabölgenin kalkınmasının hızlandırılması ve diğer bölgelerle arasındaki gelişmişlik farkının azaltması için eğitimde altyapı ve kalitenin geliştirilerek beşerî sermayenin güçlendirmesi, insan kaynakları niteliğinin iyileştirilmesi ve işgücü piyasası ile eğitim sistemi arasında uyumun sağlanması için hedefler belirlenmiştir. Fakat faaliyet raporlarına bakıldığında çocuklara dair hiçbir faaliyet bulunmamaktadır. Trakya Kalkınma Ajansı Bölge Planı'nda eğitim ve bilimsel altyapının destekleneceği ifade edilmiştir. Faaliyet raporunda ise bölge planında yer alan

çocuklara dair çalışmaları destekler nitelikte ‘‘Bir Fikrim Var!’’ proje yarışması düzenlenmiştir. İlköğretim ve ortaöğretim seviyesinde eğitim gören öğrencilerin teknolojik eğitime entegre edilmesine katkı sağlama, teknolojik ürün geliştirebilme, günlük yaşam probleminin farkına vararak çözüm üretebilme kabiliyetlerinin geliştirilebilmesi amacı ile Tekirdağ Kodluyor sloganı altında STEM ve Kodlama Festivali isimli çalışmalara yer verilmiştir. Trakya Kalkınma Ajansı bölge planında belirlemiş olduğu hedef doğrultusunda sınırlı da olsa faaliyetlerinigerçekleştirmiştir. Ancak ajansın çocukların refahına yönelik faaliyetleri yine de sınırlı derecede kalmıştır. Nitekim, ajansın 2016-2018 yılları arasındaki faaliyet raporlarında çocuklarla ilgili gözle görülür bir çalışmasına rastlanmamıştır. Ajansların kırsal kalkınma planları tarandığında daha önce de ifade edildiği üzere genel olarak çocuklarla ilgili düzenlemelerine rastlanmamıştır.

7. SONUÇ

Günümüzde ekonomik göstergelerle ölçülen kalkınma anlayışı yerini yavaş da olsa insanın refah ve mutluluğunu hedefleyen insani kalkınma anlayışına terk etmektedir. Çocuk hakları alanında fazlaca sorun yaşandığı günümüzde çocukların bu kalkınma anlayışının odağında yer alması beklenmektedir. Gerek ekonomik zenginleşmeden gerekse insani kalkınmadan en fazla payı almaya çocukların ihtiyacı vardır. Çünkü yoksulluktan en fazla onlar etkilenmekte, en fazla onlar sömürüye, istismara maruz kalmaktadırlar. On birinci kalkınma planında çocukların sorunları ile ilgili geniş kapsamlı hedeflerin belirlendiği göze çarpmaktadır. Fakat bu hedefler, gerekli ve yeterli adımlar atılmadıkça, kaynaklar ayrılmadıkça sadece sorunları betimlemekten öteye geçemeyecektir. Türkiye'nin bölgesel kalkınma politikalarında ise çocukla ilgili hedeflerin genellikle "eğitim" odaklı olduğu bu hedefin de okullaşma oranı ve okul sayısının artırılması gibi dar kapsamlı planlandığı görülmektedir. AB hibeleri gibi geniş bir mali kaynaktan faydalanma özelliğine sahip bu yapıların çocuklarla ilgili olarak, kaliteli ve çağın gereklerine göre beceri edindirmeye yönelik eğitim programları, çocuk işçiliğinin ve istismarının önlenmesi, yoksul çocukların temel haklara ulaşım ve sosyal uyum konusunda desteklenmesi gibi en temel sorun alanlarına yönelik hedefleri belirlenmesi gerekmektedir. Kır çocuklarının yoksulluğu ya da devlet gözetiminin dışında kalmaları gibi sebeplerden dolayı daha fazla suç mağduru oldukları bilinen bir gerçektir. Dolayısı ile çocukların desteklenmesi kırsal kalkınma politikalarının da en önemli konusu olması gerekirken hem ulusal düzeyde hem de bölgesel düzeyde çocuklarla ilgili doyurucu hedefler saptanmamıştır.

Türkiye çocuk nüfusunun yüksek olduğu bir ülkedir. Bununla birlikte eğitim, sağlık ve yoksulluk gibi insani kalkınmanın temel boyutlarını ilgilendiren göstergeler açısından genellikle OECD ülkelerinin gerisinde kalmaktadır. Türkiye'nin GSMH değeri de OECD ortalamasının altında yer almaktadır. Bununla birlikte Türkiye OECD ülkeleri arasında gelir dağılımı eşitsizliği en yüksek olan ülkeler arasında yer almaktadır. Gelir dağılımdaki eşitsizlik takdir etmek gerekir ki en temel ihtiyaçlarına ulaşamamak şeklinde öncelikle çocukları etkilemektedir. Günümüzde ülkelerde kişi başına düşen gelirin yüksekliğinden ziyade, kalkınma ile gelen zenginleşmenin ne kadar adil dağıtıldığı ve ne kadarının insanın gelişimi için ayrıldığı önem kazanmıştır. Mülkiyet hakkı, hukuki temsil hakkı ve ülke yönetiminde söz hakkı olmayan ve yetişkinlere göre kimi zayıflıkları bulunan çocukların milli zenginliğin paylaşılmasında geri bırakılması ahlaken ve hukuken kabul edilemez. Bu durumun iki temel gerekçesinden biri kalkınma için, onlara da ait olan doğal kaynakların

kullanılıyor olması ve bu kaynaklar üzerinde çocukların da hakkının bulunmasıdır. Çocukların bu kaynaklar üzerinde hak sahibi olmaları için “yetişkin” olmalarını beklemek “hak temelli” bir anlayışın uzağında kalmak olur. İkinci olarak çocuklar en değerli beşeri kaynaktır. Bir toplumun medeniliği çocuklarına verdiği değerden anlaşılacağı gibi, çocuklarına verdiği değer o toplumu ekonomik, sosyal ve insani gelişmişlik seviyesinde çok ileri noktalara taşır.

8. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

9. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

10. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve ilgili kurum ve kuruluşlardan gerekli izinler alınmıştır.

11. KAYNAKÇA

- Aksoy, H. H. (2012). Tarihin tekerleğini geriye sürmek. *Eleştirel Pedagoji Dergisi*, 4(21), 19-28.
- Aktan, O., & Akkutay, Ü. (2014). OECD Ülkelerinde ve Türkiye’de Okulöncesi Eğitim. *Asya Öğretim Dergisi*, 2(1), 64-79
- Arabacı, İ. B. (2011). Türkiye ve OECD Ülkelerinde Eğitim Harcamaları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 100-112.
- Aydınlıgil, S. (2007). Human Development, Capabilities and Gender. Keynote Presentation, *Traditional Societies and Democracy Symposium*, www.hbfasia.org. (ss 1-3 ve 11-12), Islamabad, Pakistan.
- Aydınlıgil, S. (2009) İnsani kalkınma yaklaşımı: iyi yönetim ve sosyal politika için önermeler. 4. *Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu*, Ankara.
- Başkaya, F. (2009). Sınav Sanayi ve Eğitimin Sefaleti. *Eleştirel Pedagoji Dergisi*, 1(4-5), 44-49.
- Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı 2020. 2018 yılı faaliyet raporu. 20 Mart 2020 tarihinde <https://www.baka.gov.tr/dokumanflipbook/2018-yili-faaliyet-raporu/266> adresinden erişildi.
- Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı 2020.(2014-2023) Bölge planı. 20 Mart 2020 tarihinde <https://www.baka.gov.tr/uploads/1391759531TR61Duzey2Bolgesi2014-2023BolgePlani.pdf> adresinden erişildi.
- BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, 20 Mart 2020 tarihinde http://cocukhaklari.barobirlik.org.tr/dokuman/mevzuat_uamevzuat/birlesmismilletler.pdf adresinden erişildi
- Çavlin, A. (2019). 2018 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması. www.hips.hacettepe.edu.tr › tnsa2018 › rapor › sonuclar_sunum.
- ÇSGB (2006). *Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi* Ankara, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yayını.
- Demir, M. (2019). Sürdürülebilir Kalkınma. *Kamu Yönetimi Ansiklopedisi* içinde. 821-824.
- Keskin D. D.(2012). Eğitimde Piyasalaşma ve Öğretmen Emeğinde Dönüşüm. *Çalışma ve Toplum*, 2012/1, ss.167-185
- DİSK-Genel İş. (2016). Türkiye’de Çocuk İşçi Olmak. DİSK.
- Doğan, İ. (2000) *Akıllı Küçük; Çocuk Kültürü ve Çocuk Hakları Üzerine Sosyo-Kültürel Bir İnceleme*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı (2017-2021) Stratejik Planı <https://www.dogaka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/wwwdogakagovtr>

47 wn1m71wd kurumsal-stratejik-plan-2017-2021.pdf

- Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı 2018 Faaliyet Raporu https://www.dogaka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/wwwdogakagovtr_853_ox6k58wp_2018-yili-faaliyet-raporu.pdf
- Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı 2014-2023) Bölge Planı https://www.dogaka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/wwwdogakagovtr_603_ge7j97uv_tr63-bolge-plani-2014-2023.pdf
- Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (2014-2023). Bölge planı. 20 Mart 2020 [https://www.doka.org.tr/planlama/Bolge-Plani-TR.htmladresinden erişildi.](https://www.doka.org.tr/planlama/Bolge-Plani-TR.htmladresinden_erişildi)
- Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı 2019 Faaliyet raporu. 20 Mart 2020 tarihinde [https://www.doka.org.tr/kurumsal_Kurumsal-Seffaflik_Kurumsal-Raporlar_Faaliyet-Raporlari-TR.html_adresinden erişildi.](https://www.doka.org.tr/kurumsal_Kurumsal-Seffaflik_Kurumsal-Raporlar_Faaliyet-Raporlari-TR.html_adresinden_erişildi)
- Dur, A. İ. B., Öztürk, M. (2017). Türkiye’de ve Dünyada Çocuk İşçiliği ve Mücadele Politikaları: SDÜ MYO öğrencileri üzerine bir araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(3), 613-635.
- Gök, F. (2004). Eğitim Hakkı: Türkiye gerçeği. *XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı*, 6-9 Temmuz 2004, İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya.
- Gündoğdu, Y. (2018). Çocuk Hakları: Çocuk Haklarının Tarihsel Gelişimi ile Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuku Kapsamında Mevcudiyeti Hakkında Kısa Bir Değerlendirme. TUSODER. <https://www.tusoder.org.tr/>
- Gündüz, M., & Akın, Ö. A. (2015). Türkiye’de Devlet Okullarındaki Özel Eğitimle İlgili Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 86-95.
- Güney Ege Kalkınma Ajansı (2020). 2014-2023 Bölge planı. 20 Mart 2020 tarihinde https://geka.gov.tr/Dosyalar/o_19utnqk2s1tbc0h1g6i1973po38.pdf adresinden erişildi.
- Güney Ege Kalkınma Ajansı (2020). 2017-2021 Stratejik plan. 20 Mart 2020 tarihinde [https://geka.gov.tr/Files/GEKA%20Stratejik%20Plan%20\(2017-2021\)_2272019095407.pdfadresinden erişildi.](https://geka.gov.tr/Files/GEKA%20Stratejik%20Plan%20(2017-2021)_2272019095407.pdfadresinden_erişildi)
- Güney Ege Kalkınma Ajansı 2018 yılı faaliyet raporu. [https://geka.gov.tr/Dosyalar/o_1d8fthog21jpgvamihkqke1cgde.pdfadresinden erişildi.](https://geka.gov.tr/Dosyalar/o_1d8fthog21jpgvamihkqke1cgde.pdfadresinden_erişildi)
- Günsoy, G. (2005). İnsani Gelişme Kavramı ve Sağlıklı Yaşama Hakkı. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 35-52

- Gürlük, S. (2010). Sürdürülebilir Kalkınma Gelişmekte olan Ülkelerde Uygulanabilir mi? *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 85-99.
- Gürses, D. (2009) İnsani Gelişme ve Türkiye, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 339-350
- Han, E. ve Kaya, A. A. (1999); Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politikası, 2. Baskı, Birlik Ofset, Eskişehir.
- Kırsal Kalkınma Eylem Planı 2015-2018 <https://kcp.tarim.gov.tr/KKEP2015-2018.pdf>
- İpek Yolu Kalkınma Ajansı (2020). 2014-2023 bölge planı. 20 Mart 2020 tarihinde <https://www.ika.org.tr/upload/yazilar/TRC1-Bolge-Plani-2014-2023-730709.pdf> adresinden erişildi.
- İpek Yolu Kalkınma Ajansı 2018 Yılı Faaliyet Raporu <https://www.ika.org.tr/upload/yazilar/2018-Yili-Ara-Faaliyet-Raporu-573611.pdf>
- İpek Yolu Kalkınma Ajansı (2020).2017-2023 stratejik plan. 20 Mart 2020 tarihinde <https://www.ika.org.tr/upload/yazilar/Stratejik-Plan-957047.pdf> adresinden erişildi.
- İSİG Meclisi. (2018). Bakanlık 2018 yılını "çocuk işçiliği ile mücadele yılı" ilan etmişti ama... 23 Mart 2020 tarihinde <http://isigmeclisi.org/19742-bakanlik-2018-yilini-cocuk-isciligi-ile-mucadele-yili-ilan-e> adresinden erişildi.
- İstanbul Kalkınma Ajansı 2018 Faaliyet Raporu <https://www.ika.org.tr/upload/yazilar/2018-Yili-Faaliyet-Raporu-849373.pdf>
- İZTO (2016). Birleşmiş Milletler binyıl kalkınma hedefleri ve 2030 sürdürülebilir kalkınma hedefleri. 20 Mart 2020 tarihinde http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/6360_1470056885.pdf adresinden erişildi.
- Kahraman, F., & Gül.S. S. (2015). Türkiye’de Çocuk Yoksulluğu: Gaziantep Üzerine Bir Araştırma, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 339-366
- Kalafatçılar, K., (2019)., Demografik Gelişmeler ve Makroekonomik Etkileri, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Çalışma Tebliği No: 19/11, Ankara, s. 1-52.
- Karabıçak, M., & Özdemir, B. (2015). Sürdürülebilir Kalkınmanın Kavramsal Temelleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 6(13), 44-49.
- Karacadağ Kalkınma Ajansı 2018 Yılı Faaliyet Raporu

- https://www.karacadang.gov.tr/Dokuman/Dosya/www.karacadang.gov.tr_9_6_SY2U61VP_2018_yili_faaliyet_raporu_10.pdf
- Karacadağ Kalkınma Ajansı (2014-2023) Bölge Planı https://www.karacadang.gov.tr/Planlama/Dosya/XO3X23ED_trc2_2014_2_023_bolge_plani.pdf
- Karacadağ Kalkınma Ajansı 2020. (2016-2023) Stratejik plan. 20 Mart 2020 tarihinde https://www.karacadang.gov.tr/Planlama/Dosya/www.karacadang.gov.tr_83_JL8J40AJ_stratejik_plan_2016_2020.pdfadresinden erişildi.
- Karaman, B., & Özçalık, M. (2007). Türkiye’de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Bir Sonucu: Çocuk İşgücü. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi* 14(1), 25-41.
- Kaya, V., & Yalçınkaya, Ö. (2014). Nüfus Ekonomik Büyüme Kaynağı Olabilir mi?: “En Az Üç Çocuk” Politikasına Tarihsel Bir Bakış. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(1), 165-198.
- Keleş, R., & Hamamcı, C. (1997). *Çevrebilim*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kırdök, M. (1998). *Çocuk hakları*, İstanbul: Çivi Yazıları Yayınları.
- MEB (2019a). Milli Eğitim İstatistikleri, örgün eğitim. 20 Mart 2020 tarihinde http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_09/30102730_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2018_2019.pdf adresinden erişildi.
- MEB (2019b). PISA 2018 Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı; Ulusal Ön Raporu. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Eğitim Analiz ve Değerlendirme Raporları Serisi No:10. 2019. Ankara.
- OECD. (2018). *Education at a glance 2018: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris.
- OECD. (2019). *OECD Health Data 2018*. <http://www.oecd.org/health/health-systems/>
- Oktay, A. (2007). Okul Öncesi Eğitimden İlköğretime Geçiş Projesi. Türkiye Özel Okullar Birliği Derneği, Okul Öncesi Eğitimi, Öğretmen Eğitimi. 01 Şubat 2007. Antalya. İstanbul: Neta.
- Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018 <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf> adresinden alındı.
- Onbirinci Kalkınma Planı 2019-2023 <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf>.
- Orhan, S., & Genç, K. G. (2015). Engellilere Yönelik Ülkemizdeki Özel Eğitim Hizmet Uygulamaları ve Örnek Ülke Karşılaştırması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 15(35/2), 115-146.
- Ömür, Ö. M., Giray, F. (2016). Kamusal Mal ve Hizmet Olarak Eğitim Hizmeti

- ve Harcamaları: Türkiye ve Diğer OECD Ülkeleri Karşılaştırması, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 129 – 160.
- Peterson, W. C. (1994), Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme, Çev. T. Güllap, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.
- Sağlam, M., & Aral, N. (2016). Tarihsel Süreç İçerisinde Çocuk ve Çocukluk Kavramları. *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*(2), 43-56.
- Sam, N. (2008). Yoksulluğa Bir Yaklaşım Biçimi: Kapasite Yaklaşımı. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27, 59-70
- Sen, A.K.(1997), On Economic Inequality. Clarendon Press,New York.
- Sen, A. K. (1999a), Development as Freedom. OUP, Oxford.
- Sen, A. K. (1999b), "Human Rights and Economic Achievements". The East Asian Challenge for Human Rights. J. R. Bauer and D. A. Bell, CUP, Cambridge.
- Soubbotina, T. P. (2004). *Beyond Economic Growth: an Introduction to Sustainable Development* (English). WBI learningresourceseries. Washington DC: World Bank.
- Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları,
<http://www.surdurulebilir-kalkinma.gov.tr/amaclari/>
- T. C. Kalkınma Bakanlığı (2017) Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Kapsamında Türkiye'nin Mevcut Durum Analizi Projesi. Ana rapor. www.ceidizleme.org/ekutuphanesim/dosya.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2020). Sürdürülebilir Kalkınma. 20 Mart 2020 tarihinde <http://www.mfa.gov.tr/surdurulebilir-kalkinma.tr.mfa> adresinden erişildi.
- T.C. Resmi Gazete (1995). Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. *Milletlerarası sözleşme*. 20 Mart 2020 tarihinde www.resmigazete.gov.tr adresinden erişildi.
- Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Stratejik Planı (2019-2023) <https://www.tkd.gov.tr/Content/File/2019-2023%20Stratejik%20Plan%C4%B1.pdf>
- Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Stratejik Planı (2012-2021) <https://tkd.gov.tr/Content/File/TKDK%202017-2021%20D%C3%B6nem%20Stratejik%20Plan%C4%B1.pdf>
- TEPAV. (2008). PISA Sonuçları Işığında Türkiye'nin Rekabet Gücünün Değerlendirilmesi, (Haz.: Ozan Acar), Türkiye Ekonomik Politikaları Araştırma Vakfı.
- TKDK (2020). Kuruluş Amacımız. 20 Mart 2020 tarihinde <https://van.tkd.gov.tr/KurulusAmacimiz.aspx> adresinden erişildi..
- Torunoglu, E. (2003). *Tübitak Vizyon 2023: Panel İçin Notlar: Sürdürülebilir Kalkınma Paradigması Üzerine Ön Notlar*. Ankara: Tübitak

- Trakya Kalkınma Ajansı (2020). 2014-2023 bölge planı. 20 Mart 2020 tarihinde https://www.trakyaka.org.tr/upload/Node/35208/xfiles/trakya_bolge_plan_i_2014-2023.pdf adresinden erişildi.
- Trakya Kalkınma Ajansı (2020). 2016-2023 Stratejik Plan https://www.trakyaka.org.tr/upload/Node/39378/xfiles/TR21_Trakya_Bolge_2016-2023_Stratejik_Planı.pdf
- Trakya Kalkınma Ajansı (2020). 2018 yılı faaliyet raporu. 20 Mart 2020 tarihinde https://www.trakyaka.org.tr/upload/Node/38651/xfiles/0_2018_Yili_Faaliyet_Raporu_Yayın_Tarihi_20_02_2019.pdf adresinden erişildi.
- Tunç, M. (2018). Kalkınmada Kadın Ayrımcılığı ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Rolü: Ülkelerarası Farklı Gelir Gruplarına Göre Yatay Kesit Analizi. *Sosyoekonomi*, 26(38), 221-251.
- TÜİK (2019). Çocuk istatistikleri-işgücü. 10 Mart 2020 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=202&locale=tr> adresinden erişildi.
- Tümertekin, E., & Özgüç. N. (2007). *Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları 2. Gözden Geçirme Raporu (2019) http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/03/Surdurulebilir-Kalkinma-Amaclari-Turkiye-2nci-Ulusal-Gozden-Gecirme-Raporu_TR-WEB.pdf
- Tüylüoğlu, Ş., & Karalı, B. (2006). İnsani Kalkınma Endeksi ve Türkiye için Değerlendirilmesi. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*(12), 53-86
- Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi 2014-2020 [https://kkp.tarim.gov.tr/UKKS%20\(2014-2020\).pdf](https://kkp.tarim.gov.tr/UKKS%20(2014-2020).pdf)
- UNDP (1990) Human Development Report 1990, Concept and Measurement of Human Development, <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1990/chapters>
- UNDP (1991). *Human Development Report 1991*. New York: Oxford University Press. http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/220/hdr_1991_en_complete_nostats.pdf
- UNDP (1994). *Human Development Report 1994*. New York: Oxford University Press. http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf.
- UNICEF (2015). Dünya Çocuklarının Durumu Raporu, Yönetici Özeti, 2015.ss.1-26

- www.unicef.org.tr/basinmerkezidetay.aspx?id=22645
- Ural, A. (2012). Kusurlu Kamusal Eğitim. *Eleştirel Pedagoji Dergisi*, 4(23), 72.
- Vural, S., & Yücesoy, Ş. (2003). Türkiye’de Özel Gereksinimli Bireylere Yönelik Hizmetlerin Yasal Yapılanmasında Avrupa Birliği’ne Uyum Çabalarının Yansımaları. *Sosyal Bilimler Dergisi 2003-2004*, 3(1), 141-156.
- World Commission on Environment and Development (1987). *Ourcommonfuture*. Oxford & New York: Oxford University Press
- Yıldırım, U., & Göktürk, İ. (2004). Sürdürülebilir Kalkınma. *Çevre sorunlarına çağdaş yaklaşımlar*. M. C. Marin, U. Yıldırım (Eds) *Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetimsel Perspektifler* içinde. İstanbul: Beta Basım Yayım.

12 TEMMUZ BEYANNAMESİ'NİN CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NDE (CHP) YARATTIĞI SİYASİ ETKİLER¹

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 11, Sayı Ek Sayı 1,
2020
ISSN: 1309-4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 26.04.2020 Yayına Kabul Tarihi: 17.09.2020

Dilşad Türkmenoğlu
KÖSE

Dr. Öğretim Üyesi
Sakarya Üniversitesi, Siyasal
Bilgiler Fakültesi
Sakarya, Türkiye
dturkmenoglu@sakarya.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2363-3639

ÖZ | Bu çalışma, 1945 yılı sonrası süreçte Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçmesi ardından tıkanan iktidar ve muhalefet arası ilişkileri yeniden dizayn ettiği iddia edilen, 12 Temmuz Beyannamesi'nin CHP'de yarattığı siyasi etkileri ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Betimsel analiz yöntemi kullanılmış olan çalışmada, öncelikle Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçiş süreci değerlendirilmektedir. Ardından 12 Temmuz Beyannamesi'nin bu süreçteki yeri ve demokratik değerinin ortaya konması planlanmaktadır. Son olarak CHP'nin Beyanname'nin yayınlanmasından sonra siyasetinde yaşanan dönüşüm analiz edilmeye çalışılmaktadır. Literatür taraması yapıldığında daha önceki çalışmaların 12 Temmuz Beyannamesi'ne yer verdiği, fakat sürecin CHP açısından özel olarak değerlendirilmediği görülmektedir. Çalışmanın 12 Temmuz Beyannamesi ve sonrası süreci, özellikle CHP'nin politikaları açısından değerlendirmesiyle literatüre katkı yapacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: 12 Temmuz Beyannamesi, CHP, Demokrasi.

JEL Kodları: D71, D72, D78.

Alanı: Siyaset Bilimi

Türü: Derleme

DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.006

Atıfta bulunmak için: Köse, D. T. (2020). 12 temmuz beyannamesi'nin Cumhuriyet Halk Partisi'nde (CHP) yarattığı siyasi etkiler. *KAÜİBFD*, 11(Ek Sayı 1), 120-139.

¹ Bu çalışma 1. Ulusal Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

THE POLITICAL EFFECTS OF THE 12 JULY DECLARATION ON THE REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY (CHP)

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 11, Issue Suppl 1, 2020
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 20.04.2020 Accepted Date: 17.09.2020

Dilşad Türkmenoğlu
KÖSE

Asst. Prof
Sakarya University
Sakarya, Turkey
Faculty of Political Sciences
dturkmenoglu@sakarya.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2363-3639

ABSTRACT This study was prepared to reveal the political effects created by the July 12 Declaration on CHP, which is alleged to have redesigned the relations between power and opposition that were blocked after Turkey's multi-party political life in the post-1945 period. The study, which used descriptive analysis method, primarily discusses Turkey's transition to multiparty political life. It is then planned to reveal the place and democratic value of the declaration in this process. Finally, the transformation of the CHP's politics after the Declaration was published is being tried to be analyzed. When the literature review was conducted, it is seen that the previous studies included the 12 July declaration, but the process wasn't evaluated specifically from the perspective of the CHP. It's thought that the study will contribute to the literature by evaluating the process of July 12 Declaration and its aftermath, especially in terms of CHP's policies.

Keywords: July 12 Declaration, CHP, Democracy

Jel codes: D71, D72, D78

Scope: Political Science

Type: Review

Cite this Paper: Köse, D. T. (2020). The political effects of the 12 July declaration on the Republican People's Party (CHP). *KAUJEASF*, 11(Suppl 1), 120-139.

1. GİRİŞ:

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarından itibaren çok partili siyasi hayata geçiş teşebbüslerinin olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda ilk olarak 1924'te kurucuları arasında Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy gibi önemli isimlerin yer aldığı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Partinin kurulduktan kısa bir süre sonra Takrir-i Sükûn Kanunu²'na karşı geldiği iddiasıyla 1925 yılında hükümet tarafından kapatıldığı bilinmektedir. Daha sonra 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuş, ancak bu parti de uzun ömürlü olamamıştır. Çok partili döneme geçiş anlamında yaşanan olumsuz denemeler ile birlikte, 1923'ten 1946'ya kadar CHP'nin tek parti hâkimiyetinde ülke yönetimi gerçekleştirilmiştir. 1938 yılına kadar devletin ve partinin lideri Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmuş, ardından 1946'ya kadar İsmet İnönü devlet ve parti başkanlığı yaparak yaklaşık on iki yıl Türkiye'nin başında yer almıştır. İnönü döneminden II. Dünya Savaşına kadar olan dönemde halkın yönetimden genel manada memnun olmadığı dile getirilmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası süreçte değişen dünya konjonktürü ve ulusal faktörlerin etkisi ile Türkiye'de çok partili demokratik hayata geçiş için hızlı /büyük adımların atıldığını söylemek mümkündür. Nitekim 1946 yılında CHP'den ayrılan muhalif isimlerin kurmuş oldukları Demokrat Parti (DP), bu yolda atılan önemli adımlardan biri olarak, Türk siyasi hayatına damgasını vurmuştur.

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren devlet idaresini elinde bulunduran CHP, 1946 yılının başında kurulan DP'ye örgütlenme imkânı tanımadan, Mayıs ayında erken seçim kararı almıştır. Yapılan yerel ve genel seçimlerle muhalefete örgütlenme imkânı tanımayan CHP'nin, muhalefet ile arasında oluşan gergin zeminin ilk tohumlarını böylece atmış olduğu söylenebilir. DP her ne kadar boykot ederek, yerel seçimlere katılmasa da genel seçimlere katılarak 66 milletvekili ile mecliste ilk defa muhalefet partisi olarak yerini almıştır (Akin, 2009, ss. 183-186). Türkiye'nin çok partili hayata aralıksız geçişinin başlangıcı olarak kabul edilen 1946 yılından, 12 Temmuz 1947 Beyannamesi'ne değin geçen yaklaşık bir buçuk yıllık süre, DP ile iktidar partisi CHP arasında yaşanan gerginlikler dikkati çekmektedir. 12 Temmuz Beyannamesi bu gerginliklerin yumuşaması ve siyasal sürecin çok partili hayatı destekleyici nitelikte dönüşmesi

²TBMM'ye olağanüstü yetkiler veren kanun ile özellikle devlet yönetimine karşı tehdit oluşturabilecek aşırı faaliyetlerin önlenmesi hedeflenmiştir. Ancak bu yasa ilk etapta meclisten geçmemiş ve İnönü yönetimi istifa etmiştir. Yerine ılımlılığı ile bilinen Fethi Okyar başbakan olarak getirilmiştir. 1925 yılında Şeyh Said İsyanının patlak vermesi ile Doğu Anadolu Bölgesinde sıkıyönetim ilan edilmiş ve Okyar hükümeti düşürülmüştür. Yeni Hükümeti İnönü kurmuş ve Takrir-i Sükûn Kanununu Meclisten geçirerek, İstiklal Mahkemelerini kurmuştur. İstiklal mahkemelerinde yargılanıp suçlu bulunanlar en ağır şekilde cezalandırılmış ve ceza alanların bir kısmının Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'na mensup olması sebebiyle parti kapatılmıştır.

bakımından önemli görülmektedir.

12 Temmuz Beyannamesi'ne giden süreçte, İnönü ile DP lideri Celal Bayar arasında yaklaşık "dokuz" defa görüşme gerçekleşmiştir (Ateş & Gökçeler, 2019, ss. 477-480). Bayar'ın yumuşak muhalefet etmesi adına ikna edilmek üzere çağırıldığı her görüşmede yönetimin baskısından parti olarak şikâyetçi olduklarını dile getirdiği bilinmektedir. Diğer bir ifadeyle Bayar, DP'nin demokratik değerler adına taleplerinden vazgeçmeyeceğini belirtmiştir. Bu süreçte yapılan görüşmelerin bir söz düellosuna dönüşerek, basına yansımalarının dönemin siyasi partileri olarak, CHP ve DP arasındaki kutuplaşmanın artmasında ekili olduğu söylenebilir. Ancak Cumhurbaşkanı İnönü ve Bayar'ın görüşmelerinin bir sonuca ulaşması ile 12 Temmuz Beyannamesi yayınlanmıştır. İnönü tarafından 12 Temmuz 1947'de yayınlanan beyanname, çok partili siyasi hayatın devamlılığı amacını taşıması bakımından oldukça önemli görülmektedir. Ayrıca yayınlanan beyanname sonrası süreçte CHP'nin siyasi söylemlerinde ve politikalarında ciddi değişiklikler olduğu söylenebilir. Bu tarihten hemen sonraki genel seçimlerde muhalefet partisi olarak Türk siyasi hayatında varlığını devam ettiren CHP'nin, demokratik söylemlerindeki artış da dikkat çekicidir. Betimsel analiz yöntemi kullanılacak olan bu çalışmada, 12 Temmuz Beyannamesi'nin Türk siyasi hayatı için önemi ve özellikle beyannamenin yayınlanmasından sonraki süreçte CHP'nin siyasetinde yaşanan dönüşümün değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Genel olarak literatüre bakıldığında, birçok siyasal hayat ve Türk siyasi hayatı kitabında 12 Temmuz Beyannamesi'ne yer verildiği, makalelerde 12 Temmuz Beyannamesi'ne ilişkin farklı analizlerin yapıldığı,³ 12 Temmuz Beyannamesine giden süreçte yaşananların incelendiği ve 12 Temmuz Beyannamesinin Türk siyasi hayatındaki yerinin incelendiği⁴ görülmektedir. Ancak spesifik olarak beyannamenin CHP üzerindeki etkilerine değinen bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Bu çalışma ile 12 Temmuz Beyannamesi'nin etkilediği farklı bir alan olarak CHP ele alınmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma ile Türk siyasal hayatındaki veriler sistematik olarak analiz edilmekte ve tündengelem yöntemi

³Çiçek, Atıl Cem (2018). Türkiye'de Çok Partili Siyasal Hayatın Garanti Belgesi: 12 Temmuz Beyannamesi'nin Söylem Analizi. *Curr Res Soc Sci*, 4(2), 83-96. doi: 10.30613/curesosc.378441. Eraslan, C. (1998). Türkiye'de Çok Partili Siyasal Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz (1947) Beyannamesi. *Atatürk Yolu Dergisi*, 22, 141-157.

⁴Akın, Fehmi (2005). 12 Temmuz Beyannamesinin Türk Siyasi Hayatındaki Yeri Önemi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 92-109. Şeyhanlıoğlu, H. (2012), 12 Temmuz Beyannamesi'nin Siyasal Etkileri ve Önemi: Siyasal Hayatımızda Çatışma Çözümüne Bir Başarı Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 77-100. Gökçeler, Onur ve Ateş Ahmet (2019). 12 Temmuz Beyannamesinin Gölgesinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Yurt Gezileri. *İnsan&insan*, 21, 477-492.

ile 12 Temmuz Beyannamesi'nin CHP özelindeki etkileri ortaya konmaktadır. Tarihsel arka plan ve literatür analizleri dikkate alınarak, çalışmada öncelikle teorik zemin ile birlikte İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçiş süreci değerlendirilmektedir. Ardından 12 Temmuz Beyannamesi'nin bu süreçteki yeri ve demokratik açıdan değeri ele alınmaktadır. Son olarak 12 Temmuz Beyannamesi'nin yayınlanmasından sonra CHP siyasetinde yaşanan dönüşüm ve parti siyasetine etkileri analiz edilmeye çalışılmaktadır.

2. TEORİK ARKA PLAN KAPSAMINDA, ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ

Nitel araştırma toplumların ve insanların yaşamlarını, sosyal ve siyasi hayatlarını, kurumlarını ve tüm bunlarda yaşanan değişmeyi anlamaya yönelik bir bilgi üretme süreci olarak tanımlanmaktadır (Strauss & Corbin, 1990). Bu noktada nitel araştırmalara yönelik farklı yaklaşımların olduğu bilinmektedir. Bu yaklaşımlardan en önemlilerinden biri de Dey (1993) tarafından geliştirilmiştir. Dey (1993), "nitel –betimsel analiz" olarak tanımladığı veri analizi sürecini tasvir, sınıflandırma ve ilişkilendirme olarak üç kısma ayırır. Bu analizin ilk basamağını oluşturan tasvir kişilere ve olaylara yönelik temel özelliklerin ortaya konulması sürecidir. Analiz sürecinde eksiksiz ve kapsamlı bir betimlenme süreci büyük önem taşımaktadır. Sürece ilişkin temel özelliklerin ifade edilmesi ve tasvir yöntemi ardından mevcut verilerin yorumlanması ile araştırma nihayetine erdirilmeye çalışılır. Bu yöntemde incelenen tarihsel –sosyal olaya ilişkin ortaya konulan bilimsel temelli yorumlar ile çalışmanın özgünlüğü pekiştirilmektedir. Görüldüğü üzere betimsel-nitel veri analizi üzerine odaklanmış çalışmalar çoğunlukla tümünden gelimci bir analiz yöntemi geliştirebilmektedir. Tümünden gelimcilik noktasında betimsel analiz, çeşitli verilerin toplanarak elde edilmiş olan bilgilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre yorumlanmasını içeren bir analiz türüdür. Betimsel analiz ile elde edilen bulguların, farklı bakış açılarına göre yorumlanarak değerlendirilmesi amaçlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2003).

Betimleyici analiz yöntemi kapsamında bu çalışmada, öncelikle tarihsel arka plandan yararlanılarak, çalışmanın dönemi olan 12 Temmuz Beyannamesi'ne ilişkin veriler toplanmış ve yorumlanmıştır. Ardından çalışmaya çizilmiş olan çerçeveden yola çıkılarak, 12 Temmuz Beyannamesi'ne giden süreç CHP açısından tasnif edilmeye çalışılmış ve sistematik veriler sunulmuştur. Ayrıca bu aşamada sürece ilişkin yorumlamalar ile bulguların desteklenmesi ve tarihsel sürece ilişkin neden-sonuç ilişkileri açıklanmaya çalışılmıştır.

Teorik arka plandan yola çıkıldığında betimsel analiz yöntemiyle, 12 Temmuz Beyannamesi ve CHP'deki değişime giden sürecin II. Dünya Savaşı sonrası

sürece dayandığı iddia edilebilir. Çünkü Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geri dönüşsüz olarak geçişinde, II. Dünya Savaşının sona ermesi ardından "Soğuk Savaş" olarak anılagelen yeni bir savaş döneminin başlamasının etkili olduğu bilinmektedir. Nitekim meydana gelen iki kutuplu dünyada, Türkiye'nin tehlikeli komşularından biri Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'dir. Bu dönemde SSCB'nin boğazlar için hak sahipliği iddia etmesi, aynı zamanda doğu ve güneydoğudaki toprak talepleri ile Türkiye için ciddi bir tehdit haline gelmesi, Türkiye için Batı ile ittifakı kaçırılmayacak bir fırsata dönüştürmüştür. Bu doğrultuda Türkiye'nin, Batı bloğuna katılan devletlerin arasında yer almak için hızlı adımlar attığı görülmektedir. Savaşın bitiminden hemen önce Almanya ve Japonya'ya savaş açan Türkiye, ardından demokratikleşme yolunda adımlar atılacağını ittifak devletlerine garanti etmiştir. Verdiği demokratikleşme sözü gereğince, tek partili yönetim geleneğini sonlandırarak çok partili hayata geri dönüşsüz olarak geçiş yapmıştır. Dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan biri de Türkiye'nin bu döneme tek partili yönetimin temsilcisi olan ve "Milli Şef" olarak anılan İnönü döneminde ve onun önderliğinde geçmiş olmasıdır (Berber, 2012, ss. 131-149; Koçak, 2002, ss.119-132). Diğer bir ifadeyle Türkiye'de II. Dünya Savaşı sonrası yeni dünya konjonktürüne uyum için değişim ihtiyacı kaçınılmaz olarak görülmektedir. İnönü'nün değişim hususundaki pozitif tavrını sadece Batı yanında yer alma yaklaşımına dayandırmak tek taraflı bir politik okumayı gündeme getirecektir. Çünkü yaşanan sürecin halkın iktidardan olan memnuniyetsizliğini belirginleştirdiği bilinmektedir. Zira II. Dünya Savaşı sonrasında ağır savaş koşulları altında ezilen halkın sesinin sosyal ve siyasal anlamda yükselmeye başladığı bilinmektedir.

Muhalefetin sesini yükselten uygulamaların başında, savaş ekonomisine ilişkin politikalar gelmektedir. Bu dönemde hükümet tarafından sürekli arttırılan vergilerden dolayı, halkın ciddi geçim sıkıntılarıyla baş başa kaldığı ve bundan duyulan rahatsızlığın her fırsatta dile getirildiği söylenebilir. Yine bu süreçte uygulanan "Varlık Vergisi"nin de halkın ülke yönetimine karşı memnuniyetsizliği arttırmasında etkili olduğu söylenebilir. Memnuniyetsizliğin tırmandığı bu süreçte, DP'yi doğuran muhalefet hareketinin, 1945 yılı bütçe görüşmelerinde ortaya çıktığı bilinmektedir. Bütçe görüşmeleri sürecinde Toprak Reformu Kanunu tasarısına ilişkin tartışmalar meclis içerisindeki muhalefetin iyice artmasını tetiklemiştir. Yine bu tarihlerde "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" tasarısının TBMM'de önemli tartışmaları gündeme getirdiği bilinmektedir (Tökin, 1965, s.111).

1945 yılı, dünyadaki gelişmeler paralelinde Türkiye'nin de siyasi hayatında farklılıkların ön planda olduğu yeni bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Nitekim Başbakan Şükrü Saraçoğlu, bir konuşmasında

Cumhuriyeti korumak ve ülkeyi geliştirmek için bu zaman kadar alınan tedbirlerin yeniden gözden geçirilebileceğini ifade ederek, demokratikleşme yolunda atılması gereken adımların CHP'nin dikkatinden kaçmadığını ifade etmiştir (Semiz & Akgün, 2010, ss. 245-247). Bu süreçte yapılan açıklamalar, CHP'de görüşlerin değişmeye başladığını göstermesi açısından önemli deliller olarak değerlendirilebilir. Nitekim Saraçoğlu ile aynı söylemleri uluslararası basın aracılığı ile devam ettiren Hasan Saka, San Francisco Konferansı'nda, Türkiye'de savaş sonrası sürece ilişkin yenileşme hareketleri içerisinde demokratikleşme adımlarının öncelikli olarak yer alacağını belirterek, Türkiye'de yaşanan ciddi değişimi dünya kamuoyuna duyurmuştur. Aynı dönemde benzer demeçlerin çok partili hayata geçilmezden evvel İnönü tarafından da yurt içi gezilerinde verdiği bilinmektedir. İnönü'nün bu dönemde yaptığı yurtiçi gezilerinde çok partili hayata değinmesi ve vatandaşları yapılacak seçimlerde oy kullanmaya teşvik etmesi (Karpat, 1996, s.139), artık çok partili demokratik hayatın gereklerinin yavaş da olsa yerine getirileceğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak CHP'deki var olan bu yumuşama veya demokratikleşme söylemlerine rağmen, uygulamada değişiklik görülmemesi ve Çiftçi Topraklandırma Kanunu gibi tartışmalı konuların TBMM'de son derece sert tartışılması muhalefetin sesinin halk tarafından daha fazla duyulmasını sağlamıştır.

Yaşanan bu gergin siyasi ortamda Meclisin önde gelen isimlerinden Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes gibi CHP'li vekiller, 1945'te bütçe aleyhinde oy vermişlerdir. Bütçe süreci parti içerisinde muhalefetin keskinleşmesine ve kutuplaşmalara zemin hazırlamıştır ve aynı muhalif grup "Dörtlü Takrir" olarak adlandırılan bir önergeyi Meclise sunmuşlardır (Albayrak, 2004, s.44). Dörtlü Takrir; tek partili rejimin daha fazla sürdürülmemesi, anayasal hak ve özgürlüklerin tanınmasının gerekliliği ve çok partili siyasi hayata geçilmesinin önemi yönünde önerilerde bulunmaktadır. Fakat CHP'ye olan muhalif yaklaşımı ile Menderes, Köprülü ve Koraltan 1945'te partiden ihraç edilmiştir (Eroğlu, 1990, s.12; Şahin & Tunç, 2015, s.33). İhraç sürecini, Celal Bayar'ın istifası izlemiştir. Bayar istifa ettikten sonra yeni bir parti kuracaklarını basına açıklamıştır. Ancak bu dönemde çok partili siyasi hayata geçiş için Cumhurbaşkanı İnönü'nün Bayar ile görüşmeleri çok partili demokratik düzen için dikkat çekici niteliğe sahiptir. Çünkü İnönü, bir yandan "Milli Şef" olarak çok partili bir siyasi düzeni savunurken, diğer taraftan kurulacak olan DP'nin Cumhuriyetin temel kurumları ile çatışmayacağını garanti altına almak istemiştir. Bu anlamda DP kurulmadan önce Bayar ile görüşerek, demokratların laiklikten ödün verip vermeyeceğini, Köy Enstitülerine karşı olup olmayacaklarını ya da Meclisin saygınlığını zedeleyip zedelemeyeceklerini bilmek istemiştir. Bu gibi

konularda görüş birliğine varılması ile birlikte yeni kurulacak siyasi parti İnönü tarafından desteklenmiştir (Yücel, 2001, ss.50-51). Farklı bir değişle İnönü'nün çok partili siyasi hayata geçişi aşamalı ve kendi kontrolünde gerçekleştirmeye çalıştığı söylenebilir. Türkiye'nin bu dönemde karşılaştacağı demokratik düzenin aksaklıklarını ortadan kaldırmak ve sürecin kontrolünün dışına çıkmasını engellemek adına her aşamasında partiler üstü bir konuma bürünerek var olmaya çalışmıştır. Dolayısıyla İnönü'nün 1945 yılında Türkiye'de çok partili hayata geçişe ilişkin hemen her alanda varlığının hissedildiğini söylemek mümkündür. Bu doğrultuda çok partili hayata geçişin sürecini, biçimini ve bu geçişte rol alacak siyasi kadroları belirlemeye çalıştığını ya da en azından onayından geçirdiğini belirtmek yerinde olacaktır. Nitekim 12 Temmuz Beyannamesi'nin de çok partili hayata geçişe yönelik böyle bir betimsel analizi destekler özelliklere sahip olduğu görülmektedir.

1946 yılının başlarından itibaren İnönü, çok partili hayatı da kapsayacak şekilde ülke içi siyasi ve idari değişikliklerden dem vurarak, konuşmalar yapmaya başlamıştır. Örneğin, II. Dünya Savaşı sonrasındaki süreçte Meclisin açılış konuşmasında Batı'nın müttefiki olarak yeni süreçte yola devam edileceğinin duyurulması gibi gelişmeler, Türkiye'de çok partili hayata geçişin dolaylı habercileri olarak değerlendirilebilir (Tunaya, 2000, s.467). Nitekim bu analizi doğrulayacak şekilde 7 Ocak 1946'da Celal Bayar'ın liderliğinde DP kurulmuştur (Çolak, 2002, s.775). CHP'nin, ilk etapta kendi içerisinden çıkan bir muhalefet partisinin kuruluşuna ılımlı yaklaştığı söylenebilir. Çünkü bu yeni parti, hükümet ve yönetimi destekleyecek yeni bir denetim organı olarak görülmektedir. Bu noktada DP'nin ilk zamanlarda karşılaştığı en büyük sorun kendisinin "muvazaa" partisi olmadığını anlatmak ve toplumu buna inandırmak olmuştur (Kongar, 2013, s.146). İlk kurulduğu zaman diliminden itibaren DP halk tarafından büyük ilgi gördüğü bilinmektedir. Her ne kadar ülke içi örgütlenmesinde CHP'nin seçimleri erkene alması gibi nedenlerle sıkıntılarla karşılaşmışsa da DP'nin neredeyse yurt genelinde teşkilatlanmalarını sağlayarak, meclis içerisinde yerini almasının önlenemediği görülmektedir. Bu süreçte CHP'den farklı bir parti olduğu iddiası ile halkın karşısına çıkmışsa da DP'nin tüzüğündeki devletçilik programı⁵, içerisinden çıkmış olduğu CHP'nin programına benzeyişi ile dikkati çekmektedir. DP'nin halk nazarındaki farkını teşkilatlanmasında halkla iç içe olan yerelin önde gelen isimlerine daha fazla yer vererek ortaya koymaya çalıştığı söylenebilir. Var olan bu üye profili DP'nin aynı zamanda sağ tandanslı bir parti olacağını göstergesi olarak değerlendirilebilir. Gerek halkın DP'ye olan ilgisi ve

⁵ Demokrat Parti Programı,

https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y, Son Erişim Tarihi: 13.03.2020

gerekse DP'nin ilk kurulduğu zaman diliminde itibaren ülkenin demokratikleşmesi yolunda yaptığı sert muhalefetin, CHP'nin yeni partiye olan ılımlı tavrını büyük ölçüde değiştirdiği bilinmektedir. İki parti arasında yaşanan gerilim ise İnönü'nün konumu farklılaştırarak, partiler üstü cumhurbaşkanlığı konumu pekiştirmiştir. Ayrıca demokratik bir siyasi hayata geçişin kapılarını aralama noktasında lider konumunda kalmasında da etkili olmuştur.

Nitekim iki parti arası yaşanan gerginliklere paralel olarak İnönü, CHP'nin Olağanüstü Kurultayı'nı toplamış ve bu kurultayda "değişmez parti başkanlığı"nın seçime tabi başkanlık haline getirilmesi kabul edilmiştir. O dönemde alınan bu karar DP aleyhine gözükmektedir. Özellikle seçim sistemi üzerinde anlaşmazlıklar ve meclis çalışmaları devam ederken, 1946 yılında belediye seçimlerinin tek dereceli olarak yapılması, yeni kurulan partilere teşkilatlanma fırsatı tanınmaması, çok partili siyasi hayat için ilk ciddi darbeler olarak anılagelmektedir. Sadece yerel seçimlerin değil, 1947 yılında yapılması gereken genel seçimlerin de daha erken bir tarihe alınması CHP'nin muhalefete sadece görünüşte yer vermek istediğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. "21 Temmuz 1946 tarihinde açık oy-gizli tasnif" şeklinde yapılan seçimler sonucunda CHP 397 milletvekili ile mecliste yerini almıştır. DP ise henüz örgütlenemediği 15 ilde aday göstermemiştir. Buna rağmen büyük bir başarı olarak kabul edilecek şekilde 59 milletvekili ile meclise girmiştir (İncioğlu, 2007, ss. 258-261; Karataş, 2001, s.506). Bu süreçte alınmış olan erken seçim kararı aynı zamanda CHP'nin kendi içinden doğan bu yeni partiyi kendisine iktidar kaybettirebilecek bir tehlike olarak algıladığının delili olarak görülebilir (Eroğlu, 1990, s.36). CHP'nin o dönem yaptığı uygulamalar ile nispi olarak amacına ulaştığı görülmektedir. Seçim sonuçlarında DP'nin aldığı oy oranına rağmen daha az milletvekili ile meclise girmesi, seçim sistemine yönelik itirazları arttırmıştır. Fakat istenilen nokta reform sağlanamamıştır.

Sonuçta Türkiye geri dönüşsüz olarak çok partili hayata 1946 yılında geçilmiştir. Her ne kadar seçim sürecine ve sonuçlarına ilişkin olarak şaibe söylemleri bugün dahi tartışılmaktaysa da o yıllarda Türk vatandaşları için ciddi birçok partili hayata geçiş tecrübesi olarak değerlendirildiği aşikârdır. CHP'nin çok partili hayata geçiş ile birlikte pratik anlamda iktidarı elinden bırakmak istememesinin, bu şekilde bir seçim sürecine ülkeyi sürüklediği düşünülebilir. Böylece Türkiye için çok partili hayata geçiş süreci siyasi açıdan son derece çalkantılı olmuştur. Ayrıca bu süreçte iktidar ve muhalefet arasında oluşan ilişki, ileriki yıllarda da siyasi hayata etki edecek çürük temellerin zemini olarak anılagelmiştir. Süreç CHP özelinde değerlendirildiğinde 21 Temmuz 1946 ile 12 Temmuz 1947 yılları arasındaki bir yıllık kısa sürede parti içi mücadele en yüksek düzeylere ulaştığı söylenebilir. Bu mücadele CHP içindeki ılımlı liberaller ile tek parti taraftarı

aşırıları arasındaki siyasi mücadele dönemidir ve ancak 12 Temmuz Beyannamesi ile bir nihayete ereceği ifade edilebilir.

3. 12 TEMMUZ BEYANNAMESİ'NİN TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDEKİ YERİ VE DEMOKRATİK DEĞERİ

DP'nin kurulması ile birlikte CHP'de bölünmelerin başladığı bilinmektedir. Bu süreçte İnönü her ne kadar çok partili hayat taraftarı bir yaklaşıma sahip gözükse de iktidarın CHP'de kalmasından yana olduğunu söylemleri ve politik adımları ile hissettirmiştir. İnönü'nün bu tavrı doğrultusunda CHP'nin içerisinde bir tarafta demokrasi taraftarları diğer tarafta ise tek partili yönetimin devamını açıkça isteyen CHP'li vekillerin varlığı görülmektedir. Tek partili sürecin devam etmesini isteyen kesimin temel savunusu, çok partili hayatın ülke için gerçekleştirilmesi planlanan reformları engelleyebileceği düşüncesine dayanmaktadır (Ahmad, 2010, s.153). CHP'de oluşan bu ikircikli tutumun, partinin siyasetine de yansıdığı aşikârdır. Ayrıca bir üst başlıkta da bahsedildiği üzere yapılan genel seçimler sonrası süreçte, DP ve taraftarlarında CHP'ye karşı güvensizlik oluşmuştur. Bu dönemde DP'nin demokratikleşme yönündeki taleplerine rağmen, hem seçim kanununu yenilemeden erken seçime gidilmesi hem de seçim sonuçlarının gizli sayımdan sonra ortadan kaybedildiği iddiaları, 1946 seçimlerine şaibe ile bakılması sonucunu doğurmuştur. İki partinin ilişkisi ileriki yıllarda da kendini gösterecek bir nevi kısır döngüye girmiştir. Nitekim seçimlerden yaklaşık bir yıl sonrasında 12 Temmuz Beyannamesi'nin yayınlanmasına kadar, iktidar muhalefet ilişkileri güvensizlik ve çatışma ile anılmaya başlamıştır.

Yapılan ilk çok partili seçimlerin ardından hükümeti kurma görevi Recep Peker'e verilmiştir. Peker'in muhalefete karşı sert bir tavır takınması, CHP içerisinde muhalif özgürlükçü bir kanadın kendisini hissettirmesi sonucunu doğurmuştur. 35'ler olarak adlandırılan bu kanat, halkın CHP'ye karşı artan tepkisini Peker'in DP'ye karşı olan sert tutumu ile ilişkilendirmişlerdir. Dolayısıyla CHP'nin bu yeni dönemde daha ılımlı siyaset yapmasını savunmuşlardır. Yine bu süreçte DP'nin hükümeti sert bir dille eleştirmesi ve halkın mevcut hükümete olan tepkisini tetiklemiştir. Oluşan siyasi atmosfer karşısında İnönü'den beklediği desteği göremeyen Peker, siyasette yalnız kalmıştır (Yıldız, 2002, ss.59-63). Hatta etkin muhalefet karşısında, İnönü'nün CHP içerisindeki demokratik kanat olarak tanımlanan 35'lere destek vermeyi tercih ettiği söylenebilir. CHP içerisindeki 35'lerin aslında Kemalizmin liberal kanadını oluşturduğu görülmektedir. Bunlar, 20. yy'da doğmuş olup, öğrenimlerini Cumhuriyet Türkiye'sinde yapmış ve Kemalizmin tüm demokratik değerlerini sahiplendikleri iddia edilen genç bir kadro olarak tanımlanmaktadırlar. 35'lerin özellikle İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesi'ni yayınlamasının ardından, parti içinde

Peker'e açık muhalefet yapmayı arttırdıkları bilinmektedir (Giritlioğlu, 1965, s.200). Diğer bir ifade Peker ve CHP içerisindeki tek parti taraftarlarının bu süreçte hem DP muhalefeti ile hem de CHP'nin kendi içindeki demokrasi taraftarının muhalefeti ile mücadele etmek zorunda kaldığı söylenebilir.

Peker döneminde DP ile artan gerginliğin, 1946'da bütçe kanunu görüşmelerinde en üst noktaya çıktığı bilinmektedir. Literatürde "psikopat krizi" olarak yerini alan bu olayla DP meclisi terk etmiştir (Yeğen, 2002, ss.57-62).Yapılan yumuşatıcı nitelikteki siyasi müdahalelerin DP'nin meclise dönmesini sağlayamadığı söylenebilir. Yönetimin çıkmaza girmesi üzerine İnönü sürece müdahale ederek, tarafsız bir devlet başkanı olarak iktidar ve muhalefet arasındaki dengenin sağlanması için arabuluculuk rolünü üstlenmiştir (Toker, 1970, ss.252-253).

Nitekim iktidar ve muhalefet arasında yaşanan gerginliklere üretilen geçici ve geçişirici çözümler gerginliğin tırmanmasına sebep olmuştur. Özellikle 7 Ocak 1947'de başlayan DP I. Büyük Kongresi'nde alınan Hürriyet Misakı kararı, CHP'ye karşı meclisi terk etme söylemi içermektedir ve iktidarca sert şekilde karşılanmıştır (Goloğlu, 1982, ss.162-165). Sonuçta iki parti arasındaki gerilim toparlanamaz bir hal almıştır. 12 Temmuz Beyannamesi ile sonuçlanan bu süreçte Cumhurbaşkanı İnönü ile Bayar'ın yaklaşık 9 defa bir araya gelmeleri (Ateş & Gökçeler, 2019, ss. 477-480) ve her bir araya gelişlerinde Türk siyasal hayatının çok partili döneme daha yumuşak adımlarla geçebilmesi adına konuşarak ortak nokta bulmaya çalışmaları Türk demokrasi tarihi açısından son derece önemli görülmektedir. Ayrıca bu görüşmelerde İnönü'nün bir muhalefet sesi olarak, Bayar'a gerçekten kulak vermesi de demokrasi için dikkat edilmesi gereken hususlar arasında yer almaktadır.

Beyannameye giden süreçte DP'nin ısrarla idarenin baskısından şikâyetçi olması üzerine İnönü'nün dönemin başbakanı ile konuşmalar yaptığı bilinmektedir. Baskı ve anti-demokratik uygulamalara ilişkin iddiaların dönemin başbakanı tarafından reddedilmesi üzerine, İnönü'nün her iki lideri bir araya getirmesi de çok partili demokratik hayat için dikkat çekici gelişmeler arasında sıralanabilir. Ortak bir noktada buluşulamamasının temelinde DP başkanının, partisinin baskı altında tutulduğunu, muhalefetin gereklerini yerine getiremediklerini ısrar etmesinin yattığı söylenebilir. Bu nedenle 12 Temmuz Beyannamesi'ne giden süreçte Bayar ve İnönü'nün her görüşmesinde bu sorunun gündeme geldiği söylenebilir. Cumhurbaşkanı İnönü, CHP ile DP arasındaki siyasi gerginliği sona erdirmek adına liderlerle birçok defa görüşmüş ve anlaşmazlıkları gidermeye çalışmıştır. Bir ayı aşkın bir süre boyunca devam eden bu görüşmelerin sonucunda ise İnönü, 12 Temmuz 1947'de basında çıkan ve tarihe 12 Temmuz Beyannamesi olarak geçen bir bildiri yayınlamıştır (İnönü, 2017, ss.337-339).

İnönü partiler arasındaki gerginliğin doruk noktasına ulaştığı bu dönemde çok partili hayata geçiş taraftarı bir tutum sergileyerek ılımlı, her iki partiye de aynı mesafede yaklaşan bir konumda kalmaya çalışmıştır. Ortaya koymaya çalıştığı bu ılımlı ve partiler üstü lider konumu Türk Milleti'ne atfettiği 12 Temmuz Beyannamesi ile bir nevi belgelendirmiştir. Bu beyanname ile İnönü, hükümetle muhalefet arasında yaşanan süreci Türk halkına anlatmıştır. Özellikle sürece ilişkin amacının partiler arasındaki gergin muhalefet sürecinin ortadan kaldırılması olduğunu vurgulayarak, çok partili hayata geçişin sağduyuya dayalı olarak devam etmesini temenni ettiğini dile getirmiştir. İnönü'nün beyanname ile partiler üstü bir konumda yer alarak tarafsız davrandığını vurgulaması, hem çok partili siyasi hayatın seyrini demokrasi tarafında değiştirmiş hem de sürecin bir kez daha kendi hâkimiyetinde devam etmesini sağlamıştır. Dolayısıyla 12 Temmuz Beyannamesi ile hem demokrasi kazanmış hem de İnönü'nün partiler üstü yeni cumhurbaşkanlığı konumu pekiştirilmiştir.

Muhalefet safındaki fikir ayrılıklarının beyanname ile açığa çıkması son derece önemlidir. Nitekim beyannamenin yayımlanmasından sonra muhalefetin iktidar karşısında zayıf kaldığını ileri sürenler olmuştur. Daha keskin muhalefete ihtiyaç olduğunu düşünen bu kesim 12 Temmuz Beyannamesi'nin ardından, Demokrat Parti'den ayrılmış ve Millet Partisi adıyla yeni bir parti kurmuşlardır (Tunaya, 2015, s.652). Aslında 12 Temmuz Beyannamesi'nin yayınlandığı dönemde iktidar ve muhalefet ilişkileri gerginlik hat safhadadır. DP'nin 1946-1950 arası güttüğü muhalefet "sert" bir nitelik taşımaktadır. DP'nin bu dönemdeki muhalefeti tek partili rejimin birikmiş bütün hoşnutsuzluklarını belirtmeye yönelik olarak değerlendirilebilir (Çiçek, 2018, s.86). Türkiye'de 12 Temmuz Beyannamesi'ne kadar gelinen süreçte, iktidar partisi olan CHP'nin muhalefeti otorite kullanarak susturmaya çalıştığı söylenebilir. DP ve CHP ilişkilerinin kilitlenmesi noktasında İnönü'nün çok partili hayat tarafında yerini alan bir beyanname ile hem partilere hem de halka seslenmesi, kendi partiler üstü konumunu demokrasi safında pekiştirmesi adına dikkat çekicidir. Beyannamenin sonuçları farklı bir pencereden okunduğunda, Türkiye'nin çok partili demokratik hayata geçişinin İnönü'nün üst kontrolünde ve yasalara dayanan bir süreç takip etmesi yolunda ilerletildiği söylenebilir. Böylece hem süreç "Milli Şef" in kontrolünden çıkmamıştır hem de CHP'nin bu zamana kadar tek parti olarak kurduğu devlet düzeni kısmi olarak da olsa garanti altına alınmıştır.

12 Temmuz Beyannamesi'nin Türkiye'de çok partili siyasi hayat için yeni bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilmesi kaçınılmazdır. Ancak dikkat edilmesi gereken bir diğer husus beyannamenin CHP ve DP'de farklı algılanmış olmasıdır. DP, sert bir muhalefet partisi olarak, beyannamedeki çok partili hayatın devamlılığı için gerekli görülen ılımlı havayı üstüne alınmamış gibi

gözükmektedir. Nitekim ikinci büyük kongresinde, partinin kuruluşundan sonra yaşananlara değinirken, 12 Temmuz Beyannamesi'ne de atıflarda bulunulmuştur. Beyannameyi CHP'nin o güne kadar yürütmekte olduğu hatalı yönetim şeklini devam ettiremeyeceğinin bir vesikası olarak yorumlamışlardır. Ayrıca DP'nin 24 Temmuz 1947 yılında yayınladığı sert bildiri ile beyannamenin hiçe sayılarak, DP'nin hassasiyet duyduğu demokratik değerler noktasında önlem alınmadığı iddia edilmiştir (Ahmad, 2007, s.26). Bu kapsamda belirtmek gerekir ki, dönemin şartlarında DP'nin ortaya koyduğu muhalefet anlayışı, çoğu zaman "tansiyon yükseltici" bir nitelikte değerlendirilmektedir (Bora, 2017, s.533). Hatta DP, bu geri adım atmaz muhalefet anlayışı sebebiyle süreci bilinçli olarak gerilime itme isnadı ile değerlendirilmiştir.

12 Temmuz Beyannamesi ile en ciddi demokratikleşme dönüşümünün CHP'de yaşandığını söylemek yerinde olacaktır. Çünkü DP'nin tarih sahnesinde ilk yerini alışı bile CHP için yeni dünya konjonktürünün bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Ancak 12 Temmuz Beyannamesi ile tek partili düzen taraftarlarının beklediği gibi görünüşte birçok partili hayat sürecinin yaşanmayacağı gün yüzüne çıkmıştır. Dolayısıyla yirmi beş yıla yakın bir dönemde iktidarda kalmış olan CHP'nin eleştirilebilecek politikalarını gündeme getirebilen bir muhalefeti engellenemeyeceği bu beyannamesi ile belirginleşmiştir. Ayrıca beyanname sonrası süreçte parti içerisindeki CHP'de kalma yanlısı milletvekillerinin farklı sesleri de duyulmaya başlamıştır. Parti içerisinde muhalefet seslerini daha net duyurmaya başlayan 35'ler bu anlamda verilebilecek en ciddi örnekler arasında yer almaktadır. Dolayısıyla 12 Temmuz Beyannamesi CHP'nin artık tek partili dönem rahatlığından çıkarak, iktidarına sahip olması için halkı memnun etmeye çalışma sürecinin başlangıcı olarak da değerlendirilebilir. Çünkü artık partiler üstü konumda ve çok partili demokratik hayat taraftarı bir İnönü, 25 yıllık CHP yönetiminden memnun olmayan bir halk ve son olarak CHP'nin her eksik yönünü acımasızca dile getiren bir muhalefet partisi ortaya çıkmıştır. Ayrıca bir alt başlıkta detaylı olarak yer verileceği üzere 12 Temmuz beyannamesi sonrası süreçte CHP karşısında iktidara ortak bir muhalif partinin varlığını kanıksamış gözükmektedir. Bu durum özellikle CHP'nin politikalarında yaşanan değişimle gözlemlenebilmektir. Bu tarihten sonra muhalefetin sert söylemlerini dikkate alarak kendini ve politikalarını yenilemeye çalışan ve en önemlisi de halkın sempatisini kazanmaya çalışan bir CHP ile karşı karşıya kalınmaktadır.

4. ANALİZ: CHP POLİTİKALARINDAKİ GÖRELİ DEMOKRATİK DEĞİŞİM

12 Temmuz Beyannamesi'nin CHP üzerinde derin etkilerde bulunduğu aşikârdır. Özellikle beyanname sonrasında yönünü çok partili hayata dönmesi gerektiğini

daha iyi anlayan CHP mensupları, tek partili düzen taraftarlarını tasfiye etmiştir. Bu durum cumhuriyetin kuruluşundan bu yana muhalefet anlayışına alışkın olmayan CHP'lilerin, Peker başta olmak üzere partiden ayrılmasına sebep olmuştur. 12 Temmuz Beyannamesi'ne giden süreçte iki parti arası ilişkiler tıkanıncaya kadar müdahale etmemeye çalışan İnönü, öncelikle muhalefetin varlığını meşrulaştırma yoluna gitmiştir. Ardından yine beyanname aracılığı ile devlet idaresinin ve bürokrasinin partiler arasında tarafsız tutum almalarını istemiştir (Findley, 2011, s.268). Dolayısıyla İnönü'nün demokratik çok partili hayattan yana tavrını netleştirdiği görülmektedir. Bu durum CHP'de yumuşak siyaset yanlılarının seslerini duyurabilmeleri ve politika değişikliği yapabilmeleri için bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda Türkiye'deki demokratik çok partili hayata geçişin kronik sorunlarından biri olan muhalefete karşı tahammülsüzlüğün de geçici olarak ortadan kaldırıldığını söylemek mümkündür.

12 Temmuz Beyannamesi ile öncelikle CHP içindeki sert tek parti siyasetinin lideri olarak anılan Başbakan Peker hükümeti yerine ılımlı ve liberal Birinci Hasan Saka hükümeti kurulmuştur. Saka ılımlılığını, yaptığı ilk grup toplantısında 12 Temmuz Beyannamesi ile Türkiye'nin yeni bir siyasi sürece girdiğini ve bu süreçte CHP olarak, öncü olacaklarını beyan ederek ortaya koymuştur (Özbudun, 2007, s.22). Böylece Saka'nın başa geçtiği hükümet sürecinde ılımlı politikaların ön plana çıktığı görülmektedir. Bu dönemde öncelikli konuları içerisine 12 Temmuz Beyannamesi ile doğru orantılı olarak, iktidar ve muhalefet arasında siyasi güvenin tesisinin yerleştirildiği bilinmektedir. Dolayısıyla ilk vurgu tek partili dönemin sonlanması ve siyasi partilerin eşitliği ilkesi üzerine olmuştur. Saka hükümeti döneminde CHP'de esen demokratik havanın iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkiyi ciddi ölçüde yumuşattığı söylenebilir.

CHP'deki demokratikleşme süreci sadece katı politika taraftarı olanların tasfiyesi ile sınırlı kalmamıştır. Beyanname sonrası süreçte çıkarılan birtakım kanunlar ve yeni uygulamalarla demokratik çok partili hayatın devamlılığı için güvenceler ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunlardan en önemlileri olarak, siyasi partilerin kuruluşunu kolaylaştıran Dernekler Yasasının çıkarılması ve İstiklal Mahkemelerinin kaldırılması gösterilebilir (Heper, 2008, s.178). Yaşanan yasal değişikliklerin İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesi ile garantörlüğünü yaptığı çok partili demokratik hayatla aynı doğrultuda olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Çünkü bundan sonraki süreçte görülmektedir ki, tek partili yönetimin baskısı azaltılmış, muhalefete hareket alanı sağlanmıştır.

13 Kasım 1947'den VII. Büyük Kurultay'da CHP'nin programı ve ideolojisi sert-devletçi yaklaşım yerine daha ılımlı hatta liberal bir hale getirilmiştir ki, artık

CHP sert Kemalist değil, ortanın solunda yer alan bir parti olarak tanımlanabilir olmuştur. Yapılan Kurultay ile Köy Enstitüleri ve Halkevlerinin çalışma düzenleri yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca parti tüzüğünde değişiklik yapılarak, Cumhurbaşkanlığı ile parti genel başkanlığı birbirinden ayrılırken, illerde valilerin aynı zamanda CHP Başkanı olmalarına son verilmiştir (Uzun, 2010, ss.255-257). Diğer bir ifade ile devlet idaresinin artık CHP'den ayrıldığı görülmektedir.

Yaşanan bu değişiklikler CHP'nin ve dolayısıyla da Türkiye'nin geri dönüşsüz olarak tek partili dönemi geride bıraktığının göstergeleri arasında sıralanabilir. Hatta artık CHP'de sadece 12 Temmuz Beyannamesi ile ılımlıların görüşleri doğrultusunda demokratikleşme değil, halka hitap etme gayretinin varlığı görülmektedir. CHP'nin demokratikleşmesi ve bir siyasi partide olması gerektiği gibi halka yönelmesi doğrultusunda bir diğer önemli adım ise parti programının laikliği tanımlayan maddenin değiştirilmesidir. 1935'te kabul edilen programda, laiklik; "dini düşünceleri dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmak" olarak tanımlanıyordu, bu kurultayda "siyaset" kelimesi çıkartılarak, "din ve devlet/dünya işlerinin birbirinden ayrı olması" olarak yeniden tanımlanmıştır. Ayrıca CHP ılımlı bir hükümet yaklaşımı olarak, yedi yıldır devam eden sıkıyönetimi, 23 Aralık 1947'de kaldırmıştır. Böylece hem demokratikleşme yolunda adım atıldığını göstermeye çalışmış hem de muhalefetin isteklerinden birini daha yerine getirmiştir (Albayrak, 2004, s.126). Bütün bu sonuçların alınmasında ve CHP'deki demokrasi taraftarı değişimde 12 Temmuz Beyannamesi'nin çok önemli bir adım olduğu kolayca söylenebilir. Beyannamenin yayınlandığı tarihten 1950 seçimlerine kadar olan süreçte CHP'deki liberal politikaların ağırlıklı olarak devam ettiği görülmektedir. Bu kapsamda "ibadetlerin serbest bırakılması, CHP'nin din eğitimine önem verdiğini belirten bir maddenin parti programına konulması, yeniden İmam-Hatip Okulları ile bir İlahiyat Fakültesi açılması" için ilke kararı alınması aynı çerçevede ele alınabilecek demokratikleşme ve halka yönelme eğilimleri arasındadır (Erdoğan, 2017, s.276). Yaşanan bu gelişmeler çok partili hayatta CHP'yi ve yaşadığı dönüşümü ortaya koymanın yanı sıra CHP'yi çok partili hayatın rekabetçi ortamına da entegre etmiş gözükmektedir. Artık tek parti döneminin ideolojik ve toplumu yönlendiren CHP'si yerine iktidar olabilmek için ideolojik tavizler verebilen bir CHP ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu kapsamda CHP'nin politikalarında yaşanan değişiklikler, CHP'yi aynı zamanda dönüştürmüştür. Yaşanan dönüşüm ile birlikte CHP hem ideolojik-iktisadi politikalarına ters düşen uygulamaları kabul etmeye başlamış hem de oy kaygısı güden bir parti olarak siyaset sahnesinde yeni yerini almaya başlamıştır.

Demokratikleşme sürecini destekleyen belki de en önemli sayılabilecek gelişme

ise seçim kanununda yaşanan değişikliktir. Bu değişikliği sadece CHP'nin atmak zorunda bırakıldığı bir demokratik adım olarak değerlendirmek yetersiz kalabilir. Çünkü seçim kanununda yapılan değişiklik aynı zamanda Türk siyasi hayatına demokratikleşme yolunda ciddi bir adım attırıştır. 7 Şubat 1950'de Meclis'te görüşülmeye başlanan seçim kanunu, "gizli oy, açık tasnif, seçimlere her türlü yargı güvencesi ve muhalefet partilerine de radyoda propaganda yapma imkânı" verilerek, 5545 No.lu Milletvekili Seçimi Kanunu adıyla 16 Şubat 1950 tarihinde kabul edilmiştir (Eroğlu, 1998, s.81). Bu kanunun ortaya çıkması ile artık tek parti seçeneğinin terk edildiği ve siyasi partiler arası eşitlik ilkesinin ön plana çıktığını söylemek mümkündür.

Demokratikleşme noktasında dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, seçim kanununda değişiklik yapılmakla birlikte seçim sisteminin DP tarafından talep edilmiş olmasına rağmen herhangi bir değişikliğe gidilmemesidir. Aslında bu noktada görülmektedir ki, CHP'nin demokratikleşme noktasında ortaya koyduğu reformlar, küçük değişikliklerle sınırlı kalmıştır. CHP yaptığı bu reformlarla hem muhalefete ılımlı görüneceğinden hem de halkın gözünde sempati kazanarak, oylarını aynı çoğunlukta tutacağından emindir. Bu nedenle 1946'da DP'ye Meclise sınırlı giriş hakkı tanıyan dar bölge çoğunluk usulünden vazgeçmediği düşünülmektedir. Ancak 1950 seçimlerinde bu seçim sisteminin CHP'yi vurduğu söylenebilir. Nitekim yeni seçim yasası ile DP 1950 seçimlerinde %53,3 oy oranı ile 408 sandalye (%83.8) kazanırken, CHP %39'luk oy oranı ile 69 sandalye (%14.2) kazanmıştır (Özbudun, 2007, s.23). Dolayısıyla sınırlı demokratik reform süreci muhalefet konumuna geçen CHP'yi derinden sarsmıştır.

Sonuç olarak belirtilmesi gerekir ki, 12 Temmuz Beyannamesi ile İnönü, tarafsızlığını koruyan bir lider sıfatıyla, çok partili demokratik hayata geçiş noktasında öncü konuma sahip olmuştur. Yukarıda ifade edildiği üzere, Beyanname sonrası süreçte CHP'de de çok partili hayatın içselleştirilmesi adına bir dizi reform görülmektedir. Bu reformlar CHP tarafından kimi zaman bir gereklilik olarak görülmüş kimi zaman ise iktidar olma ya da kabul görmek adına birer taviz olarak yorumlanmıştır. Ancak reform ve yenilikler 12 Temmuz öncesinde de sonrasında da DP tarafında yeterli bulunmamıştır. Beyannamenin hukuki boyutu ve maksadı bugün hala Türk siyasi hayatının tartışmalı konuları arasında yer almakla birlikte, CHP'de reformcu zihniyet değişimi yarattığı aşikârdır.

5. SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması her ne kadar Kurtuluş Savaşı sonucunda gerçekleşmiş ise de aslında kuruluşun siyasi temellerini Fransız İhtilali'nin değerlerine kadar dayandırmak mümkündür. Bu anlamda Fransız İhtilali'nin bir getirisi olarak ülkeye yerleşen fikri ve ideolojik yapı 1923-1946 arasında ülkeye

hâkim olmuştur. 1946 yılı sonrasında ise bu siyasal düşünce ulusal ve uluslararası koşulların etkisiyle kırılmaya başlamıştır. Bu kırılmada II. Dünya Savaşı yıllarında Sovyet Rusya ve Türkiye arasında yaşanan gerginliklerin savaş sonrasında da devam etmesinin son derece etkili olduğu bilinmektedir. Sonuçta Türkiye çok partili siyasi hayat ile tanışma kararı almış ve tek partili dönemin ideolojik pozitivist çatısı altında, farklı seslerin seslerini duyurmaya çalıştığı yeni bir siyasi dönem başlamıştır.

Teorik çerçevede betimsel analiz yöntemi ile süreç değerlendirildiğinde, DP'nin güçlü bir muhalefet partisi olarak ortaya çıkışının, Türk demokrasi tarihinde ayrı bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bu süreçte yaşanan hızlı gelişmeler ve DP'nin halk tarafında çok çabuk kabul görüşü, DP'lilerce olduğu gibi, CHP tarafından da tahmin edilememiş gelişmelerin başında gelmektedir. Bu nedenle başlangıçta DP'nin kuruluşu, parti içi muhalefeti ortaya koyduğundan dolayı, CHP tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Ancak çalışmanın sonuçlarından biri olarak görülmektedir ki, DP'nin kuruluşu ve hızlı bir şekilde büyümesi, CHP'yi hem düşünce, hem yapı açısından değişikliğe uğratmıştır. Çok partili yaşama geçiş sürecinde CHP'de istifaların arttığı bilinmektedir. İstifa eden vekillerin teşkilat mensuplarının çoğunlukla DP'ye geçtiği söylenebilir. Bundan dolayı CHP'nin, özellikle Peker hükümeti döneminde yeni partiye ve katılanlarına yönelik baskılarını arttırdığı görülmektedir. Dolayısıyla 1946 seçimlerinden sonraki dönem çok partili sistemin kurulması açısından önemlidir. Sonuçta siyasi alanda toplumsal temsil kabiliyetine sahip iki farklı görüş CHP ve DP olarak birbirinden ayrılmış ve ikisi de halkın oyuna rıza göstermeyi kabul etmiştir. İşte bu iki partinin ilişkilerinin tıkanıdığı dönemde ülke yönetimin çıkmaza girmemesi ve süreci demokratikleşme ile sonuçlandırmak adına 12 Temmuz Beyannamesi bir kurtarıcı işlevi görmüştür. Bu kurtarıcılık literatürde hem İnönü'yü partiler üstü bir konuma taşımış hem de çok partili hayat için yeni dönemin başlangıcı olarak kabul edilmiştir.

Muhalefetin sesini duyurması ve eşit siyasi partiler olarak iktidar yanında mecliste yer alabilmesi sürecinde 12 Temmuz Beyannamesi'nin etkisi yadsınamaz. Çalışmada elde edilen bir diğer sonuç olarak görülmektedir ki, yaşanan bu gelişmelerin çok partili hayatta CHP'nin yaşadığı dönüşümü ortaya koymasının yanı sıra CHP'yi çok partili hayatın rekabetçi ortamına da alıştırmıştır. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında elde edilen sonuçların belki de en önemlisi olarak, 12 Temmuz Beyannamesi ile derinden etkilenen siyasi yapıların başında CHP'nin olduğu söylenebilir. Beyanname ile CHP'nin Türkiye'nin yeknesak yönetici partisi olduğu süreç geride bırakılarak CHP'nin de süreci içselleştirmesi beklenmiştir. Yine bu çalışma kapsamında görülen önemli sonuçlardan bir diğeri, CHP'nin politikalarında yaşanan değişikliklerin

CHP'yi aynı zamanda dönüştürmüş olduğu yönündedir. Bu kapsamda CHP'nin iktisat politikasına ters düşen uygulamaları kabul etmesinin yanı sıra Kemalizm ideolojisinden de ödün veren uygulamalara önderlik ettiği görülmektedir.

12 Temmuz Beyannamesi'ne giden süreçte CHP öncelikle DP'yi devletin hâkim partisi olarak otoriter eğilimlerle engellemek istemiştir. Ancak yaklaşık yirmi beş yıllık yönetim geleneğinin bu noktada CHP'yi yanılttığı görülmüştür. Çünkü bu sefer muhalefet otoriterlik ile dizginlenememiş hatta tam aksine sürecin iktidar ve muhalefet arasında daha fazla gerilmesine sebep olmuştur. Bu anlamda DP, geçmiş yıllardaki muhalefet deneyiminden farklı bir profil çizmiştir ve dünya konjonktürü muhalefet partisinden yana gözükmektedir.

12 Temmuz Beyannamesi'nin yayınlanmasından sonraki süreçte ise CHP hali hazırda iktidar partisi olarak siyasi hayatı devam ettirebilse de artık muktedir olamayacağını anlamıştır. Dolayısıyla CHP için artık kurulu siyasi sistem içerisinde aşırılıklarını törpülemek zorunda olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu çalışma kapsamında beyanname sonrası süreç, CHP'de ılımlılık süreci olarak tanımlanabilir. İktidar-muhalefet arasındaki diyalogların olabildiğince sıcak tutulması, Cumhurbaşkanı İnönü'nün muhalefete olan yaklaşımının, bir önceki döneme göre, daha da ılımlı olması, bu dönemin önemli sonuçları arasında değerlendirilmektedir. Yine bu çalışma kapsamında analiz edilmiş olan CHP'de yaşanan demokratikleşme eğilimleri ve ciddi reform hareketleri dikkatten kaçmaması gereken beyanname sonrası ortaya çıkan sonuçlar arasında yer almaktadır.

Beyanname sonrasında yaşanan ılımlı hava ve çalışmanın analiz bölümünde detaylı olarak yer verilen reformlar, Seçim Kanununda yaşanan anlaşmazlık ile sonlanmıştır. Bu noktada CHP'nin iktidar partisi olarak 12 Temmuz Beyannamesi sonrası süreçte yapmış olduğu demokratikleşme hareketleri seçimlerin yaklaştığı yeni dönemde iktidarını, ılımlı siyasi ortamda sürdürme gayreti olarak değerlendirilebilir. Böylece CHP, Türkiye'de demokrasinin sahipliği tezini propaganda malzemesi olmaktan çıkarmak yolunda ciddi bir manevraya sahip olmuştur. Bu da kendisini yeni seçim döneminde de iktidar partisi olarak gördüğünün bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu çalışma neticesinde ulaşılan sonuçlardan bir diğeri olarak görülmektedir ki, hemen her konuda ılımlı politika gütmekle birlikte DP'nin Seçim Kanunu ile ilgili istekleri görmezden gelinmiştir. Dar bölge çoğunluk usulü konusundaki ısrarcılık, CHP'nin ilerleyen seçim dönemlerinde de mecliste çoğunluğu sağlayacağına olan güvenine dayandırılabilir. Ancak bu özgüven CHP'nin ilerleyen seçim dönemlerinde sınırlı sandalye sayıları ile mecliste yerini almasına sebep olmuştur. Bu doğrultuda çıkarılacak bir diğere önemli sonuç, CHP'nin uzun süre DP'nin demokratik değerler noktasındaki taleplerini görmezden gelip ardından

bu talepleri kendi reformları olarak gerçekleştirmesi seçim dönemlerinde halkın oylarının DP'den yana olması sonucunu doğurmuştur. Diğer bir ifade ile CHP'nin demokratik hayatı kurmadaki samimiyeti, muhalefet zoruyla doğru yolu bulan ve siyasal manevralar yapan iktidar partisi algısını değiştirememiştir.

6. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

7. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

8. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve ilgili kurum ve kuruluşlardan gerekli izinler alınmıştır.

9. KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1996). *Demokrasi sürecinde Türkiye (1945- 1980)*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Ahmad, F. (2007). *Modern Türkiye'nin oluşumu*, İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Albayrak, M. (2004). *Türk siyasi tarihinde demokrat parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Akın, R. (2009). *Gaziden günümüze cumhurbaşkanlığı 1923-2007*. İstanbul: Türkiye İş bankası Yayınları.
- Ateş, A. & Gökçeler O. (2019). 12 temmuz beyannamesinin gölgesinde cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün yurt gezileri. *İnsan &İnsan*, 6 (21), 477-492.
- Berber, Ş. (2012). Türkiye'de çok partili hayata geçiş sürecinde sivil hükümet darbesi: CHP'de 35'ler vakası. *Gazi Akademik Bakış*, 6 (11), 131-149.
- Bora, T. (2017). *Türk sağının üç hali*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Çiçek, A.C. (2018). Türkiye'de çok partili hayatın "garanti belgesi": 12 temmuz beyannamesinin söylem analizi, *Curr Res Soc Sci*, 4(2), 83-96.
- Çolak, F. (2002). Türkiye'de çok partili hayata geçiş ve demokrat parti (1945-1950), *Türkler Ansiklopedisi*, 16(1), 769-782.
- Dey, I. (1993). *Qualitative data analysis: a user-friendly guide for social scientists*. London: Routledge Publications.
- Erdoğan, C. (2017). Tek parti iktidarı döneminde (1923-1950) cumhuriyet halk partisinin ideolojik değişim ve dönüşüm sürecinin çözümlenmesi. *The Journal of International Social Research*, 10 (51), 269-279. www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2017>.
- Eroğul, C. (1998). *Demokrat parti tarihi ve ideolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Findley, C. V. (2011). *Modern Türkiye tarihi: islam, milliyetçilik ve modernlik 1789-2007*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Giritoglu, F. (1965). *Türk siyasi tarihinde CHP'nin mevkii*. Ankara: Ayyıldız Yayınları.
- Goloğlu, M. (1982). *Demokrasiye geçiş 1946-1950*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Heper, M. (2008). *İsmet İnönü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

- <http://www.ismetinonu.org.tr/12-temmuz-1947-beyannamesi/>, 1.03.2020, tarihinde erişildi.
- İncioğlu, N. (2007). Türkiye’de çok partili sisteme geçiş ve demokrasi sorunları. E. Kalaycıoğlu- A. Y. Sarıbay (Ed.) *Türkiye’de politik değişim ve modernleşme* içinde (ss: 253-267). İstanbul: Alfa Aktüal Yayınları.
- İnönü, İ. (2017). *Defterler (1919-1973)*. Cilt: 1, (Haz. Ahmet Demirel), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kara, N. (1982). *Türkiye’de çok partili sisteme geçiş kararı (1945)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Ü. Siyasal Bilgiler Fak: Ankara.
- Karataş, M. (2001). Cumhuriyet halk partisinin siyasal iktidar anlayışı (1946- 1950). *The Journal of International Social Research*, 7 (29), 505- 524.
- Karpat, K. H. (1996). *Türk demokrasi tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koçak, C. (2002). Tek parti yönetimi kemalizm ve şeflik sistemi: edebi şef/ milli şef. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemaliz*, 2 (1), 119-137.
- Kongar, E. (2013). *21. yüzyılda Türkiye*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Özbudun, E. (2007). *Çağdaş türk politikası*, Çeviren: Ali Resul Usul, İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.
- Semiz, Y. & Akgün, B. (2010). Dostluktan krize: ikinci dünya savaşı sürecinde Türk- Rus ilişkileri. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 7 (14), 239- 270.
- Strauss, A., Corbin, J. (1990). Basics of qualitative research: grounded theory procedures and techniques. New Delhi: SAGE Publications.
- Şahin, E. & Tunç, B. (2015). Demokrat partinin kuruluş süreci ve dp – chp siyasi mücadelesi. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)*, I (2), 31-69.
- TBMM. Resmi internet sayfaları “başbakanlarımız ve genel kurul konuşmaları, cilt 3” https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/basbakanlarimiz_genelkurul_konusmalari/basbakanlarimiz_cilt3.pdf, 13.02.2020, tarihinde erişildi.
- Timur, T. (1991). *Türkiye’de çok partili hayata geçiş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toker, M. (1990). *Tek partiden çok partiye (1944-1950)*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Tökin, F. H. (1965). Türk tarihinde siyasi partiler ve siyasi düşüncenin gelişmesi. İstanbul: Elif Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2015). *Türkiye’de siyasal partiler (3. cilt)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uyar, H. (1999). *Tek parti yönetimi ve chp*. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Uzun, H. (2010). Tek parti döneminde yapılan cumhuriyet halk partisi kongreleri temelinde değişmez genel başkanlık, kemalizm ve milli şef kavramları. *ÇTTAD*, 9 (20-21), 233-271.
- Yeğen, M. (2002). Kemalizm ve hegemonya?. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemaliz*, 2(1), 56-74.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2003). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yıldız, A. (2002). Recep peker. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemaliz*, 2 (1), 58-64.
- Yücel, M. S. (2001). *Demokrat parti*. İstanbul: Ülke Kitap Yayınları.

AVRUPA VE SAĞ KANAT MİLLİYETÇİLİK: YENİ BİR SÖZLEŞME¹

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 11, Sayı, Ek Sayı 1,
2020
ISSN: 1309-4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 17.04.2020 Yayına Kabul Tarihi: 23.10.2020

Emrullah Ataseven

Dr. Öğretim Üyesi
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
Ağrı, Türkiye
ataseven@agri.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3605-6535

ÖZ | Bir kısmı uzun bir süredir, diğer bir kısmı yaklaşık son otuz yıldır demokratik ve liberal bir anlayışla yönetilmekte olan Avrupa ülkelerinin geleneksel siyasal yapılarında ciddi değişimlere yol açabilecek hareketler güçlenmektedir. Henüz iktidarı tamamen ele geçirmenin uzağında bulunsalar da Avrupa'daki sağcı, milliyetçi, popülist hareketler merkez siyasetin belirlenmesinde etkili olmaya başlamışlardır. Bu çalışma bu hareketlerin tabanlarının önemli bir kısmını oluşturan “lüzumsuz, prekarya” insana odaklanarak bu hareketlerin siyaset yapma tarzlarının Avrupa'daki merkez siyaseti nasıl yeniden biçimlendirmeye başladığını incelemektedir. Çalışma ayrıca milliyetçi, sağcı hareketlerin bu insanlar için taleplerini ve şikâyetlerini ifade edebilecekleri araçlar haline gelme sürecini tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Siyaseti, Avrupa Birliği, Milliyetçilik, Prekarya

JEL Kodu: F15, F02, F42

Alanı: Avrupa Çalışmaları

Türü: Derleme

DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.007

Atıfta bulunmak için: Ataseven, E. (2020). Avrupa ve sağ kanat milliyetçilik: yeni bir sözleşme. *KAÜİBFD*, 11(Ek Sayı 1), 140-154.

¹ Bu çalışma 1. Ulusal Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

EUROPE AND THE RIGHT WING NATIONALISM: A NEW CONTRACT

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 11, Issue Suppl 1, 2020
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 17.04.2020 Accepted Date: 23.10.2020

Emrullah Ataseven

Asst. Prof
Ağrı İbrahim Çeçen
University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
Ağrı, Turkey
ataseeven@agri.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3605-
6535

ABSTRACT | The movements that can lead to serious changes in the traditional political structures of European countries, some of which for a long time, and some others for the last thirty years, have been ruled with a democratic and liberal understanding, are gaining strength. Although they are still far from grabbing the power completely, right-wing, nationalist and populist movements in Europe have begun to be effective in determining center politics. This study, by focusing on the “unneeded, precarious” people who form a significant part of the bases of these movements, examines the fact that how these movements began to reshape the center politics in Europe. The study also discusses the process through which the nationalist, right-wing movements have become tools to express demands and complaints for these people.

Keywords: European Politics, the European Union, Nationalism, Precariat

Jel codes: F15, F02, F42

Scope: European Studies

Type: Review

Cite this Paper: Ataseven, E. (2020). Europe and the right wing nationalism: a new contract. *KAUJEASF*, 11(Suppl 1), 140-154.

1. GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra milliyetçiliğin yıkıcılığı siyasilerin ve halkların bu tür milliyetçiliği utanç verici bir şey olarak görmesine yol açtı ve Avrupa Birliği (AB) projesinin gelişimini kolaylaştırdı. Fakat ulusal egemenliğin aşındırılması olarak görülen bu durum artık Avrupa'da pek çok, bilhassa sağcı-milliyetçi, kesimi tatmin etmemektedir. Bu sağ kanat hareketler hâlihazırdaki siyasal uzlaşmayı reddeden, etnosantrizm ile anti-elitizmi ve hatta etnososyal yaklaşımları birleştiren bir ideoloji etrafında toplanmaktadır. Bunlar elitlerin karşısına sıradan insanı koyarak, toplumun keskin bir şekilde homojen ve karşıt iki gruba bölündüğünü savunmakta, yozlaşmış elitlere karşı saf halkın çıkarlarını savunduklarını ileri sürmektedirler.

Avrupa'daki birtakım radikal veya ılımlı sağ kanat partinin üzerinde mutabık kaldığı bazı karşıtlıklar bulunmaktadır. Bu karşıtlıklar kümelenendirilecek olursa kemer sıkma politikaları karşıtlığını, küreselleşme karşıtlığını, Euro karşıtlığını, AB karşıtlığını, düzen karşıtlığını, göçmenlik ve İslam karşıtlığını görüyoruz. Fakat bu karşıtlıklar bu partileri ve hareketleri tamamen faşist veya neo-Nazi haline getirmemektedir. Bunların bir kısmı tedricen siyasetin merkezine doğru kaymaktadır.

Mesela, Hollanda'da Geert Wilders'ın Özgürlük Partisi İslam ve göçmen karşıtlığını sürdürse de merkezden kopmamak için neo-Naziler veya neo-faşistlere karşı mesafeli durmaktadır. İtalya'da Matteo Salvini ve Lega Nord hareketi İslam ve göçmenlik karşıtlığını sürdürmekle birlikte sık sık ırkçı olmadıklarını ve radikal hareketlerle mesafelerini muhafaza ettiklerini belirtmektedirler. Fransa'da Marine Le Pen'in Ulusal cephesi adını Ulusal Birlik veya Toplanma şeklinde değiştirdi. Bunun sebebi cephe kelimesinin militarist bir çağrışım yaratması ve her geçen gün merkeze daha da yaklaşan bu hareketin radikal hareketler ve söylemlerle arasına mesafe koyma arzusu şeklinde açıklanabilir.

Britanya'da ise son seçimlerde hüsrana uğrasa da desteklediği politikalar ve Brexit Muhafazakâr Parti tarafından hayata geçirilen Nigel Farage ve UKIP hareketinin başarıları Avrupa'nın diğer sağ kanat popülist partilerine ilham vermektedir. Viktor Orbán ve liberal demokrasiye karşı öne sürdüğü illiberal demokrasi ulusal egemenliğin

yeniden tesisini savunmaktadır. İliberal demokrasi küreselleşmenin zarar verdiği ve yoksullaştırdığı kesimleri ulusal egemenlik ve milli ekonomiyle toparlamayı vadetmekte ve liberal demokrasiyle küreselleşmenin alternatifi olarak vitrine çıkarılmaktadır.

Yeni sağcı, milliyetçi akımlar belli bir ekonomi politiğin girdiği kriz sonucu güçlerini arttırmıştır. Liberal ve sosyal demokrat politikalara güven sarsılmıştır; bilhassa prekarya ve işsiz kesimler için bu böyledir. Avrupa işçi sınıfı soldan uzaklaşmaktadır ve hâkim ekonomi-politiğe, finans dünyasına, sisteme ve bugünkü haliyle küreselleşmeye öfkeli ve tepkilidir.

Herhangi bir ülkede ekonomik büyümenin sağlanmasının uluslararası ekonomik sistemin sağlıklı olduğunun en belirgin göstergesi olduğu kabul edilir. Uluslararası sistemin kurallarına uyan, disiplinli çalışan ve üreten ülkeler büyür ve dolayısıyla zenginleşir. Fakat bu büyümenin meyveleri düzgün dağıtılamazsa ve daha kapsayıcı bir büyüme anlayışı geliştirilmezse bu büyüme yanıltıcı bir büyüme olur. Pek çok ülkeyse, özellikle gelişmekte olan ülkeler, borç aracılığıyla büyümelerini gerçekleştirir. Tabii, borçla büyüme yanıltıcı bir büyümedir.

2. YENİ PREKARYA YENİ YABANCILAŞMA

Popülizmin ekonomi politiğine bakmak bizi yeni bir ezilen sınıfın sorunlarını görmeye götürmektedir. Dışarıdan nitelikli veya niteliksiz işgücü akışı ev sahibi ülkelerde yerliler için iş bulmayı zorlaştırdıkça bu insanların önemli bir kısmı kendilerini toplum içinde yararsız hissetmektedir.

Kendisini yararsız hisseden lüzumsuz bu insanlar kimlerdir? Prekaryadılar, iş bulamayan kişilerdirler. Emek piyasasında onların işgücü veya beşeri sermayeleri geçimlerini sağlayamaya yetmez (Giraud, 2018, S. 9). Fakat bu sistem içerisinde iyi kötü sömürülerek hayatını idame ettirmek, hiç sömürülmemekten daha iyi gibi görünmektedir. Peki, yeryüzünün yeni lanetlileri bu lüzumsuz insanlar mıdır? Bu “işe yaramaz” topluluklar Avrupa siyasetinde ne kadar belirleyici olacaklardır?

Doğayla ilişkimiz, şirketlerin uluslararasılaşması ve finansal istikrarsızlık yalnızca gelir eşitsizliğini artırmıyor, aynı zamanda “lüzumsuz insan” sayısını hızla çoğaltıyor (Giraud, 2018, s. 11). Ekonomik sorunlar ve ihtilaflar kimlik, etnik ve dini sorunlara da zemin hazırlıyor. Dolayısıyla, kişinin kendisine ve başkalarına karşı kendisini

yararlı hissedeceği bir ekonomik-toplumsal düzenden söz edilememektedir. Bu da toplumsal barışın ortadan kalkmasına yol açmaktadır.

Tüm insanların kendilerini değerli ve eşit hissettikleri bir toplum yaratılmadan popülizm veya diğer aşırı bulduğumuz ideoloji veya akımların güçlenmesi engellenemez. Bu düzende yoksullar, işsizler, prekarya çalışanlar kendilerini değersiz görür ve topluma yabancılaşır. Kişinin artı değer üretebilmesi için iş bulması, topluma katılması ve yabancılaşmadan kurtulması gerekir, ancak bu şekilde öz saygısını geliştirebilir. Ekonomik problemlerden dolayı bunu gerçekleştiremeyen birey yabancı düşmanlığına, göçmen karşıtlığına hatta ırkçılığa açık hale gelir; daha kolay manipüle edilir.

İşsiz bir birey pek çok toplumda işi olup çalışanlara bir yükmiş gibi değerlendirilir. Popülist denilen siyasetçiler ve düşünürler bu işsiz, prekarya sınıfı yanına çekmeye çalışır zira kırılğan durumlarından dolayı bu kişiler popülist politikaları benimsemeye daha yatkın olabilirler. Geçmişte bu kesim daha çok sol, sosyalist fikirlere açıkken bugün sağcı, milliyetçi fikirleri kendilerine daha yakın bulmaktadırlar.

Tüm OECD ülkelerinde nüfus içindeki 25-54 yaş arası pasif, çalışmayan oranı 1990 ile 2005 arasında iki kattan fazla bir artış göstermiştir. Almanya'da bile bu rakam 1970'te 350 binken 2015'te bu 1 milyon 300 bine çıkmıştır. Büyük Britanya'da bu rakam 1984'te 470 binken 2005'te 1 milyonu aşmıştır. Aynı dönemde Fransa'da çalışmayan nüfus sayısı 400 binden 900 bine çıkmıştır (Giraud, 2018, s. 24). 15-25 yaş arası genç işsizliği de yine bu ülkelerde katlanarak artmış, hatta İspanya, Yunanistan gibi Akdeniz ülkelerinde adeta fırlamıştır. Bu rakamlar OECD ülkelerindeki işgücünün neredeyse yüzde 10'una denk gelmektedir. Tabii, bazı Afrika veya Asya ülkelerinde işsizlik oranları çok daha yüksektir fakat bahsedilen ülkeler zenginlikten, refahtan geriye düşmektedir dolayısıyla fakirleşmenin etkisi çok daha güçlü bir şekilde hissedilmekte ve güçlü tepkilere yol açmaktadır. Pek çok ihtiyaç fazlası işçisi bulunan ülkelere yeni göçlerin yönelmesi işsiz ve prekarya sınıfların sistemden duydukları rahatsızlığı şiddetlendirmektedir. Daha adil bir düzenin veya sistemin inşa edilmesi ihtiyacı güçlenmektedir.

Geçmişte işçi sınıfı, sömürülenler veya hatta köleler toplum için elzem işleri yürütüyorlardı, emeklerinin ciddi bir değeri vardı. Dolayısıyla,

onları tepkileri, isyanları büyük yankı uyandırabiliyor, grevleri büyük ses getiriyordu. İş bulmanın zorlaştığı bu dönemlerdeyse emeğin büyük bir değeri yok gibi görünüyor, veya daha doğrusu emek ve iş gücü kaybolduğunda hemen yerine konabilir bir duruma evrilmiştir. İş arayanların sayısı arttıkça, emek sıradanlaştıkça iş arayan sınıfının emeğini daha değerli bulması, kendisini kıymetli bir özne olarak değerlendirmesi imkânsız hale gelmektedir.

Hal böyle olunca, gelişmiş bir ülkede iş arayan, prekarya sınıf bir numaralı düşman olarak vasıflı veya vasıfsız göçmenleri hedef almaya başlamaktadır. Bu durum küresel bir sorun haline gelmiştir. Genel nüfusun artmasıyla birlikte işgücü fazlası da artmakta ve gezegenin kaynakları nüfus artışıyla birlikte hızla tükenmektedir. Dünya nüfusu on milyara dayanıyor, her ne kadar o aşamaya ulaştıktan sonra azalacağı öngörülüyorsa da doğadaki kaynakları tüketme hızına bir çare bulunamazsa küresel sistem altüst olacak. Tüm bu koşullar yeni sağcılığın genellikle görmezden geldiği ekolojik bir devrimi zorunlu kılıyor. Ekolojik devrim ve reformlar kısa vadede ulusal ekonomilere zarar verdiği ve özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümelerini yavaşlatma potansiyeli taşıdığı için bu ülkelerdeki aşırı sağ, çevresel sorunların küresel yönetimle çözülmesine karşı çıkmaktadır. Onlara göre, küreselleşme yalnızca belli ülkelerin refahlarını artırmaya yaramakta ve iklim değişikliği gibi küresel problemlerin çözümünde faturanın adil bir şekilde kesilmesi gerekmektedir. Küreselleşme, tabii, tek ve sürekli bir dalga olarak ele alınamaz.

İlk küreselleşme dalgası Fernand Braudel'e göre İstanbul'un fethiyle Amerika'nın keşfi ertesinde başladı ve Sanayi Devrimine kadar sürdü. Denizcilik ve ateşli silahlardaki gelişmeler bunda belirleyiciydi. Amerikalılar'dan getirilen yeni tarım ürünleri dünya piyasalarına girmeye ve küresel bir ekonominin gelişmesine yol açtı. İkinci dalga küreselleşme ise denebilir ki demiryolu ve telgraf gibi ulaşım ve iletişim araçlarının ortaya çıkışıyla ivme kazandı. Üçüncü dalga ise bilgi teknolojilerinin ve finansallaşmanın gelişmesiyle iyice kolaylaşan küresel ekonomik işlemlere ve daha az insan gücü gerektiren sanayi ve teknolojinin ortaya çıkışına tekabül etmektedir. Doğal olarak, bu geleneksel işçi sınıfında ve göç alan ülkelerin yerli çalışanlarında birtakım kaygıların baş göstermesiyle sonuçlanmıştır.

Son dönem küreselleşmenin ilk aşamalarında iyi bir seyir gösteren finansallaşma 2008 kriziyle birlikte küreselleşme karşıtlarının hedefindedir. 2008'den beri finans dünyasının yapabileceklerini görmektedir; şiddetli krizler pek çok insanın işini kaybetmesine yol açmaktadır. Bu durum da modern finans dünyasına olan güveni sarsmakta, dolayısıyla sürekli büyüme ve istikrarın bu sistem içinde neredeyse imkânsız olduğunu göstermektedir. Bir tür finans veya piyasa diktatörlüğü finans ve piyasaların içinde kumar oynanan bir mekân olduğu algısını güçlendiriyor.

Bununla birlikte, finans mekanizmasının tamamen gereksiz ve işe yaramaz olduğunu söylemek de mümkün değildir, üretimin artmasına kaynak sağlayıp tüketimi teşvik eder. Paranın daha verimli bir döngü içinde dolanmasına yardımcı olur. Fakat bu döngünün doğasında bulunan spekülasyon riski büyük krizlere de yol açmaktadır. Borç vermeye dayalı olan ve borçla dönen finans borcun geri ödenememesi durumunda haliyle krize girecektir. Yarından da mutlak surette emin olunmadığı için her zaman risk vardır. Ev gibi çok pahalı bir şeyi satın almak için de bir hayli borca girmek gerekmektedir. ABD ve Avrupa'daki kriz sistemin ne kadar kırılgan olduğunu göstermiştir. Bu, kişiler için olduğu gibi ülkeler için de geçerlidir. Yunanistan'ın 2001'de Euro'ya geçince ucuz kredilerle ekonomisini büyütme ve zenginleşmeye çalışması bunun tipik bir örneğidir.

Krizin üstesinden gelmek için finans endüstrisinde asimetrik bilgi akışını azaltmak elzem hale gelmiştir. Peki, piyasa için işe yaramaz hale gelen işgücünü azaltmanın yolu nedir? Avrupa için Euro'dan çıkış ve korumacılık işe yarayabilir mi? Bu, Avrupa Birliği'nin dağılması anlamına gelebilir. Avrupa'da yeni sağın taleplerinden biri de bu yöndedir. Fakat Avrupa'daki çoğu sağcı parti aslında AB'nin tamamen dağılmasını arzu etmez, bunun yerine siyasal birlik gibi iddialı hedeflerinden vazgeçmesini ister. Ekonomik işbirliğine ise ulusal çıkarları gereği sıcak bakarlar.

Bu bakımdan, uluslararası krizi aşmak ve işsizliği azaltmak için gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin kendi koşullarını dikkate alarak kendi problemlerine odaklanmaları gerekir. Gelişmekte olan ülkelerin gerçek anlamda bir orta sınıf yaratmaya ihtiyaçları vardır. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın ise ucuz maliyet dolayısıyla tamamen sanayisizleştirme anlayışını sorgulaması ve kendi alt sınıflarının

huzursuzluğunu anlamaya çalışması gerekmektedir.

Trump'ın ve popülist denilen Avrupalı siyasetçilerin yeni bir merkantilizm peşinde koşmaları bu hedeflerin gerçekleşmesini sağlayamaz. Kaybedecek hiçbir şeyi olmayan göçmenlerin sürekli ve kontrolsüz bir şekilde gelişmiş ülkelere geçmeye çalışması da sürdürülebilir değildir. Gelecekte olması muhtemel iklim göçmenleri de sorunu daha da çetrefil hale getirebilir. Liberal küreselleşmeden bir tür yeni merkantilist küreselleşmeye geçiş yapılmaktadır. Merkel ile Macron arasında AB'nin güçlü halkasının ekonomisinin yararına düzenlemelere getirilmesi için arayışlar bulunmaktadır.

Bu arayışları yakından takip eden, Avrupa projesini de tehdit eden siyasal oluşumlar AB'yi tanımlanması güç, muğlak bir yapı olarak değerlendirir. 1979'dan 2014'e AB Parlamentosu seçimlerine katılım oranı % 62'den % 42'ye düşmüş, Birliğe güven oranı da % 80'den % 60'a inmiştir (Rioux, 2019, s. 6). Brüksel teknokrasisi bunu nasıl değerlendirmektedir? Avrupa halkları “çeşitlilik içinde birlik” ideale yavaş yavaş elveda demeye mi başladı? Bu soruya evet cevabı vermek için henüz erken olsa da bu akımların savunucuları için karizmatik bir liderin etrafında toplanarak güvenlik talebinde bulunmak, “liberal oligarşik” iktidarları devirmek, yalnızca kendi çıkarlarını düşünenlere bir ders vermek, Avrupalı teknokratlara hadlerini bildirmek gerekiyor. Şimdi bu söylemleri sol kesim de paylaşabilir. Bu yönüyle Fransa'da sarı yelekliler hareketi hem sol hem de sağ söylemlerden besleniyor.

Neoliberal hükümetlerin ve uluslararası kurumların arzu ettiği esnek emek tedarikini temin eden prekarya kolay manipüle edilebilir hale gelmektedir. Dolayısıyla popülist değişimler Avrupa'da ve dünyanın geri kalanında daha kalıcı ve büyük çaplı etkiler meydana getirmektedir (Landau, 2018, s. 534). AB'nin halkın ve prekaryanın sorunlarına yeterince güçlü cevap vermediği ve yeterince demokratik olmadığı kanaati ulus devletlerin halklarıyla Avrupa Birliği arasında devamlı bir gerilime yol açmaktadır (Berman, 2017, s. 177).

Prekaryanın, popülist ve radikal hareketlerin yükselişi Avrupa'da iki dünya savaşı arasında görülmüştü (Olascoaga, Morayta ve Mabire, 2018, s. 807). Şu anda ise bu hareketlerin saikleri farklı kaynaklardan beslenmektedir. Bununla birlikte, ekonomik çalkantı her zaman radikal hareketlere, esnek emeğin sömürülmesine, totaliter sistemlere ve

demokrasi karşıtlığına yol açmayabilir (Rivero, 2015. s. 200). Fakat bu durum demokratik kurumlara yönelik güven kaybına yol açmaktadır. Buna ilaveten, işsizliğin geçici bir artışı bile piyasa karşıtlığıyla siyaseten kötü neticelere yol açabilmektedir (Algan, Guriev, Papaioannou ve Passari, 2017. s. 375).

Yeni küresel sınıf yapısının temel direğini oluşturan prekarya içerisinde euroseptisizm de daha rahat rağbet görmektedir. Dolayısıyla, eurokuşkuculuk yalnızca milliyetçiler arasında değil, aynı zamanda güvencesiz çalışan işgücü arasında da yaygınlaşmıştır (Leconte, 2015. s. 254). Avrupa’da ulus devletlerin işgücüne yönelik yürüttüğü politikalarla ulusüstü düzeyde AB’nin aynı kesime yönelik yürüttüğü politikalar arasındaki sınır da muğlaklaşmıştır. Esasında, popülizmi seçmenler arasında bu denli popüler hale getiren şeylerden biri de “lüzumsuz insan” sınıfının bu genel memnuniyetsizliğidir (Spruyt, Keppens ve Droogenbroeck, 2016. s. 336).

3. MARJİNLERDEN MERKEZE

Ayrıca popülist olarak nitelenen siyasal oluşumlar gittikçe daha çok Avrupa’daki koalisyonlara dâhil olmaktadır. İtalya’da Matteo Salvini bunun tipik bir örneğidir. O da ideolojik olarak yakın durduğu diğer Avrupalı müttefikleri gibi özgün bir Avrupa tarihi, dini ve medeniyetinin kutsanması gerektiğini düşünmektedir. Aslında savundukları pek çok düşünce pek de özgün değildir zira Avrupalı halkların bir kısmına hitap eden bazı eski fikirleri yeniden dolaşıma sokuyorlar. Avrupa’da pek Yahudi kalmadığından anti-semitizm eskisi kadar revaçta değil, bunun yerine sayıları gittikçe artan Müslüman nüfusa odaklanıyorlar.

Öyle görünüyor ki, temsili demokrasinin yaşadığı kriz ve halkların önemli kesimlerini memnun etmemeleri aşırı akımları güçlendirmektedir. Halihazırdaki sistem halkın bizzat kendisinin kendisini yönetmesi fikri dile getiriyor ve hemen hemen tüm ihtilafli meseleler için referandum çağrısı yapılıyor. Brexit referandumunun başarısı diğer popülist denilen parti ve akımları da umutlandırmakta ve yönetim merkezlerinin kendi başkentlerinden Brüksel’e kayması onları çileden çıkarmakta ve dahası bu durumu daha da abartarak ülkelerinin egemenlik kaybına uğradığını düşünmektedirler.

Geleneksel değerleri yücelten bu popülist akımlar genellikle modern bireyciliği eleştirir ve aileyi, girişimciliği savunurlar; bunu aklın despotik terörizmini kutsayan, kitlelerin yanıltıcı kurtuluş idealine kendilerini kaptıran, halkın içerisinde yaşamının anlamını, onurunu ve kimliğini bulduğu geleneksel kökleri umursamayan elitlere karşı yapmaktadırlar (Valadier, 2019, S. 34-35).

Elitler soyut idealler sunuyor, mesela Avrupa ideali soyut ve sınırları belli olmayan bir fikir, dolayısıyla bunun eleştirisi üzerinden politikalar geliştirmek kolaydır. Geçmişin aksine entelektüeller ve solcular bu elitlerin peşinden gidiyor gibi görünüyorlar. Onlara göre demokrasi yalnızca yöneticilerin seçildiği bir temsil oyunu olmamalı, vatandaşların somut talepleri ve sorunlarını merkeze almalıdır.

Bu somut talepleri karşılayabilmekten bir hayli uzak gibi görünen Avrupa'daki sol partiler de, Podemos ve Syriza gibi birkaç istisna haricinde, hâlihazırdaki krizden pek güçlenerek çıkmadılar, genellikle sağ milliyetçi ulusalcı partiler güçlendiler. Her iki hareket de ülkelerinin "Almanya'nın ve Troykanın kolonisi" olmasını engellemek istediler ve istemekteler (Reynié, 2019, S. 46). Bir başka sol hareket Altra Europa İtalya'da, M5S (Beş Yıldız Hareketi) karşısında başarısız oldu. Ayrıca, popülist denen partilerin başarısı AB ülkeleriyle sınırlı değil, tüm Avrupa kıtasına yayılmış durumdadır.

Fransa'da Front National (FN) aşırı sağ söylemlerini yumuşattı, oy sayısı arttıkça biraz daha merkez partisi görünümü kazandı. Daha ılımlı bir milliyetçiliğe yöneldi. Antisemitizmden neredeyse tamamen uzaklaştı. Fransa'da solun zayıflamasıyla birlikte FN sol söylemleri de kullanarak alt sınıflara daha da fazla hitap etmeye çalışmaya başladı. 2011 Nice konuşmasında Marie Le Pen bu söylemleri Fransa'da komünist ve sosyalist partilerin erimesini vurgulayarak dile getirdi. Bir nevi politikasına "etno sosyalist" bir boyut kazandırdı (Reynié, 2019, S. 54). Sağ, solun söylemlerini ödünç alarak sosyal politikaları kendisinin de alt sınıfların lehine değiştirebileceğini seçmenlere inandırmaya çalışmaktadır. Bunu da FN (ulusal cephe) yerine RN'yi (Rassemblement National: ulusal birlik) getirerek partisinin adını yeni vaat ve politikalarına uygun olacak şekilde değiştirerek yapmaktadır.

Bu partilerin ortak temalarından biri de yine, Avrupa'nın banalleşmesi, sıradanlaşması, Avrupa fikrinin heyecan vermemesi.

İtalya’da demokrasinin bir tür popülokratiye dönüşmesi tehlikesinin (Pouthier, 2019, S. 68) bulunması, Lega’nın etno popülizmiyle Berlusconi’nin medyatik popülizminin kombinasyonu ve son M5S, Lega koalisyonu, bunun açık göstergeleridir.

Tüm bunlar gösteriyor ki, liberal demokrasi ulusun çıkarlarını gözetemiyor. Onun yerine illiberal (liberal olmayan) bir demokrasi öneriliyor. Bu Macaristan ve Polonya gibi orta Avrupa ülkelerinde sosyalist deney sonrası oluşturulmaya çalışılan yeni bir kimliği imliyor. Bu ülkeler ayrıca, Batı Avrupa’nın ucuz imalat atölyelerine dönüşmüş durumdadır, özellikle de otomobil ve tekstil sanayiinde bu böyledir. Elbette ki Doğu ve Orta Avrupa ülkeleri AB’ye girdikten sonra geliştiler, zenginleştiler fakat Avrupa’nın periferisinde kalmaktan kurtulamadılar. Bu da toplumsal psikolojiyi derinden etkilemeye devam etmektedir. Bu ülke vatandaşları arasında kendilerine haksızlık yapıldığı ve adaletsiz davranıldığı hissi güçlenmektedir. Bu ülkelerdeki nüfusun göçmenlik, az çocuk yapma gibi demografik nedenlerden dolayı azalması da bir kimlik bunalımının ortaya çıkmasına yol açmaktadır. AB’nin normatif, finansal ve politik gücünün azalması bu durumu daha da kötüleştirmekte ve popülist adı verilen aşırı, ılıman veya henüz net olarak tanımlanmamış sağcı-milliyetçi akımları güçlendirmektedir.

Jaroslav Kaczinsky 2006’da Polonya parlamentosundaki bir konuşmasında “lumpenliberalizm” kavramından söz eder (Krakovsky, 2019, S. 88-9). Bu sınırsız, kuralsız, ulusal egemenliğin zayıflamış olduğu bir liberalizm anlayışı demektir. Bir tür varoluşsal ve kimliksel kriz içinde bulunan doğu ve orta Avrupa ülkelerinin bilhassa sağcı-milliyetçi siyasetçileri toplumsal, ekonomik ve siyasal sorunlarının liberal sistemden kaynaklandığını öne sürmektedir. Bu akımlar birey ile devlet arasında liberal sözleşme yerine yeni bir sözleşmenin tesis edilmesini savunuyorlar. Böylece birey ile toplum, birey ile devlet arasında daha güçlü bir aidiyet hissinin geliştirilebileceğini düşünüyorlar.

Liberal demokrasinin krizi yeni toplumsal sözleşmelerin yapılması gerektiği fikrini güçlendiriyor. Geleneksel aile, devlet, din ve diğer pek çok değer üzerinden aşırı liberalizmin yarattığı krizlerin üstesinden gelineceği fikri aşılanıyor. Sistem karşıtı hareketler genellikle sol ile özdeşleştirilmiştir fakat artık güçlü bir aşırı sağ sistem karşıtı hareket ortaya çıkmıştır. Bunların bir kısmına popülist olarak tanımlanmaktadır.

Uluslar şundan şikâyet etmektedirler: kendi kaderimizi tayin edemiyoruz dolayısıyla illiberal bir demokrasi istiyoruz. Fakat bu illiberal demokrasi büyük ölçüde otoriterliğe kayıyor ve bu otoriterlik gücünü sessiz çoğunluktan aldığını iddia ediyor. Burada şöyle bir soru da sormak lazım. Tüm liberalizm, Avrupa Birliği veya küreselleşme eleştirileri zorunlu olarak popülist kökenli midir? Bunu söylemek güç zira popülist denilen partiler bir hayli sol söylemden de yararlanmakta bir tür etno-sosyalizmi desteklemektedirler.

Orbán'ın AB'nin "nihilist liberaller" tarafından yönetildiğini öne sürmesi ve hakiki Avrupa'nın liberal olmaktan ziyade illiberal demokratik ve Hıristiyan olduğunu ve kendilerinin bu "hakiki Avrupa'yı temsil ettiklerini vurgulaması (Werner, 2019, S. 112) dikkate değerdir. Bu çerçevede AB tirandır fakat bu noktada Orta ve Doğu Avrupalı siyasilerin düştüğü bir çelişkili durum bulunmaktadır: bu bölgeler Batı Avrupa'ya en çok göç veren ülkelerdir ve belki de bu göç dalgası dolaylı bir şekilde Brexit'e yol açmıştır.

Bu bağlamda, Avrupa Birliği'nin dünya meselelerindeki rolünü artırma gayretleri 1970'li yıllardan beri tartışılmaktadır. Tabii olarak, bu alan geniş çaplı bir uzlaşmayı gerektirmektedir fakat uzlaşmayı sağlamak gittikçe güçleşmektedir. "Yozlaşmış elitlere" karşı "saf halkı" öne çıkardıklarını ileri süren, genel iradenin AB içinde yeterince temsil edilmediğini düşünen (Berlo & Natovski, 2020, S. 191-192) Avrupa'nın yeni sağcılarını "halka yabancılaşmış", Brüksel'den karar alan bürokrat ve teknokratlara savaş ilan etmiştir. EFDD (Özgürlüğün ve Doğrudan Demokrasinin Avrupası) grubu 2014 ile 2019 arasında AB Parlamentosu'nda bu görüşleri sık sık dile getirmiştir.

4. SONUÇ

Popülist denilen siyasal parti veya akımların başarılarını genel olarak kısa vadeli etkenlere bağlama eğilimindeyiz. Ekonomik kriz veya Suriye iç savaşı gibi olaylar bu hareketlerin güçlenmesine yardımcı olmuşlardır. Bu da bu hareketlerin geçici ve uzun vadede etkisiz olabilecekleri yanılsamasını beraberinde getirebilir. Fakat uzun vadede bu aşırı hareketlere yönelen seçmenler ana akım partilere dönebilirler. Krizden çıkış ve bu partilerin nepotist ve klientelist karakteri bu partilerin oy kaybına yol açabilir. Her hâlükârda Avrupa'daki siyasetin geleceğinde

milliyetçi, sağcı, popülist çizgideki partiler ve hareketler belirleyici olacaklardır.

Avrupa’da sosyal demokratlar sağ popülist hareketlere yeterince karşılık verememektedir. Muhafazakâr partiler ise Britanya’da olduğu gibi yeni sağın söylem ve politikalarını kısmen benimsemiş gibi görünmektedirler. Bir bakıma, yeni milliyetçi sağcı popülist hareketler tamamen merkeze gelip iktidarı ele geçiremeseler de söylemlerinin etkileri merkezin ve iktidarın yeniden biçimlenmesine ve merkez partilerinin, özellikle muhafazakâr ve sağ partilerin, onların savundukları politikaların önemli bir kısmını benimsemesine yol açmaktadır. Bu durum karşısında sol küreselleşme ve eşitsizliklerin derinleşmesine çareler sunmadığı gibi popülist, radikal sağa da etkili yanıtlar vermekte zorlanmaktadır. Solun muhafazakârlar gibi yeni sağın keskin söylemlerini benimsemesi daha güçtür. Fakat sol içinde de Avrupa iktidarı ve kurumlarının işleyişi gittikçe daha çok anti demokratik bir şey olarak değerlendirilmektedir.

Avrupa’ya bu kuşkucu bakış ve güvensizlik ekonomik toplumsal meseleleri daha karmaşık hale getiriyor, popülizm ise sadeleştiriyor, indirgiyor, basitleştiriyor; güçlü ve tek bir etik, sosyolojik ve ideolojik anlayışı merkeze taşımak istiyor. Kişi kültürünü, Mesihçi anlayışları, kurtarıcı önderi, kusursuz lideri yeniden sahneye taşıyor, tabii bunu daha az sert bir otoriterlikle yapıyor ve merkez siyaset üzerinde gittikçe daha fazla belirleyici oluyor. Muhafazakârlar, sosyal demokratlar ve Hıristiyan demokratlardan oluşan merkez siyaset politika üretirken popülist denen siyaset tarzını dikkate almak zorunda kalıyor.

Berlin duvarının yıkılışı uzunca bir süre liberal demokrasinin mutlak zaferi olarak değerlendirildi fakat artık buna kuşkuyla bakanların sayısı artıyor. Temsili demokrasi tehdit altında ve bazı yerlerde hızla aşınmakta. Abraham Lincoln’ın meşhur demokrasi tanımı, halkın halk tarafından halk için yönetilmesi popülist denilen oluşumların da sığındığı bir retorik olarak önümüzde duruyor.

Halkın halk tarafından yönetilmediği fikrinin aralarında her geçen güçlendiği Avrupa halkları AB kurumlarına olduğu kadar ulusal kurumlarına da yönelik bir güven kaybı yaşıyor. Daha doğrusu AB kurumlarıyla ulusal kurumlar arasındaki sınırlar muğlaklaşıyor ve tepkiler aynı anda her iki tarafa yöneltiliyor. Dolayısıyla, Avrupa halkları arasında ulusal kurumlara duyulan güvensizlik doğrudan AB kurumlarına yönelik

bir güvensizliğe de yol açıyor.

Güvencesiz bir iş yaşamına mahkûm edilen geniş bir sınıf geçici ve standart dışı işleri güvencesiz bir şekilde yapmaya, çağrı ve sipariş üzeri çalışmaya mecbur bırakılıyor ve bulabildikleri işler de genellikle eğitim düzeylerinin altında oluyor. Bu sınıf şimdi, henüz kısmi düzeyde de olsa, kendisini bir tür popülist milliyetçilikle ifade etmeye başlıyor.

5. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

6. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

7. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve ilgili kurum ve kuruluşlardan gerekli izinler alınmıştır.

8. KAYNAKÇA

- Berman, Sheri. *Democracy in europe being reconsidered from top to bottom*, Journal of International Affairs, 2017; 71 (1), 175-178.
- Bram Spruyt, Gil Keppens and Filip Van Droogenbroeck. *Who supports populism and what attracts people to it?*, Political Research Quarterly, 2016; 69 (2), 335-346.
- Giraud, P- N. (2018). *L'Homme inutile: une économie politique du populisme*, Odile Jacob Poches, Paris.
- Krakovsky, R. (2019). *Les démocraties illibérales en europe centrale. L'europe et ses populismes*. ETVDES Les Essentiels, Paris.
- Landau, David. *Populist constitutions*, The University of Chicago Law Review, 2018; 85 (2), 521-544.
- Leconte, Cécile. *From pathology to mainstream phenomenon: reviewing the euroscepticism debate in research and theory*, International Political Science Review, 2015; 36 (3), 250-263.
- Milan, v. B. & Michal, N. (2020). *When contestation is the norm: the position of populist parties in the european parliament towards conflicts in europe's neighbourhood. European union contested: foreign policy in a new global context*. Springer, Cham.

- Müller, J-W. (2019). Un ‘moment’ populiste en europe. L'europe et ses populismes. Les Essentiels, Paris.
- Omar García Olascoaga, Gonzalo Celorio Morayta and Bernardo Mabire. *El extremismo político en escandinavia ... ¿Ocaso de la socialdemocracia?*, 2018; 58 (4), 805-848.
- Pouthier, J-L. (2019). Italie, Les dangers du populisme. L'europe et ses populismes. ETVDES Les Essentiels, Paris.
- Reynié, D. (2019). Le populisme patrimonial en Europe. L'Europe et ses populismes. Les Essentiels, Paris.
- Rioux, J. P. (2019). Préface à l'europe et ses populismes. L'europe et ses populismes. ETVDES Les Essentiels, Paris.
- Rivero, Ángel. *El final de las ideologías y la vuelta del extremismo político a europa*, Cuadernos de Pensamiento Político, 2015; 45, 197-206.
- Valadier, P. (2019). Les populismes et l'appel au ‘peuple’. L'europe et ses populismes. ETVDES Les Essentiels, Paris.
- Yann Algan, Sergei Guriev, Elias Papaioannou and Evgenia Passari. *The european trust Crisis and the rise of populism*, Brookings Papers on Economic Activity, 2017; 309-382.

KENTSEL ÇÖKÜNTÜ ALANLARI ÜZERİNE TEORİK BİR TARTIŞMA¹

Makale Gönderim Tarihi: 05.03.2020

Yayına Kabul Tarihi: 23.09.2020

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 11, Sayı, Ek Sayı 1,
2020
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Eser ERGÖNÜL

Arş. Gör.
Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
Ankara, Türkiye
eserergonul@hacettepe.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3883-4129

Uğur SADIOĞLU

Doç. Dr.
Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
Ankara, Türkiye
Siyaset Bilimi ve Kamu
Yönetimi
ugursadi@hacettepe.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2454-4163

ÖZ | Literatürde kentsel çöküntü kavramı; kentin merkezine yakın bir mekânda yer alan eski bir mahallenin “normal oturma alanı” kimliğini kaybetmesi ve bu duruma bağlı olarak mekânsal, sosyal, fiziksel ve kültürel özelliklerinin değişmesi anlamında kullanılmaktadır. Middleton kent merkezlerindeki çöküntüyü yoksulluk, yeni iş fırsatlarının yaratılmaması ve çevre kalitesinin düşmesi ile açıklamaktadır. Ona göre, şartları çeşitli nedenlerden dolayı kötüleşen mekanlar alt gelir grupları tarafından tercih edilmekte ve böylece mekânın çöküntüleşme süreci hızlanmaktadır.

Her türlü kentsel bozulmayı aynı nedene dayandırmak mümkün müdür veya bu çöküntüleşme sürecini tek bir tipoloji açıklamaya yeterli midir? Kent merkezlerinde çöküntü alanlarının oluşmasını farklı nedenlere dayandıran çeşitli uygulamalı çalışmalar bulunmaktadır. Bu kuramlar sorunu temelde üç perspektifle ele almaktadır. Bunlar; kentsel ekolojik kuram, tarihselci kuram ve ekonomik süreçler kuramıdır. Çalışmanın temel amacı; üç kuramı karşılaştırarak kent merkezlerindeki çöküntüleşme sürecini hangi nedenlere dayandırdıklarını tartışmaktır. Çalışma kapsamında kuramsal tartışmalardan yola çıkılarak Türkiye kentlerindeki çöküntü alanı sayılabilecek kentsel mekanları hangi kuramın açıklamakta geçerli olduğu veya olmadığı sorgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çöküntü alanları, Chicago Okulu, Türkiye kentleri

JEL kodları: 018, R31, R52

Alanı: Kentleşme Politikaları

Türü: Derleme

DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.008

Atıfta bulunmak için: Ergönül, E., & Sadioğlu, U. (2020). Kentsel çöküntü alanları üzerine teorik bir tartışma. *KAÜİBFD*, 11(Ek Sayı 1), 155-180.

¹ Bu çalışma, 5-7 Mart 2020 tarihleri arasında düzenlenen I. Ulusal Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Kongresi'nde sunulmuş olan çalışmanın genişletilmiş ve güncellenmiş halidir.

A THEORETICAL DISCUSSION ON URBAN DETERIORATED AREA

Article Submission Date: 05.03.2020 Accepted Date: 23.09.2020

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 11, Issue Suppl 1, 2020
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Eser ERGÖNÜL

Research Assistant
Hacettepe University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
Ankara, Turkey
eserkasaplar@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3883-
4129

Uğur SADIOĞLU

Associate Professor
Hacettepe University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
Ankara, Turkey
ugursadi@hacettepe.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2454-
4163

ABSTRACT | The concept of urban collapse in the literature is used in the sense of losing its identity as the “normal living area” of an old neighborhood located in a place close to the center or the center of the city and changing its spatial, social, physical and cultural characteristics. Middleton (1991) explains the urban deteriorated area with poverty, lack of new job opportunities and reduced environmental quality. According to him, the places whose conditions deteriorate for various reasons are invaded by the lower income, and thus the process of collapse of the space is accelerated.

Is it possible to base all kinds of urban tissue deterioration on the same reason, or is it sufficient to explain this depression process in a single typology? There are various applied studies based on different reasons for the formation of urban deteriorated areas in urban centers. These theories deal with the problem in three perspectives. These are urban ecological, historical and economic processes theory.

In this context, the main purpose of the study is to compare the three theories and to discuss the reasons for the collapse process in the city centers. Then on the basis of the discussions of the theory which is valid or not valid for Turkey cities was questioned.

Keywords: *Urban deteriorated areas, Chicago school, the cities of Turkey*

Jel codes: *O18, R31, R52*

Scope: *Urbanization policy*

Type: *Review*

Cite this Paper: Ergönül, E., & Sadioğlu, U. (2020). A theoretical discussion on urban deteriorated area. *KAUJEASF*, 11(Suppl 1), 155-180.

1. GİRİŞ

Çöküntüleşme kavramı kentin yapısal formunda ve sosyo-kültürel dokusundaki olumsuz yöndeki değişimi anlatmak için kullanılmaktadır. Ülke kentlerinin merkezlerindeki yaşanan çöküntüleşme problemleriyle nüfusun değişen ekonomik ve sosyal dengesinin yakından ilişkisi vardır. Çöküntüleşme genel olarak orta ve üst gelir grubuna mensup nüfusun kent merkezini terk ederek kent çeperinde yeni inşa edilen konut alanlarına yönelmesiyle (süzülme) oluşmaktadır. Merkezde kalan ya da buraya yerleşen alt gelir gruplarının çeşitli nedenlerden dolayı konutlara gerekli yatırımı yapmaması veya yapamaması nedeniyle bölgelerin çöküntüleşme süreci hızlanmaktadır. Diğer taraftan, yeni yerleşim yerleri ya da ticari alanların ortaya çıkması sürecinde, özel ya da kamu kaynakları ile yatırım yapan aktörlerin kent merkezlerini öncelik sıralamasından programlı ya da programsız olarak çıkarması da çöküntü sürecine yön verebilmektedir.

Çöküntüleşme kavramı sadece fiziki olarak eskimeyi değil, aynı zamanda sosyal yapıda ortaya çıkan bozulmaları da içine alan çok boyutlu sosyolojik bir kavramdır (Uyan, 2008, s. 6). Literatürde bir alanın çöküntüleşme sürecine girdiğini belirlemek için 3 (üç) kriterin kullanıldığı görülmektedir. Bunlar; yapısal (fiziki) çökme, sosyo-kültürel gerileme ve ekonomik gerilemedir. Kent merkezindeki eski mekanların ve kamusal alanların yerine farklı bölgelerde yenilerinin yapılarak eskilerinin terk edilmesi sonucunda veya farklı kullanma ve yapılarla ilgilenmeme gibi nedenlerle eski yapıların zamanla metruk hale gelmesi çöküntüleşme sürecinin yapısal (fiziki) boyutudur (Çağlayandereli, 2005, s.2). Orta ve üst gelir gruplarının kent merkezini terk etmesiyle birlikte bölgede eğitim düzeyi düşük, kariyer mesleği olmayan ve kentli olmayan bir sosyal dokunun hâkim hale gelmesi ise sürecin sosyo-kültürel gerileme boyutunu oluşturmaktadır. Son olarak, çöküntü alanlarındaki ekonomik gerileme yatırımların ve iş olanaklarının altyapısı yeni ve daha kaliteli kentsel alanlara kayması sonucunda istihdamın kent merkezini terk etmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Dünyanın birçok yerinde kent merkezinde ya da merkeze yakın mahallelerde yoksulluk yuvalarının olduğu ve bunların eski konutlar arasında veya yanlarında üst üste kümelenmiş olarak yer aldığı bilinmektedir. Buradan hareketle çöküntü mahalleleri gibi çeşitli kentsel doku bozulmalarının genel geçer bir olgu olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Buraya kadar

anlatılanlarda literatürde fikir birliği sağlanmış görünmektedir. Ancak her türlü kentsel doku bozulmasını aynı nedene dayandırmak mümkün müdür veya bu çöküntüleşme sürecini tek bir tipoloji açıklamaya yeterli midir? Bu sorulara henüz tam bir cevap verilebilmiş değildir.

Kentleşme teorileri içerisinde çöküntü alanlarının oluşma nedenleri 1920’li yıllardan beri araştırmacıların ilgisini çekmiş ve bu konuda çeşitli tezler üretilmiştir. Ancak mekân deformasyonunun her yerde farklı nedenlere dayanabileceği ve bu konudaki kamu gücünün (merkezi yönetim ve yerel yönetimlerin) rolü özellikle Batı dışındaki ülkelerde yeterince araştırılmamıştır.

Ülkemizde kent merkezlerine ilgi gösteren araştırmacıların önemli bir bölümü kent merkezlerinin yapısı-işlevleri ve buralardaki değişimleri, ya Batı sanayi kentleri için üretilmiş kuramlar ile ya da görgül örnekleri sömürge kentlerine dayanan modernleşme kuramları ile açıklamaya çalışmaktadırlar. Tekeli bu önermeyi daha da genelleyerek “...denebilir ki Türkiye’deki kent araştırmaları büyük ölçüde Chicago okulunun paradigması içinde kalmıştır. Yeni Marksist okulun çalışmaları da daha çok bu paradigmaya eklenerek kullanılmış” demektedir (Tekeli, 1991).

Şimdiye kadarki kent çalışmaları genellikle çöküntü bölgelerinin ıslahı için yapılan kentsel dönüşüm çalışmalarını incelemiştir. Kentsel dönüşümün nasıl gerçekleştirilmesi gerektiği, aktörlerin süreç içerisindeki rolleri ve uygulama sonunda bölgede ortaya çıkan ekonomik ve sosyal yapılar incelenmiştir. Ancak sürecin en başında bu bölgelerin neden, ne zaman ve nasıl “çöktüğü” retrospektif olarak inceleme konusu olmamış, olduysa bile bu süreçteki kamusal ve diğer aktörlerin sorumluluğu görmezden gelinerek yok sayılmıştır.

Kentteki yoksulluğun fark edilir boyutlara ulaşması üzerinde 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren çöküntü bölgelerini konu edinen uygulamalı araştırmalar başlatılmıştır. Bu kuramlar sorunu temelde üç perspektifle ele almaktadır. Bunlar; kentsel ekolojik kuram, tarihselci kuram ve ekonomik süreçler kuramıdır.

Bu çalışmada öncelikle çöküntü alanlarıyla ilgili olarak literatür değerlendirmesi yapılarak çöküntüleşme kavramının nasıl tanımlandığı, çöküntü alanları ile gecekondu arasında nasıl bir ayırım yapıldığı ve çöküntüleşmenin sebeplerinin nasıl belirlendiğine bakılmaktadır. Devam eden bölümlerde ise bu süreçle ilgili ampirik çalışmalara dayanan üç temel kuramla ilgili bilgiler verilerek, bu kuramların çöküntüleşme sürecini nasıl ele aldıkları değerlendirilmektedir. Son olarak, bu bilgilere dayanarak 1980’li yıllardan

İtibaren kentleşme politikalarında neoliberalleşme eğilimi görülen Türkiye kentlerinde yaşanan çöküntüleşme sürecinin bu kuramlardan hangisine daha yakın olduğu veya olmadığı tartışılarak Türkiye kent merkezleri ve çevre mahalleri için genel bir analiz yapılmaya çalışılmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ülkemizde kent araştırmaları içinde çöküntü alanı kavramı sıklıkla başka kavramların yerine kullanılmaktadır. Bu nedenle kavramla ilgili görgül kuramlara geçmeden önce çöküntü alanının ne demek olduğunu doğru bir şekilde tanımlamak ve yerine kullanılan kavramlar olan “gecekondu”, “varoş”, “getto” veya “slum” ile arasındaki farklara değinmek doğru olacaktır. Öncelikle, çöküntü alanlarının sanayileşme ile doğrudan ilgisi vardır. Batıdaki kadar hızlı ve yoğun bir sanayileşme sürecinden geçmeyen Türkiye’de şimdiye kadar çöküntü alanları üzerine yeterince tartışma olmamasının veya kavram karmaşasının nedeni bu tarihsel deneyim farklılığından kaynaklanmaktadır.

Çağlayandereli vd. (2018, s. 661) düzensiz ve denetimsiz yerleşim yerlerinin tümüne “*squatter*” denildiğini ifade ederek; gecekondu ve metruk alanlar (*slum*) gibi yerlerin bu kavram altında yer aldığını belirtmişlerdir. Bu iki tip yerleşim birimi birbirine benzer olmakla birlikte farklı şeylerdir. Gecekondu ‘umudun başladığı yer’ iken, metruk alanlar ‘umudun bittiği’ yerlerdir (Karpas’tan akt. Çağlayandereli, Mazlum, Tanaydın). Varoş kavramı ise gecekonduya farklı bir mekân ve kültür olarak ele alınmakla birlikte gecekonduların yeni görünümüdür. Buna ilave olarak sosyal dışlanma varoş için belirleyici bir özelliktir.

Gecekondu mahalleleri güvensizliğin yoğun olarak yaşandığı kanalizasyon, arıtma, sıhhi tesisat, temiz su, elektrik veya asfalt yollar gibi bir veya daha fazla kentsel hizmet ve altyapının bulunmadığı standart altı konutların oluşturduğu bölgeler olarak tanımlanmaktadır (Davis, 2006, s. 7-8). Webster (2020) sözlüğe göre ise ‘slum’, (metruk alanlar) kalabalık, eskimiş konutlar, yoksulluk ve sosyal düzensizlik ile ön plana çıkan yoğun nüfuslu kentsel alandır. Clinard (akt. Akdiş, 1990, s. 26) ise kavramı şu şekilde tanımlamıştır, “fiziksel olarak sağlıksız koşullara sahip, yüksek yoğunlukta ve toplumun genelinden izole edilmiş insanların ve dayanışma tiplerinin gözlendiği kentsel mekanlardır. Kent merkezinde konut ve iş alanları arasında yer almaktadır”.

Keleş de metruk alanlar ve gecekondu kavramlarını birbirinden ayırır.

Keleş'e (2013, s. 500) göre, gecekondular geliştirmekte olan ülkelerin birçoğunda olmakla birlikte benzer koşullar içinde benzer nedenlere dayanmaktadırlar. Gecekondular kırsaldan kentlere nüfus akımlarının ve bu ülkelerin toplumsal ile ekonomik gelişme düzeyinin doğrudan ürünleridir. Geliştirmekte olan ülkelerde konut arzında görülen açık da kentlere göç edenleri bu tür evler yapmaya zorlamaktadır (Keleş, 2013, s. 500). Geliştirmekte olan ülkelerde bu yoksulluk yuvalarının adı birbirinden farklı olmakla birlikte görünümüleri ve sebepleri hep benzerdir. Ancak, göçün yaşandığı döneme, gerçekleştiği coğrafya ve iklimin özelliklerine göre yapılar inşa edilirken kullanılan malzemeler farklılık göstermektedir.

Diğer yandan, gelişmiş ve sanayileşme sürecini tamamlamış Batı ülkelerinin büyük kentlerindeki metruk alanlar -Keleş bu tür yerleşimlere slum demektedir- ise gecekondular tipinde yerleşimlerden tamamen farklıdır. Her iki tip yerleşimde ikamet edenlerin sosyo-ekonomik durumları benzer olmakla birlikte, gelişmiş ülkelerdeki çöküntü alanları gerek yapıların fiziksel durumu gerekse bu yerleşimlerin oluşma nedeni açısından gecekondulardan ayrılmaktadır. Keleş (2013, s. 501) bu iki tip yerleşim biçimi arasındaki farklılıkları şu şekilde özetlemektedir:

- Gecekonduların çoğu tek katlı, tek odalı, bahçesinde ağaçları ve kümesi olan barınaklardır. Metruk alanlar ise genellikle çok katlı, içerisinde birden çok ailenin yaşadığı, ağaçsız ve eski yapılarıdır.
- Gecekonduda yaşayanlar köy asıllıdır, bir veya iki kuşaktır kentte ikamet etmektedirler. Metruk alanlarda oturanlar ise aslen kentlidir.
- Gecekondularda nüfus ve barınma yoğunluğu hane başına yüksek olmakla birlikte, metruk alanlarda hektar başına nüfus gecekondulardan çok daha yüksektir.
- Gecekondular bir ailenin barınma ihtiyacını karşılamaya yönelik yerleşme amacıyla kurulmuş yapılarıdır. Metruk alanlarda ikamet edenler ise mevcut binada geçici bir şekilde konaklamak amacıyla daireyi kiralamışlardır. Bu nedenden dolayı da gecekondulardaki kiracılık oranı çok düşükken metruk alanlarda bu oran yüksektir.
- Gecekondular bölgeyi kimi özel durumlar dışında (kent merkezinin zaman içinde değişmesi ya da kentin büyümesi gibi)

kentlerin merkezinin dışında çevresinde yer alır. Metruk alanlar ise kentlerin merkezinde yer alır.

Arık (2019, s. 283-284) ise, benzer yerleşim birimlerini getto, banliyö ve gecekondular olarak ayırarak aralarındaki farkları özetlemiştir. Buna göre getto kendine özgü yaşam biçimi olan ve bu yaşam biçimine bağlı olarak kurumsal ilişkileri olan, etnik, dini ve politik dışlanmanın yüksek düzeyde yaşandığı yerleşim birimlerdir. Banliyö ise post-kolonyal göç sonucu ortaya çıkmış, sanayileşme ile ortaya çıkan hızlı kentleşmeye çözüm amaçlı, planlı ve devlet politikalarının bir sonucudur. Gecekondular ise sanayileşme ile uyumlu olmayan yoğun iç göç sonucu kaçak şekilde yapılaşmış yerleşim birimleridir.

Gecekondular umutların başladığı yerlerdir. Kırsaldan kente göç edenler aslında bir “umut” peşinde bu yola düşmüşlerdir. Göç sürecinin tüm belirsizlik ve kaosu rağmen daha iyi bir sağlık hizmeti, eğitim olanağı, güvenli yaşam ve istihdam fırsatı için tüm bu maliyetlere katlanmaktadırlar. “Umut mekanları” denilen gecekondularda ikamet edenler ‘daha iyiye’ ulaşabilmek için çaba harcarlar (Arık, 2019, s. 283). Metruk alanlarda ikamet edenlerin kente entegre olmak gibi bir amaçları olmamakla birlikte tek mesele çoğunlukla sadece ‘hayatta kalmak’tır.

Gecekondular ve metruk alanlar arasındaki farklara benzer şekilde Amerikan ve Avrupa kentlerinde de yoksulluk yuvalarının farklı görünüşleri vardır. “Yoksulların yoğun olarak metruk merkezlerle ‘donut’ biçimli Amerikan kentleri ile göçmen ve işsiz nüfusun dış mahallelerde çok katlı binalara sıkıştırıldığı Avrupa’daki ‘tabak’ biçimli kentler arasında bir ayrım vardır. Amerika’daki yoksullar, deyim yerindeyse, Merkür’de yaşarken Avrupa’daki yoksullar Neptün veya Plüton’da yaşar” (Davis, 2007, s. 46).

Çalışmada kullanılan ‘çöküntü alanı’ kavramı ise aslında tüm bu kavramlara benzer ancak bir yanı sıra onlardan ayrılan bir dizi özelliğe sahiptir. Kentsel alanlarda çöküntüleşme, zaman içinde eskiyen kentsel alanların yenilenmemesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kent merkezlerinde alt gelir gruplarının ikamet ettiği konut alanları, kentin merkezinde kalmış, eski sanayi ve ticaret alanlarına yakın kentsel çöküntülerin görüldüğü mekanlardır (Uyan, 2008, s. 6). Kentlerin merkezlerinde görülen bu çöküntünün temel sebebi farklı gelir gruplarının kentteki varlığı, gelir dağılımındaki eşitsizliklerdir.

Kentlerde farklı gelir gruplarının yarattığı bu çeşitlilik genellikle

olumlu bir özellik olarak kabul edilirken, farklı gruplar tarafından tercih edilen çevresel nitelik ve eşitsizlik, toplumlar arasında var olan genel ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin sonucu olarak kabul edilir. Ancak zaman zaman bu farklılaşmalar çok öteye gidebilmekte ve kentlerin bazı bölgelerinde yaşam koşulları kabul edilemez hale gelmektedir. Bu sorun alanları, sosyal ve ekonomik açıdan çöküntü içerisindeki mahalleleri diğer bir ifadeyle kentsel çöküntü alanlarını tanımlamaktadır (Andersen'den akt. Uyan, 2008, s. 7).

İngilizce kaynaklarda geçen “*degeneration, urban decline, deprived inner city, declining inner city, urban ruined area, urban blighted area*” gibi kavramların hepsi Türkçeye çöküntü alanı/bölgesi olarak çevrilmektedir. Kavramın ilk kez yaygın olarak 1925 yılında Chicago okulu kentsel ekolojik kuramcılarınca *deteriorated area* olarak kullanılmıştır. Bu çalışmada kullanılan çöküntü kavramı Keleş'in sanayileşmiş Batı kentlerinde görülen metruk alanları (slumları) tanımladığı yerleşim biçimlerine denk gelmektedir. Çalışmanın devamında bu kavramsal zemin ve sınırlılık içerisinde konuyla ilgili kuramlar ve Türkiye kentleri için yapılan analiz sunulmaktadır.

3. KENTSEL EKOLOJİK KURAM

20. yüzyıl boyunca sosyal bilimler alanında önemli fikirler üretmiş olan Chicago Okulu 1892 yılında Chicago Üniversitesi altında kurulmuştur. 1920'li yıllardan 1950'lere kadar kent sosyolojisi üzerine araştırmalar yapılan okulda kentsel ekoloji kuramının temelleri atılmıştır. 1915 yılında Robert Park, ekolojik bakış açısıyla *Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışının Araştırılması Üzerine Öneriler* adlı makalesini yayımlamıştır. 1919 yılında Chicago'daki siyahilerin ayaklanmalarının ardından kamu yöneticileri üniversiteye bağış yaparak ayaklanmaların nedenlerinin araştırılmasını istemiştir. Yaklaşık 20 yıl süren proje kapsamında Park ve diğerleri (E. W. Burgess ve R. McKenzie) çeşitli araştırmalar yapmıştır. Bunun üzerine 1925 yılında araştırmacıların raporlarının teorik sonuçlarını özetleyen ve Park'ın 1915 yılındaki makalesinden oluşan kentsel ekolojik kuramın temel eseri olan *Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışının Araştırılması Üzerine Öneriler* adlı kitap yayımlanmıştır (Arlı, 2016, s. 22).

1920'lerden 1940'lara kadar Chicago Üniversitesi bünyesinde olan Robert E. Park, Ernest Burgess ve Louis Wirth, uzun yıllar boyunca kent sosyolojisindeki araştırmaların ve teorilerin ana temellerini oluşturan düşünceler

geliştirmişlerdir (Serter, 2013, s. 69). Böylece ilk kez Chicago Okulu ile başlayan sistematik ve kümülatif kent sosyolojisi içinde kent olgusu ekolojik çevreye benzer bir fiziksel çevre içinde ele alınmaya başlamıştır.

Chicago Okulunun 2 (iki) temel düşüncesi kent sosyolojisinde özellikle etkili olmuş ve ilgi çekmiştir. Bu düşüncelerden ilki, kentsel kademelenmeye yönelik olan kentsel ekolojik teoridir. Diğer teori ise Louis Wirth tarafından geliştirilen kentlerde yaşamının evrensel özelliklerini tanımlamayı amaçlayan 'bir yaşam biçimi olarak kentleşme'dir (Pınarcıoğlu, Kanbak, Şiriner, 2010, s. 80). Bu yaklaşım içerisinde kentte yaşayan insanın kentsel yaşamının kırsal yaşamdan farklılıklarının altı çizilerek kent kültürel bir öge olarak ele alınmaktadır (Serter, 2013, s. 69). Wirth'e (2002, s. 78) göre, kent insana sadece iş ve yerleşim fırsatları sunan bir mekân değildir. Kent, insanları kendine çeken, türlü bölgeleri, insanları ve etkinlikleri bir düzene göre biçimlendiren ekonomik, siyasal ve kültürel yaşamın öncüsü ve denetleyicisidir. Wirth, kent problemini bir şahsiyet ve zihniyet problemi olarak ele almıştır (Bahçeci, 2013, s. 5).

Kentsel ekolojik kuram kent sorunlarını ekolojiden ödünç alınan fikir ve yaklaşımlarla açıklamaya çalışmıştır. Kurama göre şehir yapay bir olgu veya önceki düzenden kalanların yeniden düzenlenmesi değildir. Şehir, insan doğasının gerçek niteliğini içerisinde barındırır (Arlı, 2016, s. 33). Kentsel ekolojiye göre kent içinde göçler sonucu oluşan çöküntü bölgeleri insanın doğası ile ilgilidir. Park, Burgess ve McKenzie kentleri, tıpkı ekolojik sistemde olduğu gibi çevresel uyum sağlamaya çalışan toplumsal gruplar ve bireylerin rekabeti ile oluşan ekolojik çevrelere benzer fiziksel çevreler olarak tanımlamıştır. Rekabette belirleyici olan unsur ise merkezi mekânların işgal edilmesi ve bu rekabetin sonucu olarak kentin çevreye doğru genişleyerek metropoliten formlar oluşturmasıdır (Kurtuluş, 2010, s.182).

Ekoloji bitki ve hayvanları doğada oldukları haliyle göz önüne alan ve canlıların karşılıklı bağımlılığını ve her bireyin kendi çevresiyle ilişkisini çalışan bir disiplindir. İnsan ekolojisinin araştırma alanı ise; insanların çevrenin seçici, dağıtıcı ve toplayıcı kuvvetlerinin etkisi altındaki mekânsal ve zamansal ilişkileridir. İnsanların mekânsal ilişkileri rekabet ve seçilimin ürünleridir ve yeni etkenler, rekabet ilişkilerini bozduğu veya hareketliliği kolaylaştırdığı için sürekli bir değişim sürecine tabidir. İnsanların oluşturduğu kurumlar ve insan doğası, insanların belli mekânsal ilişkilerine uyum sağlamıştır. Mekânsal ilişkiler değişince toplumsal ilişkilerin fiziki temeli de değişir ve buna bağlı olarak sosyal ve siyasi sorunlar ortaya çıkar (McKenzie, 2016, s. 108).

Bu anlamda bir insan topluluğunun büyümesi veya gerilemesindeki ekolojik etkenleri belirlemek mümkündür. McKenzie'ye (2016, s.109) göre bu etmenler; ulaşım (ırmaklar, dağlar, kesişen yollar vs.), demiryolu, buharlı gemi, ulaşımın hızlanması ve ucuzlaması, iletişim araçlarının yayılması, tramvay, otomobil, yeni sanayi biçimlerinin evrimidir. Topluluk büyüdükçe sadece evler ve yollar çoğalmaz; aynı zamanda, farklılaşma ve ayırım süreçleri de başlar. Yerleşim yerleri merkezkaç kuvvetine uyar halde topluluğun merkezinden yayılırken iş merkezleri arsa değerlerinin yüksek olduğu noktalarda yoğunlaşır. Dönemsel her nüfus artışı hizmet ve konum bakımından farklılaşmayla beraber ortaya çıkar. Bu durum, topluluğun coğrafi merkezinde artan arsa değerlerini artan bina yüksekliklerini beraberinde getirir.

Topluluğun yapısal büyümesi, bitkilerin gelişiminden farklı olmayan biçimde ardışık olarak meydana gelir. Çam ormanlarının bulunduğu alanın önceden başka bitki türleri tarafından kullanılması gibi, belirli bir gelişme aşamasından önce belli hizmet ve kullanımlar, o insan topluluğunda görülmez. İnsan topluluklarındaki oluşumlar, ayrışmalar ve ilişkiler de bir istilanın ardından ortaya çıkarlar (McKenzie, 2016, s. 117). İstilanın kesintisiz sürecinin genel etkisi; gelişmiş topluluğa tanımı belli, hepsinin kendine özgü yapısı ve kültürel özellikleri olan sahalar vermektir. Bitki bilimi ile ilgilenen çevrebilimcilerin deyimiyle “doğal alanlar” olarak adlandırılırlar. Her şekilde bu seçim ve işleyiş alanları bir sürü alt oluşum ve ilişki içerir ve bunlar bir bölgenin ya da bütünüyle topluluğun organik yapısının bir parçası haline gelirler (McKenzie, 2016, s. 121).

Park, Burgess ve Mckenzie tarafından Chicago kenti üzerine yürütülen çalışmalarda bitki ve hayvan ekolojisindeki kavramlar sosyoloji alanına aktarılmaya çalışılarak “insan ekolojisi” kavramının doğması sağlanmıştır (Serter, 2013, s. 70). Kentlerde her birey yaşaması için gerekli olanı alabilmek için uzmanlaşma ve işbölümü içinde olmak durumunda olduğu için bir denge halini anlatan ekolojik düzen meydana gelmektedir (Yörükkan, 1968, s. 47-49).

Kentsel ekolojik kurama göre, kentlerde yaşamlarını sürdürmeye çalışan bireyler yaptıkları düzenlemelerle farklı semtler üretirler ve bu süreç tamamen kendiliğindedir. Böylece kentte farklı özellikte alanlar oluşmaya başlar. Şehrin nüfusu arttıkça rekabet de artar. Şehir merkezinde şartların kötüleşmesiyle birlikte zenginler merkezin çeperinden oluşan banliyölere kayar ve böylece kent merkezleri iş ve eğlence yerleri ile yoğunlaşır (Giddens'tan akt. Serter, 2016, s. 70).

Burgess'in Chicago kentini esas alarak hazırladığı ünlü “*bull's eye*” (boğa

gözü) modelinde kenti beş ayrı bölgeye ayırmıştır. Bu modelde kent merkezinin çevresinde yer alan 2 numaralı alan küçük imalathaneler tarafından işgal edilmiş geçiş bölgesidir. 3 numaralı alan ise “bozulan alanlardan endüstri alanlarına kaçmış işçilerin yaşadığı” yerlerdir (Burgess, 2016, s. 92). Bu bölgelerde sürekli olarak nüfus ve mülkiyet değişimi söz konusudur.

Hoyt ve Ullman kent merkezlerindeki sefalet mahallelerine ekolojik yasalara bağlı kalarak açıklama getirmektedirler. Onlara göre bu alanlar sanayi kentinin mekânsal ayrışması sonucunda oluşmaktadır ve bu yerler ekolojik yasaların sonucunda ortaya çıktığından buraların tamamen temizlenmesi mümkün değildir (Akdiş'ten akt. Çağlayandereli, 2005, s. 20). H. Hoyt 1939 yılında yayımlanan *The Structure and Growth of Residential Neighborhoods in American Cities* adlı çalışmasında birçok Amerikan kentinde kiralardan topladığı ampirik sonuçları derleyerek “sektör” kuramını geliştirmiştir (Aktüre, 1975, s. 120). Bu kurama göre şehrin büyümesi ve çeşitlenmesi sektörel bazda olmakta ve kentte ikamet edenler bu doğrultuda tercihlerini kullanmaktadırlar (Hoyt, 1939, s. 15-16). Ticari ve endüstriyel kullanımların merkezi iş bölgeleri yakınında genişlemesinin bir sonucu olarak, kent merkezini çevreleyen geçiş bölgeleri boşa çıkar. Bu alanlar orta ve üst ekonomik gelire sahip sınıflar için artık mevcut haliyle otopark dışında herhangi bir kullanım için istenmezler. Bu alanlarda yeni konut inşaatı da tercih edilmez; çünkü yoksulluk yuvasına yapılacak olan yeni bir evin maliyeti üreteceği yeni değerinin altında olacaktır (Hoyt, 1939, s. 108). Bu nedenle orta ve üst gelire sahip sınıflar bu bozuk alanlardan mümkün olduğunca uzağa kaçarlar. Onlardan boşalmış olan bu metruk ve bozulmuş alanlar günlük çalışanlar, işsizler, bekarlar ve ekonomik olarak marjinal gruplar tarafından işgal edilir. Böylece bahsi geçen alanlar kendiliğinden tamamen ekolojik yasalara uygun olarak çürümeye başlar ve kent merkezindeki çöküntü bölgeleri haline gelirler.

4. TARİHSELÇİ KURAM

Gideon Sjoberg *The Preindustrial City: Past and Present* adlı çalışmasında sanayileşmenin henüz tam olarak yerleşmediği toplumları inceleyerek buralardaki kentlerin yapısal niteliklerini belirlemeye çalışmıştır. Sjoberg'in amacı hem tarihsel toplumlarda hem de henüz endüstrileşme sürecine girmemiş toplumlarda sanayileşme yolunda dönüşmeden önce kentin yapısını tanımlamak ve analiz etmektir (Sjoberg, 1960, s. 4).

Sjoberg modern kentleri ve sanayi öncesi kentleri birbirinden ayırır. Kentlerin sadece feodal özellikler gösteren toplumda ve sanayi toplumunda bulunduğunu ileri sürer. Sanayi öncesi kenti de feodal toplumun bir alt sistemi olarak kurgular. Sanayileşmenin kentleri farklılaştırdığını öne sürerek kentlerdeki ekolojik, ekonomik ve toplumsal örgütlenmelere bakar. Bu örgütlenme türlerinin sanayi öncesi kentlerde farklı olduğunu belirtir (Pınarcıoğlu ve diğerleri, 2010, s. 81-82). Kentlerin neden ve nasıl geliştiğini, yayıldığını ve zayıfladığını açıklama çalışan Sjoberg teknolojiyi, toplumdaki güç yapısını ve çevreyi belirleyici etmenler olarak görür (Sjoberg, 1960, s. 64-77).

Sanayi öncesi kentin mekânsal yapısı sanayi kentinden farklı görünümündedir. Bu farklılık 3 noktada kendini göstermektedir; 1) sosyal sınıfların dağılımına göre merkezi alanda, 2) etnik, mesleki ve aile bağlarına göre uzmanlaşmış mahallelerin görülmesinde ve 3) kent mekânında konut ve işyeri farklılaşmasının olmayışında (Bal, 2018, s. 66).

Sjoberg'in çalışmasında cevap aradığı diğer bir soru ise, sanayi öncesi kentlerde neden çöküntü bölgelerinin olmadığıdır (Çağlayandereli, 2005, s. 21). Bu soruya verdiği cevap da sanayileşmenin içinde gizlidir. Sjoberg sanayi öncesi toplumlar üzerine yaptığı gözlemleri ile bu toplumların ekolojik, demografik, ekonomik, siyasal ve dinsel açıdan benzerlikleri yanında, sanayi kenti ile arasındaki temel farklılığın teknolojik yetersizlik veya bağımlı teknoloji olduğunu belirtir. "Teknolojinin gelişmediği, çalışma ve oturma alanlarının kesin hatlarla belirlendiği ve sosyal kontrolün güçlü olduğu sanayi öncesi geleneksel kentlerde çöküntü bölgeleri"nin gözlemlenmediğini ifade eder (Akdiş'ten akt. Çağlayandereli, 2005, s. 21).

Keleş de (2013, s. 127) tarihselci kuramın kentleri teknolojik gelişme düzeyi bakımından 'sanayi öncesi kentler', 'geçiş aşamasındaki kentler' ve 'sanayi kentleri' olmak üzere üçe ayırdığını belirtir. Sanayi öncesi kentlerin iç yapılarında varlıklı sınıflar kent merkezinde veya kent merkezine yakın yerlerde yaşarlar. Yoksul sınıflar ise kent çeperinde yakın yerlerde ikamet ederler. Bu tür kentin teknolojisi ve ekonomik örgütlenmesi oldukça ilkelidir. Uzmanlaşma ve işbölümü olmadığından

dolayı bu tür kentlerin merkezlerinde çöküntüleşme görülmez (Sjoberg, 2002, s. 40). Sınıfların kent bölgeleri arasındaki hareketliliği çok zordur ve bu nedenle daha muhafazakâr bir kent gelişmesi yaşanmıştır.

Geçiş durumundaki kentlerin bir bölümü sömürgeciliğin ürünü olan kentlerdir, diğerleri ise sanayi öncesi uygar toplumun yerli kentleridir (Keleş, 2013, s. 128). Sanayi kentleri ise yönetsel veya dinsel merkezin değil, ticaret ve sanayi merkezin çevresinde gelişir. Bu tür kentlerde uzmanlaşma ve işbölümü yoğundur, oturma ve çalışma alanları kesin çizgilerle birbirinden ayrılmıştır. Üst ve orta gelire sahip kesimler çalışma alanları ile özdeşleşmiş kent merkezinde değil, kentin çevresinde otururlar. Varlıklı sınıflarca terk edilen kent merkezini küçük dükkanlar ve yönetimle ilgili hizmetler doldurur (Keleş, 2013, s. 129). Merkezdeki oturma alanları ise yoksullara terk edilerek alanın çöküntüleşmesine neden olunur. Sjoberg'e göre bu durum tamamen sanayileşmenin topluma getirdiği iş bölümü ve uzmanlaşma ile ilgilidir. İş bölümü sonucu ortaya çıkan sosyal sınıflar kenti de sınıflara ayırmaktadır. Böylece kentin belli bölgelerinde sefalet yuvaları ortaya çıkmaktadır.

5. EKONOMİK SÜREÇLER KURAMI

1960'lı yıllarda Avrupa'da kenti ve kentleşmeyi biçimlendiren güç ilişkilerini nesnelere ve üretim biçiminin belirlemede olduğu görüşünü vurgulayan yeni bir Marksist akım gelişmiştir. Manuel Castells, Henri Lefebvre ve David Harvey bu yeni akımın başlıca temsilcileri arasında olup kentlerin gelişimi ve büyümesinde ekonomik ilişkileri incelemişlerdir. Düşüncülere göre, kentsel düzen aslında emeğin yeniden üretilmesinden başka bir şey değildir ve kolektif tüketim konusu olan kentler siyasallaştırılmaya elverişlidir (Keleş, 2013, s. 130).

Düşünürler yaptıkları görgül araştırmaların bulgularına dayanarak kent hizmetlerinin görülmesinde devletin rol üstlenmesi konusunu; toplumsal çatışmaları yatıştırma, sermayedarların çıkarlarını uzun vadede güvence altına alma ve işgücünün yeniden üretilmesi sürecini kolaylaştırma amacıyla açıklamaktadırlar (Keleş, 2013, s. 130). Ekonomik süreçler kuramında kentsel ekoloji kuramının tersine kente yapılan insani müdahalelere önem verilmektedir. Ekonomik süreçler kuramında çöküntü

bölgelerinin ortaya çıkış süreci sermaye yatırım araçları açısından incelenmektedir (Çağlayandereli, 2005, s. 21).

Henri Lefebvre, kapitalist bir düzende kent mekânını sermayedarlarla devletin birlikte biçimlendirdiğini söylemektedir. Lefebvre'nin gözünde kent, kullanım ve değişim değerinin formel bir üretim ilişkileri çerçevesinde rol oynadıkları alandır. Kullanım değerinden kasıt fiziki çevre, insan kaynakları ve hammaddeyle ilgiliyken; değişim değerinden kast edilen ise daha çok kapitalist üretim biçiminin satışa sunmak üzere ürettiği ürünlerin değeridir. Kapitalist düzenin kentini 'denetimli tüketimin bürokratik toplumu' olarak adlandırır (Keleş, 2013, s. 131).

Lefebvre kapitalizmin bu kadar uzun sürmüş olmasını üretim tarzının getirdiği toplumsal ilişkilerin yeniden üretilmesine bağlamaktadır. Ona göre kapitalizm kent mekanını işgal ederek ve yeni mekanlar üreterek büyümektedir (Pınarcıoğlu ve diğerleri, 2010, s. 91). Sanayi sürecinden kaynaklı kapitalist üretime dönüşümü *kentsel devrim* olarak tanımlamaktadır. Kapitalist üretim ve tüketim ilişkileri kentsel mekânı metalaştırırken kent tüm ilişkilerin bir ürünü ve sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Lefebvre, 2014, s. 286). Lefebvre'ye göre kent toplamda üç kavramı kapsamaktadır. Bunlar; kent merkezindeki nüfusların gündelik hayatı, bu hayatın oluşturduğu toplumsal mekân ve onların sosyal ilişkilerinin yeniden üretimi (Pınarcıoğlu ve diğerleri, 2010, s. 92). Lefebvre'nin (2014) anlatısında mekân fiziksel, zihinsel ve toplumsal gerçekliği yansıtır. Lefebvre'nin kentli yaşam biçimi olarak tanımladığı kentsel devrim sermayenin yaşadığı krizlere çözüm bulmakla birlikte yeni sorunlar da üretmektedir. Kent merkezleri bir yandan hareketi ve elemanı kendine çekmekteyken diğer yandan da bunları uzaklaştırmaktadır. Böylece sadece idari ve iktisadi fonksiyonlar merkezde kalmakta, sosyal ilişkilerin yeniden üretilmesinde ise sorunlar ortaya çıkmaktadır. Kent nüfusunun mekânda dağılarak merkezden uzaklaşması, kapitalizmin sürekliliğinin bağlı olduğu yeniden üretimi sınırlandırmaktadır (Pınarcıoğlu ve diğerleri, 2010, s. 91-93). Kısaca söylemek gerekirse, toplu tüketimin örgütlendiği mekân olarak kent aynı zamanda bizzat tüketimin nesnesi konumundadır (Kaygalak, 2007, s. 194).

Manuel Castells de H. Lefebvre gibi, kapitalizmin temel çelişkileri, emeğin niteliği ve emeğin yeniden üretimi gibi Marksist kuramın temel kavramlarını kullanarak kentin mekân olarak çözümlemesini yapmaya çalışır. Castells, Kentsel ekoloji kuramcılarının nüfusun hareketliliği ile fazlaca ilgilendiklerini ancak kentin büyümesini belirleyen asıl önemli öge olan sınıf savaşı ve kapitalizmin çelişkilerini görmezden geldiklerini öne sürmüştür. Kentsel mekânı emek gücünün yeniden üretildiği alan olarak tanımlayan Castells, belirleyici etmenin tüketim olduğunu vurgulamıştır (Keleş, 2013, s. 132).

Kenti işgücünün yeniden üretildiği mekân olarak tanımlayan Castells, kentsel düzenin temel amacının üretim yerine tüketim olduğunu söylemiştir. Gelişmiş kapitalist ülkelerde üretim süreci artık farklı ölçeklerde gerçekleştirildiğinden dolayı kentsel mekânlar üretim mekânı olmaktan çıkmıştır (Pınarcıoğlu ve diğerleri, 2010, s. 91). Kapitalist ülkelerdeki üretim sürecindeki farklılaşma farklı merkezlerde gerçekleştirildiği ve dağıtım da merkezler arası yapıldığından kentsel mekân dağıtım işleviyle de açıklanamaz. Kentsel sistemin temel işlevi tüketimdir (Bal, 2018, s. 248-250).

Emeğin yeniden üretimi sermaye birikim krizinin yaşanmaması için gereklidir ve emeğin yeniden üretimi için de tüketim şarttır. Bu anlamda kentler emeğin yeniden üretiminin ihtiyaç duyduğu kolektif tüketim mekânlarıdır. Castells'in analizlerinde evler, okullar, ulaşım hizmetleri ve boş zaman faaliyetleri kentte yaşayan insanların sanayi ürünlerini tüketme mekânlarıdır (Giddens'ten akt. Pınarcıoğlu ve diğerleri, 2010, s. 91).

David Harvey Marx'a ait olan kullanım ve değişim değerleri arasındaki ayrımı kapitalist kentte yaşayanlarla sermayedarlar arasındaki savaşın çözümlemesinde kullanmıştır. Hak sahipleri mülklerini barınma ihtiyaçlarını karşılamak için kullanırken; emlakçılar bu mülkleri rant için satın almak isterler. Kentin çeşitli bölgelerindeki gerginliklerin nedeni bu farklı isteklerden kaynaklanmaktadır. Kapitalist gelişim biçimi kentlerdeki yapıları çevrenin öğelerini oluşturan yapılar, yollar ve ulaşım hatları gibi öğeleriyle ilgili çeşitli gerginliklere yol açmaktadır. Bu gerginliğin de temel nedeni artı değer ve ranttır. Kentlerin gelişmesini ve büyümesini

tetikleyen temel neden sermayedarların bu rant arayışıdır (Keleş, 2013, s. 132-133).

Harvey kentleşme süreçlerini ‘Keynesçi kent’ kavramı üzerinden açıklamaya çalışır. Keynesçi kent tüketim temelli bir oluşumdur. Kentteki tüm yaşam devlet himayesinde borçla finanse edilen tüketim çevresinde örgütlenir. Kapitalist kentlerde mekân büyük firmaların yer seçimi, hükümetin toprak ve sanayi üzerindeki kontrolü, özel yatırımcıların etkinlikleri, ev ve toprak alım satımı gibi etkinlikler tarafından belirlenir. Kentleşme bir yüzüyle üretim değeri ve artı değer için kaynak olarak işlev görürken, diğer yüzüyle de tüketimin mekânını oluşturur (Bal, 2018, s. 243-247). “Kapitalizmin eşitsiz gelişmesi, kriz karşısında kapitalistlerin kar oranlarını yükseltmek için başka bir yere hareket etmesini olanaklı kılmaktadır. Böylece sermaye, bir yerdeki yapıyı üretirken başka bir yerde yok edebilmektedir” (Pınarcıoğlu ve diğerleri, 2010, s. 94).

Bu noktada Harvey’in neoliberalizm ile ilgili görüşlerine yer vermek gerekir. Harvey’e (2015, s. 11-15) göre neoliberalizm kapitalizmin açmazlarını/krizlerini önlemek için değildir, bilakis krizleri tetiklemekten beslenmektedir. Neoliberalizm kapitalizmin krizlerini kendi lehine çevirebilmekte ve sermayenin dağılımını “yaratıcı yıkım” (*creative destruction*) aracılığıyla yeniden düzenleyebilmektedir. Bu noktada neoliberalizmin yıkması gerekenler sadece önceki kurumsal çerçeveler ve iktidarlar değil; aynı zamanda yapıyı çevredir de (Koca ve Ergönül, 2018, s. 11).

Düşünürlerin görüşleri çöküntü bölgeleri açısından değerlendirildiğinde, kapitalizmin yatırımları alt kentlere kaydırması sonucunda zamanla orta ve üst gelir grupları kent merkezlerini terk etmiştir ve bu hareketlilik de çöküntü alanlarının oluşmasına yol açmıştır (Çağlayandereli, 2005, s. 21). Tarık Şengül’e (2009, s. 310) göre, kent merkezlerinde oluşan çöküntü alanları sermaye yatırımlarının kent mekânında yarattığı eşitsizliklerin bir sonucudur. Bu alanlarda ortaya çıkan ve hatta çıkarılan yoksulluk kentsel dönüşüm süreci ile birlikte rant yaratmanın nesnesi haline gelir. Merkezde yaşayan ekonomik olarak marjinal gruplar ‘soylulaştırma’ süreciyle merkezin dışına itilirler.

Böylece bu alanlar orta sınıfın işgaline uğrayarak tekrar kapitalizmin tüketim döngüsüne girmiş olurlar. Sürecin paradoksal boyutu da burada yatar. Çünkü kentin bir bölgesinden sözde temizlenen çöküntü alanı tamamen yok olmaz, sadece yer değiştirir (Engels'ten akt. Bahçeci, 2013, s. 50).

Çöküntü alanlarının sermayedarlara rant yaratma amacıyla bizzat devlet politikaları sonucunda oluşturulabildiğini de söyleyen Harvey, mülksüzleştirme yoluyla birikim süreçlerini açıklarken sıraladığı kriterlerden biri de 'kriz yönetimi ve manipülasyon'dur. Kriz yönetimini gücün sistematik olarak yoksullardan zenginlere aktarılma süreci olarak tanımlayan Harvey, kentin yoksul alanlarındaki kamu hizmetlerinin bilinçli bir şekilde azaltıldığı ve bu yolla kent merkezlerinin çürümeye terk edildiğini iddia etmektedir. Bu alanların artık 'temizlenmesi' için meşru bir mazereti vardır. İlerleyen süreçlerde bu alanlar soylulaştırılarak yatırım alanlarına dönüştürülür (Kirik, 2018, s. 26). Kentsel düzenle sermayenin örgütlenişi arasındaki doğrudan ilişki günümüzde gerçekleştirilen kentsel dönüşüm projelerine de yansımaktadır (Bahçeci ve Görmez, 2018, s. 106).

Genel olarak değerlendirildiğinde tarihsel olarak birbirini izleyen ve farklı coğrafyalarda farklı kent sorunlarından hareketle geliştirilen üç kuramın birbirini tamamlayan yönleri olduğu görülmektedir. Özellikle küreselleşme sonrası gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kentlerini ya da küresel kentleri açıklamak, kent sorunlarını görmek, kentleşme dinamiklerini analiz etmek ve politika önerileri geliştirmek için kentsel ekolojik kuram, tarihselci kuram ve ekonomik süreçler kuramından yararlanmak gerekir. Örneğin, ABD'de Miami metropolitan alanı içerisinde bir mahalle olan Little Havana'daki fiziksel, toplumsal ve zihinsel mekân ile Almanya'da Köln şehrindeki Keupstrasse'deki mekânsal doku benzeşmektedir. Toplumsal, kültürel ve ekonomik özellikler değişmekle birlikte benzer bir mekânsal oluşumun artık yoğun dış göç alan İstanbul, Ankara, İzmir, Konya, Gaziantep, Hatay, Sakarya gibi Türkiye şehirlerinde ortaya çıkmaya başladığı söylenebilir. Bugün için gelişmiş ülkelerdeki çöküntü alanları yoğun olarak göçmenlerin ve alt gelir grubu sosyal kesimlerin yaşadıkları metruk alanlar olsa da, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde iki ya da üç tür çöküntü alanı birlikte

varlığını sürdürmektedir. Bu tür ülkelerde birinci tipte kendi iç göçüyle özellikle plansız ve yasal olmayan konut stokunun olduğu gecekondu bölgeleri ile karşılaşmaktadır. İkinci tip çöküntü alanları, özellikle büyükşehirlerin merkezinde yaşayan ücretli kesimin ya da sosyo-ekonomik düzeyi yüksek kesimin zamanla çevre mahalle ya da ilçelere yerleşmesi ve buralara alt gelir grupların ya da kiracıların yerleşmesiyle oluşmuştur. Üçüncü tip çöküntü alanı ise az gelişmiş ya da istikrarsız olan ülkelerden göç edenlerin büyükşehirlerin merkez yerleşimlerine yakın mahallelerde eskimiş-yıpranmış çok katlı binalardan oluşan yerlere yerleşmesi ve kendi gettolarını oluşturmasıyla ortaya çıkmaktadır. Tüm bu kentleşme eğilimlerini analiz etmek için üç kuramın birlikte düşünülmesi yararlı olacaktır.

6. TÜRKİYE'DE ÇÖKÜNTÜ ALANLARI

1970'li yılların sonunda Keynesyen politikaların yerini alan neoliberalizm 1980'li yıllardan sonra dünya ölçeğinde neredeyse tüm ülkelerde hâkim paradigma halini almıştır. Neoliberalizmin ana argümanları ekonomik düzenle ilgili olmakla birlikte en sıkı ilişkide olduğu alanlardan biri kentleşmedir. 24 Ocak (1980) kararlarıyla birlikte Türkiye'de yeni bir ekonomik paradigmaya geçilmiştir. Böylece Türkiye de 1980'li yıllardan itibaren dünyadaki gelişmelere paralel olarak yeni bir kentleşme dönemine girmiştir. 24 Ocak kararlarının kente olan yansımalarını sermayenin kentleşmesi olarak tanımlayan Şengül'e (2009, s. 137) göre, neoliberalleşme süreciyle birlikte kentleşme dinamikleri merkezi konumda bulunan sermaye birikim süreçlerinin birinci çevrimiyle ikinci çevrimi arasındaki ilişki ile birlikte yeniden tanımlanmaktadır.

Özellikle bu sürecin temel aktörü 1985 tarih ve 3194 sayılı İmar Kanunu ile belediyeler ve onların en önemli ortağı da müteahhitler olmuştur. Kentleşme politikası yerelleşmiş ve özelleşmiştir. Özellikle 1999 Gölcük Depremi sonrası afete karşı hazırlıklı olmayan kentlerin ve özellikle çöküntü alanların dönüşümünün sadece yerel yönetimlere ve piyasaya bırakılmayacağı politika söylemine girmiştir. 2000'li yıllarda TOKİ himayesinde girişilen toplu konut projeleri ve 2011 yılında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın kurulması ile merkezi yönetim yerel

yönetimlerin üstünde ve müdahaleci temel kentleşme politikası aktörü halini almıştır. Mevcut kentleşme politikası alanında hem yerel yönetimler hem de merkezi yönetimin karşısında çok önemli kent sorunları vardır.

Türkiye örneğinde mevcut kent yönetimlerine miras kalan sağlıklı kentleşme; sosyal kutuplaşma, fakirlik, mekânsal ayrışma, işsizlik, dengesiz gelir dağılımı, plansız yapılaşma, yetersiz sosyal hizmetler vb. sorunları (bkz. Yırtıcı, 2011) doğurmuştur. Bu anlamda özellikle 2000’li yıllardan itibaren ülkemizde hız kazanmış olan kentsel dönüşüm de, kentsel alanlarda önceden izlenen ya da izlen(e)meyen politikaların sonucunda oluşmuş olan ekonomik, toplumsal, fiziksel ve çevresel çökme ve bozulmalara karşı ilgili politika aktörlerinin aradığı çözümler sepeti olmuştur (Akkar, 2006, s. 29). 2005 tarih ve 5393 sayılı Belediye Kanunu ile belediye merkezli başlayan kentsel dönüşüm uygulamaları, 2012 tarih ve 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesine İlişkin Kanun ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı merkezli bir hal almıştır.

Türkiye’deki kentsel dönüşüm politikaları başka bir araştırma konusu olmakla birlikte, bu çalışmada kentsel dönüşümle sorunlarına çözüm getirilmesi amaçlanan çöküntü bölgelerinin genel görüntüsü analiz edilmeye çalışılmıştır. Nihai tahlilde kentsel dönüşümün öznesi belediyeler ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı iken, nesnesi farklı özelliklere sahip çöküntü bölgeleridir. Kentsel dönüşümüne konu olan çöküntü bölgelerinin analiz edilmesi amacıyla, yazarların 2018 yılında araştırmacı olarak görev aldıkları ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından desteklenen ‘*Kentsel Dönüşüm Projelerinin Hazırlığında ve Uygulanmasında Sosyal Boyutun Güçlendirilmesi*’ projesinde edindikleri kişisel izlenimleri paylaşılmıştır.

Proje kapsamında toplamda 12 ilde olmak üzere 94 mahallede kentsel dönüşümle ilgili görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. 12 il içerisinde Ankara-Altındağ, Aydın-İlıcabaşı, İstanbul-Gaziosmanpaşa, Konya-Meram, Gaziantep-Şehitkamil, İzmir-Karabağlar, İzmir-Kemalpaşa, Sakarya-Erenler ve Kocaeli-Körfez ve İzmit ilçeleri literatürde yapılan çöküntü alanı kriterlerini tam anlamıyla karşılamaktadır.

Araştırma yapılan alanların en önemli ortak özelliği; bölgelerin

plansız ve çarpık kentleşme sonucu oluşması, yeterli olmayan altyapı ve kamu hizmetleri görüntüsüne sahip olmaları ve fiili mesafe olarak kent merkezinde ya da yakınında olmalarıdır. Yine adı geçen ilçe merkezlerinde ya da çevrelerinde çöküntü alanlarının sosyal, ekonomik, kültürel ve mekânsal özellikleri bir bütün olarak düşünüldüğünde tam bir 'yoksulluk yuvası' görünümüyle karşılaşılmaktadır.

Türkiye'nin tüm bölgelerinden ve ağırlıklı olarak Doğu Anadolu Bölgesi illerinden göç olarak şekillenmiş bir sosyal doku söz konusudur. Son yıllarda ağırlıklı olarak Suriye'den gelen göçmenler de buralara yerleşmiştir. Buradaki ailelerin önemli bir bölümü şehir merkezlerinin çeşitli bölgelerinde yer alan sanayi, ticaret, inşaat ve hizmet sektörlerinde istihdama katılmaktadır. Buna ek olarak işsizlik oranının çok yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bölgelerde suç oranı ve marjinal sektörler tırmanma eğilimindedir. Bölgelerde eğitim alanları, yeşil alan ve kamu hizmetlerinin kısıtlı olduğu görülmektedir.

Yapılan araştırma doğrultusunda kentsel dönüşüm kapsamına giren hak sahipleri ile görüşüldüğünde yapı stokunun sorunlu olduğu, bölgede okul ve cami dışında sosyal donatı olmadığı, sosyal-kamu hizmetlerinin sunulması için uygun bir mekânın olmadığı, çarpık ve plansız yapılaşmanın olduğu kabul edilmekte ve kentsel dönüşümü sadece bu nedenlerle destekledikleri görülmektedir. Bu süreci Marksist düşünür Gramsci'nin 'rızanın inşası' kavramsallaştırmasına benzetmek mümkündür. Resmi ve meşru söylemde hak sahiplerinin kentsel dönüşümü 'arzu' ettikleri söylenirken, gerçekte olan hak sahiplerinin sürece 'rıza göstermek zorunda' kalmalarıdır.

Araştırma yapılan alanlarda dikkat çeken bir diğer husus ise, çöküntü bölgeleri olarak tanımlanan yerlerin stratejik önemidir. Bölgelerin kent merkezinde veya kent merkezine çok yakın mesafede olmalarının yanında neredeyse her bölgenin yakınında yeni ve büyük bir inşaat projesi veya çekici bir merkez olduğu tespit edilmiştir. Örneğin İzmir Karabağlar'daki bölge kent merkezine çok yakın olmamakla birlikte alan, İzmir'in sanayi ve ticaret merkezleri, konut alanları ve turizm merkezlerini birbirine bağlayan çevre yolunun kenarındadır. Benzer şekilde Ilıcabaşı'ndaki

çöküntü alanı ise yeni inşa edilen büyük bir alışveriş merkezinin hemen arkasındaki alana denk gelmektedir. Bunun gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Araştırılan çöküntü alanlarının konumları dikkate alındığında Harvey'in rant dönüşümünün akla gelmemesi mümkün olmamaktadır. Diğer taraftan, bu bölgeler göçün sonucunda şekillenmiş, kentli olmayan nüfus tarafından inşa edilmiş ve zamanla kendi kültürünü oluşturmuş kronik sorunlarıyla bilinen mekanlar olmuştur. Hem yapı stoku kalitesi hem de yaşam kalitesi düşük olan bu bölgelerin piyasa dinamiği ile iyileşmesi ve kente entegre olmaları mümkün değildir. Özellikle yerel yönetimler ve merkezi yönetim arasındaki işbirliği ve piyasa aktörlerinin yeterli denetimiyle sosyo-mekansal dönüşüm (bkz. Sadioğlu vd., 2016; Sadioğlu ve Eseroğlu, 2017) gerçekleştirilebilir.

Çöküntü alanlarındaki sorunlarla baş etme yöntemi de Marksist perspektifle uyum göstermektedir. Gaziantep Şehitkamil ilçesindeki çöküntü alanında yaşanan sorunlar Harvey'in 'kriz yönetimi ve manipülasyon' olarak tanımladığı sürece birebir uymaktadır. 6306 Sayılı Kanun kapsamında kentsel dönüşüme başlanan bölgede hak sahiplerinin çoğu anlaşma yapmamıştır ve bölgede ikamet etmeye devam etmektedirler. Ancak kamu idareleri tarafından anlaşma yapmış kimi hak sahiplerinin evleri yıkılmış, kimilerinin ise evlerinin sadece kapı ve pencereleri sökülmüş durumdadır. Bu durum mahallelerde var olan çöküntüleşmeyi daha da derinleştirmektedir. Yıkılan evlerin molozlarının toplanmamış olması, metruk hale gelmiş binalara ise giriş çıkışın serbest olması ciddi güvenlik problemleri doğurmuştur. Üstelik daha da vahimi, alandaki henüz anlaşma yapmamış hak sahipleri bu durumu bilinçli bir 'yıldırma' politikası olarak değerlendirmektedir.

Çöküntü alanlarının yapı stokları ve yapı izin durumları da birbirine benzer durumdadır. Binaların çoğu en az 20-25 yıllık yapılardır ve hak sahiplerinin ekonomik durumları nedeniyle uzun zamandır tadilat görmemiş yapılardır. Bu durum çöküntüleşme sürecinin ilk kriteri olan fiziksel eskimeyi yeterince karşılamaktadır. Diğer yandan bölgede oturanların ağırlıklı olarak kiracı olmaları, geri kalanlarının da çok paylı mülkiye dayalı olmaları mahallelerde genel olarak bakımsızlık yaratmaktadır. Çöküntüleşmenin ikinci ve üçüncü kriterleri olan ekonomik

ve sosyal gerileme de adı geçen bölgelerde gözlemlenebilmektedir.

Yapılan gözlemlerde ortaya çıkan belki de en önemli bulgu hak sahiplerinin dönüşümden sonra yeni evlerde oturamayacak olmasıdır. Görüşmecilerin büyük bir çoğunluğu yeni evin yapım maliyetlerini karşılayabilseler bile oturma sırasında ortaya çıkacak maliyetleri (aidat, ısınma, sosyal imkanlar gibi) karşılayamayacaklarından dolayı; küçük bir çoğunluğu ise dönüşüm sonrası yaratılan yeni yapılı çevrenin kültürel ve sosyal alışkanlıklarına uymayacağını düşündüğünden dolayı dönüşümden sonra mahallede oturamayacaklarını belirtmişlerdir. Çünkü dönüşümün gerçekleştirileceği yerler ekonomik olarak kırılğan grupların ikamet ettiği yerlerdir; ancak yapılması planlanan projeler orta ve üst gelir grubuna hitap etmektedir. Bu durumun sonucunda ise ekonomik olarak marjinal kesimler şehrin çeperine itilmektedir. Bu durum da Smith ve Williams'ın (2015, s. 11) “orta sınıf ailelerin kentsel alanlara taşınması sonucunda konut değerlerinin yükselmesi ve bunun sonucunda daha düşük gelirli ailelerin bu alanlardan sürülmesi” olarak tanımladığı soylulaştırma sürecini getirmektedir.

Kentteki rantı öne çıkararak neoliberal dönem kentleşme süreci yukarıdan aşağıda yani karar vericilerden ve sermayenden topluma, ailelere ve bireylere bu modeli, anlayışı ve amacı sunmuştur. Yapılan gözlemlerde çöküntü bölgelerinde hak sahiplerinin çoğunun tanımlanan modelin gönüllü birer paydaşı olmayı tercih ettikleri kaydedilmiştir. Zira plansız bir alanda, sosyal ve kültürel donatıları olmayan, kamu hizmeti binalarının yetersiz olduğu, ekonomik açıdan yetersiz ve katma değer üretmeyen alanlarda metruk ya da güvenli olmayan yapılarda yaşayan hak sahipleri kentsel dönüşüm yapılmasını desteklemek için birincil olarak alacakları yeni konutun “metrekaresi” üzerinden pazarlık yapmaktadır. Burada yaşayan çok nüfuslu ve aileli yapılar için bir açmaz vardır; ancak tek aileli hak sahipleri dahi bir yasal olmayan konutu karşılığında birden fazla daire isteyebilmektedir. Bu kitlelerin en önemli karşılaştırma nesnesi ise yakın çevrede yapılan lüks projelerdeki dairelerin piyasa değeridir. Dolayısıyla piyasa öncelikli ve hâkim kentleşme süreci çöküntü bölgelerinde de hakimiyetini sürdürmektedir. Bu bağlamda kamu idarelerine düşen en önemli sorumluluk sosyal hizmetler, kamu hizmetleri

ve bunlara ilişkin temel donatıların dönüşüm alanlarına kazandırılmasını sağlayarak yaşam kalitesi yüksek bir dönüşümü desteklemeleridir.

7. SONUÇ

Bugünün Türkiye'sinin büyük sanayi kentlerinde üç tür yapılaşma olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki planlı yapılaşmanın olduğu ve yapı stokunun hala sağlam olduğu düzenli yerleşim birimleridir. İkinci tür ise özellikle 1945-1960 arası ve 1980 sonrası yıllarda yaşanmış olan kırdan kente göçün sonucunda oluşmuş plansız ve kaçak gecekondular bölgeleridir. Üçüncü tür ise özellikle kent merkezlerinde görülen planlı bir şekilde inşa edilmiş ancak çeşitli nedenlerle çöküntüleşmiş alanlardır. 2000'li yılların başından beri Türkiye'de gerçekleşen kentsel dönüşüm projeleri hem gecekondular bölgelerinin temizlenmesi hem de çöküntüleşmiş alanların ıslahı için kullanılmaktadır.

Bu anlamda gecekondular bölgelerinde yapılan kentsel dönüşüm çalışmaları, buraların oluşum süreci, gecekondulardaki sosyal ve ekonomik değişimler şimdiye kadar çokça çalışılmıştır ve çalışılmaya devam etmektedir. Ancak kent merkezlerindeki çöküntü alanlarının Türkiye örneğinde çalışılmasına olan ihtiyaç devam etmektedir. Şimdiye kadar yapılmış olan çalışmalar oldukça sınırlı ve mahallelerde parsel ölçeğindedir. Üstelik ilgili kamu idarelerinin konuya bakışında da sıkıntılar bulunmaktadır. İlgili belediyeler kent merkezlerindeki çöküntü alanlarını öncelikli olarak kaçak yapılaşma üzerinden tanımlamaktadır. Bu durumda çöküntü alanlarının ilgili idare tarafından incelenmesi, ıslah çalışmalarının yapılması ve daha da önemlisi çöküntüleşme potansiyeline sahip alanlar için önlem alınması ertelenmektedir.

Şimdiye kadar çalışılmış örnekler ve bu çalışma kapsamında analiz edilen uygulama alanları deneyimi ışığında Türkiye'nin büyük kent merkezlerindeki çöküntü alanlarının doğrudan devlet tarafından yaratıldığını iddia etmek zordur. Diğer yandan Chicago okulunun kentsel ekolojik kuramının öngördüğü şekilde kentlerin büyümesinde ve genişlemesinde tek belirleyicinin rastgele nüfus hareketliliğinin olduğunu iddia etmek de gerçekçi görünmemektedir. Neoliberalizmin kentleri şekillendirdiği ve kapitalizmin krizlerini çözmek için kullandığı 'tüketim

temelli' araçlar Türkiye kentlerinde de kendini göstermektedir. Bu süreçte kamu idarelerinden beklenen en önemli katkı dönüşüm projelerinde kent rantını kamu hizmetleri ve mekanları lehine dağıtmasıdır.

8. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

9. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

10. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve ilgili kurum ve kuruluşlardan gerekli izinler alınmıştır.

11. KAYNAKÇA

- Akdiş, R. R. (1990). *Kent kuramları içinde çöküntü bölgeleri analizi Bursa-Reyhan örneği* (Yayımlanmamış doktora tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Akkar, Z. M. (2006). Kentsel dönüşüm üzerine batı'daki kavramlar, tanımlar, süreçler ve Türkiye. *Planlama*, 2, 29-38. Erişim adresi: http://www.spo.org.tr/resimler/ekler/2aee86157b4a40b_ek.pdf
- Aktüre, S. (1975). 17. yüzyıl başından 19. yüzyıl ortasına kadarki dönemde Anadolu Osmanlı şehrinde şehirselleşme süreci. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 1(1), s. 101-108. Erişim adresi: http://jfa.arch.metu.edu.tr/archive/0258-5316/1975/cilt01/sayi_1/101-128.pdf
- Arlı, A. (2016). Takdim: yüzyıl sonra 'şehir'i okuma denemesi. R. E. Park ve E. W. Burgess (Der.). *Şehir kent ortamındaki insan davranışlarının araştırılması üzerine öneriler* içinde (ss. 7-31). Ankara: Heretik (Orijinal eserin yayın tarihi 1925).
- Arık, F. (2019). Gecekonduyu Wacquant'la düşünmek: umut mekanlarında toplumsal ve mekânsal dönüşüm. *İdealkent Dergisi*, 26(10), s. 278-315. doi: 10.31198/idealkent.457471.
- Bahçeci, H. I. (2013). *Marksizmde kent sorunsalı: David Harvey ve Manuel Castells örnekleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Bahçeci, H. I., Görmez, K. (2018). Türkiye'nin kentsel dönüşüm pratiği. A. Mengi ve D. İşçioğlu (Edt.), *Kentsel politikalar* içinde (ss. 105-123). Ankara: Palme Yayıncılık.
- Bal, H. (2018). *Kent sosyolojisi*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Burgess, E. W. (2016). Şehrin büyümesi: araştırmaya giriş. R. E. Park ve E. W. Burgess (Der.), *Şehir kent ortamındaki insan davranışlarının araştırılması üzerine öneriler* içinde (ss. 89-107). Ankara: Heretik (Orijinal eserin yayın tarihi 1925).

- Çağlayandereli, M. (2005). *Bir sosyal sorun olarak kentsel doku değişimi ve çöküntü mahalleleri: Gedikpaşa örneği* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Çağlayandereli, M., Mazlum, A. ve Tanaydın, M. (2018). The tendency of slumization in the gecekondu: the example of Mersin province. *International Journal of Eurasia Social Science*, 9(31), 648-671. Erişim adresi: http://www.ijoes.com/Makaleler/676864572_25.%20648-671%20mustafa%20çağlayandereli.pdf
- Castells, M. (2015). *Kent, sınıf, iktidar* (A. Türkün, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Davis, M. (2006). Planet of slums. *New Perspectives Quarterly*, 6(11), 6-11. doi: <http://doi.org/10.1111/j.1540-5842.2006.00797.x> book.
- Davis, M. (2007). *Gecekondu gezegeni* (G. Koca, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Erkilet, A. (2013). Hakikat oyunlarının parçası olarak kentsel çöküntü söylemi. T. Bora (Der.), *Milyonluk manzara kentsel dönüşüm resimleri* içinde (ss. 77-93). İstanbul: İletişim.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi* (A. Onacak, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Hoyt, H. (1939). *The structure and growth of residential neighborhoods in American cities*. Washington: United States Government Printing.
- Kaygalak, S. (2007). Kır, kent ve kapitalizme geçiş: Bursa örneği. *Mülkiye Dergisi*, 31 (257), 185-203. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/999>
- Keleş, R. (2013). *Kentleşme politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (2014). *100 soruda Türkiye’de kentleşme, konut ve gecekondu*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kirik, M. (2018). *Neoliberal kentsel dönüşüm ve gündelik hayatta idare etme sanatı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Koca, B., Ergönül E. (2018). Şili’de gizlice ve kafamda bir tuhafılık kitapları üzerinden neoliberalizmin mekâna ve belleğe etkisi. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (8), 6-25. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/491821>
- Kurtuluş, H. (2010). Kent sosyolojisinde değişen kavrayışlar ve Türkiye’nin kentleşme deneyimi. Ö. Uğurlu, N. Ş. Pınarcıoğlu, A. Kanbak ve M. Şiriner (Der.), *Türkiye perspektifinden kent sosyolojisi çalışmaları* içinde (ss. 177-227). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi* (I. Erüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- McKenzie, R. D. (2016). İnsan topluluklarının çalışılmasında ekolojik yaklaşım. R. E. Park ve E. W. Burgess (Der.), *Şehir kent ortamındaki insan davranışlarının araştırılması üzerine öneriler* içinde (ss. 107-125). Ankara: Heretik (Orijinal eserin yayın tarihi 1925).
- Middleton, M. (1991). *Cities in transition: the regeneration of Britain’s inner cities*. London: Michael Joseph.

- Park, R. E. ve Burgess E. W. (Der.). (2016). *Şehir kent ortamındaki insan davranışlarının araştırılması üzerine öneriler* (P. Karababa-Kayalığıl, Çev.). Ankara: Heretik. (Orijinal eserin yayın tarihi 1925).
- Pınarcıoğlu, N. Ş., Kanbak, A., Şiriner M. (2010). Kent kuramları. Ö. Uğurlu, N. Ş. Pınarcıoğlu, A. Kanbak ve M. Şiriner (Der.), *Türkiye perspektifinden kent sosyolojisi çalışmaları* içinde (ss. 71-103). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Sadioğlu, U. ve Eseroğlu, İ. (2017). Kentsel dönüşümde kültürel birikimin sürekliliği, kimliğin muhafazası ve aidiyetin geliştirilmesi: Konya-Bedesten örneği. U. Ömürgönülşen, M. K. Öktem ve U. Sadioğlu (Ed.), *Sürdürülebilir kent ve çevre yönetimi üzerine yazılar I* (ss. 223-247). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Sadioğlu, U., Tiryaki, V. ve A. Korkmaz (2016). Altındağ belediyesi örneği üzerinden Türkiye’de kentsel dönüşüm politikasının değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(3), 757-796.
- Serter, G. (2013). Şikago okulu kent kuramı: kentsel ekolojik kuram. *Planlama Dergisi*, 23(2), 67-76. doi: 10.5505/planlama.2013.98608.
- Sjoberg, G. (1960). *The preindustrial city past and present*. New York: The Free Press.
- Sjoberg, G. (2002). Sanayi öncesi kenti. A. Alkan ve B. Duru (Der. ve Çev.), *20. yüzyıl kenti* içinde (ss. 37-54). Ankara: İmge Yayınevi.
- Smith, N., Williams, P. (2015). *Kentin Mutenalaştırılması* (M. Uzun, Çev.). İstanbul: Yordam. (Orijinal eserin yayın tarihi 1986).
- Şengül, T. (2009). *Kentsel çelişki ve siyaset: kapitalist kentleşme süreçlerinin eleştirisi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Tekeli, İ. (1991). *Kent planlaması konuşmaları*. Ankara: Mimarlar Odası Yayınları.
- Uyan, A. (2008). *Kent merkezlerindeki konut alanlarında çöküntüleşme ve dönüşüm “Bursa Doğanbey kentsel dönüşüm projesi örneği”* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Wirth, L. (2002). Bir yaşam biçimi olarak kentleşme. A. Alkan ve B. Duru (Der. ve Çev.), *20. yüzyıl kenti* içinde (ss. 77-106). Ankara: İmge Yayınevi. (Orijinal eserin yayın tarihi 1938).
- Yırtıcı, Hakkı (2011). Türkiye’de bir sermaye birikim aracı olarak toprak rantı ve kent mekânının dönüşümü. *Mimarlık Dergisi*, 362, 62-65.
- Yörükân, A. (1968). *Şehir sosyolojisinin teorik temelleri*. Ankara: İmar ve İskân Bakanlığı Yayınları.

TEMELCİLİK-SONRASI DEMOKRASİ TEORİSİ ÜZERİNE NOTLAR: BİRLİKTE-VAROLUŞ VE ANTAGONİZMA¹

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 11, Sayı Ek Sayı 1,
2020
ISSN: 1309-4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 17.04.2020 Yayına Kabul Tarihi: 16.09.2020

H. Furkan LİVAN

Araştırma Görevlisi
Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
Ankara, Türkiye
furkanlivan@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8684-1809

ÖZ | Demokrasi teorisinde temelci (foundational) paradigmanın işleyişi köklü bir kriz içerisindedir. Bu çalışmada temelci paradigmanın eleştirisi üzerinden çağdaş politika teorisinde ortaya çıkan temencilik-sonrası (post-foundational) tartışmalara odaklanılmaktadır. Çıkış noktası olarak temencilik-sonrası demokrasi teorisine yön veren iki başat argüman ele alınmıştır: Birlikte-varoluş ve antagonizma. Buna göre, -başta liberal temsili demokrasi olmak üzere- demokrasinin temelci biçimlerinin eleştirisi üzerine bina edilen temencilik-sonrası argümanlarda, bir yanda bir arada yaşama imkânını arayan, diğer yanda ise demokrasiyi antagonistik mücadelelerin oyun alanı olarak değerlendiren iki yaklaşımın ön plâna çıktığı söylenebilir. Bu bilgiler ışığında, öncelikle temencilik ve temencilik-sonrası kavramları açıklanmakta; akabinde, demokrasi teorisinde bağlamında temencilik ve temencilik-sonrası kavramlarının ne anlama geldiği analiz edilmektedir. Nihayetinde ise birlikte-varoluş ve antagonizma tartışmalarının eleştirisi ortaya konarak, bu iki yaklaşımın ötesinde bir demokrasi imkânı sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, birlikte-varoluş, antagonizma

JEL kodları: B00, Y80, Z00

Alanı: Siyaset Teorisi, Demokrasi Teorisi

Türü: Derleme

DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.009

Atıfta bulunmak için: Livan, H. F. (2020). Temencilik-sonrası demokrasi teorisine üzerine notlar: Birlikte-varoluş ve antagonizma. *KAÜİBFD*, 11(Ek Sayı 1), 181-208.

¹ Bu çalışma, 5-7 Mart 2020 tarihlerinde, Kafkas Üniversitesi tarafından Kars'ta düzenlenen 1. Ulusal Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Kongresi'nde "Temencilik-Sonrası Demokrasi Teorisi Üzerine Notlar: Biraradalık ve Antagonizma" başlığıyla sunulan bildirinin genişletilmiş ve düzenlenmiş hâlidir.

NOTES ON POST-FOUNDATIONAL THEORY OF DEMOCRACY: COEXISTENCE AND ANTAGONISM

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 11, Issue Suppl 1, 2020
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 17.04.2020 Accepted Date: 16.09.2020

H. Furkan LİVAN

Research Assistant
Hacettepe University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
Department of Political
Science and Public
Administration
furkanlivan@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8684-
1809

ABSTRACT | In the theory of democracy, the functioning of foundationalist paradigm is in a deep-seated crisis. This study focuses on the post-foundational debates emerged in contemporary political theory through the critique of foundationalist paradigm. As the starting point, two major arguments that lead to the theory of post-foundationalist democracy are considered: coexistence and antagonism. Accordingly, in post-foundationalist arguments based on the critique of the foundationalist democracy -particularly liberal representative democracy-, there are two approaches that seek the possibility of coexistence on the one hand and evaluate democracy as the playground of antagonistic struggles on the other. In the light of this information, firstly the concepts of foundationalism and post-foundationalism are explained; then, the meanings of foundationalism and post-foundationalism in the context of the theory of democracy are analyzed. Finally, criticism of the discussions of coexistence and antagonism is put forward and a possibility of democracy beyond these two approaches is questioned.

Keywords: *Democracy, coexistence, antagonism*

JEL Codes: *B00, Y80, Z00*

Scope: *Political Theory, Theory of Democracy*

Type: *Review*

Cite this Paper: Livan, H. F. (2020). Notes on post-foundational theory of democracy: Coexistence and antagonism. *KAUJEASF*, 11(Suppl 1), 181-208.

1. GİRİŞ

Demokrasi, politika teorisinin en eski kavramlarından birisi olarak ifade edilebilir. Zira, yaklaşık iki bin beş yüz yıl önceden günümüze ulaşmış Antik Yunan felsefe metinlerinde bile tartışılan bir yönetim biçimi olarak karşımıza çıkar. Elbette, demokrasi mefhumuna bugün yüklenen anlamlar veya tartışma konusu edilen bağlamlar ile kavramın Antik Yunan'daki muhtevası aynı değildir. Ancak, bugünün teorik tartışmalarında da demokrasi (*demokratia*) mefhumunu oluşturan Yunanca kökenler olarak *demos* (en genel ifadeyle halk/*people*) ve *kratos* (en genel ifadeyle yönetme kapasitesi/hükmetme gücü) kavramlarının oldukça büyük bir önemi haiz olduğu görülmektedir. Bu kökene göre demokrasi, insanların kamusallık içerisinde belli başlı şeyleri yapabilme gücü veya kapasitesini ifade etmektedir (Iverson, 2010, s. 357). Çağdaş politika teorisinin başat konuları arasında *demosun* nasıl tanımlandığı, kimleri kapsadığı, bireylerin toplamı mı yoksa toplumun tamamı mı olduğu, ulusun *demosa* eşit olup olmadığı, küresel bir *demosun* var olup olmadığı, demokrasiye katılabilmenin çerçevesini hangi unsurların sınırlandırdığı gibi tartışmaların yanı sıra; *kratos* etrafında dönen, yönetim olarak demokrasinin işleyişi, yönetimselliğin dönüşümü, teknik/teknolojik dönüşümle birlikte *kratosun* biçim değiştirmesi, egemenliği belirleyen ve gücü oluşturan unsurların ne olduğu gibi çeşitli tartışmalar yer almaktadır.

Demokrasi mefhumunu teorik bağlamda ele almak için çeşitli kategorizasyonlar ortaya konabilmektedir. Literatüre bakıldığında demokrasi tanımlarının, aldığı sığa ve/veya birlikte kullanıldığı ideolojiye göre çeşitlendiği ve oldukça fazla sayıda olduğu söylenebilir. Bu durum, bir yandan demokrasinin politika teorisi içindeki geniş kapsamını ve aynı zamanda gündelik yaşamımızı belirleme gücünü gösterirken, diğer yandan kavramın hemen hemen her şeye karşılık gelmesi nedeniyle içeriğinin boşaldığı düşünülebilir. Demokrasi teorisi çerçevesinde öne çıkan yaklaşımlar, tarihsel bağlamlar gözetilmek suretiyle, Antik Yunan'dan gelen, modern dünyada katılımcı insan sayısının çokluğu nedeniyle uygulanabilirliği olmayan, ancak günümüz ileri teknolojileri ile yeniden tartışma konusu edilebilen *doğrudan demokrasi* anlayışı ile modern dönemin ideal yönetim biçimi olarak ifade edilebilecek *temsili demokrasi* argümanlarıdır. Ancak 20. yüzyıl boyunca, modernitenin rasyonel insanına olan güven, karşılaşılan dünya savaşları ve totaliter rejimlerin getirdiği büyük yıkımlar ve kitlesel katliamlarla birlikte kökünden sarsılmakla kalmamış, liberal demokrasinin kapitalist ekonomiyle birlikte ortaya çıkardığı kültür endüstrisi ve

bireyci insan tipi de şüpheli hâle gelmiştir. Dolayısıyla, aynı rasyonel insan tipiyle ve modern ulus-devlet modeliyle birlikte düşünülen demokrasinin temsile dayalı biçiminin ötesinde tartışmalara ihtiyaç duyulmuş, nihayetinde *müzakereci demokrasi* ve *radikal agonistik demokrasi* gibi farklı demokrasi argümanları üretilmiştir.

Bu çalışmada ise demokrasi mefhumu *temelcilik (foundationalism)* ve *temelcilik-sonrası (post-foundationalism)* paradigmalarının ışığında değerlendirilmektedir. Buna göre, Platon'dan bu yana var olan Batı felsefi/politik düşünce geleneğinin ve dolayısıyla *modern demokrasinin* kriz içerisinde olmasındaki en büyük etken, bu geleneği oluşturan *metafizik* temeller ve bunların şekillendirdiği *temelcilik* paradigmasıdır. Çalışmanın devamında, öncelikle temelcilik, temelcilik-sonrası ve demokrasi kavramları kısaca ele alınacak, sonra demokrasi teorisinin temelcilik – temelcilik-sonrası çerçevesinde tartışılmasını sağlayan başat argümanlar olarak *birlikte-varoluş* (biraradalık) ve *antagonizma/agonizma* meseleleri karşılaştırılarak ele alınacaktır. Böylece, demokrasinin bugünün dünyasında temelcilik-sonrası argümanlarla ele alınabilmesi adına bir alan açılabileceği görüşü ortaya konacaktır.

2. HAKİKATİN TEMSİLİ VE DEMOKRASI

Demokrasi teorisinin bahsi geçen yönlerini irdelemeden evvel, kısaca temelcilik ve temelcilik-sonrası kavramlarının ne anlama geldiği, hakikat ve demokrasi hususunda nasıl bir bağlama yerleştiği, özdeşlik ve *temsil* merkezli modern demokrasi argümanlarının ne açıdan tartışmalı olduğu gibi çeşitli öncül noktalara değinmek faydalı olacaktır.²

Öncelikle, temelci düşünceler için toplumsalın merkezine bir temel koyduğunu ve bu temelin kendinden başka bir şeye referans vermeksizin içsel bir kuruculuğa sahip olduğu varsayımını kabul ettiklerini söylemek mümkündür (Özsel, 2010, s. 344). Oliver Marchart'a göre, temelcilik-sonrası kavramının politik tanımı, kendisine dayanak oluşturacak herhangi bir *zemin (ground)*

² Temelcilik-sonrası (*post-foundationalism*) kavramı, Oliver Marchart'ın "*Post-Foundational Political Thought: Political Difference in Nancy, Lefort, Badiou and Laclau*" (2007) isimli çalışmasında ayrıntılı biçimde ele alınmış ve çalışma boyunca kavram üzerine derinlemesine analiz yürütülmüştür. Bu çalışma, burada ele alınan demokrasi tartışmalarının çerçevesini belirleyen en temel kaynak olarak ifade edilebilir.

bulunmaması değil, *nihai bir zemin (final ground)* bulunmaması düşüncesidir (Marchart, 2007, s. 155). Bu kavram, *temelcilik* ile karşıtlık barındırıyor gibi görünmekle birlikte ne temelciliğin tam zıttı ne de temelciliğin olumsuz anlamında bir tür anti-temelciliktir. Diğer bir ifadeyle, demokrasinin temelcilik-sonrası dahilinde ele alınması için temelciliği ortadan kaldırmak amacını güttüğü düşünülmemelidir. Temelcilik-sonrası, temelci paradigmanın krizinin görünür hâle gelişiyle ortaya çıkan yeni arayışları kapsayan bir kavram olarak düşünülmelidir. Politik ve/veya toplumsal olanın temelini herhangi bir sabiti yerleştirmeme çabası; bir diğer ifadeyle, temelci ufku ortadan kalkması düşüncesi, bazı muhafazakâr normatif teorisyenler tarafından olumsuz bir durum olarak yorumlanabilir ve kimilerince nihilizm olarak görülebilir. Ancak, Marchart'a göre, bu durumu yeniyeneye alan açan bir *özgürlük* olarak yorumlamak da mümkündür (Marchart, 2007, s. 156). Dolayısıyla, karşımızda yeni bir *politika/politik olan* alanı ve aynı zamanda demokrasiye dair yeni imkânların ortaya çıkabileceği bir alan bulunmaktadır.

O halde, öncelikli olarak sorulması gereken, temelciliğin nasıl bir kriz içerisine girdiği sorusudur. Temelcilik paradigmasının temelleri (*foundations*) düşünce tarihi boyunca birçok farklı şekilde kendini göstermiştir. Buna Tanrı, idea, telos, insan doğası, İnsan, akıl vs. gibi farklı isimler verilebilmekle beraber, bu isimleri ortaklaştıran nokta, üzerinde belli bir mekân zamansallıkta uzlaşmaya varılmış hakikat yanlısı olmalarıdır. Temelciliğin temelleri, en radikal yorumla, Nietzsche'nin bahsettiği gibi, insanın sürü halinde yaşamak için veya zorunlu kaldığı için ya da hiç değilse can sıkıntısından ortaya koyduğu barış anlaşmasıdır. Bu hâliyle yaşam, hakikatler olarak adlandırılan ve yaşamın oluşumuna dilin zorlamasıyla birtakım kurallar dikte eden *yalanlar* ile anlaşılır olabilmektedir. Bu birliktelik anlaşmasıyla, “Şimdi, çünkü, bundan böyle neyin ‘hakikat’ olması gerektiği saptanır; yani, şeylerin, herkes için eşit ölçüde geçerli ve bağlayıcı nitelermeleri uydurulup oluşturulur ve dilin yasakoyuculuğu da doğruluğun ilk yasalarını ortaya koyar: çünkü şimdi ilk kez doğru ile yalan arasındaki karşıtlık ortaya çıkar.” (Nietzsche, 1998, s. 57). Politika teorisi de bu cesur ve radikal tespitten âzâde değildir. Yani, *politik olanın* ontolojik temelleri de bir yasakoyuculuğun şiddetiyle ortaya çıkmaktadır. Ancak yine de bu şiddetten kaçınmak adına, politikanın ontik eyleme mecburiyetinden tamamen vazgeçmek mümkün olamamaktadır.

Politika teorisinde *kriz* argümanının 20. yüzyılın içinde güçlenmesinin nedenlerinin başında, yüzyılın iki büyük dünya savaşını barındırması, faşizm, Nazizm, Stalinizm gibi çeşitli totaliter rejimlerin büyük yıkımlar yaratması ve

bu nedenle politik olanın belli sabitler ve hakikat iddialarıyla temellendirildiğinde ne kadar tehlikeli olabileceğinin görülmesi gelmektedir. Dahası, yalnızca bu açık totaliter örnekler değil, aynı zamanda Batı'nın içinde bulunduğu *temsili demokrasi*yle birlikte var olabileceği düşünülen ekonomik yöntemlerin örtük bir baskı yarattığı ve tek tipleşmeye neden olduğu, kültür endüstrisinin tek boyutlu insan ve toplum tipi yarattığı gibi çeşitli endişeler de temelcilik paradigmasının eleştirisi çerçevesinde ele alınabilmektedir.³ İşte tüm bu kriz meselesinin *politika/politik olan* bağlamı, temelci paradigmanın krizi olarak tespit edilebilmektedir. (Marchart, 2007, s. 57). Bu noktada, politika teorisinin -ve özelde demokrasi teorisinin- temelcilik krizinin *hakikatle* bağlantılı bir krize işaret ettiği görülmektedir.

Hakikatin değişmez, mutlak ve ulaşılabilir olduğu yönündeki tez, demokrasi meselesini de bu temelci gözlüklerle görmeye ve *temsil edilebilir* olan bir dünya görüşüne yönlendirmektedir. Ancak, günümüzde gündelik yaşamın her ânında kendisini gösteren perspektif tam tersini düşünmeye çağırılmaktadır; bu perspektif, Lefort'un ifadesiyle, *kesinlik işaretlerinin zayıflamasıyla* güçlenen bir demokrasi düşüncesidir. "Benim görüşüme göre, önemli olan nokta, demokrasinin, *kesinlik işaretlerinin çözülmesiyle* kurulduğu ve sürdürüldüğüdür." (Lefort, 1988, s. 19).⁴ Çünkü, hâlihazırda tartışmalı bir meseleye dönüşmüş olan *demokrasinin* tanımlanmasında bir tür muğlaklık olduğunu savunmaya iten husus, *hakikatin* her zaman bir tür yorum olarak varoluşa gelmeye mecbur olduğu yorumudur. Kuljiš'in aktardığı hâliyle (2014), Vattimo'nun da ifade ettiği gibi, hakikat hiçbir zaman metafizik veya mantıksal bir doğaya sahip olmamıştır. Tersine, onun doğası tamamen *hermeneutik* bir doğadır. Ona göre hakikat hem bir yorum ürünüdür hem de aynı zamanda süregiden bir yorumlama sürecidir. Bu nedenle o, kendi zayıflığında/muktedir olmayışında (*weakness*) var olur (s. 315). Temelci olmayan bir *demokrasi* nosyonu için de onu mutlak doğruluk iddiasında bulunmayan bir kavram olarak ele almak gerekmektedir.

Peki, demokrasinin çağdaş politika teorisi açısından konumunu nasıl saptamak gerekmektedir ve onu temelci veya temelcilik-sonrası bağlama yerleştirmemize ne neden olmaktadır? Bu çalışmanın temel tezini oluşturan

³ Bahsi geçen tespitlerin, II. Dünya Savaşı dolaylarında ve sonrasında Frankfurt Okulu özelinde öne çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Konuyla ilgili örnek çalışmalar için bkz. Adorno, 2016 ve Marcuse, 2016.

⁴ Serbest çeviri yazara aittir.

düşünce, bir kavram olarak demokrasinin içeriğinin, tam da sabit olmamasıyla şekillenebilir olduğu argümanıdır. Nancy'nin değindiği kökene dair önemli bir husus, bu konuda bize ipucu verebilmektedir: "... 'demokrasi' kelimesi, belli bir ilkeyle kurulu olan iktidara, meşruiyete gönderme yapan *-arşi* sonekinin aksine, zor kullanmaya, zorla dayatmaya gönderme yapan bir sonekle (*-krasi*) kurulmuştur. ... 'Démarchie' (demaşî) diye bir şey yok, çünkü 'halk' herhangi bir sistemin *prensibi* olamaz." (Nancy, 2014, s. 72). Ona göre, demokrasi aşkın bir ilkeye dayandırılmaması sebebiyle, insan doğasının namevcudiyeti üzerinde temellenebilir -veya başka bir ifadeyle böyle bir zeminin üzerinde temelsizce var olur (Nancy, 2014, s. 73). Diğer yandan, bir kavram olarak demokrasi, Antik Yunan'ın kamusal yaşama katılımı ile kendini/potansiyelini gerçekleştirdiği düşünülen *politik hayvanın* tamamlanışının mekânı olan *polis*le irtibatlıdır. Yani, hem kamunun düzenlenişi olarak hukukî anlamda *politeia* (anayasa) kavramına hem de en uygun yönetim olarak *politeia*'ya gönderme yapmaktadır.⁵ "Öyleyse kelime hem kamu hukukunun hem de yönetim pratiğinin kavramsallığına gönderme yapmaktadır: Hem iktidarın meşrulaştırma biçimini hem de iktidarın işleyiş biçimlerini adlandırıyor." (Agamben, 2014, s. 11). Ancak, demokrasi denilince bugün doğalmışçasına içerdiği düşünülen birçok unsur, esasında etimolojik kökeninden tamamen kopmuş durumdadır. "*Demos + cracy* = halkın kendi kendini yönetmesidir ve aristokrasi, oligarşi, tirani ile, bir de sömürülme veya işgale uğrama durumu ile karşıtlık içindedir. Fakat demokrasinin temsili, anayasaları, karar verme, katılım, serbest piyasa, haklar, evrensellik, hatta eşitliği illaki kapsadığı ikna edici biçimde savunulamaz." (Brown, 2014, s. 52). Velhasıl, her ne kadar kavramsal çağrışımları olmasına, bazı Antik izleri bedeninde taşımasına rağmen, demokrasi denildiğinde *zorunlu olarak* birtakım özsel nitelikleri barındırdığını iddia etmek oldukça zordur. Modern demokraside karşımıza çıkan insan doğası, sözleşme, insan hakları, mülkiyet hakları gibi zemin teşkil eden unsurlar demokrasi ile irtibatı yaklaşık olarak 17. yüzyıl itibarıyla kurulmaya başlanan unsurlardır.

Çağdaş siyaset kuramı sınırlarında, temelcilik-sonrası demokrasi argümanları her zaman olumlu bir bakış açısıyla ele alınmamaktadır. Temelcilik-sonrası demokrasi teorisindeki yeni yaklaşımların aksine, temelleri olmayan, anlamı sabitlenmeyen, hakikatlerin çoğulluğuna yaslanan bir demokrasinin esasında hiçbir anlama gelmediği de iddia edilebilmektedir. Örneğin, Kristin

⁵ Aristoteles'in kullandığı hâliyle *politeia* kavramı, bahsi geçen iki anlamı (anayasa ve kendine has özellikleriyle en uygun yönetim şekli) karşılamaktadır. Demokrasi, *politeia*nın bu iki kavramını anmayı gerektirir; zira demokrasi *demosun*, *polis*in, politikanın, yönetmenin ve yönetilmenin alanında aktüelleştir. Ayrıntı için bkz. Aristoteles, (2013).

Ross'a göre, tarih boyunca politikaya ve politik kurumların biçimini tarif etmeye imkân veren nokta, karar verme sürecine katılabilecek olanlar ve katılamayacaklar arasındaki ayrımın yapılmasıdır; demokraside de bu ön kabul bulunmasına rağmen, katılım hususundaki karar *herkesi* kapsayacak şekilde dönüşmektedir. Yani, tarih boyunca yönetmeye muktedir olan *en iyiler* arayışı, demokrasi söz konusu olduğunda sınırlanmaz. Bu durum, genelleştirilebilir bir İnsan kategorisini benimsemesinin yanında, aşırı esnek ve esasında bir şey ifade etmeyen, politikaya katkı sağlamayan bir konsensüs yaratmaktadır (Ross, 2014, ss. 94-95). Ross'un eleştirisi, demokrasinin esasında yetki verilmiş azınlığın yönetimi anlamına geldiği ve bunun oligarşiden farkı olmadığı noktasına kadar uzanır.

Benzer biçimde, Rancière için de demokrasinin modern biçimi oligarşik bir muhtevaya sahiptir. Bensaïd'in aktardığı biçimde (2014), demokraside "... 'iktidarın yekvücut olmaması (*désincorporation*)' tersine bir 'temsil sahnesi'ni ifade eder. Temsili demokrasi, temsilcilerin kendilerini tayin eden yurttaşların yerine siyasal otoriteye katıldıkları ve genelde dikkate değer ölçülere varan bir çarpıtma uğruna topluma 'görelî bir görünürlük' kazandıran sistem olmakla kalmaz. Aynı zamanda korporatif olmayan bir çıkarın belirginleşmesine olanak veren bir tartışma ortamının sınırlarını da belirler." (s. 42). Bu anlamda demokrasi, Ross'un argümanına benzer biçimde temsilin yanılsaması uğruna birliktelik görüntüsü yaratan bir sistem olarak değerlendirilmektedir. Bahsi geçen eleştiriler, demokrasinin *temsil* ile mecburî bir birlikteliği varmış gibi düşünülen modern demokrasinin temelciliğine yönelik eleştiriler olarak yorumlanabilir. Zira, temsil mefhumu, temsil eden ile temsil edilen arasındaki özsel bir özdeşlik düşüncesine dayanmaktadır. Ancak, varsayılan özdeşliğin tam anlamıyla gerçekleşmesi imkânsız olduğu gibi, temsil kurumu bu özdeşlik yanılsamasını gerçek gibi kabul ederek hakikat iddiasını istediği yönde manipüle etme işlevi görür. Dolayısıyla, modern demokrasi, temsili vazgeçilmez bir temel olarak almakta ve böylece daha kurulduğu anda kendi krizini yaratmaktadır.

Temsile dayalı birlikteliğin sağlanması düşüncesi, özellikle toplum sözleşmesi geleneğinin önde gelen isimlerinde önemli bir dayanak olmakta ve modern demokrasinin temelleri bu argümanlar tarafından kurulmaktadır. Bu geleneğin bir yanında bireysel özgürlük fikri temel teşkil ederken, diğer yanda kamusal katılımın mistik biçimi idealleştirilir ve her türden özgürlük ve katılımın zeminine özdeşlik yerleştirilir. Antik Yunan'daki doğrudan demokrasi, kendine özgü mekânzamansallık bağlamında, katılımın varoluşsal bir yorumunu sunmaktayken; modern demokrasi *insan doğasının* belli biçimlerini *varsaymak*

suretiyle, hipotetik sözleşmeler aracılığıyla bireyi ve toplumu kurgulamaktadır.

Elbette, sözleşme kuramları söz konusu olduğunda karşımıza çıkan teorisyenlerin ortaya koyduğu argümanlar her ne kadar *sözleşme* çizgisiyle ortaklaşmakta olsa da birbirinden ayrılan oldukça temel noktaları barındırırlar. Örneğin, Hobbes için yönetim biçiminin ne olduğundan ziyade bireylerin *uyumlu* bir toplum oluşturması önemliken⁶; Locke'un sözleşme kuramı insanın doğasından ileri gelen temel yaşamsal haklarının dokunulmazlığını öne çıkarmaktadır.⁷ Rousseau için ise sözleşmenin önemi bireylerin değil tüm *kamusallığın* düzenlenişiyle irtibatlıdır; genel irade, tek tek bireysel iradelerin toplamı değildir; bu yüzden yalnızca kolektif bir egemen kendisini temsil edebilmektedir.⁸ Bu anlamda, Rousseau için halkın kararlarını halk kendisi alırken, temsil mefhumu imkânsızlaşır (Kervfgan, 2003, ss. 190-193). Diğer ifadeyle, Rousseau'daki temsil bireylerin temsilini değil genel iradenin kendini temsil etmesi biçimine dönüşür. "Kişiliğini 'genel iradenin yüksek yönetimi'ne sokan herkes ve 'bütünün bölünmez parçası' olan her üye, edilgen olduğunda Devlet, etkin olduğunda Hükümran diye adlandırılan kamusal bir kişilik veya 'siyasal bir gövde' meydana getirir. Herkes için geçerli olan gayrişahsi yasaya gönüllü itaat, bu durumda, Eski Düzen'in keyfilik ve kişiye bağımlılığının yerine geçer. Ama sözleşmenin ve sahiplenmeci bireyciliğin liberal önkabulleriyle çelişkili olan abartılı bir bütüncülük pahasına." (Bensaïd, 2014, s. 36). Tüm bu yaklaşımlarda, insan doğası fikri temel teşkil eden bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. 18. yüzyılın demokrasi teorisinde *kendinden menkul* bir insan doğası fikrinin -Arendtçi terimlerle *hak sahibi olma hakkına* sahip olan İnsan düşüncesinin- kurucu olduğu görülmektedir. Bahsi geçen *temsil* mekanizması, bu kurucu unsurun -insan doğasının- temsiliyle irtibatlıdır (Lefort, 1988, ss. 37-38). Bu noktada, hem politik kurumların işleyişindeki bireylerin temsili olarak hem de toplumun genel bir bütün olması ve kendi kendini temsil edebilmesi anlamında, bütünlüğe yönelik bir vurgu vardır. Dolayısıyla, modern demokrasideki iki temel prensibin -özgürlüğün ve eşitliğin- temsille inşası söz konusu edilmektedir. Ancak, bu ilkelerle şekillenen ve sözleşmenin kurucu olduğu bir tür konsensüs anlamına gelen birlikte yaşam pratiği, Antik Yunan'daki ontolojik muhtevastan farklılaşmıştır. Modern birlikte yaşam düşüncesi, tersine, farklı bir üstanlatısal kurgu olarak oyunun kurallarını yapılandırmakta, kendi varlığının meşruiyeti yine kendisinden kaynaklanan bir paradigma hâline

⁶ Ayrıntı için bkz. Hobbes (2019).

⁷ Ayrıntı için bkz. Locke (2018).

⁸ Ayrıntı için bkz. Rousseau (2019).

gelmektedir.

O halde, modern demokrasi teorisinin hakikatle ilişkisinin temelci paradigmaya dayanan, aynı zamanda temellerinin sorgulanabilir olduğu görülen, meşruiyetini üzerinde uzlaşmaya varılmış yanılısamalardan alması sebebiyle mutlak doğruluk iddiasının şüpheli hâle geldiği bir yaklaşım öne sürdüğü söylenebilir.

3. BİRLİKTE-VAROLUŞ OLARAK DEMOKRASİ

Modern temsilî demokrasi argümanlarında, temeldeki kurucu unsurların farklılıklar göstermesine rağmen, toplumsal düzenin devamını sağlamak adına yanılısamalı bir konsensüs kurgusu olduğu görülmektedir. Bu noktada, meselenin *özdeşlik* ve/veya *aynılık* düşüncesinden ileri gelen bir birliktelik olduğunu ifade etmek gerekir. Yani, modernitenin ulus-devletleşme süreçleriyle birlikte güçlendiği düşünülecek olursa, evrenselleştirilebilir bir İnsan tarifi ve aynılıkları ve ortaklıkları ile bütüne dahil olarak kimliklenen ulus tarifi modern toplumun demokrasi teorisini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, özellikle Hobbes ve Rousseau örneklerinde gördüğümüz gibi, öncelik verilen noktanın istikrarlı bir ilerleme için uyumlu bir toplum olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla, modernitenin demokrasi ile irtibatı, bu teorilerdeki gibi vazgeçilmez ve tartışılmaz bir ilke olarak görülmemektedir. Demokrasi, bahsi geçen -güvenlik, mülkiyet, ilerleme vs.- ilkelerin sağlanması adına uygulanabilecek bir sistem olarak algılanmaktadır.

Ancak, bir önceki bölümde de ifade edildiği gibi, kurulan bu kamusal alanın dayanağı olan *temsil* mefhumu 19. yüzyıl sonlarında ve özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya konan teorik argümanlarla oldukça şüpheli bir hâle gelmiştir. “Bu kamusal alan zayıflayınca siyasal temsil de fars veya maskaralık haline gelir. Hannah Arendt’in gözlemine göre, iki dünya savaşı arasında, temsil işte bu şekilde ‘operete’ dönüşmüştü. Veya trajikomediye.” (Bensaïd, 2014, ss. 42-43). Dahası, kimi teorisyenlere göre, demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak görülen siyasal partiler veya *aynıların* bir araya gelerek oluşturduğu çeşitli organizasyonlar kişinin ontolojik olarak kimliğini sabitlik altında inşa eden sorunlu yapılardır. “Ranciére’e göre ‘insanların bir partiyle temsil edilmesini gerektiren’ şey yorgunluktur. Her tür temsilin reddi, kendi başına varılmaktan vazgeçişin tezahürü olarak parti kavramının kategorik olarak reddi anlamına gelir. 1975’te Claude Lefort, partiyi yekvücut olmanın/lonca gibi örgütlenmenin örneği olarak görüyordu. Castoriadis’in aksine bütünsel bir görüşe meyleden her tür manifesto veya programı o sıralar reddediyordu.” (Bensaïd, 2014, s. 46). Bu

anlamda, temelci paradigmanın en güçlü dönemi diyebileceğimiz modernitenin eleştirisi ve modern demokrasinin şüpheli bir kavram hâline gelmesi ile birlikte politika teorisinde yeni arayışların ortaya çıktığı görülmektedir.

Bu noktada bir parantez açarak, kavramsal bir açıklama yapma gereği doğmaktadır. Ulus-devleti oluşturan *ulus* ile demokrasinin kökeninde yer alan *demos*, birtakım özellikleri haiz olan toplumu/topluluğu/halkı ifade etmesi anlamında her ne kadar birbirine benzer görülse de kurucu ilkelerin ve/veya kavramı oluşturan *birliğin* niteliği açısından birbirinden ayrılmaktadır. Balibar, ulus (*nation*) kavramı ile *demos* kavramı arasındaki ayrıma değinerek, ilkinin kan bağı ve kültürel bağlarla örülü bir birlikteliğe işaret ederken, ikincisinin *demotik* bağla bağlı olan, yani, mekânsal ve yasal birliktelikle bağlı olan yurttaşların oluşturduğu bir bütüne gönderme yaptığını ifade etmektedir (Balibar, 2014, s. 201). Dolayısıyla, demokrasinin kökeninde yer alan *demosun* kurulması için kan bağına dayanmak veya derin köklerle bağlı olmak gibi şartlar zorunlu değildir. Bu durumda, demokrasinin Rousseaucu anlamda özdeşleşmiş bir bütünü oluşturmaktan ziyade, mekânsal ve yasal olarak belirli noktalarda *eşit* görülen *farklılıkların* bir araya gelmesiyle var olacağı ifade edilebilir. Bu noktada demokrasinin *eşitleme/evrenselleştirme* eğilimi üzerine inşa edilmesi modern demokrasi argümanlarıyla, farkın kurucu olduğu *kimlikler* çoğulluğu bağlamında ele alınması ise temelcilik-sonrası argümanlarla paralel görünmektedir.

Modern demokrasi teorisinin krizi, temelci paradigma krizi ile birlikte düşünüldüğünde, meselenin demokrasiden öte *politika teorisinin* genelini ilgilendiren bir içeriğe sahip olduğu ifade edilebilir. Bu noktada Marchart politika teorisinde demokrasi tartışmalarını da etkileyen ikili bir ayırımdan bahseder. Bu ayırımın bir tarafını Arendtçi gelenek diyebileceğimiz *birlikli* (*associative*) yan oluştururken, diğer tarafını Carl Schmitt'in argümanlarıyla anlaşılır olan *ayrımsal* (*dissociative*) yan oluşturmaktadır (Marchart, 2007, s. 39). Bu iki gelenek, demokrasi teorisinde karşımıza çıkan, modern temsili demokrasinin eleştirileriyle birlikte yükselen ve dolayısıyla temelciliğin *sonrasını* oluşturan açılımları besleyen kaynaklar olarak düşünülebilir. Özetle, Arendtçi gelenekte birlikte yaşam ve kolektifin kurulması söz konusuysen; Schmittçi bakış açısında dışsal bir antagonizmanın kuruculuğu söz konusudur (Marchart, 2007, s. 41). Ancak, buraya bir parantez açmak gerekirse; çalışmanın geneli açısından vurgulanması gereken husus, çalışma boyunca Marchart'ın bahsettiği iki gelenek çizgisinden yararlanılmakla birlikte, mutlak bir ayırımla ikili çizgi üzerinden demokrasi teorisini ele almak değil, iki geleneğin birbirine karıştığı bir sonuca ulaşmak amaçlanmaktadır. Bu nedenle, hem birlikte-varoluş çizgisi hem de

antagonistik bakış üzerinden yoruma konu olan demokrasi görüşleri, varsayımları ve ön kabulleri ile ele alınmakta ve sonuç olarak temelcilik-sonrasının çehresi çizilmektedir. Ayrıca, demokrasi teorisi bağlamında değerlendirilen birlikte yaşam meselesi, temsili demokrasinin bize sunduğu temelci (insan doğası, sözleşme vs. gibi temeller üzerine inşa edilmiş) uyumlu toplum tasavvuruna gönderme yapabileceği gibi, bunun eleştirisiyle ortaya çıkan ve büyük oranda temelcilik-sonrası argümanlar içine dâhil edilebilecek olan *birlikte-varoluş* (*coexistence*) ile irtibatlı bir demokrasiye de gönderme yapılabilmektedir.

Arendtçi gelenek olarak adlandırılan taraf, Arendt'in *politikayı* kamusalılık ve eylem çizgisinde ele almasıyla irtibatlıdır. Bu noktada, Arendt'in *vita activa*⁹ olarak adlandırdığı kavram oldukça önemlidir. Ona göre, insan varoluşu emek, iş ve eylem olmak üzere üç unsura dayanmaktadır. Üç varoluş biçimi aynı zamanda insanın *potansiyelitesinin aktüele* dönüşmesinin farklı biçimleri olarak düşünülebilir. Buna göre emek, -Aristoteleyen kavramlarla ifade edilirse- *zoē* ile, yani yaşamın zorunlu ve *doğal* vasfıyla ilgilidir. Emek düzleminde ele alınan insan, *animal laborans* (*emekçi hayvan*) olarak tanımlanır. Bu ilk düzlem kişinin zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak adına üretmesini ve yaşamını devam ettirmeyi sağlayan işleri yapmasını ifade etmektedir. İkinci düzlem olan *iş* ise insanın *homo faber* (*alet yapan insan*) olarak tanımlandığı düzlemdir. Emek düzleminde farklı olarak burada insan kalıcı üretim yapar ve doğayı dönüştürmeye başlar. Üçüncü düzlem olan *eylem* düzlemi, insanın politikayla irtibatının başladığı, *praxiste* temellenen, Antik Yunan referanslarında karşımıza çıktığı gibi kişinin politika aracılığıyla kendini gerçekleştirdiği ve *varoluşunu* serimlediği bir düzlemdir. Burada insan *zōon politikon* (*politik hayvan*) oluşunun aktüelitesine ulaşabilmektedir (Çoban, 2010, ss. 96-97). Arendt'in politikayı *eylemle* birlikte düşünmesi, modern dönem politika teorisinde başta liberalizm ve Marksizm olmak üzere ideolojik versiyonların da eleştirisi anlamına gelmektedir. Zira, bu bakış açısına göre liberalizmde politik eylemin yerini *iş* alırken, Marksizmde ise eylem yerine *emek* geçmektedir. Bu hâliyle insanın varoluş biçimlerine dair temeller yanlış düzlemlerle tanımlanmış ve politik tespitler bu nedenle kriz içerisine girmiştir. Arendt'e göre liberal ve Marksist yaklaşımlar, politik değil *apolitik* veya *antipolitik* olarak tespit edilmelidir. Oysa politik topluluk, bunların aksine kamusal tanınmanın gerçekleştiği ve ortaklaşmış bir hakikatin paylaşıldığı kamusal mekânda eyleyen topluluk olarak anlaşılmalıdır (Schaap, 2010, s. 64). Dolayısıyla, Arendt teorisinde *zōon politikon* olan insan, aynı zamanda *konuşma* kabiliyeti sayesinde *logosu* haiz bir canlı olarak; anlaşabilen, tasarlayabilen,

⁹ *Vita Activa* kavramının ayrıntıları için bkz. Arendt, 2013.

uzlaşmaya varabilecek ikna ve müzakere süreçlerini yürütmeye muktedir bir varlık şeklinde ele alınır (Arendt, 2012, s. 39). Bu minvalde, Arendt'e göre politika dönüştürmekle, aktif yurttaşlıkla ve kamusal katılımla ilgili bir mesele olmak zorundadır. "H. Arendt'in de belirttiği gibi, siyaset pasif bir eylem alanı değildir. Dünyayı değiştirmeyi ya da olduğu gibi muhafaza etmeyi veyahut yeni bir dünya kurmayı kendisine amaç edinmiş bir faaliyettir." (Vergin, 2017, s. 246). Bahsi geçen argümanları ile Arendt *demokrasiyi* değil ama politikayı bir ontolojik birliktelik biçiminde ele almıştır. Marchart'ın Arendtçi gelenek olarak tanımladığı çizginin öne çıkan özelliği bu birlikteliktir.

Arendt'in argümanları, modernitenin ontolojik bağlamda en sarsıcı eleştirilerini ortaya koyan Martin Heidegger'le birçok noktada paralellik taşır. Heidegger'in modernite eleştirisi, en genel ifadeyle, Varlık'ın unutulmuşluğu problemi üzerinden ifade edilmektedir. Ona göre, Platon'dan bu yana Varlık'ı kendisi olarak düşünmek yerine, onu varolanlara indirgeyerek ele almak sorunu süregelmektedir. Heidegger, bu temel sorunsalın üzerine giderek, meselenin mevcudiyet metafiziği olduğunu, Varlık ile irtibatlı düşünmenin *Dasein* kavramı üzerinden düşünmek olması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu da, Varlık'tan ziyade *varoluşla* ilişkili bir meseledir.¹⁰ *Dasein*'in niteliği ise, kendisinde var olan önceliklere dayanmaktadır. *Dasein*'in ontik önceliği, varolanın varlığını belirleyen varoluş olması; ontolojik önceliği kendisine dayanan bir ontoloji olması; aynı zamanda her türlü ontolojinin olanaklılığını kuran bir ontik-ontolojik koşul olmasından ileri gelmektedir (Heidegger, 2011, s. 14). Daha anlaşılır biçimde ifade etmek gerekirse, *Dasein*, Varlık'ın unutulmuşluğunun üstesinden gelmemizi sağlayacak bir mefhum olarak, ontolojinin ele alınışına imkân veren, aynı zamanda ontik düzlemde varolanların *hergünkülüğüne* dair anlayışımızı kuran bir mefhumdur. Kişinin içine doğduğu *fırlatıldığı*-dünyanın anlamına varabilmesi, Heidegger'in *Dasein* kavramına yüklediği işlevle/konumla mümkün olacaktır.¹¹

Varlık ve Zaman (2011) adlı eserinde Heidegger, *Dasein*'in karakterindeki varolanın varlığının anlamını, Varlık sorgulamasının ilk adımı olarak ifade etmektedir. Devamında ise, *dünya-içinde-varolma*, *dünyasallığı içinde dünya*, *birlikte-olma ve kendi-olma olarak dünya-içinde-varolma*, *bizatıhi içinde-varolma* gelmektedir. Ona göre *Dasein*'in varoluşsal anlamı *ihdimam-göstermek*

¹⁰ Ayrıntı için bkz. Heidegger, 2011.

¹¹ Bu çalışma sınırları içinde Heidegger'in ontolojisini her açıdan değerlendirmek mümkün değildir. Bu nedenle, çalışmanın temel argümanlarını anlaşılır kılmak adına bir kaynak teşkil eden Heidegger düşüncesinin yalnızca *birlikte-varoluşa* kapı açan muhtevası üzerinde durulmuştur.

olarak ifade edilebilir (s. 43). Heidegger'e göre, *Dasein*'in varoluşu, her zaman başkalarıyla paylaşılan dünyada olmak zorundadır. *Dasein*, *birlikte-dünya* içinde var olabilmektedir; dolayısıyla içinde-var-olmak, aynı zamanda *başkalarıyla-birlikte-olmak* demektir (s. 124). Bu koşullara zamansallık boyutu da dahil edildiğinde şu sonuç ortaya çıkar: "Tarihsel olan *Dasein*, dünya-içinde-varolarak varolan bir varolandır. Tarihin yaşanmışlığı, dünya-içinde-varolmanın yaşanmışlığıdır aslında. *Dasein*'in tarihselliği, özü gereği dünyanın tarihselliğidir." (Heidegger, 2011, s. 412). Özetle, Heidegger için *Dasein*, başkalarıyla-birlikte-varoluştur, birlikte-dünya-içinde-varoluştur. İnsan, içine fırlatıldığı dünyada en yakınında yer alanlarla ve şahsi tecrübesinin hermeneutik algılanışıyla birlikte varoluşunun hakikatini açığa çıkarabilir.

Heidegger'e göre kimlik de birlikte-aitlik (*belonging-together*) ile tanımlanabilir. *Identity and Difference* (1969) başlıklı metninin giriş bölümünde Stambaugh'un belirttiği gibi, eğer burada sadece *birlikte* kısmı vurgulanıyorsa o halde metafizik bir ilk neden, bir özdeşlik ve/veya bir Tanrı'ya dayanmak hususu öne çıkacaktır. *Aitlik* kısmı vurgulanıyor ise, *aynı* içinde *farklılıkların* bir arada olması vurgulanmaktadır. Dolayısıyla ikinci durumda, metafiziğin tamamen dışına çıkmak imkânı bulunmasa da metafizik düşüncenin eleştirisine ulaşmak mümkün olabilmektedir (Stambaugh, 1969, s. 12). Heidegger'in argümanları, her ne kadar somut olarak *demokrasi* mefhumunu içermeyen argümanlar olsa da kişinin ve *kimliğin* metafizik gelenekteki sabit, evrenselleştirilebilir ve temelci yorumuna şerh düşmekte; tarihsel, toplumsal, bağlamsal, hermeneutik bir varoluş paradigmasını öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda, kimlik, kişinin içine doğduğu dünyanın anlam çerçevesinden bağımsız bir noktada olmaktan uzaklaşır. Bu noktanın, tam da Nietzsche'nin perspektivizmiyle uzlaşabilir görünen bir nokta olduğu söylenebilir.

Marchart'ın Arendtçi gelenek dediği politika tanımını Heidegger'in ontolojik argümanlarının ışığında yorumlamakla, Jean-Luc Nancy'nin demokrasi teorisine yaptığı katkılara ulaşmak, bu çizgide bir paralellik yakalamak mümkün olabilmektedir. Nancy, hem metodolojik ve ontolojik bağlamda *tekil-çoğul*¹² karşıtlığını güvenilir olmaktan çıkarması, içkinlik düşüncesini tüm felsefesi açısından temel teşkil eden bir argüman olarak sunması ve demokrasi hususunda ontolojik bir birlikte yaşamın imkânını öne sürmesini sağlayan *ile* mefhumunu ele alışı ve demokrasiyi de bu bağlamda *başkalarıyla-birlikte-varoluşa* dayandırması nedeniyle temelcilik-sonrası demokrasi teorisine katkı yapan

¹² Bkz. Nancy, 2000.

önemli isimlerden biri olarak görülebilmektedir. Marchart'ın Arendtçi gelenek dediği *birliksel* yaklaşım çizgisine yakın görünen Nancy'nin demokrasi kavrayışı, aynı zamanda yaşamın metafizik algılanışına eleştiriden beslenmekte ve bu anlamda Heidegger ve Derrida çizgisine de yakın görünmektedir.

Nancy, dünyayı tam olarak bir içkinlik dünyası olarak ele almaktadır. Nietzsche'nin Tanrı'yı ölüme mahkûm etmesi (Nietzsche, 2017, ss. 7, 73, 85, 265, 290) gibi, Nancy de dünyanın anlamını dünya dışında hiçbir aşkınlığa, ilkeye, varsayımaya dayandıramayacağımızı iddia etmekte, bu anlamda dünyanın esasında bir *hiç* olduğu ve anlamın da yalnızca *ile* birlikte düşünülebileceğini söylemektedir. *Being Singular Plural* (2000) başlıklı eserinde, varoluşun içkinliğinden ileri gelen bir *aslı ile-olmaktan* bahsetmektedir. Ona göre *ile* eki, oluşa sonradan eklenen bir nitelik değil, oluşun ondan ayrılamaz olan bir parçasıdır. Heidegger'deki *dünya-içinde-varolmaklık* meselesi, Nancy'nin içkinlik argümanına temel olmanın ötesinde, Varlık'ın *tekil-çoğulluğu* argümanını üretmesine de kaynaklık etmektedir. Hiçbir şeyin *tekilliği*, *çoğulluktan*, yani başkaları-ile-birlikte-olmaktan veya çoğulluk-ile-birlikte-olmaktan ayrı olarak düşünülemez (Demirtaş, 2016, s. 189). Nancy için meselenin doğru yorumu, tekilliğin oluş olarak ele alınırken, *birey* şeklinde düşünülmemesidir. Dolayısıyla, tekillik meselesi, bireysel içkinlik anlamına gelmemekte, onun bir eleştirisi olarak ele alınmaktadır. Tekillik ve birey arasındaki fark; birey mefhumunun birlikteliği ve ilişkiselliği içermemesine karşın, tekilliklerin *arasındalıkta* ortaya çıkması, çünkü her zaman bir ilişkisellekle var olmasıdır (Marchart, 2007, s. 74). Bu nedenle Nancy için ontolojik tarif aynı anda hem tekilliği hem de çoğulluğu içerecek biçimde tekil-çoğul (*singular-plural*) olmak zorundadır. Sonuçta, Nancy'nin ontolojiye dair yorumlaması, oldukça somut etik-politik tartışmalara ve özellikle demokrasi teorisine uzanmaktadır.

Nancy'ye göre demokrasi, insanların eşitliği içinde tüm İnsan varlığının özgürlüğünü varsayar. Dolayısıyla demokrasi, sadece yurttaşla değil, aynı zamanda ontolojik anlamda insanla irtibatlıdır (Nancy, 2014, s. 67). Zira, Nancy için "Ortak olan, aslında dünya'nın, anlamların dolaşımının rejimidir." (Nancy, 2014, s. 78). İnsan, diğer insanlarla -veya *varolanlarla* ya da varlıklarla- oluş içinde *ortak alanda* yaşam sürmektedir. Ortak olanın alanı, çoğullukla doludur. Bu yoruma göre demokrasi de bu çoğullukla varoluşun izinde tanımlanabilir: "Bütün bu çeşitlilikleri birleştirmeyen, tam tersine çoğulluklarını ve bu çoğulluğun sayısız ve hiç bitmeyecek biçimlerinin meydana getirdiği sonsuzluğu yayan bir 'cemaate/topluluğa' söz konusu çeşitliliklerin – sorumluluğu alınmadan

– kabul edilmesi.” (Nancy, 2014, s. 78). Nihayetinde Nancy’nin yorumuna göre *demos* da yalnızca bir politik bütünlük olmakla kalmaz ontolojik bir gerçeklik olarak görülmek zorundadır (Nancy, 2010a, s. 92). Bu ontolojik birliktelik argümanı ile demokrasinin yorumlanması da temelcilik-sonrası bir çehreye kavuşuyor görünmektedir. Zira, Nancy’nin argümanlarından çıkan demokrasi tanımı, hakikat iddiasını da mutlaklığından özgür kılar. Demokrasi ne ölüm ne de yaşamın kendinde bir değeri olmasını içerir; değer yalnızca *paylaşılan varoluştan*, yani *birlikte-varoluştan* ileri gelmektedir ve bu anlamda bir varoluş mantığına dayanabilir. Sonuç olarak demokratik politika, tüm varsayımlarından vazgeçen bir politikayı arzular (Nancy, 2010b, ss. 31-32). Böylece politika teorisinin birliktelikle gelenek, temsilî demokrasinin konsensüs anlayışının eleştirisiyle ve ötesinde, ontolojik bir paradigma olarak temelcilik-sonrası demokrasi teorisinin en mühim yorumlarından birisi olmaktadır.¹³

4. ANTAGONİZMA, AGONİZMA VE OLUMSALLIK

Temelcilik-sonrası politika teorisinin diğer yanında Marchart’ın Carl Schmitt’e dayandırdığı *ayrimsal* gelenek bulunmaktadır. Bu geleneğin karakterini belirleyen nokta, politikanın/politik olanın vasfını Schmittyen dost-düşman antagonizmasından yola çıkarak, ancak bu antagonizmanın ötesine geçmek suretiyle değerlendirmek noktasıdır. Bu bağlamda, demokrasi de antagonistik karşılaşmaların alanı olarak değerlendirilmekte, demokrasi bir sistemden ziyade bir süreç olarak ele alınmaktadır.

“Egemen, olağanüstü hale karar verendir.” (Schmitt, 2016, s. 13). Bu cümle, Schmitt’in egemenlik teorisini ve politika teorisinin tarihselliğinde yarattığı büyük etkiyi özetleyen bir slogan hâlini almıştır. Egemen, olağanüstü hâle karar veren bir gücü ifade etmekle birlikte, aynı zamanda dostun ve düşmanın kim olduğuna, mevcut koşullarda savaşın kime karşı yürütüldüğüne, kimin kamusal alanda karşı cepheye yer alıp kimin *özdeşler* olarak aynı topluluğa

¹³ Bahsi geçen gelenek içine *demokrasi teorisini* bağlamı da düşünülerek yalnızca burada ele alınan isimleri ve teorileri almak hiçbir zaman yeterli olmayacaktır. Birlikte yaşamın yolu olarak demokrasiyi ele alan yaklaşımlar elbette daha fazladır. Bu yaklaşım dahilinde, Jürgen Habermas’ın ve/veya Seyla Benhabib’in argümanlarında karşımıza çıkan *iletişimsel eyleme* dayalı müzakereci demokrasi örneği değerlendirilebilir. Ancak, müzakereci demokrasi argümanlarının ‘birlikte-varoluş’tan ziyade ideal bir konsensüs arayışına yönelmiş olması hem de bu çalışmanın kapsamını çok genişleteceğinin düşünülmesi nedeniyle burada irdelenmesi uygun görülmemekle birlikte, bu yaklaşımın klasik liberal temsilî demokrasinin bir başka türü olduğu yönünde özet bir yorum yapmakla yetinmek gerekmektedir. Başka bir çalışmanın konusu olabilecek *müzakereci demokrasi* argümanlarına dair genel bilgi edinmek için bkz. Benhabib (1996) ve Habermas (2001).

dahil olduğuna karar veren konumundadır. Tüm bunlar, egemenin gücüyle anlam dünyasını ve *tanınmanın* sınırlarını belirleyebilmeye muktedir oluşunu göstermektedir. Schmitt için politik olan, dost-düşman karşıtlığında var olabilmektedir. Zira, ona göre liberalizmin evrensellik idealleri, evrensel insan ve konsensüs iddiaları, *politik olanın* ortadan kalktığı ve *depolitikleştirilmiş* bir dünyanın tarifi anlamına gelmektedir. 20. yüzyılın sonunda karşımıza çıkan küreselleşmenin özdeşlik lehine savunusu anlamına gelen liberal yorumlara göre, Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra dünya üzerindeki kutupluluk sona ermiştir ve bu anlamda liberal temsili demokrasinin kapitalist ekonomi ile bir araya geldiği *küresel* bir sistemin nihaî zaferi ilân edilmiştir. Ancak, Schmitt'in argümanlarıyla mesele değerlendirildiğinde liberal Batı'nın zaferi olarak görülen bu durum esasında *depolitizasyonun* en görünür hâli olmaktadır. Böyle bir düşmansızlık durumunda *politik olan* kaybedilir (Derrida, 2005, s. 77). Çünkü, Schmittyen politik olan tarifi, *tanımlanabilir* -bu anlamda kamusal- bir düşmanın varlığıyla mümkündür. O halde, politik olanın ne olduğuna cevap verirken, meselenin özünde *tanımlanabilirlik* olduğunu söylemek de mümkün olmaktadır.

Egemen, hem norm belirlemenin şartlarını ve yeni normlara ihtiyaç duyulan *istisnâî durumu* belirleyen karar verici, hem de dost ve düşmanın hangi terimlerle belirleneceğinin karar vericisidir. Schmitt'e göre 16. yüzyıldan bu yana her yüzyılda merkezi eline alan ve domine eden alan dönüşmektedir. 16. yüzyılda teoloji, 17. yüzyılda bilimsel rasyonalite, 18. yüzyılda moralizm ve hümanizm, 19. yüzyılda ise ekonomi bilimi baskın olan disiplin olmuştur. Her dönemde, merkezdeki disiplinin terimleriyle *dost-düşman* tanımlaması ortaya konmakta ve Batı'nın baskın anlam dünyası böylece belirlenmektedir (Marchart, 2007, s. 44). Düşmansızlık durumunu savaşın kazanılması olarak değerlendirmek ve düşmanın olmadığı bir alanda konsensüse varılacağı düşüncesine varmak, liberal ön kabullerin düştüğü hatayı tekrar etmek anlamına gelmektedir. Schmitt'e göre liberalizmin öne sürdüğü demokrasi idealleri ve ona temel teşkil eden evrenselleştirilebilir insan ideası altındaki eşitlik tasavvuru mümkün değildir. Zira, eşitlik ve özdeş kimlik tasavvuru ancak belli bir topluluk sınırlarında geçerli olabilir (Oğuz, 2010, s. 68). Schmittyen geleneğin çalışma kapsamındaki sınırlarını *egemenlik* ve *antagonizma* olarak belirlemeye imkân veren bu kısa özetten sonra, meselenin *ontolojik fark* ve *politik fark* bağlamına odaklanmak yerinde olacaktır. Daha önce değinildiği gibi, ontolojik fark Heidegger'in *ontik* ve *ontolojik* arasında, *varolanlar* ve *Varlık* arasında yaptığı ayrımıdır. Bu ayrımın politika teorisindeki yansımaları ise Carl Schmitt'in *politik olanı* tarif edişiyile görünür olan *politika* ve *politik olan* ayrımıdır. Buna göre, kabaca ifade edilirse, politika *ontik* düzlemi, politik olan ise *ontolojik* düzlemi ifade etmektedir.

Marchart'ın ifade ettiği gibi, *politika* ve *politik olan* ayrımı Schmitt'ten kaynaklanmakla birlikte, Ricour, Nancy, Lacou-Labarthe, Lefort, Badiou gibi bu kavramlar üzerine üreten çağdaş düşünce'nin önemli filozof ve teorisyenlerinin argümanlarıyla genişleyen bir teorik alanı etkilemeye başlamıştır (Marchart, 2007, s. 4). Demokrasi teorisi açısından ontolojik farkın yansıması olarak politik farkın muhtevası, temelcilik-sonrası çizgiye ulaşabilmemize imkân veren bir köprü işlevi görmektedir.

Schmitt'in dost-düşman antagonizması ile varlık koşulunu belirlediği politik olanın muhtevası, Laclau ve Mouffe tarafından ortaya konan *radikal demokrasi* argümanları açısından da belirleyici bir kaynak olarak değerlendirilmektedir. Bu argümanlarıyla Laclau ve Mouffe, temelci demokrasinin eleştirisini vermekte ve aynı zamanda temelcilik-sonrasına kapı aralamaktadır. Laclau ve Mouffe, liberal demokrasi eleştirisi ile ortodoks Marksist sınıf siyasetinin eleştirisini bir araya getirmek suretiyle, kendi argümanlarını üretebilecekleri bir mecra açmışlardır. Onlar için Marksizmin klasik yorumu bugünün politik dünyasını anlamak için yetersizdir. "Laclau ve Mouffe, öncelikle Marksist kuramın özcülüğünü ve sınıf indirgemeciliğini yapı-bozumuna uğratmış ve ikinci olarak da Marksist kategorilerin yeni toplumsal mücadelelerle olan ilişkilerini yeni kuramsal kaynaklara başvurarak, alternatif bir sol tahayyül için irdelemişlerdir." (Yaralı Akkaya ve Bozdoğan, 2019, s. 358). Aynı zamanda, liberal demokrasinin konsensüs arayışını da hatalı gören teorisyenlere göre, demokrasinin liberal yorumu da eksik kalmaktadır. Schmitt'in eleştirilerinde olduğu gibi, liberalizm *politik olanı* nötralize etmektedir ve bu nedenle politik olan minvalinde toplumsallığın yeniden politikleştirilmesi gerekmektedir. Toplumsallığın temeli ise, politik antagonistik çatışmayla sürebilir. Bu nedenle Habermas'ın müzakereci demokrasi anlayışını da çatışmayı pasifize etmesi nedeniyle demokrasiye aykırı olarak değerlendirmek gerekmektedir. Mesele, dost-düşman ayrımını ortadan kaldırmak değil, bu ayrımın farklı biçimlerde kurulmasına imkân veren koşulları inşa edebilmektir (Yaralı Akkaya ve Bozdoğan, 2019, s. 364). Bu eleştiriler üzerine kendi demokrasi argümanlarını üreten Laclau ve Mouffe, böylece çıkış noktaları olarak modern, temelci politikanın eleştirisini ve Schmittyen antagonizmanın yeniden yorumlanışını temel almıştır. Antagonizmanın geçici uzlaşmalar halinde hegemonik iktidar mücadelelerine dönüşmesi anlamına gelen "... 'agonistik' demokrasi, 'halk'ın birliğinin tam gerçekleştirilebileceği kesin bir uzlaşmanın tesis edilebileceği bir yerin olmadığını, çatışma ve bölünmenin politikaya içkin olduğunun kabulünü gerektirir." (Mouffe, 2015, s. 28). O halde, radikal demokrasiyi *agonizmanın* imkânına dayanan bir demokrasi olarak

değerlendirmek mümkündür.¹⁴

Mouffe'un belirttiği gibi, Schmitt'in antagonizma ile politik olanı tarif edişi bir noktadan hatalıdır. Zira, Schmitt'in modeli kabul edildiğinde, yalnızca ikili bir antagonizmayı temel almak gerekmektedir: Dost-düşman antagonizması. Oysa, toplum içerisinde hegemonik mücadeleye girmiş olan katılımcılar çokluğu söz konusudur. Bu mesele, "... demokratik yurttaşlığa ilişkin çoğulcu (bir) anlayışın formüle edilmesi ihtiyacı nedeniyle son derece önemlidir." (Mouffe, 2015, s. 64). Yani Schmitt'ten antagonistik politikayı ve Gramsciyen *hegemonya* argümanlarını kullanan Laclau ve Mouffe'a göre, bakmamız gereken nokta, toplum içindeki çokluğun, radikal demokrasi süreci boyunca birbirleriyle girebileceği ilişki ihtimalleridir. Bu ilişkiler, iktidar olma ve/veya merkez hegemon olma amacıyla yaşanan çeşitli eklemlenme biçimlerinin sürekli dönüştüğü bir süreç yaratmaktadır. Ancak, *agonistik çoğulculuk* olarak isimlendirilen bu süreçsel mücadelelerin düşmanlar arasında değil hasımlar arasındaki bir mücadele olduğu noktasını vurgulamak gereklidir (Mouffe, 2015, s. 81). Bu tespit, aynı zamanda Laclau ve Mouffe'un *özne* ve *kimlik* meselesindeki radikal demokrasiyi tamamlayan tutumuyla irtibatlıdır. Onlar açısından özne sabit bir olgu değil, dönüşen bir süreçtir. "Öznenin bir olgu değil de bir oluş olarak varolabilmesi, tam da nihai bir temelin, özneliği sabitleyecek, çapa rolünü üstlenebilecek bir özün yokluğundan ileri gelir." (Özsel, 2010, s. 348). Bahsi geçen modelin savunusu ve hatta daha radikal terimlerle açılması için, temelcilik-sonrası argümanlar açısından oldukça verimli bir bakış açısı sunan *politik fark* meselesi, Marchart'ın üzerinde durduğu merkezî kavramsal açılımı ifade eder.

Temelci paradigmanın tespit ettiği en temel ve kökensel argümanlarından biri olan *mevcudiyet metafiziğinin* sorunlu yanı, Varlık'ın varolanların temeli

¹⁴ Laclau ve Mouffe'un *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* (2017) kitabında geliştirdikleri, birlikte ve ayrı ayrı değerlendirmelerini içeren çeşitli kitap ve makalelerde derinleştirdikleri *radikal demokrasi* argümanlarının Schmitt'ten köklerini vurgulamak ne kadar önemliyse, bu argümanların Schmitt'in egemene, güce ve totalizasyona yaptığı vurgularla şekillenen politik tahayyüllerine karşı argümanlar olduğunu vurgulamak da o denli önemlidir. Mouffe özelinde bakıldığında, politik olan açısından çatışma (antagonizma) önem arz etmekle birlikte, çatışma karşı tarafın salt düşmanlığına dayanmaz. Bu çatışma, bir tür demokratik mücadelenin imkânı olarak görülür. Mouffe, bu türden çoklu çatışma alanıyla tanımlanan politikaya *agonistik çoğulculuk* adını verirken, hem Schmitt'in düşmanı yok etmeye yönelik antagonizmasından, hem de Rawls'un agonistik olmayan, çatışmayı dışarıda bırakan, *makul* çoğulculuğundan ayrılmaktadır. (Fisken, 2010, s. 13)

Bu çalışma kapsamında Schmitt'ten çizginin, Marchart'ın *politik fark* üzerinden kurduğu sistematik içindeki yeri ve temelcilik-sonrası politika teorisinin argümanlarına sağladığı mecra ile sınırlandırıldığı unutulmamalıdır. Değerlendirmenin uzamı, antagonizma temelinden *agonizmaya* dayalı bir demokrasi anlayışına geçişin izlerini takip etmektir.

olduğu argümanından yola çıkmasıdır. Heidegger'in eleştirileriyle varılan nokta ise, farkın fark olarak ele alınması ve Varlık'ın Varlık olarak değerlendirilmesi, bu anlamda ontolojik farkın teorik olarak ortaya konmasına denk düşmektedir. Marchart'ın da vurguladığı gibi, ontik ve ontolojik ayrımından ileri gelen ontolojik fark, politika ve politik olan arasında yapılan ayrıma ve bu minvaldeki çeşitli teorik tartışmalara konu olan *politik fark* olarak yeniden değerlendirilmektedir (Henderson, 2017, ss. 4-5). Politik fark, toplumun ve topluluğun *olmayan-zemini*, diğer bir ifadeyle zeminin yokluk/bulunmayış (*absence*) olarak varlığı şeklinde ele alınmasını sağlamaktadır. Politik fark mefhumu ile birlikte demokrasi teorisinin temelcilik-sonrası açılımına dair bir paradigmanın savunulmasında, Laclau'nun bahsettiği gibi *toplumun olanaksızlığı*, yani toplum nosyonunun içinde barındırdığı farklılıkların sonsuz oyun alanı olarak ele alınması gerektiği ve bu anlamda sabit bir toplumdan bahsedilemeyeceği düşüncesi rol oynayacaktır. Dolayısıyla, toplum temeli olmayan bir mecrayken, aynı zamanda kendisi de bir öz değildir.

Bu noktada, demokrasinin uygulanışına dair *temelcilik-sonrası* politika teorisinde önem arz eden bir diğer kavram olarak *olumsallık* meselesine değinmek yerinde olacaktır. "Temelcilik-sonrası düşüncede, temel veya öz hem vardır hem yoktur. Marchart'ın belirttiği üzere olumsal temeller kavramı, temel kavramından tam olarak vazgeçmeden onu yumuşatmak üzere önerilmiştir. Bu çerçeveden bakıldığında, özsel olana hiçbir şekilde referans vermeyen bir yapı olamayacağı gibi hiçbir temellik iddiası da alternatif temellik iddialarına bağışık olamaz. Dolayısıyla temel, ancak olumsal bir biçimde ve sürekli tehdit altında varolur." (Özsel, 2010, s. 347). Temelcilik-sonrası kavramını anti-temelcilik duruşundan ayıran en belirgin özellik, tam da burada bahsedilen olumsal temellerin olabilirliği düşüncesidir. Bu kabul, demokrasinin güçlü bir biçimde sürmesini sağlayan bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira, güçlü demokrasinin en büyük erdemi, bağımsız bir zeminin yokluğudur. Bu sayede demokrasi, en doğru politik uygulama olarak ele alınmaya değer hâle gelmektedir. Bu anlamda demokrasi değerden bağımsız bir politika değil, ancak tüm değerleri demokratik süreç içinde birbirine yaklaştırma otonomisine sahip politika olarak tanımlanmalıdır (Kuljiš, 2014, s. 314). Bu noktada, Marchart'ın olumsallık kavramını iki bağlamda ele alarak temelcilik-sonrası açısından vazgeçilmez bir mecburiyet olarak gördüğünü söylemek gerekmektedir. Ona göre, olumsallığın zayıf tanımından daha güçlü olan sözde-aşkınsal (*quasi-transcendental*) olumsallığa geçiş önem arz eder. Klasik anlamdaki olumsallıkta başka türlü olabilme ihtimali öne çıkmaktadır. Ancak bu noktada varolanların olumsal olmama ihtimali ortadan kalkmış olur. Yani, olumsallıklar içine anti-

olumsallık giremeyecektir. Olumsuzluğun güçlü yorumunda ise ne imkânsız ne de mecburî olmanın kendisi tüm kimlikler için gerekli hâle gelmektedir. Diğer bir ifadeyle, güçlü anlamıyla olumsuzluk, paradoksal ya da *aporetik* olan, imkân ve imkânsızlık birlikteliğini ifade etmektedir (Marchart, 2007, s. 28). Dolayısıyla, temelcilik-sonrası demokrasi açısından "... zeminin imkânsızlığı zorunlu bir imkânsızlıktır. Bu imkânsızlık, nihâî zeminin yokluğunun mecburiyetini tanımlar." (Marchart, 2007, s. 18). Şu unutulmamalıdır ki, temelcilik-sonrası paradigmanın kabul ettiği nokta, hâlâ birtakım temellere ihtiyaç olduğu noktasıdır.

Demokrasi açısından değerlendirdiğimizde, buradan temelcilik-sonrası demokrasi ve/veya *postmodern demokrasi* denilebilecek bir demokrasi yorumuna ulaşmak mümkündür. Temelcilikte var olan *idealler* ve *güçler/iktidarlar* arasındaki kafa karışıklığı, temelcilik-sonrasının olumsuzluğunda ortadan kalkmaktadır (Rorty, 1996, s. 335). O halde, demokrasi temelciliğin amaç/ideal ve iktidar olma arasındaki karmaşasına düşülmeden, bitmemiş bir ilke olarak tanımlanabilir. "Bu bakımdan demokrasi bitmemiş bir ilkedir: Ne halkın yönetiminin icra edilebilmesi için *hangi* güçleri paylaşmamız gerektiğini, bu yönetimin *nasıl* örgütlenmesi gerektiğini, ne de *hangi* kurumlar veya ek koşullarla halkın yönetiminin sağlandığı veya güvenceye alındığını açıklar." (Brown, 2014, s. 53). Hatab'ın postmodern demokrasi olarak tanımladığı sistemde olduğu gibi, mesele politik otoritenin temelsiz bir yarışmadaki geçici zaferinin iktidar olarak kabul edilmesidir; ve bu süreç çeşitli yaşam tahayyüllerinin oyunu olarak görülebilir (Hatab, 1995, s. 195). Bu noktada analiz, var olan temellerin statüsünden, varlık imkânlarına kaymış olmaktadır. Bu kayış, sözde-aşkînsal hareket olarak ifade edilmektedir. Yani, özcü evrenselciliğin eleştirisiyle birlikte, olumsal zeminlerin yarışına ulaşılmış olmaktadır (Marchart, 2007, ss. 14-15). Geline temelcilik-sonrası yorumu, çalışmanın ilk bölümünde değinilmiş olduğu gibi, mutlak bir hakikatin bilgi dağarcığımızı dahil edilebileceği yanılması ön-varsayar. Bu varsayım, Marchart'ın zorunlu olumsuzluk olarak ifade ettiği sözde-aşkînsal olumsuzluğa benzemektedir. Hakikatin mutlak hâle gelemeyişi, hakikate yönelik arayışın veya ihtimallere olan açıklığın gereksiz olduğu anlamına gelemez. Kuljiš'in aktardığı gibi, Vattimo'ya göre politikanın hakikatin kendine dışsal bir bilgi olarak ele alınması tehlikelidir ve demokrasi için bir tehdittir (s. 313). "Demokratik politika ebedî hakikate dayanırsa, o halde demokrasi imkânsız ve hatta tamamen irrasyoneldir." (Kuljiš, 2014, s. 313). Bu dünyada, tek bir hakikat olması talebi anlamsızdır. Demokrasi de bu talepten vazgeçtiği kadar demokrat olabilecektir.

5. SONUÇ

Politika teorisi alanında, özellikle 20. yüzyıl itibarıyla demokrasi meselesi en önemli konulardan birisi olmuştur. İnsanın insan olmağından ileri gelen hakları ve sorumlulukları üzerinden tartışılan modern demokrasi, Antik dönemden gelen kavramsal bağlarıyla ve dönüşen dünyanın teorik, pratik, poetik/teknik/teknolojik hızlanışıyla birlikte bugün henüz tanımlanması çok da kolay olmayan bir geleceğe yönelmesiyle, politika teorisinde yine başat meselelerden biri olma vasfını taşımaya devam etmektedir. Demokrasinin önemi ne kadar çoksa ve çoğalmaktaysa, tartışılma bağlamları da o kadar farklılaşmaktadır. Bugün geleneksel temsilî demokrasinin ve liberal ve cumhuriyetçi perspektiflerin çok daha ötesinde, toplumun/toplumsallığın ne olduğu ve nasıl olduğu meseleleri göz ardı edilmeden, ontolojik ve epistemolojik argümanların dünyanın çağdaş muhteviyatını ıskalamadığı bir demokrasi teorisi perspektifi gerekmektedir. Bir tarafta ontolojik sorunsallaştırma, diğer tarafta ontolojiden hiç ayrılamayan ve hakikatin konumundaki geleneksel metafizik anlayışla çok daha radikal bir hakikatsizlik kutbu arasında salınan epistemolojik argümanlar, bizi *birlikte-varoluş* ile *etik-politik a(nta)gonizma* üzerinden yorumlanabilecek bir demokrasi kategorizasyonuna yönlendirir görünmektedir. Çalışma boyunca, bu kategorizasyon gözetilmek suretiyle, önce temelci demokrasi teorisinin eleştirisi özellikle temsil üzerinden verilmiş, akabinde Heidegger ve Nancy merkez alınarak *birlikte-varoluş* meselesi; Schmittyen temellerden yola çıkarak antagonizma noktasını agonizma üzerinden demokrasiye taşıyan radikal demokrasi argümanları ile de çatışma meselesi demokrasi teorisinin temelcilik-sonrası perspektifini kurabilecek çıkış noktaları olarak ele alınmıştır.

Bu çalışmada ele alındığı gibi, meselenin özü, bugünün dönemselliğini değerlendirmek suretiyle, demokrasiyi temelci olmayan, ancak aynı şekilde anti-temelci de olmayan bir *temelcilik-sonrası* perspektifiyle okumaktır. Bunun için ise, demokrasinin temelcilik-sonrası politika teorisindeki yeri *birlikte-varoluş* ile *a(nta)gonizmanın* birbirini dışlamayacak biçimde tahayyül edilebilmesini gerektirmektedir. O halde, öncelikle hakikat iddiasından vazgeçmek ve çağdaş dünyanın vaziyetini bu perspektiften görerek, içinde bulunduğumuz ontolojik *oyunun* kurallarını belirleyecek bir demokrasi üzerine eğilmek yerinde bir uğraş olacaktır.

“Nasıl Romalılar ve Etrüklüler göğü kesin matematiksel çizgilerle bölümlendirmiş ve böylece sınırlandırılmış bir uzamın içine, bir *templum*’muşçasına, bir tanrı kapatmışlarsa, her halkın

üzerinde böyle bir bölümlendirilmiş kavramlar göğü vardır ve hakikat gerekliliğinden anladığı da, her kavram-tanrısının yalnızca *kendi* çevresinde aranması gerektiğidir. Burada insan gerçekten de bir yapı dehası olarak, sallantılı temeller üzerinde, sanki akan sular üzerinde, sonsuz derecede karmaşık bir kavram kubbesi kurup yükseltilmiş olmasından, hayran olmamak elde değil – ama tabii, kurulan yapı, böylesi bir temel üzerine tutturulabilmek için, örümcek ağı gibi olmak; dalgaların üstünde taşınabilecek kadar narin, rüzgarın dağıtıp götüremeyeceği kadar da sıkı olmak zorundadır.” (Nietzsche, 1998, s. 61).

18. yüzyıldan bu yana, içinde yaşadığımız dünya’da Shakespeare’in Hamlet’indeki ifadeyle çivisi çıkmış (*out of joint*) bir dünya tablosu vardır. “ ‘19. yüzyıl düşüncesindeki devrimci kırılma’ adı verilen şey, Maistre, Nietzsche ve Çernişevskiy’in sorularında eski Avrupa’nın varlık meskeninde sükunetle ikamet etmenin artık mümkün olmadığına kavranışı olarak gösterir kendini. Bu meskenin yerini canavarımsı bir şantiye almıştır artık. Mühendisler ve hafriyat şirketleri ihale kapmak için birbirleriyle yarışmaktadır.” (Sloterdijk, 2018, s. 46). Diğer bir ifadeyle, “Kitle iletişim araçları dünyasında Nietzsche’nin bir ‘kehaneler’inin gerçekleştirilmesi olabilir bu: Sonunda gerçek dünya bir fabl haline gelmektedir.” (Vattimo, 2012, s. 15). Bu masal dünyası, içindeki aktörlerin oyunlarıyla süregelen bir köşe kapmaca olarak düşünülmelidir. İşte böyle bir dünyada, Platon’dan bu yana süregelen devasa kavramlar anıtına dair yeni bir bakış açısı gerekmekte; akan nehrin üzerinde durabilmenin yolu sabitliklerden oluşmuş bir tapınak yerine örümcek ağının narinliğine ve hassasiyetine sahip, ama aynı zamanda tam da bu özellikleri sayesinde çelik sağlamlığında bir paradigmaya dayanmaktadır.

Söz konusu mesele demokrasi olduğunda, bahsi geçen paradigmanın kararverilemez ufku temelcilik-sonrası politika teorisinin yolundan geçiyor gibi görünmektedir. “Eğer gerçek bir demokrasi istiyorsak, o halde temellendirilmemiş olması gerekmektedir. (Kuljiš, 2014, p.316). Nancy’nin söylediği gibi, demokratik *kratein*, halkın iktidarı, ilk olarak *arkhenin* -ilk nedenin- başarısızlığı ve sonra bu başarısızlığın sorumluluğunun hep birlikte ve her bir birey tarafından, sonsuz bir açıklığın gün ışığına getirilmesi için, sorumluluğunun alınmasıdır. Bu anlamda egemenlik, hiçbir şeydir. Demokrasi, bu sayede anarşi (*an-arche*)dir (Nancy, 2010, s. 31). Demokrasi, Nietzscheci bağlamda ifade etmek gerekirse, boşlukta dans etmektir; sonsuz ihtimalleri açık tutan bir araç ve muhtemel uzamlardan müteşekkil bir paradigmanın politikasıdır (Nancy, 2010, s. 33). Özetle demokrasi, hiçbir tanıma karar veremediğimiz

noktada ortaya çıkan ve başka türlü olana her daim açık olmanın getirdiği sorumluluğu üstlenmeyi gerektiren bir mefhumdur/düşünce/eylemdir.

Marchart'ın politik fark düşüncesi üzerine değerlendirdiği temelcilik-sonrası yaklaşımı, bizi gerçek dünyanın kavranamaz oluş haline gözlerimizi kapamadan içinde bulunduğumuz oyunun kurallarıyla ilgili düşünmeye sevk etmektedir. Elbette, her halükârda *fark (dif-ference)* bazı ontik alanlarla etkileşim halinde olmaktadır. Bu fark içinde *temelin* anlamı şu şekilde ifade edilebilir: Özgürlük, “temellenme-temelsizleşme hareketi olarak temelsizliğin adıdır.” (Marchart, 2007, s. 77). Yinelemek gerekirse, temelcilik-sonrasının bu tanımı, anti-temelcilikten tamamen farklıdır. Daha çok temelin ve temelsizliğin arasındaki oyun hâlinde düşünülebilir. Bir diğer ifadeyle, politikanın ve politik olanın temellendirme-temelsizleştirme oyunu olarak tanımlanabilir. “...hiçbir tekil ontik politika, politik olanın ontolojik gerçekliğinde temellendirilebilir olamaz; ancak her zaman politik farkın oyunu tarafından açılmış alanda eklemelenmek zorundadır. (Marchart, 2007, s. 159). Tam da bu noktada, politikanın ve özellikle de demokrasinin dekonstrüktif Derridacı yorumu olan *gelecek-olan-demokrasi* argümanının bizi götürdüğü benzer bir noktaya ulaşılmaktadır. Olumsal söylemlerin ve kelimelerin oyunu olarak temelcilik-sonrası demokrasi koşullarında hem antagonizmanın agonistik yorumuna hem de birlikte-varoluşun etik-politik tasavvurunun olumlanışına varmak mümkün olabilecektir. Bu koşullarda demokrasinin *demosuna* dahil olan -insanla sınırlı kalması yakın gelecekte mümkün gözükmeyen- her unsur için temelsiz dünyanın temelcilik-temelsizlik oyununun sorumluluğunu almak kaçınılmazdır.

6. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

7. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

8. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve ilgili kurum ve kuruluşlardan gerekli izinler alınmıştır.

9. KAYNAKÇA

- Adorno, T. W. (2016). *Kültür endüstrisi kültür yönetimi* (M. Tüzel, N. Ülner ve E. Gen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Agamben, G. (2014). Demokrasi kavramı üstüne giriş notu. *Demokrasi Ne Âlemde?*, (E. Hazan, Ed.) (S. Kılıç, Çev.), 11-14. İstanbul: Metis Yayınları.
- Arendt, H. (2012). *Geçmişle gelecek arasında* (4. Baskı) (B. S. Şener, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2013). *İnsanlık durumu*. (7. Baskı) (B. S. Şener, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aristoteles (2013). *Politika* (F. Akderin, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Balibar, E. (2014). Demos & ethnos & laos. *Dictionary of Untranslatables: A Philosophical Lexicon* (B. Cassin, Ed.), 201-203. Princeton: Princeton University Press.
- Benhabib, S. (Ed.) (1996). *Democracy and difference: contesting the boundaries of the political*. Princeton: Princeton University Press.
- Bensaïd, D. (2014). Daimi skandal. *Demokrasi Ne Âlemde?*, (E. Hazan, Ed.) (S. Kılıç, Çev.), 24-50. İstanbul: Metis Yayınları.
- Brown, W. (2014). “Artık hepimiz demokratız...”. *Demokrasi Ne Âlemde?*, (E. Hazan, Ed.) (S. Kılıç, Çev.), 51-65. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çoban, F. (2010). Emek’ten eylem’e: Hannah Arendt. *Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar* (Ed. H. O. İnce), 92-137. Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Demirtaş, M. (2016). Denetimin içkin süreci: Jean-Luc Nancy ve dünya düşüncesi. *Kaygı*, 187-196, (26).
- Derrida, J. (2005). *The politics of friendship* (G. Collins, Trans.). London: Verso.
- Fisken, T. (2010). Agonism. *Encyclopedia of political theory* (M. Bevir, Ed), 13. California: SAGE.
- Habermas, J. (2001). *İletişimsel eylem kuramı* (M. Tüzel, Çev.). İstanbul: Kabalcı

Yayınları.

- Hatab, L. J. (1995). *A Nietzschean defense of democracy: an experiment in postmodern politics*. Chicago, Illionis: Open Court Publishing Co.
- Heidegger, M. (1969). *Identity and difference* (J. Stambaugh, Trans.). New York: Harper & Row Publishing.
- Heidegger, M. (2011). *Varlık ve zaman* (2. Baskı). (K. H. Ökten, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Henderson, T. N. (2017). Post-foundational ontology and the charge of social wightlessness in radical democratic theory: a response to Lois McNay's misguided search for the political. *Brief Encounters*, 1.-16, 1(1).
- Hobbes, T. (2019). *Leviathan* (S. Lim, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Iverson, D. (2010). Democracy. *Encyclopedia of political theory* (M. Bevir, Ed), 357-360. California: SAGE.
- Kervfgan, J-F. (2003). Demokrasi (İ. Yerguz, Çev.). *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, (P. Raynaud ve S. Rials, Haz.), 187-195. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuljiš, M. B. (2014). Strong democracy and weak philosophy. *Gelenek Demokrasi ve Felsefe*, 312-317. III. Uluslararası Felsefe Kongresi, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 23-25 Ekim.
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (2017). *Hegemonya ve sosyalist strateji* (4. Baskı) (A. Kardam, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lefort, C. (1988). *Democracy and political theory* ((D. Macey, Trans.). Oxford: Polity Press.
- Locke, J. (2018). *Hoşgörü üstüne bir mektup* (M. Yürüşen, Çev.). Ankara: Liberte Yayınevi.
- Marchart, O. (2007). *Post-foundational political thought: political difference in Nancy, Lefort, Badiou and Laclau*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Marcuse, H. (2016). *Tek boyutlu insan / ileri işleyim toplumunun ideolojisi üzerine inceleme*. (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.

- Mouffe, C. (2015). *Demokratik paradoks*. (3. Baskı) (A. C. Aşkın, çev.). Ankara: Epos Yayınları.
- Nancy, J-L. (2000). *Being singular plural*. California: Stanford University Press.
- Nancy, J-L. (2010a). *Demokrasinin hakikati* (M. Erşen, Çev.). İstanbul: MonoKL Yayınları.
- Nancy, J-L. (2010b). *The truth of democracy* (P-A. Brault ve M. Naas, Trans). New York: Fordham University Press.
- Nancy, J-L. (2014). Sonlu ve sonsuz demokrasi. *Demokrasi Ne Álemde?*, (E. Hazan, Ed.) (S. Kılıç, Çev.), 66-80. İstanbul: Metis Yayınları.
- Nietzsche, F. W. (1998). Ahlakdışı anlamda doğruluk ve yalan üzerine, (O. Aruoba, Çev.). *Cogito*, (16), 55-66.
- Nietzsche, F. W. (2017). *Böyle söyledi zerdüşt* (13. Baskı) (Çev. M. Tüzel). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Oğuz, C. (2010). Romantizm ve Carl Schmitt'de desiyonizm fikri. *Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar* (Ed. H. O. İnce), 49-92. Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Özsel, D. (2010). Radikal demokrasi: Temelsiz ve paradoksal bir vaad. *Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar* (Ed. H. O. İnce), 336-383. Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Rorty, R. (1996). Idealizations, foundations, and social practices. *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political* (S. Benhabib, Ed.). Princeton: Princeton University Press.
- Ross, K. (2014). Satılık demokrasi. *Demokrasi Ne Álemde?* (E. Hazan, Ed.) (S. Kılıç, Çev.), 87-103. İstanbul: Metis Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2019). *Toplum sözleşmesi* (V. Günyol, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Schaap, A. (2010). Hannah Arendt. *Encyclopedia of political theory* (M. Bevir, Ed), 64-67. California: SAGE.
- Schmitt, C. (2016). *Siyasal ilahiyat: Egemenlik kuramı üzerine dört bölüm* (E. Zeybekoğlu, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Sloterdijk, P. (2018). *Yeniçağın kötü çocukları* (Ş. Öztürk, Çev.). İstanbul: Edebi Şeyler.

Stambaugh, J. (1969). Introduction. *Identity and Difference*, 7-18. New York: Harper & Row Publishing.

Vattimo, G. (2012). *Şeffaf toplum* (Ü. H. Yolsal, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Vergin, N. (2017). *Siyasetin sosyolojisi* (11. Baskı). İstanbul: Doğan Kitap.

Yaralı Akkaya, A. ve Bozdoğan, S. (2019). Hardt ve Negri'nin küresel demokrasi düşüncesi ile Laclau ve Mouffe'un radikal demokrasi projesinin karşılaştırmalı bir analizi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(Ek), 357-375.

CAN SIKINTISI, AYLAKLIK VE GÖSTERİ¹

Makale Gönderim Tarihi: 05.03.2020 Yayına Kabul Tarihi: 26.10.2020

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 11, Sayı Ek Sayı 1,
2020
ISSN: 1309-4289
E – ISSN: 2149-9136

Gülen GÖKTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi
Eskişehir Osmangazi
Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
Eskişehir, Türkiye
ggokturk@ogu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7097-2548

ÖZ Bu makale, endüstriyel sistemin yarattığı can sıkıntısıyla baş etmeye çalışan çağımız insanlarıyla ilgilidir. Bir tarafta sistemi terk ederek kendi işini yapanlar; diğer tarafta ise farklı olanı tüketerek görünmeye çalışan çoğunluğu beyaz yakalıların oluşturduğu bir rekabetçi tüketici kitle vardır. Veblen’den esinlenilerek bu makalede onlara aylak sınıf denilmiştir. Aylak sınıf rekabetçi tüketim alışkanlığıyla endüstriyel sistemden kaçanların farklı ve nitelikli ürünlerini tüketerek görünür olmaya çalışır. Bu görünme çabası “gösteri” ile yakından ilişkilidir ve sosyal medya bunu hem kolaylaştıran hem de tetikleyen bir mecradır. Bir yandan da bu durum insanları giderek narsisist yaparken, narsisizmi çağımızın değeri haline getirmiştir. Netice olarak bu makale Veblen’in aylak sınıf ve DeBord’un gösteri kavramı üzerinden bir zeitgeist eleştirisidir.

Anahtar Kelimeler: aylak sınıf, gösteri, can sıkıntısı

JEL Kodu: Z00, Y80, Y90

Alanı: Siyaset Bilimi

Türü: Derleme

DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.010

Atıfta bulunmak için: Göktürk, G. (2020). Can sıkıntısı, aylaklık ve gösteri. *KAÜİBFD*, 11(Ek Sayı 1), 209-226.

¹ “Can Sıkıntısı, Aylaklık ve Gösteri” başlıklı bu makale, 5-7 Mart 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş olan “1. Ulusal Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Kongresi” kapsamında “Sürekli Yabancılaşma İmalatı ve Gösteri” adıyla bildiri olarak sunulmuştur. Sunulan bu bildiri, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi’nde yayımlanmak üzere en az yüzde 50 oranında genişletilmiştir.

BOREDOM, LEISURELINESS AND SPECTACLE

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 11, Issue Suppl 1, 2020
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 05.03.2020 Accepted Date: 26.10.2020

Gülen GÖKTÜRK

Asst. Prof.
Eskişehir Osmangazi University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
Eskişehir, Turkey
ggokturk@ogu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7097-2548

ABSTRACT

This article is about the present-day people who are trying to cope with boredom created by the industrial system. On one side, there is those who leave the system and do their own business; on the other side, there is a competitive consumer crowd, mostly white collar, who try to be visible by consuming the different. Inspired by Veblen, they are named leisure class in this article. The leisure class, with their competitive consumption habits, try to be visible by consuming different and qualified products of those who escape from the industrial system. Their effort to be visible is closely related to the “spectacle” and social media is a medium that both triggers and facilitates this. Meanwhile, this situation has made people increasingly narcissistic, making narcissism the value of our age. In conclusion, this article is a zeitgeist criticism by utilizing Veblen's leisure class and DeBord's spectacle concepts.

Keywords: *leisureliness, spectacle, boredom*

Jel codes: *Z00, Y80, Y90*

Scope: *Political Science*

Type: *Review*

Cite this Paper: Göktürk, G. (2020). Boredom, leisureliness and spectacle. *KAUJEASF*, 11(Suppl 1), 209-226.

1. GİRİŞ

Bu makale bir *zeitgeist* eleştirisidir. Eleştirinin muhatapları ise endüstriyel sistemi terk edenler ve rekabetçi tüketim alışkanlıklarıyla çoğunluğunu beyaz yakalı çalışanların oluşturduğu postmodern aylak sınıftır.

Son yıllarda etrafımdaki pek çok insanın, özellikle beyaz yakalı çalışanların, endüstriyel sistemin içinde canlarının sıkıldığını ve bununla ilgili olarak mevcut işlerini bıraktıklarını, bu işler yerine, sanatsal tarafı ağır basan veya kendilerine daha fazla kaliteli zaman yaratan işlere yöneldiklerini gözlemlemekteyim. İnşaat mühendisliğini bırakıp yumuşak heykel ve kukla yapan, kabin memurluğu yapmak istemeyerek seramik boyayan, profesyonel çevirmenken minyatür sanatını farklı alanlarda uygulayarak hayatını kazanan, büyükelçilik memuruyken çikolata atölyesi açan insanlar tanıdım. Instagram, Pinterest ve Etsy gibi sosyal medya mecraları bu işlere yönelen insanların benim çevremden ibaret olmadığını ve bunun tüm dünyada yükselen bir “trend” olduğunu kanıtlamaktadır. Yine, sosyal medya üzerinde kendini var eden bir “rekabetçi tüketim²” eğilimi olduğunu fark etmem beni bu konu üzerinde yazmaya yönlendirmiştir. Bu makale, bu insanların deneyimlerinden yola çıkarak “yeni bir üretici” ve “yeni bir tüketici tipi” olduğunu iddia etmekte ve onları Veblen’in “aylak sınıf”, Debord’un “gösteri toplumu” ile “narsisizm” ve “can sıkıntısı” kavramları üzerinden değerlendirmektedir.

Günümüzde, tüketim alışkanlıkları giderek kitlesel olandan kişiye özel, farklı ve özgün olana kaymakta olan ve daha ziyade gösteri üzerine bir hayat kuran yeni ve rekabetçi bir tüketici tipi ortaya çıkmıştır. Bir taraftan farklı olanı tüketerek görünür olma derdine düşerken, bir taraftan da hakim olmadıkları İngilizcelerini yarıştıran postmodern aylak sınıftır onlar. Hatta bu halleriyle Rezaizade Mahmud Ekrem’in Araba Sevdası romanının başkahramanı Bihruz Bey’i andırırlar. Bihruz Bey, bir paşanın oğludur. Maaşlı hocalarının elinde başta Fransızca ve yine lüzumlu görülen Arapça ve Farsça dillerini öğrenmektedir. Henüz Fransızca’yı daha okumayı öğrenmeden, türlü Fransızca söz ve tamlamalar ile alafranga bir duruş sergilemektedir. Görmek değil, görünmek üzere Avrupa mallarını

² Veblen’in “rekabetçi harcama” kavramından esinlenilmiştir. Bkz. Veblen, T. B. (2017). *Aylak sınıfın teorisi: kurumların iktisadi incelemesi*, s. 90.

tüketmekte ve dönemin seçkinlerinin gittiği Çamlıca Bahçesi'nde sıkça lüks araba temasına katılmaktadır. Yazar romanda on dokuzuncu yüzyılda çokça karşılaşmakta olduğu ve Bihruz Bey ile karakterize ettiği bu yeni insan tipini eleştirmektedir. Postmodern aylak sınıf postmodern Bihruz Beylerden oluşmaktadır.

Geleneksel olarak aylak sınıf, soylular, rahipler ve onlara eşlik edenlerden oluşur. Bu sınıfın ortak özelliği endüstriyel olmamaktır. Veblen'e göre endüstriyel olmayan uğraşlar savaş, dinsel edim, spor adı altında yapılanları kapsar. Bu durumda meşguliyetler arasında bir ayırım söz konusudur ve endüstriyel meşguliyetler gündelik ve kıymetsiz iken, kahramanlık faaliyetleri kıymetlidir. Veblen'in kullanımıyla "aylak" terimi miskinlik veya uyuşukluk anlamına gelmez. Üretken olmayan tüketim demektir ve üretken işin değersiz algılanmasıyla ilişkili bir kavramdır (2017, ss.10-45). Benim aylak sınıf olarak nitelendirdiğim kesimin endüstriyel olmadığını iddia etmek doğru olmaz. Postmodern aylak sınıfın durumu arada kalmışlıktır. Çoğunlukla beyaz yakalılardan oluşur. Beyaz yakalının sınıfsal durumu Marksist terminolojiye göre aslında proletaryadır; onlar, emek gücünü satarak hayatını kazanmaktadır. Fakat bir taraftan da tüketim alışkanlıkları sermaye sahiplerinin taklididir. Yani bir yandan endüstriyel olmakla beraber, bir yandan da rekabetçi tüketim alışkanlıklarıyla geleneksel aylak sınıflar gibi davranırlar. Kısacası üretken olan rekabetçi tüketicilerdir onlar.

Bu kişiler için sosyal medyada ve üst sınıf ortamlarda görünür olmak kaçınılmazdır. Hatta önemli olan görmek değil, görünmektir. Biyoiktidar onu görünür olmak için tüketmeye yönlendirir. Gereksinimi olan ürünleri herkes kadar, herkes gibi tüketir, sınıfsal pozisyonunu desteklemek için lüks olanı da tüketir ancak tarihin akışında geldiğimiz noktada kendi imzası niteliğini taşıyacak ve ona biriciklik hissi kazandıracak "kişiyeye özel", "özgün" ve "nitelikli" olanı tüketmek zorundadır. Bu da onu rekabetçi yapar. "Kişiyeye özel" olana olan talep, modern çağdan postmodern çağa geçişi işaret etmekle beraber "bayağılaşma" hareketi varlığını sürdürmektedir. Beyaz yakalı aylak sınıf bir taraftan endüstriyeldir. Ancak tüketime verdiği önem ve tükettiğini sergilemek konusundaki tutarlılığıyla yeterince aylaktır da. Bu arada kalmışlık onu yirmi birinci yüzyıl fenomeni yapmaktadır.

Böyle bir tüketici tipinin ortaya çıkmasının içi içe geçmiş ve

birbirini destekleyen pek çok sebebi vardır. Soğuk savaşın sona ermesiyle ideolojinin boşalttığı alanı kimlik siyasetinin doldurması, neoliberalizmin insanları giderek daha bencil ve bireyselci yaparak onları narsisistleştirilmesi, bu süreçte insanların kendilerine faklı ve özel olduklarını hissettirecek kimlikler icat etme arayışları ve sosyal medyanın bu durumu destekleyen ve kolaylaştıran ve hatta tetikleyen bir mecra olması bu sebepler arasında sıralanabilir. Postmodern aylak sınıfın en büyük sorunu can sıkıntısıdır. İçinde bulunduğu emek sürecine kısa süreli aralar vermek istemekte ve elverişli koşulları tüketimde ve gösteride bulmaktadır. “Görünmek” arzusuyla kişiye özel ve nitelikli malları tüketmekte, sosyal medya hesaplarında paylaşmakta, başkalarıyla rekabet etmekte ve böylece gösterinin bir parçası olmaktadır. Postmodern gösteri toplumu insanları farklılaşmaya teşvik ederken aynılaştırmakta, bir “bayağılar” ordusu oluşturmaktadır.

Öte yandan “can sıkıntısını” aşmak üzere endüstriyel sistemi terk eden insanlar 1960’ların ve 1970’lerin Otonomcu ve Durumcuları gibi sistemi topyekûn ve devrimci bir terk etme eğilimi göstermemektedirler. Aslında bu Veblen’de gördüğümüz gibi meşguliyetler arasında bir temayüz oluşmasıyla alakalıdır ve bazı meşguliyetler değersiz olarak algılanmaktadır. Bir işi değersiz görme o işin ne kadar can sıkıntısı yarattığı ile de ilişkilidir. Bu bağlamda bugün canı sıkılan insanlar endüstriyel sistemden kaçmakla beraber hala endüstriyeldirler. Sadece değerli gördükleri hobilerini yaparak para kazanmak istemektedirler. Özgüven ve tatmin getiren ama mübadele değeri yüksek olan, aynı zamanda hem üretene hem de tüketene görünürlük kazandıran ürünler yaparlar. Böylesi bir üretim de tüketim kadar gösteriyle ilişki içindedir.

Makalede endüstriyel sistemden kaçanların ürünleri için özgün, nitelikli, farklı, kişiye özel sıfatları kullanılmaktadır. Tabii ki değişim değeri olan, bir işin meyvesi olan ürünlerin bir kısmı meta oldukları kadar “tasarım,” “yaratıcılık” ve hatta bir parça “sanatsallık” barındırıyor olabilirler. Bu tanımlamalar mümkün oldukça kullanılmamıştır çünkü bunların kavram olarak içlerini boşaltmak doğru değildir ve makalenin bağlamından kopup bambaşka bir tartışmaya zemin oluşturması istenmemektedir. Zaten makalenin üzerinde durduğu metanın kendisi değil, metanın üretilme ve tüketilme sebepleridir.

Makalenin geri kalanında rekabetçi tüketim alışkanlıklarıyla aylak

sınıfın ve endüstriyel sistemden kaçabilen ama kendilerince daha değerli gördükleri işleri yaparak geçinebilen günümüz “kahramanlarının,” birbirlerine gayet bağımlı bir halde, çağın dijital ruhuna ve neoliberal küreselleşmeye uygun bir biçimde nasıl gösterinin bir parçası oldukları ve narsisizmin nasıl çağın yükselen kişilik özelliği haline geldiği gösterilecektir.

2. SANAYİ DEVRİMİ VE ERKEN KAPİTALİZM

Sanayi Devrimi ile el emeğiyle oluşan üretimin yerini kitlesel üretim almıştır; rekabete uyum sağlayamayan az sayıda işçi çalıştıran bireysel girişimler ayakta kalamamıştır. Yeni makineler almaya gücü yetmeyen küçük aile işletmeleri teker teker yok olmuşlardır (Sander, 1997, s.157). En eski ulusal sanayiler işlevsizleşmiş, yeni ihtiyaçlar doğmuş, yerleşik ilişkiler çözülmüştür. Takip eden yüzyılda “Fordist” kitlesel üretim ve üretim fazlası fiyatları daha da düşürmüş, el emeği kullanılarak oluşturulan ürünler bu ortamda ortadan kalkmak durumunda kalmıştır. Bu süreçte, bir şeyin değişim değeri kullanım değerine göre giderek daha önemli olur hale gelmiştir. Kullanım değeri bir şeyin yararlılığıdır; metanın fiziksel özelliğiyle sınırlıdır ve bu yüzden o metadan ayrı bir varlığa sahip değildir (Marx, 1986, ss.49-55). Tarihin bu safhasında, bir taraftan tarım toplumlarında hala var olan, Marx’ın yaratıcı emek adını verdiği, insan doğamızdan kaynaklanan, dolayısıyla bizi hayvanlardan ayıran ve bizlere keyif ve tatmin duygusu veren emek giderek yok olmaya başlamıştır.

Karl Marx’a göre insanın özünde emek vardır. Tüm insanlar yaratıcı emekçiler olarak var olma potansiyeline sahiptirler, ancak kapitalizmin koşulları onların bu potansiyellerinin farkına varmalarını engellemektedir. Bir insan emeğini özgürce ve yaratıcı bir biçimde kullanabiliyorsa, insan olma potansiyelini karşılamış olur. Karşılayamadığı koşullar onun yabancılaşmasına yol açacaktır. Bu yabancılaşma dört biçimde gerçekleşir: 1) insanlar kendi emeklerinin meyvelerine yabancılaşırlar; 2) insanlar doğalarına yabancılaşırlar çünkü insan emeğinin ürünü sahip olunacak bir meta halini alırsa, insan doğasından, emek yaratıcılıktan uzaklaşır; 3) insanlar emeğin kendisine yabancılaşırlar zira emek onlara keyif ve tatmin duygusu vermemektedir; 4) insanlar kapitalizmin rekabetçi ortamında kendi hemcinslerine yani

diğer insanlara yabancılaşırlar (Schumaker vd., 1996, ss.145-147). Marx'a göre böyle bir emek işçinin dışındadır, onun özüne ilişkin değildir, işçi kendi emek gücünü yadsımaktadır, mutsuzdur. Bu çeşit bir çalışma onun bedenine ve tenine eziyettir. Çalışmadığı zaman evinde gibidir, çalıştığı zaman kendini evinde hissetmez. Bu çalışma istemli değil zorlamadır. Dışsal emek, insanın kendine yabancılaştığı emek, bir kendini kurban etme durumu, bir onur kırılmasıdır (Marx, 2017, ss.24-25).

Endüstri Devrimi kendi krizlerini doğurmuştur. Kırsaldan kentlere göç artmış; kent, kırsal yerleşim alanlarını yutmaya başlamıştır (Sander, 1997, s.158). Aslında kapitalizmin işçi sınıfına cazip gelecek bir tarafı hiç olmamıştır zira sistem onların çoğunun kaderini işçi olarak kalmak yolunda sabitlemiştir (Hobsbawm, 1987, s.94). Bir işçi üretiminde emeği olan bir ürünü çoğu zaman elde edememiştir çünkü kapitalistler işçiye emeğinin tam karşılığını vermezler. İşçinin emeğinden elde edilen kâra Marx “artı değer” adını vermiştir ve kapitalizmin dayanağı artı değerdir. Var oluş mücadelesinde emeğini sermaye sahibine satarak hayatta kalmaya çalışan proletarya giderek yabancılaşacaktır. Yaptığı iş basit ve tek düzedir, bir makine dışısından farkı kalmamıştır. Yaratıcı emek bitmekte, vasıfsız emek onun yerini almaktadır. Bu, kapitalizmin günahlarından biridir. Emeğin sıradanlaşması işçinin elleriyle ürettiği ürüne yabancılaşması ile sonuçlanmıştır.

Debord'a göre, “emekçi kendisini değil, bağımsız bir gücü üretir. Bu üretimin başarısı, yani bolluğu, üreticiye mahrumiyet bolluğu olarak geri döner. Üreticinin dünyasına ait bütün zaman ve mekân, yabancılaşmış ürünlerin birikimiyle ona yabancı hale gelir. Gösteri bu yeni dünyanın haritasıdır” (2017, s.44). Peki, nedir gösteri? Metanın toplumsal yaşamı tümüyle işgal etmeyi başarmasıdır; paranın öteki yüzüdür. Bütün metaların soyut genel eşdeğeridir. Kapitalizm ve gösteri iç içedir. Gösteri insanlara sahip olmak için can attıkları sahte malları sunar ve meta tüketimini teşvik ederek modern topluma egemen olur (Debord, 2017, ss.50-59). Şüphesiz ki medya gösterinin önemli bir birleşenidir ve tüketim arzusuyla gelen elde edememe mahrumiyet bolluğunun sebebidir.

Marx'ın öngörüsü kapitalizmin yerini tarihsel akış içerisinde önce sosyalizme ve daha sonra komünizme bırakacağıydı. Kapitalist üretim tarzını devirecek koşulların temelinde yabancılaşma yatacağı. Zira makineleşme emeğin yükünü hafifletmek yerine onun yoğunluğunu ve

süresini arttırmaktaydı. Koşullar sömürülenlerin sayısını ve gücünü arttıracak, sömürülenlerin ise sayısını azaltırken, onları güçsüz kılacaktı (Clarke, 2009, ss.34-35). Kısacası, kapitalizm ölmeye mahkûmdu. Ne var ki, Marx'ın bu öngörüsü gerçekleşmemiştir. Marx'ın ölümünden yüz küsur sene geçmiş, kapitalizm ağır krizler atlatmış, yer yer keskin bir muhalefetle karşılaşmış ama değişmiş, dönüşmüş, temkinli bir yolculukla kendini yeni koşullara adapte etmiştir. Ortadan kalkmadığı gibi egemen üretim tarzı olmaya devam etmektedir.

3. “KAHRAMANLAR” VE AYLAKLAR

Sander 1870'lerle başlayan zaman dilimine “kitle dönemi” adını vermiştir. Bu dönemin kilit ve her zaman kullanılan sözcükleri ise “kitle” ya da “genel”dir. Kitle üretimi, kitle göçü, kitle savaşı... vb. Mutluluğa kavuşma yolunda her şey ise “genel” olmuştur: genel oy, genel eğitim, genel seferberlik, genel savaş ya da kitle savaşı vb. Böylelikle çağdaş sistemin temelleri, 1870 sonrasında atılmaya başlamıştır (1997, s.159).

Çoktandır endüstriyelmiş olan ve giderek daha hızlı dijitalleşen dünyamızda bizler de ürettiğimiz kitlesel ürünler gibi kitleselleştik. Gösteriyi içselleştirdik, standartlaştık ve birbirimize benzer hale geldik. Bu süreci hızlandıran ve daha da yoğunlaştıran olgulardan biri de teknolojik gelişmelerle etkisi katlanarak artan küreselleşmedir. Batı hegemonyası altında küreselleşme yerel ekonomileri McDonaldlaşma yoluyla küresele katmıştır. McDonald's değerleri olan verimlilik, hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik ve denetim iktisadi yapıya etki ettiği gibi bedenlerimize de etki etmektedir. McDonald's modeli temelinde biçimlenmek bedenimiz için endüstriyel hayata uyum sağlayabileceği bir verimlilik dayatmaktadır. Yine hesaplanabilirlik gündelik hayatın nicel olarak ölçülebilir hale gelmesidir. Bu bir işi en kısa zamanda yapmanın ve karşılığında alınacak ücretin hesabına işaret etmektedir. Öngörülebilirlik bir şirketteki işçilerin şirket kurallarını takip ederek sürprize mahal vermemeleri anlamına gelmektedir. Bu durum, onların söylenenden sapmamalarını ve kolaylıkla denetlenebilir olmalarını da beraberinde getirmektedir (Ritzer, 2017, ss.43-46). Böylece McDonaldlaşmanın kuralları sadece kurumsal hayatı değil, doğrudan ya da dolaylı olarak bedeni ve özel hayatı da şekillendirmektedir. O halde bizleri aynılaştıran Foucaultcu bir biyoiktidardan söz etmek mümkündür. Bu, bir taraftan da

Debord'da karşımıza çıkan "bayağılaşma" hareketinin ta kendisidir.

Modern çağda gençlik grupları, arkadaş grubu üyeleri, ekonomik veya sosyo-kültürel farklılıklarını vurgulamak isteyen gruplar belirli tüketim kalıplarını benimsiyorlardı. Postmodern koşullarda, kimlikler sürekli bir değişim hali içindeyken, bireyler bir alt-kültür heyecanından diğerine kolaylıkla geçebilmektedirler. Postmodern insan akışkandır (Bocock, 1997, s.86). Farklılaşmanın derdinde bir sosyal gruptan diğerine kolayca atlayabilir; bugün caz dinler, yarın rap. Bugün lüks bir balık lokantasını över, yarın sanayideki esnaf lokantasını... Özgün ve farklı olduğunu kanıtlayabildiği ölçüde herhangi bir şeyi üstün bir tüketim malı³ haline getirir. Bu, büyük burjuvaların, bir başka deyişle "hali vakti yerinde insanların" antikaya, belirli üslupta mobilyalara, sanatsal değer taşıyan ürünlere yönelmelerinden, sanata sponsor olmalarından (Medicilerden bu yana) daha farklı bir durum değildir. Hatta o günlerde aylak olarak tanımlayabileceğimiz bu sınıfın rekabetçi tüketim alışkanlığının bugüne beyaz yakalı kültürü üzerinden yansımalarıdır. Sadece postmodern çağda metaya üstünlük atfetmek sadece büyük burjuvaların tasarrufunda değildir. Yine benzer bir biçimde aylaklık ta soylunun veya zenginlerin tasarrufunda değildir.

Günümüzde değersiz gördükleri meşguliyetleri terk edip nitelikli ve özgün metalar üreten insanlar sosyal medya sayesinde daha görünür olmakla beraber, onların varlığı başkalarına da örnek olup, başka insanları da teşvik etmektedir. Endüstriyel sistemi bırakıp yaratıcılıklarını sergileyebilecekleri işlere yönelenlerin "başarı" hikâyeleri gazete ve dergilerin kültür-hayat köşelerinin başköşelerinde de yer almaktadır. Elbette, başarıdan kastedilen can sıkıntısını alt etmeyi başararak para kazanmaktır. Meşguliyetleri değerli olanlar ve değersiz olanlar olarak sınıflandırmak ve değersiz olduğuna inanılanı bırakıp, değerli olduğuna inanılana yönelebilmektir. Daha gündelik bir dille ifade edecek olursak bu, hobisiyle uğraşarak geçinmek demektir. Bu insanlar 2000'li yılların gerçek kahramanlarıdır. Zira kısmen de olsa McDonaldlaşmaya tepki duymaktadırlar.⁴ Kahraman olmaları iç sıkıntısından kurtulmayı

³Bkz. Lefebvre, H. (2007). *Modern dünyada gündelik hayat*, s. 90.

⁴Ritzer'e göre kişiye özel hizmetler veren işletmeler McDonaldlaşmadan kendilerini büyük oranda kurtarabilmektedirler. Ona göre bu durum postmodern çağa geçişe işaret etmektedir. Bkz. Ritzer, G. (2017). *Toplumun McDonaldlaştırılması*, s. 55.

başarıırken kapitalizmin yeni ruhuna adapte olabilmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu noktada Flemming ve Cedestrom'un "ölü insan çalışmakta" metaforuna işaret etmek doğru olacaktır çünkü modern insanın çalışmaktan kaçışı ancak vücudunun greve gitmesi anlamına gelen ciddi hastalık süreciyle mümkündür (aktaran Shukatis & Figiel, 2013, ss.536-537). Bu durumda ciddi bir hastalığı beklemeden değersiz bulduğu işini bırakan ancak bunu devrimci bir reddedişle yapmayan, zevk aldıkları işi yaparak endüstriyel olan insanlardan söz etmekteyiz. Çağın ruhuna ve rekabetçi tüketime bu şekilde dahil olmakta ve daha da önemlisi can sıkıntısını bir süre için bile olsa alt etmeyi başarmaktadırlar. Onlar, yabancılaşmanın devrimci sınırına gelmeden kendi durumlarına çare bulabilen insanlardır. Endüstriyel sistemin içinde tek düze hale gelen hayatlarını renklendirmek için önce hobi olarak sonra meslek edinerek profesyonel hayatı bırakıp amatör rahatlıklarında evlerini geçindiren ve mutlu olacakları işlere dönen bu insanların elde ettiği kazanımlardan bir tanesi kişisel hayat ve iş hayatı arasındaki sınırın bulanıklaşması, bir diğeri de çalışma saatlerini kendi ihtiyaçları doğrultusunda düzenleyebilmeleridir. Makalede bu durumu başarabilen ve tekrar değersiz bulduğu meşguliyetlere dönmek zorunda kalmayan insanlara "kahraman" denmekte bir sakınca görülmemektedir.

Tekrar aylak sınıfa dönecek olursak, üretim bandı ürünlerinin tekdüzeliğinden sıkılan orta sınıf beyaz yakalı da artık herkeste olan ürünlere değil özgün olanlara yönelme eğilimindedir. Soğuk Savaş sonrasındaki yıllarda farklılık arayışımız ideolojik kutupların kaybolduğu bir dünyada eksen değiştirip kimlik siyasetine çoktandır kaymıştı. Artık çağımızın insanının arayışı, kimliğinin önceden var olan taraflarını keşfetmek değil, daha ziyade kendine yeni kimlikler icat edip onları üzerine giymektir. Bu, farklı olanı giymeyi, farklı olanı yemeği, diğerlerinin yapamayacaklarını yapmayı, kitlesel veya genel olandan kaçmayı gerektirmektedir. Artık talep her geçen gün biraz daha artan bir düzeyde herkeste olan üretim bandı ürünlerine değil, kişiye özel, farklı ve nitelikli olan üstün tüketim mallarına yönelmektedir. Bu, basbayağı rekabetçi tüketimdir ve hâliyle farklı olanı tüketmek "görünür olma" ve "gösteriyle" yakından ilgilidir. Bu durum, makalenin yazarına girişte ifade edildiği gibi Rezaizade Mahmud Ekrem'in "Araba Sevdası" romanındaki gösteriş budalası Bihruz Bey'i hatırlatmaktadır. "Bihruz Bey her nereye

gitse, her nerede bulunsa maksadı görünmekle beraber görmek değil, yalnız görünmektir” (2017, s.30). Bu on dokuzuncu yüzyıl karakterine benzeyen milyonlar günümüzde gösterinin nesnesidir. Beyaz yakalı, görünür olmak için farklı, özgün ve kişiye özel olanı tüketmekte ve Bihruz Bey’in yarım yamalak Fransızcası gibi yarı İngilizce yarı Türkçe olan bir “plaza dili” konuşmaktadır.

Aylak sınıfın varlığı bireysel mülkiyetin ilk zuhuru ile karşımıza çıkar ve aylaklığın yani boş zamanı olmanın en gelişmiş hali Veblen’in barbar kültürün daha yüksek aşamaları dediği feodal toplumlarda bulunur. Bu tarz toplumlarda sınıflar arası temayüze çok katı bir biçimde uyulur. Meşguliyetler içinde de bir temayüz vardır ve savaş ve rahiplik ile ilgili olan meşguliyetler onurlu, endüstriyel meşguliyetler ise önemsizdir. Böyle bir temayüz insanlığın daha ileri safhalarında da karşımıza çıkar. Örneğin kahramanlık ile angarya birbirinden ayrılır. Ancak endüstriyel faaliyetin gündelik ve düşünsel hayatın her alanında etkili olmasıyla beraber mülkiyet saygınlık için kahramanlıktan daha değerli hale gelir. Mallara sahip olmak nasıl sahip olunduğundan bağımsız bir biçimde itibarın dayanağı olur (Veblen, 2017, ss.9-32). Böylece aylaklık, endüstriyel olmamak anlamına gelir. Hatta el işçiliği utandırıcı ve onur kırıcı addedilir (Veblen, 2017, ss.44-45). Aylak sınıflar için rekabetçi harcama sınıfsal bir durumdur ve Veblen’e göre haksız bir mukayeseden kaynaklanan harcamalar gösterişçi boşa harcamadır.

“Müsrif olarak başlayan bir yaşam standardı unsurunun, tüketicinin tahayyülünde, yaşam için gerekli bir şey haline gelmesi oldukça sık rastlanan bir durumdur ve böylelikle bu unsur, tüketicinin alışlagelen harcamasının diğer herhangi bir ögesi kadar zaruri olur...Bir harcamanın boşa harcama olup olmadığına karar vermek için bakılacak husus, bu harcamanın bir bütün olarak insan yaşamını iyileştirmeye doğrudan hizmet edip etmediğidir” (Veblen, 2017, s.91).

Bu çalışmada postmodern aylak sınıf olarak nitelendirilen kesim daha önce ifade edildiği gibi sınıfsal durumu arada kalmış olan beyaz yakalılardan oluşmaktadır ve Veblen’in tarif ettiği aylak sınıftan farklı olarak bu insanlar endüstriyeldir. Yani meşguliyetler temayüzünde Veblen’in aylak sınıfının tenezzül etmeyecekleri işleri vardır. Fakat bu kesim müsrif ve giderek rekabetçi tüketim eğilimleriyle ve buldukları her kısa aralıkta çoğu

zaman can sıkıntısına bir avuntu bulabilmek için kullandıkları sosyal medya hesaplarıyla aylaktılar. Sosyal medya rekabetçi tüketim temasının zamandan ve mekandan bağımsız olmasından ötürü en etkili olduğu yerdir. Bu noktada bir hususun altını çizmek gerekmektedir. Rekabetçi tüketim geleneksel olarak soylu ve seçkinlere kısacası üst sınıflara dair bir eğilimken, içinde yaşadığımız çağda orta ve alt sınıflara doğru yayılmaktadır. Bu durumu tartışmaya açmaya değer kılan da bu durumdur yani müsrifliğin toplumun neredeyse tüm kesimleri için geçerli hale gelmesidir.

4. ENDÜSTRİYEL SİSTEMDEN KAÇIŞ: DÜNÜ VE BUGÜNÜ

Bu makale ilk kaleme alındığında endüstriyel sistemi terk ederek kendi işlerini kurmaya yönelen insanların Marksist terminolojideki “yaratıcı emeklerine” yöneldikleri ve bunun uzun vadede günümüz kapitalizmine ciddi bir darbe vuracağı iddia edilmekteydi. Endüstriyel sistemden böylesi bir kaçış 1960’lar ve 70’lerin Otonomcu ve Durumcu hareketlerini hatırlatmaktaydı. Yazma süreci içerisinde farklı bir noktaya gelindi. Değişim değeri olan bir “emek,” yaratıcı emek olamazdı. Can sıkıntısını hafifleten yeni nesil meşguliyetler değil kapitalizme bir tehlike oluşturmak, ona destek olmaktadır.

1950’lerin sonlarından ve 1970’lere kadar uzanan süreçte hem Marksizm ile hem de anarşizm ile ilişkili bir “Durumculuk” ortaya çıkmıştı (Eagles, 2017). “Durumcu Enternasyonal”⁵ içerisinde anılan bu yeni Marksist anlayış “gösteri toplumunun” toplumsal ve ekonomik dönüşümü, işçi sınıfı mücadelesi ve netice olarak da devrim için günlük hayatta alanlar ve durumlar yaratmaya yönelmişti. Bu, çatışmalar yaratmak ve onları kumanda etmek anlamına gelmiyordu. İşçi konsülleri, işgaller ve benzeri durumlar yaratılarak stratejik bir yöntem izlenecek ve çatışma katlanarak sosyal patlamaya dönüşecekti (Shukaitis, 2014, ss.253-255). Yine aynı yıllarda İtalya’da bir çeşit “sapkın” Marksizm gelişmişti

⁵Durumcu Enternasyonal (The Situationist International) 1957 ile 1972 yılları arasında var olmuştur. Paris merkezli bu grup Avrupalı avangart sanat örgütleriyle ilişkilidir. 1960’larda daha siyasi bir duruş takınmışlardır. En önemli düşünürleri Guy Debord ve Raoul Vaneigem’dir. Bkz. Eagles, J. (2017). Marxism, anarchism and the situationists’ theory of revolution, s. 13.

ki buna *Operaismo* denilmekteydi. Sendikalardan ve sol partilerden umudunu kesmiş bir kesim üretim bandının robotlaştıran doğasına bir tepki olarak yüksek ücretler ve daha onurlu iş koşulları talep etmek yerine fabrikalardan ayrılıp, sistemi olduğu gibi reddetmişlerdi. Bu, endüstriyel sistemden bir tür kaçıştı (Shukaitis & Figiel, 2013, s.536). Bu kişilere “Otonomcular” da deniliyordu.

Marx’ın kapitalizmin bir noktada ciddi bir krizle yüzleşeceği fikrinden yola çıkan Durumcular, işçilerin kitlesel olarak “günlük hayatın maddeleşmesine” ayaklanacaklarını ve bu ayaklanmanın gösteri toplumunu tamamen yıkacağını iddia ediyorlardı. Bu kriz kendisini coşkulu ve sevinçli bir Diyonosos festivali gibi ortaya koyacaktı. 1968 yılında Fransa’da yaşanan Mayıs-Haziran ayaklanması⁶ Durumculara göre bunun iyi bir örneği idi.⁷

Günümüzün neoliberal post-Fordist kapitalizminde Otonomcuların yapmış olduğu gibi işi reddetmek giderek imkânsızlaşmıştır. Bunun yerine “endüstriyel sistemden kaçış” kapitalizm makinasına başka bir yerinden tekrar dışlı olmak demektir. Buna ek olarak, ideolojik boşluğun doldurduğu kimlik arayışı ve neoliberalizmin insanları giderek daha fazla bireyselleştirmesi, bir “kendini keşfet” hareketi doğurmuştur. İnsanların kendi bireyselliklerinde özel ve farklı olma çabası sosyal medya üzerinde kendini var etmektedir. “Kendini keşfetme” yoluna girmiş bu insanlar sermaye birikim modeli içinde kendilerine bir nefes alma alanı yaratmaya çalışmaktadırlar. Bir başka deyişle kapitalizmin “yeni ruhu” çerçevesinde bir çıkış yolu arayışı ortaya çıkmıştır. Yaratıcılığa, sıra dışına ve “genel” ve “kitlesel” olmayana yönelen yeni bir kapı aralanmıştır. Paradoksal bir biçimde “farklı” olma çabasının kendisi kitleleşmeye başlamış, sosyal medyada bir aynılar ordusu oluşmuştur. Durumcular haklıdır, can sıkıntısının devrimci bir yanı yoktur.

⁶1968’de Fransa’da De Gaulle iktidarının baskıcı politikalarında karşı Nanterre Üniversitesi’nde başlayan öğrenci hareketi giderek büyümüş ve grev ve işgaller ile ülkenin tamamına yayılmıştır. Guy Debord hareketin öncü aktivistlerindendir.

⁷Günümüzde ise “küreselleşme karşıtı” hareket tüketim karşıtı duruşuyla Durumculuk’tan ilham almaktadır. Örneğin, 18 Haziran 1999’da Köln’de G8 Zirvesi sürerken Londra’da “Kapitalizm Karşıtı Karnaval” yapılmıştır. Bkz. Eagles, J. (2017). *Marxism, anarchism and the situationists’ theory of revolution*, s. 16. Ayrıca Arap Baharı ve “İşgal Et” hareketleri örnek gösterilebilir.

Neo-liberal kapitalizm çerçevesinde can sıkıntısı, insanları Durumcuları bir araya getirdiği gibi örgütlemek yerine yoğun bir biçimde bireyselleştirmekte hatta sistemle uyumlu hale getirmek için narsisist kişilik özelliklerini ideal özellikler olarak bizlere benimsetmektedir. Narsisizm terimi ilk olarak 1899'da Paul Năcke tarafından ortaya atılmıştır. "Kendi bedenine genellikle cinsel bir nesnenin bedenine davranıldığı gibi davranan, yani kendi bedenine tam bir tatmin elde edene kadar bakan, onu okşayan, seven bir insan," Năcke'e göre narsisist bir insandır. Freud, narsisizmi böylesi bir sapıklık olarak değil, "kendini koruma içgüdüsünün bencilliğinin libidinal tamamlayıcısı, her canlı varlığa bir ölçüde atfedilebilecek bir özellik" olarak görmektedir (2012, s.23). O halde narsisizm bir merdiven ya da bir yelpaze olarak görülebilir. Hepimiz bir parça narsisist olabiliriz; bazılarımız merdivenin alt basamaklarında, bazılarımız üst basamaklarda yer alabiliriz. Chapaux-Morelli ve Couderc, narsisist bir bireyin özelliklerini sıralayarak, bu özelliklerden en az beş tanesine sahip olanlar bu şekilde tanımlanabilir demektedirler. Aşağıda bu makale ile ilgili olan maddeler bulunmaktadır:

- a. Kişinin kendi önemini yücelten bir duyguya sahip olması,
- b. Kişinin sınırsız başarı ve güç hayalleri kurması,
- c. Kişinin kendini özel ve eşsiz görmesi,
- d. Kişinin aşırı düzeyde hayran olunma ihtiyacına sahip olması,
- e. Kişinin başkalarını sıklıkla kıskanması,
- f. Kişinin kibirli tutum ve davranışlar göstermesi (Chapaux-Morelli & Couderc, 2018, s.154).

Sosyal medya üzerinden kendini var eden gösteri, yukarıda saydığımız özelliklerin pek çoğuna aynı anda sahip olan insanların sayısını görünür bir biçimde arttırmıştır. Bu durumu anlamak için postmodern aylakların (onlara postmodern Bihruz Beyler de diyebiliriz) Instagram hesaplarını gözlemlemek yeterlidir. Onlar, tüketen, tüketmeyi seven, tükettiğini göstermeyi seven; hatta kendini de metalaştıran insanlardır. Hepsi görünürde hayatlarından çok memnundur. Peki, gerçekten öyle midir?

Aslında endüstriyel sistemi terk etmek de, rekabetçi tüketim de can sıkıntısına bir çözüm arayışından kaynaklanmaktadır. Debord'un dediği gibi gösterinin karşıtlıkları arkasında gizlenen şey, sefalettir (2017, s.62). Sosyal medya hesaplarında "üstün tüketim malı" olarak kodladıkları her

türlü harcamalarıyla Bihruz Beyler çoğu zaman can sıkıntılarına küçük molalar vermektedirler. Bir yandan da her paylaşımlarına dair beğeni beklentileri onların narsisist yönlerini sivriltmektedir. Debord, “gösteri, mutsuzluğun dingin merkezindeki yıkım ve korkuyla çevrili mutlu bir birleşme imajından başka bir şey değildir” demişti (2017, s.62). Buradan hareketle, on dakikada bir üçüncü nesil kahvecideki fotoğrafının kaç beğeni aldığına bakan Bihruz Bey de, bir süre önce bankadaki işinden istifa edip, üçüncü nesil kahveci açan ve kendi yaptığı seramik kupaları bu dükkânda satan bir kişi de can sıkıntılarına küçük ve orta ölçekli aralar vermektedir. Hatta bu insanlar zaman zaman kendilerini mutlu bile hissetmektedirler.

Kapitalizmin olgunlaşma döneminin kültür endüstrisi her detayı sıkı bir aynılıkla damgalamıştı ve kültür endüstrisinin artık özgürlükle bir alakası kalmamıştı, sorgulayabilen özerk ve bağımsız birey yok edilmişti (Adorno & Horkheimer, 2014, s.172). Günümüzde rüzgârın yönünde tersine olmasa bile dar bir açı sapması olmuş gibi görünmektedir. Bireysel işler, küçük işletmeler, sanat atölyeleri ve alternatif ritimler erken kapitalizme dönüş izlenimi yaratmaktadır. Büyük fabrikaların karşısında yeniden dirilen imalathanelerden, beş yıldızlı zincir otellerin karşısında beliren butik otellerden, televizyon kanallarına meydan okuyan bireysel internet kanallarından, kitlesel olana karşıt olarak kendini daha kısıtlı bir çevreye duyurmak isteyen alternatif müzik türlerinden, zincir kahve ve fastfood restoranlarıyla yarışan küçük işletmelerden söz etmekteyiz. Aslına erken kapitalizme dönüldüğü yoktur; daha ziyade gösteri toplumu, ürettiğini ya da tükettiğini üstün tüketim malı olarak kodlayabilenleri desteklemektedir.

Çağın ruhu farklılığın damgasını taşımayı gerektirmektedir. Farklılıkta aynı olmayı... Bunu bir özgürleşme olarak düşünenler tabii ki olacaktır. Ancak gösteri sosyal medya üzerinden özeline bilgisini kamuya açarken ve meta fetişizm rekabetçi tüketimle katlanarak artarken, özgürleşmeden ziyade yoğunluğunu arttıran bir biyoiktidardan söz etmek daha doğru olacaktır. Kendisinin bilgisini kendi rızasıyla dışarının bilgisine açan, görmek değil görünmek derdine düşen ama gösterdiğini farklı olmak çerçevesinde yeniden kurgulayan bir Bihruz Bey nasıl olur da bağımsız olduğunu iddia edebilir? Netice itibarıyla Bihruz Bey’in Instagram hesabı onun ne kadar seçkin ve ince zevkleri olan biri olduğunu

göstermek üzere tasarlanmıştır. Bu vitrinde sıradan bir kahvaltılık sofrasının, günlük bir giysinin, herkesin uğradığı bir restorandın yeri olamaz.

Öte yandan, farklı olduğunu zanneden Özne silikleşmekte ve zayıf çeperlerini yitirmektedir. Öne çıkan şey üstün tüketim malı olarak kodlanan Nesne'dir (Lefebvre, 2007, s.16)⁸. Narsisizm merdiveninde üst basamaklara tırmanan postmodern aylaklar aslında narsisistler okyanusunda bir su damlasıdır. Bir Özne olarak silikleşmiş; gösteri, kişiliklerinin önüne geçmiştir. Fetiş nesnesi onlar yerine onlar için bir anlam ifade etmektedir. Arabalar, saatler, giysiler ve sosyal medya paylaşımları onlar daha ağzını açmadan onların yerine konuşmaktadır.

Böyle bir bayağılaşma hareketi, sınıf ayrımını gizlemekte, bizleri bireyselleştirmekte ve narsisistleşme sürecimizi desteklemektedir. Aslında farklı olanı tüketerek "bayağılaşma" hareketinden kurtulacağını sanmak bir yanılsamadır. Aylak sınıf bugün farklılaşırken aynılaşan milyonlardır. Farklılaşmış bayağılıklarıyla, farklı olanı tükettiklerini gösterdikleri sosyal medya hesaplarında Bihruz Beyler bir Instagram Pantheon'u⁹ oluşturmaktadırlar.

Kısacası, günümüzün "sistemden kaçışı" bir başkasına ait olan bir iş günlerini ve saatlerini vermenin yarattığı can sıkıntısından bir kaçıştır. Durumcu ve Otonomcularından farklı olarak endüstriyel sistemi terk etmenin de aylaklığın da ideolojik bir tarafı yoktur. Hatta endüstriyel sistemi terk etmeye cesaret etmek, aylak sınıfın rekabetçi tüketim kültürüne göbekten bağlıdır. Bu durum, kapitalizmin için birkaç küçük format değişikliğinden ibarettir, kapitalizmin temkinli yolculuğu devam etmektedir.

5. SONUÇ

Netice olarak, endüstriyel sistemi terk etmenin de aylaklığın da varoluşsal durumu içinde bir paradoks barındırmaktadır. İnsanları McDonaıldlaşmadan kaçmaya iten de, gösteriye mahkûm eden de aslında can

⁸Aslında Lefebvre bu tespitleri edebiyatta gündelik hayatın bilgisine yönelik düşüncelerini paylaşırken yapmıştır. Bunu doğrudan bir alıntı yerine bir esinlenme olarak görmek daha doğru olacaktır.

⁹Baudrillard Süper-Alışveriş Merkezini Eski Roma'daki Pantheon'a benzetiyordu. Pantheon, Roma'nın tüm tanrılarının uçsuz bucaksız bir özet içinde beraber yaşadığı yerd. Ona göre Süper Alışveriş Merkezinde de "tüketimin tüm tanrıları ya da iblisleri, yani aynı soyutlamayla yok edilmiş tüm etkinlikler, tüm emekler, tüm çatışmalar ve tüm mevsimler" buluşmaktaydı. Bkz. Baudrillard, J. (2004). *Tüketim toplumu*, s.22.

sıkıntısıdır. İşimden sıkılıyorum, onu sevmiyorum, hayatım elimden kayıp gidiyor duygusuyla hobimle para kazanmaya yönelik bir girişimde bulunuyorsam, meşguliyetler arasında bir temayüz olduğuna inanmış ve endüstriyel sistemin içinde var olmayı değersizleştirmişim demektir. Öte yandan, endüstriyel sistemde varlığımı sürdürmeye devam ederken, can sıkıntımı rekabetçi tüketimle gideriyor, bunu sosyal medya hesaplarımda kamunun bilgisine açıyor ve bulduğum her aralıkta aldığım beğenileri takip ediyorsam, yine endüstriyel sisteme karşı yabancılaşma sürecindeyim demektir. Can sıkıntısına küçük aralar vererek bu hisse karşı koymaya çalışıyorumdur. Adorno ve Horkheimer, mekanikleştirilmiş emek süreciyle baş etmek isteyen insanların eğlence aradığını yazmıştı (2014, s.183). Yine aynı sebeple insanlar sosyal medyaya daha fazla bağlanmakta, gösteriye bu kadar kapılmaktadırlar. Can sıkıntılarında sosyal medya ve her türlü rekabetçi tüketim davranışı molalarıyla ara vermektedirler. Bu paradoksal durumun içerisinde can sıkıntısı yabancılaşmanın kuyusundan dönmede, insanları müsrifliğe, rekabetçi tüketime ve tüketerek görünür olmaya yöneltmektedir. Aylak sınıfın tüketim çılgınlığı ve farklı ve özgün metalara olan katlanarak artan düşkünlüğü endüstriyel sistemden kaçmak isteyenlere cesaret verirken, bir aylak da onların elinden çıkan özgün, nitelikli ve farklı ürünleri tükettiğinde “gösterinin” parlak bir yıldızı olabilmektedir. Can sıkıntısı bu süreci devamlı kılmaktadır. Öte yandan mekanikleşerek ezilen insan egosu kendini “gösteri” üzerinden tekrardan parlatabilmektedir. Bu şekilde, farklılaşarak aynılaşan narsisist insan günümüzün makbul insanı haline gelmektedir.

7. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

8. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

9. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve ilgili kurum ve kuruluşlardan gerekli izinler alınmıştır.

10. KAYNAKÇA

- Adorno, T.W. & Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın diyalektiği: felsefi fragmanlar*. Çev: Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Baudrillard, J. (2004). *Tüketim toplumu*. Çev: Ferda Keskin, Hazal Deliceçaylı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bocock, R. (1997). *Tüketim*. Çev: İrem Kutluk, Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- Chapaux-Morelli, P. & Couderc, P. (2018). *İkili ilişkilerde duygusal manipülasyon*. Çev: Işık Ergüden, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Clarke, S. (2009). *Marx'ın kriz teorisi*. Çev: Cumhuriyet Atay, İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Debord, G. (2017). *Gösteri toplumu*. Çev: Ayşen Ekmekçi ve Okşan Taşkent, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eagles, J. (2017). Marxism, anarchism and the situationists' theory of revolution, *Critical Sociology*, 43(1), 13-36.
- Ekrem, R. M. (1898, 2017). *Araba sevdası*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Freud, S. (çev. 2012). *Narsizm üzerine ve Schreber vakası*. Çev: Banu Büyükkal ve Saffet Murat Tura, İstanbul: Metis Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (1987). *Sanayi ve imparatorluk*. Çev: Yalçın Gülerman ve Abdullah Ersoy, Ankara: Dost Kitapevi.
- Lefebvre, H. (2007). *Modern dünyada gündelik hayat*. Çev: Işın Gürbüz, İstanbul: Metis Yayınları.
- Marx, K. (çev. 1986). *Kapital: birinci cilt*. Çev: Alaattin Bilgi, İstanbul: Sol Yayınları.
- Marx, K. (der. 2017). *Yabancılaşma*. Çev: Kenan Somer, Ahmet Kardam, Sevim Belli, Arif Gelen, Yurdakul Fidancı ve Alaattin Bilgi, Der: Barışta Erdost. İstanbul: Sol Yayınları.
- Ritzer, G. (2017). *Toplumun McDonalddlaştırılması*. Çev: Akın Emre Pilgir, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sander, O. (1997). *Siyasi tarih, ilkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Shukaitis, S. & Figiel, J. (2013). Metropolitan strategies, psychogeographic investigations, *Cultural Studies↔Critical Methodologies*, 13(6), 536-543. doi:10.1177/1532708613503781
- Shukaitis, S. (2014). 'Theories are made only to die in the war of time': Guy Debord and the Situationist International as strategic thinkers, *Culture and Organization*, 20(4), 251-268. doi:10.1080/14759551.2012.754223
- Schumaker, P., Dwight C. K. & Heilke, W. T. (der. 1996). *Great ideas/grand schemes: political ideologies in the nineteenth and twentieth centuries*, New York: McGraw Hill.
- Veblen, T. B. (çev. 2017). *Aylak sınıfın teorisi: kurumların iktisadi incelemesi*. Çev: Eren Kırmızıaltın ve Hüsni Bilir, Ankara: Heretik Yayınları.

IRAK SİYASİ SİSTEMİNİN VE HÜKÜMET YAPISININ MEŞRUIYET MESELESİ¹

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 11, Sayı Ek Sayı 1,
2020
ISSN: 1309-4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 26.04.2020 Yayına Kabul Tarihi: 25.10.2020

Hasan Emir AKTAŞ

Dr. Öğr. Üyesi
Atatürk Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
Erzurum, Türkiye
hasanaktas@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5808-8576

ÖZ | Meşruiyet, bir ülkede siyasi iktidarın yönetme hakkının halkın büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmesidir. Kuşkusuz ki meşruiyet bir ülkede siyasi sistemin kurumsallaşması, ekonomik düzenin istikrar kazanması ve sosyal barışın sağlanması açısından hayati önem taşımaktadır. Bir ülkede sosyal hizmetlerin ve ekonomik imkânların sunulmasında adalet ve verimlilik sağlanması, vatandaşların kendini güvende ve hukukun güvencesi altında hissetmesi, adil temsilin ve siyasi katılımın sağlanması, tarafların siyasi oyunun kuralları konusunda uzlaşabilmesi ve ortak değerler zemininde buluşabilmesi, siyasi iktidarın yerli ve milli bir yapıda olması ve siyasi kurumların ve demokratik kültürün kökleşmiş olması, siyasi sistemin meşruiyetini pekiştiren belli başlı faktörlerdir. Irak'taki siyasi sistemin meşruiyet problemi çözülebilmemiş değildir ve bu problem, siyasi istikrarın sağlanması ve sosyal barışın gerçekleşmesi açısından ciddi bir risk teşkil etmektedir. Bu çalışmada modern Irak devletinin tarihi gelişimi içerisindeki meşruiyet meselesi incelenmekte ve Irak'ta meşruiyeti zayıflatan faktörler tespit edilerek bugünkü meşruiyet krizine çözüm önerileri sunulmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Irak, Meşruiyet, Çoğulculuk, Siyasi Kimlik

JEL Kodu: D70, D74, D78

Alanı: Siyaset Bilimi

Türü: Derleme

DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.011

Atıfta bulunmak için: Aktaş, H.E. (2020). Irak siyasi sisteminin ve hükümet yapısının meşruiyet meselesi. *KAÜİBFD*, 11(Ek Sayı 1), 227-244.

¹ Bu çalışma 1. Ulusal Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Kongresinde bildirisi olarak sunulmuştur.

LEGITIMACY PROBLEM OF IRAQ'S POLITICAL SYSTEM AND GOVERNMENT STRUCTURE

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 11, Issue Suppl 1, 2020
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 26.04.2020 Accepted Date: 25.10.2020

Hasan Emir AKTAŞ

Asst. Prof.
Atatürk University
Faculty of Economic and
Administrative Sciences
Erzurum, Turkey
hasanaktas@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5808-
8576

ABSTRACT | Political legitimacy is approval of the ruling right of a political system or government by an overwhelming majority of the people. No doubt legitimacy has a critical importance in a country for the consolidation of the political system, stability of the economic structure and establishment of social peace. Major factors to increase the legitimacy of a political system include justice and efficiency in providing social services and economic opportunities; people's feeling safe and under the protection of the rule of law; achievement of fair representation and political participation; consensus of the political sides on the rules of the political game and on the common values; perception of the government as native and national; consolidation of the political institutions and democratic culture. The political system in Iraq could not yet settle its legitimacy problem and this largely risks its political stability and social peace. This paper studies legitimacy issue for the state of Irak over its historical process as well as it tries to search the factors which undermine legitimacy, finally aiming to offer remedies for the ongoing crisis.

Keywords: Iraq, Legitimacy, Plurality, Political Identity

Jel codes: D70, D74, D78
Scope: Political Science
Type: Review

Cite this Paper: Aktaş, H.E. (2020). Legitimacy problem of Iraq's political system and government structure. *KAUJEASF*, 11(Suppl 1), 227-244.

1. GİRİŞ

Meşruiyet bir ülkede halkın büyük çoğunluğunun mevcut siyasi sistemin geçerli olduğunu veya mevcut hükümetin yönetme hakkına sahip olduğunu kabul etmesi durumudur. Roskin vd. (2012, s. 26) bir siyasi sistemin veya hükümetin meşruiyet kazanmasını şu faktörlere bağlamaktadır: Genel anlamda hayatın güvende olması ve daha özelde vatandaşların kendilerini hukukun güvencesi altında hissetmesi; devletin uzun ömürlü olmak suretiyle kurumsallaşmış olması ve bu şekilde kendini ispat etmiş bir sistem olarak halktan kabul görmesi; bilhassa ekonomik başarı ve bunun makro ve mikro sonuçlarının adil ve etkin şekilde vatandaşların hayatına yansması; vatandaşların siyasi temsil ve katılım yoluyla yönetime dâhil olması ve bu şekilde yönetim sürecini benimsemesi; ve son olarak milli semboller, törenler ve söylemler. Roskin vd. ne göre bir ülkede vergi verme, kurallara uyma vb. siyasi düzene uyma eğilimleri meşruiyetin yüksek olduğuna, polis sayısı ve siyasi otoritelerin zor kullanma ihtiyacı duyması meşruiyetin düşük olduğuna işaret etmektedir.

Hague ve Harrop (2016, s. 27) da bu faktörlere bir devletin uluslararası ilişkilerdeki başarısını ve halk desteğine sahip bir iktidar partisinin varlığını ilave etmektedir. Bahsi geçen bu yazarlar “siyasi bir sistemin geçmişteki başarıları sonucunda elde ettiği itibar olarak meşruiyetin kötü zamanlarda kullanılabilen bir rezerv olarak” görülebileceğini ifade etmektedir.

Max Weber siyasi otoriteleri “geleneksel, karizmatik ve rasyonel-hukuki” otorite şeklinde üç grup halinde sınıflandırmış ve bu otoritelerin her birinin farklı bir meşruiyet kaynağına dayandığını ifade etmiştir (Weber, 1994, ss. 311-312). Bu üç meşruiyet kaynağından geleneksel ve rasyonel-hukuki meşruiyet, biri modern öncesi dönemde ve ikincisi modern dönemde olmak üzere uzun süreli ve kurumsallaşmış meşruiyet durumlarını, karizmatik otoriteye dayalı meşruiyet ise şahısla sınırlı geçici bir meşruiyeti ifade etmektedir.

Irak örneğinde ülke yönetiminin İngiliz mandasına geçtiği 1918’e kadarki durum geleneksel otoriteye ve meşruiyete örnek oluşturmaktadır. İngiliz yönetiminin 1921’den itibaren Irak’ın tahtına Haşimi monarşisini yerleştirmesini de gayrimüslim bir işgal gücünün doğurabileceği tepkileri geleneksel bir meşruiyet kaynağı ile asgariye indirme çabası olarak

değerlendirmek mümkündür. Saddam Hüseyin dönemi, karizmatik otoriteye ve meşruiyet kaynağına örnek gösterilebilir. Fakat belirtmek gerekir ki Saddam iktidarı Arap milliyetçisi ve Sünni Arap olan kesimlerin belli ölçüde desteğini almış olmakla birlikte, daha büyük ölçüde silahlı güce ve baskıya dayanmıştır ve dolayısıyla meşruiyeti zayıf bir yönetim olarak değerlendirilebilir.

Modern Irak devletinin Saddam dönemi dışındaki dönemleriyle ilgili de şu tespitler yapılabilir: geleneksel otoriteyi temsil eden Haşimi monarşisi bilhassa Faysal sonrası gücünü ve etkinliğini kaybederek 1958’de kanlı bir darbeyle ortadan kaldırıldığı tarihe kadar kayda değer bir meşruiyet kaynağı oluşturamamıştır. Haşimi monarşisinin bu hususta karşı karşıya kaldığı handikaplardan ikisi emperyalist bir işgal gücünün gölgesi altında bulunması ve kurumsallaşma imajı oluşturamayacak kadar yeni olmasıydı.

Irak’ta Saddam dışındaki dönemlerde Abdulkerim Kasım dönemi (1958-1963) örneğinde olduğu gibi sınırlı bazı karizmatik otorite teşebbüsleri bulunmaktadır. Fakat Irak’ın, bilhassa sosyal ve siyasi gruplar arasında entegrasyon sıkıntısı yaşayan ülkelerde ve kriz dönemlerinde yapıcı ve birleştirici rol icra edebilen karizmatik otorite anlamında fazla şanslı olduğu da söylenemez. Bilhassa 2005 Anayasası sonrası dönemde ise Irak’ta rasyonel-hukuki otorite kurma girişimleri görülmüş, fakat çeşitli faktörlerin etkisiyle bu girişimler başarılı olamamıştır. Kuşkusuz ki bu başarısızlığın en önemli sebeplerinden biri Irak halkının önemli bir kesiminin kurulan bu sistemi ve otoriteyi rasyonel ve hukuki bir otorite olarak değil, işgalci güçlerin bir uzantısı olarak algılamış olmasıdır (Roskin vd. 2012, s. 26)

Saddam Hüseyin’i sorgulayan ekipte yer alan üst düzey CIA istihbarat danışmanı John Nixon, *Saddam Hüseyin’in Sorgusu* başlığıyla yayımladığı kitabında, kendisi Saddam Hüseyin’i pek sevmese de onun Irak milletini bir bütün halinde tutma başarısını takdir etmekten kendini alamadığını ifade etmektedir. Nixon’a göre Saddam Irak’ın çok unsurlu yapısını muhafaza edebilmek için repertuarındaki infaz, şantaj, hapsedme ve tehdit gibi sindirme politikalarının ve aşiret liderlerine ve destekçilerine para, hediye, arazi vb. imkânlar dağıtma gibi destek celp etme metotlarının da yer aldığı her türlü enstrümanı kullanmıştır.

Nixon Saddam’ın sorgusu esnasında kendisine “Başarısız

olacaksınız. Irak'ı yönetmenin o kadar kolay olmadığını göreceksiniz.” dediğini, neden böyle düşündüğünü sorduğunda da “Irak'ta başarısız olacaksınız, çünkü Irak'ın dilini, tarihini bilmiyorsunuz ve Arapların olaylara bakış açısını anlamıyorsunuz.” şeklinde cevap verdiğini aktarmakta ve sonraki olayların Saddam'ı haklı çıkardığını ifade etmektedir (Nixon, Time, 16 Aralık 2016).

Kuşkusuz ki Saddam'ın Amerikalı danışmana söylediği şeylerde haklı olduğu noktalar olduğu gibi yüzde yüz haklı olmasını engelleyen gerçekler de mevcuttur. Saddam Hüseyin'in haklı olduğu noktalar şu şekilde ifade edilebilir: Irak yüzyıllık modern devlet tarihinde ne Saddam Hüseyin iktidarından önce, ne de onun iktidarından sonra istikrarlı bir yapı kuramamış, nisbi istikrarını yine onun iktidarı döneminde gerçekleştirmiştir. İkinci olarak İngiltere'nin manda döneminin (resmi ve fiili nüfuzu dikkate alındığında 1920-1958 yılları) gösterdiği gibi, yabancı işgal ve hegemonya durumu Irak'taki istikrara katkıda bulunmamış, aksine onu daha büyük çıkmazlara sürüklemiştir. Dolayısıyla ABD'nin Irak'a düzen, barış, demokrasi ve istikrar getirme iddiası, başarısızlığı sınanmış bir süreçten farklı bir sonuç elde etme teşebbüsünden başka bir şey değildir.

Saddam Hüseyin'in haklı olmadığı noktalarla ilgili argüman da şu şekilde ifade edilebilir: Saddam Hüseyin Irak'ta bir düzen ve istikrar tesis etmiştir. Fakat bunu demir yumrukla gerçekleştirmiştir. Rejime bağlı silahlı aygıtların baskı ve şiddetiyle, polis devleti marifetiyle ve totaliter metotları uygulayarak bir ülkede düzen ve istikrarın sağlanması başarılı bir liderlik sayılamaz. Çünkü böyle bir politikanın sindirdiği sosyal grupların birbiriyle ve devletle ilişkisi organik ve sivil bir bütünleşme ve köklü bir meşruiyet inşası halinde gelişemediği için, kalıcı bir sosyal barışa ve siyasi bir kurumsallaşmaya dönüşmesi mümkün değildir.

2. IRAK'TA TARİHİ SÜREÇTE MEŞRUIYET

2.1.1968 Öncesi Dönemde Sosyopolitik Yapı ve Meşruiyet

“Osmanlı sonrası Arap dünyasının sınırlarını çizen İngiliz yetkililer, yeni Irak devletine sıra geldiğinde çok keyfi davranmışlardı. Osmanlılar Mezopotamya'yı (Irak bölgesini) üç ayrı ve birbirinden çok farklı vilayetler olarak yönetmişlerdi. Kuzeyde dağlık Musul vilayeti ekonomik olarak Anadolu'ya ve Büyük Suriye'ye bağlanmış, merkezi

Bağdat vilayeti yerleşik tarımı desteklemiş ve öncelikle İran ve güneybatıyla ticaret yapmıştı. Güney vilayetiye Basra Körfezi'ne ve Hindistan'la denizaşırı ticarete yönelikti. Bu üç vilayet 1920'de İngiliz mandası altında Irak devletine dönüştüklerinde siyasi bir toplum tanımına girmiyordu. Bunlar Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik ve dini bakımdan en farklı Arap bölgeleriydi ve bunların zorla tek bir ülke halinde birleştirilmeleri bir millet yaratmada aşırı güçlükler doğurmaktaydı." (Cleveland, 2008, ss. 229-230).

İngiliz manda ve nüfuzu altında geçen 1920-1958 döneminde İngiliz otoritelerin başta kral Faysal olmak üzere Sünni kesimlere yönetimde sınırlı da olsa bir rol verdiği görülmektedir. Fakat İngilizlerin Mısır, Hindistan gibi diğer sömürge ve manda bölgelerinde de uyguladığı üzere, ekonomik, askeri, stratejik alanlar gibi kritik konularda karar alma mekanizmalarını kontrollerinde tutmaları siyasi sistemin toplum kesimleri nezdinde geniş ve köklü bir meşruiyet geliştirmesini engellemiştir.

Diğer taraftan, 1936-1941 döneminde gerçekleşen birkaç darbe ve ayrıca 1958, 1963 ve 1968 yıllarındaki bazıları kanlı olaylara sahne olan darbeler, Irak siyasetinde istikrarı ve meşruiyeti zayıflatıcı iki negatif dinamik olarak şiddetin ve militarizmin zuhuruna şahit olmuştur. Bu şekilde şiddetin ve militarizmin meşrulaştırılması ortaya çıkan problemlere sivil zeminde ve uzlaşma yoluyla çözüm bulma kültür ve teamülünü ciddi şekilde zayıflatmıştır.

2.2. Baas Partisi ve Saddam Hüseyin Döneminde Sosyopolitik Yapı ve Meşruiyet

1968 darbesiyle başlayan Baas döneminin ilk yıllarında yeni rejimin liderliğini yürüten Ahmed Hasan El-Bekir ve Saddam Hüseyin'in içerde ve dışarda zayıf bir destek tabanı mevcuttu. Bu dönemde yönetim, tutuklamaların, yargılamaların ve infazların gerçekleştirildiği bir terör uygulamasıyla hâkimiyetini tesis etti. Şu var ki 1970'lerin ortalarına doğru Baas partisi iki boyutlu bir politikayla siyasi sistemi istikrarlı bir zemine oturtmayı başardı. Bir taraftan kitle temelli ve sıkı şekilde kontrol edilen bir parti örgütü kurma, yaygın bir gizli polis teşkilatı tesis etme, askeriyeyi Baas ideolojisi çerçevesinde yeniden yapılandırma ve toplum üzerinde kuşatıcı bir kontrol sağlayan yeni bir bürokrasi inşa etme gibi totaliter esaslara dayalı yeni bir sistem kuruluyor, diğer taraftan da rejimin meşruiyetini pekiştirecek bazı adımlar atılıyordu. Bu adımlardan bazıları

şu şekilde zikredilebilir: 1975'te Kürt gruplarla sağlanan anlaşma bilhassa kuzeydeki istikrara katkıda bulundu. 1973'te dünyadaki petrol kriziyle petrol fiyatlarında meydana gelen ciddi yükselme bir kalkınma programının başlatılmasına zemin hazırladı. Bu çerçevede sosyalizm adı altında başlatılan kalkınma programı, kontrollü bir ekonomi uygulamasının ve sanayi yatırımlarının başlatılmasının yanı sıra yaygın sağlık ve eğitim imkânlarının sağlanmasını ve sosyal hizmetlerin sunulmasını da içeriyordu. Dolayısıyla bir taraftan totaliter kontrol uygulamaları, diğer taraftan da sosyal refah politikaları rejimin muhalefeti yatıştırmasını ve toplum üzerinde geniş bir kontrol tesis etmesini mümkün hale getirdi (Marr, 2012, ss. 137-138).

Kuşkusuz ki bütün bu yapının üzerinde Saddam Hüseyin ve El-Bekir'in mensup olduğu Tikrit çevresiyle ve Sünni aşiretlerle kurulan özel ilişkiler yer alıyordu ki bu durum rejimin Şii Araplar nezdindeki meşruiyetini zayıflatan bir faktör olarak kalmaya devam etti. Mesela 1973'te kendisi bir Şii olan ve Sünnilerin ve Tikritlilerin iktidar üzerindeki gittikçe genişleyen tekelinden rahatsız olan Naim Hazar, Cumhurbaşkanı Bekir'e suikast ve bu yolla rejimi devirmek için bir darbe planladı. Fakat Bekir'in suikastın planlandığı Bağdat havaalanına beklenen saatten geç gelmesi ile suikast başarısız oldu ve Hazar İran sınırına doğru kaçarken yakalandı. Bu olaydan sonra Saddam Hüseyin, risk altında gördüğü bilhassa güvenlikle ilgili pozisyonlarda Tikritlilere daha çok yer vermeye başladı. Diğer taraftan da benzer olaylarda görüldüğü gibi, bu teşebbüs partinin üst kademelerinde tasfiyelere ve Bekir ile Hüseyin'in iktidar üzerindeki tartışmasız hâkimiyetine zemin hazırlamış oldu (Marr, 2012, s. 142).

Burada kaydedilmesi gereken önemli bir nokta şudur: Naim Hazar'ın, mensup olduğu Şia toplumu adına iktidarı şiddet yoluyla değiştirme teşebbüsü de yeni rejimin güvenlik refleksi temsilen Saddam Hüseyin'in buna bir reaksiyon olarak kendi hemşehrilerine ve mezhepdaşlarına daha fazla yönelmesi de rejimin geniş toplum kesimleri nezdindeki meşruiyetine ve Irak'ın uzun vadeli sosyal barışına zarar veren gelişmeler olmuştur. Diğer bir ifadeyle Irak'taki başlıca siyasi elit ve aktörlerin mensup oldukları etnik, dini, kültürel veya coğrafi gruplar adına hareket etmesi, bu ülkedeki siyasi toplum grupları arasındaki bütünlük ve mutabakatın sağlanmasının önündeki en büyük engellerden biri olmuştur

ve hâlâ olmaya devam etmektedir.

1990'da Irak ordusunun Kuveyt'i işgalinin ardından ABD liderliğindeki koalisyonun şiddetli müdahalesiyle Irak ordusunun geri çekilmek zorunda kalması, Saddam'ın dayandığı destek tabanını ve rejimin meşruiyet temelini zayıflatmıştır. Bu dönemde Irak ordusunun ve Baas Partisi teşkilatının hükümetine ve liderliğine olan bağlılığının zayıfladığını düşünen Saddam Hüseyin, meşruiyetini muhafaza etmek için daha yoğun bir şekilde aşiret ilişkilerine yöneldi. Aşiret reislerine Milli Mecliste temsil imkânı verildi ve kendilerine para, silah ve toprak dağıtıldı. Bu politikanın diğer bir tezahürü olarak aşiret mensubiyetleri vatandaşlar için yeniden soy isim gibi kullanılmaya başlandı. Hâlbuki bu geleneksel uygulama bir süre önce feodalizmin bir kalıntısı olarak değerlendirilip kaldırılmıştı. Bilhassa Saddam Hüseyin'in mensup olduğu Ebu Nasır aşiretinin El Mecid koluna mensup olan kişiler, siyasi rejimin mihverini oluşturacak şekilde polisin, ordunun ve istihbaratın kilit noktalarına yerleştirildiler. "Böylece görünüşe bakılırsa Saddam nihayet sarsılmaz iktidar çekirdeği hedefine ulaştığı kanaatine vardı." (Polk, 2007, s. 178-179).

Aslında bir açıdan Saddam Hüseyin'in önceki dönemde yapmaya çalıştığı şey Sosyalizm ile Feodalizmi bağdaştırmaktı. Çünkü bir taraftan Baas sosyalizmine dayanan bazı sosyal reformlara girişmiş, diğer taraftan da aşiret benzeri feodal yapılanmalara dayanmakta bir sakınca görmemişti. Bağdaşmaları mümkün görünmeyen bu iki sosyal örgütlenme biçimiyle ilgili Saddam Hüseyin'in izlediği bu politikayı şu şekilde açıklamak mümkündür: Saddam Hüseyin dayandığını iddia ettiği bütün ideolojik dayanakları, sosyal modelleri veya kültürel değerleri aslında iktidara yükselmek veya iktidarını muhafaza ve konsolide etmek için bir araç olarak kullanmıştır. Diğer bir ifadeyle Saddam Hüseyin'de değişmeyen tek değer iktidara bağlılıktır. Onun için iktidar diğer bütün değerlerden önce gelmiştir. İktidara yükselmek için mücadelesinin ilk aşamasında Batı yanlısı krallık rejimine karşı Baas Partisinin emperyalizm karşıtı sosyalizmini ve bağımsızlık yanlısı Arap milliyetçiliğini vurgulaması, yararlı bir stratejiydi.

1968'deki darbe sürecinde, Cemal Abdunnasır modeli çerçevesinde Panarabizm'e dayanan Arif kardeşlere karşı Baas'ın Irak merkezli milliyetçiliğe kapı aralayan daha esnek ideolojisini ön plana

çıkardı. 1970'lerde Fars Körfezi rekabeti çerçevesinde ABD yanlısı Pehlevi rejimine karşı Sovyetler Birliğine dayandı. 1980lerde ise İran devriminden sonra kurulan Şii devletinin Iraklı Şii'lere nüfuz etmesi endişesine karşı bu rejimin hasmı durumundaki ABD'den geniş çaplı yardımlar almakta bir sakınca görmedi. Baas ideolojisinin Arap milliyetçiliği üzerindeki kritik vurgusuna rağmen, Şii Araplarla çoğunlukla mücadele halinde oldu ve daha çok pragmatik amaçlarla da olsa Sünni kesimlere dayandı. Aslında iktidarını korumak için tehdit, sindirme, infaz, katliam, ayrımcılık ve kayırmacılık gibi farklı yollara başvurabilmesi zaten onun bu temel siyasi tarzını ve yaklaşımını açıkça ortaya koymaktadır.

2.3. 2003 Sonrasında Sosyopolitik Yapı ve Meşruiyet

2003'teki işgal sonrasında Irak'ı yeniden dizayn etmeye başlayan ABD'li otoriteler, Saddam Hüseyin döneminin kurulu düzenini ve hâkim siyasi dinamiklerini tasfiye etme politikası çerçevesinde büyük bir kısmı Sünnilerden oluşan Irak ordusunu ve Baas ideolojisi istikametinde yapılandırılmış bulunan sivil bürokrasiyi tasfiye etti. Saddam Hüseyin rejiminin omurgasını Sünniler oluşturduğu için bu şekilde, kurulan yeni düzende Sünniler büyük ölçüde tasfiye edilmiş oldu. ABD'li otoritelerin Irak'ın şartlarını ve sosyopolitik yapısını göz ardı ederek radikal bir yeniden yapılandırmaya girişmesi ve Sünni askeri ve sivil kadroların on yıllara dayanan bir siyasi, idari ve askeri tecrübe ile etkili bir zümre haline gelmiş bulunması, kurulan yeni hükümeti zorlu bir muhalefet ile karşı karşıya bırakmış oldu.

Aslında Irak 2003'ten itibaren birçok sivil siyaset yapılanmasına, anayasal çalışmalara, illegal oluşumlara ve terörist faaliyetlere sahne olmuştur. En demokratik ve çoğulcu söylemlerden en ağır şiddet hareketlerine kadar hemen bütün olay ve oluşumların temelinde dini ve etnik bölünmelerin bulunduğunu söylemek mümkündür. ABD Saddam rejimini devirerek bu rejimin dayandığı belli başlı sosyal dinamik olan Sünni Arap kesimi iktidardan tasfiye ettiği zaman, önünde iki seçenek bulunuyordu. Kuracağı yeni düzende ya kuzeydeki Kürt unsura veya Şii Araplara dayanacaktı. Çoğunluğu Sünni olan Kürtler siyasi elitlerinin ortalama profili bakımından Şii Araplara nazaran daha seküler olduğu için aslında ABD'nin politikalarına daha yakındı. Fakat Kürtler hem coğrafi olarak hem de demografik bakımdan Arap çoğunluğa nazaran azınlık

durumunda olduğundan yeni sistemin bu unsura dayanarak istikrar kazanması pek mümkün görünmüyordu. Fakat tasarlanan ve 2005'te yürürlüğe sokulan yeni anayasal sistemde Kürt unsura özerklik verilerek, Irak'taki siyasi denge ve ağırlık merkezi yeniden dizayn edilmeye çalışılmıştır.

Dolayısıyla ABDli otoritelerin tasarladığı yeni sistemde merkezi hükümetin inşa ve icra edilmesi sürecinde başat rol Şii Araplara verilmiştir. Aslında Saddam'ın Irak'ı işgal etmesinden önce ABD Irak'taki hangi unsurla işbirliği yapacağı hususunda bir tercih yapsaydı, büyük ihtimalle ilk tercihi Şii Araplar olmayacaktı. Çünkü Şii Araplar, siyasi eliti çoğunlukla din adamlarından oluşan büyük ölçüde dini kimlik ve kültürle tanımlanmış bir toplumdur ve Şii unsurun bazı liderleri ve grupları ortak mezhep faktörü temelinde ABD'nin siyasi hasmı konumundaki İran'la yakın ilişkiler içerisindeydi. Şu var ki ABD için kurulacak alternatif bir düzenin istikrarı için ittifak kurulabilecek en uygun unsur yine de Şii Araplardır.

Şii Araplar açısından ABD ile ittifak kurmak tamamen pragmatik bir meseleydi. Osmanlı sonrasında geçen seksen küsur yıllık dönem zarfında demografik çoğunluklarına rağmen iktidar denkleminin dışında kalmışlardı. Dolayısıyla ABD'nin kurmaya çalıştığı anayasal düzenin ve siyasi sistemin milli ve İslami olmadığını bilmelerine rağmen, Irak'taki nüfus çoğunluklarını siyasi bir role dönüştürmek için bunun iyi bir fırsat olduğunun da farkındaydılar. Dolayısıyla Şii prensip olarak yeni sistemi demokratik, parlamenter veya temsili temellere dayandığı için değil, kendilerinin demografik çoğunluk potansiyelini iktidar imkânına çevirdiği için bu yeni düzenin mimarları ile işbirliğine girmeyi tercih ettiler.

Sünnilere gelince Saddam'ın devrilmesiyle Irak'taki uzun süreli iktidar dönemleri sona ermiş oldu. ABD operasyonunun üzerinden bir yıl bile geçmeden Sünni toplum hem Irak'taki ABD askeri unsurlarına hem de Şii topluma yönelik çeşitli saldırılar gerçekleştirmeye başladı. İlk başlarda yerel düzeyde başlayan illegal hareketler bilahare önce El Kaide görünümü altında tezahür etti, daha sonra da IŞİD'e verilen bir destekle kendini gösterdi. Aslında Irak'taki Sünni kesim ne demokrasi düşmanıydı ne de şiddet hareketlerini benimsemiş bir kültür ve geleneği temsil ediyordu. Belirleyici olan temel faktör Sünni kesimin Irak'ta ABD'nin müdahalesiyle iktidarı kaybetmesi, Şii kesimin ise bu müdahaleyle iktidarı

kazanmasıydı. Diğer bir ifadeyle Şii kesimin demokratik ve parlamenter sisteme dahil olması ne kadar pragmatik amaçlardan kaynaklanıyorsa, Sünni kesimin illegal oluşumları ve şiddet hareketlerini desteklemesi de pragmatik ve konjonktürel bir politika idi.

Aslında Irak'ta Saddam Hüseyin'in devrilmesinden sonra vuku bulan ve çoğunlukla Irak'taki Sünni kesimin hanesine yazılan şiddet hareketlerinin önemli bir kaynağı da ABD öncülüğündeki yabancı güçlerle ve yeni bir demokratik sistem kurmaya çalışan Iraklı unsurlarla savaşmak için ülkeye intikal eden yabancı savaşçı gruplardı (Kern, 2006, s. 635). Batı medyasının "cihadist" diye nitelediği bu gruplar İslam dünyasının birçok bölgesinde olduğu gibi Irak'ta da İslam adına gerçekleştirilen terör faaliyetlerinin ve katı bir din anlayışının tohumlarını ekmeye başladılar.

Wimmer'ın (2007, s. 120) da belirttiği gibi Saddam Hüseyin sonrasında kurulan siyasi düzenin diğer bir yansıması da şudur: aslında Irak'ta demokratik bir sistemin işlemeye başlaması dini ve etnik kimlik ve ilişkileri zayıflatmak yerine daha da güçlendirmiştir. Çünkü etnik ve dini grupların ortak değerler temelinde ve müşterek çıkarlar zemininde birleşmesini sağlayan en önemli sosyal dinamik olan sivil toplum kültürü ve yapısı Irak'ta gelişmiş değildi. Saddam rejiminin güçlü olduğu 1990 öncesi dönemde ise bunun yerine etnik ve dini kimliklerin üzerinde "merkezileşmiş ordu, parti ve güvenlik aygıtı" gibi antidemokratik mekanizmalar bulunuyordu ki bunlar alt kimlik ve yapıları zorlayıcı bir süreçle bir arada tuttuğu için tabii ve organik bir bütünleşme sağlayamadı.

Irak'ta 2005 Anayasasıyla kurulan siyasi düzeni Irak'taki meşruiyet meselesi açısından değerlendirirken kaydedilmesi gereken en önemli husus, bu Anayasal düzenin yabancı bir işgal ve vesayet sürecinin sonucunda şekillendiği için meşruiyetten büyük ölçüde yoksun olduğu gerçeğidir. Anayasada çoğulculuk, insan hakları, demokratik mekanizmalar ve sivil toplum yapılanması gibi ileri düzeyde bazı unsurlar bulunmakla birlikte, vesayetçi bir siyasi mühendisliği ifade eden somut birçok düzenleme de bulunmaktadır.

2.4. Irak'ta Sosyolojik (Dini ve Etnik) Gruplar ve Meşruiyet

Irak'ta 2003 sonrasındaki gelişmeler sonucunda ve 2005 Anayasasının getirdiği düzen ile siyasi sistemin yapı taşlarında değişiklikler olmuştur. Mesela 2003 sonrasında muhalif gruplar arasında varılan uzlaşma sonucunda şu şekilde bir iktidar paylaşımı yapılması

kararlaştırılmıştır: Cumhurbaşkanı Kürt, cumhurbaşkanı yardımcıları ise biri Sünni, diğeri Şii olacaktı. Buna karşılık Başbakan Şii, üç yardımcısından biri Şii, biri Kürt, diğeri de Sünni olacaktı. Meclis Başkanının Sünni olacağı bu yeni sistemde Dış İşleri Bakanı Kürt, Savunma Bakanı Sünni, İçişleri Bakanı ise Şii olacaktı (Arı, 212, s. 477). Anayasada açıkça yer almayan, fakat 1940'larda Lübnan örneğinde de görüldüğü gibi uzlaşmaya dayalı bir teamül haline gelen bu iktidar dağılımı bugün hala geçerlidir ve bu dağılımda en avantajlı grubun Kürtler, en dezavantajlı grubun da Sünniler olduğu söylenebilir. Çünkü Kürtler nüfus olarak üçüncü sırada olmasına rağmen hem özerk bir yönetime sahip durumdadır, hem de kuşkusuz Meclis başkanlığından daha etkili, yetkili ve prestijli bir makam olan ve siyasi manevra kabiliyeti daha geniş olan Cumhurbaşkanlığına uhdesinde tutmaktadırlar. Dağılım dengesindeki bu kaymanın bir sebebi 2003 sonrasındaki geçiş sürecinde Sünni kesimin siyasi elitinin biraz denklemin dışına atılması, biraz da kendilerinin süreci protesto ederek dışarıda kalmayı tercih etmeleridir.

Diğer taraftan Irak'ta dini çizgiler etrafındaki bölünmeler ülkenin milli birliği için bir tehdit oluşturmaya devam etmektedir. Bağdat gibi büyük şehirlerde farklı dini gruplardan çeşitli topluluklar ikamet ederken, bilhassa taşra bölgelerinde yerleşim umumiyetle geleneksel kimlik çizgileri etrafında şekillenmektedir. Irak'ın ana bölgeleri çerçevesinde bakıldığı zaman, Sünni Arapların Irak'ın orta kısımlarında, Sünni olan Kürtlerin Irak'ın kuzeydoğusunda, Şiiilerin ise güney bölgelerde ağırlıklı unsuru oluşturduğu görülmektedir. Irak'ta küçük bir Hristiyan nüfus yaşamaya devam ederken, bir zamanlar belli bir topluluk oluşturan Yahudiler artık Irak'ta mevcut değildir. (Etheredge, 2011, s. x11).

Bugün Irak'ta Şii Araplar Irak nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Fakat gerek Osmanlı devrinde ve gerekse İngiliz mandası ve daha sonra Baas hâkimiyeti dönemlerinde iktidar Sünni Arapların elinde kalmıştır. Osmanlı devleti Sünni paradigmaya dayalı bir devlet olarak Sünni eşrafla işbirliği içerisinde bir yönetim modeli icra etmiştir. İngiliz mandası ise doğrudan yönetimin masraflı ve sıkıntılı olduğunu anladıktan sonra önceki dönemin bürokratik ve askeri elitiyle işbirliği halinde yönetimi sürdürmeyi tercih etmiştir.(Cleveland, 2008, s. 235). 1968 darbesiyle ikinci defa başlayan sosyalist temellere dayalı milliyetçi ve seküler Baas iktidarı döneminde bir taraftan Arap kimliği vurgulanarak

Sünni Kürtler, diğer taraftan dini liderler etrafında örgütlenmiş olması kuşkuyla karşılanan Şii Araplar iktidar yapısının dışında tutulmuştur.

Irak'taki Şii varlığı yüzyıllarca öncesine dayanmaktadır. Şiiliğin tarihi gelişiminde önemli yerleri olan Kerbela, Necef, Kufe gibi şehirlerin ve Ehl-i Beyt imamlarının türbeleri gibi manevi mekânların Irak'ta bulunması bu ülkeye Şii dünyası için oldukça merkezi bir konum kazandırmıştır. Birinci Dünya Savaşından sonra genellikle iktidar denkleminin dışında tutulan Irak'taki Şii toplumunun siyasi ve sosyal gelişiminde bir dinamiğin bilhassa önemli olduğu görülmektedir. Bu dinamik Şii toplumunda öne çıkan ve Şii ilim havzalarında etkinliği olan Sadr, Hakim ve Şirazi gibi önde gelen ailelerdir. Bu ailelerden çıkan dini liderler ve kanaat önderleri ilk dönemlerde Şii gençlerin komünizmin etkisinden kurtarılması için çeşitli faaliyetlerde bulunmuş, 1950 ve 1960'lardan itibaren ise bu aileler ve dini liderler etrafında örgütlenen İslami Dava Partisi ve İslami Çalışma Teşkilatı gibi kuruluşlar, sekülerist, sosyalist ve milliyetçi merkezi otoriteye karşı Şia dini kültürü temelinde mücadele etmeye başlamışlardır (Akoğlu, 2013, ss. 424-425)

2003 ve 2005'teki gelişmeler sonrasında Şiilerin Irak siyasetinde ciddi bir ağırlığı oluşmuştur. Fakat çeşitli sebeplerle Şii ağırlıklı bu hükümetler Irak'ın problemlerini çözme, siyasi istikrarı tesis etme ve toplumsal entegrasyonu gerçekleştirme konusunda iyi bir performans ortaya koyamamıştır. Mesela 2006-2014 yılları arasında Başbakan olan Nuri El Maliki mezhepçi ve hatta hizipçi politikalar izlemiş ve adeta Saddam dönemindeki dışlayıcı ve baskıcı politikaların farklı bir versiyonunu ortaya koymuştur. Maliki'nin Sünni muhalefeti sindirmeye yönelik politikaları ve Suriye'deki savaşta İran'la birlikte Esed hükümetine destek vermesi Irak'taki uzlaşma zeminine zarar vermekten başka bir işe yaramamıştır (Arı, 2012, s. 479).

Diğer taraftan, Irak'ta siyasi sistemin ve hükümetin meşruiyetini incelemeye yönelik bir çalışmanın en önemli mevzularından biri de merkezi hükümetle kuzeydeki Kürt unsur arasındaki ilişkiler olacaktır. Mesela Saddam Hüseyin döneminde Irak siyasi rejimi ve merkezi hükümeti ile Kürt siyasi toplumu arasındaki ilişkiler, Irak devletinin meşruiyet süreciyle ilgili çok önemli hususları barındırmaktadır. Rejimin yapısını şekillendiren Baas ideolojisi çerçevesindeki Arap milliyetçiliği politikası, Kürtlerle sağlanan anlaşma zemininin kalıcı hale gelmesini

engelleyen en önemli faktörlerden biri olmuştur.

Bekr ve Saddam Hüseyin liderliğindeki yeni rejim 1970ler boyunca daha önceki dönemlerde olduğu gibi kuzeydeki Kürtler üzerinde merkezin otoritesini tesis etmeye çalışmış, başta Mustafa Barzani olmak üzere Kürt unsurun yöneticileri ise İran, ABD, İsrail gibi çeşitli dış merkezlerden yardım ve destek alarak kuzeyde geniş ölçekte bir özerk yönetim kurmak için uğraşmıştır. İki taraf arasındaki inişli çıkışlı ilişkilerde savaşın maliyetini taşıyamadıkları zamanlarda ateşkes ve anlaşmalar olduğu gibi, her iki tarafın diğerine güvenmemesinden kaynaklanan gerginlikler ve çatışmalar da meydana gelmiştir.

Irak'ta 2005 Anayasasıyla federal bir düzen kurulmuş ve kuzeydeki Kürt bölgesine özerk bölge statüsü verilmiştir. Fakat kuzey Irak'taki bu özerk yönetim ile merkezi Irak hükümeti arasındaki problemler de çözülebilmemiş değildir. İki taraf arasındaki problemlerin en önemli sebeplerinden biri de petrol üzerindeki anlaşmazlıktır. Kuzey Irak yönetimi uluslararası petrol şirketleriyle ve yabancı devletlerle petrolün işletilmesi ve ihracı konusunda anlaşmalar yapmakta, merkezi Irak hükümeti ise bunları hukuka aykırı bularak tanımamaktadır (Arı, 2012, s. 480).

3. IRAK'TA MEVCUT DURUM VE MEŞRUIYET

1 Ekim 2019'dan itibaren Irak'ın Bağdat çevresinde ve orta ve güney bölgelerinde işsizlik, yolsuzluk ve yetersiz hizmet sağlanması gibi sebeplerle geniş çaplı protesto olayları meydana geldi. Hükümetin güvenlik güçlerini orantısız şekilde devreye sokmasıyla yüzlerce ölüm ve binlerce yaralanmanın meydana geldiği bu protesto olayları belli bir siyasi grubun liderliğinde değil, kendiliğinden gelişmişti. Protestocular hükümetin istifa etmesini, işsizliğe çözüm bulunmasını, yolsuzluğun ortadan kaldırılmasını, kamu hizmetlerinin geliştirilmesini ve İran'ın Irak işlerine müdahalesinin durdurulmasını istiyordu.

Aslında 2005'ten itibaren çoğunlukla Şii ağırlıklı hükümetlerin yönettiği Irak'ta protestoların yine çoğunlukla Şiilerin yaşadığı güney bölgelerde yaşayan halk kesimleri tarafından gerçekleştirilmesi, protestoların Irak'taki etnik ve dini bölünme kalıplarının ötesinde bir anlam taşıdığını ve Irak halkının on beş yıllık Saddam sonrası siyasi sürecin belli başlı siyasi aktörlerini ve uygulanan siyasi sistemi sorguladığını gösteriyordu. Siyasi sistem ve onun iktidara getirdiği siyasi

aktörler Irak'ın petrolden sağlanan büyük sermaye potansiyelini ülkenin sanayisini, altyapısını, eğitimini ve teknolojisini dönüştürme yönünde kullanamamıştı. Bu, sistemi yönetenlerde hem beceriksizlik, hem de yolsuzluk bulunduğu anlamına geliyordu. İktidar imkânlarını elinde tutanlar kamunun imkânlarını kısa vadeli dar hesaplarla kendilerini destekleyen gruplara kanalize ediyor ve ülkenin, devletin ve milletin ortak yararları göz ardı ediliyordu. Bu yüzden genç nüfus potansiyeli yüksek olan Irak gibi bir ülkede işsizlik oldukça yüksekti ve zaten protestocuların çoğunluğu da gençlerden oluşuyordu.

Bu gelişmeyle ilgili diğer bir tespit de şuydu: Irak'taki petrol imkânları daha evvelki tarihlerden bu yana, "rantiyecî" bir devlet zihniyeti doğurmuş ve bu yaklaşım petrol gelirlerine dayanan siyasi eliti halktan kopararak onların halkla bütünleşmesini ve halka karşı sorumlu politikalar izlemesini engellemişti. İşte şimdi protestocuların Irak'taki sosyolojik bölünme çizgilerini çapraz kesecek şekilde bir tavır ortaya koymasının bir açıklaması da buydu (Dodge, 2003, s. 169).

Protestocular bir taraftan mezhepçi, kayırmacı ve partizanca uygulamaları eleştirerek siyasi sistemi ve siyasi eliti ciddi bir kritiğe tabi tutuyor, diğer taraftan da Irak'ın milli varlığıyla hareket etmesini ve gelişmesini engelleyen İran gibi dış ülkelerin müdahalesini reddediyordu. Başbakan Adil Abdulmehdi'nin önce bazı reformları uygulamaya koyacağını ve daha sonra istifa edeceğini açıklamasına rağmen, protestoların dinmemesi, huzursuzluğun ve memnuniyetsizliğin tahmin edilenden daha derin olduğunu gösteriyordu. Irak halkının önemli bir kesimi 2005'ten bu yana iktidarda olan siyasi sisteme ve bu sistemin iktidara getirdiği siyasi elite, mezhebine ve etnik kimliğine bakmaksızın kırmızı kart gösteriyordu. Aslında Saddam Hüseyin'in son dönemlerinde ona yöneltilen protesto dalgası da büyük ölçüde bu güney bölgelerinden yükselmişti. Bu yönüyle protestolar şu anlama geliyordu: Saddam Hüseyin'in devrilmesini isteyen halk kesimleri daha sonra kurulan düzenden, uygulanan politikalardan ve hükümetleri yöneten siyasi elitten memnun değildir.

Protestocuların temsil ettiği Irak halkının istediği şey şuydu: Irak'ı yöneten siyasi elitler, Irak'ın uzun vadeli milli çıkarlarını ve ortak yararlarını gözetecek, ekonomik potansiyelini altyapı, hizmet, sanayileşme, refah, eğitim, teknoloji ve ekonomik gelişme imkânlarına

dönüştürecek, dışarıdan yapılan müdahaleleri önleyerek Irak'ın milli varlığı temelinde yeniden yapılanmasını sağlayacak bir düzen ve politikayı geliştirip uygulamasını istiyordu.

Bu gelişmeler ışığında Irak'ta meşruiyet meselesinin bir dönüşüm geçirdiği söylenebilir. Daha çok etnik ve dini gruplar etrafında tanımlanan ve algılanan hükümetlere ve siyasi gruplara yönelik geliştirilen tavırlardan kaynaklanan meşruiyet meselesi yerine Irak'ın daha gerçekçi, daha rasyonel ve daha esaslı problemlerini merkeze alan bir meşruiyet meselesi. Bu değişiklik hem içinde büyük bir imkân ve potansiyeli hem de ciddi bir zorluğu barındırmaktadır. İmkân ve potansiyel Irak'taki genç nesillerin geleneksel gruplaşma kalıplarının dışına çıkarak ülkenin gerçek problemlerini odaklanabiliyor olmasıdır. Zorluğu ise bu dönüşümü gerçekleştirmesi beklenen siyasi elitin bugüne kadar izlediği kısır ve dar hesaplara dayalı ilişki biçimlerini ve bunlara dayanan politikaları değiştirmelerinin kolay olmayacağı ve halk kesimlerinin bu siyasi elite yönelik meşruiyet algısının da büyük ölçüde zayıflamış olmasıdır.

Irak toplumundaki bu bütünleşme eğilimine karşılık, siyasi aktörlerin bir uzlaşmayla ve sorumluluk duygusu içerisinde bir araya gelerek Irak'ın geleceğini inşa etme noktasına gelebildiklerini söylemek mümkün değildir. Irak'taki bölünmüş siyasi yapı hükümet kurmayı oldukça zorlaştırmaktadır ve siyasi liderler siyasi hesapları ve hizipçi yaklaşımları bir kenara bırakmaları gerektiğinin henüz bilincine varabilmiş değildir. Ülkeyi bekleyen devasa problemlere rağmen, hükümet kurma çalışmalarının aylarca sürdüğü ve bazen hükümetin kurulmasının üzerinden fazla geçmeden parlamento desteğini kaybettiği görülebilmektedir (BBC Arabic, 17 Mart 2020).

4. SONUÇ

Irak Osmanlı yönetimine tabi olduğu uzun bir dönemden sonra 1920'de İngiliz mandasına girmiş ve bu tarih modern Irak devletinin de başlangıcını oluşturmuştur. Modern Irak devleti kuruluşundan bugüne meşruiyet problemini çözememiş ve bu yüzden dış müdahalelerin, darbelerin, şiddet olaylarının, rejim değişikliklerinin ve baskıcı uygulamaların şekillendirdiği siyasi sistemini bir türlü istikrarlı bir yapıya kavuşturamamıştır.

1920'lerde İngiltere ve 2003'ten sonra ABD olmak üzere işgalci güçlerin kurmaya çalıştığı siyasi düzenlerin Irak'taki sosyal ve siyasi

dinamikler tarafından kabul edilmemesi, 1936'dan itibaren ordu kaynaklı siyasi şiddetin ve militarizmin toplumu ve siyasi eliti bütünleştirecek olan sivil siyaset geleneğinin gelişmesini geciktirmesi, siyasi iktidarların dini ve etnik çizgiler etrafında şekillenmesi sebebiyle siyasi toplumun ortak ilkeler ve temeller üzerinde entegrasyonunun zorlaşması, devlet ve siyaset tecrübesinin yetersiz olması sebebiyle kriz çözme kabiliyetinin zayıf kalması, Kürt unsurdaki bağımsızlık eğilimlerinin çoğulculuk konseptinin bile sınırlarını zorlaması, Şii toplumdaki din adamlarının siyasi liderliğinin siyasi dinamiklerin organik işleyişini zorlaştırması ve 2005'ten sonra kurulan hükümetlerin Irak'ın ekonomik potansiyelini harekete geçirerek istihdam, altyapı, sosyal hizmetler ve ekonomik kalkınma bakımından gerekli atılımları sağlayamaması Irak'ta meşruiyeti zayıflatan ve dolayısıyla siyasi istikrarı bozan faktörlerden bazılarıdır.

Irak'ta meşruiyetin gelişip güçlenmesi için ilk şart, belli başlı bütün sosyal unsurları kucaklayacak bir uzlaşma zemininin oluşturulmasıdır. Tarafların birbirinin siyasi varlığını kabul etmesi ve siyasi sistemin işleyiş ve kuralları konusunda uzlaşmaya varması; ikinci olarak siyasi ve sosyal grupları temsil eden elitlerin, ülkenin geleceğini kurtaracak uzlaşma zemini konusunda samimi ve kararlı bir irade ortaya koyması, Irak'ta sağlam bir meşruiyet zemini tesis etmenin en temel şartıdır. Bu demokratik altyapı oluşturulduğu zaman, meşruiyeti geliştiren diğer bütün mekanizma ve dinamikler aktifleşecek ve siyasi sistemin meşruiyet problemi büyük ölçüde çözülecektir.

5. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

6. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

7. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve ilgili kurum ve kuruluşlardan gerekli izinler alınmıştır.

8. KAYNAKÇA

- Akoğlu, M. (2013). Irak'ta Şii varlığı. *Mezhep Araştırmaları*. 1(2), 391-428.
- Arı, T. (2012). *Orta Doğu – Siyaset, savaş ve diplomasi*. (5.b). Bursa: MKM Yayınları.
- BBC Arabic (17 Mart 2020). “Hel Yencehu Es-Siyasiyyu'l-Irakiiyyu Adnan Ez-Zürfi Fi İhracil'l-Biladi Min Ezmetiha's-Siyasiyyeti”. 25 Nisan 2020 tarihinde <https://www.bbc.com/arabic/inthepress-51930511> adresinden erişildi.
- Cleveland, W. L. (2008) *Modern Ortadoğu tarihi*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Dodge, T. (2003). *Inventing Iraq – The failure of nation building and a history denied*. New York: Colombia University Press.
- Etheredge, L. S. (2011) *Region in transition – Iraq*. New York: Britannica Educational Publishing.
- Hague, R. & Harrop, M. (2016). *Siyaset Bilimi – Karşılaştırmalı bir giriş*. İ. Yıldız, S. Torlak & İ. Çetin (Çev.) Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kern, S. (2006). Republic of Iraq. N. Schlager & J. Weisblatt (Ed.). *World Encyclopedia of Political Systems and Parties*. New York: Facts on File.
- Marr, P. (2012). *The Modern History of Iraq*. Boulder: Westview Press.
- Nixon, J. (2016) “Saddam Hussein's CIA Interrogator: He Should Have Been Left In Power”. 15 Şubat 2020 tarihinde <https://time.com/4603831/donald-trump-saddam-hussein/> adresinden erişildi.
- Polk, W. R. (2007). *Irak'ı anlamak*. İstanbul: NTV Yayınları.
- Wimmer, A. (2007) Democracy and ethno-religious conflict in Iran. *Survival*. 45(4), 111-134.
- Roskin, M. G., Robert L. C., James A. M. & Walter, S. J. (2012) *Siyaset Bilimi*. A. Yayla (Çev.) (3. b.) Ankara: Adres Yayınları.
- Weber, M. (1994). *Political writings*. P. Lassmann & R. Speirs (Ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

GÖÇ VE ENTEGRASYON: TÜRKİYE’DE “UYUM” AMA NASIL?¹

Makale Gönderim Tarihi: 17.04.2020 Yayına Kabul Tarihi: 25.10.2020

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİİBFD
Cilt, 11, Sayı Ek Sayı 1,
2020
ISSN: 1309-4289
E – ISSN: 2149-9136

Hasan Güler
Dr. Öğr. Üyesi
Uşak Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Uşak, Türkiye
hasan.guler@usak.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5452-071X

ÖZ | Bu çalışmada, Türkiye’de artan göçü düzenlemek için 2014 yılında yürürlüğe giren “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun” uyum konusuna yaklaşımı kapsamında, göçmenlerin ev sahibi toplumla olan ilişkileri ele alınacaktır. Göçmenlerin çoğunluk toplumuna uyumunun nasıl olacağı genelde asimilasyon, entegrasyon ve çokkültürlülük kavramları çerçevesinde tartışılmaktadır. Bu makalede, birlikte yaşama modelleri olarak da tanımlanan asimilasyon ve entegrasyon kavramlarını merkeze alarak Türkiye’nin göç politikasının eleştirel okuması yapılacaktır. Bu çalışmadaki temel argümanımız, Türkiye’nin göçmen uyumuna ilişkin politikasının muğlaklık üzerinden şekillendiği ve göçmenlerin kalıcı olamayacağı varsayımının bu politikanın temeli olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, göç, asimilasyon, entegrasyon, göçmen

JEL Kodu: D63, D74, K19

Alanı: Kamu Yönetimi

Türü: Derleme

DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.012

Atıfta bulunmak için: Güler, H. (2020). Göç ve entegrasyon: Türkiye’de “uyum” ama nasıl?. *KAÜİİBFD*, 11(Ek Sayı 1), 245-268.

¹ Bu çalışma 1. Ulusal Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

IMMIGRATION AND INTEGRATION: ADAPTATION OF IMMIGRANTS IN TURKEY BUT HOW?

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 11, Issue Suppl 1, 2020
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 17.04.2020 Accepted Date: 25.10.2020

Hasan Güler
Dr. Öğr. Üyesi
Uşak University
Faculty of Arts and Sciences
Sociology Department
hasan.guler@usak.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5452-071X

ABSTRACT In this study, to regulate ever increasing immigration to Turkey within the scope of the adaption to the “Law on Foreigners and International Protection” that came into force in 2014, the relations of the immigrants with the home country will be tackled. The way how immigrants adapt to the society that constitutes the majority are usually discussed within the frameworks of assimilation, integration and multiculturalism. In this article, a critical reading of the immigration policy of Turkey will be made by focusing on the concepts of assimilation and integration which are also defined as the coexistence models. The basic argument in the study is the fact that Turkey’s policy regarding immigrant adaptation is shaped through ambiguity and the assumption that immigrants will not be permanent remains at the center of this policy.

Keywords: Turkey, immigration, assimilation, integration, immigrant

Jel codes: D63, D74, K19

Scope: Public relation

Type: Review

Cite this Paper: Güler, H. (2020). Immigration and integration: adaptation of immigrants in Turkey but how?. *KAUJEASF*, 11(Suppl 1), 245-268.

1. GİRİŞ

Göç olgusu basit bir yer değiştirme hareketi değildir. Sınırları anlamsız kıldığı kadar yeniden güçlenmesine de neden olan göç, günümüz toplumlarının yapısını yakından ilgilendiren birçok önemli sonucu doğurmaktadır. Bundan dolayı göç, son dönemde akademi ve akademi dışı alanlarda artan bir ilginin konusu olmuştur. İdareciler daha çok çoğunluk toplumuna yeni katılanların sorunsuz bir biçimde uyumlarının gerçekleşmesini sağlayacak politikalar üzerine yoğunlaşırken akademisyenler bu karmaşık olgunun her yönüne ışık tutacak kuramsal yaklaşımları oluşturma uğraşı içindedir. Tek bir yaklaşımla açıklanamayacak kadar birçok unsur içinde barındıran göç olgusu, akademik yazın içinde genelde, göçmenlerin harekete geçiren dinamiklerin neler olduğu ya da göç edenlerin gittikleri yerle bütünleşme süreçlerine odaklanan kurumsal analizler ışığında tartışılmaktadır. Ülkelerin nüfusları göçmenlerin varlığıyla çeşitlendikçe, göçler yoluyla yeni gelen “misafirler”in ev sahibi toplumla olan ilişkisinin nasıl olacağı tartışıla gelmiştir. Bu çalışmanın sınırları içinde, “Farklı kültürlerin aynı kamusalık içinde nasıl birlikte yaşayacakları?” sorusunun cevabı Türkiye özelinde, göç yazınında sıklıkla tartışılan asimilasyon ve entegrasyon kavramlarına referansla yapılmaya çalışılacaktır.

Göç sosyolojisi metaforların sıklıkla kullanıldığı bir alandır. Bu metaforlardan bazıları deniz içerikli dalga, akıntı ve akımdır. Diğerleri ise tarım faaliyetlerine gönderme yapan aktarma/dikme (yerleşme anlamında), aşılama, kök salma ve biyolojik kökenli özümleme ve soğurma şeklinde özetlenebilir. Göçmen ile ev sahibi toplum arasındaki ilişkiye vurgu yapan bu imaj ve analogiler arasında asimilasyon, canlı bir vücuda benzeyen topluma göçmenlerin hazmedilmesini ifade eder. Asimilasyon, yeni gelenlerin çoğunluk toplumu içinde kaynaşarak erimesi perspektifine oturmaktadır. Entegrasyon ise daha incelikli bir şekilde egemen kültürel kodlarla bütünleşmeyi ifade etmektedir. Bireyi temel alan bir yurttaşlık anlayışına yaslanmaktadır. Bu bağlam içinde, çalışmanın ilk bölümünde Amerikan sosyoloji geleneğinin göç araştırmalarında öne çıkan asimilasyon kavramına değinilecektir. İkinci bölümde entegrasyon kavramının Fransa bağlamında ele aldıktan sonra üçüncü bölümde Türkiye'nin bu gelenekler arasında göçmenlere yönelik nasıl bir uyum

anlayışını merkeze aldığını 2014 yürürlüğe giren “*Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu*” çerçevesinde tartışılmaya çalışılacaktır.

2. ŞİKAGO OKULU ÇALIŞMALARINDA SOSYAL ASİMİLASYON

“Bir meta gibi ithal ettiğimiz işçilerin zaman zaman bizim gibi insanlar olduğunun farkına vardığımız durumlarda hayal kırıklığına uğruyoruz” Robert E. Park (Chapoulie, 1999, s. 140)

Amerikan sosyolojisi tıpkı Avrupa sosyolojisi gibi büyük bir dönüşümün şafağında gelişme göstermiştir. Sanayileşme, Amerikan toplumunu hızlı bir şekilde kırsal toplumdaki kentsel bir topluma dönüşmesini sağlamıştır. Üretimdeki artışla birlikte ucuz işgücüne duyulan ihtiyaç göçmenlerin Amerika’ya girişine izin vermiştir. 1880’lere doğru Amerika’ya ayak basan göçmenler özellikle Avrupa’nın doğusundan ve güneyinden gelenlerden teşekkül etmekteydi. Amerika, 1890’dan sonra yoğun bir göç dalgasıyla karşılaşmıştır. Bu göç dalgasını önceki göçlerden ayıran yanı göçün kaynağının Kuzey Batı Avrupa’dan Güney Doğu Avrupa’ya kaymış olmasıdır. Bu da ülke içindeki göç konusundaki genel kaygıyı derinleştirmiştir. Bu kaygının sonucunda ABD kongresi 1907 yılında göç konusunda tam araştırma, inceleme ve sorgulama yapabilmek için Göç Komisyonu’nu kurmuştur. Komisyonun görevi, “*Avrupa’dan göçün kaynakları, gelen göçmenlerin genel karakteri, geçmiş göç kaynaklarının incelenmesi, yurt içinde ve dışında ABD göçmen yasasına göre istenmeyen kimselerin göçünü engellenmesi için uygulanan yöntemler son olarak da ABD yerleşikleri olan en yeni göçmenlerin genel konumuyla ilgili tam teşekküllü bir inceleme ve bu göçün ülkenin kurumları, sanayisi ve halkları üzerindeki etkisini*” içermektedir (Park & Burgess, 2017, s. 53).

Bu “yeni göçmenler,” bazı ırk teorilerine göre, Batı Avrupa’dan gelen ve Anglo-sakson kökene sahip göçmenlerden aşağıda yer alıyorlardı. O zamanlarda çok yaygın olarak kabul edilen görüşe göre, yeni gelenler, orta sınıf Amerikalıların (beyaz ırk) yaşam kalitesini düşüren, yoksulluk ve suçluluk gibi sosyal problemlerden sorumlu tutulmaktaydılar. Bu sosyal sorunları çözmek için göçün kısıtlanması için organizasyonlar ve reform hareketleri kuruldu. Bazı yazarlara göre bu reform hareketleri Amerikan sosyolojinin beşiği olmuştur. Bu dönemdeki sosyologlardan E.A. Ross, Anglo-Sakson kültürünün ve geleneklerinin üstün olduğunu savunmaktaydı. 1913 yılında kaleme aldığı göçmenlerle ilgili eserinde (The

Old Word in the New), “yeni göçmenlerin” Amerika’ya yerleşmelerine ilişkin korkularını dile getirmiştir. Onların, Angla-Sakson Amerika’ya zarar vereceklerine ikna olmuştu. Ross, Amerikalıları, Kuzey Avrupalılara oranla ahlaki hiyerarşide aşağılarda yer alan ve ele avuca sığmayan bir kan taşıyan “yeni göçmenlere” güvenmemek konusunda uyarılmaktadır. Ayrıca Amerika’da yaşayan Anglo-Sakson nüfus arasında doğum oranlarının düşmesi, Ross’un Amerika’ya göçü kısıtlama konusundaki fikirlerine meşruiyet sağlamıştır. Anglo-Saksonları, dezavantajlı göçmen aileleri tarafından yok edilmemesi için, geniş ailelere sahip olmaları noktasında cesaretlendirmiştir (Del Balso, 1984, s. 50). Ross’un, “yeni göçmenlere” yaklaşımı ilk kuşak Amerikan sosyolojisinin göç olgusuna bakışının biyolojik ve kültürel yönlerini göstermesi bakımından önemlidir:

“Bir hekimin notlarına göre, “Slavların belirli türdeki pisliklere karşı bağışıklıkları vardır. Onlar beyaz bir adamı öldürebilecek şeye karşı dirençlidirler” (Ross, 1914, s. 291).“Akdeniz insanların Kuzey Avrupalı ırkına göre ahlaki açıdan daha düşük bir seviye olduğu herhangi bir sosyal gerçeklik kadar geçerlidir. Onlar (Kuzey Avrupalılar) pislik içinde olsalar, acımasız barbarlar olsalar bile, bu sarışınlar doğruyu-söyleyenlerdir (Ross, 1914, s. 293).“Kuzey Avrupalılar doğuştan gelen ahlaki bir yetenekle Güney Avrupalılardan üstündürler. Kuzey ve Güney Avrupalı insanların deniz facialarındaki davranışlarının karşılaştırılması disiplin, görev bilinci, soğukkanlılık ve zayıf olanı kollama gibi özelliklerin daha çok kuzey Avrupalılara ait özellikler olduğunu göstermiştir... Bütün uluslar içinde Amerikalılar en soğukkanlı ele sahip, sistemli/düzenli hayat kurtaran ve gemi enkazında zayıfı kollayanlardır fakat onlar bu özelliklerini Güney Avrupalılardan absorbe ettikleri ele avuca sığmayan “kan” yüzünden kaybedeceklerdir” (Ross, 1914, ss. 295-296).

Şikago Okulu² öncesi göçmenlere yönelik nefret söylemi bazı entelektüellerin Kuzey ırkının üstünlüğüne dayanan teoriler tarafından desteklenmiştir. Göçmen karşıtı bu iklimin etkisiyle, 1920’lerin Amerika’sında göçün kısıtlanmasına ilişkin yasalar oluşturulmuştur. Bundan dolayı bu dönemde Güney ve Doğu Avrupa’dan gelen

² Şikago Okulu, kıta Avrupası dışında sosyoloji geleneğinin Amerika’daki ilk kurumsal zeminini oluşturduğu yerdir. Şikago Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde Birinci dünya savaşından 1930’ların ortalarına kadar bölümün hocaları ve öğrencileri tarafından artan göçlerle çehresi değişmeye başlayan Şikago şehrine ilişkin çalışmaların etrafında şekillenen sosyolojik perspektif Şikago Okulu olarak adlandırılmaktadır.

göçmenlerin sayısında düşüşler yaşanmıştır. Bu atmosfer içinde göç olgusuna ırk temelli yaklaşımların dışında bakan Şikagolu sosyologlar olmuştur. Şikago Okulundaki çalışmaları neticesinden bu okulun adıyla anılan sosyologların göç olgusunu anlamaya yönelik çabaları göçün ırksallaştırmasına bir tepki niteliğindedir. Saha araştırmalarına dayanan çalışmalarıyla etnik grupların ev sahibi toplumla kurdukları ilişkiyi ve bütünleşme sorununu incelemeye çalışmışlardır. Çalışmalarının mekânı olan Şikago bu meseleyi anlayacak bir laboratuvar işlevi görmüştür. Sanayileşmenin etkisiyle Şikago, ülke içinden ve dışından gelen göçmenlerle hızlı bir kentleşme sürecine girmiştir. Çalışma alanlarının dışardan gelenlerin yer bulmasını sağlayacak bir şekilde genişlemesi ve iyi yaşam koşullarına sahip olunacak bir kent imajının bu gelişmeye eklenmesiyle Şikago, Amerika'nın önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Özellikle Amerika'nın güneyinden gelen kırsal kökenli siyahi nüfusun 1910-1930 yılları arasında bir milyondan fazla olduğundan söz edilir. Siyahi nüfusun sayısının zamanla artması ve kentin çeperlerinde siyahi mahallerin ortaya çıkmasıyla, ırk temelli sosyal dışlamanın Şikago'nun gündelik yaşamını etkileyen bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. Bunun yanında dış ülkelerden gelen göçlerin de etkisiyle kültürel ve ırksal çeşitlilik birçok sosyal problemin yaşanmasında neden olmuştur. Yeni gelenlerin kırsal kökenli olması ve bavullarında eski yurtlarının kültürlerini de beraberinden getirmeleri, ev sahibi toplumla bütünleşme konusunda sıkıntılarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hızlı sanayileşme ve artan göç sonucunda Şikago'da yaşayanları tedirgin eden birçok problem ortaya çıkmıştır: Yoğun göç, İşsizlik, çeteler, Irkçılık, yoksulluk, kenar mahalleler, suç oranlarındaki artış, evsizlik vb. (Kaya, 2011, ss. 367-68-69).

Yukarıda kısaca tarif edilen bu ortamı anlamaya yönelik alan araştırmalarının verileri sayesinde göçmenlerin "uyum" meselesi analiz edilmeye çalışılmıştır. Özellikle W.I. Thomas ve F. Znaniecki'nin, Şikago'daki Polanyalı göçünü konu alan temel yapıtları, günümüz göç tartışmaları için önemli olan iki öğeyi vurgular. Öncelikle yabancı bir ülkeye göçün sonucunda, anavatanındaki grup üyelerini birbirine bağlayan tüm toplumsal bağların çözülmesine yol açan kopuşun önemini altını çizerler. Bu nedenle, eğer göç edilen ülkenin toplumu, kolektif bir yaşamın bu yeni ülkede göçmenler tarafından tekrardan kurulmasına olanak verirse,

asimilasyonun gerçekleşeceğinden bahsederler. Onlara göre, gerçek asimilasyona götüren ilk etap paradoksal olarak, göçmenin terk ettiği ortamın, yerel toplumsal ilişkilerin canlandırılmasından hareketle yeni ülkede tekrar kurulmasından geçer. Bu bağlamda, cemaatçi bağların güçlendirilmesinin, asimilasyona bir engel oluşturmamasının nedeni “asimilasyon” kavramının sadece bir kültürel durumdan (Polanyalılık) diğerine (Amerikalılık) geçme olmasıyla açıklanabilir (Beaud & Noiriel, 2003, s. 18). Bu durum, “Polonya toplumundan ayrıştırılan bazı öğelerin Amerikan toplumu içine yerleştirilmesiyle oluşan yeni bir “Polono-Amerikan toplumu” olarak tarif edilebilir. Bir toplumdaki diğerine geçişte, geçici bir aşamayı oluşturur. Göçmene, onun da bir ulusal kimliğinin var olduğunu keşfetme olanağı sağladığı durumda, çatışmanın sosyalleştirici bir etkisi vardır. Şikago gettolarında “İtalyan” olarak damgalanan Sicilyalı, paradoksal olarak Sicilya’da olduğu zaman farkında olmadığı bir ulusal imgeyle özdeşleşir. Beaud ve Noiriel’e göre, “*Köksüzleştirilmiş birey için, diğerlerinin ona benzediğini düşündüğü bireylerle özdeşleşme, bütünleşmenin ilk aşamasıdır. Birey böylelikle, yalıtılmışlıktan çıkarak yeniden bir kolektif yaşama sahip olur. İkinci aşama, bireyin, ait olduğu ulusal kimlikten yerleştiği ülkenin ulusal kimliğine doğru evrimi giyinme, konuşma, jestler gibi egemen normlara uyum sağlaması ile gerçekleşir*”. Negatif asimilasyon tanımlamasına karşın Şikagolu sosyologlarca önerilen kavramsallaştırma, yerel sınırlar içinde, kolektif yaşamı sürekli değiştiren ve zenginleştiren toplumsal ilişkilerin ve bireyler arası etkileşimin önemini vurgular. Bu açıdan, bireylerarası karşılıklı etkileşim, toplumsal bağı kurar ve toplumsal düzeni sağlar. (Beaud & Noiriel, 2003, s. 19). Park’a göre asimilasyon, kişilerin ve grupların diğer kişi ve grupların anılarını, hislerini ve davranışlarını edinip, deneyim ve tarihlerini paylaşarak ortak bir kültürel yaşama dâhil oldukları iç içe geçme ve kaynaşma sürecidir (Park & Burgess, 2017, s. 11). Asimilasyon aşamalı olarak gerçekleşir. Asimilasyon sürecindeki davranışların değişimi hem yavaştır, hem de uzun zaman içinde birikmeleri sonucu dikkate değer görülse de ölçülüdür. Asimilasyonda süreç tipik olarak bilinçdışıdır; kişi grubun ortak yaşantısıyla farkına bile varmadan bütünleşir. Bu bütünleşmeye yol açan olayları çok az algılar (Park & Burgess, 2017, s. 11). Bu noktada göçmenlerin, göç edilen yerin yarattığı şokla başa çıkabilmek için menşei ülkelerindeki kültürel aidiyetleri taşıması ve kendi aralarındaki

yardımlaşma örgütlerini sürdürmeleri yardımcı olabilir (Park & Burgess, 2016, s. 168).

Ampirik saha araştırmalarının etkisi altında gelişen bu yeni yaklaşımın ayırt edici özelliği Amerikan toplumunun göçmenleri özümseyeceğine dair iyimser bir ton taşımasıdır. Şikago okulunun erken döneminde (1920'ler) göçmenleri konu alan araştırmalara hakim olan paradigma, göçmenlerin ve onların çocuklarının zamanla, yerli olanla bütünleşeceği ve ayırt edilmez noktasına geleceğidir. Bu paradigmayı karakterize eden ve temelini oluşturan üç ana fikirden bahsedilebilir. Birincisi, bireysel göçmenlik vizyonu. Bu yaklaşıma göre, göçmeni "marjinal" bir adam olarak gösteren Şikago Okulu'nun etkin düşünürü Park'ın yazıları, bireysel anlayışın en iyi örneklerinden biridir. Bu marjinallik, psikolojik olarak acı verici olsa da (ev sahibi toplumun kültürel hâkimiyeti ve göçmenin hâkim kültür ile kendi kültürü arasında arafta kalma durumu) en sonunda herkesin yararına bir uyuma yol açacaktır. İkincisi, asimilasyonu doğal, kaçınılmaz ve bilinçsiz bir süreç olarak gören klasik paradigmadır. Bu paradigmayı Şikago Okulu'nun ampirik çalışmalarında görmek mümkündür. Irk ilişkileri döngüsü teorisinden, asimilasyon, mantıklı ve dönüşü olamayan son etap olarak ortaya çıkar. Üçüncü fikir ise, ev sahibi toplumun ortalama ortak değerleri altında göçmenlerin düz bir çizgi şekilde doğrusal ve tek tip olarak ev sahibi topluma katılımı. Dolayısıyla bu vizyon, ev sahibi toplumun merkezi ve birleşik bir bedeni şart koşar ve asimilasyon bu çekirdekte göçmenlerin buluşmasıdır. Klasik asimilasyon paradigmasının yaslandığı bu fikirler, ev sahibi toplumun sorumluluğunu görünmez kılmaktadır. Asimilasyonun bireysel ve doğal bir süreç olarak kabulü, ev sahibi toplumdan kaynaklı olumsuzlukları ve dışlama pratiklerini hesaba katmayarak göz ardı etmektedir (Safi, 2011, ss. 151-52).

Klasik asimilasyon teorisine kaynaklık eden Şikago Okulu'nun kabul etmek gerekir ki bu teorileri, göç karşısında ırksal yaklaşımlarla mücadele ettiğini vurgulamakta fayda var. Şikago Okulu, göçmenler üzerine yürüttüğü çalışmalara rağmen ürettikleri eserlerde asimilasyonun teorik mekanizmalarını açıklamaya yönelik hattan yoksundur. İkinci dünya savaşı sonrası dönemde ve özellikle 1960'lar sonrası asimilasyon kavramı aracılığıyla göçü açıklama önemini kaybetmeye başlamıştır. Bu dönemde artarak gelişen etnik ve ırkçı ayrımcılıkları göz ardı etmedi bu durumda

etkili olmuştur (Heisler, 2000, s. 77). Bu yıllardan sonra yeni tanımlamalar ve teoriler göç yazını içinde tartışılmaya başlamıştır. Bunlardan bir tanesi, Alejandro Portes'in "çoklu asimilasyon" (segmented assimilation) teorisidir. Portes, göçmen çocuklarını merkeze alan çalışmasına dayanarak, adaptasyonun tek bir formu olmadığını söylemiştir: Birincisi hâkim toplumla bütünleşme; ikincisi içinden çıkılan kentli alt sınıfa uyum; üçüncü ise kültürel anlamda sınırın diğer tarafına geçmeden ekonomik yönden çoğunluk toplumuna uyum (Portes'ten aktaran Yılmaz, 2014, s. 1695). Portes ve arkadaşlarına göre, parçalı asimilasyon modeli hem beşeri hem de yapısal faktörleri analize katması nedeniyle klasik asimilasyon modelinden ayrılmaktadır. Beşeri olanlar kişinin eğitimi de dâhil gidilen ülkenin dilini iyi kullanmayı içerirken, yapısal olanlar ev sahibi ülkenin göçmenlere yaklaşımından ailenin etnik kökenine de içeren faktörleri kapsamaktadır.

Amerika'nın göç sosyolojisi çalışmalarındaki yeri yadsınamaz bir niteliği sahiptir. Şehrin değişen doğası ve yeni gelenlerin uyum sürecini anlamaya yönelik ilk kavramsallaştırma denemeleri Amerika deneyiminin ürünleridir. Bu deneyimin çerçevesi kısaca şöyle özetlenebilir:

"Göç akımlarının emsalsiz doğasının, ev sahibi toplumun göçmen kökenli olmasının, müdahaleci bir refah devletinin yokluğunun ve göçmen entegrasyonunun serbest bırakılmasının [laissez-faire], ırk ilişkilerinin özel tarihinin ve köleliğin mirasının, doğuştan vatandaşlık [jus soli] rejiminin ve pek çok diğer etmenin ABD'de göç alanında geliştirilen nitel araştırma modelleri ve soruları üzerinde derin etkileri olmuştur." (Zapata-Barrero & Yalaz, 2019, s. 5)

Amerika'dan kıta Avrupası'na geçiş yaptığımızda Fransa, göçmenlere ev sahipliği yapan en eski ülkelerden biridir. Fransa deneyiminde yabancıların ulusla bütünleşmesini sağlayacak en etkili yol entegrasyon modeli olarak düşünülmüştür.

3. FRANSA: CUMHURİYETÇİ ENTEGRASYON MODELİ

Fransa, Avrupa'nın en eski göç ülkesidir. 19. Yüzyılın ikinci yarısında itibaren "yabancı" işgücünün mekânı olmuştur. Fransa'nın göç tarihine bakıldığında ilk gelen göçmenler sınır komşularının vatandaşlarıdır (Almanlar ve Belçikalılar gibi). Birinci dünya savaşından sonra ülkenin yeniden yapılanması için ihtiyaç duyulan emek göçü yine Avrupa'nın

içinde İtalyanlar ve Polonyalılar tarafından karşılanmıştır. İkinci dünya savaşının ertesinde Fransa'nın nüfusu daha da çeşitlenmeye başlamıştır. Avrupa'nın içinde olduğu kadar Avrupa dışından da göçmenlerin “yeni vatanı” Fransa olmuştur. İspanyollar, Portekizliler, Yugoslavlar, Türkler, Tunuslular, Faslılar ve sahra altı Afrikası'ndan gelenler bu çeşitliliğin temsilcileridir. Cezayirli ise bu göçmen grupları içinde 19. Yüzyılın sonundan itibaren Fransa topraklarında görülen en eski göçmen topluluklarından biridir. Günümüzde de bu göç hareketine daha sonradan katılan Çinliler, Pakistanlılar, Hindistanlılar ve Suriye iç savaşından kaçarak gelen Suriyeliler Fransa'nın göç haritasında yerlerini almışlardır. Bu uzun göç tarihi boyunca göçmenlere bakış hep aynı olmamıştır. 19. Yüzyılın sonunda komşulardan göçler ile nüfuz kompozisyonu çeşitlenmeye başlayan Fransa'da, bu dönem gelenlerin farklılığına gönderme yapar bir şekilde “yabancı” olarak adlandırılması ulusal kimlik ile karşıtlık içermektedir. İki savaş arasındaki dönemde İtalyanlar ve Polonyalılar ulusal kimlik karşısında yabancı olarak işaretlenirken daha sonra “eski” problemsiz göçmenlere dönüşmüşlerdir. Etnik gruplara yaklaşımda, 1945 yılında General Charles de Gaulle'ün gizli olarak adalet bakanına önerdiği mektup Fransız vatandaşlığını elde etmede ayrımcı politikanın izlerini taşımakta ve aynı zamanda “makbul vatandaşın” kimler olduğunu tarif etmektedir. Mektubun içeriğinde, etnik bir plandan hareketle yarım yüzyıldan beri Fransa'nın nüfus yapısını derinden değiştiren Akdeniz ve doğudan gelen göçmen akışının sınırlandırılması önerilmektedir. Bunun yerine Amerika gibi sıkı bir kota uygulaması ile Nordik hakların (Belçika, Lüksemburg, İsviçre, Hollanda, Danimarka, İngiltere, Almanya) vatandaşlık elde edilmesinin arzulandığı belirtilmiştir (Noiriel, 2001, s. 328).

Homojen bir ulus-devlet şeklinde yapılanan Fransa'nın farklılıklara ilişkin politikası Amerikan deneyiminden bazı noktalarda farklılaşmaktadır. Amerika ile karşılaştırıldığında Fransa görece küçük bir ülkedir. Bunun yanında yönetim aygıtının eskiliği ve görece önemi ve iktidarın Paris'te yoğunlaşması Fransa'nın ayırt edici özellikleridir. Bundan dolayı Fransa'da, sosyolojik düşüncenin merkezinde devlet ve siyasi iktidar sorunu önemli bir yer tutmuştur. Daha o zamanlardan beri, göç, ulusal bütünlüğü ilgilendiren bir siyasi sorun olarak ortaya konulmuştur. Durkheim gibi dönemin önemli düşünürlerinin itibarlı devlet okullarında

yatılı süren eğitimleri, onların düşüncelerinde ulusal bağlamı merkezi alma eğilimlerini güçlendirici bir etki yaratmış ve göç konusunda ulusal bütünleşme sorununa öncelik verilmesi bu gelenekle yakından bağlantılı olmuştur (Beaud & Noiriél, 2003, s. 17). Ulusal bütünleşme kapsamında ülkeye sonradan gelenlerden beklenen sorun çıkartmadan “Cumhuriyet Değerlerinin” (valeurs republicaines)³ özümsemeleri ve hâkim kültürel kodlara uygun davranış kalıpları geliştirmeleridir. Göçmenlere yönelik politikaların arka planında ulusal bütünleşmenin nasıl sağlanacağı temel noktalardan birdir. Bu noktada, Avrupa ve özellikle Fransa’da asimilasyon kelimesinin kolonyalizm, batının tahakkümü ve kültürel şiddet kokan bir terim olarak bazıları tarafından algılanması bu kavramının kullanımını sınırlamıştır. Yerini daha yansız olduğu düşünülen “entegrasyon” (integration) almıştır. Entegrasyon kavramının muğlak kullanımı bu kavramı bazı noktalarda asimilasyon kavramına yakınlaştırmıştır. Sosyolojik olarak entegrasyon, bir kişinin ya da grubun daha büyük bir grubun üyesi olmasına izin veren değerlerin ve sosyal normların öğrenilmesi sürecidir. Entegrasyon iki koşul gerektirmektedir: Birincisi, baskın olan kültürel yapıyla bütünleşmede ve uyum sağlamada sonradan gelenin bireysel isteği ve diğeri ise, bireyin farklılık ve diğer özelliklerine saygı duyan ev sahibi toplumun bütünleştirici kapasitesi. Fransa’nın göç tarihinde göçmenlere ilişkin kurumsal yapılanmalar karşımıza çıksa da entegrasyon konusunda ilk defa 1989 yılında dönemin başbakanı Michel Rocard tarafından oluşturulan “Entegrasyon Yüksek Konseyi” (le Haut Conseil à l’intégration) entegrasyonu şu şekilde tanımlamaktadır:

“Entegrasyon tüm kadın ve erkeklerin topluma tam katılımlarını sağlamayı içerir; bu kadın ve erkekler topraklarımızda kalıcı olarak yaşayacaklara hitap eder ve bu kişiler hiçbir art düşünce taşımadan bilhassa kültürel

³ Fransız ihtilalinden üç yıl sonra 1792 yılında cumhuriyetin ilan edilmesi monarşi dışı bir yönetim tarzının Fransa’da kurulmasına yol açmıştır. Demokratik Cumhuriyet şeklinde özetleyebileceğimiz bu yönetim tarzı özü itibari ile eşit yurttaşlık temelinde dayanmaktadır. Fransa tarihi içinde devrim sonrasında günümüze beş cumhuriyet dönemi bulunmaktadır: Birinci Cumhuriyet (1792-1804); İkincisi (1848-1852); üçüncüsü (1870-1940); dördüncüsü (1946-1958) ve günümüze kadar devam eden beşinci cumhuriyet (1958-). Cumhuriyetin nitelikleri bölünmez, laik, demokratik ve sosyal bir hukuk devleti olarak tarif edilmiştir. Bu değerleri tamamlayıcı olarak Fransa’da bütün resmi kurumların ön cephesinde yazan; Özgürlük (liberte), Eşitlik (Egalite) ve kardeşlik (fraternite)’dir.

özgüllüklerin var olduğunu kabul ederek bunu yaparlar ve toplumsal dokumuzun ahengimizi temin etmek maksadıyla hak ve ödevlerde eşitlikte benzerliklerle yakınlıkları vurgularlar”

Bu tanımdan yola çıkarak Fransa için entegrasyon temelde yurttaşlık ve politik bir sorundur. Ortaya çıkan sorunlar doğrudan ulusal uyum ve cumhuriyet fikri ile ilgilidir. Cevabı aranan sorular; “nasıl ve ne şekilde birlikte yaşayabiliriz? Yenilenmiş bir toplumdaki bireyler için eşit hak ve fırsatları nasıl garanti altına alabiliriz?” (Anstett, 2010, s. 8). Bu sorular aslında Fransa'nın entegrasyon konusundaki temel düşüncesini oluşturmaktadır. Bu temel, vatandaşlık temelli bir anlayışın hakim olduğu “cumhuriyetçi-entegrasyon” modelidir. Dil ve kültür üzerinden hareket eden bu model bireyi hedef alır ve onun dönüşümünü önemser. Entegrasyon politikası, temel ilkelere ve yasal hükümlere dayanır. Fransa, tek ve bölünmez bir cumhuriyettir. Bu yaklaşıma göre entegrasyon politikası, Hollanda ve İngiltere’de olduğu gibi etnik topluluklarının tanınması üzerine kurulu değildir. Amaç sonradan gelenlerin aktif katılımı sayesinde ulusla bütünleşmesini sağlamaktır (Anstett, 2010, s. 20).

Wenden’e göre, entegrasyon politikalarının geçmişinden kaçmak pek de mümkün görünmemektedir. Bu tema, 1970’lerde göçmenlerin göç süreci içinde geride bıraktıkları ailelerini Fransa’ya getirmeleri sürecinde tartışılmaya başlamıştır. Acil olarak tedbirlerin alınmasının yarattığı durum göçmenlerin kalıcı olarak yerleşmesini ön görmeyen kamu politikalarının ters yüz etmiştir. Diğer taraftan, laikliğin son yirmi yıllık dönemde ön plana çıkarılması Cumhuriyet’in eşitlik gibi tehdit altındaki değerlerini maskeleymiştir. Bu durumda en çok etkilenen göçmenler ve onların soyundan gelenler olmuşlardır (De Wenden, 2011). Köken ülkeye olan aidiyetin güçlü bir şekilde yeniden üretildiği etnik gruplarından ziyade bireyi merkez alan bu model göre Fransız toplumuna entegre olmanın nerdeyse birinci koşulu “geçmişin” terkidir. Fakat günümüzde yaşanan yeni gelişmeler Fransız modelinin bazı noktalarda aşındırmıştır. Bazı sosyal, siyasal ve idari uygulamalar, baskın ideoloji tarafından önerilen entegrasyon modeline ters düşmektedir. Örneğin, Fransa’daki entegrasyon politikasının en önemli bileşenlerinden biri olan laiklik anlayışının, “Fransa Müslümanları Konseyi”nin oluşturulmasıyla esnetilmesi katı bir entegrasyon politikası uygulamanın günümüzde zorlaştığına işaret etmektedir (Danış & Üstel, 2008, s. 8).

4. TÜRKİYE'DE GÖÇMEN OLMAK: FARKLIĞIN SİYASAL YÖNETİMİ

“Venedikliler Yahudiler’i gettoya kapattıklarında Hıristiyan cemaatine bulaşan bir hastalığı tecrit ettiklerini iddia ediyorlar ve buna inanıyorlardı çünkü Yahudiler’i özellikle bedeni zayıf düşüren illetlerle özdeşleştiriyorlardı. Yahudi bedenleri bulaşıcı hastalıklar taşımlarının yanı sıra daha gizemli kirletici güçleri de barındırdığını düşünüyorlardı. İş ritüellerinden küçük bir ayrıntı, bu dokunma tedirginliğini gayet iyi gösteriyordu. Hıristiyanlar arasındaki sözleşmeler bir öpüşme ya da el sıkışma ile mühürlenirken Yahudiler’le yapılan sözleşmeler tarafların bedenlerinin birbirine dokunması gerekmesin diye bir baş selamıyla mühürleniyordu.... Yahudi’nin dokunuşu kirletir ama baştan da çıkarır” (Sennet, 2002, s. 193)

Yukarıdaki alıntı 16. yüzyıl Venedik’inde farklı olanın toplumsal ve ekonomik alana kabulüne ilişkin en uç örneklerden birini teşkil etmektedir. Farklı etnik kökenden ve dinden olanların bir karşılama mekânı olan Venedik’te, kamusal alanda Yahudi nüfusu özelinde farklılığın bir mekâna kapatılması toplumun güvenliği ve saflığını koruması bakımından dönemi idarecileri tarafından en kullanışlı çözüm olarak görüldüğü söylenebilir. Kapatma pratiği, Foucault’nun ustalıkla bir şekilde belirttiği gibi, disiplin toplumundan denetim topluma geçişteki uygulamaların başında gelmektedir. Nüfusların, kapitalist üretim mantığı içinde ehlileştirilmesi kapatma pratiğini gerekli kılmıştır. Bedenin kontrolünün siyasetin merkezi haline gelmesiyle nüfus politikaları önemli olmuştur. Bu durum günümüzde göçmenler üzerinden düşünüldüğünde Venedik’teki uygulamanın örneği belki de göçmen kampları ya da göçmenlerin kent merkezinden uzak çeperlerde oluşturdukları mahallelerdir.

Tecrit etmenin günümüz siyaseti açısından sürdürülebilir bir yöntem olmayışı, farklılıkların bir şekilde sistemle uyumlu hale getirilmesi günümüz göçmen politikalarının temelidir. Bu kapsamda Batı deneyimi dikkatte alındığında farklılıkların yönetimi açısından üç model öne çıkmaktadır: kademeli ayrımcı model, asimilasyoncu model ve çokkültürlülük modeli. Kademeli ayrımcı model, çoğunluk olan grup göçmenleri ve onların çocuklarını kabul etmekte çok da istekli değildir. Bu durum göçmen ülkesi olduğunu kabul etmeme ideolojisi ve dışlayıcı göçmen politikalarıyla ifade edilir. Göçmen sadece emek piyasasının bir

unsuru olarak görülürken göçmenin siyasi alana, sosyal alana ve sosyal yardım mekanizmasına erişimleri kısıtlanmaktadır (Almanya, İsviçre, Avusturya gibi misafir işçi getiren ülkeler). Asimilasyoncu model, göçmenlerin hâkim kültür içinde erimelerini temel alır. Göçmenlerden, kendi dillerini, kültürlerini ve geleneklerini bırakmaları ve ortalama nüfustan ayırt edilemeyecek hale gelmeleri beklenir. Dil ve kültür göçmenlerin geldikleri toplumla bütünleşmesinin anahtarlarıdır. Bu modelde devletin görevi, özellikle okullar aracılığıyla hâkim değerlerin göçmenlere aktarılmasını sağlamaktır. Bu modele en yakın ülke Fransa'dır (Castles & Miller, 2008, ss. 362-63) . Çokkültürlülük ise, kültürel çeşitliliği başta azınlık dilleri olmak üzere önemser ve korumanın yollarını arar. Azınlıklarla hâkim kültür arasındaki güç farklılıklarının altını çizer (Wieviorka, 2003, s. 39). Göçmenlerden ev sahibi ülkenin kültürel kodunun belli temel değerlerine uyum göstermeleri istenmesine rağmen, farklılıklarını terk etmeye zorlanmaksızın, tüm alanlarda (sosyal, siyasi, ekonomik) eşit haklar verilmesi gerekliliği çokkültürlülük modelinin ana hatlarını oluşturmaktadır.

Türkiye'nin bu modeller içinde hangisine yakın ya da kendisine özgü bir bütünleşme modeli olup olmadığı, Türkiye'nin göç tarihine ve politikalarına kısa bir bakışla yakalanabilir.

4.1. Türkiye'nin Göç Politikasına Genel Bir Bakış

Türkiye'nin göç olgusu karşısındaki yerine ilişkin değerlendirmelerde, Avrupa ülkeleriyle ikili işgücü anlaşmaları imzaladığı 1960'lara vurgu yapılarak "göç veren ülke" imajı, ve uluslararası göç dinamiklerinin bir sonucu olarak "sorunlu" bölgelere yakınlığı ve coğrafi konumunda dolayı "transit ülke" olarak tarif edilmesi oldukça karmaşık bir göç tarihi bulun Türkiye'nin göç deneyimini anlamayı güçleştiren ve indirgeyici bir yaklaşımdır. Son zamanlarda ise Suriye iç savaşından dolayı ülkelerini terk edip Türkiye yoğun bir şekilde gelen Suriyeli göçmenlerin varlığı aslında 1980'lerdeki Türkiye'ye yönelik nüfus hareketleri sonrasında ifade edilen "göç-alan" ülke kimliğini pekiştirmiştir. Türkiye ve göç ilişkisi hususunda kısaca ifade edilen bu değerlendirmeler uzun bir göç tarihini yeterince hesaba katmadığı noktasında eleştirilebilir. Türkiye'nin eskiden

beri göç alan bir ülke olduğunun altına çizmek gerekiyor⁴. Bu durumun üstünün örtülmesi ya da yeni bir durummuş gibi algılanmasının altında yatan bir bakıma göçmen ülkesi olduğunu kabul etmeme ideolojisinin baskın olmasıyla açıklanabilir. Özellikle geçmişten günümüze uygulamaya sunulan göç politikasının ruhunda bu anlayışın etkisi ağırlıklı olmuştur. Göçü düzenlemek için ulusal ve uluslararası alandaki düzenlemelerin ana hatlarının neler olduğuna değinmeden önce Türkiye'nin göç deneyimine ve günümüzde Türkiye'ye yönelen göçün kompozisyonuna bakmakta yarar var.

Türkiye'de göç olgusu tarihselleştirildiğinde iki ana karakteri ön plana çıkmaktadır. Birincisi, İmparatorluk bakiyesi ulus-devletin doğuşunun yarattığı dönüşümler ikincisi ise, küreselleşme sonrası uluslararası aktörlerin etkinlik alanına giren ve Avrupa Birliği'ne katılma sürecinde bir ulus-devletin değişen konumu yer almaktadır. Bu iki dönem Türkiye'nin ekonomik, siyasal ve toplumsal tarihini göz önüne alarak 1923-1980 ve 1980 sonrası olarak dönemselleştirilebilir. Birinci dönemde (1923-1980) kendi içinde ulus-devlet ve uluslararası göç ilişkisinin ayrıntıları daha iyi analiz etmek açısından 1923-1950 ve 1950-1980 olarak iki tarihsel döneme bölünebilir. 1923-1950 arasını ulus-devlet inşasının erken dönemidir. Bu dönemin birinci karakteristiği, müslüman olmayan nüfusun yurtdışına göçü, ve ikinci ise, Birinci dünya savaşı sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nun kaybettiği topraklardaki müslüman ve Türk nüfusun Türkiye'ye göçü şeklinde özetlenebilir (Güler, 2020, s. 1467). 1950-1980, kabaca bu tarihler arasındaki nüasları göz ardı etme pahasına, arası dönem erken cumhuriyet döneminde vuku bulan ulus-devlet ve nüfusun homojenleşme sürecinin yerleşikleşmesi olarak okunabilir. Bu dönemde kırsal yapının çözülmesiyle iç göç hızlanmış, ülke içindeki azınlıkların yurtdışına göçü devam etmiş ve müslüman olanlarında içeriye olan göçü artmıştır. Türkiye göç tarihinde referans noktası olan göçmen işçi olarak Avrupa'ya gidiş de bu dönemde gerçekleşmiştir. 1980 sonrası ise dışa açılan bir ülke kimliğine koşut olarak Türkiye'nin göç karakteri değişmeye başlamıştır. Sınırları aşındıran ve insan hareketliliğini etkileyen

⁴ Romanya'dan (122 000 bin, 1936-1946 yılları arasında), Yugoslavya'dan (325 000 bin 1949-1992 yılları arasında, bu sayının son 25 bini 1992'deki savaş dolayısıyla olmuştur), Bulgaristan'dan (1925-1939 arasında 200 000 bin, 1950'de 212 000 bin ve son olarak 1989'da 310 000 bin) (Suter, 2013, ss. 6-7)

küreselleşme ve yakın coğrafyasındaki toplumsal, ekonomik, ve siyasal gelişmeler neticesinde Türkiye göç veren ülke kimliğinden sıyrılarak göç alan bir ülke karakteri edinmeye başlamıştır. Türk ve müslüman olmayan göçmenlerin Türkiye'ye göçü bu dönemin ayırt edici diğer bir özelliğidir (İçduygu vd., 2014, ss. 47-58). Özellikle 1990 ve 2000'ler sonrası Türkiye, düzensiz döçü çeken önemli mekanlardan birine dönüşmüştür.⁵ Genelde sosyal, siyasal ve ekonomik güçlüklerin yaşandığı ülkelerden gelen göçmenlerin varlığı dikkat çekmektedir. Göç idaresinin güncel verilerine göre Türkiye'de, geçici koruma kapsamında bulunan Suriyeliler (3.695.944 kişi), uluslararası koruma başvurusu kapsamında bulunan yabancılar (300.000'in üzeri) ve ikamet izni ile ülkemizde kalan yabancılar (1.100.826) kişidir.⁶ 2019 yılında uluslararası koruma başvurusu

⁵ Göç idaresinin 2019 yılı verilerine göre Türkiye'ye yönelen düzensiz göçe en çok kaynaklık eden ve yakalanan göçmenlerin uyruk dağılımı şöyledir: Afganistan (201.437), Irak (12.097), Pakistan (71.645), Suriye (55.236), Moldova (204), Filistin (12.210), Myanmar (296), Gürcistan (2171), İran (8753) ve diğer (90.613) (<https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler>).

⁶ Bu noktada en son yapılan yasal düzenlemeyle geçici koruma ve uluslararası korumanın kimleri kapsadığını açıklamının faydası vardı. Avrupa Birliği müktesebatına uyum kapsamında, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde iltica alanında ilk kanun olma özelliği taşıyan "6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu" 4 Nisan 2013 tarihinde kabul edilmiş ve 11 Haziran 2013 tarihli ve 28615 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmış ve 11 Nisan 2014 tarihi itibarı ile tamamen yürürlüğe girmiştir. Bu konun kapsamında geçici koruma, "Geçici koruma, kitlesel akın olaylarında acil çözümler bulmak üzere geliştirilen bir koruma biçimidir. Devletlerin geri göndermeme yükümlülükleri çerçevesinde kitleler halinde ülke sınırlarına ulaşan kişilere, bireysel statü belirleme işlemleri ile vakit kaybetmeden, uygulanan pratik ve tamamlayıcı bir çözüm yoludur". Türkiye'ye kitlesel akımla gelen Suriyelilere sağlanan koruma "geçici korumadır". Geçici koruma üç temel unsuru yerine getirmektedir: "Açık sınır politikası ile ülke topraklarına kabul, geri göndermeme ilkesi ve gelen kişilerin temel ve acil ihtiyaçlarının karşılanması" (Ülkemizde geçici korumayı 04/04/2013 tarihli ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun 91'inci maddesi ve bu maddeye dayanılarak çıkarılan 13/10/2014 tarihli ve 2014/6883 sayılı Geçici Koruma Yönetmeliği çerçevesinde sağlamaktadır.). Uluslararası koruma mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma statülerini içermektedir. 04/04/2013 tarihli ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun 61'inci maddesinde tanımlanan "mülteci", sadece Avrupa konseyi ülkelerinden gelen menşei ülkelerine dönüşlerinden zulme uğrama korkusu bulunan göçmenlere verilen statüdür. Şartlı mülteci ise, Avrupa ülkeleri dışında meydana gelen olaylar yüzünden evin terk etme zorunda kalan ve ülkesine dönme şansı bulunmayan kişilere tanınan statüdür. Üçüncü bir ülkeye yerleştirilinceye Türkiye'de kalmalarına izin verilir ("Türkiye, 1951 tarihli

yapanların dağılımı şöyledir : Afganistan (35.042 kişi), Irak (15.532 kişi), İran (3.558 kişi) ve diğer (2.285 kişi) (<https://www.goc.gov.tr/uluslararası-koruma-istatistikler>)

Yukarıda kısaca tarif edilmeye çalışılan bu göç sürecine yönelik, erken cumhuriyet döneminin önemli düzenlemelerden biri 1934 yılında yasalaşan 2510 sayılı İskan Kanunu'dur. Bu kanun, Osmanlı sonrası homojen bir ulus-devlet yolunda mili kimliğin yaratılması politikalarıyla ilişkilidir. Göçmenin kim olduğuna ilişkin kanunun "*Muhacirlerin ve Mültecilerin Kabulü*" başlığı altındaki 3. Maddenin ilk pragrafına göre muhacir (göçmen) şu şekilde tanımlanmaktadır : "*Türkiye'de yerleşmek maksadile dışarıdan münferiden gelmek isteyen Türk soyundan meskün veya göçebe ferdler Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğinin mütaleası alınmak şartile Dahiliye Vekilliğinin emrile ve müctemian gelmek isteyen Türk soyundan meskün veya göçebe ferdler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskün kimseler işbu kanunun hükümlerine göre Dahiliye Vekilliğinin mütaleası alınmak şartile Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğinin emirlerle kabul olunurlar. Bunlara muhacir denir*". Aynı kanunun 4. Maddesi kimin muhacir olamayacağını da şu şekilde belirtir : "*Türk kültürüne bağlı olmıyanlar, Anarşistler, Casuslar, Göçebe çingeneler, memleket dışına çıkarılmış olanlar, Türkiye'ye muhacir olarak alınmazlar*"⁷. Bu iki maddeye göre aslında Türkiye'ye yerleşmenin koşulu "*Türk soyundan ya da Türk kültürüden*" olanların hakkı olduğunu bunun dışında kalanların özellikle Türk kültürünü aşındıracağı düşünülen

Cenevre Sözleşmesini, 1. maddesindeki mekân bakımından öngörülen seçme hakkını kullanarak "Coğrafi Kısıtlama" ile kabul etmiştir. Buna göre şartlı mülteci; Avrupa dışında meydana gelen olaylar nedeniyle, mülteci tanımındaki şartlara haiz olduğunu iddia ederek, üçüncü ülkelere iltica etmek üzere Türkiye'den uluslararası koruma talebinde bulunan kişidir".) İkincil koruma, "Mülteci veya şartlı mülteci olarak nitelendirilemeyen, ancak menşe ülkesine veya ikamet ülkesine geri gönderildiği takdirde; a) Ölüm cezasına mahkûm olacak veya ölüm cezası infaz edilecek, b) İşkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye maruz kalacak, c) Uluslararası veya ülke genelindeki silahlı çatışma durumlarında, ayırım gözetmeyen şiddet hareketleri nedeniyle şahsına yönelik ciddi tehditle karşılaşacak, olması nedeniyle menşe ülkesinin veya ikamet ülkesinin korumasından yararlanamayan veya söz konusu tehdit nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancı ya da vatansız kişiye, statü belirleme işlemleri sonrasında verilen statüyü ifade eder" (<https://www.goc.gov.tr/genel-bilgi45>).

⁷ http://www.zmo.org.tr/mevzuat/mevzuat_detay.php?kod=33

grubların dışlanması bu dönemin ruhunu uygun olan ulus-devletleşme paratiğiyle yakında ilgilidir. Üzerinde çeşitli değişiklikler İskan Kanunu 2006 yılında yeni kanun çıkana kadar yürürlükte kalmıştır. 2006 tarihli 5543 sayılı İskan Kanunu dönemin şartları gözetilerek bazı noktalarda değişiklikler içerse de⁸ muhtevasi ve ruhu bakımında 1934 İskan Kanununun devamı sayılabilir. Göçmen olmanın kuşulu bu yeni kanunun 3. Maddesinin d) bendine göre de -Türk soyunda ve Türk kültürüne bağlı - olma koşuluna bağlanmıştır. İki kanun arasındaki göçmenin tarifine ilişkin anlayışın sürekliliği aslında Türkiye'nin göç politikasını ulus-devlet merkezli bir paradigma üzerinden kurguladığı iddia edilebilir. Göçmenlerden beklenen ulusla bütünleşmesini en baştan kimlerin sınırı aşarak yerleşmelerine karar vererek garanti altına almaya çalışan bu perspektif son zamanlarda ve özellikle de Suriye'den gelen göçler neticesinde aşınmıştır. Diğer taraftan dünya genelinde yaşanan büyük çaptaki nüfus hareketleri, küreleşme, Uluslararası mevzuata ve Avrupa Birliği'ne (AB) uyum çerçevesi neticesinde Türkiye'nin göç politikaları süreç içerisinde değişikliklere uğrayarak ulus-devlet perspektifi yumuşatılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda göçmenlere yönelik uluslararası koruma kapsamında daha önce taraf olduğumuz 1951 Cenevre Sözleşmesi, 1967 New York Protokolü'nün yanında 2013 tarihinde kabul edilen ve 2014'te tamamıyla yürürlüğe giren 6458 sayılı "Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu" ve 16 Aralık 2013 yılında AB ile imzalanıp 28 Haziran 2014 yılında Resmi Gazete yayınlanan "Geri Kabul Anlaşması" son dönemdeki en önemli yasal değişikliklerin başında gelmektedir. Bu kanun üç ana kısımdan oluşmaktadır : Yabancılar (düzenli göç, düzensiz göç), Uluslararası koruma (mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma, geçici koruma) ve Göç idaresi Genel Müdürlüğü Teşkilatı ve Görevleri. Çalışmanın sınırları düşünüldüğünde ülkeye giriş yapan göçmenlerin bütünleşmesi olduğu için özellikle bu kanundaki göçmenlerin uyumu konusundaki düzenlemeler üzerinden Türkiye'nin göç politikasının genel

⁸ Örneğin kanunun 4. Maddesinde kimlerin göçmen olarak kabul edilemeyeceği kısmından bir önceki kanunda yer alan " Göçebe çingeneler, casuslar, anarşistler" çıkarılarak sadece " Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olmayan yabancılar ile Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı bulunup da sınır dışı edilenler ve güvenlik bakımından Türkiye'ye gelmeleri uygun görülmeyenler göçmen olarak kabul edilmezler" şeklinde değişmiştir (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5543.pdf>)

kodlarına odaklanılacaktır.

4.2. Türkiye’de Göçmen Olmak : Bütünleşme Ama Nasıl

Türkiye’de göçün önemli bir toplumsal olgu olarak tartışılmaya başlaması Suriyeli göçmenlerin gelişiyle artmıştır. Uzun bir göç deneyimi bulunmasına rağmen ve dönem dönem kitlesel göçlere maruz kalsa da Türkiye’de göç, akademi ve akademi dışı alanlarda en çok bu dönemde tartışılmaya başlamıştır. İlk başlarda gelenlerin görece sayısının azlığı ve kamusal alanda görünürlüklerin fazla olmayışı müslüman toplumların kolektif belleklerinde aşına oldukları göç edenlerin muhacir ve onlara yardım edenlerin ensar olarak değerlendirilmesinin önünü açmıştır. Bir de buna kültürel yakınlık ve misafirperverlik gibi yakalaşımında devreye girmesiyle ilk dönemin göçmenler için en azından olumlu bir atmosfer içinde geçtiği söylenebilir. Gelen göçlerin kesilmemesi ve göçmenlerin kamusal alandaki mobilitelerinin artmaya başlamasıyla olumlu hava dağılmaya başlamıştır. Göçmelerin, halkın sağlığını tehdit ettikleri, kiraların yükselmesine sebep oldukları ve yerli nüfusun işlerini elinden aldıkları gibi suçlamaların odağında zaman geçtikçe toplumsal öfkenin kaynağına dönüştüler. Radikal sağın ve etkili bazı aktörlerin Batı Avrupa’da göçmenler üzerinden oluşturdıkları korku atmosferine benzer bir durum Türkiye’de göçmenlerin kalış sürelerinin artmasıyla yaşanmaya başladı. Bu durumu göçün güvenlikleştirilmesi bağlamında değerlendirenler göçmenlerin, ulusal güvenliği, ekonomik güvenliği, kültürel güvenliği ve iç güvenliği tehdit ettiklerine dair söylemin toplum içinde etkili olan aktörler tarafından inşa edildiği dile getirmektedirler. Bu söylemsel inşa, bazı olgusal gerçekleri de abartarak göçmene yönelik negatif algının toplum içinde derinleşmesine neden olmaktadır (Mandacı & Özerim, 2013). Özellikle yapılan bazı araştırmalarda, nüfusun yarısından fazlası Suriyeli göçmenlerin ülkelerine geri döneceği kanaatinde dir.⁹ Bu noktada toplumda yükselen göçmen karşıtlığını azaltmaya ve gelenlerin ev sahibi ülkeye uyumuna yönelik iki türlü politikadan bahsedilebilir. Birincisi “Osmanlı çokkültürlü hoşgörü” modelinin günümüzde göçmen sorunu çözmede yardıma çağırılması ikincisi ise uyum konusunda yasal düzenlemelerin yapılması.

⁹ Şubat 2016 Konda, Suriyeli Sığınmacılara Bakış, https://konda.com.tr/wp-content/uploads/2017/11/1602_Barometre62_SURIYELI_SIGINMACILAR.pdf

Farklı olanın kabulüne ilişkin “hoşgörü”, toplum içinde hâkim olan grubun lehine bir durumdur ve örtük de olsa şiddet içermektedir. Osmanlı gibi birbirinden farklı dini ve etnik grupların birlikte yaşadığı toplumlarda hoşgörü, toplumsal huzurun korunması açısından devletin kullandığı bir tür idare aracı olmuştur. Düzen dışına çıkılmadığı sürece egemen sınıf içinde (Türk, Müslüman, Sunni) yer almayan nüfuslar tolere edilmiş, aksi halde devlet tarafından cezalandırılmışlardır (Kaya, 2014, s. 21). Günümüz Türkiye’inde göçmenlerin kabulü ve uyumu noktasında “hoşgörü” Suriyeli göçün erken döneminde kısmen de olsa işe yarasa da anlaşmazlıkların derinleştiği, gruplar arası çatışma potansiyelinin yükseldiği son dönemlerde hak temelli uygulamaların göçmenler için daha korunaklı bir çerçeve sunacağı aşîkârdır.

Türkiye’ye sığınan özellikle Suriyeli ve diğer “mülteci” gruplar kalıcı olma ihtimalleri daha önce dile getirilme konusunda imtina edilen göçmenlerin “uyumu” konusunda yasal bir düzenlemeyi zorunlu kılmıştır. 2014 yılında yürürlüğe giren Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununda diğer başka konularla beraber özellikle “uyum” önemli bir madde olarak ele alınmış ve Göç İdaresi bünyesinden “*Uyum ve İletişim Dairesi*” oluşturulmuştur. Bu kanunun 96. Maddesinde uyum konusu şu şekilde ortaya konmuştur:

“Genel Müdürlük, ülkenin ekonomik ve mali imkânları ölçüsünde, yabancı ile başvuru sahibinin veya uluslararası koruma statüsü sahibi kişilerin ülkemizde toplumla olan karşılıklı uyumlarını kolaylaştırmak ve ülkemizde, yeniden yerleştirildikleri ülkede veya geri döndüklerinde ülkelerinde sosyal hayatın tüm alanlarında üçüncü kişilerin aracılığı olmadan bağımsız hareket edebilmelerini kolaylaştıracak bilgi ve beceriler kazandırmak amacıyla, kamu kurum ve kuruluşları, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ile uluslararası kuruluşların öneri ve katkılarından da faydalanarak uyum faaliyetleri planlayabilir.”¹⁰

Uyum politikalarının amaçları; göçmenlere kendi kişisel ekonomik ve toplumsal potansiyellerini gerçekleştirme olanakları tanımak, göçmenlerin insan haklarının korunmasını sağlamak, yabancılaşma ve marjinalleşme düzeylerini azaltmak, toplumsal bütünlük ve uyumun sağlanıp sürdürülmesine yardımcı olmaktır. Kanun ve Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün çalışmalarında öngörüle uyum, “*ne asimilasyon ne de entegrasyondur. Göçmenle toplumun gönüllülük temelinde birbirlerini*

¹⁰ <https://www.goc.gov.tr/uyum-hakinda>

anlamalarıyla ortaya çıkan harmonizasyondur."¹¹ Göçmenlerin ev sahibi topluma uyumu konusunda kanun iyileştirmeleri içerse de (Kaya, 2014, s. 23-24) aslında temelde Türkiye'nin göç ülkesi olduğunu kabul etme ve ona göre politikalar oluşturma noktasında tutuk kalmıştır. Entegrasyon'un karşılığı olan "bütünleşme" yerine uyum kelimesinin tercih edilmesi ve uyum politikasının ne asimilasyon ne de entegrasyon olmadığına altının çizilmesi aslında bir tür üçüncü yol olduğu izlenimi yaratmaktadır.¹² Uyum, bir taraftan göçmenlerin gündelik hayatını devam ettirmeye kolaylaştıracak düzenlemeleri içerirken diğer taraftan göçmenlerin son tahlilde ülkelerine geri döneceği bir perspektifi üzerine kuruludur. Göçmenlerin ev sahibi topluma entegrasyonu sadece kültürel alanı içermediği siyasal, ekonomik ve sosyal bütün bu olanları kapsadığı ve artık sorumluluğun paylaşımı hususunda hâkim toplumun görevlerinin daha çok olduğunun altının çizildiği bir atmosferde daha kapsayıcı bir "uyum" yaklaşımı gelecekte oluşması muhtemel birçok sorunu önleyecektir.

5. SONUÇ

Ulusal-devlet ideolojisinin yaslandığı temel düşüncelerden biri nüfusun homojenleştirilmesi ve farklılıkların hâkim kültür içinde erimesini kolaylaştıracak politikaların uygulanmasıdır. Bütün bir yirminci yüzyıl boyunca farklı coğrafyalarda meydana gelen nüfus hareketleri, ulus-devletleri bu noktada zora sokmuştur. Yeni gelen göçmenlerle birlikte kültürel çeşitliliğin artması farklı olanın ulusun geri kalanıyla uyum içinde nasıl yaşayacağı? sorusu önemli tartışmalara neden olmuştur. Kıta Avrupası dışında göçmenler üzerine erken dönem çalışmaların mekânı olan ve bir "göçler ülkesi" olan Amerika'da, şehre yeni gelenlerin kabulüne ilişkin ırkçı tezleri eleştiren asimilasyon kavramı 1920'lerde sosyal bilimcilerin önerileri arasında yer almıştır. Günümüzde asimilasyon oldukça negatif çağrışımlar taşısa da o dönemin Amerika'sında ırkçılık yanlısı tezler verilen bir cevap niteliğindedir. Bu geleğene göre asimilasyon, yerli ve göçmen toplulukları arasında bir kaynaşmadır. Daha sonralar asimilasyonun, egemen kültür içinde farklılıkların erimesi gerektiği üzerine oluşan anlayışın yaygınlaşması bu kavramdan ve onun bağlamının dışına çıkılması gerektiği düşüncesini ortaya çıkarmıştır.

¹¹ <https://www.goc.gov.tr/uyum-hakkinda>

¹² <https://www.goc.gov.tr/uyum-hakkinda>

Çokkültürlülük ve entegrasyon kavramları, bu bağlamda asimilasyonun anti tezi olmaktadır. Özellikle çokkültürlülük, yerli olmayan grupların kendi kültürel pratiklerini ev sahibi toplum içinde yaşamasını olanaklı kılan perspektifi göçmenlerin uyumunu daha da kolaylaştıracağı inancını doğurmuştur. Çokkültürlülük programını uygulayan ülkelerin yaşadığı güçlükler bu inancı zayıflatmıştır. Özellikle aynı toplum içinde kendi sınırlarına çekilerek yaşayan toplumsal grupların oluşması ve kültürel farklılıkların giderek belirginleşmesi ve bu durumun ulusal kültüre tehdit olarak algılanması çokkültürlü rüyanın sonunun geldiği üzerine tartışmaları ateşlemiştir. Entegrasyon ise daha çok Fransız örneğiyle ilişkili olarak gündeme gelmiştir. Genel olarak, bireyi esas alan yurttaşlık anlayışı üzerine kurulu bir ulusal bütünleşme modelidir. Egemen topluluğun dili ve kültürünün öğrenilmesini önceleyen, göçmenlerin topluma tek taraflı bir sürecin sonucunda dâhil olacağı mantığını içeren bu model asimilasyona göz kırpan özellikler barındırmaktadır. Fransa’da yaşanan 2005 banliyö isyanları ve son dönemde Paris’te meydana gelen saldırıların faillerinin birçoğunun “göçmen çocuklar” oluşu bu modelin yeniden ele alınması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Türkiye, uzun süredir bir göç ülkesi olmasına rağmen Suriye’den kitlesel olarak ve diğer ülkelerden gelen sığınmacıların sayısının çok oluşu ve bu nüfusların kalıcı olma ihtimali ve yerli nüfusun göçmenlere karşı olan hoşnutsuzluklarının artmaya başlaması farklılıkların nasıl yönetileceği meselesini gündeme getirmiştir. Batı’nın göç deneyimine ilişkin modellerden biriyle mi yola çıkılacağı yoksa kendi tarihi içindeki özellikle Osmanlı dönemindeki “hoşgörü” politikası göçmenlerin bütünleşmesi için yeterli olabilir mi? sorusu tartışmaların odağı olmuştur. Göç İdaresinin genel perspektifinin, uyumun ne asimilasyon ne de entegrasyon anlamına gelmediğini savunarak üçüncü bir yol açarak ve Türkiye’nin özgünlüklerini hesaba katan ve kültürel kodlarıyla barışık bir “bütünleşme” modelinin uygulaması gerektiği üzerine olduğu söylenebilir. Hoşgörünün yanına eklenen yasal düzenlemelerle birlikte sığınmacıların çoğunluk toplumuyla uyumunu sağlamaya yönelik bu yaklaşımın eksikliği göçmenlerin ülkelerine döneceği varsayım üzerine kurulu olması. Göçmenlerin kalıcı olma ihtimalini hesaba katan, siyasal, kültürel, sosyal ve ekonomik alanlara göçmenlerin yerli nüfuslar gibi kolayca erişmelerini sağlayan hak temelli bir yaklaşımın uyumu

kolaylaştırma potansiyeli vardır. Özellikle son dönemlerde, ev sahibi toplum göçmen uyumunda sorumluluğun daha çok egemen grupların üstünde olduğunun altı çizilmektedir. Bundan dolayı uyumu sadece göçmenlerden beklemek, meselenin özünü ıskalamakla sonuçlanacaktır. Son olarak göçmenleri dışlamayan, karşılıklı etkileşime açık ortak bir kamusalığın oluşması uyumun anahtarı niteliğindedir.

6. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

7. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

8. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve ilgili kurum ve kuruluşlardan gerekli izinler alınmıştır.

9. KAYNAKÇA

- Anstett, S. (2010). 1990-2010 20 ans au service de l'intégration haut conseil à l'intégration, direction de l'Information légale et administrative, *Rapor*, 3-63.
- Beaud, S., & Noiriel, G. (2003). Göçmenlerin "bütünleşmesini" düşünmek, *Toplumbilim*, 17, 15-24.
- Chapoulie, J.M. (1999). Robert F. Park, La tradition de chicago et l'étude des relations entre les races, *Sociétés Contemporaines*, 33-34, 139-157.
- Castels, S., & Miller, M.J. (2008). *Göçler çağı: modern dünyada uluslararası göç hareketleri*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Danış, D., & Üstel, F. (2008). Türkiye'den fransa'ya göçün toplumsal ve tarihsel boyutları, D. Danış ve V. İrtiş içinde, *Entegrasyonun ötesinde: türkiye'den fransa'ya göç ve göçmenlik Halleri* (s.3-32), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Del Balso, M. (1984). L'assimilation et les études ethniques en amérique du nord. *Cahiers de recherche sociologique*, 2 (2), 49-73.
- De Wenden, C.W. (2011). L'intégration en france à la lumière de deux rapports récents du haut conseil à l'intégration, *Hommes & migrations*, 1294, 18-23.
- Güler, H.(2020). Afganlı göçmenlerin göç süreçleri ve işçilik deneyimleri : Uşak ili örneği, *Çalışma ve Toplum*, 3, 1461-1482.
- Kaya, A. (2014). Türkiye'de göç ve uyum tartışmaları: geçmişe dönük bir bakış, *İdeal Kent*, 14, 11-28.

- Kaya, T. (2011). Chicago Okulu: chicago'ya özgü bir perspektif, *Sosyoloji Dergisi*, 3 (22), 367-383.
- Mandacı, N., & Özerim, G. (2013). "Uluslararası göçlerin bir güvenlik konusuna dönüşümü: avrupa'da radikal sağ partiler ve göçün güvenikleştirilmesi", *Uluslararası İlişkiler*, 10 (39), 105-130.
- Noiriel G. (2001). *Etat, Nation et Immigration*, Paris: Editions Belin.
- Park, R. E., & Burgess, E.W. (2016). *Şehir: kent ortamındaki insan davranışlarının araştırılması üzerine öneriler*, Ankara: Heretik Yayınları.
- Park, R. E., & Burgess, E.W. (2017). *Asimilasyon ve sosyal kontrol*, İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Ross, E. A. (1914). *The new world in the new: the significance of past and present immigration to the american people*, New York: The Century Co.
- Safi, M. (2006). Le processus d'integration des immigres en france : inegalites et segmentation, *Revue Française de Sociologie*, 1 (47), 3-48.
- Safi, M. (2011). Penser l'intégration des immigrés : les enseignements de la sociologie américaine, *Sociologie*, 2 (2), 149-164.
- Suter, B. (2013). *Asylum and migration in Turkey : An overview of Developments in the filed 1990-2013*, Malmö: Malmö Institute for Studies of Migration, Diversity and Welfare.
- Yılmaz, A. (2014). Uluslararası göç: çeşitleri, nedenleri ve etkileri, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volu 9(2),1685-1704.
- Wieviorka, M. (2003). Çokkültürlülük: bir sorunun çözümü mü, yoksa dile getirilmesi mi?, *Toplumbilim*, 17, 39-43.
- Zapata-Barrero, R., & Yalaz, E. (2019), Giriş: göç çalışmalarında nitel araştırmalara giden yolu açmak, R. Zapata-Barrero ve E. Yalaz içinde, *Avrupa göç Çalışmalarında Nitel Araştırmalar* (s. 1-9) İstanbul: Göç Araştırmaları Derneği.
- Şubat 2016 Konda, Suriyeli Sığınmacılara Bakış, https://konda.com.tr/wp-content/uploads/2017/11/1602_Barometre62_SURIYELI_SIGINMACILAR.pdf
- <https://www.goc.gov.tr/uyum-hakkinda>
- http://www.zmo.org.tr/mevzuat/mevzuat_detay.php?kod=33
- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5543.pdf>

SAĞLIK BAKANLIĞI TEŞKİLAT YAPISINA İLİŞKİN MERKEZİYETÇİLİK/ÂDEMI MERKEZİYETÇİLİK DÜZENLEMELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME¹

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 11, Sayı Ek Sayı 1,
2020
ISSN: 1309-4289
E-ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 28.04.2020 Yayına Kabul Tarihi: 02.10.2020

İhsan EKEN
Dr.
İl Sağlık Müdürlüğü
Diyarbakır, Türkiye
ihsan.eken@saglik.gov.tr
ORCID: 0000-0001-9429-9872

ÖZ Bakanlıklar, Türkiye’de kamu politikalarının temel uygulayıcılarındandır. Bakanlıkların teşkilat yapıları küresel düzeydeki etken, aktör ve süreçler, ulusal ölçekte talep ve ihtiyaçlar ile sunulan hizmetlerin getirdiği gereklilikler çerçevesinde dönüşerek şekillenmektedir. Kuşkusuz bu değişim ve dönüşüm gayretlerindeki temel amaç hizmetlerin daha iyi düzeyde, kaliteli, verimli ve etkin sunulmasının sağlanması için iyi bir idari yapılanma oluşturmaktır. Bu yönetsel yapının merkeziyetçi ya da âdemi merkeziyetçi olması gerekliliği konusu günümüze kadar tartışılmamış ve kendi konjonktürel gerçeklikleri çerçevesinde her iki görüş de farklı dönemlerde yapılan düzenlemeler ile uygulanma şansı bulmuştur. Çalışmanın konusu, Sağlık Bakanlığı’nın kuruluşundan bu yana teşkilat yapısına ilişkin gerçekleştirilen temel yasal düzenlemelerin merkeziyetçilik-âdemi merkeziyetçilik kavramları çerçevesinde incelenmesidir. Bu doğrultuda yapılan düzenlemelerin birbiri ile mukayesesi yapılarak, yaşanan organizasyon sorunu ve uygun teşkilat yapısı arayışının analizi amaçlanmıştır. Bu çerçevede elde edilen temel bulgular doğrultusunda önerilerde bulunmaktadır. Çalışmada betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler Sağlık Bakanlığı Teşkilatı, Merkeziyetçilik, Âdemi Merkeziyetçilik.

JEL Kodu: H75, I18, K390.

Alanı: Kamu Yönetimi

Türü: Derleme

DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.013

Atıfta bulunmak için: Eken, İ. (2020). Sağlık bakanlığı teşkilat yapısına ilişkin merkeziyetçilik/âdemi merkeziyetçilik düzenlemeleri üzerine bir inceleme *KAÜİBFD*, 11(Ek Sayı 1), 269-305.

¹ Bu çalışma 1. Ulusal Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

A REVIEW ON CENTRALISATION/DECENTRALISATION REGULATIONS ON ORGANIZATION STRUCTURE OF THE MINISTRY OF HEALTH

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 11, Issue Suppl 1, 2020
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 28.04.2020

Accepted Date: 02.10.2020

İhsan EKEN
Dr.
The Provincial Health
Directorate
Diyarbakır, Türkiye
ihsan.eken@saglik.gov.tr
Orcid id: 0000-0001-9429-9872

ABSTRACT | Ministries are one of the main practitioners of Public Policy in Turkey. The organizational structures of ministries are transformed and shaped within the framework of factors, actors and processes at the global level, demands and needs on the national scale and the requirements of the services provided. Undoubtedly, the main goal in these efforts for change and transformation is to create a good administrative structure to ensure a better level, quality, efficient and effective delivery of services. The question of whether this managerial structure should be centralized or decentralized has been debated until today, and within the framework of its own cyclical realities, both views have had the chance to be implemented with the arrangements made in different periods. The subject of the study is the study of the basic legal regulations carried out since the establishment of the Ministry of Health in relation to the structure of the organization within the framework of the concepts of centralisation-decentralisation. It is aimed to compare the arrangements made in this direction with each other and to analyze the organizational problem and the search for the appropriate organizational structure. In accordance with the main findings obtained in this framework, recommendations are made. Descriptive research method was used in the study.

Keywords: Ministry Of Health Organization, Centralisation, Decentralisation

Jel codes: H75, I18, K390

Scope: Public Administration

Type: Review

Cite this Paper Eken, İ. (2020). A review on centralisation/decentralisation regulations on organization structure of the ministry of health, *KAUJEASF*, 11(Suppl 1), 269-305.

1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.Merkeziyetçilik-Âdemi Merkeziyetçilik

Âdemi merkeziyet (Decentralizasyon), merkezi yönetimin yetkisinde bulunan plan yapma, karar alma ve vergi toplama gibi kimi yetkilerin kısmen veya tamamen merkezin taşra kuruluşlarına, yerel idarelere, federatif birimlere, yarı özerk kamu kurumlarına, mesleki kuruluşlara ya da idarenin dışında kalan vakıflar veya dernekler gibi gönüllü örgütlere aktarılması olarak ifade edilmektedir (Eryılmaz, 2010: 86). Tanımdan da anlaşılacağı üzere literatürde âdemi merkeziyetçilik devredilen yetkinin türü ve kapsamına bakılarak “siyasi, idari, mali ve piyasa merkezli” olarak dört farklı türde sınıflandırılmaktadır. Bununla birlikte kimileri ise “decentralizasyon” kavramının kamu yönetimi literatürüne ait olmasını gerekçe göstererek; idari işlev ve sorumluluğun özel sektöre devri anlamına gelen “piyasa âdemi merkeziyet” kavramını decentralizasyon türü olarak görmemektedir (Saltman & Figueras, 1997, s. 44; Hayran, 2017, s. 3).

Siyasi âdemi merkeziyet, vatandaşları ve yerel seçilmiş temsilcilerini, politikaların oluşturulması ve uygulanması gibi kamu karar alma süreçlerinde daha fazla güç sahibi yapmayı hedeflemektedir. Yerel düzeyin, vatandaşa, ulusal siyasi düzeyden daha alakalı olacağını, vatandaşa daha yakın olduğundan onların beklenti ve taleplerini daha iyi tanıyacağını ve yine kamuoyu tarafından daha iyi denetleneceğini savunmaktadır. İdari âdemi merkeziyet, farklı hükümet düzeyleri arasında kamu hizmetleri sağlamak için yetki, sorumluluk ve mali kaynakların yeniden dağıtılması olarak tanımlanabilir. Bir başka ifade ile merkezi yönetime ait belirli kamu işlevlerinin planlanması, finanse edilmesi ve yönetilmesi sorumluluğunun devlet kurumlarının taşra temsilcilerine, alt birimlerine, yarı özerk kamu otoriteleri veya şirketlerine, bölgesel ya da işlevsel yetkililere devrini açıklar. Mali âdemi merkeziyet ise, yönetsel kuruluşların merkezi olmayan işlevleri etkin bir şekilde yerine getirilebilmesi için, yeterli gelirlere (yerel olarak elde edilen veya merkezi hükümetten transfer edilen) ve harcama yetkisine sahip olmaları olarak ifade edilebilir (Rondinelli, 2004, s. 2-3). Politik, idari veya mali âdemi merkeziyet, ülkeler arasında, ülkeler içinde ve hatta sektörler içinde farklı biçimlerde ve birleşimlerde ortaya çıkabilir (Rondinelli, 2004, s. 2). Âdemi merkeziyet yaklaşımlarından hiçbiri herhangi bir ülkede tek başına ve katışıksız uygulanmamakta; farklı ülkelerde farklı türleri birlikte kullanılabilir (Saltman & Figueras, 1997: 51).

İdari ademi merkeziyet, “deconcentration”, “delegation” ve “devolution” olarak üç ana şekilde ele alınmaktadır (Rondinelli, 2004, s. 2; Maino vd., 2007, s. 121;

who.int, 2019). Kimileri tarafından pazar/piyasa merkezli âdemi merkeziyet dördüncü tür olarak ele alınmaktadır. Kimileri bu türe kamu yönetiminin alanı dışında kaldığı için itiraz etmektedir (Hayran, 2017, s. 3). Kanaatimce özelleştirme olgusu kamu yönetim alanı dışında olduğundan bu çalışmada âdemi merkeziyet türü olarak değerlendirilmemiştir.

Deconcentration, idari ve mali sorumluluk ile karar alma yetkisinin merkezi yönetimin farklı düzeylerine, genel olarak da taşra birimlerine dönük, yeniden dağıtımıdır. En dar kapsamlı türü olmasına karşın en fazla başvuru alanı idari yöntemdir. Merkezileşmenin en zayıf biçimi olarak da kabul edilir ve üniter ülkelerde en sık kullanılır. Türkiye’de Sağlık Bakanlığı’nın tek politika belirleyici olması, diğer bir takım yönetsel kararların bakanlık adına ve bakanlığın verdiği izin çerçevesinde il sağlık müdürlükleri tarafından kullanılması buna örnek olarak verilebilir. Delegation (Heyet), önceden tanımlanmış belli görevlere ilişkin yönetsel sorumluluğun, ayrı bir yasal statüye ve idari karar verme yetkisine sahip kamu adına hareket eden ve genel itibarıyla kâr amacı gütmeyen yarı özerk kamu kuruluşları, şirketler ya da kişilere devredilmesini ya da bunlarla paylaşılmasını ifade eder. Bir başka ifade ile Delegation aracılığıyla merkezi hükümetler, kamusal işlevlerin karar verme ve idare etme sorumluluğunu merkezi hükümet tarafından tamamen kontrol edilmeyen, ancak sonuçta ona karşı sorumlu olan yarı özerk kuruluşlara aktarırlar. Türkiye’deki vakıf ve üniversitelere bağlı çalışan hastaneler delegation türüne örnek verilebilir. Devolution, merkezi yönetimin sahip olduğu bütçe, istihdam, politika belirleme, yatırım yapma gibi kimi fonksiyonlarını, hiyerarşik denetiminde olmayan, kanun ile oluşturulmuş ve tanınmış coğrafi sınırlara sahip yerel yönetimlere bırakmasıdır. Türkiye’de daha önceden benzer uygulamalar ya da girişimler olmasına karşın tam olarak devolution uygulamasının hayata geçirildiğini söylemek mümkün değildir (Rondinelli, 1981s. 137; Rondinelli, 2004, s. 2-3; who.int, 2019; Saltman & Figueras, 1997, s. 47-48, Hayran, 2017, s. 2; Johnson & Minis, 1996, s. 5). Pazar/piyasa âdemi merkeziyet ise, planlama dâhil hizmete sunumuna ilişkin tüm yönetsel süreç ve fonksiyonların hükümet dışı özel aktörlere bırakılması olarak ifade edilmektedir (Hayran, 2017, s. 3).

Merkezi yönetim tarafından yürütülen fonksiyonların gittikçe karmaşık bir yapıya bürünmesi ve bu işlerin tek merkezden yürütülmesinin zor olması, merkezin iş yükünün ve artan bürokrasinin azaltılması, merkezin ayrıntılarla boğuşma yerine asli görevi olan politika üretme işine odaklanabilmesi, mali, idari ve siyasi güç ve yetkinin merkezde aşırı yoğunlaşmasının önlenmesi, genel politikalar ile yerel ihtiyaç ve önceliklerin birbirine uyumlulaştırılması, kamu harcamalarında etkinlik ve tasarruf sağlanması, kamu hizmetlerinin hızlı, verimli

ve etkin biçimde sunulması, katılımcılık, dayanışma ve etkin kamuoyu denetiminin sağlanması gibi gerekçelerle âdemi merkeziyet gerekli görülmektedir (Eryılmaz, 2010, s. 86; Saltman ve Figueras, 1997, s. 43; Sezer & Vural, 2010, s. 209-210; Erençin & Yolcu, 2008, s. 127; Hayran, 2017, s. 4; Ünal & Tagiyev, 2016, s. 483; Tatar, 1993, s. 142-143). Daha açık ifade etmek gerekirse, âdemi merkeziyet ile hesap verebilirlik, problem çözme ve vatandaş katılımı gibi önemli faydalar elde edilebilir. Âdemi merkezi yapıların güçlenmesi, merkezi yönetimin gücünü dengeleyebilir. Yerel düzeyde idareciler, hizmet sundukları sakinlere karşı daha sorumlu davranmak zorundadır çünkü sundukları hizmetlerin kalite ve miktarı merkezi yönetim tarafından sağlanan hizmetlerden daha kolay tanımlanmaktadır. Yerel düzey, sorunların belirlenmesi ve çözümlerin tanımlanmasında sivil toplum kuruluşları ve diğer gönüllü kuruluşlarla birlikte çalışmak için daha iyi konumdadırlar. Vatandaşlar yerel düzeyde kamusal karar alma mekanizmalarına daha fazla erişebilirler. Mekânsal yakınlık, yerel karar vericiler ve vatandaşlar arasında alışverişi ve iletişimi oldukça kolaylaştırır. Bu nedenle bilgi edinme maliyeti yerel yönetimler açısından vatandaşlar için daha azdır. Yerel düzeydeki başarılı yenilik ve uygulamalar daha geniş mekânsal alanlarda politika değişikliğini uygulamak için verimli araçlardır (Johnson ve Minis, 1996, s. 5, 10).

Diğer taraftan ülkede var olan sosyal ve kültürel ortamın âdemi merkeziyetçi yapıya hazır olmaması (örgütlenme becerisi ve katılımcı demokrasi kültürünün gelişmemiş olması), yerel özellik ve kaynakların farklılık göstermesi nedeniyle bölgesel düzeyde eşitsizliklerin yaşanabileceği, kamusal hizmetlerin ülke sathında eşit biçimde ve aynı kalitede ulaştırılamayabileceği, yerel düzeydeki siyasi ve bürokratların yönetsel yetenek açısından yetersiz kalabileceği, yerel düzeyde idari, mali ve siyasi gücün yerel seçkinlerin ya da diğer çeşitli çıkar gruplarının eline geçebileceği ya da istismar edilebileceği, merkezi yönetim tarafından yeterli denetim mekanizmasının oluşturulamayacağı ve bu durumun merkezi yönetimi zayıflatacağı şeklinde olumsuzluk ve çekinceler de dile getirilmektedir (Saltman & Figueras, 1997, s. 53; Hayran, 2017, s. 3-4; Ünal & Tagiyev, 2016, s. 483; Sezer & Vural, 2010, s. 210-211).

Merkezileşme ve âdemi merkeziyet birbirinin zıttı kavramlar değildir. Çoğu ülkede, hükümetin etkili ve verimli işlemesi için uygun bir merkezileşme ve âdemi merkeziyet dengesi esastır (Rondinelli, 2004, s. 5). Âdemi merkeziyet yeni bir kavram değildir ve aslında birçok gelişmekte olan ülkede on yıllardır bir politika olarak mevcuttur. Birçok ülke, kamu yönetim yapılarının bir parçası olarak uzun süredir merkezi veya yerel yönetim düzenlemelerine sahiptir. Bununla birlikte, asıl önemli olan bu yapıların resmi varlığı değil, âdemi

merkeziyetçiliğin ne ölçüde etkili bir politika haline getirildiğidir. Deneyimler, anlamlı oranda kaynakların aktarıldığı, işlevsel sorumlulukların netleştirildiği ve yerel düzeyde hesap verebilirlik mekanizmalarının kurulduğu yerlerde âdemi merkeziyetçiliğin ekonomik ve sosyal faydaları etkili bir şekilde üretebileceğini göstermiştir (Johnson ve Minis, 1996, s. 10).

Diğer taraftan sağlık hizmetlerinde âdemi merkeziyet ise genellikle politik güdümlü olduğu için, teorik faydalar, karışık olan gerçek deneyimlerin sonuçlarından daha fazla dikkat çekme eğilimindedir. Mevcut ülke deneyimlerinden açıkça anlaşılan bir ders, diğer ülkeler tarafından anlaşılmasa sağlık hizmetlerinde âdemi merkeziyet hayal kırıklığı ya da zararlar sonuçlanabilecektir (Kolehmainen-Aitken, 2004, s. 57).

1.2. Bakanlık Kavramı ve Sağlık Bakanlığı

Türk yönetim sisteminde Bakanlıklar, belirlenen kamu hizmetlerini yerine getirmek üzere, devlet tüzel kişiliği adına hareket eden, kendi faaliyet alanı çerçevesinde uzmanlaşmış ve örgütlenmiş bölümler olarak ifade edilmektedir (Günday, 2011, s. 391). Cumhuriyet dönemi devlet örgütlenmesinde temel sistemlerden olan “Bakanlık” yapılanması, Osmanlı Devletinden devralınmış olmasına karşın, 1984 yılına gelinceye kadar belli bir düzende hizmet etmeleri mümkün olamamıştır. Bakıldığı zaman ilk olarak, bakanlıkların oluşturulması, teşkilatlanması, görevleri ve yetkileri hakkında kaide ve yöntemlerin belirlenmesi amacıyla 1984 yılında 3046 sayılı Yasa çıkarılmıştır. İkinci olarak, kamusal hizmetlerde düzen, etkinlik ve verimlilik sağlamak amacıyla 2011 tarih ve 6223 sayılı Kanun ile dönemin hükümetine altı aylığına tanınan Kanun Hükümünde Kararname (KHK) yapma yetkisi ile birçok bakanlık teşkilatı yeniden düzenlenmiştir (Saylam & Öktem, 2015, ss. 5,7,11) Son olarak 2017 yılında Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş ile birlikte 2018 tarih ve 703 sayılı “Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve KHK’lerde Değişiklik Yapılması Hakkında KHK” ve devamında oluşturulan 01 No’lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Bakanlıkların yapısında önemli değişiklikler yapılmış ve yeni sisteme uyarlanmıştır.

Sağlık, doğuştan edinilen bir haktır. Bu hakkın tüm vatandaşlara eşit biçimde kullanılması bir gerekliliktir. Sağlık hizmetlerinin faydalı olma, kamusal nitelikte olma, devlet müdahalesi gerektirme, hastalık riski ve sağlık hizmeti tüketim miktarı yönünden öngörülemez, ikame edilemez, dışsallık gibi kendine has özellikleri bulunmaktadır. Bu sebeplerden ötürü sağlık hizmeti birçok ülkede doğrudan devlet tarafından karşılanmaktadır. Fakat özellikle yeni liberal düzen sonrasında, özel sektör de bu alanda faaliyet yürütmeye başlamıştır (Başol & Işık, 2015, s. 24).

1982 tarihli T.C. Anayasası da tüm vatandaşların sağlıklı biçimde yaşamını sürdürmesi ve sağlık hizmetlerinden faydalanabilmesini sağlama yükümlülüğünü devlete vermiştir (md. 56). Devlete atfedilen bu yükümlülüğü bakanlık düzeyinde yerine getirmekle mükellef olan birim Sağlık Bakanlığı'dır. Bakanlık, halkın sağlığını korumak ve geliştirmek amacıyla, hizmetin yöntemini, çerçevesini, standartlarını belirleme ve sistemi denetlemekle görevlidir. Türkiye sağlık sistemi kamu, özel ve gönüllü örgütlerden müteşekkildir. Kamusal kurumlar, koruyucu ve tedavi edici hizmetlerin tamamını sunmaktayken; özel ve gönüllü örgütler ise daha ziyade tedavi edici hizmetlerde yer almaktadırlar (Erençin & Yolcu, 2008, s. 121; Başol & Işık, 2015, s. 3-4). Sağlık Bakanlığı yurt dışında sağlık hizmetlerini yürütmek amacıyla merkez ve taşra teşkilatı olmak üzere iki şekilde örgütlenmiştir. Merkez teşkilatı planlama, koordinasyon ve denetim faaliyetleri; taşra teşkilatı ise daha ziyade sağlık hizmet sunumuna odaklı olarak görev yapmaktadır (Balcı, 2005: 83).

Bakanlık, ülke koşulları ile uyumayan aşırı merkeziyetçi bir yönetsel anlayışla örgütlenmesi, görev ve yetkilerin birçoğunun merkezde ve görece üst seviyelerde toplanması, politika üretme, yön verme ve denetim işlevlerinden ziyade sağlık hizmeti sunmaya çalışması, sağlık hizmet sağlayıcıları ve yönetsel kuruluşlar arasında yetki kargaşası ve koordinasyon eksikliği olması, başta beşeri kaynaklar olmak üzere, kaynakların verimli kullanılmaması ve kaynak dağıtımında coğrafi, kurumsal ve hizmet alanları yönünden denge sağlanamaması gibi pek çok sebepten ötürü dönem dönem kurumsal anlamda yetersiz olduğu yönünde eleştirilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 1993a, s. 47-48; Erençin ve Yolcu, 2008: 123; Aktan, 2003: 9, 10, 16). Bu ve benzer gerekçelerle belli dönemlerde Sağlık Bakanlığı teşkilat yapısında düzenlemelere gidilmiştir.

2.SAĞLIK BAKANLIĞI TEŞKİLAT YAPISINA İLİŞKİN DÜZENLEMELER

Sağlık Bakanlığı teşkilat yapılanmasına ilişkin yapılan düzenlemeler, genel itibarıyla ifade edilecek olursa, dönemin ihtiyaçları ve ruhu, politik tercihler, Dünya Bankası (DB) ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) gibi uluslararası kuruluşların tazyik ve yönlendirmeleri gibi gerekçelere dayandırılabilir. Bu doğrultuda düzenlemeler bazen decentralize bir yapı tasarlamaktayken bazen merkeziyetçi bir özellik göstermektedir. Osmanlı Devleti ve Erken Cumhuriyet dönemlerinde herhangi bir teşkilat yasası olmadan hizmet sunulmuştur. Sonrasında ise, 1936 tarih ve 3017 sayılı Yasa, 1983 tarih ve 181 sayılı KHK, 2011 tarih ve 663 sayılı KHK, 2017 tarih ve 694 sayılı KHK, 2018 tarih ve 703 sayılı KHK, 01 nolu ve 04 nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile teşkilat yasasında düzenlemeler yapılmıştır.

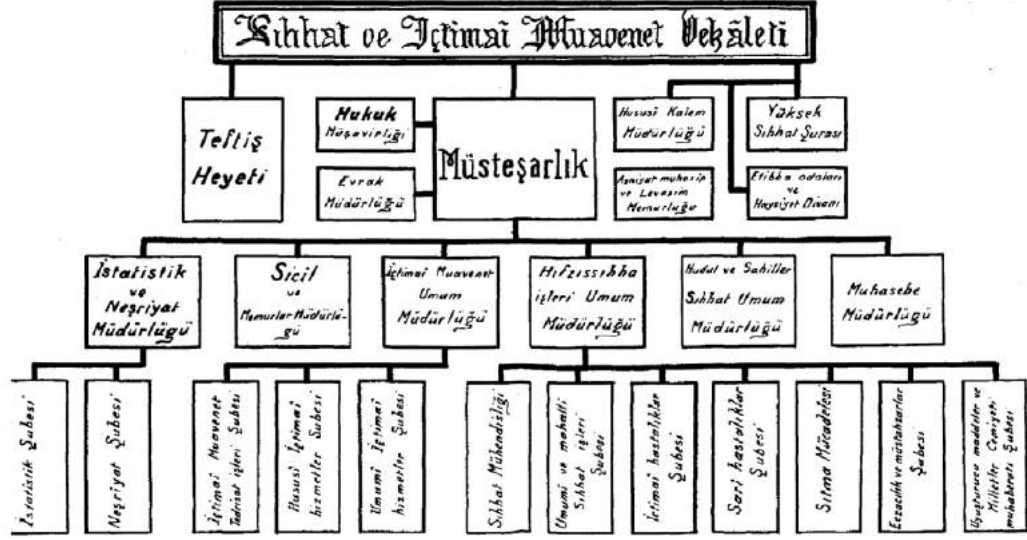
2.1. Osmanlı Devleti Dönemi Sağlık Teşkilatı

19. yüzyıla gelinceye dek ne Batı dünyasında ne de Osmanlı Devleti'nde sağlık hizmet sunumu devlet tarafından üstlenilmediğinden bu alanda bir devlet teşkilatlanmasından söz etmek mümkün değildir (Aydın, 2004, s. 187). 19. Yüzyıl itibariyle ise sağlık hizmetleri, devlet hizmet yükümlülüğü altına alınmaya başlanmış fakat, Osmanlı devlet örgütlenmesinde doğrudan sağlık hizmetlerinin yürütülmesinden sorumlu bir nezaret oluşturulmamış, sağlık hizmetleri başka nezaretlere bağlı olarak gerçekleştirilmiştir (Tekir, 2019, s.1302). Bununla birlikte özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren merkezden taşraya doğru bir sağlık teşkilatı ve sağlık hizmet ağı oluşturulmaya çalışıldığı gözlenmektedir. İlk olarak 1861 yılında "Tababet-i Belediye İcrasına Dair Nizamname" oluşturularak ülkedeki hekimler kayıt altına alınmaya başlanmıştır. Bu süreçte hekimlerin belediyeler tarafından istihdam edilmesi düşünülmüş ve devlet taşradaki sağlık hizmetini "belediye hekimlikleri" ile yürütmeyi planlamıştır. Ancak bunun ne oranda gerçekleştirildiği bilinmemekte olup, hekim sayısının yetersiz olmasından ötürü tüm belediyelerde gerçekleştirilmiş olması mümkün görünmemektedir. 1866 yılında hekim ihtiyacını karşılamak üzere "Sivil Tıp Okulu" kurulmuştur. 1871 yılında İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi ile devlet il ve ilçelere koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetlerini yürütmek üzere hekim göndermeye başlamıştır. Düzenleme ile hekimlik artık bir devlet memuriyeti şeklini almaya başlamıştır. Hekimlerin, ilde merkezden emir alan ve mülki amire danışmanlık yapan, aynı zamanda adli tabiplik işlerinden de sorumlu tutulması öngörülmüştür. Bu dönemde taşrada "sağlık hizmet birimi" oluşturma düşüncesinin henüz gelişmemiş olduğu ve sağlık hizmeti sunmadan kastın sadece hekim tayini olarak anlaşıldığı gözlenmektedir. 1888'e kadar memleket tabiplerinin maaşları belediyeler tarafından verilmiş, bu tarihten sonra ise sicilleri tutulmaya başlanarak devlet tarafından maaşlar ödenmeye başlanmıştır. 1913 yılında "Vilayet-i İdare-i Sıhhiye Nizamnamesi" yürürlüğe girmiştir. Bu nizamname ile "memleket tabipliği" kavramı yerine "hükümet tabipliği" kavramı getirilmiş; il merkezlerinde sağlık müdürlükleri kurulmuştur. Vilayet, sancak ve kazalarda başlarında mülki amirlerin bulunduğu sıhhiye meclisleri oluşturulmuştur. Bu kurullar günümüzde umumi hıfzıssıhha kurulları olarak bulunmaktadır (Aydın, 2004, ss. 186, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 199, 201, 202, 204, 205,206). Taşrada gerçekleştirilen bu düzenlemelere karşın merkezi teşkilat için henüz müstakil bir nezaret kurulmamıştır. Bu görev 1914 tarihli bir yasa ile Dâhiliye Nezaretine bağlı "Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi"ne verilmiştir (Erginöz, 1988, s. 174-176).

2.1. Erken Cumhuriyet Dönemi Sağlık Teşkilatı

Kurtuluş Savaşı esnasında ülkede bozulan sağlık şartları ve savaş yıllarından miras kalan yetimlerin sahiplenilmesi maksadıyla iki hizmet alanı tek çatı altında değerlendirilmiş ve 1920 yılında 03 Nolu “Büyük Millet Meclisi İcrâ Vekillerinin Sûret-i İntihâbına Dâir Kanun” ile Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti kurulmuştur (Tekir, 2019, s. 1302, 1303). Bu sayede sağlık hizmeti bakanlık düzeyinde teşkilatlanma şansına kavuşmuştur.

Bu dönemde, dağılan sağlık sistemini toparlamak üzere taşrada bulunan hekim, sağlık memuru, hastane ve sağlık ocağı envanteri oluşturulmaya başlanmış; Osmanlı dönemi sağlık mevzuatı ve yasaları bir araya getirilmiştir. Mevzuat, yeni ihtiyaçlara göre düzenlenerek merkezde Hıfzısıhha Dairesi, Sicil Dairesi, Muhasebe ve Evrak Kalemi oluşturulmuştur. Taşra örgütünde yer alan sağlık müdürlükleri, hükümet tabiplikleri, belediye tabiplikleri, karantina tabiplikleri ve küçük sıhhiye memurlukları olduğu gibi muhafaza edilmiştir. Koruyucu tedavi hizmetlerine yönelik olarak, Kuduz Tedavi Müessesesi, Aşihane ve Bakteriyojihaneye kurulmuştur (Dikmeli, 2013, s. 8; Tekir, 2019, s.1303). Yerel yönetimlerin elinde bulunan hastaneler iyileştirilmiş ayrıca Kastamonu ve Zonguldak'ta frengi amacıyla kurulan hastaneler de yerel yönetimlere devredilmiştir (Erginöz, 1988, s. 179; Tekir, 2019, s.1305). 1924 yılından sonra ise mevcut durumun aksi yönde hareket edilmiş ve bütçe kanunu çerçevesinde Ankara, Sivas, Erzurum ve Diyarbakır'da bulunan memleket hastaneleri, merkeze yani Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti'ne devredilerek adları Numune Hastanesi olarak değiştirilmiştir. 1926 tarih ve 796 sayılı yasa ile daha ileriye gidilerek özel idareler ve belediyelere ait bütçelerin sağlık teşkilatını ilgilendiren bölümlerinin onaylanmadan önce Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti'nin kontrolünden geçmesi zorunluluğu getirilmiş; özel idarelere bağlı sağlık kuruluşlarında çalışanlar Vekalet emrine alınmıştır (Tekir, 2019, s. 1306, 1307). Görüldüğü üzere bu dönem sağlık teşkilatının oluşturulması ve toparlanmasının başlangıç dönemi olarak ele alınabilir. Önceleri sağlık hizmet sunumu açısından doğal bir decentralizasyon mevcut iken, gittikçe sağlık teşkilatı ve sağlık hizmet sunumunun merkezileştirilmeye başlandığı anlaşılmaktadır.

Şekil 1: Sihhat ve İctimai Muavenet Vekaleti Teşkilat Yapısı. **Kaynak:** Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, “Vekaletin 10 Yıllık Mesaisi”, Sıhhiye Mecmuası Fevkalade Nüşhası, Ankara, 1933, s. 44. Aktaran: Dikmeli, 2013, s. 99).

Müdürlüğü ise özel kanuna tabi kılınmıştır.

3017 sayılı Kanuna göre Bakanlık, merkez ve vilayetler (taşra) teşkilatı şeklinde ayrılarak düzenlenmiştir. Merkez teşkilatı; Özel Kalem, Teftiş Heyeti Reisliği, Hıfzıssıhha İşleri Dairesi, İçtimai Muavenet İşleri Dairesi, Sicil ve Memurlar Muamelat Müdürlüğü, Sağlık Propagandası ve Tıbbi İstatistik Umum Müdürlüğü, Hukuk Müşavirliği, Muhasebe Müdürlüğü, Seferberlik Şubesi Müdürlüğü, Evrak Müdürlüğü, Ayniyat Muhasipliği, Levazım Memurluğu, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi ve Merkez Hıfzıssıhha Mektebi olarak sayılmıştır. Taşra teşkilatının ise kendi içerisinde genel yönetime ait teşkilatlar, özel idarelere ait sağlık teşkilatları ve müesseseleri, belediyelere ait sağlık teşkilatı ve köy sağlık teşkilatı olmak üzere dört farklı şekilde oluşturulduğu görülmektedir. Genel idareye tabi teşkilatların ilki, bölge yönetimi özelliği de arz eden genel müfettişliklere bağlı olarak görev yapan sağlık müşavirlikleri ve yardımcılıklarıdır. Sağlık müşavirlikleri, genel müfettişliğin bir birimi olarak düzenlenmiştir. Sağlık müşavirleri, genel müfettişten alacakları talimatlar dâhilinde genel müfettişlik sorumluluk alanı içerisinde sağlık ve sosyal yardım bakanlığına ait kamu sağlık hizmetlerini, özel yasaları doğrultusunda iskân ve karantina işlerini, özel idareler, belediyeler ve köylerin sağlık ve sosyal yardım görevlerini ve bu görevleri gerçekleştiren tüm memurları, genel sağlığa ait bu işlerin kanuni düzenlemelere göre yapılıp yapılmadığını denetlemekle mükellef kılınmışlardır.

Taşrada bulunan genel yönetime ait teşkilatlardan ikincisi il sağlık ve sosyal yardım müdürlükleridir. Her il merkezinde oluşturulacak olan sağlık ve sosyal yardım müdürlüğü, ilin en büyük sağlık yönetim birimi ve il valisinin sağlık danışmanıdır. Üçüncü olarak her il merkezinde (merkez ilçe), ilçelerde ve gerek duyulduğunda tam teşekküllü nahiyeelerde ihtiyaca göre bir veya daha fazla hükümet tabibi bulunması öngörülmüştür. Hükümet tabipleri sağlık ve sosyal yardım il müdürünün emri altında olup, kaymakamların sağlık danışmanıdır. Aynı zamanda adli tabip bulunmayan ilçelerde adli tababet sorumluluğu da verilmiştir. İllerde, ilçelerde ve hükümet tabibi bulunan nahiyeelerde bunların emrinde olmak üzere bir veya daha fazla küçük sağlık memurlarının olacağı birimlerin (muayene ve tedavi evleri) bulunacağı; bu memurların kent merkezleri ve köylerde hastalıklarla mücadele ve korunma, hıfzıssıhha ve sosyal yardım işlerinde hükümet tabiplerinden alacakları emir ve talimatlarla görev yapacağı ifade edilmektedir. Düzenleme ile Bakanlık, gerekli gördüğü yerlerde, genel kamu sağlığını korumak için her türlü eğitim, propaganda, teşhis ve tedavi amaçlı sağlık ve sosyal yardım kuruluş ve tesislerini açmaya; genel sağlığı tehdit edebilecek bulaşıcı hastalıklar ve diğer zararlı etkenlerle mücadele için gerekli gördüğü

yerlerde teşkilatlar oluşturup, özel amaçlı kuruluşlar açabilmeye yetkili kılınmıştır. Bağlı kuruluş vasfında oluşturulan THSSGM de merkezde ve lüzumu halinde sınır ve sahillerde teşkilat kurmaya yetkili kılınmıştır.

Şekil 3: 3017 Sayılı Kanun sonrasında Sağlık ve İktisadi Muavenet Vekaleti Merkez-Vilayetler Teşkilatı. **Kaynak:** 3017sayılı Kanun hükümleri.

3017 sayılı yasa ile getirilen teşkilat yapısı “dikey örgütlenme” modeli çerçevesinde oluşturulan, hiyerarşiye dayalı basit bir yapı olarak ifade edilebilir (Lamba, Altan, Aktel & Kerman, 2014, s. 63; Acar, 2018, s. 705; Durmuş, 2019, s. 219). Cumhuriyetin ilk dönemindeki bu mevzuat çerçevesinde, mali ve idari

eksiklikler ve zorunluluklardan kaynaklı olarak, taşra yönetim yapısının özellikle tedavi edici hizmet sunumunda kısmen decentralize bir yapı arz ettiği görülmektedir. Taşrada bölge (umum müfettişlikler), il, ilçe ve köy olmak üzere dört kademeli bir teşkilat yapısı oluşturulduğu; ulaşım ve iletişim olanaklarındaki yetersizliğe karşın ülkenin en ücra köşeleri olan köylere kadar sağlık hizmeti götürmeye dönük bir teşkilatlanmaya gidildiği anlaşılmaktadır.

3017 sayılı yasa 1983 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Yasanın yürürlükte kaldığı dönemlerde özellikle 20. Yüzyılın ikinci yarısında sağlık teşkilatının ve sağlık hizmet sunumunun decentralizasyonu konusunda çeşitli çalışma ve öneriler olduğu görülmektedir. Özellikle 09 Haziran 1949 tarihinde 5062 sayılı yasa ile DSÖ Anayasası onaylanıp resmi üyelik süreci başladıktan sonra (mfa.gov.tr, 2019), birçok yabancı uzman ve bürokrat tarafından Türkiye'nin sağlık yönetimi ve örgüt yapısına ilişkin inceleme yapılmış ve raporlar düzenlenmiştir. Raporlarda, merkezîyetçiliğin özellikle planlama, denetim ve koordinasyon açısından zorlukları ifade edilmiş ve sağlık yönetiminde il düzeyinin coğrafi, beşeri, sosyal ve idari yönden yetersizliğine vurgu yapılmıştır. Çözüm olarak, birkaç ilin bir araya getirilmesi şeklinde on dört bölge oluşturulması, İstanbul'un da iki bölge olarak ele alınması ile toplamda on altı bölgesel decentralize edilmiş sağlık örgütlenmesine gidilmesi önerilmiştir (Övgün & Küçük, 2013, s. 63-65). Nitekim bu öneriler belli ölçüde karşılık bulmuş ve 1954 tarihli "Milli Sağlık Programında" da sağlık tesislerinin ilçe, il ve bölge temelli oluşturulması gerekliliği dile getirilmiştir (Öztürk & Şaylıgil, 2017, s. 82; Akdağ, 2011, s. 47). Fakat bu doğrultuda bir teşkilat yapısını gerçekleştirmek o dönem için mümkün olmamıştır.

2.3. 181 Sayılı Sağlık Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK'da Teşkilat

Yapısı

14 Aralık 1983 tarih ve 18251 sayılı (mükerrer) RG'de yayımlanan 174 sayılı Bakanlıkların Kuruluş ve Görev Esasları Hakkında KHK ile bakanlıklar hakkında birçok düzenlemeye gidilmiştir. Bu düzenlemelere paralel olarak yine aynı tarih ve sayılı RG'de yayımlanan 181 sayılı KHK ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının yapısı ve görevlerine ilişkin de yeniden düzenleme yapılmıştır.

181 sayılı KHK'ya göre Sağlık Bakanlığı'nın kuruluş amacı, vatandaşların yaşamlarını ruhsal ve bedensel olarak sağlıklı bir şekilde sürdürmelerini sağlamak, tüm yurttaki sağlık koşullarını düzeltmek, bireylerin ve toplumun sağlığına zarar teşkil eden etkenlerle savaşmak, sağlık hizmetleri ve sosyal yardımların vatandaşlara ulaştırılmasını sağlamak ve sağlık kuruluşlarını tek

elden planlayarak hizmet sunmalarını sağlamak olarak ifade edilmiştir. Bu çerçeveden bakıldığında, 181 sayılı KHK ile hizmet sunumunda merkeziyetçi bir irade ve yapının hâkim kılındığı ve kontrolün tamamen tek bir noktada toplanmaya çalışıldığı dikkat çekici bir şekilde görülmektedir.

181 sayılı KHK'ye göre Bakanlık, merkez ve taşra teşkilatı ile bağlı kuruluşlardan meydana gelmektedir. Merkez teşkilatı, 174 sayılı KHK'daki Bakanlıkların genel teşkilatlanma biçimine ilişkin tanımlamaya uygun olarak ana hizmet birimleri, danışma ve denetim birimleri ile yardımcı birimler olarak oluşturulmuştur. Ana hizmet birimleri; Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, İlaç ve Eczacılık Genel Müdürlüğü, Sağlık Eğitimi Genel Müdürlüğü, Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Sıtma Savaşı Daire Başkanlığı, Verem Savaşı Daire Başkanlığı, Kanserele Savaş Daire Başkanlığı, Danışma ve Denetim Birimleri; Teftiş Kurulu Başkanlığı, A.G.P.K. Kurulu Başkanlığı, Hukuk Müşavirliği, Bakanlık Müşavirleri, Yardımcı Birimler; Personel Genel Müdürlüğü, Komptrolörlük Daire Başkanlığı, Destek Hizmetleri, Genel Sekreterlik, Savunma Sekreterliği, Özel Kalem Müdürlüğü olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte, merkez teşkilatı hiyerarşisi içerisinde yer almamakla birlikte merkezde oluşturulan sürekli kurullar da bulunmaktadır. Bu kurullar, Yüksek Sağlık Şurası, Sağlık Yüksek Koordinasyon Kurulu, Nüfus Planlaması Danışma Kurulu, Tıbbi Müstahzarlar İnceleme Kurulu, Türk Farmakope Komisyonu, Kan ve Kan Ürünleri Danışma Kurulu, Kanserele Savaş Bilim Kurulu olarak belirlenmiştir. Oluşturulan kurula göre farklı bakanlık temsilcileri, Bakanlıktan gelen daimi temsilciler, ülkede sağlık alanındaki eserleri veya hizmetleri ile tanınmış kişiler gibi farklı kesimlerden temsil edilen kurullar sayesinde merkezden alınan kararlarda isabet sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu durum, politikalar oluşturulmadan evvel ehil kurullar tarafından gerekli değerlendirmelerin yapılabilmesi açısından kısmen de olsa olumlu bir durum olarak görülebilir ve merkeziyetçiliği, merkezde yönetim ile yumuşatmaya çalışma şeklinde değerlendirilebilir.

Bakanlığın bağlı kuruluşları, THSSGM, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü, Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı olarak belirlenmiştir. Daha sonra 1989 yılında Sosyal Yardım ayrı bir alan olarak ayrılmış ve bu tarihten itibaren Sağlık Bakanlığı'nın sorumluluk alanından çıkarılmıştır.

Bakanlıkların Kuruluş ve Görev Esasları, Bölge Valiliği, Genel Kadro ve Usulü Hakkında KHK ve İl İdaresi Kanunu hükümleri çerçevesinde, illerde valilere bağlı olarak oluşturulan il sağlık müdürlükleri, ilçelerde ise kaymakamlıklara

bağlı olarak oluşturulan ilçe sağlık grup başkanlıkları etrafında şekillenen bir taşra teşkilatı oluşturulmuştur. Bu dönemde yerel idareler sağlık teşkilatı içerisinde yer bulmamıştır. Bununla birlikte, Bakanlığa hizmet alanına giren konulara ilişkin olarak mahalli idareler ile koordinasyonu sağlama sorumluluğu yüklenmiştir.

181 sayılı KHK ile hiyerarşik düzene sahip merkezîyetçi bir yapı ön planda tutulmuş; iş yoğunlukları ortak bir paydada ilerletilen, dikey, hiyerarşik, düz ve basit bir sistem oluşturulmuştur (Acar, 2018, s. 706; Durmuş, 2019, s. 219). Çeşitli amaçlarla kurullar oluşturulmasına karşın genel bir sağlık politikası belirlenmesi amacıyla hizmet edebilecek bir birim ya da uzmanlaşmaya dayanan bir teşkilat yapısı oluşturulamamıştır (Lamba vd., 2014, s. 63-64).

20. yüzyıl boyunca “sosyal devlet” olgusu çerçevesinde uygulanan politikalar neticesinde devletin hizmet yükünün oldukça ağırlaştığı ve özellikle çeşitli küresel mali krizler neticesinde aşırı hizmet üreten devletin borç yükünün arttığı, kamusal hizmetlerin fazlalığından ötürü devletin hantallaştığı; bununla birlikte merkezîyetçi, aşırı kuralcı ve katı hiyerarşiye dayanan yönetim yapısının hızlı ve etkin karar verme ve hizmet sunmada engel olduğu şeklinde görüşler 1970’ler ve ağırlıklı olarak 1980’li yıllardan sonra sıkça dile getirilmeye başlanmıştır (Erençin & Yolcu, 2008, s. 119; (Özer, 2005, s. 14). Bu doğrultuda ortaya konan neo-liberal politikalar çerçevesinde, devletin “piyasa modeli” çerçevesinde yeniden yapılandırılması, kamu örgütlerinin yeniden düzenlenmesi, devletin kendisine biçilen hizmet sunma rolünden sıyrılarak, yönetim yapısının düzenleyici, denetleyici ve yol gösterici bir karaktere büründürülmesi çabaları ön plana çıkarılmıştır (Balcı, 2005, s. 5-6). Sürecin belirleyici kavramları olarak, katalizör devlet, müşteri odaklılık, decentralisation, piyasa merkezlilik, rekabetçilik, girişimcilik ifadeleri ön plana çıkmıştır (Osborne & Gaebler, 1993).

1980’li yıllar ile birlikte artan biçimde özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde rastlanmaya başlanan neo-liberal politikalar ve ivme kazanan küreselleşme süreci, tüm kamu yönetiminde olduğu gibi sağlık alanında da radikal bir dönüşümü başlatmıştır (Erençin & Yolcu, 2008, s. 119; Topkaya, 2016, s. 718; Hayran, 2017, s. 2). Bu dönemde hem DSÖ hem de DB tarafından ortaya konulan raporlarda sağlık hizmetlerinin piyasa mekanizmalarının gereklerine uyarlanması, örgütlenmenin, planlamanın ve uygulamanın bölge düzeyinde gerçekleştirilmesi, bölgelerarası rekabet edebilirlik, yönetsel demokratikleşme, yerelleşme ve yerel katılım konularının vurgulandığı görülmektedir (Övgün & Küçük, 2013, s. 66-67). Nitekim Türkiye’nin de imzaladığı 1978 tarihli Alma-Ata Bildirgesi’nde, ülkelerde ara yönetsel kademeler oluşturularak bu birimlere merkezden yetki devredilmesi gereği

vurgulanmakta; yerel idarelerin vatandaşların ihtiyaç ve sorunlarına daha duyarlı yaklaşabilecek kadar topluma; merkezi yönetim politikalarını pratiğe dökebilecek şekilde de merkeze yakın olduğu ifade edilmektedir (WHO/UNICEF, 1978, s. 32). 1990'lı yıllar ile birlikte Avrupa Birliği bütünleşmesinde yaşanan yoğunlaşma ve yerindenlik ilkesine verilen önemin tesiriyle, aralarında sağlık hizmetlerinin de bulunduğu kimi kamusal görev ve yetkiler merkezi yönetimlerden bölgesel ve yerel idarelere aktarılmaya başlanmıştır. Fransa, İspanya, İtalya gibi birçok ülkedeki bölgeselleşme süreçleri ile bölgesel sağlık teşkilatları oluşturulmuştur (Maino vd., 2007: 120-121, 136-137; Saltman, 2008: 104). Netice itibariyle bu dönem, vatandaşın "sağlık tüketicisi" olarak algılanmaya başladığı, sağlık hizmet sunumunda özel girişimler ve sivil toplum kuruluşlarının da rol almaya başladığı; âdem-i merkezîyetçi eğilimler neticesinde de sağlık politikalarında yerel ve bölgesel idarelerin etkinleşmeye başladığı görülmektedir (Topkaya, 2016, s. 718-719).

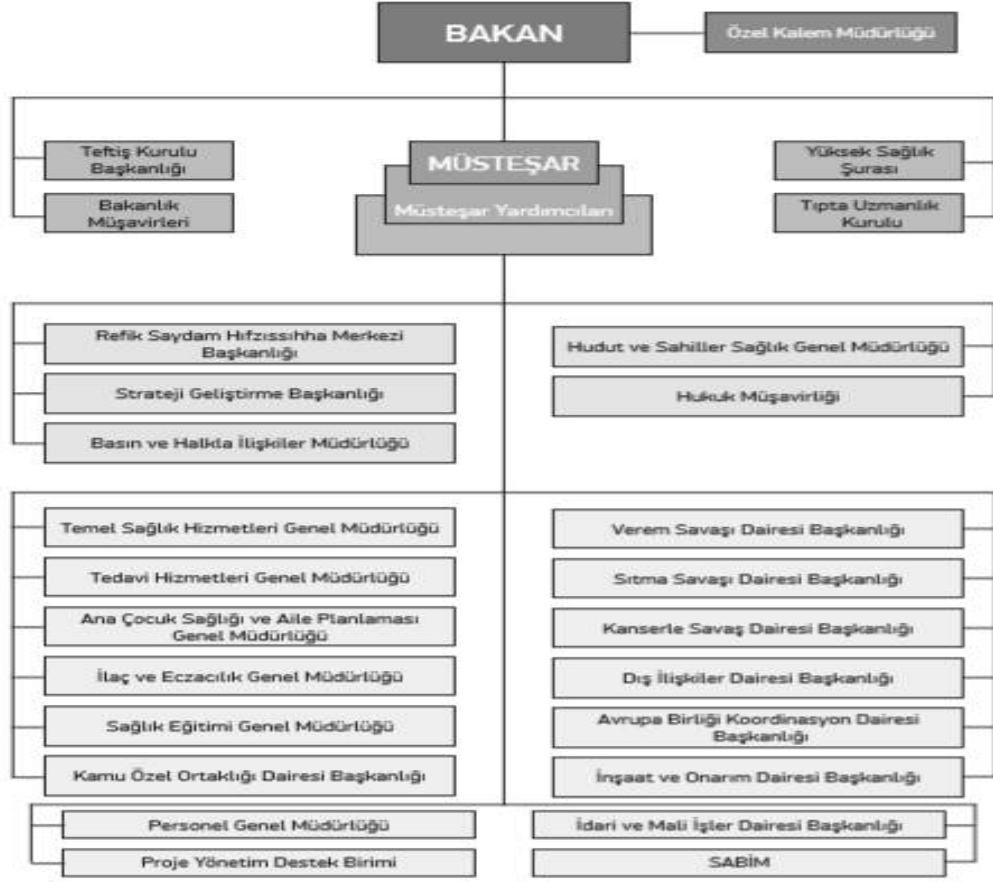
Dünya'da yaşanan bu gelişmelerin ülkemize yansımaları da pek farklı olmamıştır. 181 sayılı KHK ile oluşturulan yönetsel teşkilat, aşırı merkezîyetçi olması, politika üreten ve hizmet sunan birimlerin aynı olması gibi birçok yönden eleştirilere konu olmuştur (Balcı, 2005, s. 87). Bu eleştiriler bizzat Bakanlık tarafından hazırlanan veya önyak olunan birçok kongre, belge ve programda açıkça ifade edilmiş ve neo-liberal politikaların bir gereği olarak decentralize bir yapı oluşturulması gereği üzerinde durulmuştur.

Ulusal düzeyde bir sağlık politikası ortaya çıkarmak gayesiyle 1992'de, sağlık alanında yetkin yerli ve yabancı çevrelerden önemli düzeyde bir katılımı gerçekleştirilen "Birinci Ulusal Sağlık Kongresi"nde, sağlık alanının yönetsel reform ihtiyacı olduğu; bu çerçevede bürokrasinin decentralize edilmesi ve Anayasa'nın 126. Maddesi doğrultusunda yetki genişliği esaslı "Bölge Sağlık Müdürlükleri"nin oluşturulması tavsiye edilmiştir. Kimi çevrelerce ise demokratik ademi merkezîyetçilik uygulanması ve bu çerçevede sağlık hizmetleri alanında yerel yönetimlere kamu bütçesi kullanabilme hakkının tanınması önerilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 1992a: 17-18; Gökçay, 1992: 3).

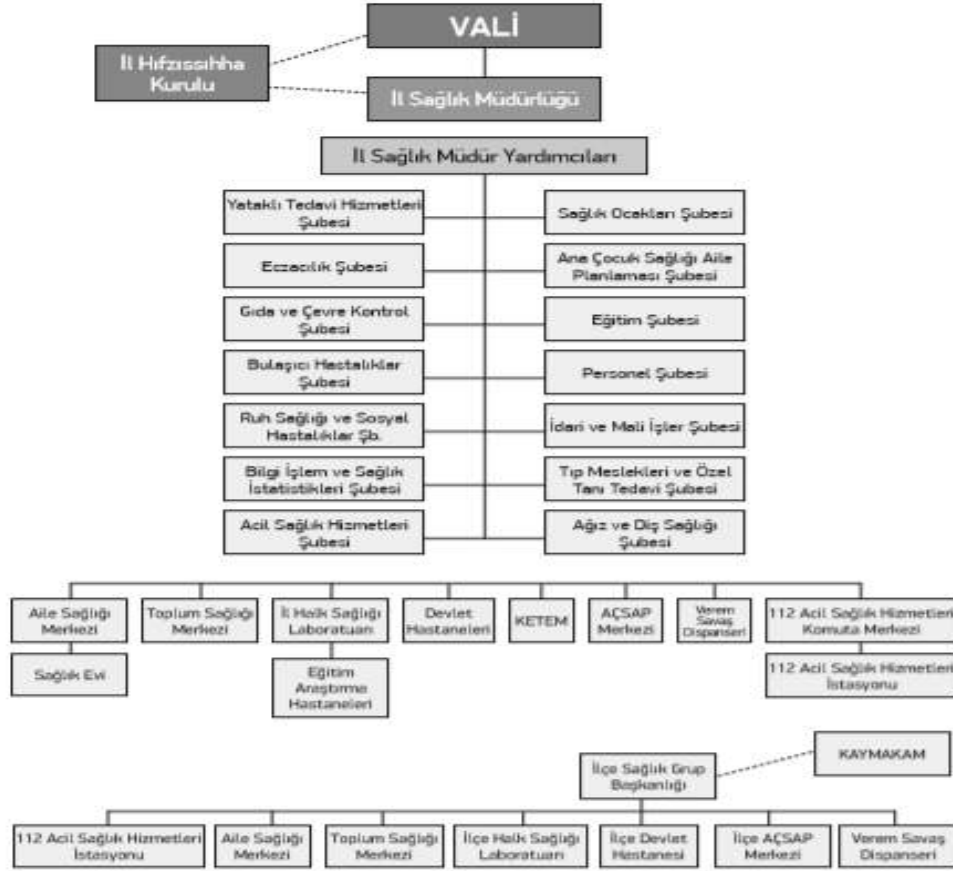
Yine 1992 tarihli "Türkiye Sağlık Reformu: Sağlıkta Mega Proje" adlı çalışmada Bakanlık örgüt yapısının merkezde ve yerelde yeniden organizasyonuna gidilmesi, vatandaşların sağlık yönetimi alanında katılımının sağlanması, karar alma erkinin yerele doğru aktarılması ve idarenin yerindenliği gerekliliğine değinilmiştir. Bu doğrultuda, Bakanlığın yönetsel manada, sağlık koşulları, ekonomik ve toplumsal etkenler, güncel sağlık hizmet altyapısı ve sağlık insan gücü kriterlerini göz önünde bulundurarak ilçe, il ve bölge düzeyinde örgütlenmesi gerektiği ifade edilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 1992b: 2-21).

DSÖ ve Türk Tabipler Birliği'nin de içerisinde olduğu oldukça kapsamlı bir çalışma grubunun görüşlerine de başvurularak, Sağlık Bakanlığı tarafından 1993'te oluşturulan "Ulusal Sağlık Politikası Belgesi"nde de, Bakanlığın yetkisel ve örgütsel yapı olarak aşırı merkeziyetçi olduğu, sağlık hizmet sunumunda çok başlılık ve eşgüdüksüzlük olduğu, bu durumun uygulamada karmaşaya neden olduğu, ülke düzeyinde politika üretmesi gerekirken günlük problemlerle meşgul olduğu, merkezde ve taşradaki teşkilatlanmanın çağdaş idari anlayışla yapılandırılmadığı dile getirilmiştir. Söz konusu durumların düzeltilmesi için yönetsel ve örgütsel olarak yerindenlik ve katılım prensiplerinin benimseneceği, politik üretkenlik sağlamak amacıyla Bakanlıkta bulunan operasyonel sorumlulukların devredileceği, her türlü kaynağın kendi yöresi içinde sevki ve idaresini sağlayabilen yönetsel bölgelerin oluşturulmasına yönelik strateji oluşturulacağı, örgütsel anlamda dikey yapılanma modelinden entegre hizmet sunan örgüt modeline geçiş sağlanacağı belirtilmiştir. (T.C. Sağlık Bakanlığı, 1993a: 47-48). Bu anlayışla 1993'te 49. Hükümet tarafından Anayasa'nın 126. Maddesi doğrultusunda yetki genişliğine dayalı bölge teşkilatı oluşturmak amacıyla "Bölge Sağlık İdareleri Kanun Tasarısı Taslağı" hazırlanmıştır. Taslağa göre, ulusal politikaya bağlı kalmak üzere bölge düzeyinde sağlık planlaması ve programını oluşturma, bölgesel sağlık hedeflerini ve stratejilerini belirleme, kamusal düzeyde sağlık hizmet sunumunu gerçekleştirme, bölgesel sağlık verilerini toplama ve analiz etme, gerek duyulduğunda sağlık kuruluşları kurma, sağlık hizmet tesisleri inşa etme, bölgesel düzeyde beşeri ve mali kaynakları planlama ve yönetme gibi yetkilerle donatılmış yirmi bölge sağlık yönetimi oluşturulması düşünülmüştür (T.C. Sağlık Bakanlığı, 1993b: 99-101). Bu sayede merkeziyetçiliğin azaltılacağı, bölgesel kalkınma ve hizmet ulaşımı konularında adalet ve eşitliğin sağlanacağı, toplumun yönetime katılımı sağlanarak bölge ihtiyaçları ve problemlerinin yerinde tespiti ve gerçekçi çözüm önerileri geliştirileceğinin hedeflendiği dile getirilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 1993b: 118-119).

Bakıldığı zaman 1990'lardan sonra Türkiye sağlık sisteminde reformist bir çerçevede gerçekleştirilmeye çalışılan dönüşüm ile DB ve DSÖ'nün ileri sürdüğü çözümler arasında bir uyum bulunmaktadır. Bölgesel ve yerel düzeydeki talep ve ihtiyaçların daha akılcı ve isabetli olarak karşılanabileceği düşüncesiyle idari olarak gerçekleştirilmesi düşünülen değişikliklerin öz itibarıyla "bölge sağlık idareleri" ve sağlık yönetiminin ademi merkeziyet çerçevesinde yeniden örgütlenmesinin sağlanması olduğu anlaşılmaktadır (Belek, 2001: 443-444). Fakat tüm bu teşebbüslere karşın sonuç alındığını ve sağlık hizmet yönetiminde decentralize bir teşkilat yapısı arayışının nihayet bulunduğunu söylemek mümkün değildir.

Şekil 4: 181 Sayılı KHK'ya göre Sağlık Bakanlığı Merkez Teşkilatı. **Kaynak:** Sağlık Bakanlığı 2010-2014 Stratejik Plan, <https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/538.saglik-bakanligi-2010-2014-stratejik-eylem-planipdf.pdf>

Şekil 5 : 181 Sayılı KHK'ya göre Sağlık Bakanlığı Taşra Teşkilatı (Aile Hekimliği Uygulaması Olan İllere göre hazırlanmıştır) **Kaynak:** Sağlık Bakanlığı 2010-2014 Stratejik Plan, <https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/538.saglik-bakanligi-2010-2014-stratejik-eylem-planipdf.pdf>

2.4. 663 Sayılı Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK'da Teşkilat Yapısı

Türkiye'de 1980'lerin sonu ve 1990'lı yıllar boyunca sağlık hizmet yönetimi ve

örgüt yapısının decentralizasyonuna dönük çabaların pratik uygulama açısından kısmen karşılığını 2000’li yılların başında bulmaya başladığı söylenebilir. Bu çerçevede, iki temel olgudan söz etmek yerinde olacaktır: Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı (KYTKT) ve Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP).

2004 tarih ve 5227 sayılı KYTKT ile genel olarak şimdiye kadar merkezi yönetimin yetki ve sorumluluğu altında bulunan birçok kamusal hizmetin yerel yönetimlere belli bir çerçevede devri sağlanarak, merkeziyetçilik sorununun çözülmesi öngörülmekteydi. Tasarı, özü itibarıyla, sürekli gelişim, katılımçılık, adalet, saydamlık, hesap verebilirlik, öngörülebilirlik, etkinlik, bilgi teknolojilerinden azami faydalanma ve hizmetlerde yerellik gibi ilkeler ile kamu yönetimi sisteminin dönüştürülmesini amaçlamıştır (Balcı, 2005, s. 48-50; Lamba vd., 2014, s. 56; Lamba, 2014, s. 139). Bu çerçevede Sağlık Bakanlığı’nın il teşkilatlarının görev ve yetkileri ile sağlık tesisleri, mal, alacak ve borçları, bütçe ödenekleri ve personellerinin il özel idarelerine devredilmesi öngörülmüştür. Bu amaçla, 15.07.2004 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından kabul edilerek Cumhurbaşkanı’na gönderilen yasa tasarısı; Cumhurbaşkanınca onaylanmadan bir kez daha görüşülmesi için geri gönderilmiş, fakat bir daha görüşülmeyen KYTKT yasalaşamamıştır (Erençin & Yolcu, 2008, s. 128-129). Tasarı ile sağlık dâhil bir takım kamu hizmetlerinin “devolusyon” tarzında decentralize edilmesi çabalarına karşın bir takım endişeler de dile getirilmiştir. Türkiye’de bulunan yerel yönetimlerin bu tarz kamusal hizmetleri hemen sağlayabilecek mali yeterlilik, teknik donanım ve yetkin personel konusunda ciddi eksiklikleri olduğu; bu kuruluşların yerel politik etkilere daha açık olmasından kaynaklı olarak hizmetlerin her vatandaşa adil ve eşit şekilde sunulamayabileceği ve böyle bir oluşumdan önce yerel yönetimlerin gerçek manada güçlendirilmesi gerektiği dile getirilmiştir (Erençin & Yolcu, 2008, s. 133; Balcı, 2005, s. 134-135).

Sağlık hizmet yönetimi açısından KYTKT ile gerçekleştirilemeyen önemli sayıda ilkeler, kökenini 1990’lı yıllardaki çalışmalardan alan ve 2003 yılı sonunda kamuoyuyla paylaşılan, sağlık hizmet alanındaki en köklü reformlardan biri olarak kabul edilen SDP ile uygulamaya konmuştur. SDP, temel olarak, sağlık hizmetlerinin etkin, verimli ve hakkaniyete uygun olarak finanse edilmesini organizasyonunu ve sunulmasını amaçlamaktadır. Bu gayelere ulaşmada gözetilecek prensipler olarak, insan odaklılık, sürdürülebilirlik, kalite gelişiminde devamlılık, katılım ve uzlaşmacı anlayış, gönüllülük, sağlık hizmetini planlama, finanse etme, sunma ve denetleme erklerinin ayrılması ve hizmette rekabet olarak sıralanmıştır. Sağlık Bakanlığı’na, hizmet sunma rolünden ziyade; politika üretme, norm oluşturma, kontrol ve etkin kaynak yönetimi rolü verilmiştir.

Bakanlığın yüklendiği yeni misyon çerçevesinde ilerleyen süreç içerisinde örgütsel yapısını daha yatay olarak yeniden düzenleyeceği ve bütünleşmiş sağlık hizmeti anlayışını ön plana çıkaracağı ifade edilmiştir. Nitekim planlayıcı ve denetleyici bir Sağlık Bakanlığı ile yönetsel ve mali özerkliği olan sağlık işletmeleri SDP'nin temel bileşenleri arasında sayılmıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2003, s. 24-37). SDP'nin son adımının, 2011 tarih ve 663 sayılı Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK ile Bakanlığın merkez ve taşra teşkilatının yeniden yapılandırılması olduğu ifade edilmektedir (Lamba, vd., 2014, s. 54-55). Kuşkusuz bu durum gelinen süreçte Bakanlığın teşkilat yapılanmasının da ademi merkezîyetçilik fikrinden etkilendiğini göstermektedir.

663 Sayılı KHK'ya göre, Sağlık Bakanlığı merkez ve taşra teşkilatı ile bağlı kuruluşlarından oluşmaktadır. Bakanlığın merkezi teşkilatı müsteşar, sağlık politikaları kurulu, müsteşar yardımcıları ve hizmet birimlerinden oluşmaktadır. Hizmet birimleri; Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Acil Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Sağlık Geliştirilmesi Genel Müdürlüğü, Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü, Sağlık Yatırımları Genel Müdürlüğü, Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Hukuk Müşavirliği, Denetim Hizmetleri Başkanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yönetim Hizmetleri Genel Müdürlüğü ile Özel Kalem Müdürlüğü olarak ifade edilmiştir.

181 sayılı KHK ile düzenlenen merkez teşkilatında yer almayan ve 663 sayılı KHK ile ilk defa oluşturulan "Sağlık Politikaları Kurulu"nun sağlık yönetimi sistemi ve politika belirlemeye ilişkin olarak Bakanlığın temel görevlerini yerine getirmek üzere yetkilendirildiği anlaşılmaktadır. Kurul, Bakanlık tarafından belirlenen 11 üyeden oluşmaktadır. Bununla birlikte üniversiteler, mesleki kuruluşlar, sendika ve sivil toplum kuruluşları ile Bakanlık birimleri ve bağlı kuruluşlarından yönetici veya uzmanlar görüşlerine başvurulmak üzere davet edilebilmektedir. Kuşkusuz bu durum ilgili kesimlerin karar verici olmasa bile fikirlerini beyan ederek alınan kararlar üzerinde etkili olmalarını sağlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, söz konusu uygulama tam manasıyla olmasa da yönetim ilkelerinin uygulanması açısından bir başlangıç evresi olarak nitelendirilebilir.

Sağlık Bakanlığının bağlı kuruluşlarının sayısı arttırılarak dörde çıkarılmıştır. Bağlı kuruluşlarından Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu (TİTCK) yalnız merkez teşkilatından; THSSGM, Türkiye Halk Sağlığı Kurumu (THSK) ve Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu (TKHK) ise merkez ve taşra teşkilatından meydana gelmektedir. THSK'nun taşra teşkilatı il halk sağlığı müdürlükleri ve

toplum sağlığı merkezleri olarak, TKHK taşra teşkilatı ise illerde kurulan kamu hastaneleri birlikleri şeklinde ifade edilmiştir. Etkin ve verimli kaynak kullanımı amacıyla ikinci ve üçüncü basamak sağlık tesislerinin kamu hastaneleri birlikleri yönetim ve koordinasyonunda işletileceği kararlaştırılmıştır. Hizmet gerekliliği çerçevesinde bir ilde birden çok birlik kurulabilmesine; gerekli hallerde bu birliklerden birinin koordinatör olarak görevlendirilmesine olanak tanınmıştır.

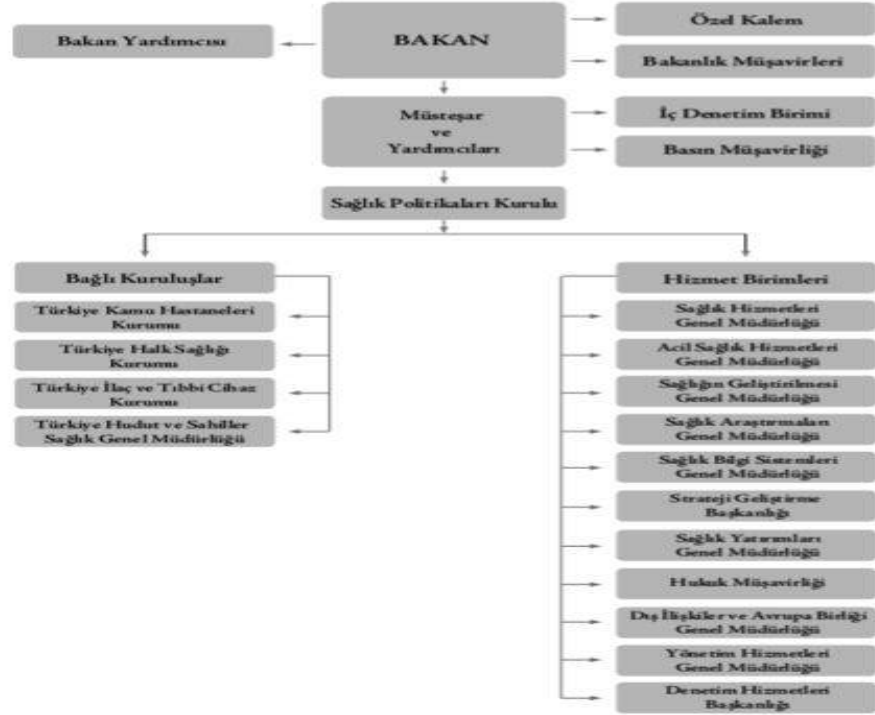
Bakıldığında, 663 sayılı KHK ile bağlı kuruluşların sayısının artırıldığı ve bu kuruluşlara taşra teşkilatı kurma yetkisi verildiği, bu çerçevede 181 sayılı KHK'ya göre Bakanlık ana hizmet birimleri ve taşra teşkilatı tarafından yürütülen hizmet üretme rolünün bu kuruluşlara ve taşra teşkilatlarına verildiği, Bakanlığın ise merkez ve taşra teşkilatı ile daha ziyade politika üretme, denetleme ve koordinasyon görevi üstlendiği görülmektedir. Bu düzenleme ile tüm yetki ve görevlerin merkeziyetçi bir anlayışla tek merkezde toplanmasından ortaya çıkan olumsuzlukların giderilmesi, Bakanlığın planlama-denetleme kapasitesinin artırılması ve daha yatay örgütlenmiş, decentralize, idari ve mali özerkliğe sahip sağlık işletmelerinin oluşturulması amaçlanmıştır; bu sayede kendi içinde daha fazla işlevlendirilmiş ve birbirinden ayırt edilmiş bir sistem hedeflenmiştir (Aktel, Altan, Kerman & Eke, 2013, s. 43; Lamba vd., 2014, 65, 66, 69; Acar, 2018, s. 711; Durmuş, 2019, s. 227).

Diğer taraftan, bağlı kuruluş kavramı, bakanlığın ana hizmet ve görevlerini yürütmek amacıyla, bakanlığa bağlı fakat özel kanunla kurulan; genel bütçe içerisinde ayrı, mülhâk veya özel bütçeli kuruluşları ifade etmektedir. Bu kuruluşlar bakanlığın görev ve yetkilerini daraltmak maksadıyla oluşturulmalarına karşın, ayrı bir kuruluş hüviyetinde olmadıklarından bu hedefi tam karşılamaktan uzaktır. Yine taşra teşkilatı içerisinde yer alan "kamu hastane birliklerinin tüzel kişiliğe sahip olmaması, yönetsel ve finansal özerkliğinin olmaması nedeniyle birer yerinden yönetim kuruluşu olarak değerlendirilmesi söz konusu değildir. Bu çerçeveden bakıldığında bağlı kuruluşlar ve bunların taşra uzantısı olan il teşkilatları merkeziyetçiliğin yarattığı sakıncaları hafifletmiş olarak değerlendirilebilir fakat bu oluşumun tam olarak decentralizasyon kavramı ile tanımlanması güç olmaktadır (Aktel vd., 2013, s. 43, 53, 59).

Bakanlık taşra teşkilatı; her ilde oluşturulan il sağlık müdürlükleri ve ihtiyaç doğrultusunda kurulan ilçe sağlık müdürlükleridir. İlçe sağlık müdürlüğünün kurulmadığı yerlerde sağlık grup başkanlıkları oluşturulabileceği ifade edilmiştir. İl sağlık müdürü, Bakanlığın ilde temsil etmektedir ve valinin sağlık danışmanıdır. Bakanlığın bağlı kuruluşlarının il teşkilatlarının eşgüdüm ve uyumunu sağlamakla yetkilendirilmiştir. Birden çok ilin sağlık hizmetlerinin birlikte değerlendirilmesi, gelişmişlik düzeylerindeki farklılıkların azaltılması ile ihtiyaç

tespiti ve hizmet sunumu açısından ortak planlama yapılabilmesi maksadıyla Bakanlık tarafından tespiti yapılan illerin müdürlerinden birinin koordinatör olarak görevlendirilebilmesine olanak tanınmıştır.

Koordinatör Müdürlük düzenlemesi, daha sonra ki düzenlemeler olan 694 sayılı KHK'nın 187. maddesi ve 01 nolu Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesininin 371. Maddesinin beşinci fıkrasında da aynı şekilde muhafaza edilmiştir. Bir dönem Fransa'da uygulanan; ili aşan sorunlarda bütüncül bir bakış açısı yakalamak ve iller arasında koordinasyonu sağlamak amacıyla oluşturulan, hiyerarşiye dayanmayan "koordinatör valilik" sistemini çağrıştıran "Koordinatör Müdürlük" düzenlemesi, "bölge sağlık müdürlüğü" sistemine geçmek üzere bir aşama şeklinde değerlendirilmekteyse de (Övgün ve Küçük, 2013: 74) geçen sürede henüz daha uygulanmamıştır. Kuşkusuz işlevlendirilmesi halinde decentralize bir yapı niteliği arz etmektedir.

Şekil 6 : 663 Sayılı KHK sonrası Sağlık Bakanlığı Merkez Teşkilatı **Kaynak:** Sağlık Bakanlığı 2013-2017 Stratejik Planı,

<https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/9843,saglik-bakaligi-stratejik-plan--2013-2017pdf.pdf?0>

Şekil 7 : 663 KHK sonrası Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşları Taşra Teşkilatı.

Kaynak: <https://www.saglikaktuel.com/haber/tasra-teskilati-genelgesi-neler-getiriyor-23710.htm>, 23 Mart 2020.

Gerçekleştirilen bu düzenlemeyle ildeki temel/koruyucu sağlık hizmetleri halk sağlığı müdürlüğü; tedavi hizmetleri kamu hastaneleri birlikleri genel sekreterliği; acil ve afetlerde sağlık hizmetleri ile ildeki tüm sağlık hizmet kuruluşlarının koordinasyonu ise İl sağlık müdürlüğü yetkisine verilmiştir. Lamba vd. (2014, s. 68), taşra sisteminin bu şekilde oluşturulması ile bir yandan yönetsel etkinlik oluşturulmaya çalışıldığını, bir yandan da kamu hastaneleri birlik çatısı altına alınarak ölçek ekonomisinin sunduğu avantajlardan faydalanmaya çalışıldığını ifade etmektedir. Fakat bununla birlikte, getirilen düzenleme taşra teşkilatında üç başlı bir yönetim sistemi getirmiş; bu durum çeşitli derecelerde yetki karmaşalarına ve koordinasyon sorunu ile sonuçlanmıştır.

663 sayılı KHK ile bütüncül, katı merkeziyetçi, katı hiyerarşik, dar ve dikey,

kontrole dayalı yönetimden; ayrıştırılmış, esnek, özerk, yatay ve yalın, operasyonel, uzmanlığa dayalı yönetim yapısına geçmek hedeflenmiştir (Lamba vd., 2014, s. 78; Saylam ve Öktem, 2015, s. 15). Uğraşlara rağmen hem bu hedeflere ulaşılamamış, hem de birçok soruna ve çok merkezliliğe yol açmıştır.

2.5. 694 Sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında

KHK'da Teşkilat Yapısı

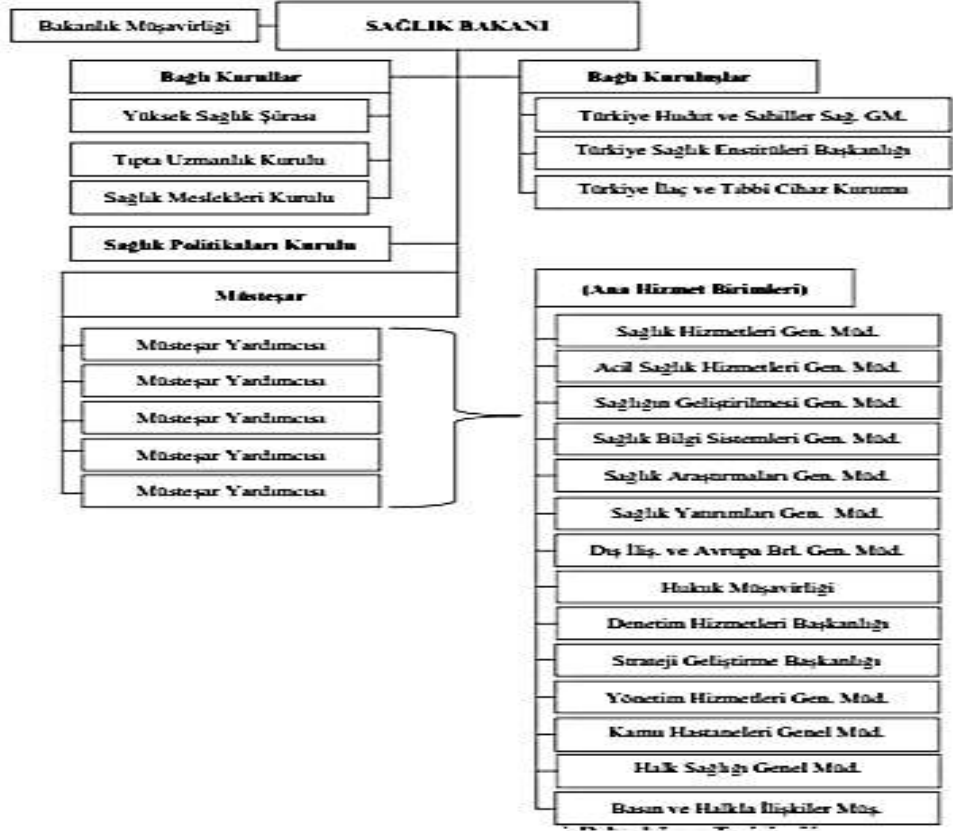
SDP çerçevesinde 663 sayılı KHK ile neo-liberal yaklaşımlar çerçevesinde oluşturulan Bakanlık teşkilat yapısında, geçen süre zarfında görülen eksiklikler ve yaşanan yönetsel olumsuzluklardan dolayı, 25.08.2017 tarih ve 30165 sayılı RG'de yayımlanan 694 no'lu Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında KHK ile bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler kimi çevrelerce bir eskiye dönüş olarak değerlendirilmiştir. Kimi çevrelerce de merkez ve taşra yönetim birimlerinde merkeziyetçiliğe doğru bir reorganizasyona gidildiği ifade edilmiştir.

694 sayılı KHK'nin 184-194. Maddeleriyle getirilen düzenlemelerde, 663 sayılı KHK'da bazı değişiklikler yer almaktadır. Yeni düzenlemeye göre Sağlık Bakanlığı merkez teşkilatı; bakan, müsteşar ve yardımcılar, on dört hizmet birimi, sağlık politikaları kurulu, üç bağlı kurul ve bağlı kuruluşlardan oluşturulmuştur. 663 sayılı KHK'nin 7. Maddesinde yapılan değişiklik ile bağlı kuruluş statüsündeki THSK ve TKHK iki ayrı genel müdürlük şeklinde tekrardan merkez teşkilatına eklenmiştir. 663 sayılı KHK'nin 25. Maddesinde yapılan değişiklik ile Sağlık Bakanlığı taşra yönetim sisteminde de bir takım önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Bağlı kuruluş statüsü devam ettirilen THSGM'nün merkez ve taşra teşkilatı; TİTCK Başkanlığının ise yalnız merkez teşkilatı oluşturabileceği ifade edilmiştir. Bakanlığın taşra yönetim birimleri, il ve ihtiyaca göre kurulması öngörülen ilçe sağlık müdürlükleri olarak belirlenmiştir. İl sağlık müdür yardımcısı kadrosu kaldırılarak bunun yerine, ihtiyaç çerçevesinde oluşturulmak üzere sağlık hizmetleri, acil ve afetlerde sağlık hizmetleri, halk sağlığı, ilaç ve tıbbi cihaz, kamu hastaneleri, personel hizmetleri ve destek hizmetleri başkanlıkları kurulabilmesi kararlaştırılmıştır

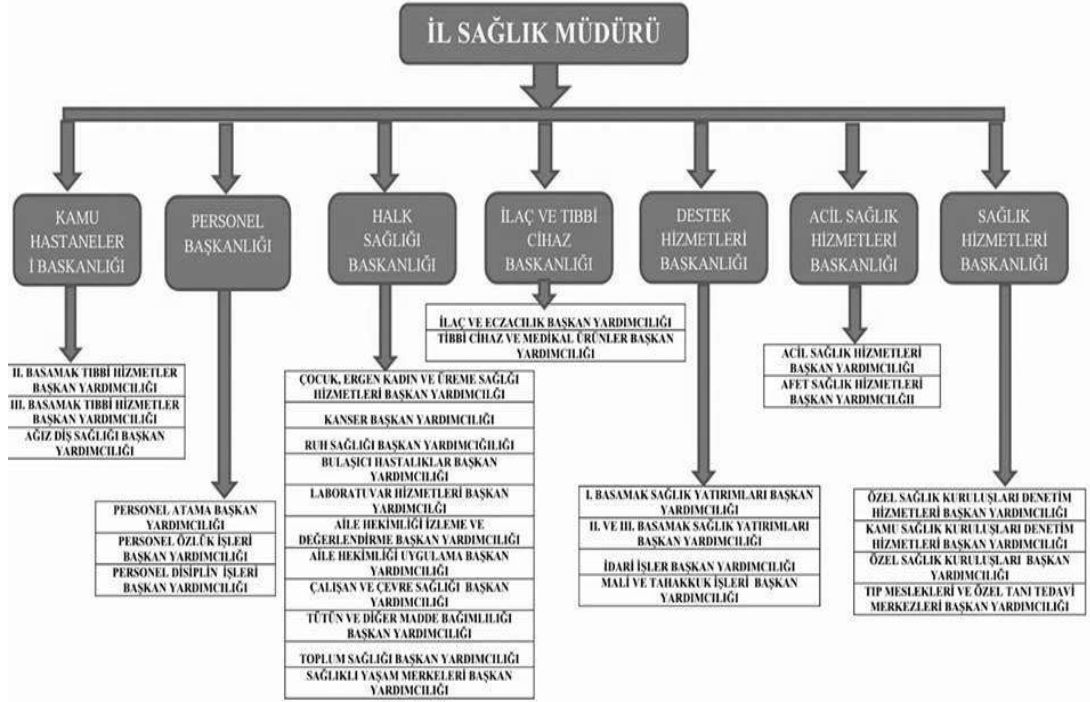
İl sağlık müdürü, Bakanlığın il düzeyindeki tek yetkilisi olarak belirlenmiş olup, il sathında hizmetlerin verimli ve etkin biçimde sunulmasından, personelin adil ve dengeli dağılımı ile il içinde nakil ve görevlendirme işlemlerinden, özel ve kamu sağlık kurum ve kuruluşlarının sevk ve idaresini sağlamak ile sorumlu tutulmuş ve yetkili kılınmıştır. 663 sayılı KHK'da düzenlendiği haliyle, birden çok ilin sağlık hizmetlerinin bütün olarak değerlendirilebilmesinin gerekli olduğu

durumlarda, hizmet ve ihtiyaçların ortak planlanabilmesi ve gelişmişlik farklarının azaltılması gayesiyle Bakanlık tarafından kümelendirilen illerden birinin sağlık müdürü koordinatör olarak görevlendirilebilecektir.

Görüldüğü üzere, 694 sayılı KHK ile sağlık teşkilatının düzenlenmesinde yeniden centralizasyona gidilmiştir. Merkezde bağlı kuruluşların sayısı azaltılmış, birçok birim kaldırılmıştır. Taşrada ise merkezdeki gelişmelere paralel olarak il düzeyinde üç başlı/üç merkezli yönetim biçiminden bir kopuş yaşanmış ve sağlık hizmet yönetimi yine tek çatı altına alınmıştır. Bununla birlikte 663 sayılı KHK ile düzenlenen koordinatör müdürlük sisteminin, herhangi bir uygulama şansı bulamamasına karşın 694 sayılı KHK'da da aynı şekilde muhafaza edildiği görülmektedir. 663 sayılı KHK ile getirilen düzenlemelerin eleştirilmesi kadar, 694 sayılı düzenleme ile getirilen yeniliklerde tartışma konusu olmuş ve eleştirilmiştir. Özellikle sağlık hizmet alanının yap-boz şeklinde örgütlenemeyeceği değişimlerin rasyonel ve bilimsel temellere dayanılarak yapılması gerektiği dile getirilmiştir. Profesyonel yöneticilik ve tasarruf gerekçeleri ile merkez ve taşra teşkilatlarında sözleşmeli statüde müdür/başkan/başkan yardımcısı/uzman vs. gibi birçok unvanda sözleşmeli personel istihdamına gidilmiş ancak bu istihdam yöntemi, liyakate uyulmaması ve tasarruftan ziyade israfa yol açması gibi gerekçelerle eleştirilmiştir. İlçe sağlık müdürlüklerinin varlıkları devam ettirilmesine karşın, personel ve lojistik hizmetleri açısından istenen destek sunulamamış ve gerekli koordinasyon sağlanamadığından; birçoğu gerekli etkinliği gösterememiş, bu durum bazı il sağlık müdürlüklerinde aşırı iş yoğunluklarına yol açmıştır.

Şekil 8: 694 sayılı KHK sonrası Sağlık Bakanlığı Merkez Teşkilatı. **Kaynak:** Durmuş, M.N. (2019), Sağlık Bakanlığı Teşkilat Yapısı, Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 5(2), 224.

Şekil 9: 694 sayılı KHK sonrası Sağlık Bakanlığı Taşra Teşkilatı. **Kaynak:** <https://www.saglikpersoneli.com.tr/wwwpersonelsagliknet/>

2.6. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Sonrası Sağlık Bakanlığı Teşkilat Yapısı

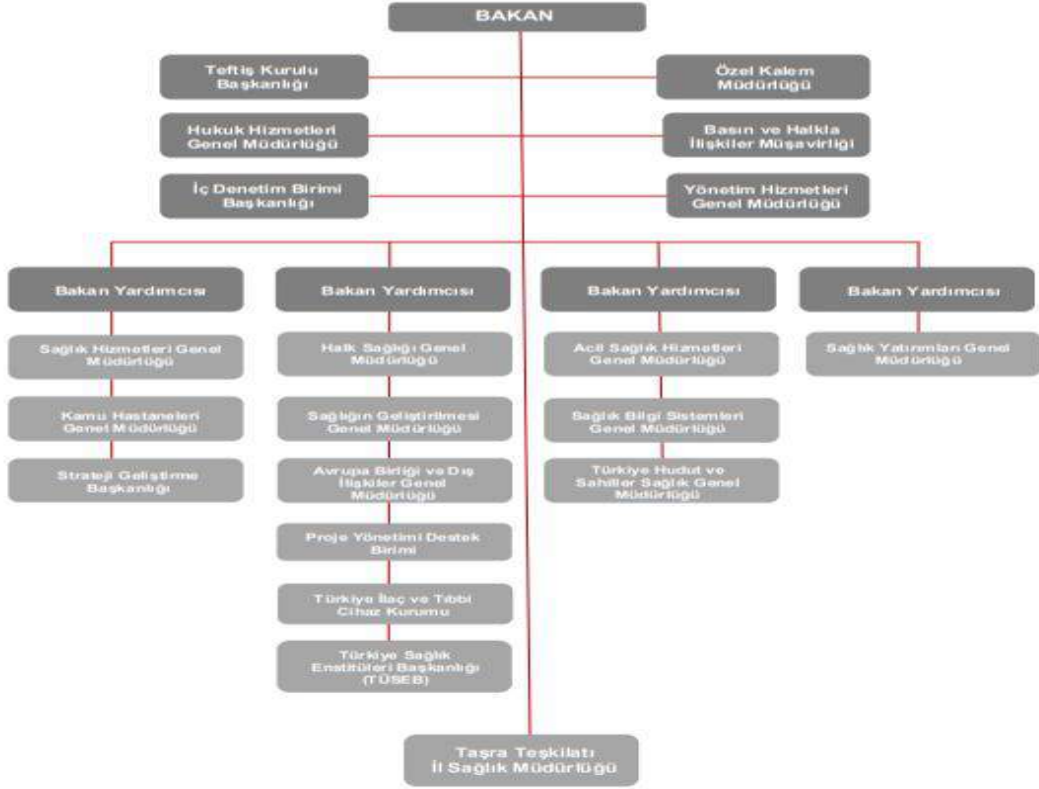
Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin yürürlüğe girmesi ve Başbakanlık kurumunun kaldırılmasıyla ikili yürütme yapısından vazgeçilmiştir. Yeni sistem ile yalın, hızlı, etkin, istişare ve eşgüdüm içerisinde bir yönetim modeli tasarlanmıştır. Bu doğrultuda yönetim sisteminin de yeniden yapılandırılması ihtiyacı vuku bulmuştur. Yeni modelde politikanın ve idarenin merkezine yerleştirilen Cumhurbaşkanı'nın kamu politikası oluşturma, uygulama ve değerlendirme kapasitesi arttırılmaya çalışılmıştır. Bu dönüşüm çerçevesinde bakanlıkların rol ve işlevlerinde önlenemez bir değişim ortaya çıktığı ve Bakanlıkların politika belirleme sürecinde ikinci planda yer aldığı ve daha çok uygulayıcı konumuna geçtiği görülmektedir (Sobacı, Miş & Köseoğlu, 2018, s.

1,2, 4, 6,)

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş ile birlikte Sağlık Bakanlığı'nın da görev ve yetkileri ile teşkilat yapısında bazı değişikliklere gidilmiştir. Bu değişiklikler ilk olarak 2018 tarih ve 703 sayılı "Anayasa'da Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve KHK'lerde Değişiklik yapılması Hakkında KHK"nin 25. maddesi ile hayata geçirilmiştir. Söz konusu mevzuat doğrultusunda 663 sayılı KHK'nin adı "Sağlık Alanında Bazı Düzenlemeler Hakkında KHK" olacak şekilde değiştirilmiştir. Bu değişiklik ile birlikte yürürlüğe konan 01 nolu Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (12. Bölüm/md. 352-384) ve 04 nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (506-519 md./ 651-678. md.) ile Sağlık Bakanlığı ve bağlı kuruluşlarının merkez ve taşra teşkilat yapıları ile görev, yetki ve sorumluluklarına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Yeni düzenlemeler doğrultusunda Bakanlık teşkilatının başında yer alan Bakan, bakanlığının icraatlarından ve emri altında bulunan çalışanlarının faaliyet ve işlemlerinden ötürü yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanı'na karşı sorumlu tutulmuştur. Yapılan düzenlemeler ile Bakanlık teşkilatı içerisindeki en kıdemli devlet memuriyeti olan müsteşar kadrosu ve müsteşar yardımcılıkları kaldırılmıştır. Bunun yerine kendisine yardımcı olmak amacıyla Bakan tarafından atanan Bakan Yardımcılığı pozisyonu getirilmiştir. Düzenlemeler ile Sağlık Bakanlığının merkez teşkilatında yer alan hizmet birimleri sayısında ve bağlı kuruluşlarda herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Bağlı kurullardan Yüksek Sağlık Şurası kaldırılmış ve bağlı kurul sayısı ikiye düşürülmüştür. Taşra teşkilatı da mevcut haliyle aynı şekilde korunmuştur.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi çerçevesinde Bakanlıklardan hariç olarak doğrudan yine Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak oluşturulan Politika Kurulları, kendi alanlarında politika ve stratejilere ilişkin öneri geliştirmek, bunlardan uygun görülenler üzerinde çalışma yapmak, Bakanlıklar, kurum ve kuruluşların uygulamalarını izlemek ve Cumhurbaşkanı'na alanlarına ilişkin rapor sunmak görevi ile yetkilendirilmişlerdir. Bu haliyle Cumhurbaşkanlığı ve bağlı olarak görev yapan politika kurullarının temel politika belirleyicileri olduğu, Bakanlıkların ise ikincil politika belirleyicileri olduğu ve belirlenen politika doğrultusunda hareket eden uygulayıcılar olduğu şeklinde bir sonuca varılabilir. Bu çerçevede mevcut durumda Cumhurbaşkanlığı Sağlık ve Gıda Politikaları Kurulu'nu sağlık alanında birincil politika belirleyicisi olarak, Sağlık Bakanlığı'nı ise ikincil politika belirleyicisi ve temel politika uygulayıcısı olarak ifade etmek yanlış olmayacaktır. 694 sayılı KHK ile yeniden merkezileştirilen Sağlık Bakanlığı teşkilat yapısı, sonrasındaki 703 sayılı KHK ve

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile getirilen değişiklikler neticesinde daha merkezi bir hal almış; bunun da ötesinde Bakanlık da artık kontrol edilen bir hizmet birimi haline dönüşmüştür.

Şekil 10: 703 sayılı KHK sonrası Sağlık Bakanlığı Merkez Teşkilatı. **Kaynak:** Sağlık Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı, <https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/35748,stratejikplan2019-2023pdf.pdf?0>

3.GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Dünya üzerinde tüm ülkelerde merkezileşme ya da âdemi merkezileşme uygulamaları belli derecelerde bulunmaktadır. Bu durum ülkelerin ihtiyacına, yönetsel kültür ve geleneklerine, sahip olduğu nüfusa, toprak parçasına, kaynaklarına ve buna benzer birçok göstergeye bağlı olarak şekillenmektedir. 20. yüzyılda özellikle 1970’li yılların başına kadar genel olarak devletler, merkezîyetçi bir anlayışla iktidar gücünü büyük ölçüde merkezde tutma eğilimi göstermişlerdir. Âdemi merkezîyet kavramı ise, özellikle 1980’lerden sonra oldukça ön plana çıkan bir kavram olup; bu dönemdeki yeni kamu yönetimi anlayışı ve neo-liberal politikalar çerçevesinde birçok ülkenin kamu yönetimi sisteminde uygulama şansı bulmuştur. Özellikle Avrupa ülkelerindeki uygulamalarda Avrupa Birliği içerisinde esen yerindenlik rüzgârının etkisi de unutulmamalıdır. Kuşkusuz kamu yönetiminin temel alanlarından biri olan sağlık yönetimi alanında da farklı dönemlerde merkezîyetçi ya da âdemi merkezîyetçi uygulamalara rastlanılmaktadır.

Hem merkezileşme hem de âdemi merkezileşme sahip oldukları özelliklere göre devletler tarafından tercih konusu olabilmektedir. Merkezileşme, kararların hızlı alınması, hizmetin tüm ülkeye eşit bir şekilde sunulabilmesi, hizmet ve ülke bütünlüğünün sağlanması, yerel düzeyde siyasetçilerin müdahalelerine açık olmaması, merkez bürokratlarının yönetim becerilerinin daha gelişkin olması gibi özellikleri ön plana çıkarılarak tercih konusu yapılmaktayken; âdemi merkezileşme ise yerel düzeyin kamu hizmetlerinin planlanması ve uygulaması süreçlerine katılımını sağlaması, hizmetlerin daha etkin ve verimli sunulması gibi gerekçeler ile tercih edilmektedir. Bakıldığı zaman her iki yaklaşımın da iyi uygulamaları olduğu görülmekte, iyi uygulanmadığı ve olumsuzlukları törpülenmediği sürece her iki uygulamada da birçok olumsuzluk ortaya çıkabilmektedir.

Sağlık hizmetleri tüm dünya örnekleri ile birlikte Osmanlı Devleti’nde de ancak 19. Yüzyıldan itibaren devletin sorumluluk alanı içerisinde görülmeye başlanmış ve ancak yüzyılın ikinci yarısının sonlarına doğru bu amaçla devlet içerisinde bir takım teşkilatlanmalara gidilmiştir. Buna rağmen Osmanlı Devleti döneminde sağlık hizmet alanı müstakil bir bakanlık düzeyinde temsil edilememiş ve kendine özgü, işlerlik kazanmış bir teşkilat yapısı olamamıştır. 1920 yılında TBMM’nin ilanı ile kurulan ilk Bakanlıklardan biri olan Sağlık Bakanlığı, ilk teşkilat mevzuatına ancak 1936 yılında 3017 sayılı yasa ile kavuşabilmiştir. Bu dönemde merkezi yönetimin mali ve örgütsel eksikliklerinden kaynaklı olarak yerel yönetimlerin de sağlık hizmet teşkilatı içerisinde aktif olarak yer aldığı görülmektedir. Bu durum zorunlu sebeplere dayanmasına ve tüm özelliklerini

yansıtmasına karşın devolusyon tarzı âdemi merkeziyetçiliğe örnek verilebilir. Ancak özellikle 1936 tarihli teşkilat yasasından sonra bu sürecin Sağlık Bakanlığı lehine ve daha merkeziyetçi bir yapıya doğru evirildiği anlaşılmaktadır. Bu yasa yarım yüzyıla yakın bir süre yürürlükte kalmış ve 1983 yılında yerini 181 sayılı KHK'ya bırakmıştır. 181 sayılı KHK ile getirilen teşkilat yapısı çoğu zaman aşırı merkeziyetçi ve hantal olarak nitelendirilmiştir. 1990'lı yıllarda bu amaçla birçok çalışma yapılmış ve âdemi merkeziyetçi bir yapı oluşturma çabaları ortaya konmuştur. Bu amaçla oluşturulan Ulusal Sağlık Politikası ve Bölge Sağlık Müdürlükleri oluşturmaya yönelik kanun tasarısı devolusyon tarzı decentralizasyona dayalı bir teşkilat yapısı oluşturma çabaları olarak dikkat çekmektedir. 21. yüzyılda tek parti hükümetine geçilmesi ile birlikte bir takım reformist girişimler başlamıştır. Bu doğrultuda 2004 yılında sağlık dâhil birçok kamusal hizmetin sorumluluğunun KTYKT ile yerel yönetimlere devri söz konusu olmuş fakat buna ilişkin hazırlanan yasa tasarısı da Cumhurbaşkanı'nın vetosu sonrası TBMM tarafından tekrar görüşülmeyle rafa kaldırılmış ve devolusyon amaçlı bir girişim daha sonuçsuz kalmıştır. Sonuçsuz kalan bu girişimlerden sonra Sağlık Bakanlığı, SDP çerçevesinde neo-liberal bir anlayışla 2011 yılında 663 sayılı KHK ile Sağlık Bakanlığı teşkilat yapısı değiştirilmiştir. Bu düzenleme ile decentralize bir yapı hedeflenmesine rağmen bu amaca tam olarak ulaşılamamıştır. Bunun da ötesinde merkezde ve taşra teşkilatında çok başlılığa ve eşgüdüksüzlüğe yol açtığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Buna rağmen 663 sayılı KHK ile getirilen teşkilat yapısının deconcentration tarzı decentralizasyona örnek verilebileceği muhakkaktır. Başarısız olarak görülen bu uygulamadan yaklaşık altı yıl sonra 2017 yılında 694 sayılı KHK ile değişikliğe gidilmiştir. Değişiklik ile iki bağlı kuruluş merkez teşkilatı içerisine, bunların taşra teşkilatları ise il sağlık müdürlükleri teşkilatları içine alınmış ve tekrar eski düzene benzer bir yapıya dönülerek merkeziyetçi hüviyet geri kazandırılmıştır. Bu dönemden sonra yönetim sisteminin Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi olarak dönüşmesi ile mevcut kamu yönetimi yapısının da bu çerçevede dönüştürülmesi icap etmiş ve bu doğrultuda bakanlıkların görev, yetki ve teşkilatlanmalarında değişikliklere gidilmiştir. Bu süreçte taşra teşkilatında bir farklılık görülmemekle birlikte, merkezde Sağlık Bakanlığı ve bağlı kuruluşlarının politika üretme sürecinde ikincil konuma düştüğü ve Cumhurbaşkanı ile kendisine bağlı Sağlık ve Gıda Politikaları Kurulu'nun ise birincil politika üreticisi konumuna geçtiği, bu anlamda Bakanlık üstü düzeyde olmak üzere daha merkeziyetçi bir oluşum meydana geldiği düşünülmektedir.

Netice itibariyle Sağlık Bakanlığı'nın kurulduğu 1920 yılından günümüze Bakanlık merkez ve taşra teşkilatı açısından kimi dönem merkezileşme, kimi dönem de âdemi merkezileşme girişimlerinin olduğu görülmektedir. Kimi vakıf

ve üniversitelerin de sağlık hizmet sunumu içerisinde yer aldıklarını da hesap edersek ülkemizde delegation, deconcentration ve devolusyon tarzı âdemi merkeziyetçilik türlerinin üçünün de kısmen uygulandığı ancak devolusyona çok fazla şans verilmediğini söylemek mümkündür. Teşkilat yapısında gerçekleştirilen düzenlemelerin, herhangi bir bilimsel temelde ele alınmadığı ve tamamıyla politik kararlar olduğu; özellikle decentralizasyon çabalarının DB ve DSÖ gibi uluslararası kuruluşların yönlendirmeleri ile şekil bulduğu konusunda eleştiriler olmuştur. Dönem dönem gerçekleştirilmeye çalışılan âdemi merkeziyetçi yapı kimi zaman mevzuat engelleri (yasama sürecinde yaşanan engeller), kimi zaman decentralize yapıyı oturtup ilerletebilecek teknik ve yönetsel kadro eksikliğinden dolayı sekteye uğramış ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Centralizasyon-decentralizasyon arasında götürülüp getirilen sağlık yönetim sistemi 2000’li yılların başında SDP ile kazanmış olduğu ivmeyi kaybetmiş gibi görünmektedir.

Günümüzde sağlık teşkilatının devolusyon tarzı bir decentralizasyon ile doğrudan yerel yönetimlere aktarılması bir takım olumsuzluklar doğurabilir. Hali hazırda yerel yönetimlerin kendi mali kaynak eksiklikleri ve yönetsel sorunları varken sağlık alanı gibi vazgeçilmez ve eksikliği halinde ciddi sorunlar oluşturabilecek bir alanda hızlı bir devir, büyük olumsuzluklara yol açabilir. Bunun yerine bölge sağlık müdürlükleri tarzı bir oluşumun gündeme alınması ya da koordinatör müdürlük düzenlemesinin güçlendirilerek yönetsel işlerlik kazandırılması; ilçe, il, bölge ve merkez düzeyinde bir yönetsel bölüşüme gidilerek yerel katılımın sağlanması; taşra teşkilatının her düzeyde personel ve mali kaynak başta olmak üzere kapasite olarak güçlendirilmesi; Sağlık Bakanlığı’nın temel politika belirleme açısından tekrar merkeze konması ve her düzeyde liyakatli yöneticilere yer verilmesi sağlık hizmet politikasına etkinlik kazandıracaktır. Bu sayede görev ve yetki çatışmaları azaltılabilecek, yönetim birimleri arasında koordinasyon sağlanabilecek ve her kademeye verilen farklı roller sayesinde kaynak kullanımında verim sağlanabilecektir. Merkezileşme ve âdemi merkezileşme birbirinin zıttı olarak düşünülmesi gereken uygulamalar değil, birbirinin eksiklerini gideren uygulamalar olarak değerlendirilmeli ve belli ölçüde her iki uygulamadan da faydalanma yoluna gidilebilmelidir.

4. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

5. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

6. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve ilgili kurum ve kuruluşlardan gerekli izinler alınmıştır.

7. KAYNAKÇA

- Acar, O. K. (2018), Sağlıkta dönüşüm programı sonrası sağlık bakanlığı teşkilat yapısı; Isparta ili üzerinden nitel bir analiz, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 703-722.
- Akdağ, R. (2011), *Türkiye sağlıkta dönüşüm programı değerlendirme raporu (2003-2011)*, Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Yayını, Yayın No: 839.
- Aktan, C. C. (2003), *Sağlık bakanlığı organizasyon ve yönetiminde yaşanan sorunlar ve mevcut durum analizi*. Erişim:<http://www.canaktan.org/ekonomi/saglik-degisim-caginda/pdf-aktan/durum-analizi.pdf>, 27.04.2019
- Aktek, M., Altan, Y., Kerman, U & Eke, E. (2013), Türkiye’de sağlık politikalarının dönüşümü: sağlık bakanlığının taşra örgütlenmesi üzerinden bir analiz, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 33-62.
- Aydın, E. (2004), 19. yüzyılda Osmanlı sağlık teşkilatlanması, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 15, 185-207.
- Balcı, Asım (2005), *Kamu hizmetleri ve yerinden yönetim: sağlık hizmetleri sunumunun yeniden yapılandırılması*, İstanbul: Atlas Yayın Dağıtım.
- Başol, E. & Işık, A. (2015), Türkiye’de sağlık politikalarında güncel gelişmeler: sağlıkta dönüşüm programından günümüze bazı değerlendirme ve öneriler, *International Anatolia Academic Online Journal, Social Science*, 2(2), 1-26.
- Belek, İ. (2001), Türkiye sağlık reformları, *Toplum ve Hekim Dergisi*, 16(6), 438-447.
- Dikmeli, H. (2013), *Türkiye’de sağlık teşkilatının geliştirilmesi çalışmaları (1923-1938)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ.
- Durmuş, M. N. (2019), Sağlık bakanlığı teşkilat yapısı, *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 5(2), 216-229.
- Erençin, A. & Yolcu, (2008), Türkiye’de sağlık hizmetlerinin dönüşümü ve yerinden yönetim, *MEMLEKET Siyaset Yönetim*, 3(6), 118-136.
- Erginöz, H. (1988), Türkiye’de sağlık idaresi. Ekrem K.U. (Ed.) *Dünya’da ve Türkiye’de 1850 yılından sonra tıp dallarındaki ilerlemelerin tarihi içinde (174-185)*, İstanbul: Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2002), *Bürokrasi ve siyaset: bürokratik devletten etkin yönetime*, İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Gökçay, İ. (1992), Ulusal sağlık kongresi ve sağlık reformu, *Toplum ve Hekim Dergisi*, 7(50), 2-3.

- Günday, M. (2011), İdare hukuku, Ankara: İmaj Yayınları.
- Hayran, O. (2017), Sağlık reformlarının başarısı açısından desantralizasyon resantralizasyon döngüsü ve ülkemizdeki durum, *Journal of Biotechnol and Strategic Health Research*, 1(1), 1-6
- Johnson, R. W. & Minis Jr., H. P. (1996), Toward democratic decentralization: approaches to promoting good governance, research triangle institute. accessed online in March 2020 http://www.rti.org/pubs/Toward_demo_decen.pdf
- Kolehmainen-Aitken, R.L.(2004), Decentralization of the health sector, Jennie L. & Jessica S. (Ed.), in the *Decentralization briefing notes* (57-61), World Bank Institute WBI Working Papers in collaboration with PREM network. Accessed online in March 2020 at <https://siteresources.worldbank.org/WBI/Resources/wbi37142.pdf>
- Lamba, M. (2014), Yeni kamu yönetimi perspektifinden Türkiye’de kamu yönetimi reformları: genel gerekçeler üzerinden bir inceleme, *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(3), 135-152
- Lamba, M., Altan, Y., Aktel, M. & Kerman, U. (2014), Sağlık bakanlığında yeniden yapılanma: yeni kamu yönetimi açısından bir değerlendirme, *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), 53-78
- Maino, F., Blomqvist, P., Bertinato, L., Santasusagna, L. B., Garrido, R. M. U. & Shishkin, S. (2007), “Effects of decentralization and recentralization on political dimensions of health systems”, *Decentralization in health care* (Edt: Saltman, B.R. & Bankauskaite, V. & Vrangbaek, K.), World Health Organization European Observatory on Health Systems and Policies Series, Open University Series, UK.
- Osborne, D. & Gaebler, T. (1993), *Reinventing government, how the entrepreneurial spirit is transforming the public sector*, Plume, USA.
- Övgün, B. & Küçük, A. (2013), Sağlık hizmetlerinde yeniden ölçeklendirme: bölge uygulamaları, *Amme İdaresi Dergisi*, 46(1), 57-80
- Özer, M. A. (2005), *Yeni kamu yönetimi teoriden uygulamaya*, Ankara: Plantin Yayınları.
- Öztürk, H. & Şaylıgil, Ö. (2017), Bir hekim ve politika adamı: Dr. Behçet Uz ve sağlık politikaları, *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hastanesi Dergisi*, 7(2), 77-85.
- Rondinelli, D. A. (1981), Government decentralization in comparative perspective: theory and practice in developing countries, *International Journal of Administrative Sciences*, 47(2), 133-145.
- Rondinelli, D.(2004), What is decentralization?, Jennie L. & Jessica S. (Ed.), in the *decentralization briefing notes* (2-5), World Bank Institute WBI Working Papers in collaboration with PREM network. Accessed online in March 2020 at <https://siteresources.worldbank.org/WBI/Resources/wbi37142.pdf>
- Saltman, R. B. & Figueras, J. (1997), *European health care reform (analysis of current strategies)*, World Health Organization Regional Office for Europe, WHO Regional Publications, European Series, No. 72
- Saltman, R. B. (2008), Decentralization, re-centralization and future european health policy, *European Journal of Public Health*, 18(2), 104-106
- Saylam, A. & Öktem, M. K. (2015), Türk kamu yönetiminde hizmet bakanlığı modeliyle yeniden yapılanma: retrospektif bir yaklaşım mı?, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli*

- Üniversitesi SBE Dergisi*, 5, 1-20.
- Sezer, Ö. & Vural, T. (2010), Kamu hizmetlerinin sunumunda devletin değişen rolü ve merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında yetki ve görev paylaşımı, *Maliye Dergisi*, 159, 203-219
- Sobacı, Z. M., Miş, N. & Köseoğlu, Ö. (2018), Türkiye'nin yeni yönetim modeli ve Cumhurbaşkanlığı teşkilatı, *SETA Perspektif Dergisi*, 206, 1-6
- Tatar, M. (1993), Desantralizasyon ve sağlık reformları: Türk sağlık sisteminde yeni yapılanma modeline teorik bir bakış, *Amme İdaresi Dergisi*, 26(4), 137-151
- Tekir, S. (2019), Sıhhiye ve muavenet-i içtimaiye vekaleti'nin kuruluşu ve erken cumhuriyet dönemindeki faaliyetleri (1920-1930), *Belgi Dergisi*, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 2(18), 1301-1326
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/who.tr.mfa>, 30.03.2019.
- T.C. Sağlık Bakanlığı (1992a), *1. Ulusal sağlık kongresi 23-27 Mart 1992: sağlık reformu çerçeve taslağı*, Ankara.
- T.C. Sağlık Bakanlığı (1992b), *Türkiye sağlık reformu sağlıkta mega proje*, Sağlık Bakanlığı Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü, Ankara.
- T.C. Sağlık Bakanlığı (1993a), *Ulusal sağlık politikası*, SB Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü, Ankara.
- T.C. Sağlık Bakanlığı (1993b), *Sağlık reformu ile ilgili kanun tasarısı taslakları ve gerekçeleri*, Sağlık Bakanlığı Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü, Ankara.
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2003), *Sağlık dönüşüm programı*. <https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/Yayin/134>, 23 Mart 2020
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2008), *Türkiye sağlıkta dönüşüm programı ve temel sağlık hizmetleri: 2002-2008*, Sağlık Bakanlığı Yayını.
- Topkaya, Özgür (2016), Sosyal politika bağlamında Dünyada sağlık politikalarının tarihsel gelişimi, *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 707-722
- Ünal, A. & Tagiyev, R. (2016), Sağlık sisteminde desantralizasyon: Türkiye ve Azerbaycan sağlık sistemleri üzerine bir inceleme, *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, CİEP Özel Sayısı, 479-497
- WHO/UNICEF (1978), *Alma-Ata 1978 primary health care*, Geneva.

İSLAMOFOBİK BİR SAVAŞ İÇİNDE BİR LİDER: BOSNA SAVAŞI VE ALİYA İZZETBEGOVIÇ¹

Makale Gönderim Tarihi: 26.04.2020 Yayına Kabul Tarihi: 22.10.2020

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 11, Sayı Ek Sayı 1,
2020
ISSN: 1309-4289
E – ISSN: 2149-9136

Kerim ÇINAR
Dr. Öğr. Üyesi
Afyon Kocatepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
Afyon, Türkiye
cinar@aku.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9645-5987

Aynur LİMON
Bilim Uzmanı
Afyon Kocatepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
Afyon, Türkiye
aynurlimon89@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3757-8725

ÖZ 1990'lı yıllarda SSCB'nin dağılmasının ardından Batı dünyası için “komünist/kızıl düşman'ın” yerini “İslam'ın/yeşil düşman'ın” alacağı dillendirilmeye başlanmıştır. Tarihsel süreçte Avrupa kimliğinin belirleyici unsurlarından biri olan İslam, 1992-1995 yılları arasındaki Bosna Savaşı'nda, yine ve yeniden, bir ‘düşman’ ve ‘tehdit’ olarak algılanmıştır. Söz konusu algılamada ‘öteki’ ve ‘düşman’ kimliğine sahip olan Bosnalı Müslümanların savaşta maruz bırakıldıkları insanlık-dışı muameleler, katliamlar ve savaş suçları, siyasal aktörler ve medya tarafından İslamofobik vehimler tahrik edilerek, adeta savunulmuştur. Bu çalışma, Bosnalı Müslümanların lideri Aliya İzzetbegoviç'in inancından kaynaklanan ve ‘insan olmaya ve insan kalmaya çalışmak’ şeklinde ifade edilebilecek erdemli duruşunun Avrupa'nın (Batı'nın) bugün her zamankinden daha çok ihtiyaç duyduğu ‘farklılıkları bir arada yaşatma’ idealine somut bir örnek oluşturabileceğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler Ötekileştirme, İslamofobi, Aliya İzzetbegoviç.

JEL Kodu: B31, D74, D78.

Alanı: Siyaset Bilimi

Türü: Derleme

DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.014

Atıfta bulunmak için: Çınar, K., & Limon, A. (2020). İslamofobik bir savaş içinde bir lider: Bosna savaşı ve Aliya İzzetbegoviç*. *KAÜİBFD*, 11(Ek Sayı 1), 306-324.

¹ Bu çalışma 1. Ulusal Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

A LEADER IN THE MIDDLE OF AN ISLAMOPHOBIC WAR: BOSNIAN WAR AND ALIJA IZZETBEGOVIC

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 11, Issue Suppl 1, 2020
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 26.04.2020 Accepted Date: 22.10.2020

Kerim ÇINAR
Assistant Professor
Afyon Kocatepe University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
Afyon, Turkey
cinar@aku.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9645-
5987

Aynur LİMON
Science Experts
Afyon Kocatepe University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
Afyon, Turkey
aynurlimon89@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3757-
8725

ABSTRACT | Following the collapse of USSR in the 1990's, in the eye of the West "the communist/red enemy" was replaced by "Islamist/green enemy". Through the historical process Islam has been one of the constituent element of European identity and during the Bosnian War between 1992-1995 Islam was perceived as the 'enemy' and 'threat' again. In this perspective the Bosnian muslims with the labels of 'the other' and 'enemy' -despite the inhuman treatments, massacres and war crimes they faced- many political actors and media through their Islamophobic blindness almost approved these calamities. In this paper, Alija Izzetbegovic's virtuous stance based on his principle "to be a human and to stay human" is to be pictured as a good example of the ideal that Europe seeks "coexistence of differences".

Keywords: Otherization, Islamophobia, Alija Izzetbegovic.

Jel codes: B31, D74, D78

Scope: Political Sciences

Type: Review

Cite this Paper Çınar, K., & Limon, A. (2020). A leader in the middle of an İslamophobic war: Bosnian war and Alija Izzetbegovic. KAUJEASF, 11(Suppl 1), 306-324.

1. GİRİŞ

Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleştirilen 11 Eylül 2001 saldırısının ardından 11 Mart 2004 Madrid, 7 Temmuz 2005 Londra terör saldırıları Batı kamuoyunda en genel anlamıyla “İslam’a ve Müslümanlara karşı kin, nefret, düşmanlık ve önyargı” ifade eden *İslamofobi* kavramının özellikle medya aracılığıyla çok sık gündeme gelmesine ya da getirilmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda özellikle Hz. Peygamber karşıtlığının Batı’da adeta ‘nesilden nesile aktarılmış bir miras’ gibi her devrin ruhuna göre, temel anlayış ve argümanlar aynı kalarak, çoğunlukla ideolojik/manipülatif yeni söylem biçimleri ile yeniden şekillendirilip güçlendirilmesi ile ‘İslamofobik imaj’, 11 Eylül sonrasında “terörle özdeş” bir düzleme çekilerek siyasi olarak da kullanılmıştır (Hıdır, 2019). Nitekim 1988’de Salman Rushdie’nin *Şeytan Ayetleri* kitabıyla başlayıp Danimarka’daki karikatür krizi (2005) ve başka karikatür yarışmaları, Papa 16. Benedict’in İslam’ı “şiddet dini” ve Hz. Peygamber’i de “şiddet peygamberi” olarak nitelediği Regensburg Konuşması (2006) ve de *Fitna* (2008) ve *Müslümanların Masumiyeti* (2012) gibi Müslümanların inançlarına ve kutsal değerlerine yönelik olarak medya organlarında aşağılayıcı, incitici biçimde yer alan nefret söylemi içerikli karikatür, film, yazı vb. yayınlar (Hıdır, 2019) ile devam eden provokasyonlar Müslümanların tepki ve protestolarıyla karşılanmıştır. Söz konusu protestoların bazılarının şiddet eylemlerine yol açması medyada “İslami totalitarizm” veya “İslami faşizm” olarak nitelenerek İslam’ın ve Müslümanların ‘Batı değerleri’ için ne kadar tehlikeli olduklarının somut kanıtları olarak *İslamofobik yani İslam/Müslüman karşıtı nefret, kin, düşmanlık taşıyan bir üslub* ile sunulmuşlardır.

2. AVRUPA KİMLİĞİNİN İNŞASINDA ‘ÖTEKİ’ OLARAK İSLAM ve İSLAMOFOBİK SÖYLEM

İslamofobik söylemin üretilmesinde ve yaygınlaştırılarak normalleştirilmesinde medya önemli bir aktör olarak rol oynamaktadır (SETA, 2018). Batı medyasının İslam’a ve dolayısıyla da Müslümanlara yönelik yanlış temsillere dayalı bir algı oluşturması Edward Said’in *Haberlerin Ağında İslam* (1984) kitabı ile ciddi bir inceleme alanı olmaya başlamıştır. Said’in kitabının Türkiye’de 2008 ve 2017 yıllarındaki baskılarının *Medyada İslam* adıyla yayımlanması da medyanın Batı’da İslam’ın gerçekliği ile ilişkilendirilemeyecek olguların, bütüncül bir anlatımla, üzerinin örtülerek organize bir biçimde algı üreten bir aygıt olarak nasıl kullanıldığını (Temel, 2018, s. 300) vurgulaması açısından önemlidir. Zira Said (1984, s. 11) kitabında, Amerikan basınının İslamiyet’i ya da İslam/Müslümanlar ile ilgili haberleri “aktarıırken kararttığı”nı,

yüzeysel bilgilerle araçsallaştırıldığını ve bu şekildeki İslam'ın yanlış temsillerinin ekonomik, ideolojik ve siyasal nedenlere dayandığını ifade etmektedir.

Günümüzde yabancı düşmanlığı (zenofobi), ırkçılık, anti-semitizm gibi Batı dünyasının ötekileştirici düşünsel mirası içinde değerlendirilen İslamofobiyi bu düşünsel mirastan ayrı kılan şeyin, İslamofobinin belirli çıkar grupları tarafından maddi enstrümanlarının yanı sıra manevi argümanların da kullanılarak sistematik bir şekilde üretilme çabası olduğu (Gölcü ve Aydın Varol, 2018, s. 73) belirtilmektedir. Bu "İslam korkusu" üretiminin adeta bir endüstri halini almasını analiz eden Nathan Lean'ın *İslamofobi Endüstrisi* (2015) adlı kitabına yazdığı Önsöz'de John L. Esposito (2015, s. 23) bu endüstriyi, "korku tacirleri tarafından işletilen ve tehditkar bir toplumsal kanseri güçlendiren korku iklimi üreten bir endüstri ve yobazlık, yabancı düşmanlığını, ırkçılığı destekleyen ve sürdüren finansörler/organizasyonlar şebekesi" olarak tanımlamaktadır.

Bu doğrultuda İslam'ın ve Müslümanların, Huntington'ın *Medeniyetler Çatışması* (1988) teziyle başlayan bir süreçte Batı'nın, Soğuk Savaş dönemindeki düşmanı olan komünizmin yerini alacak "yeni düşmanı" olarak nitelendirilmesi ve modern Batı medeniyeti ve yaşam tarzı için en önemli tehdit olarak algılanmasının sağlanması, İslamofobinin küresel hegemonyanın tahkimi için kullanıldığını (Bozan, 2018, s. 221) göstermektedir. Bu bağlamda rasyonalizm, sekülerizm ve kapitalizm temelleri üzerinde yükselen modern Avrupa/Batı medeniyetinin kapitalist yayılmacılığının karşısındaki en önemli engel ya da rakip olarak İslam ve Müslümanlar görülmüş, tarihsel düşman İslam, oryantalist bir tahrife de tabi tutulup yeniden hatırlanarak İslamofobi, Soğuk Savaş sonrasında "post-modern bir Batı projesi" olarak devreye sokulmuştur (Samur, 2017, s. 59) denebilir. Zira Deepa Kumar (2016, s. 10-12) da *İslamofobi: İmparatorluğun Siyaseti* adlı çalışmasında Batı'daki Müslüman karşıtı önyargının tarihsel süreç içerisinde siyasal, ekonomik ve sosyal şartlarla da örtüşerek 'Müslüman düşman' şeklinde, korku ve nefret üretmek üzere, kasten kurgulanarak Avrupalı yönetici seçkinler (Krallar, aristokratlar ve Kilise) tarafından belirli zamanlarda kullanıldığını öne sürmektedir.

Bu kurgunun oluşturulmasında ve sömürgeciliğe katkısı açısından oryantalizmin rolü ve etkisi oldukça önemlidir (Kumar, 2016, s. 21). Bu bağlamda "İslam monolitik bir dindir", "İslam cinsiyet ayrımcılığı yapan yegane dindir", " 'Müslüman aklı' muhakeme ve usallıktan yoksundur", "İslam'ın özünde şiddet vardır", "Müslümanlar demokrasi ve otonomiden acizdir" gibi oryantalist esatir² ya da söylemin ısrarla sürdürüldüğü de ifade edilmelidir

²Buradaki *esatir* sözcüğünü Deepa Kumar, geleneksel olarak toplumun hayal gücünün

(Kumar, 2016, s. 65-93). Bu noktada İslam'ın, hem Yahudi-Hıristiyan hem de seküler Batı'nın tarihi ve modern 'ötekisi' olarak kurgulandığını (Kalın, 2017, s. 414); tarihi boyunca Avrupa söyleminin değişmeden kalan veya farklı şekillerde telaffuz edilen özelliklerinden birinin, 'Avrupa'nın İslam'a olan tartışma götürmez karşıtlığı' olduğunun (Yeğenoğlu, 2016, s. 104) ifade edilmesi yerinde olacaktır. Bir başka ifadeyle İslam, Avrupa'nın kurucu-belirleyici dışsalı³ olarak, Avrupalı kimliğinin olası birliğinin tersinden kurulmasına yardımcı olan unsurlardan biri olmuştur (Yeğenoğlu, 2016).

Avrupa kimliğinin bu şekilde biçimlendiğini ortaya çıkaran, yani kendisini (ben'i) tanımlamak zorunda kaldığı, somut olaylardan biri 1999'da Türkiye'nin AB'ye katılmaya aday ülke olarak kabul edilmesi olmuştur. Avrupa kimliğinin söylemsel olarak nasıl inşa edildiğini Türkiye'nin aday ülke olması etrafında yürütülen tartışmalardan hareketle ele aldığı *Türklük, Müslümanlık, Doğululuk: AB'nin Türkiye Söylemleri* adlı çalışmasında Senem Aydın-Düzgüt (Aydın-Düzgüt, 2015), Avrupa'nın söylemsel olarak; 'bir güvenlik topluluğu', 'demokratik değerlerin savunucusu', 'siyasi bir proje' ve 'kültürel bir alan' olarak inşa edildiğini belirtmekte; ancak Türkiye örneğinde görülebilecek şekilde, AB genelinde 'Avrupalı' olarak nitelenebilecek bir ortak söylemsel alan olduğunu da ifade etmektedir. Ayrıca Avrupa kimliklerinin söylemsel inşasında, Huntington'ın 'medeniyetler çatışması' tezi ile yeni şarkiyatçı söylemlerin yeniden üretilmesinin de katkısı olduğunu (Aydın-Düzgüt, 2015) belirtmektedir. İşte tam da bu noktada Avrupalı kimliğinin dini bir özdeşleşme biçiminden kopuş olduğu tezine de karşı çıkılarak; Hıristiyanlığın, günümüzde tamamen 'sekülerleşmiş' yani kültür ve yaşam tarzına kaymış olan biçimleriyle, Avrupa'da birleştirici bir tema olarak öncelikli konumunu muhafaza ettiği (Yeğenoğlu, 2016, s. 23) öne sürülmektedir. Bu çerçevede 'İslami terör', 'aşırı İslam' ve 'İslamo-Faşizm' gibi tabirlerin medya aracılığıyla dolaşıma sokulması (Kalın, 2012, s. 197) ve İslam'ın tartışmasız bir şekilde Batı medeniyetinin antitezi olduğu şeklindeki yaklaşımın bir medeniyetler çatışması olarak tanımlandığı ve böyle bir tanımlamanın yani Avrupa söyleminin, Hıristiyan sağını, seküler solu ve liberal feministleri bir araya getiren birleştirici bir söylem olma işlevi yüklendiği (Yeğenoğlu, 2016, s.104) ifade edilmektedir.

etkisiyle yayılarak biçim değiştiren sözde tarihsel olay ve doğru olmayan hikaye ya da metafor anlamlarında kullanılmaktadır (Bkz. Kumar, s.66).

³ Her tür toplumsal nesnellik, söylem, anlam sistemi veya kimliğin dışarıda bıraktığı şeyden kendini ayırmak suretiyle kendini kurduğu anlamına gelen 'kurucu-belirleyici dışsal' teriminin ilk kez Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe tarafından *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics*'te geliştirildiği belirtilmektedir (Bkz. Yeğenoğlu, s.104).

Ötekinin varlığına gösterilen tepkilerin aldığı farklı biçimler söz konusudur. G. Agamben'in (2006) kullandığı ve içeriden olanlarla dışarıdan olanları birbirinden ayıran bir süreç olarak işleyen, bir coğrafi ve toplumsal mekansallık kavramı, "*kamp koşulu*"; E.Balibar'ın (2008) Avrupa ırkçılığı üzerinden beslenen ve kendi de bunu besleyen bir durum olarak işaret ettiği "*Avrupa apartheidi*" ve ulus-devlet merkezli olmayan iktidar biçimlerini anlamaya çalışan yeni "*yönetimsellik*" kavramları bu tepkilerin analizinde başvurulan kavramlardandır. *Avrupa'da İslam, Göçmenlik ve Konukseverlik* (2016) adlı çalışmasında Meyda Yeğenoğlu, Avrupa kimliğinin yeniden şekillenme sürecini ve bunun Müslüman göçmenlerle ilişkisini bu ve benzeri kavramlar perspektifinde analiz etmeye çalışmaktadır. Yeğenoğlu bu çalışmasında, Avrupa'nın sınırlarının ihlal edildiğine dair artan kaygı ile dış düşman yani İslam'ın temsil ettiği bir düşmanın iç düşmana dönüşümünü ve "*istila kompleksi*" (N. Papatergiadis, 2006) ile şekillenen bir Avrupa tahayyülünde baş-düşman olarak İslam'ın tarihsel olarak işgal ettiği ayrıcalıklı yeri anlamının çok önemli olduğuna vurgu yapmaktadır. Zira Said'in de (1984, s. 13) belirttiği gibi "İslamiyet", Batı için her zaman özel bir "tehdit" in temsilcisi olmuş ve bugün başka hiçbir din ve kültür topluluğu için, İslamiyet ile ilgili iddia edildiği gibi, 'Batı medeniyetini tehdit ediyor' türünden bir değerlendirme sözkonusu edilmemiştir. Bu bağlamda Müslümanların "etnik-dini" bir grup gibi düşünülerek tıpkı ırkçılıkta olduğu şekilde korku, nefret ve ayrımcılığa maruz bırakılmaları "kültürel ırkçılık" (Hıdır, 2017) olarak nitelendirilmektedir. Buna bağlı olarak dini, etnik ve kültürel ırkçılığı ve ayrımcılığı bir araya getirdiği için klasik etnik temelli ırkçılıktan daha kapsamlı ve tehlikeli olarak nitelenen İslamofobi, aynı zamanda bir "gayr-ı insanileştirmeyi" (Kalın, 2017, s. 444) de ifade etmektedir. Bu noktada bir adım daha ileri gidilerek, "*özündeki kötülük sebebiyle Amerika ve Avrupa topraklarının dışında tutulması gereken, modernliğe mensup olmayan korkutucu bir hasım, bir dış düşman olarak Müslüman tasarımı*"nın (Arjana, 2019, s. 15); bir başka ifadeyle 'Batı tahayyülü'nde Müslümanların, çağlara yayılmış vehimlerin de etkisiyle, 'insandışı canavarlar ya da şeytanlar' olarak resmedilmesinin/inşasının, yüzyıllar içerisinde şekillenen '*Batı'nın muhayyel İslam*'ından tezahür ettiği ve bu tasarımın nisbeten yeni bir kavram olan 'politik İslamofobi'den daha derin köklere sahip olduğu (Arjana, 2019) ileri sürülmektedir.

Buna bağlı olarak Avrupa'daki düşük doğum oranları karşısında Müslüman göçmenlerin Avrupa'da zamanla çoğunluk oluşturacağı bir durumu/tehditi ifade etmek için özellikle aşırı-sağ partiler tarafından ırkçı, ayrımcı ve ötekileştirici eğilimlerin bir yansıması olarak "Araplaşmış/Müslümanlaşmış Avrupa" anlamında kullanılan *Eurabia* terimi de

Avrupa’da aşırı-sağın yükselişi için kullandığı siyasal bir araç olarak (Hıdır, 2018) değerlendirilmektedir. Bu bağlamda “Batı’nın İslamlaşmasına Karşı Yurtsever Avrupalılar-Pegida” (Alkan, 2015), ‘Avrupa’nın/Amerika’nın ve Ulusların İslamlaştırılmasını durdur’ gibi adlar altında örgütlenen ve “İslamofobi endüstrisini oluşturan nefret tacirlerine “ (Lean, 2015, s. 41) önemli ölçüde malzeme veren organizasyonlardan da bahsedilmelidir.

İslamofobinin Avrupa’da (Batı’da) ırkçılık gibi nefret suçu ya da bir sorun olarak görülmemesi, Müslüman bireylere ve topluluklara hakaret edilmesi, gözdağı verilmesi, tehdit ve şiddet; ‘İslami aşırılığın ve İslam kaynaklı terörizmin varoluşsal tehdidine bir reaksiyon’ olarak açıklandığı için mazur görülebileceği gibi bir durumu (Kalın, 2012, s. 183) ortaya çıkarmaktadır. Bu tür yaklaşımların yakın dönemdeki vahim örneklerinden ilkine Bosna’da 8.372 Müslüman Boşnak’ın katledildiği Srebrenitsa Katliamı (13-18 Temmuz 1995) ile şahit olan Avrupa, ilerleyen tarihlerde 22 Temmuz 2011’de Norveç’te içlerinde “gevşek göçmenlik politikalarına ve Avrupa’nın İslamlaşmasına katkıları olduğuna inanılan” (Lean, 2015, s. 45) 77 kişinin öldürülmesine ve 15 Mart 2019’da Yeni Zelanda’da iki camiye düzenlenen saldırıda 51 kişinin katledilmesine de tanık olmuş fakat, en hafif ifadeyle, kendisiyle yeterince yüzleşmemiştir. Zira kitlesel kıyım, katliam, soykırım, etnik temizlik, arındırma, yok etme gibi farklı kelimelerle ifade edilen şey, aslında şiddet ve dahi barbarlığın Avrupa- ve dolayısıyla dünya- tarihinin ayrılmaz bir parçası olduğu değil midir?

Bu noktada Afrikalıların ya da Asyalıların birbirlerini öldürmeye, ‘uygar beyaz’ halklardan daha yatkın oldukları iddiasına; Avrupa sömürgeciliği dönemindeki katliamları, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında Yahudi katliamlarını, Bosna’daki Müslüman Boşnakların katledilmesi örnek verilerek yani “Avrupalıları katledenler yine Avrupalılardı” (Sémelin, 2011, s. 26) denilerek karşı çıkılmaktadır. Bir başka ifadeyle, “muhayyel bir öteki, uzaktaki bir düşman, mutasavver bir barbarlar güruhu üzerinden kendini ‘medeni’ olarak tanımlama”nın sorunu çözmek yerine derinleştirdiği (Kalın, 2019, s. 12) de ifade edilmelidir. Çünkü kendisini barışçıl ve barış içinde tahayyül eden, insan hakları ülküsünün taşıyıcısı olduğunu varsaydıkları için ‘ilkel’ olduklarını akıllarından bile geçirmeyen Avrupalıların sergiledikleri ‘barbarlığın’ başka kıtalar üzerindeki başka halklarınkinden hiç de geri kalır yanı yoktur (Sémelin, 2011, s. 26). Bu noktada şiddetin katliama varan, “ bir ‘Öteki’ yaratma, onu fiziken öldürmeden önce kınama, yerme, hiçleştirme” ya da “günah keçisi ilan etmek, dost-düşman çelişkisinin katılığı ve saflaştırıcı eylem olarak öldürme edimi” (Sémelin, 2011, s.23-24) şeklinde işleyen mantığını anlamanın da önemli olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Bu bağlamda İslamofobi, “aslında, Hıristiyan dünyanın-şimdilerde

İslam'a/Müslümanlar'a yansıtılan- genel şiddet tavrına dair uzun inkar tarihinin psikolojik tezahürü" (Buehler, 2014, s. 138) ya da Hıristiyan dünyanın/Batı'nın 'karanlık tarafı'nın İslam'a/Müslümanlar'a yansıtılması (Buehler, s. 123) olarak da görülebilir. İslam'ın farklı bağlamlarda; *İslami ötekinin mekansal konumlanışındaki değişime bağlı olarak* (Yeğenoğlu, 2016, s. 159), çeperlerdeki dışsal tehdit- Osmanlı/İslam ve iç düşman- Müslüman göçmen şeklinde ama vazgeçilmeyen bir ısrarcılık ile 'Avrupa'nın düşmanı' olarak nitelendirilmesi de üzerinde durulması gereken noktalardandır.

İslamofobinin Avrupa'da anti-semitizm hastalığının yeni yüzü ve yeni 'holocaust'un kurbanlarının da Müslümanlar olacağından (Hıdır, 2019, s. 381) endişe edilmekte; İslamofobi ile anti-semitizm arasında benzerlik ya da ilişkiyi (Bayraklı ve Güngörmez, 2018). ele alan çalışmalar ve analizler yapılmaktadır. Bu noktada 'Avrupa için düşman'ın Arap ve Yahudi tarafından, yani Avrupa'nın hem Arap hem de Yahudi'yle girdiği ilişki tarafından yapılandırıldığı ve bu yapılandırmanın da tamamen din ve politika (Anidjar, 2012, s. 11) ile ilgili ve "Avrupa(nın) her şeyden önce teoloji-politik'in tam da mahalli" (Anidjar, 2018, s. 7) olduğu iddia edilmektedir. Bu çerçevede bugün Avrupa'nın, tıpkı İncil'deki Yahudi karşıtlığını yansıtan ve bir çözüm bulunması gerektiğini öne süren 'Yahudi sorunu'na atıf ile (Arjana, 2019,s. 23) bir 'Müslüman sorunu' ile karşı karşıya kaldığı öne sürülmektedir.⁴ Bu bağlamda 'Müslüman sorunu'nun Batı dünyasının, İslam ve Müslümanlar üzerinden demokrasi, insan hakları, göç ve göçmenler, azınlıklar, çoğulculuk, cinsellik, özgürlük, eşitlik gibi kavramlar etrafında aslında kendi zihin ve toplum dünyasının temel sorunlarını yansıttığı ve tartıştığı (Kalın, 2017) bir işlevi olduğu söylenebilir.

Bu yansımanın bir örneği "Avrupa İslamı" tartışmalarında kendini göstermektedir. Terim etrafındaki tartışmalara bakıldığında, tartışmalara katılan her grubun kendi çıkarları çerçevesinde konuya yaklaştıkları, hem Avrupalıların hem de Avrupalı Müslümanların bir uzlaşıya varamadıkları (Duman, 2019, s. 819) belirtilmekle beraber terimin bir 'proje' olarak İslam'ın modern hayatla uyumlu olmadığı söyleminden hareketle reforme edilmesi gerektiğini savunanlar yanında Müslüman göçmenleri asimile etmeyi amaçlayan bazı Avrupa devletlerinin devlet politikası olarak bir "Avrupa İslamı" üreterek, Müslümanların Batı toplumlarından farklı kılan özelliklerden arındırılmasını ve dinin günlük hayatta oynadığı belirleyici rolün azaltılarak İslam'ın sekülerleştirilmesi (Bayraklı, 2017) amacına hizmet ettiği öne sürülmektedir.

⁴ Burada 'Yahudi sorunu', 'Zenci sorunu', 'Müslüman sorunu' gibi soruları masayı tersine çevirerek "Hristiyan sorunu gibi bir sorun var mıdır?" şeklinde soran Gil Anidjar'ın (2018, s. 19) sorusu üzerinde düşünmekte yarar olduğunu belirtmek gerekir.

Burada Anidjar'ın (2018,s. 7) yukarıda bahsettiğimiz Avrupa'nın "*her şeyden önce teoloji-politik'in tam da mahalli*" olduğu saptaması yanında "*kendini sekülerleştiren, kendisini seküler olarak yeniden icad eden ya da dönüştüren tek gelenek, Batı Hristiyanlığıdır*" şeklindeki tespitini de akılda tutmakta yarar bulunmaktadır.

Bunun yanında "İslam'ın, Avrupa için Avrupa'nın *kendi kendini yok edici muhafazasına* yönelik bir şans olarak görülmesi gerektiği" (Yeğenoğlu, 2016, s. 27) de belirtilmektedir. Zira bütün dünyada 'öteki'ne karşı yükselen korku tehlikesine küresel ısınma, çevresel felaket ya da salgın hastalık (pandemi) kadar hassasiyet gösterilmez ve dünyayı paylaşan insanlar olarak ortak bir istikamet belirlenemez ise yeryüzünde hiçbir istikamet söz konusu olmayacağı,"ortak istikamette ise, İslamofobiye hiçbir yerin olmadığı (Buehler, 2014, s. 139-140) vurgulanmaktadır.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında Müslüman göçmenlerin ve İslam'ın Avrupa'daki kamusal varlığının, Avrupalı kimliğinin yeniden düşünülmesi ve "yeniden tasavvurun, Avrupa'nın ötekiliğe ve ötekiye karşı sorumluluğa yönelmesi" (Yeğenoğlu, 2016 s. 25) ile mümkün olabileceği belirtilmektedir. Bir başka ifadeyle Avrupa'nın önündeki sınavlardan birinin Avrupa'nın, Avrupa için yeni ama demokratik, ötekinin farkına hürmetli bir kimlik oluşturmayı başarıp başarmayacağı veya hala o alışlageldik dışlayıcı yöntemleriyle Avrupalı olmaya devam etmek isteyip istemediğinin olacağı (Yeğenoğlu, 2016) iddia edilmektedir.

Ancak özellikle belirtilmesi gereken bir nokta da, İslam ve Batı toplumlarının 'ben' ve 'öteki' tasavvurlarının karşılıklı olarak dikkate alınmasının gerekli olduğudur. Zira ontolojik ve siyasi açıdan 'ben' ve 'öteki' kategorilerini bütünüyle ortadan kaldırmanın mümkün ve gerekli olmadığı ancak temel meselenin, 'ben' ve 'ben olmayan' arasındaki ilişkinin insanın varoluşunun özüne taalluk eden bir mesele olduğunun, insanın farklı kültür havzalarıyla olan ilişkisinin ontolojik manada varlıkla ve aşkın hakikatle olan ilişkisinden ayrı ele alınamayacağının kavranarak doğru bir çerçeveye oturtulması gerektiğinin idrak edilmesi olduğu (Kalın, 2017, s. 456) ifade edilmektedir.

İşte bu noktada Aliya İzzetbegoviç'in hayatı ve kişiliği, kendi varoluşunun özüne taalluk eden 'ben' tasavvuru İslam inancıyla yani iman ile şekillenmiş, bu inancı sadece ona değil, lideri olduğu Boşnaklara, modern dünya ile hesaplaşmak zorunda kalan Müslümanlara ve tüm insanlara rehber olabilecek ilkeler sunmuştur.

3. MODERN DÜNYADA MÜSLÜMAN OLARAK VAROLMA MÜCADELESİ ve BOSNA

İslamofobinin tarihi, siyasal, kültürel, sosyal, dini köklerden beslendiği ve Batı'nın İslam'a karşı olan önyargı, dışlama ve düşmanlığının tarihi bir arka

planının olduğu görülmektedir. İslamofobinin ortaya çıktığı 1990'lı yıllarda Berlin Duvarı'nın yıkılması, SSCB'nin dağılması, liberalizmin zaferi ya da tarihin sonu olarak nitelendirilirken, dünyanın çift kutuplu sistemden tek kutuplu sisteme geçişiyle birlikte düşman olarak tanımlanan komünizm ortadan kalkacak yerine İslam, sadece bir din olarak değil, bir kültür ve medeniyet olarak da Batı'nın karşısında bir 'düşman' ve 'öteki' şeklinde yeniden kavramsallaştırılacaktır. Soğuk Savaş dönemi sonrasında başta ABD ve Avrupa olmak üzere tüm dünyada kimlik siyaseti önem kazanmış; Avrupa toplumlarındaki kimliksel sorgulamalar ve ekonomik kriz, Müslümanlara karşı önyargı ve ayrımcı tepkilerin doğmasına neden olmuştur. Batı dünyası İslam'ı ve Müslümanları kendi kültürel kimliklerine yönelik bir tehlike ve tehdit olarak algılamıştır. Barış döneminde farklı etnik grupların uyum içinde yaşadığı bu coğrafyadaki dinsel ve etnik farklılaşmalar, kriz dönemlerinde şiddet dolu öfkeli gruplara neden olmuştur.

Uzun bir geçmişe sahip olan ve farklı din, dil, kültür ve etnik unsurların bir arada bulunduğu bir Avrupa ülkesi olan Bosna- Hersek; Sırp, Hırvatlar, Boşnaklar, Slovenler, Arnavutlar, Makedonyalılar ve Karadağlılar'ın yaşadığı Yugoslavya'nın dağılma sürecinde kaos içerisine girmiştir. Nitekim Yugoslavya'nın dağılma aşamasında 1992-1995 yılları arasında Bosna-Hersek'te Sırp, Hırvatlar ve Boşnaklar arasında yaşanan Bosna Savaşı da, Avrupa için öteki olan İslam ve Müslümanların bir tehlike ve tehdit olarak algılanmasının somutlaşmış biçimidir (Barın, 2014). Müslüman Boşnaklara yönelik bir soykırım niteliği taşıyan bu savaşta katliamlar ve savaş suçları, Avrupa devletleri ve kamuoyu nezdinde İslamofobik vehimler tahrik edilerek, meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.

Bosna Savaşı esnasında yaşanan katliamlar Avrupa ülkeleri tarafından savaşın bir sonucu olarak değerlendirilse de aslında nihai amaç, "Büyük Sırbistan" hayalidir. Başka bir ifadeyle, Sırp'ların giriştiği uluslararası literatür deyimleriyle 'etnik temizlik' sadece siyasi ve iktisadi nedenlere veya Yugoslavya'nın parçalanmasına karşı gösterilen tepkiye dayandırılmaz. Bosna Savaşı'ndaki etnik temizlik ve yıkımın temel sebebi, etnik ve dini milliyetçilik (Gümüş, 2005) olarak nitelendirilmiştir.

Bu noktada bir toplum bünyesinde katliama "sürüklenme" sürecinin, entelektüel, siyasi, dini ve toplumsal olmak üzere dört ana alanda uygun koşullar içerisinde olduğu (Sémelin, 2011, s. 79) öne sürülmektedir. Bosna örneğinde ilk aşama; entelektüel sıçrama tahtası oluşturacak şekilde Sırp milliyetçiliğine dayalı güçlü mitlerin yaratılmasıdır. İkinci aşama, Miloseviç ile 'Büyük Sırbistan' hayalinin siyasi meşrulaştırmayı sağlaması olmuştur. Ortodoks Kilisesi'nin Hristiyan teolojisine gönderme yaparak 'Sırp Şehitleri' ve 'Kutsal

Sırbistan' retoriği ile Sırp milliyetçiliğinin yeniden doğuşunu açıkça desteklemesi üçüncü aşama; hem bireyin hem de siyasetin etnikleştirilmesine bağlı olarak insanların gruptan dışlanmamak için 'suskunluk sarmalı'na girerek toplumsal çözülmeye, bir başka ifadeyle, 'bozguncu söylemden kurban edici şiddete' evrilme de dördüncü aşama (Sémelin, s. 77-140) olarak analiz edilebilmektedir.

Slovenya ve Hırvatistan'ın sırasıyla 1990 ve 1991 yıllarında Yugoslavya'dan ayrılmalarının ardından Bosna- Hersek'te 29 Şubat- 1 Mart 1992 tarihlerinde bağımsızlık için referandum yapılmış, Bosnalı Müslümanlar ve Hırvatlar referanduma katılım göstererek Bosna- Hersek'in bağımsızlığını desteklerken Bosnalı Sırp'ların büyük çoğunluğu oylamayı boykot etmiştir. 5 Nisan 1992'de Bosna Hersek Parlamentosu Federasyondan ayrıldığını ilan etmiş (Tekin, 2012), 7 Nisan 1992 tarihinde Bosna- Hersek uluslararası toplum tarafından tanınmıştır. Bu tarih aynı zamanda dört yıl boyunca sürecek olan katliamların da başlangıç tarihidir. Bu katliamlara, özellikle BM'nin 'güvenli bölge' ilan ettiği Srebrenitsa'da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'daki en büyük katliama (13-18 Temmuz 1995), Avrupa medyası yanında büyük güçlerin de seyirci, sessiz kalması hem medyanın katliamları önleyebileceği (!) düşüncesinin hem de uluslararası toplum kavramının sorgulanmasını beraberinde getirmiştir.

Bosna'da sadece dini kimliklerinden dolayı savaşta yok edilmeleri gereken 'öteki'ne/ 'düşman'a dönüştürülen Bosnalı Müslümanlar, bu İslamofobik savaşın içinde, Aliya İzzetbegoviç (1925-2003)⁵ liderliğinde bir özgürlük ve bağımsızlık mücadelesi vermişlerdir. İzzetbegoviç, hayatı boyunca hep "ötekileştirme" uygulamasına maruz kalmıştır: "Kapitalist ekonominin ötekisi" olarak Sosyalist Yugoslavya vatandaşı, "Sırp milliyetçiliğin ötekisi" olarak Boşnak, "Hıristiyan dünyanın ötekisi" olarak Müslüman. Ancak aydınlanma sonrası modern Avrupa düşüncesinin izlerini taşıyan bu farklı kimliklendirmelerin ötesinde kendisini her zaman "*Avrupalı bir Müslüman*" olarak tanımlayan İzzetbegoviç'i Yahudi-Hıristiyan ya da seküler modern Avrupalılardan ayıran ve onu kendi indinde değerli kılan şey de, sahip olduğu İslam inancı ve inancının fiillerine yansımalarının neticesinde oluşan

⁵ Aliya İzzetbegoviç ile ilgili olarak kendi eserleri dışında şu kaynaklara bakılabilir. Akın, M.H. & Karaarslan F. (2015), *Aliya İzzetbegoviç: Özgürlük mücadelecisi ve İslam düşünürü*, İstanbul: Pınar Yayınları; Muslimovic F. & Cikotiç; S. (2017). *Düşünür ve devlet adamı: Aliya İzzetbegoviç*, Çev: Dzenita Özgüner. Ankara: Hece Yayınları; Mulaosmanoviç, A. (2017). *Hayatta kalma imtihanı: Aliya İzzetbegoviç'in on yılı (1990-2000)*, Çev: Azemina Brkan Baymak. Ankara: Hece Yayınları.; Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, *Hece Dergisi* (Özel Sayı:31) Yıl 20 Sayı 229, Ocak 2016.

samimiyetidir. İzzetbegoviç için *kimlik* denildiğinde akla gelmesi gereken şey etnik köken, cinsiyet ve renk değil; *varoluşun hakikati* olmalıydı. Onun hayatı hep bu hakikat çerçevesinde şekillenmiştir denebilir.

İzzetbegoviç, Avrupa'nın ortasında halkının yaşadığı bu trajedinin tarihte yaşanan herhangi bir savaşla kıyaslanmamasını, çünkü bu savaşın sıradan bir savaş olmayıp Bosna Savaşı'nın, bir halkın bir daha hiç var olmamak üzere yok edilmesi teşebbüsü olduğunu ısrarla vurgular (İzzetbegoviç, 2011, s. 2-3).

Avrupa'nın gözünde '*Doğulu*' atalarıyla birlikte, Asyalı bir tür olarak '*yarı vahşi*' insanlar gibi algılandıklarına dikkat çeken İzzetbegoviç (2011, s. 7), "*Avrupa kökenli halkların Bosna Savaşında savunmasız insanları öldürdüklerini, camileri ve köprüleri tahrip ettiklerini; kendilerinin ise onca yaşanan zulüm ve sıkıntılara rağmen onurlarına gölge düşürecek hiçbir tavır ve davranış sergilemediklerini ve bundan dolayı böyle bir halka mensup olduğu için gurur duyduğunu*" dile getirmiştir.

İzzetbegoviç (2011, s. 26) halkına karşı yürütülen bu savaşı her halükarda halkının kazanacağını çünkü öteki dine, öteki ulusa ve politik duruşa saygılarının olduğunu, yaşanan zor zamanlarda her zaman demokratik davranacaklarını, hiçbir kutsal nesneyi tahrip etmeyeceklerini söyler ve ötekine olan saygılarının sebebinin inançlarından yani İslam'dan kaynaklandığını ve zaferlerinin anahtarlarının da bu saygı olduğunu belirtir. "*Her zaman için insan olmaya ve insan kalmaya çalıştıklarının*" altını çizen İzzetbegoviç (2011, s. 75), bunu düşmanları için değil, kendileri için yaptıklarını çünkü; "*insan olmak ve insan kalmanın Allah'a ve kendilerine karşı bir sorumluluk*" olduğunu özellikle ifade eder.

İzzetbegoviç'e '*insan olmak ve insan kalmak*' kavramının politik dile çevirdiğimizde ne anlama geldiği sorulduğunda; O (2011, s. 75), "*politik dilde bu hukuka uygun bir devlet kurmaya çalışacağız demektir. Bu, aynı zamanda uygulamada şu anlama gelir: bu devlette hiç kimse dininden, ulusal ya da politik inancından dolayı zulme uğramayacak. Bu bizim en temel yasamız. İmtihanda bu nedenle başarılı olduk. Yasal otoritenin ve Bosna Hersek ordusunun kontrolünde olan yerlerde hala katedrallerden ve kiliselerden yükselen çan seslerini duyabilirsiniz. Orada hala Hırvatlar ve Sırlar var. Bütün olumsuzluklar ve mücadelelerimizle birlikte, böylesi bir tavır, savaş zamanında muhafaza edebilmişsek, barışta benzer hatta çok daha iyi bir tavır ortaya koyacağımıza eminim*" şeklinde cevap vermiştir.

İzzetbegoviç, eserlerinde kendisine sıkça yöneltilen "Bosna-Hersek'i İslamlaştırdığına" dair eleştirilere de cevap verir. Komünizmin dini bastırmaya çalıştığı tüm topraklarda dine dönüşün genel bir olgu olduğunu belirten İzzetbegoviç'in bu düşüncesini destekler mahiyette, 'dinsel olanın geri dönüşü'

fikrinin sorunsallaştırılarak, “dinsel ve seküler olan arasındaki ayrımın bizzat kendisinin tarihsel olarak sekülerleş(tir)me süreci sonunda kurulmuş bir ayrım olduğu; dinsel ve seküler olanın birbirleriyle içiçe geçemedikleri hiçbir toplumsal durumun ve anın olmadığı (Yeğenoğlu, 2016, s. 5) yaklaşımını da burada zikretmekte yarar bulunmaktadır. İzzetbegoviç, İslamlaştırmanın Bosna’da mevcut olduğunu, bunun yanı sıra Katolik ve Ortodokslara yönelik olarak dine dönüş şeklinde bir Hıristiyanlaştırmanın da Bosna’da mevcut olduğunu belirtir. Tüm bu yaşananlara rağmen Avrupa’nın Hıristiyanlaştırmayı görmezden geldiğini, bu durumun Avrupa’yı rahatsız etmediğini belirtir. İzzetbegoviç (2011, s. 183) Bosna Hersek’in bir İslam Devleti olamayacağını çünkü çok kültürlü bir etnik yapıya sahip olduğunu söyler. Bosna’da İslam Devleti kurmak İzzetbegoviç’e göre onu bölüp parçalamaktır Oysa bilge lider tüm mücadelesini Bosna’nın bölünüp parçalanmaması için vermiştir.

İzzetbegoviç (2007, s 19) Bosna ile ilgili ideallerini açık bir şekilde söyler: Bosna’da sivil ve halka ait bir cumhuriyet. Ne iddia edildiği gibi bir İslam Cumhuriyeti ne de sosyalist bir cumhuriyet. İzzetbegoviç ve halkı Bosna’da sivil, özgür bir cumhuriyet istemektedir. Ancak bu ideale sadece Boşnaklarla ulaşılamayacağını, Sırp ve Hırvatların da onayı ile birlikte Bosna-Hersek’te sivil ve özgür bir cumhuriyetin varlığından bahsedebileceğinin altını çizer. İzzetbegoviç’e göre, demokratik ve özgür bir Bosna’nın varlığı mümkündür ve bu da barış yoluyla elde edilebilir.

Ancak İzzetbegoviç’in ve Boşnak halkının demokratik ve özgür Bosna-Hersek için feragat edemeyeceği asgari şartlar vardır. Bunlar; toprak bütünlüğü ve bağımsızlıktır. Şartlar ne olursa olsun toprak bütünlüğü ve bağımsızlıktan ödün vermeyeceklerinin altına çizen İzzetbegoviç (2007, s. 32), bunların barış içerisinde olmasını tercih ettiklerini ve bunun için her fırsatın değerlendirilmesi gerektiğini; fakat şartlar barış içerisinde olmasına fırsat vermezse, bağımsız Bosna için barışı feda edebileceklerini ancak barış için bağımsız Bosna’yı hiçbir zaman kurban etmeyeceklerini de net bir şekilde vurgular.

İzzetbegoviç, demokrasiyi de sadece çoğunluğun iktidarı olarak görmez. Onun için demokrasi çoğunluğun sahip olduğu haklara, azınlıkların da sahip olmasıdır. Çünkü İzzetbegoviç’e göre (2007, s 45) demokrasi çoğunluğun hayatlarını nasıl yaşadığından ziyade azınlığın hayatlarını nasıl sürdürdüğü ile de ilgilidir. Bu bağlamda birçok etnik yapının, kültürün, dinin bir arada bulunduğu Bosna-Hersek’te, İzzetbegoviç’e göre (2007, s. 53) eğer “*self determinasyon*”dan bahsedilecekse çoğunluğun nasıl tercihte bulunduğu değil, halkların hep birlikte nasıl bir tercihte bulduklarıdır asıl önemli olan.

İzzetbegoviç (2007, s. 59) gelecekte Bosna-Hersek’i şu şekilde görmek istediğini belirtir: “*İlk olarak eşit ve özgür vatandaş ve halkların cumhuriyeti*

olarak görüyorum. Sanstürlerin, siyasi mahkumların olmadığı, iktidarın ne mutlak güç sahibi ne de aciz olduğu, bağımsız yargı ve bağımsız medyanın olduğu bir ülke olarak görüyorum. Her vatandaşın kendini özgür hissetmesini istiyorum, mümkün olduğu kadar bir Sırp, Hırvat ve Müslüman kendi kendini idare edebilmelidir, sadece kaçınılmaz olanlar ortak kurumlara ait olmalıdır.”

İzzetbegoviç (2007, s. 137) Bosna Hersek'te yaşananların sadece Bosna'nın meselesi olmadığını bunun bir etik meselesi ve Avrupa başta olmak üzere tüm dünyayı ilgilendiren evrensel bir mesele olduğunu tüm dünyaya duyurur. Dünyaya medeniyet ve özgürlük dersi veren Avrupa'nın ortasında, bir millet bir daha ayağa kalkamamacasına yok edilmek istenmiş, Bosna Savaşı, bir iç savaş olmanın çok ötesinde tüm dünyayı ilgilendiren bir mesele haline gelmiştir.

“Aliya İzzetbegoviç olmasa Bosna Hersek'te her şey bal süt olur” diyerek kendisini eleştiren entelektüellere de İzzetbegoviç cevap vermektedir. Zira İzzetbegoviç'in Bosna Hersek'te İslam Cumhuriyeti kurmak istediğini, dünyanın Bosna'yı bu sebeple yok etmek istediğini belirten entelektüeller bu metinlerini kaçakların yaşadığı yurtdışında yazıyorlardı. İzzetbegoviç, ülkesine uygulananın açık bir işgal politikası olduğunu ve kendisinin de bunu engellemek için mücadele ettiğini ancak kendisini de çok başarılı görmediğini söyler ve kendisinin olmadığı bir Bosna'nın bundan daha iyi olamayacağını da belirtir. İzzetbegoviç (2007, s. 121) Bosna-Hersek'te İslam Cumhuriyeti kurmak gibi bir düşüncesinin olmadığını ancak 'kimilerinin hoşuna gitse de gitmese de Bosna topraklarında İslam'ın hayatta kalması için mücadele vereceğini' belirtir. Bosna'da farklı etnik yapıların olduğu bu coğrafyada nasıl ki bir İslam Devleti kurmak mümkün değilse, Bosna'da yaşayan Müslümanların da, hayatlarında İslam olmadan yaşamaları mümkün değildir.

Hem eylemlerinin hem de düşünce dünyasının merkezine İslam'ı koyan bir düşünce adamı olarak Aliya İzzetbegoviç, hayatı boyunca İslam'ı kendisine nasıl yaşanması ve nasıl düşünülmesi gerektiği noktasında bir yol gösterici olarak görmüştür. İzzetbegoviç'in eserlerine ve düşünce dünyasına baktığımızda, O'nun İslam'a dair düşüncelerinden önce, İslam'ın onun hayatına ve düşünce dünyasına etkilerinin izlerini görmekteyiz. Onun izlediği siyasette, ahlak anlayışında, aile hayatında, arkadaşları ile olan ilişkilerinde kısacası tüm hayatında İslam belirleyici bir unsur olmuştur. Hayatının merkezine koyduğu İslam anlayışı, sadece atalarından miras aldığı kültürel boyutu ile yaşanan bir İslam anlayışı değil (Karaaraslan, 2010); *varoluşunu anlamlandıran bir inançtır.*

Geçmişte eski medeniyetler ile Avrupa arasında köprü olmuş olan İslam'ın, bu rolü tekrar devralması gerektiğini İzzetbegoviç (2014, s. 26) şu cümleleri ile belirtmiştir: *“İslam, bugün bu dramatik çıkmaz ve alternatif*

zamanında, parçalanmış dünyada aracılık rolünü tekrar devralmalıdır. Üçüncü yani İslami yolun manası işte buradadır.”

İzzetbegoviç'e göre (2013, s. 23); “*Kur'an edebiyat değil, hayattır. Dolayısıyla ona bir düşünce tarzı değil bir yaşam tarzı olarak bakmaya başlar başlamaz güçlük ortadan kalkar ve bu yanlış intibalar da değerini kaybeder. Kur'an'ın yegane hakiki tefsiri hayat olabilir ve bildiğimiz gibi Hz. Muhammed'in hayatı tam olarak buydu.*” İzzetbegoviç'in bu sözlerinden İslam'ı,- Avrupa'daki İslamofobi bağlamında söylemek gerekirse, birçok Müslüman ya da Müslüman göçmen gibi- bir dinin ötesinde tüm hayata nüfuz eden bir yaşam felsefesi olarak kavradığı ve hayatına uygulamak istediği anlaşılmaktadır. Tam da bu noktada, ‘dinsel olanın dönüşü’ veya ‘sekülerleşmesi tamamlanamayan unsurlar’ gibi ifadelerin dinselğin günümüzde kamusal alanda gösterdiği çok boyutlu ve karmaşık varoluş hallerini kavrayamadığı, ‘dinsel in tamamen silinmesi ya da özel alana hapsedilmesi’nin sekülerizmin bir fantezisi olduğu ve dinsel in, Avrupa’nın toplumsal ve siyasal yaşamındaki ezeli varlığının ‘iz’lerinin toplumsal ve kültürel yaşamın her alanında görülebileceği ve dolayısıyla dinsel olanı dışlamanın imkansızlığı (Yeğenoğlu, 2016, s. 6) vurgulanması gereken bir düşüncedir.

İzzetbegoviç'e göre (2014, s. 19); “*Tarih, büyük bir gerçeği gözler önüne seriyor: İslam, Müslüman toplumların aklını başına getirebilecek, içlerindeki disiplin, ilham ve enerji ölçeklerinin sınırlarını zorlayabilecek tek düşüncedir. İslam'ın tanımadığı hiçbir ideal, kültür ve devlet alanında asla kayda değer bir etkiye sahip olmamıştır.*”

İslam'ı bir akıl dini olarak kabul eden İzzetbegoviç'e göre ve tam da bu nedenle, Müslümanlar Allah, insan, toplum gibi konuları sorgulamalıdır. Toplumların iyileşmesi için atılacak adımların felsefi, siyasi ve ahlaki temellerini İslam'ın oluşturduğunu düşünen İzzetbegoviç (2013, s. 21), bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade eder: “*Seçenekler belli: Ya İslam'ın yapılandırılması yönünde harekete geçmek ya da duraklama ve gerileme dönemine girmek. Müslümanlar için üçüncü bir seçenek söz konusu değildir.*” İzzetbegoviç, İslam'ı sadece bir din olarak görmez, İslam'ın siyasete yansımaları ona göre adalet, eşitlik, özgürlük, ahlak gibi kavramlarda tezahür eder. İzzetbegoviç sahip olduğu İslami kimlik çerçevesinde İslam coğrafyasında kayıtsız, pasif bir lider olmayı tercih etmemiş, tam aksine bir mücadele ve direniş göstererek dünya üzerinde yaşayan bütün Müslümanlara örnek olmuştur.

İslam, İzzetbegoviç'e göre (2014, s. 47) Batı'nın değerlendirdiği gibi sadece bir din olmadığı gibi ibadetlerle sınırlı bir ritüeller zinciri de değildir. “*Hayatı sadece din ve dua ile değil, aynı zamanda çalışma ve bilimle tanzim etmek gerektiğine inanan, dünya tasavvurunda ibadethane ile fabrikanın yan*

yana olması gerektiğine izin vermekle kalmayıp talep eden, insanları sadece terbiye etmek değil, aynı zamanda onların dünyadaki hayatını kolaylaştırmak gerektiğini düşünen ve bu iki hedefin birbirine kurban edilmesi için hiçbir sebebin bulunmadığı fikrinde olan kimse, o İslam'a aittir.”

İslami düzen ile ilgili ideallerinde İzzetbegoviç (2014, s. 139).şu hedefleri belirlemiştir: “Yabancı manevi, fikri ve siyasi saldırganlığına karşı ve Müslüman ülkelerin şekli ve gerçek bağımsızlıkları için mücadele etmek; bireysel teşebbüsü boğmaksızın, her yerde, eğitim, sanayileşme, toprak reformu ve büyük kaynaklarının millileştirme programlarını desteklemek; okulların ve iletişim araçlarının İslamlaşmasını hayata geçirmek; sefaletsiz ve israfsız bir toplum için parolası ile her yerde sosyal adalet programlarını desteklemek; şövenizm, ayrımcılık ve farklılıkların öne çıkarılmasına karşı fakat Müslüman halkların birlikteliğine katkıda bulunacak her şey için mücadele etmek.”

4. SONUÇ

Tarih boyunca İslam’la ve Müslümanlarla sürekli düalizm içerisinde olan Avrupa bu düalizme dayanan bir biçimlendirme üzerinden oryantalist bir bakış açısı geliştirmiştir. Soğuk Savaş’ın sona ermesinin ardından çift kutuplu sistemin yerini tek kutuplu sistemin alması ideolojik olarak bir düşman ilan edilen tüm Müslümanları terörist olarak görme gibi ayrıştırıcı ve ötekileştirici bir boyut kazanmıştır. İslamofobi, tarihi, dini, kültürel, siyasi ve sosyo-ekonomik köklerden beslenmektedir. Avrupa’ya göç eden Müslümanların Avrupa’daki ekonomik krizin tetikleyicisi olarak görülmesi ve göçmenlerin bir yük olarak algılanması, Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde gerçekleşen terör eylemlerinin yıkıcı etkisinin artması ve aşırı sağ kesimin algı operasyonları neticesinde tüm dünya Müslümanlarına karşı ön yargı ve ayrımcılığın oluşmasına neden olmuştur. 1992-1995 yılları arasında yaşanan Bosna Savaşı da bu ön yargı ve ayrımcılıkların en somut örneğidir. Yıllarca barış ortamında huzurla yaşayan etnik gruplar, Yugoslavya’nın dağılmasıyla birlikte kendilerini bir kaosun içerisinde bulmuşlardır. Tarih boyunca Avrupa için “öteki” olan İslam ve Müslümanlar yeniden bir tehdit unsuru olarak algılanmışlardır. Bu tehdit algısının somutlaştığı Bosna topraklarının yetiştirdiği Avrupalı münevver Aliya İzzetbegoviç Yugoslavya’yı parçalayıp İslam Devleti kurmakla suçlanmış, ancak o Bosna-Hersek gibi çok uluslu bir yapıya sahip olan bir ülkede İslam Devleti kurmanın hiçbir zaman mümkün olmayacağını belirterek bu suçlamaları reddetmiştir. Bosna’daki Boşnak Müslümanların tıpkı Hırvatlar ve Sırpolar gibi dinlerini sosyal hayatta rahatça yaşayabilmeleri gerektiğini ve İslam’ın bir din olmanın ötesinde Müslümanlar için hayat felsefesi olduğunun altını çizen Aliya İzzetbegoviç’in Bosna Savaşı’nda halkı ile birlikte sergilediği erdemli duruşun tüm dünyanın özellikle Avrupa’nın İslam’a ve Müslümanlara karşı oluşturdukları İslamofobik

söylemlerin antitezi olduğu söylenebilir.

5. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

6. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

7. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve ilgili kurum ve kuruluşlardan gerekli izinler alınmıştır.

8. KAYNAKÇA

- Akın, M.H. & Karaarslan F. (2015), *Aliya İzzetbegoviç: Özgürlük mücadelecisi ve İslam düşünürü*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Alkan, M. Nail. (2015). Avrupa’da yükselen ırkçılık: Pegida örneği. *Gazi Akademik Bakış*. cilt 8, sayı 16, yaz 2015, 275-289.
- Anidjar, G. (2012). *Düşmanın tarihi: Yahudi, Arap*. Çev: Timuçin Binder. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Anidjar, G. (2018). *Kan: Bir Hristiyanlık eleştirisi*. Çev: Ahmet Demirhan, İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Aydın-Düzgüt, S. (2015), *Türklük, Müslümanlık, Doğululuk: AB’nin Türkiye söylemleri*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Arjana, S.Rose. (2019). *Batı tahayyülünde Müslümanlar*. Çev: M. Murtaza Özeren, İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Barın, H. (2014). *İslamofobi Bir ırkçılık çeşidi ve nefret suçu*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Bayraklı, E. (2017). Avrupa İslam’ı projesi. 22 Şubat 2020 tarihinde <https://www.fikriyat.com/> adresinden erişildi.
- Bayraklı, E. & Güngörmez, O. (2018). İslamofobi ve anti-semitizm karşılaştırmalarını anlamlandırmak: Kapsamlı bir literatür değerlendirmesi. *Muhafazakar Düşünce*, yıl 14, sayı 53, Ocak -Nisan 2018, 119-148.
- Bozan M., (2018); Küresel gücün tahkiminde düşmanca bir tavır; İslamofobi. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt 9, sayı 18, 221-237.
- Buehler, A. F. (2014). İslamofobi: Batı’nın ‘karanlık tarafı’nın bir yansıması. Çev: Mehmet Atalay, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 55:1, 123-140.
- Duman, D.D. (2019). ‘Avrupa İslamı’ tartışmalarının Türkiye’deki yansımaları.

- B.Tunçsiper (Ed.) *II: Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kritik Tartışmalar Kongresi tam metin bildiriler kitabı* içinde (ss. 815-828). İzmir: İzmir Ekonomi Üniversitesi.
- Gölcü, A. & Aydın Varol, F. B. (2018). Yükselen bir trend olarak İslamofobi endüstrisi: Amerikan medyasına yönelik araştırmaların bir panoraması. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)*, 1 (1), 73-88.
- Gümüş, Z. (2005). *Bosna Hersek savaşı ve uluslararası ilişkilerdeki yeri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Hıdır, Ö.(2017). İslamofobi-ırkçılık-‘kültürel ırkçılık’ ilişkisi, *Ombudsman Akademik*, yıl 4, sayı 7, Temmuz-Aralık 2017, 23-49.
- Hıdır, Ö. (2018). Batı’da İslam karşıtı ’aşırı sağ’ın dini-ideolojik ve tarihi temelleri. E. Okumuş (Ed.) *İnsanlığın İslamofobi ile imtihanı* içinde (ss.186-223). Ankara: EskiYeni Yayınları.
- Hıdır, Ö. (2019). *Batı’da Hz. Muhammed imajı*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- İzzetbegoviç, A. (2007). *Köle olmayacağız*. İstanbul: Fide Yayınları.
- İzzetbegoviç, A. (2011). *Konuşmalar*. Çev: Fatmanur Altun ve Rıfat Ahmetoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları.
- İzzetbegoviç, A. (2013). *Doğu ve batı arasında İslam*. Çev: Salih Şaban. İstanbul: Nehir Yayınları.
- İzzetbegoviç, A. (2014). *İslam deklarasyonu ve İslami yeniden doğuş sorunları*. Çev:Rahman Ademi. İstanbul: Fide Yayınları.
- Kalın, İ. (2012). İslamofobi ve çokkültürlülüğün sınırları. M. S. Kafkasyalı (Ed.) *Orta Asya’da İslam: Temsilden fobiye* 1. Cilt içinde (ss. 181-204). Ankara-Türkistan: Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- Kalın, İ. (2017). *Ben, öteki ve ötesi- İslam-Batı ilişkileri tarihine giriş*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kalın, İ. (2019). *Barbar, modern, medeni- medeniyet üzerine notlar*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Karaarslan, F. (2010). *Entelektüel üzerine eleştirel bir çalışma: Aliya İzzetbegoviç örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Kumar, D. (2016). *İslamofobi: İmparatorluğun siyaseti*. Çev: Işıl Alatl. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Lean, N. (2015). *İslamofobi endüstrisi*. Çev: İbrahim Yılmaz. Ankara: DİB Yayınları.
- Mulaosmanoviç, A. (2017). *Hayatta kalma imtihanı: Aliya İzzetbegoviç’in on yılı (1990-2000)*. Çev: Azemina Brkan Baymak. Ankara: Hece Yayınları.
- Muslimovic F. & Cikotaç; S. (2017). *Düşünür ve devlet adamı: Aliya İzzetbegoviç*. Çev: Dzenita Özgüner. Ankara: Hece Yayınları.
- Said, E. (1984). *Haberlerin ağında İslam*. Çev: Alev Alatl. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Samur, H. (2017). Postmodern dönemde batıdaki İslam düşmanlığının artması durumu: İslamofobi. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi* cilt 21, sayı 2 Aralık 2017, 59-76.
- Sémelin, J. (2011). *Arındırma ve yok etme: Katliam ve soykırımın siyasi kullanımları*. Çev: Melike Işık Durmaz. İstanbul: İletişim Yayınları.

- SETA. (2018). *Medyada İslamofobi*. 30 Eylül 2019 tarihinde <https://www.setav.org/medyada-islamofobi-eir2018> adresinden erişildi.
- Tekin, C.H. (2012). *Bosna Hersek devleti: 1991-2011*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Temel, F. (2018). Medyadaki İslam. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)*, 1 (2), 299-302.
- Yeğenoğlu, M. (2016). *Avrupa'da İslam, göçmenlik ve konukseverlik*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

POLİTİKA OLUŞTURMA SÜRECİNİN BİR AKTÖRÜ OLARAK EKONOMİK VE SOSYAL KONSEY¹

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 11, Sayı Ek Sayı 1,
2020
ISSN: 1309-4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: : 05.03.2020 Yayına Kabul Tarihi: 05.09.2020

Nahide Işıl ÇETİNKAYA
İSTİKBAL

Dr. Öğretim Üyesi
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
İstanbul, Türkiye
isil.istikbal@medeniyet.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7268-0461

Ersin KOPUZ

Yüksek Lisans Öğrencisi
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
İstanbul, Türkiye
ersinkopuz@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5624-8433

ÖZ Türkiye’de Avrupa Birliği’ne uyum sürecinde önem kazanan çok taraflı sosyal diyalog mekanizmaları, belirli toplumsal grup temsilcilerinin ekonomik ve sosyal konularda politika oluşturma süreçlerine dahil olmalarını ifade etmektedir. Bunlardan biri de Ekonomik ve Sosyal Konsey’dir. Konsey, kamu politikası oluşturulmasında sosyal diyalogu arttıran, işbirliği ve uzlaşmayı destekleyen bir aktördür. 1995’den itibaren genelgelerle düzenlenen Konsey’in Türkiye’de hukuki bir statüye kavuşması 2001 yılında 4641 sayılı Kanun ile olmuş. 2010’daise anayasal bir kurum haline gelmiştir. En son 5 Şubat 2009’da toplanan Konsey’e ilişkin nihai değişiklik 703 sayılı KHK ile yapılarak, çalışma usul ve esaslarının belirlenmesi yetkisi Cumhurbaşkanına verilmiştir. Günümüzde Konsey yasal olarak varlığını sürdürmekle birlikte, fiili olarak faaliyetleri durma noktasına gelmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda, ilk bölümde Konsey’in düşünsel temellerini oluşturan sosyal diyalog üzerinde durularak kamu politikası oluşturma süreci ve aktörleri incelenecektir. Sonraki bölümde Türk yönetsel yapısında Konsey’in geçirdiği tarihsel ve düşünsel gelişim değerlendirilecektir. Son olarak Avrupa Komisyonu ilerleme raporları doğrultusunda, temel sorunlar incelenip, çözüm yolları tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Kamu Politikası, Sosyal Diyalog, Ekonomik ve Sosyal Konsey*

JEL Kodları: *H83, H50, H11*

Alanı: *Kamu Yönetimi,*

Türü: *Derleme*

DOI: [10.36543/kauibfd.2020.Ek1.015](https://doi.org/10.36543/kauibfd.2020.Ek1.015)

Atıfta bulunmak için: İstikbal, N. I. Ç. & Kopuz, E. (2020). Politika oluşturma sürecinin bir aktörü olarak ekonomik ve sosyal konsey. *KAÜİBFD*, 11(Ek Sayı 1), 325-343.

¹ Bu çalışma 1. Ulusal Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

ECONOMIC AND SOCIAL COUNCIL: AN ACTOR OF POLICY MAKING PROCESS

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUEASF
Vol. 11, Issue Suppl 1, 2020
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 05.03.2020

Accepted Date: 05.09.2020

Nahide Işıl
ÇETİNKAYA
İSTİKBAL
Asst. Prof. Dr.
İstanbul Medeniyet University
Faculty of Political Sciences
İstanbul, Turkey
isil.istikbal@medeniyet.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7268-
0461

Ersin KOPUZ
Graduate Student
İstanbul Medeniyet University
Faculty of Political Sciences
İstanbul, Turkey
ersinkopuz@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5624-
8433

ABSTRACT

The multilateral social dialogue mechanisms such as Economic and Social Council, have gained importance in Turkey's adaptation process to the EU, refers to a certain social group representatives become involved in the policy making processes of economic and social data. The Council enhances social dialogue and supports cooperation and reconciliation in public policy making. It has been regulated by circulars since 1995 and has gained legal status in 2001. In 2010, it has become a constitutional institution. The final amendment to the Council, which was last convened on February 5, 2009, was made with the Decree Law No. 703, and the President was given the authority to determine the working procedures and principles. Today the Council remains legal, but its activities have actually come to a halt. In the first part, social dialogue, which forms the intellectual foundations of the Economic and Social Council will be described and the process of public policy making and actors will be examined. The next section will focus on, the historical and intellectual development of the Council in the Turkish administrative structure. Finally, in line with the progress reports of the European Commission, basic problems will be examined and solutions will be discussed.

Keywords: *Public Policy, Social Dialogue, Economic and Social Council*

JEL Codes: *H83, H50, H11*

Scope: *Public Administration*

Type: *Review*

Cite this Paper: İstikbal, N. I. Ç. & Kopuz, E (2020). İstikbal, N. I. Ç. & Kopuz, E. (2020). Economic and social council: an actor of policy making process *KAUEASF*, 11(Suppl 1), 325-343.

1. GİRİŞ

Kamu politikasını tanımlarken çok farklı ifadeler kullanılmakla birlikte, en yalın haliyle hükümet kararları olarak ifade etmek mümkündür. Bu yönüyle kamu politikalarını herhangi bir kurumun uyguladığı politikalardan ayıran temel husus, politikanın uygulanmasında meşru güç kullanılabilmesidir (Şengül, 2018, s.14). Bir diğer ifadeyle kamu politikaları muhatabı olan kişi ve kurumlar için bağlayıcı nitelik taşımaktadır. Hükümetlerin sahip oldukları kamu politikası oluşturma ve uygulama yetkisini nasıl kullandıkları söz konusu ülkenin kültürüne, siyasal geleneğine, hakim ideolojisine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Demokrasi ile yönetilen ülkelerde kamu politikasına ilişkin süreçte diğer aktörlerin de aktif olarak dahil olduğu bir istisnadan ziyade genel bir uygulamadır.

Yasama organı olan parlamentonun, egemenlik yetkisini halktan alması onu kamu politikası sürecinde yer alan resmi aktörler içinde ön plana çıkarmaktadır (Yıldız ve Sobacı, 2015, s. 20). Öte yandan kamu politikasının oluşturulması aşamasında parlamentonun tek başına hareket etmeyerek, toplumu temsil eden gayri resmi aktörler ile istişare etmesi, politikanın başarısına doğrudan etki eden bir unsurdur. Farklı politika alanlarında oluşturulan bu iletişim ve işbirliği kanallarının devlet, işçi ve işveren düzlemindeki yansımaları, politika belirlenmesi sürecine katılımı ifade eden sosyal diyalog kavramıdır. Sosyal diyalog günümüzde önemle üstünde durulan bir kavram haline gelmiştir.

Uluslararası aktörler tarafından da sıklıkla vurgulanan sosyal diyalogu güçlendirebilmek için her ülkede çeşitli mekanizmalar kurulmuştur. Türkiye’de 1995 yılında kurulan Ekonomik ve Sosyal Konsey de böyle bir ihtiyacı karşılama amacı taşımaktadır. Bununla birlikte Avrupa Birliği aday üyeliği sürecinde bulunan Türkiye’de Ekonomik ve Sosyal Konseyin kurulması, bu amaç doğrultusunda atılmış önemli bir adımdır. Konsey’e ilişkin 2001 yılında çalışma, esas ve yöntemlerini düzenleyen bir kanun çıkarılmıştır. 2010 yılına gelindiğinde ise yapılan Anayasa değişikliği ile Anayasal bir statüye kavuşmuştur.

Ekonomik ve Sosyal Konsey’e ilişkin yapılan yasal düzenlemelerin, etkin faaliyet gösterebilmesini sağlamaktan uzak olduğu, Konsey’in 2009 yılından bu yana toplanmamış olmasından anlaşılmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda faaliyette bulunmayan bir mekanizmaya yönelik yapılan düzenlemelerin nedenini sorgulamak yerinde olacaktır. Bu çalışmada Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan Türkiye raporlarında yer alan ifadeler yol gösterici olduğu kabul edilerek yıllar içindeki farklı vurgular üzerinde durularak, işleyişe yönelik temel

sorunlar açıklanmıştır. Nihayet, kamu politikası sürecinde oldukça önem arz eden bu Konsey'in işlerlik kazanmasına ilişkin çeşitli önerilerde bulunulması amaçlanmıştır.

2. KAMU POLİTİKASI OLUŞTURMA SÜRECİ VE AKTÖRLERİ

Hükümetlerin çeşitli görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. Hükümetler politika üretirken, bu politikaların vatandaşların istek ve beklentileri doğrultusunda gerçekleşmesini hedeflemektedir. Toplumsal beklentilerin farklılaşması ve görecelik göstermesi, politika üretmede çeşitliliklere neden olmaktadır. Bu bağlamda, kamu politikaları kavramı incelendiğinde kısaca iki seçenek karşımıza çıkmaktadır: Hükümetin yapmayı seçtiği şeyler ve hükümetin yapmayı seçmediği şeyler. (Dye, 2012, s. 3) Kamu politikalarına ilişkin pek çok tanım kullanılmaktadır. Kamu politikası, devlet otoritesinin ya da kamu gücünün, yetkili olan kamu kurumu ya da görevlisi tarafından yapılan işlemler bütünü olarak tanımlanmıştır. Genel olarak kamu politikası, toplumsal problemin çözüm seçeneklerini ve en uygun seçimi ortaya koymasına yönelik diğer aktörlerin planlı kararlarını ve eylemlerini içerir. (Gül, 2015, s. 8) Kamu politikasının özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Yıldız ve Sobacı, 2015, s. 18) :

- Kamu politikaları; amaç ve sonuca yöneliktir.
- Kamu politikaları, yetkililer tarafından oluşturulmakta ve uygulanmaktadır.
- Kamu politikası, sonuçtan ziyade süreci ifade etmekte ve kararların bütününe kapsamaktadır.
- Kamu politikaları, yapmayı ve yapmamayı ifade eder. Hareketsizlik de bir kamu politikası olabilir.
- Kamu politikası, farklı alan ve problemlerle ilgili, çok yönlü bir kavramdır.

Kamu politikalarının oluşturulması ve uygulanması sürecinde pek çok aktör sürece dahil olmaktadır. Bu aktörler, kamu politikalarını doğrudan ve dolaylı olmak üzere etkileyebilmektedir. Aktörlerin farklı hususlara göz önünde bulundurarak sınıflandırmaya tabi tutmak mümkündür. Bu sınıflandırmalardan yaygın olarak kullanılanlardan biri de kamu politikası sürecine dâhil olan aktörleri resmi, gayri resmi ve uluslararası olmak üzere üçlü bir ayrıma tabi tutmaktır (Yıldız ve Sobacı, 2015, s. 19).

a) Resmi Aktörler: Dolaylı demokrasinin bir parçası olarak parlamento, vatandaşların temsil edilmesi ve yasama faaliyetlerinde temel rol oynaması nedeniyle kamu politikalarının en önemli resmi aktörü konumundadır. Oluşturulan kamu politikalarının uygulayıcısı pozisyonundaki bürokrasi, teknik

uzmanlık ve kamu gücü dolayısıyla resmi aktör olarak ele alınmaktadır. Bağımsız mahkemeler, hukuk devleti ilkesi içerisinde yargı gücünü elinde bulundurmaktadır, bu manada etkili diğer bir resmi aktördür. (Samadova, 2017, ss. 60-64)

b) Gayri Resmi Aktörler: Kamu politikası oluşturma sürecinde siyasi partiler, seçmenlerin fikirlerini temsil etmesi anlamında önem arz etmektedir. Vatandaşlar, kamu politikalarında talep ve beklentileri meydana getirmesi nedeniyle sürecin önemli bir parçasıdır. Vatandaş ile devlet arasında aracı rol oynayan sivil toplum kuruluşları, demokrasi anlayışının güç kazanması ile kamu politikalarının yönünü belirlemede aktif rol oynamaktadır. Toplumun bilgilendirilmesi ve yönlendirilmesine doğrudan katkıda bulunan basın yayın kuruluşları, devlet-vatandaş arası iletişimi kolaylaştırıcı etki göstermektedir. Kamu politikaları oluşturulmasında düşünce kuruluşları, belli alanda uzmanlaşmış olma ve bağımsız fikirler oluşturması itibarıyla bilgi çağının temel aktörlerinden birisi durumundadır. (Köseoğlu, 2013, ss. 28-30)

c) Uluslararası Aktörler: Küreselleşmenin etkisiyle, ulusal kamu politikalarının, uluslararası etkileri bulunmaktadır. Kamu politikalarının oluşturulmasında uluslararası aktörler de etkili olmaktadır. IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü ve OECD gibi kuruluşlar, kamu politikası süreçlerine etki eden başlıca uluslararası aktörlere örnek gösterilmektedir (Kaya, 2017, s. 31).

Kamu politikası oluşturmada rol oynayan aktörler arasındaki iletişim ve işbirliği, ortaya koyulan politikanın etkinlik ve verimliliğini etkileyen önem unsurlardır. Farklı aktörlerin dahil olduğu bir süreçte bakış açısı zenginleşecek, çözüm önerileri çeşitlenecek, nihai olarak ortaya koyulan politikanın başarısı doğru orantılı olarak artacaktır. Bu iletişimi ve işbirliğini güçlendirecek önemli kavramlardan biri de sosyal diyalogdur.

3. SOSYAL DİYALOG

Kamu politikası oluşturma sürecinde yer alan aktörlerin arasındaki işbirliğini de ifade eden sosyal diyalog kavramına ilişkin, literatürde ortak kabul gören bir tanım bulunmamaktadır. Buna karşın Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) sosyal diyalog kavramını “ekonomik ve sosyal politika ile ilgili ortak çıkarları ilgilendiren hükümet, işveren ve işçi temsilcileri arasında müzakere, istişare veya bilgi alışverişini içerecek şekilde tanımlamıştır” (ILO, 2018, s. 3). Sosyal diyalog kavramı; iş ve işverenler arasındaki uzlaşmaya dayalı karşılıklı işbirliği süreçleri olarak tanımlanmaktadır. Süreç içerisinde devleti ve çıkar gruplarını da dâhil ederek; devlet, işveren ve işçiler arasında sosyo-ekonomik uyumun sağlanması ve uygulanması amacıyla meydana gelen müzakere süreçleri olarak ifade

edilmektedir. (Dereli, 1997, s. 113) Sosyal diyalog süreçleri, taraflara göre çeşitlilik göstermektedir. Bu bağlamda; işçi-işveren arasındaki ilişki, iki taraflı sosyal diyalog; işçi ve işveren ile birlikte devletin de sürece dâhil olmasıyla sosyal diyalog türü ise; üç taraflı sosyal diyalog olarak ele alınmaktadır. (ILO, 2013, s. 12). Sosyal diyalogun uygulanma yöntemleri ve yapısı incelendiğinde ortak bir model karşımıza çıkmamaktadır. Sosyal diyalog, siyasi kültüre ve ülkelerin sosyo-ekonomik durumuna göre farklılık göstermektedir.

Şekil 1: Sosyal Diyalog Tarafları (ILO)

Sosyal diyalog kavramının yaygınlaşması, Avrupa'daki, tarihsel sürecin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramın, Avrupa'daki sosyo-ekonomik birliği yeniden inşa etme arzusu ve Avrupa Birliği'nin temel mottoları olan barış, uzlaş, dayanışma çerçevesinde ele alınması gerekmektedir. Tarihsel süreç incelendiğinde sosyal diyalogun, Kıta Avrupası merkezli bir kavram olduğu görülmektedir. Sosyal diyalogun Avrupa ve AB esaslı olarak ele alınmasında uzlaş kültürünün ve demokrasi bilincinin etkisi son derece önemlidir. (Koray, 2005, s. 278) Sosyal diyalogun ortaya çıkışının, II. Dünya Savaşı sonrasındaki ekonomik ve siyasi anlamda buhran ortamına denk gelmesi tesadüf değildir. Bölgesel ve küresel uyumun artırılması, işsizliğin azaltılması, toplumsal uyumun sağlanması gibi sosyo-ekonomik problemlerin ortadan kaldırılmasında sosyal diyalog, başvurulan temel çözüm mekanizması olarak görülmüştür.

AB'de sosyal diyalog, üç dönemde ele alınmaktadır:

- 1951-1974 arasında sosyal politika başlığı altında yer alan düzenlemeler,
- 1957 Roma Antlaşması ile başlayan 1985'e kadar devam eden dönemde sosyal diyalogun temelleri,
- 1985 Val Duchesse Görüşmeleri ile birlikte taraflar arasında sosyal diyalog kurumsallaşma süreci (Uçkan, 2005, ss. 251-264).

Bu süreç neticesinde, 1980'li yıllarda işçi ve işveren temsilcileri arasındaki sosyal diyalog çerçevesinde 1992 Maastricht Antlaşması ile resmi olarak AB Müktesebatına dâhil olmuştur. Maastricht Antlaşması ile sosyal diyalog; anlaşmalar, direktifler ve kurumlar ile gelişimini devam ettirmektedir. İlk olarak, sosyal diyalogun geçirdiği değişimde Lizbon Antlaşması karşımıza çıkmaktadır. Lizbon Antlaşması'nın 152, 153 ve 154. maddesi sosyal tarafların rollerini artırmasına, diyalogların sağlanmasına yönelik AB'ye sorumluluk vermektedir. İş hukuku alanında oluşturulan direktifler, sosyal diyalogun kurumsallaşmasına katkıda bulunmuştur. Bu direktifler şu şekilde sıralanmaktadır (Güray, 2013, ss. 147-149):

- 2002/14/EC: Çalışanların Bilgilendirilmesine ve Danışılmasına İlişkin Çerçeve Direktifi
- 98/59/EC: Toplu İşten Çıkarmaya İlişkin Direktif
- 2001/23/EC: İşletmelerin Devri Sırasında Çalışan Haklarının Korunmasına İlişkin Direktif
- 2009/38/EC: Avrupa İş Konseyleri Direktifi
- 2001/86/EC: Avrupa Şirketinde Çalışanların Katılımına ilişkin Direktif
- 2003/72/EC: Avrupa Kooperatif Şirketlerinde Çalışanların Katılımına ilişkin Direktif

Avrupa Birliği düzeyinde çeşitli sosyal diyalog mekanizmaları oluşturulmuştur. Bu mekanizmalar şu şekildedir;

- Büyüme ve İstihdam Üçlü Sosyal Zirvesi: 2003 yılında bir Konsey Kararı (2003/174/ EC) ile kurulmuştur. Yılda en az iki kez toplanan zirvenin esas amacı, AB'de ekonomik ve sosyal politika yapma süreçlerine sosyal tarafların katılımını sağlamaktır.
- Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi: 1957 Roma Antlaşması'yla kurulmuş olan komite, AB'nin bir danışma organıdır ve kararları bağlayıcı değildir.
- Sektörler Arası Sosyal Diyalog Komitesi: AB düzeyinde çalışanların ve işverenlerin yer aldığı en önemli diyalog araçlarından biridir.
- Sektörel Sosyal Diyalog Komiteleri: 1998 yılında Komisyon, 98/500 sayılı kararıyla AB düzeyinde sektörel diyalogun gelişmesi için komiteler kurulmasına karar vermiştir.

Avrupa Birliği'nin sosyal diyalogu kurumsallaştırmaya ve güçlendirmeye yönelik çabaları, somut olarak antlaşmalar, direktifler ve kurum içi mekanizmalar ile ortaya koyulmuştur. Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde olan Türkiye için de benzer bir anlayışın benimsenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu yönde atılan

önemli adımların başında Ekonomik ve Sosyal Konsey'in kurulması gelmekle birlikte, sosyal diyalog mekanizmalarına yönelik yapılanmanın temellerini daha geçmiş yıllara kadar götürmek mümkündür.

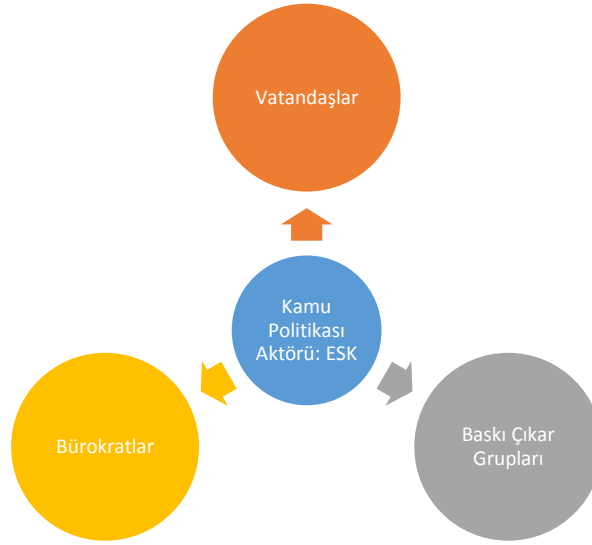
Türkiye'de sosyal diyalogun kökenleri, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki tarafından İktisadiyat Meclisi adında bir danışma meclisi oluşturulmasına dayanmaktadır. İktisadiyat Meclisi, İttihat ve Terakki'nin devletçi ekonomi anlayışını tercih etmiştir. Bu deneyim, kısa süreli olmuş ve İktisadiyat Meclisi, İttihat ve Terakki'nin iktidarı ile sınırlı kalmıştır. Osmanlı Devleti'nde toprak kayıpları, çeşitli ekonomik sorunları da beraberinde getirmiştir. Kurtuluş Savaşı kazanıldığı yıllarda Türkiye; ekonomik gücü yetersiz bir ülke görünümündedir. Bu şartlarda, 4 Nisan 1923 tarihleri arasında İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Cumhuriyetin ilanı öncesinde ilk sosyal diyalog ve toplumsal uzlaşma arayışı denebilecek bu kongreye tüccar, işçi, sanayici, bankacı ve çiftçi temsilcilerinden oluşan toplam 1135 delege katılmıştır. İzmir İktisat Kongresi Cumhuriyet tarihinin ilk yıllarında uygulanan ekonomi politikalarına yön vermesi nedeniyle tarihi bir öneme sahiptir. (Görmüş, 2007, ss. 115-119)

Türkiye, 1923-1929 yılları arasında liberal ekonomi programı uygulamıştır. Daha sonra 1929 ekonomik buhranı neticesinde devlet eliyle sanayileşme yoluna gidilmiştir. Türkiye 1932'de Uluslararası Çalışma Örgütü'ne üye olmuştur. Bu gelişmeler işçi-işveren ilişkilerinin hukuki boyutta düzenlenmesini zorunlu kılmıştır. Bu ihtiyacı karşılaması için 1936'da 3008 sayılı İş Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun, işçi örgütlenmeleri ve grev gibi konulara değinmemektedir 1938'de çıkarılan 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu ise ülkede her türlü örgütlenmeyi yasaklamıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan Birleşmiş Milletlere üye olmak isteyen Türkiye, 1946'da Cemiyetler Kanunu'nda önemli değişiklikler yaparak, dernek kurma serbestliği getirilmiştir. 1946'da kurulan Çalışma Bakanlığı bünyesinde yer alan ancak daha sonra 1985 yılında 3146 sayılı kanun ile yeniden düzenlenen Çalışma Meclisleri; işçi, işveren ve hükümet yetkililerinin iş hayatına ilişkin problemleri müzakere ettiği Çalışma Bakanlığına bağlı bir danışma organıdır. 1952 yılına gelindiğinde, sendikal birlik konusunda çok önemli bir adım atılmış ve Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) kurulmuştur. Türkiye'de ilk kez farklı iş ve bölgelerde çalışan işçiler, Türk-İş'in kurulmasıyla aynı çatı altına toplanmıştır. 1960 ihtilalinden sonra çıkarılan 1961 Anayasası işçilere sendika kurma özgürlüğü, toplu sözleşme ve grev haklarını sağlamıştır. 1960 Anayasası'na uygun olarak hazırlanan 274 sayılı Sendikalar Kanunu ile bunun tamamlayıcısı olan 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu 1963 yılında aynı anda yürürlüğe girmiştir. Türk işçi sınıfı hareketinde, daha sonra görüş ayrılıkları ortaya çıkmaya başlamış ve 1967 yılında

Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), 1970 yılında Milli-İş (MİSK), 1976 yılında Hak-iş (Türkiye Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu) kurulmuştur (Görmüş, 2007, ss. 119-122).

4. KAMU POLİTİKASI AKTÖRÜ OLARAK EKONOMİK VE SOSYAL KONSEY

Ekonomik ve Sosyal Konsey, sosyal tarafların işbirliği ve dayanışmayı esas alarak problemlerin görüşülmesine yönelik üçlü ya da çok taraflı sosyal diyalog mekanizmaları şeklinde tanımlanmaktadır. Konseyin temel amacı, sosyo-ekonomik problemlerin çözülmesine yönelik kamu politikası oluşturma sürecinde, temsilcileri (devlet-işçi-işveren) bir araya getirmektir. Konseyin içeriği, işleyişi ve yapısı ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. (Koray, Çelik, 2007, ss. 102-104) Ekonomik ve Sosyal Konsey, kamu politikası aktörü olarak incelendiğinde resmi ve gayri resmi aktörlerden etkilenmektedir. Hükümet-işçi-işveren arasında bir iletişim kanalı görevi gören ESK; vatandaşların, bürokratların ve baskı çıkar gruplarının bir arada yer aldığı çok aktörlü bir yapı görünümündedir. Kamu politikası aktörleri, devlet ile kurulan organik bağ neticesinde kategorize edilmektedir. Bu anlamda hem resmi, hem gayri resmi aktörleri barındırması Ekonomik ve Sosyal Konsey'in politika oluşturmada nüfuzunu ve önemini artırmaktadır.

Ekonomik ve Sosyal Konsey (ESK), toplumsal yararı temsil ederken, üst düzey

danışma kurulu görevini taşımaktadır. Bu anlamda iki temel sorumluluğu bulunmaktadır. Bu sorumluluklar (ILO, 2013, ss. 125-126);

- Hükümetin veya parlamentonun talebi üzerine, ekonomik ve sosyal politikalar, kanun tasarıları ve taslak ulusal kalkınma stratejileri hakkında görüş, tavsiye veya öneri sunmak,
- Re'sen, yetki alanına giren ekonomik ve sosyal konularda görüş bildirmek ve politika belirleyicilerin dikkatini önemli politika meselelerine çekmektir.

4.1. Türkiye’de Ekonomik ve Sosyal Konsey’in Gelişimi

Türkiye’de Ekonomik ve Sosyal Konsey’in gelişimini sosyal diyalogun gelişimi ile birlikte açıklamak mümkündür. Bu noktada İktisadiyat Meclisi, İzmir İktisat Kongresi, Çalışma Meclisleri ve Sendika Birlikleri önemli rol oynamaktadır. Bu deneyimler, Ekonomik ve Sosyal Konsey’in ilk öncülleri olarak görülmektedir. Türkiye’de Konsey’in kurulmasına ilişkin tartışmalar 1980 sonrasında dayanmaktadır. 12 Eylül 1980 sonrasında oluşturulan Danışma Meclisi’ne ekonomik ve sosyal konsey kurulmasına yönelik iki kuruluş tarafından sunulan öneri önem arz etmektedir. TÜSİAD, sektörler arası devamlı işbirliği ve ahengi sağlama amacıyla ESK talebinde bulunmuş TİSK ise önerisinde işçi ve işveren ilişkileri yüksek kurulu üyelerinin tabii üyesi olacakları ve ekonomik alanında taraflardan oluşacak bir ekonomik ve sosyal konseyin kurulmasını vurgulamıştır. (Koç, 1999, s. 5)

1980’lerde değişen ekonomik koşullar ve Türkiye’nin ekonomik durumu, belli ihtiyaçları beraberinde getirmiştir. Türkiye, ekonomik problemlerin aşılmasına yönelik işçi-işveren arasında bir uzlaşya ihtiyaç duymuştur. Bu şartlar içerisinde, Türkiye’nin sosyal diyaloga dair gelecek yıllara yön verecek olan, 1978’de TÜRK-İŞ ile dönemin Ecevit hükümeti arasında Toplumsal Anlaşma imzalanmıştır. Toplumsal Anlaşma, ekonomik istikrarı ve dengeli kalkınmayı sağlama, demokrasiyi güçlendirme ve toplumsal refahı artırma amacıyla önem arz etmektedir. (Talas, 1982, ss. 14-16) Toplumsal Anlaşma, dönemin ekonomik ve siyasi gerekçeleri ile 1 yıl 2 ay süresince yürürlükte kalmıştır. Kısa süreli olmasına rağmen örnek teşkil etmesi bakımından Türkiye’de sosyal diyalogun gelişiminde önemli rol oynamıştır.

Temsilci/Genelge	1995/5	1996/24	1997/11	1997/44	1999/19	1999/40	4641 Sayılı Kanun
Hükümet	52.	53.	54.	55.	56.	57.	57.
Hükümet Temsilcileri	13	13	10	11	9	11	15
İşveren	2	6	5	4	4	4	12
İşçi	5	8	6	6	6	6	12
Diğer	2	3	3	-	-	-	-
Toplam	22	30	24	21	19	21	39

Şekil 2: 1995-2000 yılları arası ESK Temsilci Tablosu (Başbakanlık Genelgeleri)

Kaynak: (Koray & Çelik, 2007)

1980'lerden sonra hız kazanan küreselleşme olgusu ve liberal gelişmeler, etkisini 1990'larda giderek artırmaktadır. Dünyadaki bu gelişmeler, Türkiye'yi de etkilemektedir. Bu gelişmeler doğrultusunda Temmuz 1994'te Sosyal Diyalog Zirvesi düzenlenmiştir. Zirvede, TÜRK-İŞ, DİSK, HAK-İŞ ve TİSK yöneticileri yer almıştır. 17 Mart 1995 tarihinde ihtiyaç ve talepler doğrultusunda yayımlanan 1995/5 Sayılı Başbakanlık Genelgesiyle Türkiye'nin ilk Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ESK) kurulmuştur. Yasa yerine Başbakanlık Genelgesiyle ESK'nin kurulması, konseyin işlevine yönelik belirsizliklere neden olmuştur. ESK'nin yapısı hükümet, sosyal taraflar ve sivil toplum kuruluşlarından oluşmuştur. İlk başta ESK, hükümet temsilcilerinden 15 ve sivil toplum kuruluşlarından 7 üyeden meydana gelmiştir. Ekonomik ve Sosyal Konsey'in kuruluşunda devlet dışı aktörlerin, temsil anlamında sınırlı sayıda yer alması çeşitli tartışmaları beraberinde getirmiştir. İlerleyen süreçte, temsilcilerin sayısında değişikli olsa da kalıcı adımlar atılamamıştır. Bu tartışmalar ve AB ile uyum süreci yolunda Türkiye'nin gerçekleştirmeyi planladığı adımlar neticesinde 21 Nisan 2001'de 4641 sayılı "Ekonomik ve Sosyal Konsey'in Kuruluşu, Çalışma Esas ve Yöntemleri Hakkında Kanun" çıkarılarak Konsey yasal bir düzenlemeye kavuşmuştur. AB'nin sosyal diyaloga verdiği önem göz önüne alındığında Türkiye'de Ekonomik ve Sosyal Konsey'e yasal statü kazandırılması AB'ne

üyelik sürecinde önem arz etmektedir (Çiçek ve Öçal, 2019, s. 391-395).

İlgili kanunda Ekonomik ve Sosyal Konseyin Başkanı Cumhurbaşkanı olarak düzenlenmiş olup, üyeler de Cumhurbaşkanı tarafından belirlenecektir. Cumhurbaşkanının toplantılara katılmaması halinde görevlendireceği Cumhurbaşkanı Yardımcısı veya Bakan toplantılara başkanlık etmektedir. Kanun kapsamında görev ve yetkileri de belirlenmiştir;

- *Toplumdaki ekonomik ve sosyal birimlerin, Hükümetin ekonomik ve sosyal politikalarının oluşturulmasına katılımlarını sağlamak, Devlet ile toplumsal kesimler arasında ve toplumsal kesimlerin kendi aralarındaki uzlaşma ve işbirliğini güçlendirecek çalışmalar yapmak,*
- *Oluşturduğu görüş, öneri ve raporları ilgili mercilere sunmak,*
- *Sürekli ve geçici nitelikte çalışma kurulları kurmak ve üyelerini belirlemek, bu kurulların raporlarını görüşmek,*
- *Türkiye-Avrupa Birliği Karma İstişari Komitesi üyelerini Avrupa Birliği Ekonomik ve Sosyal Komitesinin yapısı ve özelliklerini dikkate alarak belirlemek ve Komitenin çalışmalarını izlemek,*
- *Amaçları doğrultusunda ulusal ve uluslararası düzeyde seminer ve toplantılar düzenlemek, uygun görülecek toplantılara temsilci göndermek,*
- *Cumhurbaşkanının istemi üzerine, ekonomik ve sosyal nitelikli her türlü konuda, ekonomik ve sosyal yaşamı doğrudan etkileyen mevzuatın ve kalkınma planı ile yıllık programların hazırlanması sırasında görüş bildirebilir.*

Ekonomik ve Sosyal Konsey için önemli bir düzenleme 2010'da Anayasa değişikliği ile 1982 Anayasası'nın ikinci bölümünde yer alan Ekonomik Hükümler başlığındaki Planlama kısmının, Planlama; Ekonomik ve Sosyal Konsey olarak değiştirilmesidir. Böylece Konsey'e Anayasal bir nitelik verilmiştir. Yapılan değişiklikte Konsey'in kuruluş amacı "ekonomik ve sosyal politikaların oluşturulmasında hükümete istişari nitelikte göröl bildirmek" olarak belirtilmiş, kuruluş ve işleyişinin düzenlenmesi kanuna bırakılmıştır. Bu gelişme Konsey'in daha etkin bir kuruma dönüşeceği algısını yaratmış olsa da, anayasal statü kazandığı tarihten günümüze gelinceye kadar henüz toplantı gerçekleştirilmemiştir.

Ekonomik ve Sosyal Konsey benzeri bir yapı 2003 Haziran ayında yasalaşan 4857 sayılı İş Kanununun 114. Maddesi gereğince kurulan Üçlü Danışma

Kurulu'dur. Hem ÜDK, hem de ESK gibi sosyal diyalog kurumlarının Türkiye'ye uygun hale getirilmesi hedeflenmiştir. ÜDK, yılda Mayıs, Eylül ve Ocak ayları olmak üzere üç kere toplanması kararlaştırılmıştır. ÜDK'nin ilk toplantısı Çalışma Bakanlığı başkanlığında, Türk-İş, Hak-İş, TİSK ve DISK temsilcilerinin katılımıyla 2004'te yapılmıştır. Toplantıda; 2821 sayılı Sendikalar Yasası, 2822 sayılı Toplu Sözleşme Grev ve Lokavt Yasası'na ilişkin değişiklikler görüşülmüştür. 1 Şubat 2006 tarihinde, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından, aktif sosyal diyalog için gerekli şartları yerine getirmek üzere Sosyal Diyalogu Güçlendirme Teknik Destek Projesi başlatılmıştır. Bu proje ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve sosyal ortakların, sosyal diyaloga destek olması hedeflenmektedir. Bunun yanında, Türkiye'de bölgesel sosyal diyalogun geliştirilmesi için 8 ilde Türkiye İş Kurumu destek projesi olan İl İstihdam Kurulları oluşturulmuştur. Sosyal diyalogun yaygınlaşmasına yönelik adımlar atılırken, yapısal sorunların da ortadan kaldırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. (Görmüş, 2007, ss. 134-137)

Türkiye'de Ekonomik ve Sosyal Konsey; işçi, işveren, hükümet ve diğer katılımcılardan oluşan çok taraflı bir yapı özelliği gösteriyorken; AB ülkelerinde Ekonomik ve Sosyal Konseyler işçi-işveren, işçi-işveren-çıkarcı grupları ya da hükümet-işçi-işveren-çıkarcı grupları şeklinde ayrılmaktadır. ESK'nın kuruluşundan itibaren yeterli sayıda toplanamadığını ifade etmek mümkündür. 1995 yılından 2008'e kadar 19 defa, 2001 yılından günümüze sadece 7 defa toplanabilmiştir. Ekonomik ve Sosyal Konsey'in son toplantısı ise 2009 yılında yapılmıştır. Ekonomik ve Sosyal Konsey'in başkanının Cumhurbaşkanı olması, konseyin hükümet kontrolünde olması, işçi-işverenlerin yeteri sayıda temsil edilememesi gibi hususlar, Ekonomik ve Sosyal Konsey'in tarafsızlığına yönelik eleştirilerin temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bunun yanında Ekonomik ve Sosyal Konsey'in özel bir bütçesinin bulunmaması da, özerk yapısıyla bağdaşmadığına yönelik eleştirilerin hedefi olmaktadır. Bu ve benzeri eksiklikler, Ekonomik ve Sosyal Konsey'in ILO ve AB hükümlerini yerine getirmek amacıyla göstermelik bir konsey olduğu izlenimi vermektedir. Türkiye'de sosyal diyalogun tarihsel sürecinde, sosyal diyalog mekanizmaları etkin kullanılamamış, istenilen verim alınamamıştır (Özkan ve Orhan, 2018, ss. 5-8).

Türkiye'de Ekonomik ve Sosyal Konsey'in beklenen seviyede etki gösterememesi çeşitli nedenler ile açıklanmaktadır. Bu nedenleri şu şekilde sıralamak mümkündür (ILO, 2018, s. 18);

- Türk siyasal hayatında demokrasi bilincinin ve uzlaşma kültürünün henüz yeterli seviyede olmaması,

- Devletin ekonomide etkin rol oynaması ve buna bağlı olarak serbest piyasa koşullarının olgunlaşmaması,
- İşçi örgütlenmelerinin başarısız olması ve sendikalaşmada düşük seviyede kalınması Ekonomik ve Sosyal Konseyin yeterli düzeyde toplanamaması
- Sosyo-ekonomik problemlerin çözümünde konseyin ana aktör olarak görülmemesi.

4.2. Avrupa Komisyonu İlerleme Raporları Doğrultusunda Türkiye’de Ekonomik ve Sosyal Konsey

Avrupa Komisyonu, her yıl ve yılda bir kere olmak üzere Avrupa Birliği aday ülkelerinin üyeliğe ilişkin gelişmeleri değerlendiren raporlar yayınlamaktadır. Bu raporlarda ülkelere ilişkin; idari, siyasi, hukuki ve ekonomik koşullar detaylı olarak incelenmektedir. Avrupa Birliği aday üyelik sürecindeki ülkelerin, yapmakta oldukları yasal düzenlemeler, bu doğrultuda atılan olumlu veya olumsuz adımlar İlerleme Raporlarının konusunu oluşturmaktadır. Türkiye’ye ait ilk İlerleme Raporu 1998 yılında yayımlanmıştır ve hala her yıl (2017 yılı hariç) yayımlanmaya devam etmektedir. Söz konusu raporlar, 2016 yılına kadar “İlerleme Raporu”, daha sonra “Ülke Raporu” olarak adlandırılmıştır (Akçay, 2007, ss. 20-21). Bu bağlamda, bir aday ülke olan Türkiye’de Ekonomik ve Sosyal Konsey’in gelişimi, Avrupa Birliği uyum süreci reformlarıyla paralellik göstermiştir. Avrupa Komisyonu İlerleme Raporlarında bu konseye ilişkin belirtilen sorunlar ve çözüm önerilerinde kullanılan ifadeler de bu süreçte Türkiye için yol gösterici nitelik taşımaktadır.

Ekonomik ve Sosyal Konsey, Kuruluşu, Çalışma Esas ve Yöntemleri Hakkında Kanun ile yasal olarak güvenceye altına alınmadan önce Türkiye’de en kapsamlı birlik, Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC) üyesi Türk-İş’tir. İşçi ve işveren anlamında kuruluşların varlığına rağmen, etkin bir sosyal diyalog mekanizmasından söz etmek güçtür.

Avrupa Birliği ile müzakereler doğrultusunda, 19. Fasıll Ekonomik ve Sosyal Politikalar başlığı altında iş hukuku, iş sağlığı ve güvenliği, ayrımcılıkla mücadele gibi alanlarda asgari koşulları belirlemeyi hedefleyen kurallar, aynı zamanda sosyal diyalogu da ön plana koymaktadır. Ekonomik ve Sosyal Konsey’e ilişkin eleştiriler ve önerilere, bu fasıl kapsamında yer verilmiştir.

Ekonomik ve Sosyal Konsey’in çalışma, esas ve yöntemlerinin yasal olarak düzenlenmesi 21 Nisan 2001 tarihinde yürürlüğe giren yasa ile olmuştur. Konseye ilişkin yasal düzenlemenin yapılması, AB ile uyum süreci ile paralellik

göstermektedir. Fakat konseydeki hükümet yetkililerinin sayıca fazla olması, toplu sözleşmelerdeki kısıtlamalar ve fiziki yetersizlikler, AB müktesebatıyla uyumu güçleştirmektedir. Ekonomik ve Sosyal Konsey'in kuruluşundan itibaren gelişen süreçte yılda yalnızca bir defa toplanması, işlevine yönelik eleştirilere neden olmaktadır. İşsizlik sigortası sisteminin başlatılması, özel istihdam büroları ve Ekonomik ve Sosyal Konseyin kurulması bu kapsamda atılan olumlu adımlar olarak ele alınırken, sendikaların, örgütlenme özgürlüğü ve grev hakkı konularında kısıtlamalara tabi tutulması ve kamu görevlilerinin grev hakkının bulunmaması dile getirilen en önemli problemler arasında yer almaktadır. Sosyal tarafların, sosyal diyaloga verdikleri önem ve devletin problemlerin ortadan kaldırılmasına yönelik çabaları yetersiz görülmektedir (Avrupa Komisyonu İlerleme Raporu, 1998-2002)

Hükümet ile sosyal ortakların bir arada yer aldığı “Üçlü Danışma Kurulu”nun 2005'te toplanması, diğer üçlü organ olan “Emek Platformu”nun 12 yıl aradan sonra Eylül 2004'de yeniden toplanması, Başbakanlık tarafından 2005'te kamu sektörü sendikaları üyeleri, temsilcileri ve yöneticilerinin faaliyetlerine yönelik bazı kısıtlamaların azaltılması amacıyla genelge yayımlanması, Ekonomik ve Sosyal Konsey'in işleyişine yönelik kısmi ilerleme olarak ele alınmıştır. Bunun yanında Sendikalar ve Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunlarının, AB ve Uluslararası Çalışma Örgütü standartlarına getirilebilmesini yasa tasarılarında bir ilerlemenin kaydedilememesi eksiklik olarak görülmektedir. Bu durum, sosyal diyalogun yetersiz kalmasına neden olmaktadır (Avrupa Komisyonu İlerleme Raporu, 2003-2008).

1 Mayıs'ın, 28 yıl aradan sonra 2009'da “Emek ve Dayanışma Günü” adıyla yeniden kabul edilmesi sosyal diyalog kavramının gelişmesine yönelik olumlu bir adım olarak değerlendirilmiştir. 2010 Anayasa Referandumu sonrası anayasal bir kurum statüsüne kavuşan Ekonomik ve Sosyal Konsey'in yeterli şekilde toplanamaması, konseyin etkinliği anlamında eleştirilmektedir. Sosyal diyaloga yönelik Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu Kasım 2012'de yürürlüğe girmiştir. Bu kanun ile işçilerin sendika hakları genişletilmiştir. Fakat kamu görevlilerine yönelik kısıtlamalar ve grev yasağı devam etmesi, sosyal diyalog mekanizmalarının işleyişindeki problemlere işaret etmektedir (Avrupa Komisyonu İlerleme Raporu, 2009-2013).

Özel sektördeki sendika üyeliği oranı 2015'te %9,5'den %11,2'ye yükselmesine rağmen toplu iş sözleşmelerinin kapsamına giren işçilerin oranı düşüktür. Bu durumun nedenleri arasında sendika üyelerinin kanuna aykırı biçimde işten çıkarılması ve uzun süren davalar gösterilmektedir. Ekonomik ve Sosyal Konsey'in 2009'dan günümüze kadar geçen süreçte toplanamamış olması, bir

diğer sosyal diyalog mekanizması olan Üçlü Danışma Kurulu'nun 2017 yılında yalnızca bir defa toplanmış olması, işlevine yönelik soru işaretlerini beraberinde getirmektedir. Avrupa Birliği'nin yayınlamış olduğu raporlarda Konsey'in toplanamamış olmasına ilişkin eleştiriler, 2011'den 2018'e kadar yayımlanan hemen her raporda yer almıştır. Ekonomik ve Sosyal Konsey'e ilişkin 2013 yılı raporunda etkisiz kaldığı ifade edilirken, 2014 yılına ilişkin raporda ayrı bir ifadeye yer verilmemiş olması ilgi çekicidir.

Sosyal diyaloga ilişkin başlıca üzerinde durulan hususlar; sınırlı ilerleme kaydetmiş olması (Avrupa Komisyonu İlerleme Raporu, 2012, 2009, 2008, 2007), etkili bir biçimde kullanılmamış olması (Avrupa Komisyonu İlerleme Raporu, 2011), temel sosyal diyalog mekanizmalarının güçlendirilmesinin gerekliliği (Avrupa Komisyonu İlerleme Raporu, 2010, 2007, 2003), zayıf olması (Avrupa Komisyonu İlerleme Raporu, 2013, 2009, 2006), yeteri kadar hazırlıklı olunmaması (Avrupa Komisyonu İlerleme Raporu, 2009) şeklinde sıralanmaktadır. 2014 yılı raporunda yer alan, sosyal diyalogun *mevzuatta bulunan ve kaldırılması gereken engeller nedeniyle etkili şekilde işlemediği* ifadesi bu konuda yasal bir düzenlemenin gerekliliğine işaret etmektedir.

Avrupa Komisyonu'nun 2019 yılında yayınlamış olduğu son Türkiye raporunda bir yıl içinde sosyal diyalog konusunda gerileme yaşandığı belirtilmiştir. Bu gerilemenin sebeplerinden biri olarak, temel sosyal diyalog mekanizmalarından biri olarak kabul ettiği Ekonomik ve Sosyal Konsey (Avrupa Komisyonu İlerleme Raporu, 2010) üyelerinin Cumhurbaşkanı tarafından atanacak olması gösterilmiştir. Öte yandan Üçlü Danışma Komitesi'nin 2018'de bir defa toplanmış olması üçlü sosyal diyaloga olumlu etki eden bir gelişme olarak değerlendirilmektedir (Avrupa Komisyonu 2019 Türkiye Raporu). Yapılan son değişikliklerden sonra, konseyin mevcut durumdaki etkisi ve gelecekteki durumu belirsizliğini korumaya devam etmektedir (Avrupa Komisyonu Türkiye Raporu, 2015- 2019).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kıta Avrupa merkezli bir kavram olan sosyal diyalog, sosyo-ekonomik problemlerin çözümüne yönelik hükümet yetkilileri, işçi ve işverenleri bir araya getirerek istişare oluşturma süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram Avrupa Birliği'nin temel değerlerinden uzlaşma ile doğrudan ilişkili olması, sosyal diyalogu güçlendirmeye yönelik oluşturulan mekanizmalarda Avrupa Birliği'nin etkilerinin aranmasına yol açmaktadır.

Uluslararası –hatta uluslar üstü- bir kamu politikası aktörü olan Avrupa Birliği'nin, üye ve aday üye ülkelerin yönetsel reformları üzerindeki etkisini somut olarak gözlemlemek mümkündür. Avrupa Birliği'nin temel prensiplerine dayanarak oluşturulan kurumlar, yapılan yasal düzenlemeler hatta Anayasa değişiklikleri bu etkinin birer sonucudur. Benzer süreçleri yaşayan her ülke gibi Türkiye de bu doğrultuda çeşitli adımlar atmış ve hala atmaktadır. 1995 yılında Başbakanlık genelgesiyle kurulan Ekonomik ve Sosyal Konsey'in, 2001 yılında hukuki düzenlemeye konu olması, 2010 yılına gelindiğinde ise Anayasal bir kurum olarak kabul edilmesi de sosyal diyalogu güçlendirmek üzere bu yönde atılmış adımlardandır.

Avrupa Komisyonu tarafından 1998'den bu yana her yıl düzenli olarak yayınlanan ülke raporlarının (eski adıyla ilerleme raporları) 19. Fasılda Ekonomik ve Sosyal Konsey'in güncel durumuna yönelik değerlendirme ve eleştirilere de yer vermektedir. Kurulduğu ilk yıllarda yapılan eleştiriler bazı haklardaki kısıtlamaların varlığının sosyal diyalogu kısıtladığı yönünde yoğunlaşmıştır. Bunun yanı sıra Konsey'in yapısı ve hükümetin üstlendiği etkin rol nedeniyle, üçlü diyalogun özerk bir yapıda olmaması hususu da Avrupa Komisyonu raporlarında eleştiri konusu olmuştur. İlerleyen yıllarda Konsey'in toplanma sıklığının giderek azalması ve toplantıların belirli bir düzen ile yapılmaması, sosyal diyalogun yeterince güçlenememesi olarak değerlendirilmiştir. Nihayet 2010 yılına gelindiğinde hükümetin politika oluşturma aşamasında, özellikle ekonomik ve sosyal alanlarda danışabileceği bir anayasal kurum haline gelmesi, önemli bir gelişme olarak kabul edilmiştir. Ancak atılan bu adımın devamı gelmemiş, anayasal bir statüye kavuşan Konsey hiçbir zaman toplanmamıştır. Bununla birlikte 2018 yılında yayımlanan 703 sayılı KHK ile çalışma usul ve esasları ile üyelerin belirlenme yetkisinin tamamen Cumhurbaşkanına bırakılmış olması Konsey'in özerlikten büyük ölçüde uzaklaştığı yönündeki yorumları beraberinde getirmiştir.

Sosyal Diyalog, gelişmekte olan ülkeler statüsünde bulunan ve dünyanın en büyük yirmi ekonomisinde yer alan Türkiye için hayati bir kavramdır. Sosyal diyalogun etkin kullanılmasında önemli bir aktör olduğu tüm paydaşlarca kabul edilen Ekonomik ve Sosyal Konsey'e işlerlik kazandırılması için tüm eleştiriler göz önünde bulundurularak bazı adımlar atılmalıdır. Atılması gereken adımlardan ilki, Avrupa Komisyonu raporlarında da yer verilen (Avrupa Komisyonu İlerleme Raporu, 2008) toplantıların düzenli aralıklar ile yapılmasını sağlamaktır. Böylece ilgili aktörlerin belirli aralıklar ile bir araya gelmesi sağlanmış olacak, oluşturulacak kamu politikalarında söz hakkı verilmiş olacaktır. Toplantılara ilişkin değerlendirilmesi gereken bir nokta da toplantı

raporlarına ulaşılması konusudur. Yapılan toplantılara ilişkin raporların kamuoyu ile paylaşılması şeffaflığın gerekliliklerindedir. Bir diğer önemli husus Konsey'in yapısına ilişkindir. Tüm paydaşların eşit biçimde temsil edilmesi, alınacak kararların niteliğine doğrudan etki edecek bir unsurdur. Eşitlik bir tarafın lehine veya aleyhine bozulduğunda çıkacak kararlara dayanılarak oluşturulacak kamu politikalarının etkinlik oranı düşme eğiliminde olacaktır. 2018 yılındaki değişiklik öncesinde getirilen eleştiriler, hükümetin temsilcilerinin çoğunlukta olması üzerinde yoğunlaşmıştır. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile yeni kurulacak yapının Cumhurbaşkanı tarafından belirlenmesi ifadesi yer almaktadır. Bu durum eleştirilen hususlara yönelik gerekli düzenlemelerin yapılarak hem sosyal diyalogun arttırılmasını hem de AB uyum sürecinde önemli bir yol kat edilmesi için önemli bir fırsattır.

6. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

7. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

8. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve ilgili kurum ve kuruluşlardan gerekli izinler alınmıştır.

9. KAYNAKÇA

- Akçay, Belgin. (2007). *İlerleme raporlarında Türkiye ekonomisi*. Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi. Cilt: 7. No:1. s. 19-44.
- Avrupa Komisyonu İlerleme Raporları. (1998-2019). 10 Ocak 2020 tarihinde https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html adresinden erişildi.
- Çiçek, Ö. ve Öçal, M. (2019). *Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde Türkiye'de sosyal diyalogun dönüşümü*. Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi Cilt: 18, No: 2 s. 365-404.
- Dereli, T. (1997). *Sosyal diyalog: ekonomik ve sosyal konsey hakkında*. Ekonomik Yaklaşım, Cilt: 8, Sayı: 27, s. 113-130.
- Dye, T.R (2012). *Understanding public policy* (14th Edition). London: Pearson.
- Ekonomik ve Sosyal Konseyin Kuruluşu, Çalışma Esas ve Yöntemleri Hakkında Kanun. (2001) Resmi Gazete (Sayı: 24380) 15 Şubat 2020 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4641.pdf> adresinden erişildi.
- Fasıl 19 - Sosyal Politika ve İstihdam. 17 Şubat 2020 tarihinde <https://www.ab.gov.tr/84.html> adresinden erişildi.

- Görmüş, A. (2007). *Türkiye’de sosyal diyalogun gelişimi*. Çalışma ve Toplum, Cilt: 2, Sayı:14, s.115-140.
- Gül, H. (2015). *Kamu politikası analizi, yöntemleri ve teknikleri*. Yasama Dergisi, Sayı: 29, s. 5-31.
- Güray, M. (2013). *Avrupa Birliği’nde sosyal diyalog*. ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, s.144-158.
- ILO. (2013). Ulusal Üçlü Sosyal Diyalog. 5 Şubat 2020 tarihinde https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---dialogue/documents/publication/wcms_615605.pdf adresinden erişildi.
- ILO. (2018). Report IV: Social dialogue and tripartism. 20 Şubat 2020 tarihinde https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_624015.pdf adresinden erişildi.
- Kaya, A. (2017). *Kamu politikalarının ulusal etkinliğini yönlendiren küresel yapılanmaların yetki uyumsuzlukları ve çözüm yöntemleri*. Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 40, s. 25-41.
- Koç, Y. (1999). *Türkiye’de ekonomik ve sosyal konsey*, Ankara: Türk-İş Eğitim Yayınları, No.21.
- Koray, M. (2005), *Avrupa toplum modeli*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Koray, M. ve Çelik, A. (2007) *Avrupa Birliği ve Türkiye’de sosyal diyalog*. Ankara: Belediye-İş Sendikası Yayınları.
- Köseoğlu, Ö. (2013). *Meslek, sanat ve disiplin olarak kamu politikası: Türkiye’ye izdüşümleri*. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi (26) , s. 4-36.
- Özkan, E. ve Orhan, M. (2018). *AB ve Türkiye’de sosyal diyalogun gelişimi üzerine bir değerlendirme*. Uluslararası Yönetim - Ekonomi ve Felsefe Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 3, s. 1-12.
- Samadova, V. (2017). *Kamu politikasında rol oynayan sivil aktörler*. Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi, Sayı: 51, s. 60-65.
- Şengül, R. (Ed.) (2018). *Kamu politikası*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Talas, C. (1982). *Bir toplumsal politika belgesinin yorumu: toplumsal anlaşma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını. No: 488.
- Uçkan, B. (2005). *Avrupa Birliği’nde sosyal diyalog: danışma komitelerinden çerçeve antlaşmalara*. İktisat Fakültesi Mecmuası, 55(1), 249-270.
- Yıldız, M. ve Sobacı, M. (2015). *Kamu politikası: kuram ve uygulama*. Ankara: Adres Yayınları.

RADİKAL DEMOKRASİ BAĞLAMINDA SOL POPÜLİZMİN İMKÂNI¹

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 11, Sayı Ek Sayı 1,
2020
ISSN: 1309-4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 21.04.2020 Yayına Kabul Tarihi: 16.10.2020

Selim RÜŞEN
Doktora Öğrenci
Kocaeli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
Kocaeli, Türkiye
selimrusen54@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5183-2438

Uğur IŞIK
Doktora Öğrenci
Kocaeli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
Kocaeli, Türkiye
iugur41@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1934-4132

ÖZ | Bu çalışmamızda Chantal Mouffe'un 'Sol Popülist Stratejisi' bağlamında, demokrasinin radikalleştirilmesi imkânına odaklanılacaktır. Mouffe, 2. Dünya Savaşı sonrasında demokrasi ve liberalizm arasındaki agonistik gerilimin, Thatcherizmle birlikte demokrasinin aleyhine olacak şekilde dağıldığını ve siyasal olanın, teknokratik siyasetle yer değiştirdiğini ifade etmektedir. Mouffe, post-politik vasatın, merkez sağ ve merkez sol politikalar arasındaki farklılıkları yok eden konsensüsünün, 2008 yılında patlak veren küresel mali kriz ile sorgulanmaya başladığını iddia etmektedir. Neoliberal krizin 'popülist bir moment' meydana getirdiğini belirten Mouffe, neoliberal hegemonyanın, halk ve siyasal elitler karşıtlığı üzerinden sağ popülist bir formda kitleselleşmesine müdahale etmek için sol popülizmin bir fırsat sunduğunu ileri sürer. Mouffe, sol popülizmin bir ideoloji olmadığını, yeni bir karşı-hegemonyanın inşa sürecinde bir siyasal mantık ve strateji olduğunu belirtir. Ayrıca özcü bir yaklaşımla, popülizmi, demokrasi karşıtlığı üzerinden değerlendiren pejoratif literatürü reddeder. Ancak Mouffe, sağ popülizmin alternatifinin sol popülizm olamayacağı ve her popülist modelin dikey bir demokrasiyle sonuçlanacağına yönelik eleştirilere maruz kalmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sol popülizm, Agonizm, Demokrasi

Jel kodları: D63, D74, J80

Alanı: Siyaset Bilimi

Türü: Derleme

DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.016

Atıfta bulunmak için: Rüßen, S., & Işık, U.. (2020). Radikal demokrasi bağlamında sol popülizmin imkânı. *KAÜİBFD*, 11(Ek Sayı 1), 344-360.

¹ Bu çalışma 1. Ulusal Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

THE POSSIBILITY OF A LEFT POPULISM IN THE CONTEXT OF RADICAL DEMOCRACY

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 11, Issue Suppl 1, 2020
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 21.04.2020 Accepted Date: 16.10.2020

Selim RÜŞEN
PhD Student
Kocaeli University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
Kocaeli, Turkey
selimrusen54@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5183-
2438

Uğur IŞIK
PhD Student
Kocaeli University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
Kocaeli, Turkey
iugur41@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1934-
4132

ABSTRACT | This study will focus on the possibility of radicalizing democracy in the context of Chantal Mouffe's "Left Populist Strategy". Mouffe states that after World War II, the agonistic tension between democracy and liberalism dissipated against democracy with Thatcherism and that the political one's was replaced by technocratic politics. Mouffe claims that the consensus of post-political mediocre, which eliminated the differences between center-right and center-left policies, has been questioned by the global financial crisis that erupted in 2008. Mouffe states that the neoliberal crisis created a 'populist moment'. This moment suggests that left populism is an opportunity to intervene in massification in a right-populist form through anti-popular and political elites. Mouffe states that left populism is not an ideology, but a political logic and strategy in the process of building a new counter-hegemony. It also rejects pejorative literature that evaluates populism through anti-democracy with an essentialist approach. However, Mouffe is subjected to criticism that the alternative to right populism cannot be left populism and that every populist model will result in a vertical democracy.

Keywords: *Left populism, Agonism, Democracy*

Jel codes: *D63, D74, J80*

Scope: *Political Science*

Type: *Review*

Cite this Paper: Rüßen, S., & Işık, U.. (2020). The possibility of a left populism in the context of radical democracy, *KAUJEASF*, 11(Suppl 1), 344-360.

1. GİRİŞ

Cambridge sözlüğünün 2017 yılında en çok kullanılan kelimenin ‘popülizm’ olduğunu açıklaması, 19. yy.’in son çeyreğinde, ortaya çıkan popülist meydan okumanın ve popülist teorinin günümüz koşullarında da önemini koruduğunu göstermektedir. Doğuş koşulları bakımından, yozlaşmış elitlerin karşısında köylüyü ve çiftçiliği idealize eden popülist hareketler, ‘halka gitmeyi’ ve halkın temsil ettiği doğruluk ve erdemi vurgulamıştır. Ancak popülizmin kırsallıkla ilişkisi 1970’li yıllardan itibaren yapısal anlamda değişmiş ve toplumun modernleşmesiyle madunların, dışlanmışların ve daha ziyade tutucu sınıfların kentsel bir isyanına evrilmiştir (Müller, 2017, s.35). Ancak Mudde’nin belirttiği gibi siyaset sahnesinde ve akademik dünyada yüzü aşkın tanım bulunmasına rağmen popülizm kavramı üzerinde bir uzlaşma sağlanamamaktadır. Ayrıca her siyasal gelişmeyi popülizm ile açıklamaya çalışmak da kavramın anlaşılmasını zorlaştırmaktadır (Mudde, 2017, s.1). Politik bir gösterge ve ifade/tepki formu olması bakımından popülist hareketlerin tasnifi de çeşitlilik arz etmektedir. Popülist hareketleri sınıflandırma çabasındaki birçok araştırmada, sosyo-ekonomik faktörler, uzak geçmiş ve mitlere dayalı etnik milliyetçi duygular ve Mouffe’da olduğu gibi iç politikaya hitap eden ‘stratejik araçlar’ bağlamında üçlü bir yaklaşım benimsemektedir (Kaya, 2016, s.4).

Çalışmanın kuramsal temelini sol popülist hareketlerin bilgisini üreten Chantal Mouffe’un ‘*sol popülizm stratejisi*’ oluşturacaktır. Zira Mouffe popülizmin doğası gereği sağ eğilimler taşıdığı görüşüne itiraz etmekte ve popülizmi; eğitimsizlik, irrasyonallite ve anti-demokratikleşme çerçevesinden okuyan pejoratif literatürü reddederek, hem Batı Avrupa’da hem de popülist hareketler üzerine yapılan çalışmalarda ilgi uyandırmıştır. Fakat özellikle Latin Amerika’daki sol popülist tecrübe, demokratik kontrol mekanizmalarının baypas edilerek, doğrudan demokrasi söylemi çerçevesinde halk iradesinin liderin bedeninde tecessüm etmesinin anti-demokratik sonuçlar doğurabileceğini, dolayısıyla sağ popülizme yüklenen negatif anlamın ötesinde, sol popülizm ve demokrasi arasında da olumsal bir ilişkiden söz etmenin mümkün olmadığını göstermektedir. Bu bakımdan popülizmin sol versiyonunun da demokrasinin derinleştirilmesi/radikalleştirilmesi hedefine hizmet edip etmediğine yönelik literatürdeki kuramsal tartışmalar güncelliğini korumaktadır (Müller, 2017; Mouffe, 2019; Weyland, 2013).

Mouffe’un, popülizmi sol bir perspektiften çözümleyerek, demokrasinin radikalleştirilmesindeki işlevselliğine dikkat çekmesi bizi bu çalışmaya yöneltmiştir. Bu bağlamda çalışmamızda sol popülist kuramın pozitif ve ilerici imkanların yanı sıra belirli riskleri de barındırdığı ileri sürülecektir.

2.LİBERAL OLMAYAN BİR DEMOKRASİ BİÇİMİ: POPÜLİZM

Latin Amerika'daki sol kanat popülist liderlerin yükselişi ve 2008 yılında patlak veren küresel mali krizin ardından, prekarizasyon, liberalizmin temsil mekanizmalarına yönelik güvensizlik ve kemer sıkma politikalarına bir tepki olarak ortaya çıkan *Occupy wall street*, *İndignados*, *Syriza*, *Podemos* ve *Boyun Eğmeyen Fransa* gibi sol popülist hareket ve partiler, 'Biz %99'suz' ve 'Oyumuz Var Sesimiz Yok' şeklinde sloganları politikleştirerek, Avrupa kamuoyunun gündemini işgal etmeye başladı. Ancak 1. Dünya Savaşı akabinde faşist rejimlerin popülist yöntemleri kullanmaları, özellikle Avrupa'nın kolektif hafızasında popülist yöntemlere karşı bir endişe yaratmış ve müesses nizamın temsilcileri olarak Troyka(Avrupa Birliği-Avrupa Merkez Bankası ve Uluslararası Para Fonu) ve AB'nin siyasal elitleri, sol popülist hareketlere karşı temkinli bir politika yürütmüş ve sol popülistleri, liberal düzeni kaosa sürükleyebilecek bir tehdit unsuru olarak görmüşlerdir (Stavrakakis & Katsambekis, 2014, s.120). Diğer taraftan Yunanistan, İspanya ve Fransa'daki sol popülist hareketler ise göçmenlerin kabulüne karşı ılımlı bir politika izleyeceklerini, kemer sıkma politikalarını reddedeceklerini, istihdam koşullarının esnekleştirilmesi nedeniyle insanların gelecek umutlarını kaybederek güvencesizleştirildiğini, sendikaların güçlendirilmesi ve konut politikaları gibi konuları dile getirerek Troyka ile uzlaşmayı kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdir (BBC, 2015). Bu anlamda Avrupa kamuoyunu iki kampa ayıran popülizmin, demokrasi için bir umut mu yoksa bir tehlike mi olduğu meselesine nasıl yaklaşmamız gerekir. Bu soruyu cevaplayabilmek için öncelikle yeni popülizmin yapısal dönüşümünü dikkate almak zorundayız. Krastev'in de belirttiği gibi popülizm kavramı güncelliğini korumakla birlikte eskisi gibi açık değildir. Zira popülizm, tarımsal radikalizm anlamındaki orijinal manasını kaybetmiştir. Ayrıca 1930'lu yılların aşırılık yanlısı partilerinden farklı olarak yeni popülizm, özgür seçimler veya çoğunluğun egemenliği bağlamında anlaşılan demokrasiye meydan okumayı temsil etmez. Aksine, modern demokrasilerin temsili doğasına ve insanların egemenliğine yönelik kısıtlamalara itiraz eder ve en belirgin niteliği olarak toplumu, 'halk' ve 'yozlaşmış seçkinler' şeklinde iki homojen ve antagonistik gruba ayırmasıdır. Bu popülistlere göre siyaset, halkın genel iradesinin (volonté générale) yansımasıdır ve toplumsal değişim ancak elitlerin radikal değişimiyle mümkündür (Krastev, 2007, s.1,3).

Popülizmi, demokratik olmayan bir liberalizme karşı liberal olmayan bir demokratik cevap olarak tanımlayan Mudde, kavramın hem tekçi hem de ahlakçı bir içeriğe sahip ("temiz halk"'ın karşısında "yozlaşmış oligarşi" gibi), toplumu

kendi içinde türdeş ve birbiriyle düşman iki gruba ayıran, fazilet ve erdemin salt halkın temsilinde olduğunu varsayan bir ideoloji olduğunu belirtmektedir (Mudde, 2017). Canovan, detaylı bir popülizm listesi sunarak kavramı 8 başlık altında sınıflandırır ve popülizmin evrensel iki temel özelliğinin halka başvurmak ve seçkincilik karşıtlığı olduğunu ileri sürer (Aktaran/Laclau, 2007, s.19). Popülizmin en temel argümanının, ahlaklaştırılmış bir çoğulculuk karşıtlığı ve sadece toplumun belirli bir kesiminin halkın gerçek değerlerini yansıttığına inanma olduğunu belirten Müller, kavramı, teorik ve doktriner bütünlükten yoksun ve fakat belli bir iç mantığı olan bir iddialar bütünü olarak tanımlamaktadır (Müller, 2017, s.25,37). Mouffe'un yaklaşımına da ilham kaynağı olan Laclau ise kavramsal çoğulluğun yarattığı 'belirsizliği' aşabilmek için popülizm kavramının tanımlanabilir olmaktan çok betimlenebilir bir kavram olduğuna dikkat çeker. Ayrıca Laclau, daha köktenci bir yaklaşımla popülizmi küçümseyen literatürü, sosyoloji biliminin '*metodolojik bireysellik*'inin tesiri altında kalmakla eleştirmektedir. Çünkü ona göre bu anlayış biçimi, rasyonelliği topluma değil salt bireye yakıştırmaktadır (Laclau, 2007, s.9,11). Popülizmin antagonistik içeriğine dikkat çeken Laclau, politik olanı anlamak için popülizmi anlamak gerektiğini ve ekonomizm ve işçi sınıfını merkeze alan özcü yaklaşımlardan kaçınarak popülizmi, halkı inşa eden bir iradi hamle olarak tasvir etmektedir. Popülizmin öznesi olarak halkın inşasını olanaklı kılan şey politik ve ideolojik öğelerden daha ziyade toplumsal özneler arasındaki eklemleme mantığının ortaya çıkmasıdır (Aykutalp, 2020, s.67). Laclau böylece ideolojik yükünden arındırılmış bir popüler kimliğin, içerisine toplumsal taleplerin yerleştirilebileceği 'boş gösterenler' olarak işlev görmesinin popülizmi, daha demokratik, bütüncül(holistic) ve devrimci kılacağını ileri sürer (Aktaran/Bostan, 2015, s.42). Diğer bir ifadeyle formel bir yapı, bir tarz ve söylem olarak her siyasal hareket nispeten popülist bir mantığı işletmektedir ve bu kapsamda popülizm, ne neo-liberal hegemonik düzenin itham ettiği gibi akıl dışıdır ne de hınc etrafında kümelenmiş dışlayıcı sağcı bir söylemi benimsemek zorundadır (Yıldız, 2015, s.294).

Belçikalı siyaset bilimci Chantal Mouffe, popülizme 'sol'dan bakan, Yannis Stavrakakis, Francisco Panizza, Giorgos Katsambekis ve İvan Krastev gibi entellektüellerle aynı çizgide düşünerek, günümüzde, neo-liberal hegemonik düzenin yaşadığı krizin, popülist bir momentü mümkün kıldığını, bu sebeple popülizmi demokrasinin radikalleştirilmesi bağlamında, bir ideolojiden ziyade siyasal bir strateji olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Diğer bir ifadeyle popülizm bir taktik radikal demokrasi ise bir stratejidir. Mouffe'a göre popülizm, akademik bir tanım sorunu olmaktan öte bir sıfattır ve idealize edilen bir rejim

biçimine göndermede bulunmayan ancak meydana gelen popülist momente, konjonktür içinden bir müdahaledir (Mouffe, 2019, s.105).

Mouffe'ye göre sorun, siyaset sahnesindeki popüler aktörleri ve popülist hareketlerin doyurulmamış taleplerini, ilkelik ve demokrasi karşıtlığı üzerinden değerlendiren indirgemeci liberal geleneğin popülist momentini yorumlamasındaki sığıktan kaynaklanmaktadır. Bir praksis düşünürü olarak Mouffe, popülist dalgaya işlevselci bir şekilde yaklaşılmasını savunarak toplumsal taleplere sol bir anlam yüklemeyi önerir. Zira talepleri sol kılan, talebin anlamlandırılması ve söz konusu talebin ne ile antagonize edildiğidir. Hegemonik bir hale gelen neo liberal sistemle mi yoksa sağ popülizmde olduğu gibi yabancı düşmanlığı ve ırkçılıkla mı? (Yanık, 2019) Ayrıca popülist talepler neden parlamento, sendika ve siyasal partiler gibi temsil mekanizmaları ve ara kurumları bypass ederek bir tür sokak siyasetine bel bağlamaktadır? Mouffe, siyasetteki bu tıkanmanın ve sağ-sol ayrımı yerine ahlaki bir dil kullanan popülist aktörlerin güçlenmesinin temelinde, siyasal olanın siyasete/yönetime irca edilmesiyle açıklar. Pepsi ve Coca-cola metaforu üzerinden, merkez sağ ve sol politikalar arasında herhangi bir farkın kalmadığını belirten Mouffe, refah devleti sonrası oluşan neo-liberal konsensüsün, post-politika ve post-demokratik bir vasatı dayattığını ve bu nedenle klasik parti politikalarından umudunu kesen kitlelerin popülist bir momentini meydana getirdiğini ifade ederek, popülist momente yönelik sol bir müdahalenin, agonistik siyaseti ve demokrasiyi derinleştirebilmeyi mümkün kılabileceğini belirtir (Aktaran/Jäger & Borriello, 2019, s.1). Neo-liberalizmin 'başka alternatif yok' söylemi, liberalizm ve demokrasi arasındaki agonistik gerilimi liberalizm lehine bozarak, müzakereci ve diyalojik bir siyaseti önermiş ve sağ-sol ayrımı temelli politik karşıtlık yerini iyi ve kötü arasındaki ahlaki ayrıma bırakmıştır.

Demokrasinin çatışmasız/uzlaşmacı biçimini bir gelişme olarak değerlendiren yaklaşım, aslında halk egemenliğinin önemli bir unsuru olan farklı toplumsal taleplerin agonistik mücadelesini kısıtlamaktadır. Post-politik sistemin merkezdeki konsensüsü, ileri bir demokratik model olarak sunması birçok ülkede merkez sol ve sağ partilerden mürekkep iki partili bir politik hayatı mecbur kılmıştır (Mouffe, 2019, s.29). Agonistik kanalları kapatan post politik düzenin rasyonel ve ahlaki uzlaşma çağrısı ise paradoksal bir şekilde sağ eğilimli partilerin elini güçlendirmiş ve işçi sınıfı da dahil olmak üzere toplumsal duygu ve tutkuları mobilize eden sağ popülizm, toplumsal öfkeyi, müslüman, göçmen, siyahi ve gey gibi farklı kimliklere doğru manipüle etmeyi başarmıştır (Tekdemir, 2016, s.1228). Mouffe, içinden geçilen popülist momentte, sol popülizmin,

antagonize edilen hedefin değiştirilmesi aracılığıyla sağ popülizmin durdurularak demokrasinin radikalleştirilmesi için bir fırsat sunduğunu ileri sürmektedir (Mouffe, 2019, s.34). Bu bakımdan sol popülizmin öncelikli görevi ahlaki(iyilere karşı kötüler) bir retorik yerine *siyasal* olanı inşa etmektir.

3.SİYASAL OLANA DÖNÜŞ

Mouffe, Ernesto Laclau ile birlikte yayınladıkları *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* adlı eserinde Ortodoks Marksizmin yeni sorunlar çerçevesinde yeniden değerlendirilmesi ihtiyacının, Marksizmin yapı-bozuma uğratılmasına yol açtığını ve bu nedenle Marksizmin sınıf temelli özcü anlayışını ya da kapitalist gelişmenin tarihsel yönelimi ve antagonizmaların ortadan kalktığı komünist bir toplumdaki bahsetmenin mümkün olmayacağını belirtmiştir (Laclau ve Mouffe,1992, s.10-11). Artık sosyalist projeye demokrasinin derinleştirilmesi ve liberalizmin demokratikleştirilmesi aracılığıyla ulaşılabilecektir. Mouffe'a göre, aslında sol popülizm de demokrasinin derinleştirilmesi amacına hizmet etmektedir. Çünkü demokrasinin temel amacı, siyasal olanın çatışmacı doğasını kabul ederek antagonizmaların agonizmaya dönüştürülmesidir (Mouffe, 2013, s.28). Mouffe, öncelikle toplumların antagonistik boyutunu merkeze almak için siyasal ve siyaset kavramları arasındaki farka dikkat çekerek siyasala dönüşün reçetesini sunmaktadır. Mouffe'a göre '*siyasal*' toplumsal ilişkilerde muhtelif biçimlerde karşımıza çıkan antagonizma boyutu iken '*siyaset*', siyasalın tesiri altında, belirli bir düzen kurmayı ve insanların birlikte yaşamasını örgütlemeyi hedefleyen söylemler ve pratikler bütünüdür (Mouffe, 2015, s.23).

Mouffe, siyasal olanı tanımlamak için düşünce sisteminin merkezine antagonizma kavramını yerleştirmektedir. Zıtlık, karşıtlık, uzlaşmazlık ve düşmanlar arası mücadele manalarında kullanılan antagonizma, tarafları şiddet ortamına çeken bir çatışma durumunu ifade eder ve antagonizma boyutunda taraflar arasında mekansal bir aidiyet yoktur. Popülist momenti yaratan liberalizm, rasyonel bir uzlaşmanın mümkün olmayacağı antagonizmaları kavrama konusunda yetersiz kalmaktadır. Zira bireyci ve akla dayanan evrenselci bir konsensüsün varlığına inanan liberalizm, içinde çatışmaları da barındıran toplumsalın çoğulcu doğasını idrak etmekten yoksundur. Oysaki siyasal olan, uzmanların yürütebileceği bir belediyececilik faaliyeti değildir. Gerçek siyasal sorunlar, çeşitli ve çelişkili alternatifler arasında seçim yapmaya mecbur kaldığımız kararlardır ve bu durum, toplumsal bölünmenin kurucu niteliğini ve nihai uzlaşmanın imkansızlığını kabul etmemizi sağlar (Mouffe, 2015, s.17, 23, 35).

Mouffe, antagonizma kavramını Alman hukukçu ve siyaset kuramcısı Carl Schmitt'ten etkilenerek geliştirmiştir. Schmitt de özgül farklılıklara karşı kör olan liberalizmin bireyci aksiyomununun, kollektif kimliklerin doğasını kavramaktan yoksun olduğunu ve fakat ontolojik bir değere sahip olan siyasalın ölçütünün, her zaman dost-düşman ayrımı üzerinden belirlenmesi gerektiğini ifade eder. Düşmanlık, bireysel değil gruplar arasında mümkündür ve insanlar salt bireysel varlıklarını korumak niyetiyle hareket etmediklerinden ötürü biz ve onlar ayrımına dayanan kimlik kurucu ve özdeşleşim sağlayıcı bir işleve sahiptir. Ancak insanların ontolojik koşullarından olan düşmanlarına karşı dostlarını koruma güdüsü her hangi bir tehdit altında çatışmayı sürekli hale getirebilir (Bezci, 2006, s.35, 36, 45). Mouffe, siyasalın kavranmasında Schmitt'in dost-düşman dikotomisini kabul etmekle birlikte, çatışmaların demokratik yöntemler kullanılarak çözülmesi gerektiğini savunarak, Derrida'dan mülhem ve ilk defa Henry Staten tarafından kullanılan '*kurucu dışsallık*' kavramıyla kuramını zenginleştirir.

Kurucu dışsallık, '*ötekine*' karşı bir dışlama felsefesini içerimlemekte ve herhangi bir kimliğin, dışarısını oluşturmaya ve ötekini fark etme çabası üzerine temellendirilmesidir. Bu anlamda Mouffe, antagonizmanın doğuşunu anlayabilmek için her bir kimliğin ilişkisel karakterine dikkat çekmekte ve bir kimliğin ontolojik koşulunun farklılığın onaylanmasıyla sağlanabileceğini vurgulamaktadır (Mouffe, 2008, s.15). Temel sorunun, kurucu bir niteliğe sahip olan biz/onlar ayrımının, aynı zamanda çoğulculuğa da imkân sağlaması gerektiğini belirten Mouffe, çözüm olarak agonistik demokrasi modelini önermektedir. Etimolojik köken bakımından Antik Yunancada '*agon*' kelimesinden türetilen kavram, belirli nüans farklılıklarıyla birlikte çatışma, mücadele ve rekabet anlamlarında kullanılmaktadır. Mouffe, dost/düşman ayrımına dayalı siyasalın antagonistik doğasının, politik birliğin yıkımına neden olabileceğini ancak agonizma durumunun, dost/düşman ilişkisiyle değil birbirlerinin taleplerinin meşruluğunu tanıyan rakiplerin varlığına olanak sağlayacağını ifade eder (Mouffe, 2015, s.158). Agonistik modelde muhalifler kendi hakikatlerinin savunulmasını tartışmasız kabul ederler ve karşılıklı taleplerin meşruluğu sorgulamazlar. Çatışmalı konsensüs olarak tasvir edilen bu politik zeminde taraflar, düşmandan ziyade, rasyonel bir uzlaşmanın mümkün olmadığını bilincinde olan ve hegemonik hale gelmeye çalışan hasımlardır (rakip). Çatışmalı konsensüse katılmanın ilk koşulu; liberal demokrasinin etik-politik ilkelerinin değeri konusunda bir uzlaşmanın varlığıdır (Çelik, 2019, s. 1079).

Mouffe, agonistik siyaset ile sadece Schmitt'in yaklaşımıyla değil aynı zamanda konsensüse yükledikleri aşırı anlam nedeniyle, toplumda demokratik

katılım isteğini azalttığını düşündükleri John Rawls, Seyla Benhabib ve J. Habermas gibi diğer radikal demokrasi kuramcılarında da ayrılmaktadır. Bu müzakereci kuramcılar, toplulaştırıcı (aggregative) demokrasi modeli çerçevesinde, siyasetin genel hatlarıyla ekonomi perspektifinden değerlendirilmesinden kaynaklı bir temsil krizinin ortaya çıktığını ileri sürmektedirler. Toplulaştırıcı modele itiraz eden müzakereci/katılımcı demokrasi modeli ise ahlak ve siyaset arasında bir bağlantı kurmayı hedefleyerek araçsal rasyonalite yerine iletişimsel rasyonaliteyi koyar ve siyaset alanında, serbest tartışma zemininde rasyonel, ahlaki bir mutabakatın kurulabileceğine inanır. Bu modelde de siyaset, iktisat değil etik/ahlaki temelde anlaşılmaktadır (Mouffe, 2013, s.20-21). Mouffe ise temsili demokrasinin asıl krizinin yeterince agonistik olmamasından kaynaklandığını belirtmektedir. Ayrıca Mouffe'a göre popülizmi de besleyen post-demokratik vasatın çözümü, Hardt ve Negri'nin ileri sürdüğü gibi kaçış (exodus) ve göç gibi stratejilere sığınarak, temsili demokrasinin çöküşünü² ilan etmekle de çözülmeyecektir. Temsili kurumların önemine dikkat çeken Mouffe, çoğulcu demokrasilerde parlamentoların, politik söylemlerin şekillendirilmesinde önemli bir yere sahip olduğunu ve krizin, agonal yüzleşmelerin yokluğundan kaynaklandığını ifade eder (Mouffe, 2019, s.64,66).

4.BİR STRATEJİ/DÜZELTEN OLARAK SOL POPÜLİST MÜDAHALE

Ortodoks marksizmin, işçi sınıfını merkeze alan ekonomizmi ile halk ve oligarşi karşıtlığı ayırımına dayanan popülizmin yapısal farklılıklarına rağmen sol eksenli bir popülizmi savunan entelektüeller de bulunmaktadır. Ancak popülizm kavramı üzerindeki tanımsal belirsizlik, sol popülizm için de geçerlidir. Genel hatlarıyla sol popülizmi, ekonomik temelli 'sol' kaygılar ile doktriner saflık ve sınıf bilinciyle daha az ilgili olan halk-yozlaşmış elit dikotomisine dayalı lider temelli örgütsel niteliklerin harmonizasyonu olarak tanımlayabiliriz. Yannis Stavrakakis, Francisco Panizza, Giorgos Katsambekis, İvan Krastev ve Chantal Mouffe gibi sol popülist kuramcılar, sağ popülizmin ekseriyetle "yabancı düşmanlığı" temelinde dışlayıcı ve söylemlerindeki halk vurgusunun etnik göndermeler içermesine karşılık, sol popülizmin daha "kapsayıcı" ve söylemin merkezindeki halk imgesinin *ezilenler, mazlumlar, göçmenler ve kaybedenleri* çağrıştırdığını vurgulamaktadırlar (Aktaran/Uslu, 2019, s.258,264). Sağ ve sol popülizm arasındaki temel ayırım ise sağ popülizmin 'halk'ının homojen olmasıdır ve sağ popülistler halk adına konuşurlar. Fakat sol popülizmin 'halk'ı heterojendir ve halkın adına konuşma yerine konuşanı/özneyi inşa etmenin yolu

² Michael Hardt ve Antonio Negri, *Duyuru*, Ayrıntı Yayınları, 2. Baskı, 2013, s.13.

aranır.³Ancak sol popülizmin demokratikleştirici hedeflerine yönelik itirazların (Müller, 2017; Weyland, 2013) yanı sıra, bizzat kavramlaştırmanın kendisinin yetersiz olduğunu savunanlar da bulunmaktadır. Telek ve Korkmaz, yeni alternatif hareketlerin salt halk ve oligarşi karşıtlığı zemininde kurgulanmadığını ve toplumsal adalet, prekarya ve eşitlik vurgularından ötürü popülizm kavramının yetersiz ve sığ kaldığını, gerçekte ise bu dalganın ‘sol dönüşüm hareketleri’ olarak tanımlanması gerektiğini belirtirler:

“Alternatif hareketlerin esas ayırt edici yönü siyasette “biz-onlar” çatışması yaratması, ya da meşruiyeti tek başına sahiplenşi değildir. Bundan daha geniş biçimde, bu alternatiflerin siyasal ve ekonomik sistemi bir bütün olarak eşitsizlik üreten jeneratör gibi görmeleri ve bunu tam ortasından karabilecek, sistemi dönüştürebilecek bir adalet anlayışı ve ilkeler bütünü ile siyaset yapmalarıdır. Buna “adalet” politikası diyoruz. Bu hareketlerin sadece çatışmacı siyaset anlayışına sahip olmalarından ötürü popülist olarak adlandırılmaları hareketlerin büyük dönüştürücü potansiyellerini hiçe saymak anlamını taşıyor. Bundan dolayı, Mouffe’un yaklaşımını indirgemeci bulduğumuzu ifade etmeliyiz”(Telek ve Korkmaz, 2017).

Mouffe’a göre popülist bir mantık olarak sol popülizm, liberal demokrasiyi solcu ilkeler çerçevesinde dönüştürerek, liberalizm ve demokrasiyi eklemlenebilecek yeni bir hegemonik oluşum potansiyeli taşımaktadır. Zira neo-liberalizmin yarattığı gerilim, halk ‘egemenliği ve eşitlik’ bağlamında demokrasiyi ikincil konuma düşürmüş ve liberalizm ve demokrasi arasındaki dengeyi dağıtmıştır. Böylece siyasetin agonistik kanallarını tıkamış ve kitleyi klasik parti politikaların dışındaki alternatiflere (sağ popülizm) itmiştir (Aktaran/Tekdemir, 2018, s.3).

2. Dünya savaşı sonrası hegemonik bir oluşum olarak Keynesçi refah devleti, bir dizi iktisadi eşitlik talebine meşruiyet kazandırmıştır. Birçok ülkede güçlü sendikalar sosyal hakların teminat altına alınmasında önemli bir rol oynayarak eşitsizliğin büyümesini kontrol altına almıştır. Mouffe, bu yıllarda demokrasinin ciddi kazanımlar elde ettiğini, sermaye ve emek arasında bir uzlaşma sağlanarak, kapitalizm ve demokrasinin gergin (agonistik) birlikteliğinin mümkün hale geldiğini belirtir (Mouffe, 2019, s.29). Ancak Thatcherizm, sosyal demokrat hegemonyayı parçalamayı başarmış ve işlerini kaybeden insanlar ile göçmenler arasında bağlantı kuran popülist bir dil kullanmıştır. Ayrıca hayranı

³Aybars Yanık, Sol-Popülizm: Chantal Mouffe’un Söylemleri ve Siyaset, Medyascope Özel Yayın, 05/07/2019, <https://www.youtube.com/watch?v=LvW7B-0cMck&t=128s>, Erişim Tarihi: 29/12/2019

olduğu Friedrich Hayek'in, bireysel özgürlüğü arttıran ve devlet müdahalesini minimize eden doktrinine sadık kalarak demokrasiyi özgürlüğe tabi kılmıştır. Mouffe'a göre yeni bir hegemonik oluşum meydana getiren M. Thatcher'ın başarılı olmasında, iktisatçı ve özcü bir paradigmayı sürdüren İşçi Partisi'nin hegemonik bir politikaya olan ihtiyacı kavrayamaması önemli bir etken olmuştur (Mouffe, 2019, s.40,42). Çünkü her politik düzen hegemoniktir yani bir dışlamaya dayanır ve belirli iktidar ilişkileri tarafından şekillendirilir. Bu ise karşı konulabileceği, dönüştürülebileceği ve başka seçeneklerin de her zaman var olabileceği anlamına gelmektedir (Mouffe, 2019, s.151).

Mouffe'ye göre M. Thatcher'ın yarattığı neo-liberal hegemonik düzen, 2008 küresel krizi ile kendi sınırlarına ulaştı ve neo-liberal hegemonyanın mağdurları, iktisadi ve politik dönüşümlere karşı '*popülist moment*' olarak adlandırılan bir dizi direniş hareketinin aktörleri haline geldiler. '*Post-demokrasi*' olarak adlandırılan söz konusu dönüşümün, demokrasinin iki temel direği olan *eşitlik ve halk egemenliğini* aşındırdığını belirten Mouffe, Thatcherizmden dersler çıkararak, popülist bir strateji ile liberal demokrasinin iki geleneğini eklemleyebileceğimiz yeni bir hegemonik oluşumun aciliyetine dikkat çekmektedir (Mouffe, 2019, s.24,26).

Bu iki gelenek, bir tarafta hukukun üstünlüğü, güçler ayrılığı ve bireysel özgürlük olarak siyasi liberalizm, diğer tarafta ise temel ilkeleri eşitlik ve halk egemenliği olan demokratik gelenektir. Mouffe tıpkı Schmitt gibi aslında liberalizm ve demokrasi arasında olumsal/zorunlu bir ilişkinin olmadığını ve hatta bir çatışmayı içeren tarihsel bir eklemlemenin bulunduğu savına katılmaktadır. Bu bağlamda sol popülizm, '*oyumuz var sesimiz yok*' diyen madunların, post-demokratik düzene meydan okuyuşunu temsil etmektedir (Mouffe, 2019, s.52). Ancak post-politik eleştiri öncelikle sağ partiler tarafından dile getirilmiştir. Mouffe'a göre sistemin halkın karşısında daha ziyade elitlerin kontrolüne geçmesi, kendilerini halkın sesi olarak tasvir eden sağ partilere, '*halk ve müesses nizam*' arasında bir sınır çekerek hâkim konsensüsün dışında bırakılan kimselerin taleplerini milliyetçi bir dile tercüme etmekte başarı sağladı ve post-demokratik durumdan sağ popülizm kazançlı çıktı (Mouffe, 2019, s.30).

Sağ ve sol popülizm türlerinin her ikisi de halk ve oligarşi arasında bir siyasal sınır çekmeyi savunmalarına rağmen Mouffe, antagonize edilen hedeflerin farklı olduğunu ileri sürmektedir. Fark, '*biz*'in terkinde ve hasmın yani '*onlar*'ın nasıl tanımlandığı, halkın ne şekilde inşa edildiğindedir. Sağ popülizm, halk egemenliğine vurgu yapmakla beraber söz konusu egemenlik, ulusal egemenlikle sınırlıdır ve memleketin '*asıl*' sahiplerine geri iade edilmelidir. Bu bakımdan ulusal egemenliğe karşı tehdit olarak algılanan diğer toplumsal grupları(göçmenler, Müslümanlar, feministler) dışarıda bırakan

homojen bir halka gönderimde bulunur ve eşitlik taleplerine karşı duyarsızdır. Ayrıca sağ popülizm neo-liberal güçler tarafından manipüle edildiği için halkın hasımlığını temsil etmez. Ancak Mouffe, antagonize edilen hedeflerin yeniden şekillendirilmesiyle müesses nizam karşıtı söylemin ilerici bir formla (sol popülizm) durdurulabileceğine inanmaktadır. Demokrasiyi derinleştirme ve geliştirme talebindeki sol popülist strateji ise ortak bir hasmın (oligarşi) karşısında heterojen bir yapıya sahip 'halkı' inşa etmek için demokratik talepleri bir kolektif irade altında birleştirmeyi amaçlamaktadır. Mouffe, bunun için güvencesiz çalışma koşullarından muzdarip (prekarya) orta sınıfların, göçmenlerin, işçilerin ve LGBT topluluklarının da arasında bir eşdeğerlilik zinciri kurulması gerektiğini vurgular. Bu eşdeğerlilik zinciri ise demokrasiyi radikalleştirecek bir hegemonyaya imkân sağlayacaktır (Mouffe, 2019, s.73). Ayrıca Mouffe, politik kimliklerin inşa edilmesi sürecinde duyguların rolünün de belirleyici olduğunu belirtmektedir. Zira Mouffe'a göre siyaset rasyonel bir zeminde icra edilmez, sol ise psikanalist kuramları göz ardı ederek kolektif iradenin büyütülmesinde duygulanımsal enerjinin önemini kavrayamamış, özcü saplantılara takılı kalarak, kitlesel duygu ve tutkuları, kırsallık, eğitimsizlik ve irrasyonelite ile izah etme kolaylığını tercih etmiştir (Mouffe, 2019, s.82). Mouffe, tarihsel örnekler üzerinden, halkın liderle bütünleştiği, ara kurumları bypass eden lider merkezli siyasal pratiklerin faşizme ve otoriterizme yol açacağı tezini (Finchelstein, 2019) reddederek, demokratik talepleri birleştiren sembolik bir liderin önemine vurgu yapmaktadır. Karizmatik liderlerin halkın duygulanımsal enerjisi için önemli bir etken olduğunu kabul eden Mouffe, her zaman mümkün olan otoriterleşme eğilimine karşı *eşitler arasında birinci* olarak düşünülebilecek çok dikey olmayan farklı bir ilişki türünün mümkün olabileceğini ifade eder (Mouffe, 2019, s.80,113).

Agonistik kanalların tıkanmasının neticesinde popülist bir moment ortaya çıkmıştır. Bu konjonktür içinde batılı demokrasiler, despotik, oligarşik yönetim biçimlerine dönüştükleri sürece, popülizm, yeniden demokratikleşme için uygun bir araç olarak görülmeye devam edecektir (Krastev, 2007, s.124).

5.SOL POPÜLİZM ÇÖZÜM MÜ?

Prekaryalaşma, halk ve oligarşi karşıtlığı, temsil kurumlarına yönelik güvensizlik demokratik katılım isteksizliği ve sağ-sol temelli ideolojik ayrım yerine ahlaki ayrımları gün yüzüne çıkartan populist moment koşullarında, yükselen sağ popülizme karşı sol popülizmin bir panzehir olarak kullanılarak demokrasinin radikalleştirilebileceğini savunan Mouffe gibi sol populist kuramcılar bulunmakla beraber, sol popülizmin açmazlarına ve otoriterleşme ihtimallerine yönelik eleştirel yaklaşan entellektüellerin de varlığı yadsınamaz. Zira sol populist kuramcılardan olan Katsambekis and Stavrakakis'e göre sosyal

bilimcilerin bugünkü rolü, ne popülizmi reddetmek ne de onu idealize etmektir. Gaye, her iki popülizmi de eleştirel bir analize tabi tutmak olmalıdır (Aktaran & Tekdemir, 2015, s.4).

Federico Finchelstein, popülist dönüşüm süreçlerinin liderlerle özdeş olduğunu belirtir. Mouffe'a, geçmişte Laclau ile birlikte parlamenterizme karşı güçlü liderliğin ve temsili kurumların baypas edilerek doğrudan demokrasinin önemine vurgu yaptığını hatırlatan Finchelstein, Mouffe'un yeni kitabında(sol popülizm) Latin Amerika'daki otoriter tecrübelerden söz etmediğini ifade eder (Finchelstein, 2019). Benzer hatırlatma ve sorunsal üzerinden Tanıl Bora da sol popülizmin Latin Amerika'dan ilham aldığını ve Latin Amerika olmadan popülizmin değerlendirilemeyeceğinin altını çizer ve Mouffe'un popülizminin batı Avrupa ile sınırlı tutulmasını eleştirir (Bora, 2019). Lider merkezli eleştirilere destek veren Ahmet İnsel, sol popülizmde sadece iktisadi değil örgütlenme boyutunun da bulunduğunu ve sol popülizmin de tıpkı sağ popülizm gibi lider merkezli ve dikey bir demokrasi modelini pratize ettiğine dikkat çekmektedir. Sendika, sivil toplum ve siyasal parti gibi ara kurumların es geçilerek halkın doğrudan lider ile bütünleştiği bir siyasal modelin plebisiter bir demokrasiyle sonuçlanacağı uyarısında bulunur (İnsel, 2019). Sol popülizmi Latin Amerika özelinde analiz eden Weyland ise sol popülizmin sağ popülizmden daha ciddi bir tehdit olduğunu iddia eder. Çünkü sağ popülizm kriz gibi istisnai bir durumdan kaynaklanmasına rağmen sol popülizm daha kalıcı bir temele sahiptir. Sağ popülizm neo-liberal eğiliminden dolayı devletin aleyhine ve piyasanın lehine olacak şekilde iktidarı kısıtlayıcı mekanizmaların müdahalesine açıktır. Oysa sol popülizm, devlet müdahalesini ve kontrolünü benimser ve bu yaklaşım ek bir iktidar kaynağı yaratır. Yine neo-liberal reçeteler nedeniyle sağ popülistlere karşı uluslararası baskı ve manipülasyon daha etkiliyken sol popülistler, ulusal bağımsızlık ve ekonomik milliyetçilik söylemi ile iktidarlarına yönelik baskıları zayıflatabilirler. Bu bağlamda Weyland'a göre sol popülizmin tehlikesi, popülist aktörlerin niyetlerinden ziyade sol popülizmin sahip olduğu yapısal iktidar kapasitesiyle ilgilidir (Weyland, 2013, s.21,27).

Werner Müller, popülizmin sol versiyonunun tıpkı sağ eksenli popülizm gibi demokrasiyi tahrif edici bir yapıya sahip olduğunu ve sol popülizm için 'liberal olmayan demokrasi' tanımlamasının otoriter rejimlerin meşrulaştırılmasına neden olacağını ileri sürmektedir. Popülizmin çözümünün, popülist hareket ve taleplerin muhatap alınması olduğunu söyleyen Müller, seçkin güdümlü hale gelmiş demokrasiler için popülizminin 'iyi bir düzeltici' olmadığını ve elitler tarafından ihmal edilen 'sessiz çoğunluğun' seçilmiş siyasetçilere karşı öne çıkartılmasının-2. *dünya savaşı akabinde bir çok ülkede demokratik bir kontrol mekanizması olarak görülen anayasa mahkemelerinin*

kurulma nedeni çoğunluk iktidarını sınırlamaktır -demokrasiyi geliştirmeyeceği gibi demokrasi için tehlikeli sonuçlar da doğurabileceğini belirtir (Müller, 2017, s.25,68).

Shadi Hamid, Avrupa coğrafyasında göç ve terörizm gibi konuların en temel endişe kaynağı olduğu savından yola çıkarak, halk egemenliğine vurgu yapan popülizmin göçmen akını gibi bir meseleye duyarsız kalamayacağını ve bu bakımdan popülist momenti anlamada ekonomiden ziyade demografi ve kültür faktörünün elzem hale geldiğini belirtir. Hamid'e göre batı siyasal sistemlerinde, ekonomik bölünmelerden kültürel olanlara doğru daha derin bir değişim yaşanmaktadır ve *'doğası gereği kültürel'* olan popülizm, her zaman, bir bakıma, sağa doğru evrilecek ve *sol'u* kalıcı bir dezavantaja sokacaktır (Hamid, 2018, s.188,197). Son olarak Müller'le paralel bir yaklaşıma sahip olan Bernard E. Harcourt' göre, Mouffe tarafından geliştirilen halk söyleminin daha kapsayıcı heterojen bir içerikle doldurulma çabalarına rağmen *'biz ve onlar'* dikotomisinin, diğer tarafı gayri meşru gören, dışlayıcı, hoşgörüsüz ve anti çoğulcu(anti-pluralizm)politikalara neden olmaktadır (Harcourt, 2019).

6.SONUÇ

Siyasalın antagonistik doğasının yitimi ve neo-liberalizmin hegemonik gücü, demokrasiyi liberalizme tabi kılan post-demokratik bir durumu yaratmıştır. Demokrasinin eşitlik ve halk egemenliği ilkelerinin dışlanmasıyla siyasal olanın, teknokratik siyasetle yer değiştirdiğini belirten Mouffe, bu durumun, sağ ve sol temelli ideolojik bölünme yerine, sağ ve sol partileri merkezde birleştirerek, *'iyiler'* ve *'kötüler'* şeklindeki ahlaki bir ayrıma yaslanan post-politik bir vasatı doğurduğunu belirtir. Mouffe'a göre siyasetin halkla ilişkiler faaliyetlerine indirgenmesi, kitlelerde temsil mekanizmalarına ve siyasal elitlere karşı olan güvenini sarsmış ve böylece toplumlar, sağ popülistlerin siyasal tutkuları başarılı bir şekilde mobilize etmesiyle ekonomik ve politik talepleri için çareyi, klasik kanalların dışındaki alternatiflerde(sağ popülizm) bulmuşlardır. Ancak Mouffe, *Popülist bir momenti* meydana getiren konjonktürün, demokrasinin radikalleştirilmesi için uygun bir zemin sunduğunu ileri sürmektedir. Farklı kimlik, talep ve beklentiler, eşdeğerlilik zinciri marifetiyle inşa edilen heterojen bir halk ve halkın karşısında olan oligarşi arasında bir siyasal sınır çizilmesine olanak sağlayacak ve bireysel özgürlük ve hukuk devleti gibi liberal değerler ile demokrasi geleneğinin iki temel direği olan halk egemenliği ve eşitlik arasındaki eklemlenme yeniden tesis edilebilecektir. Bu bakımdan sol popülizm, neo-liberal hegemonik düzenin zayıflatılması ve demokrasinin radikalize edilmesi hususunda kayda değer kuramsal imkanlar içermektedir. Ancak sol popülist

stratejinin, Latin Amerika örnekleri dikkate alındığında dikey bir demokrasi modeli neticesinde otoriterleşme eğilimine kaydığı ve popülizmin doğası gereği sağcı bir yönelime sahip olması hasebiyle demokrasi için iyi bir düzeltici olmadığına yönelik eleştiriler de bulunmaktadır. Ayrıca Avrupa'daki sol popülist partilerin iktidardaki performansları, AB bürokratlarıyla uzlaşmak zorunda kalmaları ve özellikle Mouffe'un önemli bir aktör olarak nitelediği Corbyn'nin Brexit sürecindeki başarısızlığı, sol popülizmin uzun vadeli bir proje olarak sürdürülebilme ihtimaline şüphe düşürmektedir.

7. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

8. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

9. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve ilgili kurum ve kuruluşlardan gerekli izinler alınmıştır.

10. KAYNAKÇA

- Aykutalp, A. (2020). Radikal demokrasi ve popülist siyasetin öznesi olarak halk'ın inşası. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (29), 53-78.
- BBC, *Yunanistan: Troyka ile masaya oturmayacağız*, 30.01.2015, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/01/150130_yunanistan_troyka, sitesinden 12.10.2019 tarihinde erişildi.
- Bezci, B. (2006). *Carl Schmitt'in politik felsefesi*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Bora, T. (2019). *Sol popülizm (II)*, Birikim Dergisi. 31/07/2019 <https://www.birikimdergisi.com/haftalik/9619/sol-populizm-ii#.XkHD2k8zZic>, sitesinden 02.09.2019 tarihinde erişildi.
- Bostan, M. (2015). *Bir politik mantık olarak popülizm*, Fayrap, Ocak 2015, 41-43. https://www.academia.edu/10184773/Bir_Politik_Mant%C4%B1k_Olarak_Pop%C3%BClizm, sitesinden 10.08.2019 tarihinde erişildi.
- Çelik, A. (2019). Chantal Mouffe'un agonistik demokrasi kuramına eleştirel bir bakış. *KAÜİİBFD*, 10 (20), 1062-1085.
- Finchelstein, F. (2019). *Populism of the left?*, Columbia Center For Contemporary Critical Thought, February 14,

- 2019,<http://blogs.law.columbia.edu/praxis1313/federico-finchelstein-populism-of-the-left/>, sitesinden 22.01.2020 tarihinde erişildi.
- Hamid, S. (2018). *Left populism and the rediscovery of agonistic politics*, American Affairs, Volume II, Number 4, Winter, 187-201, <https://americanaffairsjournal.org/2018/11/left-populism-and-the-rediscovery-of-agonistic-politics/>, sitesinden 12.11.2019 tarihinde erişildi.
- Harcourt, E.B. (2019). *Introduction to left populism*, welcome to praxis 9/13! Columbia Center for Contemporary Critical Thought, 03.02.2019, <http://blogs.law.columbia.edu/praxis1313/bernard-e-harcourt-introduction-to-left-populism/>, sitesinden 05.10.2019 tarihinde erişildi.
- Hardt M. & Negri, A. (2013). *Duyuru*. Çev: Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İnsel, A. (2019). *Ağır ekonomi: Ahmet İnsel ile "yeni Popülizm"*, Medyascope, 27/03/2019, <https://www.youtube.com/watch?v=SDM3sxnK0AE>, sitesinden 29.12.2019 tarihinde erişildi.
- Jäger, A. & Borriello, A. (2019). *Is left populism the solution?*, JACOBIN, 31.03.2019. <https://www.jacobinmag.com/2019/03/left-populism-mouffe-socialist-strategy>, sitesinden 26.01.2020 tarihinde erişildi.
- Kaya, A. (2016). *The rise of populist extremism in europe: theoretical tools for comparison, critical heritages* (CoHERE): performing and representing identities in Europe Work Package 2: Work in Progress,1-19. <http://digitalcultures.ncl.ac.uk/cohere/wordpress/wp-content/uploads/2016/12/WP-2-Kaya-Critical-Analysis-Tool-1-1.pdf>, sitesinden 01.10.2019 tarihinde erişildi.
- Krastev, I. (2007). *The populist moment*, Eurozine, 18 September 2007, <https://www.eurozine.com/the-populist-moment/>, sitesinden 04.02.2020 tarihinde erişildi.
- Laclau, E. & Mouffe, C. (1992). *Hegemonya ve sosyalist strateji*. Çev: Ahmet Kardam-Doğan Şahiner, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Laclau, E. (2007). *Popülist akıl üzerine*. Çev: Nur Betül Çelik, Ankara: Epos Yayınları.
- Mouffe, C. (2008). *Siyasetin dönüşü*. Çev: Fahri Bakırcı-Ali Çolak, Ankara: Epos Yayınları.
- Mouffe, C. (2013). *Siyasal üzerine*. Çev: Mehmet Ratip, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mouffe, C. (2015). *Dünyayı politik düşünmek*. Çev: Murat Buzluolcay, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Mouffe, C. (2019). *Sol popülizm*. Çev: Aybars Yanık, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mudde, C. (2017). *We are thinking about populism wrong*, HUFFPOST, 03.20.2017. https://www.huffpost.com/entry/populism-wrong-cost_b_58cfb03e4b0be71dcf63e6c, sitesinden 24.01.2020 tarihinde erişildi.
- Müller, W.J. (2017). *Popülizm nedir*. Çev: Onur Yıldız, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Stavrakakis, Y. & Katsambekis, G. (2014). *Left-wing populism in the european periphery: The case of Syriza*. Journal of Political Ideologies, 2014, Vol. 19, No. 2, 119-142. <http://dx.doi.org/10.1080/13569317.2014.909266>, sitesinden 04.12.2019 tarihinde erişildi.
- Tekdemir, Ö. (2016). *Radikal plüralist demokratik parti olarak Hdp'nin "başka Türkiye" önerisi: hasım politikası, agonizm ve popülizm*, Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi, Cilt 71, No. 4, 1211 - 1240
- Tekdemir, Ö. (2018). *Turkey: the organic crisis of a post-populist moment*, openDemocracy, 2 August. <https://www.opendemocracy.net/en/turkey-organic-crisis-of-post-populist-moment/>, sitesinden 22.01.2020 tarihinde erişildi.
- Telek, A. & Korkmaz, S. S. (2017). *Popülizme karşı (IV): alternatiflerin programı: "boyun eğmeyen Fransa ve Podemos"* Birikim Dergisi, 18.12.2017. <https://www.birikimdergisi.com/guncel/8659/populizme-karsi-iv-alternatiflerin-programi-boyun-egmeyen-fransa-ve-podemos>, sitesinden 13.12.2019 tarihinde erişildi.
- Uslu, F.H. (2019). *Riskleri ve vaatleriyle sol popülizm*, İmgelem, Cilt: 3/Sayı: 5, Aralık 2019, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/877669>, sitesinden 20.01.2020 tarihinde erişildi.
- Weyland, K. (2013). *Latin america's authoritarian drift:the threat from the populist left*, Journal of Democracy, Valume 24 Issue 3, July,18-32, <https://www.journalofdemocracy.org/wp-content/uploads/2013/07/Weyland-24-3.pdf>, sitesinden 05.11.2019 tarihinde erişildi.
- Yanık, A. (2019). *Sol-popülizm: Chantal Mouffe'un söylemleri ve siyaset*, Medyascope Özel Yayın, 05/07/2019, <https://www.youtube.com/watch?v=LvW7B-0cMck&t=128s>, sitesinden 29.12.2019 tarihinde erişildi.
- Yıldız, O. (2015). *Popülist itirazdan popülist idareye: Syriza ve Podemos örnekleri*, Mülkiye Dergisi, 39 (2), 2015, ss. 291-296. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1101>, sitesinden 15.09.2019 tarihinde erişildi.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ÇERÇEVESİNDE 25. TARAFLAR KONFERANSI (COP 25)¹

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 11, Sayı Ek Sayı 1,
2020
ISSN: 1309-4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 19.04.2020 Yayına Kabul Tarihi: 24.09.2020

Uğur SADIOĞLU
Doçent Doktor
Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
Ankara, Türkiye
ugursadi@hacettepe.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2454-4163

Erkan AĞIRALAN
Doktora Öğrencisi
Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
Ankara, Türkiye
erkan.agiralan@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6551-8511

ÖZ Küresel bir sorun olan iklim değişikliği ile mücadelenin ilk adımı 1992 yılında Rio de Janeiro kentinde düzenlenen konferansta atılmıştır. Birleşmiş Milletlerin “Dünya Zirvesi” adı altında düzenlenmiş olduğu bu konferansta “Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC)” kabul edilmiştir. Söz konusu sözleşmenin yürürlüğe girdiği 1994 yılından itibaren her yıl Taraflar Konferansı (COP) düzenlenmektedir. Bu kapsamda, "Harekete Geçme Zamanı" sloganı ile 2-13 Aralık 2019 tarihleri arasında Madrid’de düzenlenen 25. Taraflar Konferansı (COP 25) hem Türkiye hem de tüm dünya için önem arz etmektedir. Çalışmada 25. Taraflar Konferansı çıktı ve sonuçlar itibarıyla iklim değişikliği ile mücadele çerçevesinde ele alınmıştır. Yapılan inceleme neticesinde COP 25’in beklentileri tam olarak karşılayamadığı ve pek çok noktanın bir sonraki taraflar konferansına bırakıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, Madrid
Taraflar Konferansı (COP 25), Paris Anlaşması.

JEL kodları: Q54, Q58, H79

Alan: Kamu Yönetimi

Türü: Derleme

DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.017

Atıfta bulunmak için: Sadioğlu, U., & Ağıralan, E.. (2020). İklim değişikliği çerçevesinde 25. Taraflar konferansı (cop 25). *KAÜİBFD*, 11(Ek Sayı 1), 361-385.

¹ Bu çalışma 1. Ulusal Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

25TH CONFERENCE OF THE PARTIES (COP 25) IN THE FRAMEWORK OF CLIMATE CHANGE

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 11, Issue Suppl 1, 2020
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 19.04.2020

Accepted Date: 24.09.2020

Uğur SADIOĞLU
Associate Professor
Hacettepe University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
Ankara, Turkey
ugursadi@hacettepe.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2454-4163

Erkan AĞIRALAN
PhD student
Hacettepe University
Ankara, Turkey
erkan.agiralan@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6551-8511

ABSTRACT The first step in combating climate change, which is a global problem, was taken at the conference held in Rio de Janeiro in 1992. The "United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC)" was accepted in this conference organized by the United Nations under the name of "World Summit". The Conference of the Parties (COP) is held annually since 1994 when this agreement came into force. In this context, 25th Conference of the Parties (COP25) that was held between 2-13 December 2019 in Madrid with the slogan of "Time for Action" has a great importance both for Turkey and the whole world. In this study, the 25th Conference of the Parties, in respect of its output and results, is addressed in the context of combating climate change. As a result of this examination, it was seen that COP 25 did not fully meet the expectations and many points were left to the next Conference of The Parties.

Keywords: Climate Change, Madrid Parties Conference (COP 25), Paris Agreement.

JEL codes: Q54, Q58, H79

Scope: Public Administration

Type: Review

Cite this Paper: Sadioğlu, U., & Ağiralan, E.. (2020). 25th conference of the parties (cop 25) in the framework of climate change.. *KAUJEASF*, 11(Suppl 1), 361-385.

1. GİRİŞ

İklim değişikliği konusu her geçen gün artan bir şekilde ulusal ve uluslararası gündemi meşgul etmeye devam etmektedir. Etki ve nedenleri bölgesel manada farklılık gösterse de iklim değişikliği sonuçları itibarıyla tüm insanlığı ilgilendirmektedir. Bu nedenle iklim değişikliği sorunu uluslararası işbirliği ve dayanışma içerisinde ele alınıp olumsuz etkilerinin en aza indirilmesi amaçlanmaktadır. Zira, fosil yakıtlara bağlı karbon emisyonunun hangi şehirden, bölgeden, ülkeden ve kıtadan yapıyor olmasına bakılmaksızın sonuçta tüm dünya ısınmaktadır. Bu ısınma son yüzyıl içerisinde insanlık tarihinde hiç olmadığı kadar yüksek düzeye ulaşarak ve doğanın dengesini bozucu etkilerde bulunmaktadır. Kutuplarda buzlar erimekte, soğuk bölgelerdeki buzullar çözülmekte ve geri çekilmekte, deniz seviyesi yükselmekte, yağış rejimleri bozulmakta, ısınmaya bağlı orman yangınları artmakta, denizlerdeki yaşam sınırlandırmakta, bazı bölgeler sular altında kalma tehlikesi ile karşı karşıya iken bazı bölgelerde kuraklık yaşanmaktadır. Örneğin, 2019 yılı Temmuz ayı Dünya'nın kaydedilen en sıcak ayı olarak kayıtlara geçmiştir. 2019 Eylül ayında ise uydu görüntülerinden minimum deniz buzu alanının son 41 yıl içerisinde gözlemlenen ikinci en küçük boyutta olduğu raporlanmıştır. Ayrıca 2019 yılında küresel ortalama deniz seviyesi, uydu ölçümlerinin başladığı 1993 yıl ortalamasının 87,6 mm üzerine ulaşarak yeni bir rekor kırmıştır (Blunden ve Arndt, 2020). Ortaya konan raporlar, eğer insanların sebep oldukları küresel ısınma yavaşlatılmaz ve geri döndürülemez ise iklim değişikliği sonucunda dünya birçok canlı türü için artık yaşanılmaz bir yer haline geleceğini vurgulamaktadır. Bir anlamda ekosistemin bozulması doğanın ve canlı yaşamının tehdit altında olduğunu göstermektedir.

Bu tehdide karşı ilk önemli adım 1992 tarihli “Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin (UNFCCC)” kabul edilmesi ile atılmıştır. Bu sözleşmenin yürürlüğe girdiği 1994 yılından itibaren her yıl Taraflar Konferansı (COP) düzenlenmektedir. Japonya'nın Kyoto kentinde 1997 yılında düzenlenen 3. Taraflar Konferansında (COP 3), dünya çapında sera gazlarının azaltılması için bağlayıcı hedefler içeren “Kyoto Protokolü” imzalanmıştır. Taraflar Konferansları arasında önemli sonuçlar çıkan bir diğeri ise COP 21'dir. 2015 yılında Paris'te düzenlenen COP 21'de; 2020 yılında devreye girecek olan yeni anlaşmanın müzakerelerine başlanmış ve bu müzakereler sonunda nihai hale getirilen “Paris Anlaşması” kabul edilmiştir. Geçtiğimiz günlerde Rusya'nın da Paris Anlaşması'nı onaylaması ile birlikte bu anlaşmaya imza atan 197 ülkeden anlaşmayı onaylamayan sadece sayılı ülkeler kalmıştır. Bu ülkeler arasında G20 üyesi olan tek ülke Türkiye iken ABD ise geçtiğimiz Kasım ayında anlaşmadan

çekilmek üzere resmi başvuruda bulunmuştur. Son olarak, "Harekete Geçme Zamanı" sloganı ile 2-13 Aralık 2019 tarihleri arasında Madrid'de düzenlenen 25. Taraflar Konferansı (COP 25) hem Türkiye hem de tüm dünya için önem arz etmektedir. İklim değişikliği ile mücadelede yerel, ulusal ve uluslararası ilginin arttığı, politikaların benimsendiği ve programların uygulamaya konduğu bir dönemde konunun son gelişmeler bağlamında detaylı analizine ihtiyaç vardır.

Bu çalışmada, uluslararası işbirliğinin bir neticesi olarak ortaya çıkan 25. Taraflar Konferansı çıktıları ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmektedir. Çalışmanın ilk kısmında hava durumu, iklim, küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi temel kavramlar tanımlanıp farklılıkları ortaya konulmaktadır. Devam eden kısımda ise tarihsel süreç içerisinde iklim değişikliği ile mücadelede ortaya konulan uluslararası politikalar ile bu politikalar neticesinde kurulan oluşumlara kısaca değinilmektedir. Bu süreç içerisinde düzenlenen Taraflar Konferansları yer ve tarih itibarıyla kısaca ele alınmaktadır. Bu Konferanslardan ayrı bir öneme sahip Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması özel olarak incelenerek 25. Taraflar Konferansına geçilmektedir. Bu çerçevede ise beklentiler, konferans süreci, çıktı ve sonuçlar ele alınıp değerlendirilmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: İKLİM, HAVA DURUMU, KÜRESEL ISINMA VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

Hava durumu ile iklim çoğu kez karıştırılan birer kavram olarak görülmektedir. Benzer şekilde küresel ısınma ile iklim değişikliği kavramlarının da insanlar tarafından bir birlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Oysa bu kavramlar birbirinden oldukça farklıdır.

Hava Durumu; Türk Dil Kurumu Sözlüğünde "Meteoroloji ile ilgili olayların bütünü, hava raporu, hava şartları" (TDK Sözlüğü, 2020) olarak ifade edilen hava durumu meteorolojinin ilgi alanına giren, genellikle dar alanlarda meydana gelen, saatlik hatta anlık değişkenlik gösterebilen günlük veya haftalık hava hareketleri olarak tanımlanabilir (MGM, 2020). Hava durumu ifade edilirken güneşli, bulutlu, karlı, yağmurlu gibi kelimeler kullanılır. Diğer taraftan klimatolojinin çalışma alanına giren iklim Meteoroloji Genel Müdürlüğü tarafından "oldukça geniş bir bölge içinde ve uzun yıllar değişmeyen ortalama hava koşulları" (MGM, 2020) olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla iklimin daha

geniş alanlarda uzun yılları kapsayan zaman dilimlerinde, daha az değişken içeren bir kavrama karşılık geldiği ifade edilebilir. Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) bu zaman dilimini ortalama olarak 30 yıl olarak kabul etmektedir (Arguez & Vose, 2011). Genellikle kurak, sıcak, soğuk gibi kelimelerle ifade edilmektedir. Örneğin bir yerin, bir bölgenin ya da bir şehrin iklimi yağışlı, kurak, yıl boyunca değişen sıcaklıklar ve benzeri şekilde yüzeysel değişkenlerle ifade edilebilir (Werndl, 2016). İklim kavramının yanı sıra her geçen gün artarak kullanılan ve üzerinde modellemelerin geliştirildiği (Randall vd., 2007, s. 601) bir kavram olan küresel iklimi de kısaca açıklamada yarar bulunmaktadır. Kısaca yeryüzünün farklı bölgelerinde görülen iklimlerin bir bütünü, toplamı (Loubere, 2012, s. 24) olarak ifade edilebilen **Küresel iklim**; güneş, dünya ve okyanuslar, rüzgar, yağmur ve kar, ormanlar, çöller ve ovalar ve insanların yaptığı her şeyle bağlantılı bir sistem olarak algılanmaktadır (NASA, 2020a). Bu tanım çerçevesinde küresel iklimin, belirli yerlerin ikliminin “ortalamasından” daha fazla ve daha kapsamlı olduğu görülmektedir.

Hava durumu ve iklim kavramları arasındaki bu karışıklığa benzeyen bir durum ise küresel ısınma ve iklim değişikliği kavramları arasında yaşanmaktadır. Çoğu kez aynı anlamı taşıyor düşüncesiyle bu iki kavramın birbirinin yerine kullanıldığı bilinmektedir. İlk kez 1975 yılında Columbia Üniversitesi'nden Wallace Broecker tarafından kullanıldığı bilinen (Conway, 2012) **küresel ısınma**; çeşitli insan faaliyetleri neticesinde atmosfere salınan özellikle karbon dioksit ve metan gazlarının sera etkisi (Gündoğan, Baş ve Sayman, 2015, s.4) yaratması ile birlikte şehirleşmenin de etkisi sonucunda dünya yüzeyinde ölçülen sıcaklığın artması olarak tanımlanmaktadır (Houghton, Jenkins, & Ephraums, 1990, s. 13). Diğer taraftan bilimsel literatür incelendiğinde iklim değişikliği kavramının farklı şekillerde tanımlandığı görülmektedir. Bu tanımlamaların bir kısmı iklim değişikliğini doğal farklılaşmanın bir sonucu olarak görür, diğer bir kısmı ise insan faaliyetlerine bağlar. Bazı tanımlamalar ise kaynağından bağımsız olarak herhangi bir değişikliği işaret eder. Örneğin Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA) tarafından yapılan tanımda iklim değişikliği çoğunlukla Dünya atmosferine ısı yakalayıcı gazlar ekleyen fosil yakıtların yakılmasıyla oluşan geniş bir küresel olaylar yelpazesi olarak tanımlandığı görülmektedir. Aynı tanımda, ifade edilen olayların küresel ısınma ile tanımlanan artan sıcaklık eğilimlerini de içerdiği vurgulanmaktadır. Ayrıca küresel ısınmanın yanı sıra deniz seviyesinin yükselmesi; Grönland, Antarktika, Kuzey Kutbu ve dağ buzullarında büyük buz kütlelerinin kaybolması; bitki filizlenme ve çiçeklenmesinin kesintiye uğraması ile aşırı hava olaylarının da iklim değişikliği kapsamında olduğu ifade edilmektedir (NASA, 2020b).

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne göre iklim değişikliği, karşılaştırılabilir zaman dilimlerinde gözlemlenen doğal/normal iklim değişkenliğine ek olarak doğrudan veya dolaylı olarak insan faaliyetine atfedilen ve sonuç itibarıyla küresel atmosferin bileşimini farklılaştıran değişimler olarak tanımlanmaktadır (UN, 1992, md:1). Görüldüğü üzere küresel ısınma ve iklim değişikliği bir birinden farklı anlamlara sahip ama ilişkili iki kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada ise sosyal bilimcilerin genellikle atıfta bulunduğu Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNCCC) tanımı kullanılmaktadır.

İklim değişikliği gerek sebepleri gerekse sonuçları açısından benzersiz bir sorun olarak kabul görmektedir (Kadıoğlu, 2007). Her ne kadar etki ve sonuçları bölgeden bölgeye farklılık gösterse de iklim değişikliği ile mücadelede yerel ve ulusal gayretler yeterli görülmemektedir. Daha açık bir ifade ile çok boyutlu küresel bir sorun olan iklim değişikliği ile mücadelede uluslararası işbirliği ve dayanışma kaçınılmaz olup büyük önem arz etmektedir. Doğal olarak iklim değişikliğinin, tek bir ülke ya da ülkeler grubu tarafından ele alınamayan küresel bir sorun olduğu söylenebilir (Goldemberg vd., 1995). Uluslararası alanda iklim değişikliği ile mücadele kapsamında 1990'lı yılların başından itibaren önemli çalışmaların yapıldığı bilinmektedir. Bu kapsamda izlenen politikalar kısaca aşağıda yer almaktadır.

3. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ KAPSAMINDA İZLENEN ULUSLARASI POLİTİKALAR ve TARİHSEL SÜREÇ

İklim değişikliği, 1979 yılında düzenlenen Birinci Dünya İklim Konferansı'nda ciddi bir uluslararası çevre sorunu olarak kabul edilmiştir (Kurnaz, 2019). İklim değişikliğinin insan faaliyetlerini nasıl etkileyebileceğinin araştırıldığı bu konferansta Uluslararası kamuoyuna "iklimde insanlığın refahını olumsuz yönde etkileyecek beşeri kaynaklı değişiklikleri öngörmeye ve önleme" amacıyla bir bildiri yayınlamıştır. Ayrıca, Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO), Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) ve Uluslararası Bilimsel Sendikalar Konseyi (ICSU) ortak sorumluluğu altında bir Dünya İklim Programı (WCP) kurma planı uygun bulunmuştur (WMO, 1979).

İlerleyen yıllarda, özellikle 1980'li yılların sonu ile 1990'lı yılların başında iklim değişikliğini konu edinen hükümetler arası konferansların hız kazandığı görülmektedir (Gaast & Alessi, 2015). Bilim insanları, çevreciler ve politika yapımcıların katılımları ile düzenlenen bu konferanslar neticesinde iklim değişikliği ve etkileri konusunda farkındalığın arttığı ve endişelerin yükseldiği söylenebilir. Bu süreçte düzenlenen önemli konferanslar: Villach Konferansı

(Ekim 1985), Toronto Konferansı (Haziran 1988), Ottawa Konferansı (Şubat 1989), Tata Konferansı (Şubat 1989), Lahey Konferansı ve Bildirgesi (Mart 1989), Noordwijk Bakanlar Konferansı (Kasım 1989), Kahire Sözleşmesi (Aralık 1989) ve Bergen Konferansı (Mayıs 1990) şeklinde sıralanabilir (Chazournes, 2008).

1988 yılında Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) tarafından kurulan Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC)'ne "iklim sistemi ve iklim değişikliği", "iklim değişikliğinin çevresel, ekonomik ve sosyal etkileri" ve "olası müdahale stratejileri" konularında mevcut bilgilerin değerlendirilme yetkisi verilmiştir. IPCC İlk Değerlendirme Raporunu (FAR) 1990 yılında tamamlarken, İklim Değişikliği Sözleşmesi ile ilgili müzakerelerin temelini oluşturan bu raporun kamuoyunda önemli bir etki yarattığı söylenebilir. Aynı zamanda bu ilk değerlendirme raporun iklim değişikliğine ilişkin bilimsel kanıtları doğruladığı görülmektedir (WMO & UNEP, 1992).

WMO, UNEP ve diğer uluslararası kuruluşlar tarafından desteklenen İkinci Dünya İklim Konferansı ise 1990 yılında düzenlenmiş olup bu konferansa 137 ülkenin katıldığı görülmektedir. Emisyonları azaltmak için herhangi bir uluslararası hedefin belirlenmediği bu konferansta bakanlık düzeyinde önemli müzakere ve tartışmaların yer aldığı bilinmektedir (UN, 1990). Buradaki tartışmalar neticesinde ortaya konan çıktıların İklim Değişikliği Sözleşmesi'nde yer alacak olan pek çok ilkeyi desteklediği söylenebilir. 1990 yılı Aralık ayında gerçekleşen BM Genel Kurulu anlaşma müzakerelerinin başlamasını onaylamış ve İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Müzakere Komitesi (INC / FCCC) çalışmalarına başlamıştır. Komite 1991 yılı Şubat ayı ile 1992 Mayıs arasında beş oturum gerçekleştirerek daha önce vade sonu olarak belirlenen ve 1992 Haziranda düzenlenen ve 140'tan fazla ülkeden katılımcıların yer aldığı "Rio Dünya Zirvesinde" sözleşmeye son hali verilmiştir. (Chazournes, 2008).

4. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ÇERÇEVE SÖZLEŞMESİ

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 1992 yılında Rio de Janeiro'da düzenlenen Dünya Zirvesinde 154 ülke tarafından imzalanmıştır. Bu zirve 1972 yılında Stockholm Bildirgesi'nin çağdaş çevre politikasının temellerini atmasından yirmi yıl sonra gerçekleşmiş olup o tarihe kadar Devlet Başkanlarının katıldığı en büyük toplantı olarak tarihe geçmiş bulunmaktadır. Rio'da aynı zamanda Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin yanı sıra Rio Bildirgesi, Gündem 21, Biyolojik Çeşitlilik

Sözleşmesi ve Orman İlkeleri de kabul edilen anlaşmalar arasında yer almaktadır (UN, 1992).

Sözleşme 21 Mart 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşmenin esasında uluslararası çabaların temel taşı oluşturduğu söylenebilir. Sözleşme'nin nihai amacı olan “Sözleşme'nin ilgili hükümlerine göre, atmosferdeki sera gazı birikimlerini, iklim sistemi üzerindeki tehlike arz eden insan kaynaklı etkiyi önleyecek bir seviyede tutmayı başarmak” (UN, 1992, md:2) doğrultusunda çeşitli ilkelerin belirlendiği görülmektedir. Bu ilkelerden üzerinde en çok tartışılan bazıları şunlardır (UN, 1992, md:3):

Farklılaştırılmış Sorumluluklar: Taraflar eşitlik temelinde, birlikte fakat farklılaşmış sorumluluklar çerçevesinde iklim sistemini korumalıdır. Bu bağlamda gelişmiş ülkelerin iklim değişikliğini ele almada öncü olduğu vurgulanmaktadır (McManus, 2009).

Gelişmekte Olan Ülkeler: Gelişmekte olan ülke taraflarının ihtiyaç ve özel koşullarının dikkate alınması gerekli olup, sözleşme kapsamında orantısız bir yük taşımalarına gerek kalmayacak şekilde kabul edilmesi ilke edinilmiştir (Stakeholder Forum (SF), 2011).

İhtiyatlılık İlkesi: Bilimsel kesinliği ortaya konmadı düşüncesiyle iklim değişikliğini ele almak için harekete geçmeyi ertelemek kabul edilemez. Bu ilke kapsamında taraflar tedbirli olmak ve iklim değişikliğinin zararlı etkilerini azaltmak için önleyici uygulamaları ele almak zorundadır (Ling, 2012).

Sürdürülebilir Kalkınma: Bu ilke kapsamında iklim değişikliği politikaları ve önlemlerinin ulusal kalkınma programlarına entegre edilmesi ve ekonomik kalkınmayı dikkate alması gerektiği ortaya konmaktadır (SF, 2011).

Uluslararası Ekonomik Sistem: Bu ilke doğrultusunda taraflardan her bir tarafın lehine sonuç doğuracak olan ve sürdürülebilir ekonomik büyümeye yol açacak uluslararası bir ekonomik sistemin desteklenmesi beklenmektedir.

Sözleşme kapsamında amaç ve ilkeler ortaya konulmakta ve Ek-I ve Ek-II ülkeleri belirlenmektedir. Kısaca Ek-I de yer alan yer alan ülkeler, sera gazı emisyonlarını sınırlandırmak, sera gazı yutaklarını korumak ve geliştirmek, ayrıca, iklim değişikliğini önlemek için aldıkları önlemleri ve izledikleri politikaları bildirmek ve mevcut sera gazı emisyonlarını ve emisyonlarla ilgili verileri iletmekle yükümlüdürler. Ek-II'de yer alan ülkeler ise, birinci grupta üstlendikleri yükümlülükler ilaveten çevreye uyumlu teknolojilerin özellikle gelişme yolundaki taraf ülkelere aktarılması veya bu teknolojilere erişimin teşvik

edilmesi, kolaylaştırılması ve finanse edilmesi hususlarında her türlü adımı atmakla sorumlu kılınmışlardır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011).

Sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarihten sonra da Müzakere Komitesi'nin (INC) çalışmalarına devam ettiği görülmektedir. Bu kapsamda Komite, taahhütler, finansal mekanizma düzenlemeleri, gelişmekte olan ülkelere teknik ve finansal destek ile prosedürel ve kurumsal meseleleri tartışmak üzere çalışmalarına devam ederek daha önceki beş oturuma ek olarak altı oturum daha gerçekleştirmiştir. Müzakere Komitesi 1995 Şubat ayındaki on birinci ve son oturumundan sonra feshedilerek Taraflar Konferansı (COP- *Conference of the Parties*) Sözleşmenin nihai otoritesi olarak kabul edilmiştir (Chazournes, 2008).

5. TARAFLAR KONFERANSI (COP)

Müzakere Komitesinin feshedilmesi ile birlikte Sözleşmenin nihai otoritesi olarak Taraflar Konferansının kabul edildiği görülmektedir. COP bir taraftan uygulamaların teşvik edilmesine yönelik kararlar alırken aynı zamanda Sözleşmenin etkinliğini düzenli olarak gözden geçirmektedir. Bu amaçla, ulusal raporları, tarafların yükümlülüklerini ve Sözleşme kapsamındaki kurumsal düzenlemeleri incelemeye yetkilidir. Ayrıca COP, Sözleşme kapsamındaki taahhütlerin yeterliliğini gözden geçirme ve talep edilmesi halinde ulusal tedbirlerin koordinasyonunu kolaylaştırma ve gerekli tavsiyelerde bulunma yetkisini de bünyesinde barındırır (UN, 1992, md:7). Taraflar Konferansına ek olarak Sözleşmede dört organdan daha bahsedildiği görülmektedir. Bunlar; sekretarya, bilimsel ve teknolojik tavsiyeler için yardımcı kuruluş, finansal mekanizma ve uygulamalar için yardımcı kuruluştur (UN, 1992, md:8-11). Farklı organ ve yardımcı kuruluşlar olsa da Sözleşmenin ana organı ve karar mekanizması Taraflar Konferansıdır. Sözleşmede belirtilen amaçlar doğrultusunda Taraflar Konferansının defalarca bir araya geldiği ve farklı tarih ve yerlerde çalışmalar yaptığı bilinmektedir. COP 1, COP 2 ...vb. adlarla anılan bu çalışmaların kısaca aşağıdaki tabloda özetlenmektedir.

Tablo 1: Taraflar Konferansı, Düzenlenme Tarihi, Düzenlenme Yeri ve Önemi

<u>Konferans Adı</u>	<u>Konferans Tarihi</u>	<u>Konferans Yeri</u>	<u>Önemi / Kısa Açıklama</u>
COP 1	28 Mart-7 Nisan 1995	Berlin, Almanya	İlk konferansta, imza atan ülkeler küresel ısınma ve zararlı gaz emisyonlarını azaltma ihtiyacının yakından aktif bir şekilde izlenmesi amacıyla her yıl düzenli olarak toplanmayı kabul etmişlerdir.
COP 2	8-19	Cenevre,	Konferansa katılan bakanlar tarafından oluşturulan Bakanlar

	Temmuz 1996	İsviçre	Bildirgesi 18 Temmuz 1996'da not edilip kayda geçirilmiştir (ancak kabul edilmemiştir).
COP 3	Aralık 1997	Kyoto, Japonya	<u>*Aşağıda ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.</u>
COP 4	Kasım 1998	Buenos Aires, Arjantin	Kyoto'da çözüme kavuşturulmamış konuların bu konferansta sonuçlandırılması bekleniyordu. Fakat bu durumun neticelenmesinin oldukça zor olduğu anlaşıldığından çözüm çerçevesinde 2 yıllık bir "Eylem Planı" kabul edilmiştir.
COP 5	5 Ekim-5 Kasım 1999	Bonn, Almanya	Bu Konferans esasen teknik bir toplantı olup önemli bir çıktı ya da sonuca ulaşılmamıştır.
COP 6 / COP6bis*	13-25 Kasım 2000 17-27 Temmuz 2001	Lahey, Hollanda Bonn, Almanya	COP 6 Lahey'de başlamış ve taraflar arası tartışmalar önemli siyasi konular üzerinde bir müzakereye dönüşmüştür. Karbon azaltımları, mali yardımlar, taahhütler gibi önemli konulardaki siyasi tartışmalar neticesinde Lahey'deki bu konferans yarıda kesilmiştir. Ertesi yıl Bonn'da devam eden COP 6bis öncesi ABD Başkanı W. Bush'un Kyoto Protokolünü reddetmesi ile ABD'nin gözlemci statüsünde olması neticesinde karbon azaltımları, finansman, uyum gibi pek çok konuda anlaşma sağlanmıştır.
COP 7	29 Ekim-10 Kasım 2001	Marakeş, Fas	COP 7'de, katılımcılar Buenos Aires'te hazırlanan Eylem Planı üzerindeki çalışmalarını tamamlayarak, operasyonel detayların çoğunu sonuçlandırmıştır. Böylelikle ülkelerin Kyoto Protokolünü onaylamaları için zemin hazırlandığı söylenebilir. Tamamlanan karar paketi Marakeş Anlaşmaları olarak bilinir. Bu konferansta da ABD heyeti, müzakerelere aktif olarak katılmayı reddederek gözlemci rolünü sürdürmüştür.
COP 8	23 Ekim-1 Kasım 2002	Yeni Delhi, Hindistan	Delhi Bakanlar Deklarasyonu kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra Sözleşme'nin 6. maddesi ile ilgili olarak Yeni Delhi çalışma programı onaylanmıştır. Bu konferansa Rusya'nın Kyoto Protokolüne yönelik yaşadığı tereddütler ve bu çerçevede biraz daha zaman tanınmasını talep etmesi etki etmiştir.
COP 9	1-12 Aralık 2003	Milano, İtalya.	Bu konferansta taraflar, 2001 yılında kurulan Uyum Fonunu öncelikle geliştirmekte olan ülkeleri iklim değişikliğine daha iyi adapte etmek için kullanmayı kabul etmişlerdir. Ayrıca Fonun teknoloji transferi yoluyla kapasite geliştirme için de kullanılması kabul görmüştür.
COP 10	6-17 Aralık 2004	Buenos Aires, Arjantin	COP 10'da ilk Taraflar Konferansı'ndan bu yana kaydedilen ilerleme ve gelecekteki zorlukları ele alınarak tartışılmıştır. Ayrıca geliştirmekte olan ülkelerin iklim değişikliğine daha iyi adapte edilmesi için Buenos Aires Eylem Planı kabul edilmiştir.

COP 11	28 Kasım-9 Aralık 2005	Montreal, Kanada	1997'de Kyoto Protokolü'nün kabul edilmesinden bu yana gerçekleşen en büyük hükümetler arası iklim konferansı olup yaklaşık 10.000 katılımcı yer almıştır. Montreal Eylem Planı kabul edilmiş ve bu plan gelecek yıllar için bir yol haritası olarak tanımlanmıştır.
COP 12	6-17 Kasım 2006	Nairobi, Kenya	Nairobi Konferansı öncelikli olarak dört konuya odaklanmıştır: Adaptasyon ile ilerlemek; Temiz Kalkınma Mekanizmasının (CDM) eşitliğinin ve erişilebilirliğinin artırılması; Teknoloji Transferi Uzman Grubunun (EGTT) yetkisinin gözden geçirilmesi; 2012 sonrası iklim rejimi üzerine yapılan tartışmalarda kazanılan ivmenin sürdürülmesi.
COP 13	3-17 Aralık 2007	Bali, Endonezya	Bu Konferans sonucu hazırlanan Bali Yol Haritası ile sadece gelişmiş ülkeleri değil tüm ülkeleri kapsayan ve Kyoto Protokolü'nün yerini alması öngörülen yeni bir uluslararası anlaşmanın oluşturulması amacıyla yapılacak müzakereler için bir zaman çizelgesi belirlenmiştir.
COP 14	1-12 Aralık 2008	Poznań, Polonya	Konferansa katılan delegeler, iklim değişikliğinin etkileriyle başa çıkmalarında yoksul ülkelere yardımcı olması için bir fonun finanse edilmesi ve ilkeleri üzerinde anlaşmışlardır. Ayrıca Kyoto Protokolü sonrası üzerine müzakerelerin yapıldığı kayda geçmiştir.
COP 15	7-18 Aralık 2009	Kopenhag, Danimarka	Bu konferansta küresel ısınmanın 2 ° C'nin altında tutulma hedefi, onaylanmış ayrıca gelişmiş ülkelerden uzun vadede gelişmekte olan ülkeleri finanse etme taahhüdü alınmıştır.
COP 16	28 Kasım - 10 Aralık 2010	Cancún, Meksika	Bu Konferansta Kopenhag'da belirlenen taahhütleri resmileştiren Cancun Anlaşmaları kaleme alınmıştır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerdeki iklim eylemlerinin desteklenmesi amacıyla "Yeşil İklim Fonu" oluşturulmuştur.
COP 17	28 Kasım - 9 Aralık 2011	Durban, Güney Afrika	Bu konferansta ABD ve Brezilya, Çin, Hindistan ve Güney Afrika gibi gelişmekte olan ülkeler de dahil olmak üzere tüm emisyonları azaltmaya başlamayı kabul etmiştir. Ayrıca yine bu konferansta 2020 yılında yürürlüğe girecek olan küresel bir anlaşmanın müzakere edilmesine karar verilmiştir.
COP 18	26 Kasım - 7 Aralık 2012	Doha, Katar	Bu konferansta "Doha İklim Geçiti" adıyla bir paket hazırlanmıştır. Yine bu konferansta kayıp ve zararlar ilgili ifadeler ilk kez konferans belgelerinde yer alarak resmîyet kazanmıştır. Ayrıca Kyoto Protokolünün 2020'ye kadar genişletilmesi ve 2020'den önce iklim değişikliği çalışmalarının yoğunlaştırılması kabul edilmiştir.
COP 19	11-23 Kasım 2013	Varşova, Polonya	Bu konferans çerçevesinde düzenlenen müzakerelerin önceki toplantılarda varılan anlaşmaların uygulanmasına odaklandığı

			söylenbilir. Ayrıca taraflar kayıp ve hasarla ilgili Varşova Uluslararası Mekanizmasının(WIM) kurulması kararını almışlardır.
COP 20	1-12 Aralık 2014	Lima, Peru	Bu konferansta ilk kez, tüm ülkeler sera gazı emisyonlarını azaltma konusundaki taahhütlerini geliştirmeyi ve paylaşmayı kabul etmişlerdir.
COP 21	30 Kasım - 12 Aralık 2015	Paris, Fransa	<i>*Aşağıda ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.</i>
COP 22	7-18 Kasım 2016	Marakeş, Fas	Konferans, Paris Anlaşması'nın uygulanmasının sürdüğünü ve iklim değişikliği konusunda çok taraflı işbirliğinin yapıcı ruhunun devam ettiğini dünyaya başarıyla göstermiştir. Ülkeler arası diyalog ve işbirliğinin iklim değişikliği ile mücadelenin ne kadar önemli olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca bu konferans Paris Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi sonrasında gerçekleştirilen ilk konferans olması nedeniyle, "Eylem Konferansı" olarak adlandırılmaktadır.
COP 23	6-17 Kasım 2017	Bonn, Almanya	Bu konferansta Paris Anlaşmasının uygulamada nasıl çalışacağı detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca Paris Anlaşması'nda belirlenen hedeflere ulaşmak için ülkelere deneyim ve iyi uygulama örneklerini paylaşabilecekleri iletişim kanalları oluşturulmuştur.
COP 24	3-14 Aralık 2018	Katowice, Polonya	Konferans başlamadan hemen önce IPCC tarafından yayımlanan ve küresel sıcaklıktaki 1,5° C artışın etkilerini ortaya koyan rapor konferansa yön vermiştir. Konferansta kirletici emisyonların azaltılmasındaki aciliyet ele alınsa da üzerine anlaşılan metinlerde bir eylem planı olarak yer almamıştır. Bu konferansta Karbon piyasalarının gelişmesine izin verilmesi hususunun bir çözüme kavuşturulmadığı görülmektedir (Masson-Delmotte vd., 2018).
COP 25	2-13 Aralık 2019	Madrid, İspanya	<i>*Aşağıda ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.</i>

** Yarıda kalan COP 6'nın devamı niteliğindeki taraflar konferansı COP 6bis olarak adlandırılmaktadır.*

Kaynak: United Nations (UN), Climate Change, Process and meetings. 19 Şubat 2020 tarihinde <https://unfccc.int/process/bodies/supreme-bodies/conference-of-the-parties-cop> adresinden erişilmiştir.

Taraflar Konferanslarından COP 3 ve COP 21 iklim değişikliği ile mücadelenin temel taşlarından olan Kyoto Protokolü ile Paris Antlaşmasının oluşumunu sağladığından alt başlık olarak ilerleyen bölümlerde incelenmiştir.

5.1. Kyoto Protokolü (COP 3)

1997 Aralık ayında Japonya'nın Kyoto Kentinde bir araya gelen 3.

Taraflar Konferansı (COP 3), neticesinde imzalanan Kyoto Protokolü 2005 Şubat'ta yürürlüğe girmiştir. Kyoto Protokolü'nün genel olarak bir şartname niteliğinde olduğu ve İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ile belirlenen hedef ve somut azaltım yükümlülüklerini pekiştirdiği ifade edilebilir (UN, 1998).

Kyoto Protokolü'nde 28 madde olup Ek A'da karbondioksit ve metan gazı başta olmak üzere 6 sera gazına değinildiği görülmektedir (Gielen & Kram, 1998). Protokolün en önemli maddelerinden biri EK I'de yer alan ülkelerin seragazı salımlarını 1990 seviyesinin %5 altına indirmeleri öngöröldüğü 3. maddesidir. Protokolde yer alan 3. maddenin ilk fıkrası şu şekildedir (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, 1998);

“Ek-I'de yer alan Taraflar, 2008-2012 yıllarını kapsayan taahhüt döneminde, Ek-A'da sıralanan insan faaliyetlerinin neden olduğu karbondioksit eşdeğeri sera gazlarının salımları toplamını, 1990 yılı seviyelerinin en az yüzde 5 aşağısına indirmek için, Ek-B'de kayıtlı sayısallaştırılmış salım sınırlandırma ve azaltım taahhütlerine uygun olarak ve işbu Madde'nin hükümleri gereğince hesaplanarak tayin edilmiş olan miktarları aşmamasını, bireysel ya da müştereken sağlayacaklardır.”

Kyoto Protokolü'nde ortaya konan diğer önemli nokta Kyoto Mekanizmalarının aktif bir şekilde kullanılmasının ifade edilmesidir. Daha açık bir ifade ile, Ek I ülkelerinin seragazı emisyon oranlarını azaltmak için uygulayacakları ulusal politikaların yanı sıra söz konusu Kyoto Mekanizmalarının da uygulanarak taahhüt edilen hedeflere ulaşabileceklerinin ortaya konmasıdır. Bu Mekanizmalar Ortak Yürütme Mekanizması (*Joint Implementation*, md:6), Temiz Kalkınma Mekanizması (*Clean Development Mechanism*, md:12) ve Emisyon Ticareti Mekanizması (*Emissions Trading*, md:17) olarak protokolde yer almaktadır (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, 1998).

Taraflar Konferansları toplantılarının neticesinde ulaşılabilen bir uzlaşının sonucu kabul edilen Kyoto Protokol'ün (Köse, 2018) ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesi üzerine inşa edildiği söylenebilir. Daha açık bir ifade ile ekonomik gelişmelere bağlı olarak her bir ülkenin iklim değışikliği ile mücadelede farklı yeteneklere sahip olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca tarihsel olarak atmosferdeki mevcut sera gazı seviyelerinden sorumlu olarak görölen gelişmiş ülkelere daha fazla görev ve sorumluluk yüklenmektedir. Protokol'ün ilk taahhüt dönemi 2008'de başlamış ve 2012'de sona ermiştir. İlk taahhüt dönemine tam olarak katılan 36 ülkenin tamamının Protokol'e uyduğu görölmektedir (Shishlov, Morel & Bellassen, 2016: ss. 768-782).

5.2. Paris Anlaşması (COP 21)

30 Kasım - 12 Aralık 2015 tarihleri arasında Fransa'nın Paris Kentinde düzenlenen 21. Taraflar Konferansı (COP 21) sonrasında Paris Anlaşması ortaya çıkmıştır. Paris Anlaşması Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) kapsamında imzalanan sera gazı emisyonlarının azaltılması, uyarlanması ve finansmanı ile ilgili bir anlaşmadır. Paris Anlaşması, küresel sera gazı emisyonlarının %55'ini oluşturan en az 55 tarafın anlaşmayı onaylaması şartının sağlanması ile 4 Kasım 2016 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir (UN, 2020a). Bu anlaşma ile esasında 2020 yılı sonrası iklim değişikliği rejiminin çerçevesi oluşturulmuş ve tüm ülkelerin katkılarına dayanacak bir sistem öngörülmüştür. Tüm tarafların katkılarına dayanacak bir sistem öngören Paris Anlaşması tüm ülkelerin "ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ve göreceli kabiliyetler" ilkesi çerçevesinde sorumluluk üstlenmesi düşüncesine dayandırılmıştır (Kaya, 2017).

COP 21'de iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine maruz kalan ülkelerin uyum ve direnç kabiliyetlerinin yükseltilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca tarafların sera gazı emisyon azaltım kapasitelerinin artırılması düşüncesiyle gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere finansman, teknoloji transferi ve kapasite geliştirme imkanları sağlamaları öngörülmüştür. Ayrıca Paris Anlaşması 3. Madde uyarınca, her ülke küresel ısınmayı azaltmak için yapacağı katkıyı belirlemeli, planlamalı ve düzenli olarak raporlamalıdır (Başaran, 2017).

Paris Anlaşması incelendiğinde anlaşmanın 2. maddesinde uzun dönemli hedef olarak endüstriyelleşme öncesi döneme kıyasen küresel sıcaklık artışının 2°C'nin olabildiğince altında tutulması, mümkünse 1,5°C ile sınırlandırılması, olduğu görülmektedir (UN, 2015). Son olarak, Anlaşma'nın 6. maddesi ile tarafların, en az maliyetle ülkelerini karbonsuzlaştırmaya yardımcı olacak yeni bir küresel karbon piyasası sistemi oluşturma konusunda aynı fikirde olduklarını belirttikleri anlaşılmaktadır. Bu maddenin ülkelerin karbon ticareti yapmaları için iki taraflı ve gönüllü anlaşmalarına izin verirken emisyon azaltımı ticaretine yönelik merkezi bir yönetim sistemi öngördüğü ifade edilebilir (Farand, 2019). 2020 sonrası süreçte, iklim değişikliği tehlikesine karşı küresel sosyo/ekonomik dayanıklılığın güçlendirilmesi doğrultusunda hazırlanan Paris Anlaşması, kabul edilmesinin üzerinden 1 yıl geçmeden yürürlüğe giren ilk küresel anlaşma olarak karşımıza çıkmaktadır (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2020).

1995'ten günümüze kadar her yıl düzenli olarak gerçekleştirilen Taraflar Konferansları incelendiğinde COP 3 ve COP 21, yani literatüre Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması olarak geçen konferansların, iklim değişikliği çerçevesinde

ayrı birer yeri olduğu açıktır. 2019 yılı sonlarında gerçekleşen COP 25'e de içinde bulunan zaman ve politik durum açısından oldukça büyük bir önem verildiği söylenebilir. Aşağıdaki bölümde COP 25 ele alınıp değerlendirilmektedir.

6. 25. TARAFLAR KONFERANSI

25. Taraflar Konferansı iklim değişikliği çerçevesinde yapılan konferanslar arasında en ilginç olanlarından bir tanesidir. Bu farklılığın başlangıcı konferansa ev sahipliği yapması planlanan Brezilya'nın geri çekilmesiyle başlamıştır. 2018 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra hükümette meydana gelen değişikliklerle birlikte Brezilya hükümeti, konferansa ev sahipliği yapma teklifini geri çekmiştir. Brezilya'nın çekilmesinden sonra Şili'nin konferansa ev sahipliği yapacağı bildirilmiştir. Ev sahipliğini devralan Şili, ülke çapındaki büyük protestoların ve ardından gelen siyasi çalkantıların ardından konferansın iptal edilmesi gerektiğini hissetmiştir. Sonunda, İspanya COP 25'i ağırlamayı teklif etmiş ve altı haftadan kısa bir sürede olağanüstü bir lojistik çalışma ile konferansa ev sahipliği yapmıştır. Her ne kadar önceden belirlenen tarihlerde Konferans başlasa da Madrid'deki yüzbinlerce insanın katıldığı büyük gösteriler, medyanın yoğun ilgisi ve IPCC'nin son raporları (atmosferdeki ısı yakalayıcı sera gazlarının yeni bir rekor seviyeye ulaştığının gösterildiği raporlar) COP 25'in çetin bir ortamda gerçekleşeceğini habercisi olmuştur (Erbach, 2019).

7. COP 25 NEDEN ÖNEMLİYDİ?

Bilindiği üzere, 2015 yılında 195 ülkenin bir araya gelerek Paris Anlaşmasını imzaladığı 21. Taraflar Konferansı'nda (COP 21) küresel sıcaklık artışının 2°C'nin olabildiğince altında tutulması, mümkünse 1,5°C ile sınırlandırılması hedefi belirlenmişti. Ayrıca Paris Anlaşması md.9'a göre sanayileşmiş ülkelerin, geliştirmekte olan ülkelerin ekonomilerini karbondan arındırmak için 2020 yılı itibarıyla her yıl 100 milyar dolar finans sağlamayı kabul ettikleri görülmektedir (Gündoğan, 2018). Ayrıca Paris Anlaşmasının uygulamaya konması ve hükümetlerden bir sonraki konferansa kadar daha iddialı karbon azaltma taahhütlerinin alınması açısından COP 25'in ayrı bir önem taşıdığı söylenebilir.

Bunların yanı sıra, Paris Anlaşması 4. Madde uyarınca, 2020 yılında ülkelere Ulusal Olarak Belirlenmiş Katkılar (NDC) olarak adlandırılan yeni veya güncellenmiş ulusal iklim eylem planları sunmaları beklenmektedir (UN, 2015). Böylelikle NDC'ler sayesinde her ülkenin ulusal emisyonları azaltma ve iklim değişikliğinin etkilerine uyum sağlama çabalarının somutlaştırıldığı

söylenbilir. Birçok ülkeye ait NDC'lerin yeterince güçlü olmadığı düşünüldüğünden COP 25'te daha güçlü hedeflerin belirlenmesi ve 2020 yılı iklim eylemlerinin etkili bir şekilde başlaması bakımından COP 25 önemli görülmüştür. Yine Paris Anlaşmasının 6. maddesi çerçevesinde uluslararası karbon piyasalarının nasıl işleyeceğine dair esas ve yol haritasının COP 25'te geliştirilmesi beklenmiştir. Son olarak 4 Kasım 2020'de (Anlaşma onaylandıktan dört yıl sonra) resmi olarak Paris Anlaşması'ndan çekilecek olan ABD'nin katılıyor olması da COP 25'i önemli kılmıştır.

8. COP 25'TE ELE ALINAN KONULAR

2-13 Aralık 2019 tarihleri arasında Madrid'de düzenlenen 190'dan fazla ülkeden 26.000'i aşkın katılımcının yer aldığı COP 25 küresel anlamda büyük önem toplamıştır (UN, 2019a). Gerek ele alınan konulardaki uzun tartışmalar, gerek katılımcı sayısının yüksekliği ve diğer nedenlerle konferans 2 gün uzayarak 15 Aralık'ta tamamlanmıştır. Böylelikle COP 25, şu ana kadar düzenlenen Taraflar Konferansları arasında en uzununu olarak tarihe geçmiştir (UN, 2020b). Dolayısıyla 2-15 Aralık 2019 tarihleri arasında gerçekleşen COP 25'te ele alınan önemli konulara ve toplantı neticesinde varılan noktalara aşağıda alt başlıklar halinde yer verilmektedir.

8.1. Taahhütler

2015 yılı Paris Anlaşması ile taraf ülkeler iklim taahhütlerini tekrar ele almayı kabul etmişlerdi. Yine Paris Anlaşmasında ülkelerin iklim değişikliği ile mücadelede ortaya koydukları çabaların değerlendirilmesinin belirli kriterler (- küresel sıcaklık artışını 2 ° C'nin altına, mümkünse 1.5 ° C ile sınırlamak, - dayanıklılık oluşturmak ve - finansal akışları sayılan bu iki hedef için yönlendirmek) çerçevesinde yapılması kararlaştırılmıştı. Madrid'de bu taahhütler ele alınırken taraf ülkelerden mevcut taahhütlerini daha iyi bir taahhütle yenilemeleri ve hedeflerini güçlendirmeleri beklenmekte idi. Fakat birçok ülke 2020 Taraflar Konferansı'nda (COP 26) daha iddialı bir vaat ve taahhüt sunulması yönünde fikir beyan etmişlerdir. Diğer taraftan, Çin ve Brezilya gibi bazı ülkeler ise bir sonraki yıla artırılmış taahhüt veya yüksek hedefler konmasının dayatılmayacağını, bu durumun her ülkenin kendi kararına bırakılması gerektiğini öne sürdüler. Ayrıca bu ülkeler esas dikkatlerin daha önceden hedef belirleyip de bunu hali hazırda gerçekleştiremeyen ülkelere yönlendirilmesi gerektiğini ifade ettikleri görülmektedir. Bu duruma ise ABD ve Kanada gibi bazı sanayileşmiş ülkelerin Kyoto (1997) hedeflerine bile ulaşamamış olması ile Almanya'nın Paris'te açıklanan 2020'de ulaşılması öngörülen (1990'a kıyasla %40) hedefe muhtemelen önümüzdeki beş yılda da

erişemeyecek olması örnek olarak sunulmuştur (UN, 2019b).

Taslak metin hazırlama çalışmaları devam ederken yaşanan tartışmalar neticesinde öncelikle taahhütlerin “artırılması” veya “güçlendirilmesi” ifadelerinin metinden çıkarıldığı kayda geçerken bu duruma Marshall Adaları ile bazı Avrupa ülkelerinin itiraz ettikleri görülmektedir. Bu tartışmalar neticesinde hazırlanan nihai metinde vurgunun biraz artırıldığı görülmektedir. Metinde emisyon farkına dikkat çekilerek küresel sıcaklığın 2°C'nin altın kalması için taahhütlerin önemi biraz daha iddialı ve ciddi olarak vurgulanmıştır (UN, 2019b).

8.2. Küresel Karbon Pazarı

Madrid'de Küresel Karbon Pazarı'nın yeni kurallarının belirleneceği ve toplantı sonrasında açıklanan belgelerde çözüme kavuşmuş ana konulardan biri olacağı bekleniyordu. Esasında söz konusu Karbon Pazarı'nın Paris anlaşması ile kurulduğu ve “Paris Kural Kitabı” ana unsurlarından biri olduğu bilinmektedir. Burada temel nokta Paris Anlaşması ile ortaya konan bu hususun uygulamasının nasıl gerçekleştirileceği idi. Planlanan takvime göre ülkelerin COP 24'te Küresel Karbon Pazarı konusundaki kurallar üzerine anlaşmış olmaları öngörülmekteydi. Fakat COP 24'te ele alınan bu mevzuu neticelendirilememiş ve COP 25'te çözüm sağlanması ümidiyle tekrar ele alınmıştır (IETA, 2019).

Konferansta bir taraftan Avustralya ve Brezilya, emisyon azaltımlarının başlangıçta iki kez sayılmasına ve Kyoto dönemi kredilerinin alım satımına izin veren yasal boşluklara sahip bir sistem için baskı yapmaya devam ederken; diğer yandan pek çok ülke bu durumun tüm pazarı zayıflatacağını ileri sürmüştür. Bu tartışmaların gölgesinde Kosta Rika liderliğindeki 31 ülkeden oluşan bir grubun, küresel karbon pazarının bütünlüğünü sağlamak için 'San Jose ilkelerine' imza attığı kayıtlara geçmiştir (Davis, 2019). Onca tartışmadan sonra iki paragraf metin hazırlanarak Küresel Karbon Pazarı konusunun bir sonraki (COP 26) konferansa bırakılmasına karar verilmiştir.

8.3. Kayıp ve Hasar

Artan bir iklim krizinin belirtileri arttıkça, COP 25'in iklim değişikliğinin kaçınılmaz sonuçlarıyla nasıl başa çıkacağı konusundaki merak ve beklentiler de yükselmiştir. Bunun yanı sıra sanayileşmiş ülkelerin uzun zamandır devam eden ideolojik blokajını kaldıracak somut adımlara ihtiyaç duyulmuştur. En az bu kadar önemli olan diğer bir husus da hasar konusunda kaçınılmaz bir şekilde olumsuz yönde etkilenen gelişmekte olan ülkeler için mali destek sağlanması noktasında gerekli adımların atılması beklenmiştir. İhtiyaç duyulan bu beklenti ve somut adımlar COP 25'te kayıp ve hasar konusunu ön plana çıkarmıştır. Kayıp

ve Hasar konusunda tartışma konusu olan diğer bir nokta Varşova Uluslararası Mekanizması (WIM) olmuştur. 2013 yılında kurulan bu mekanizmanın asıl amacı iklim kayıplarının karşılanması amacıyla finans sağlanması olmasına rağmen mekanizmanın bu doğrultuda ivme kazandığı görülmemiştir. Ayrıca WIM'nin COP altında mı yoksa Paris Anlaşması kapsamında bir organ olarak mı kabul edilmesi noktasında teknik bir tartışma olmuştur. Önümüzdeki yıl Paris Anlaşmasından ayrılacak olan ABD, Varşova Uluslararası Mekanizması'nın kararlarından etkilenmemek için WIM'nin COP dışında kalması için baskı yapmıştır. Bu baskının nedeni Paris'ten ayrılınca WIM kararlarından etkilenmemek olduğu açıktır. COP 25'te WIM kararlarının idari açıdan bir problem doğurmayacağını ifade edilmesi üzerine bu teknik konu kısmen de olsa aşılmıştır (Nathoniel, Siegele, Roper, & Menke, 2019).

Sonuç olarak, COP 25'te gelişmekte olan ülkelerin iklim krizinin yol açtığı kayıp ve zararlarla başa çıkma konusunda desteğe ihtiyaçlarının olduğu gerçeği kabul edilerek süregelen abluka kırılmıştır. Bu çerçevede ilk olarak UNFCCC finansal yapısının altında kayıp ve hasar kalemlerine yer verilmesi olmuştur. Her ne kadar sembolik bir adım olarak kabul edilen bu karar ablukayı kırsa da esas önemli olan uygulamanın nasıl hayata geçeceği'dir.

Yukarıda ele alınan konuların yanında 25. Taraflar Konferansı'nda kayda değer birkaç önemli gelişmenin de yaşandığı söylenebilir. Bunların başında ise "Cinsiyet Eylem Planı" ve "Yerel Topluluklar ve Yerli Halklar Platformu" için bir çalışma planının onaylanmasıdır. Böylelikle uzun yıllardır çeşitli platformlarda dile getirilen ve raporlarla ortaya konan yerel topluluklar ve yerli halkın iklim değişikliği karşısında savunmasızlığını önleyecek çalışmaların yapılacağı ümit edilmektedir (Ramos-Castillo, Castellanos ve McLean, 2017). Ayrıca cinsiyete duyarlı iklim politikalarının belirlenmesinde Cinsiyet Eylem Planı'nın kabul edilmesi önemli bir adım olarak görülmektedir (Skutsch, 2002). Bunun yanı sıra Paris Kural Kitabı bölümlerinden biri olan ve bu konferansta karar çıkması beklenen "ortak zaman dilimleri" konusu da bir sonraki Konferansa bırakılmıştır (IETA, 2019).

9. COP 25 VE TÜRKİYE

Türkiye iklim değişikliği alanında önemli gayretler ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, Türkiye'nin UNFCCC'nin orijinal metninde hem Ek-1, hem de Ek-2 listesinde yer aldığı bilinmektedir. Türkiye, 1995 yılında gerçekleştirilen COP 1'den COP 6'ya kadar geçen süre içerisinde gelişmekte olan bir ülke olması nedeniyle taraflar konferanslarında Ek'lerin her ikisinden de çıkmak için girişimlerde bulunmuştur. Nihayetinde 2001 yılında Marakeş'te düzenlenen 7.

Taraflar Konferansı'nda Türkiye'nin, Ek II'den çıkıp özel şartları tanınmış bir Ek I ülkesi olarak UNFCCC'ye taraf olma isteği kabul edilmiştir (T. C. Enerji İşleri Genel Müdürlüğü, 2020).

COP 16'da da Türkiye için önemli kararların alındığını görmekteyiz. 16. Taraflar Konferansı'nda Türkiye'nin diğer Ek-I ülkelerinden farklı bir konumda bulunduğu ve özel koşullarının mevcut olduğu UNFCCC'ye taraf ülkelerce tanınmış ve Türkiye'nin finansman ve teknoloji transferi sağlama yükümlülüğü bulunmadığı teyit edilmiştir. Sonraki taraflar konferanslarına bakıldığında, Türkiye'nin müzakerelerde özel durumuna atıfta bulunulduğu, Türkiye'nin teknoloji, kapasite geliştirme ve finans desteğini alabilmesi için müzakerelerin devam ve önemine atıfta bulunulduğu görülmektedir (T. C. Enerji İşleri Genel Müdürlüğü, 2020). COP 23'e Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı ve İklim Değişikliği Başmüzakerecisi Prof. Dr. Mehmet Emin Birpınar'ın katıldığı ve Türkiye'nin iklim değişikliği ile mücadele çabalarını artırmasını desteleyecek finansmana erişim hususlarındaki taleplerini tekrarladığı bilinmektedir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018). 24. Taraflar Konferansı'na 80 üzerinde temsilci ile katılan Türkiye'nin COP 25'e ayrı bir önem verdiği görülmektedir. Daha açık bir ifade ile "harekete geçme zamanı" sloganıyla başlayan COP 25'e Türkiye'nin üst seviyede aktif katılım gerçekleştirdiği söylenebilir. 260'tan fazla Türk katılımcısının yer aldığı konferansta Türkiye adına açılış konuşmasının Çevre ve Şehircilik Bakanı Murat Kurum tarafından yapıldığı görülmektedir. Ayrıca Dışişleri Bakan Yardımcısı Faruk Kaymakcı'nın da katılım sağladığı ve dolayısıyla Türkiye'nin Bakan seviyesinde temsil edildiği söylenebilir. Ayrıca Dünyaya "zaman geçiyor iklim değişikliğine karşı harekete geç" mesajı veren Türkiye COP 25'te stant kuran nadir ülkeler arasında gösterilmiştir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019). Türkiye COP 25'te de İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinin Ek-1 listesinden çıkarılması talebi ile birlikte teknoloji, kapasite geliştirme ve finans destek noktalarındaki haklı taleplerini yenilemiş fakat henüz bir netice alamamıştır.

10. SONUÇ

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi kapsamında Müzakere Komitesinin feshedilmesi ile birlikte Sözleşmenin nihai otoritesi olarak Taraflar Konferansının kabul edildiği ve 1995 yılından beri düzenli olarak her yıl toplandığı bilinmektedir. Bu Konferansların sonuncusu 2-13 Aralık 2019 tarihleri arasında Madrid'de düzenlenen ve 2 gün uzayan COP 25'tir. 190'dan fazla ülkeden 26.000'i aşkın katılımcının yer aldığı COP 25, pek çok açıdan büyük önem taşımaktaydı. Fakat ele alınan konulardan Ülke Taahhütleri, Küresel

Karbon Pazarı, Kayıp ve Hasar konuları uygulamaya ilişkin merak edilen birçok husus 2020 yılında Glasgow'da düzenlenmesi planlanan 26. Taraflar Konferansı'na (COP 26) bırakılmıştır. Uzun tartışmalar, Çin, Brezilya ve Hindistan gibi ülkelerin önemli konulardaki baskı ve taleplerinin konferansta tıkanmalara neden olduğu söylenebilir. Ayrıca ABD'nin önümüzdeki yıl Paris Sözleşmesi'nden resmi olarak ayrılacak olması da konferansın gidişatını negatif yönde etkilediği ifade edilebilir. Kısacası büyük beklentilerle başlayan COP 25'in bu beklentileri karşılayamadığı ve 2020'deki Konferansa bıraktığı açıktır. COP 25'in en önemli iki somut çıktısı; cinsiyete duyarlı iklim politikalarının belirlenmesini sağlayacak "Cinsiyet Eylem Planı" ile yerel topluluklar ve yerli halkın iklim değişikliği karşısında savunmasızlığını önleyecek "Yerel Topluluklar ve Yerli Halklar Platformu" için bir çalışma planının onaylanması olarak görülebilir.

11. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

12. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

13. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve ilgili kurum ve kuruluşlardan gerekli izinler alınmıştır.

14. KAYNAKÇA

- Arguez, A. & Vose, R. S. (2011). The definition of the standard WMO climate normal: the key to deriving alternative climate normals. *Bull. American Meteorological Society*, 92(6), 699-704.
- Başaran, Z. (2017). A brief assessment on the Paris climate agreement and compliance issue. *Uluslararası İlişkiler*, 14(54), 107-125.
- Blunden, J. ve Arndt, D. S., (2020). State of the Climate in 2019. *Bulletin of the American Meteorological Society*, Vol.101,(8), 1-429.
- Chazournes, L. B. (2008). *United nations framework convention on climate change*. Geneva: United Nations Audiovisual Library of International Law. 17 Şubat 2020 tarihinde https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ccc/ccc_e.pdf adresinden erişildi.

- Conway, E. (2012). Global climate change. 16 Şubat 2020 tarihinde https://www.nasa.gov/topics/earth/features/climate_by_any_other_name.html#backtoTop adresinden erişildi.
- Davis S. (2019). COP 25: another year, another missed opportunity on carbon markets. 20 Şubat 2020 tarihinde <https://ccap.org/cop25-another-year-another-missed-opportunity-on-carbon-markets/> adresinden erişildi.
- Erbach, G., (2019). COP25 climate change conference in Madrid. *European Parliamentary Research Service*, Plenary-November II 2019. 20 Şubat 2020 tarihinde [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2019/644188/EPRS_A_TA\(2019\)644188_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2019/644188/EPRS_A_TA(2019)644188_EN.pdf) adresinden erişildi.
- Farand, C. (2019). Karbon piyasalarını düzenleyen madde 6, Paris anlaşması'nı vezir de edebilir rezil del. 20 Şubat 2020 tarihinde <https://www.iklimhaber.org/karbon-piyasalarini-duzenleyen-madde-6-paris-anlasmagini-vezir-de-edebilir-rezil-de/> adresinden erişildi.
- Gaast, W. P. & Alessi, M. (2015). History of the UN climate negotiations – part 1 – from the 1980's to 2010. *Climate Policy Info Hub*, 10 March 2015. 20 Şubat 2020 tarihinde <http://climatepolicyinfohub.eu/history-un-climate-negotiations-part-1-1980s-2010> adresinden erişildi.
- Gielen, D. & Kram, T. (1998). The role of non-CO2 greenhouse gases in meeting Kyoto targets. *Workshop on Climate Change and Economic Modelling: Background Analysis for the Kyoto Protocol*. Paris: OECD. 20 Şubat 2020 tarihinde <https://www.oecd.org/dev/1923119.pdf> adresinden erişildi.
- Goldemberg, J., Squitieri, R., Stiglitz, J., Amano, A., Shaoxiong, X., Saha, R. (1995). *IPCC second assessment, climate change 1995*. Canada: WMO & UNEP. 17 Şubat 2020 tarihinde <https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/06/2nd-assessment-en.pdf> adresinden erişildi.
- Gündoğan, A. C. (2018). COP23: iklim finansmanı konusunda bir arpa boyu yol daha. 19 Şubat 2020 tarihinde <https://tr.boell.org/tr/2018/04/09/cop23-iklim-finansmani-konusunda-bir-arpa-boyu-yol-daha> adresinden erişildi.
- Gündoğan, A.C., Baş, D. ve Sayman, R.Ü., (2015). *A'dan z'ye iklim değişikliği başucu rehberi*. Ankara: Bölgesel Çevre Merkezi-REC Türkiye. 21 Şubat 2020 tarihinde https://recturkey.files.wordpress.com/2016/11/adanzye_iklim_degisikligi_basu_curehberi.pdf adresinden erişildi.
- Houghton, J. T., Jenkins, G. J. & Ephraums, J. J. (1990). *Climate change: the IPCC scientific assessment*. Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge. 17 Şubat 2020 tarihinden https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/03/ipcc_far_wg_I_full_report.pdf adresinden erişildi.

- The International Emissions Trading Association (IETA) (2019). *COP25 summary report: climate challenges and market solutions*. Geneva: IETA. 20 Şubat 2020 tarihinde https://www.ieta.org/resources/Documents/IETA-COP25-Report_2019.pdf adresinden erişildi.
- Kadioğlu, M. (2007). *Küresel iklim değişimi ve Türkiye* (2.b). İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Kaya, Y. (2017). Paris anlaşmasını iklim adaleti perspektifinden değerlendirmek. *Uluslararası İlişkiler*, 14(54), 87-106.
- Köse, İ. (2018). İklim değişikliği müzakereleri: Türkiye'nin Paris Anlaşması'nı imza aüreci. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 55-81.
- Kurnaz, L., (2019). *Son buzul erimeden: iklim değişikliği hakkında merak ettiğiniz herşey*. İstanbul: Doğan Kitap Yayınevi.
- Ling, C. Y. (2012). *The Rio declaration on environment and development: an assessment* (Environment and Development Series 12). Malaysia: Third World Network.
- Loubere, P. (2012). The global climate system. *Nature Education Knowledge*, 3(10), 24.
- Masson-Delmotte, V., Zhai, P., Pörtner, H.-O., Roberts, D., Skea, J., Shukla, P.R., Pirani, A., Moufouma-Okia, W., Péan, C., Pidcock, R., Connors, S., Matthews, J.B.R., Chen, Y., Zhou, X., Gomis, M.I., Lonnoy, E., Maycock, T., Tignor, M. & Waterfield T. (2018). IPCC, 2018: summary for policymakers. 19 Şubat 2020 tarihinde https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/2/2019/05/SR15_SPM_version_report_LR.pdf adresinden erişildi.
- McManus, K. (2009). The principle of 'common but differentiated responsibility' and the UNFCCC. *Climatico Special Features, November 2009*. 21 Şubat 2020 tarihinde http://www.climaticoanalysis.org/wp-content/uploads/2009/12/kmcmamus_common-responsibilities.pdf adresinden erişildi.
- Meteoroloji Genel Müdürlüğü (MGM) (2020). Hava durumu ve iklim. 21 Şubat 2020 tarihinde <https://www.mgm.gov.tr/iklim/iklim.aspx?key=B> adresinden erişildi.
- Nathoniell, D. P., Siegele, L., Roper, L. A. & Menke, I. (2019). Loss and damage at COP 25 – a hard fought step in the right direction. *The Climate Analytics Blog*. 21 Şubat 2020 tarihinde <https://climateanalytics.org/blog/2019/loss-and-damage-at-cop25-a-hard-fought-step-in-the-right-direction/> adresinden erişildi.
- National Aeronautics and Space Administration (NASA) (2020a). What's the difference between climate change and global warming?. 21 Şubat 2020 tarihinde <https://climate.nasa.gov/faq/12/whats-the-difference-between-climate-change-and-global-warming/> adresinden erişildi.

- National Aeronautics and Space Administration (NASA) (2020b). Global climate change. 22 Şubat 2020 tarihinde <https://climate.nasa.gov/> adresinden erişildi.
- Ramos-Castillo, A., Castellanos, E. ve McLean, G.K. (2017). Indigenous peoples, local communities and climate change mitigation, *Climatic Change*, 140(1):1-4.
- Randall, D. A., Wood, R. A., Bony, S., Colman, R., Fichet, T., Fyfe, J., Kattsov, V., Pitman, A., Shukla, J., Srinivasan, J., Stouffer, R. J., Sumi, A. & Taylor, K. E. (2007). Climate models and their evaluation. S. Solomon, D. Qin, M. Manning, Z. Chen, M. Marquis, K.B. Averyt, M.Tignor & H.L. Miller (Eds.) *Climate change 2007: the physical science basis. contribution of working group I to the fourth assessment report of the intergovernmental panel on climate change* içinde (ss.591-662). Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA: Cambridge University Press. 21 Şubat 2020 tarihinde <https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/ar4-wg1-chapter8-1.pdf> adresinden erişildi.
- Shishlov, I., Morel, R., & Bellassen, V. (2016). Compliance of the parties to the Kyoto protocol in the first commitment period. *Climate Policy*, 16(6), 768–782.
- Skutsch, M.M. (2002). Protocols, treaties, and action: The 'climate change process' viewed through gender spectacles. *Gender and Development* 10(2), 30-39.
- Stakeholder Forum (SF) (2011). *Review of implementation of the Rio principles*. New York: United Nations. 22 Şubat 2020 tarihinde <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/1127rioprinciples.pdf> adresinden erişildi.
- T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı (1998). *Birleşmiş Milletler iklim değişikliği çerçeve sözleşmesi-Kyoto protokolü*. Ankara: Çevre ve Orman Bakanlığı.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2018). Haberler. 21 Şubat 2020 tarihinde <http://cygm.csb.gov.tr/mustesar-yardimcisi-birpinar-iklim-degisikligi-taraflar-konferansi-nda-turkiye-nin-taleplerini-dile-getirdi-haber-221283#> adresinden erişildi.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2019). Haberler. 21 Şubat 2020 tarihinde <https://csb.gov.tr/bakan-kurum-iklim-degisikligine-karsi-atilan-adimlari-madrid-te-anlatti-bakanlik-faaliyetleri-29667> adresinden erişildi.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2011). BM iklim değişikliği çerçeve sözleşmesi. 20 Şubat 2020 tarihinde <http://www.mfa.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi.tr.mfa> adresinden erişildi.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2020). İklim değişikliği ve uluslararası müzakereler. 23 Şubat 2020 tarihinde <https://www.enerji.gov.tr/TR/Sayfalar/Iklim-Degisikligi-ve-Uluslararası-Muzakereler> adresinden erişildi.
- T.C. Enerji İşleri Genel Müdürlüğü (2020). Çevre ve iklim. 21 Şubat 2020 tarihinde

<https://www.eigm.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Iklim-Degisikligi> adresinden alındı.

- Türk Dil Kurumu Sözlüğü (2020). Hava durumu. 25 Şubat 2020 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.
- United Nations (UN) (1990). Protection of global climate for present and future generation of mankind. *UN General Assembly, 45th session*, agenda item 81. 25 Şubat 2020 tarihinde <https://unfccc.int/sites/default/files/resource/docs/1990/un/eng/a45696a1.pdf> adresinden erişildi.
- United Nations (UN) (1992). *United Nations framework convention on climate change*. New York: UN. 17 Şubat 2020 tarihinde <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf> adresinden erişildi.
- United Nations (UN) (1998). *Kyoto protocol to the United Nations framework convention on climate change*. New York: UN 18 Şubat 2020 tarihinde <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf> adresinden erişildi.
- United Nations (UN) (2015). *Paris agreement*. New York: UN 15 Şubat 2020 tarihinde https://unfccc.int/files/meetings/paris_nov_2015/application/pdf/paris_agreement_english.pdf adresinden erişildi.
- United Nations (UN) (2019a). List of participants. *Conference of the Parties, 25th Session*. 21 Şubat 2020 tarihinde https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cp_inf4.pdf adresinden erişildi.
- United Nations (UN) (2019b). UN climate change conference - December 2019. 19 Şubat 2020 tarihinde <https://unfccc.int/cop25> adresinden erişildi.
- United Nations (UN) (2020a). What is the Paris Agreement?. 19 Şubat 2020 tarihinde <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/what-is-the-paris-agreement> adresinden erişildi.
- United Nations (UN) (2020b). Conference of the parties (COP). 19 Şubat 2020 tarihinde <https://unfccc.int/process/bodies/supreme-bodies/conference-of-the-parties-cop> adresinden erişildi.
- United Nations (UN). Climate change, process and meetings. 19 Şubat 2020 tarihinde <https://unfccc.int/process/bodies/supreme-bodies/conference-of-the-parties-cop> adresinden erişilmiştir.
- Werndl, C. (2016). On defining climate and climate change. *The British Journal for the Philosophy of Science*, 67(2), 337–364.
- World Meteorological Organization (WMO) (1979). World climate conference; a conference of experts on climate and mankind. Geneva, 12-23 February 1979. 17 Şubat 2020 tarihinde https://library.wmo.int/doc_num.php?explnum_id=8346 adresinden erişildi.

World Meteorological Organization (WMO) & United Nations Environment Programme (UNEP) (1992). Climate change: the 1990 and 1992 IPCC assessments: IPCC first assessment report overview and policymaker summaries and 1992 IPCC supplement. Canada. 18 Şubat 2020 tarihinde https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/05/ipcc_90_92_assessments_full_report.pdf adresinden erişildi.

İSLAM KENTİ: ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME¹

Makale Gönderim Tarihi: 17.04.2020 Yayına Kabul Tarihi: 18.09.2020

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 11, Sayı Ek Sayı 1,
2020
ISSN: 1309-4289
E – ISSN: 2149-9136

Ülke Evrim Uysal

Dr. Öğretim Üyesi
Beykent Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
İstanbul, Türkiye
evrimuysal@beykent.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7116-2766

ÖZ | İslam ve kent ilişkisi, Medine merkezli İslam devletinin kuruluşundan itibaren kent-merkezli bir siyasi yapılanmaya dayanması ve birçok farklı İslam devletinin kent temelli bir uygarlığa sahip olmasının irdelenmesiyle kolaylıkla anlaşılabilir. Buna rağmen kentsel çalışmalar alanındaki ilk bilimsel çalışmaların Avrupa kentleri üzerine yoğunlaşarak Avrupa dışındaki kentleri göz ardı etmesi, İslam coğrafyasındaki yerleşimlerin de incelenmesine engel oluşturdu. Weber'in *Şehir* adlı çalışmasından sonra literatüre egemen olan Avrupa-merkezcilik, siyasi özerkliğin ve sivil toplum yapısının bulunmadığı düşünülen 'Doğu' kentlerinin görmezden gelinmesiyle sonuçlandı. Weber'in özerklik ve kimlik gibi ayırt edici özellikleri bulunmayan, birbirlerinden farksız olarak nitelediği İslam kentlerine yönelik Oryantalist yaklaşımı, esas itibarıyla Weberci, Self-Oryantalist bir 'İslam Kenti' kavramını doğurdu. Avrupa kentlerindeki yapı çevrenin ve özerk kurumların İslam kentlerinde de olduğunu iddia ederek Weber'in kavramlarının İslami karşılıklarını arayan kimi araştırmacılar, temelde Weber'in Avrupa-merkezciliğini reddetmemiş oldular. Bu çalışmada İslam ve kent özdeşliği vurgulanacak, Oryantalist Weberci ve Self-Oryantalist 'İslam Kenti' yaklaşımları karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *İslam Kenti, Max Weber, Oryantalizm, Self-Oryantalizm, Kentleşme*

Jel Kodları: *N90, N94, N5*

Araştırma Alanı: *Yerel Yönetimler, Kentleşme ve Çevre Politikaları*

Türü: *Derleme*

DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.018

Atıfta bulunmak için: Uysal, Ü. E.. (2020). İslam kenti: Eleştirel bir değerlendirme. *KAÜİBFD*, 11(Ek Sayı 1), 386-402.

¹ Bu çalışmanın ilk taslağı, 6 Mart 2020 tarihinde Kafkas Üniversitesi'nde düzenlenen I. Ulusal Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Kongresi'nde sunulmuştur.

ISLAMIC CITY: A CRITICAL EVALUATION

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 11, Issue Suppl 1, 2020
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 17.04.2020 Accepted Date: 18.09.2020

Ülke Evrim Uysal

Asst. Prof.
Beykent University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
Istanbul, Turkey
evrimuysal@beykent.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7116-
2766

ABSTRACT | The relationship between Islam and the city can be easily grasped as Medina-centred Islamic state and its successors adopted a city-oriented civilization. Nevertheless, early urban studies focused on European cities and neglected non-European settlements; this hindered analyses of Islamic cities. After Weber's *the City*, Euro-centrism dominated the field of urban studies. Cities of 'the East' were ignored due to the 'lack' of political autonomy and civil society. Furthermore, Weber defined these cities as monolithic settlements without any autonomy or urban identity. This paved the way for a concept of Islamic City, which is essentially Weberian and Self-Orientalist. Some researchers looked for Islamic counterparts of Weber's categories, claiming that Islamic cities also possessed physical environment and autonomous institutions of European cities, so they did not actually rejected Weber's Euro-centrism. This study emphasizes the close relationship between Islam and urbanization and comparatively evaluates both Orientalist and Self-Orientalist approaches of 'Islamic city'.

Key Words: Islamic City, Max Weber, Orientalism, Self-Orientalism, Urbanisation

Jell Codes: N90, N94, N5

Scope: Local Government, Urban and Environmental Politics

Type: Review

Cite this Paper: Uysal, Ü. E. (2020). Islamic city: A critical evaluation. *KAUJEASF*, 11(Suppl 1), 386-402.

GİRİŞ

Ülke dışına çıktığımızda ve farklı kentleri ziyaret ettiğimizde, o kentlerde gördüğümüz farklılıklar kadar yaşadığımız ve bildiğimiz öğeler de dikkatimizi çeker. Her gezgin, zihninde ‘apriori’ algılar taşıyarak seyahat eder. Bu nedenle gittiğimiz her yerde bilerek veya farkında olmaksızın, kendi kültürümüzde ve tarihimizde yer alan benzerliklerin peşinde koşarız. Bu benzerliklerin daha belirgin olduğu kentlerdeki yapılı çevre ve kent dokusu bizi karşılaştırmalar yaparak düşünmeye zorlar. Modern ulus devletimizin yurttaşları olsak da, uzun yıllar Ortadoğu’ya, Balkanlara ve Kuzey Afrika’ya hükmetmiş Osmanlı İmparatorluğu’nun muazzam mirasından etkileniriz ve aslında bu mirası oluşturan İslam dininin, çok uzak coğrafyalardaki temsillerini ve yansımalarını belli bir hoşnutluk ve belki de gururla inceleriz. Bu ilginin temeli, artık çok geniş bölgelere yayılmış ve farklı özellikler kazanmış olsa da ortak bir dinden türeyen kültürel ve toplumsal öğelerde yatar. Ortak kökenin manevi kuvveti, belki de yüzyıllar boyunca farklılaşan yerel ve bölgesel özellikleri görmezden gelmemize dahi neden olabilir. Örneğin, Bursa’da İsfahan’da, Kahire’de veya Kazan’da gezdiğimiz tarihi camilerin mimari üslup, malzeme, işçilik, ustalık, tasarım ve hatta işlevlerindeki farklılıklarına değil de bu yapıların mevcudiyetinin ve benzerliklerinin üzerinde dururuz. Bu duygu, medreseler, çarşılar, hamamlar, türbeler, çeşmeler ve ‘İslami’ olarak adlandırılan diğer tüm yapılar için de geçerlidir.

Bu gözlemlerin getirdiği heyecanın temel nedeni, sözü edilen coğrafyalardaki ortak din ve tarih boyunca İslam’ın şekillendirdiği kentin yapılı çevresi, kurumları ve kentsel yaşamın unsurlarının benzerliğidir veya özdeşliğidir. Hiç kuşkusuz İslam dini ve kentleşme arasındaki yakın ilişki, bu ortak noktalara ışık tutar. İslam-kent ilişkisi İslam’ın doğuşu ve yayılmasını izleyen dönemde başta Ortadoğu, Kuzey Afrika, Güney Avrupa ve Orta Asya’da olmak üzere birçok yeni kentin kurulduğu, ardından bu kentlerde ve İslam devletlerinin egemenliğine geçen yerleşimlerde yeni siyasi ve idari mekanizmalar ve kurumların oluşturularak farklı bir kentsel uygarlığın ortaya çıkması gibi yüzyıllar süren bir dönüşümün incelenmesiyle kolaylıkla tespit edilebilir. Başkenti Medine olan İslam devletinin daha kuruluşundan itibaren kent temelli bir siyasi yapılanmaya dayanması ve çok sayıda farklı İslam devletinin mimariden sanata, idari teşkilattan hukuka kent temelli bir uygarlığa sahip olması bu yakın ilişkinin tarihsel arka planını oluşturur.

Tüm bu somut verilere rağmen kentsel çalışmalar alanındaki ilk bilimsel

yapıtların Avrupa kentlerinin incelenmesine odaklanması ve Avrupa dışındaki kentlerin ve kentsel yapıların ihmali, İslam kentlerinin kuramsal sınıflandırılmasını ve kapsamlı bir İslam kenti tipolojisinin oluşturulmasını sekteye uğrattı. Özellikle *Şehir* isimli çalışmasıyla Avrupa kentlerine odaklanan Max Weber'den itibaren kentsel çalışmalar alanında uzun süre egemen olan Avrupa-merkezcilik, siyasi özerkliğin ve sivil toplum yapısının bulunmadığı iddia edilen 'Doğu' kentlerinin uzun süre ihmal edilmesine yol açtı. Dahası, Weber'in özerklik ve kimlik gibi ayırt edici özellikleri bulunmayan, birbirlerinden farksız olarak nitelediği İslam kentlerine yönelik Oryantalist yaklaşımı, özünde Weberci, Self-Oryantalist bir 'İslam Kenti' kavramını ortaya çıkardı. Avrupa kentlerindeki yapılı çevrenin ve özerk kurumların İslam kentlerinde de var olduğunu iddia eden ve Weber'in çalışmalarındaki kilise, lonca, kent kimliği gibi kavramların İslami karşılıklarını bulmaya çalışan bazı araştırmacılar, temelde Weber'in Avrupa-merkezciliğinin uzantıları konumuna düştüler. Bu iki yaklaşıma da mesafeli olan bu çalışmada İslam ve kent özdeşliği vurgulanarak, Oryantalist Weberci ve Self-Oryantalist 'İslam Kenti' yaklaşımları eleştirel bir şekilde değerlendirilecektir.

2. KENT MERKEZLİ BİR DİN: İSLAM VE KENT İLİŞKİSİ

MS 7. yüzyılda Arabistan Yarımadası'nda ortaya çıkan ve daha sonra tüm dünyaya yayılan İslam, başlangıçtan beri kent merkezli bir inanç sistemiydi. Hz. Muhammed ve ilk Müslümanların önde gelenlerinin büyük bir kısmı kentliydi ve geçimlerini büyük ölçüde kentler arasındaki alışverişe dayanan ticaretle sağlıyorlardı. İslam'a başlangıçta karşı çıkan Mekkeli aristokratlar da tüccardılar ve bu yeni dinin Mekke'nin ticari önemini azaltacağı gerekçesiyle Müslümanlarla çatışmayı göze aldılar. Bu dini, siyasi ve ekonomik mücadele, iki kentin (Mekke ve Medine) savaşına dönüştü. Arabistan Yarımadası'nda dini ve siyasi birliğin sağlanmasının ardından uygarlığın ve ilk kentlerin ortaya çıktığı Mezopotamya, Mısır ve İran'da yayılmayı sürdüren İslam dini, yeni bir kültür doğurdu. Antik dünyanın kadim kentlerinin kültürel mirasıyla yoğurulan bu kültür hiç kuşkusuz yeni bir uygarlığın habercisiydi. İslam'ın genişleme döneminde İspanya'dan Orta Asya'ya uzanan coğrafyada hem Basra (636), Kufe (637), Bağdat (762), Fez (789), Samarra (836), Cezayir (944) ve Kahire (969) gibi yeni kentler kuruldu hem de Şam, Halep, Semerkant, Gırnata (Granada) ve Kurtuba (Kordoba) gibi eski kadim kentler fiziksel ve kültürel olarak İslami özellikler kazandı. Bununla birlikte İslam uygarlığının ve kültürünün yayıldığı bölgelerdeki kırsal özellikleri baştan sona değiştirerek kent kültürünü benimsettiğini öne sürmek, İslam uygarlığının kentli kökenlerini görmezden gelmek kadar aşırı bir tutum olacaktır.

İslam'ın yayıldığı Akdeniz, Mezopotamya ve İran zaten eski çağlardan beri kentlerin ve kent merkezli kültürlerin köklü kurumları ve yapılarıyla bulunduğu yerlerdi. Aynı şekilde İslam öncesi dönemde yalnızca konargöçer topluluklarının yaşam alanı olarak bilinen Orta Asya bile Arap fetihlerinden önce bir kentler bölgesiydi ve kesintisiz bir yerleşik yaşam mevcuttu; hatta MÖ 1. yüzyılda Yunan coğrafyacı Strabon tarafından 'bin kentli toprak' olarak adlandırılmıştı (Peacock, 2017; Starr, 2019).

İslam tarihi boyunca öne çıkan kent merkezli uygarlık kimliği, İslam inancının temel ilkeleriyle de uyumluydu. Kuran-ı Kerim'de, kent yaşamının övülerek uygarlıkla eş tutulduğu ve aynı zamanda lüks ve tüketimle ilişkilendirilerek eleştirildiği; kırsal yaşamın ise cehalet ve gelişmemişlikle özdeşleştirildiği açıkça görülür. Buna göre "inkâr ve nifak bakımından daha ileri" oldukları belirtilen Bedeviler, "Allah'ın peygamberine indirdiği hükümlerin sınırlarını tanımamaya daha yatkın" olmakla eleştirilirler (Tevbe, 97). Mekke'nin kentlerin anası olduğu ifade edilerek (Şura, 7), kent yaşamının önemi vurgulanır. Başta Hac ziyareti olmak üzere İslam'daki ibadetlerin bir kısmının (topluca namaz kılınmasının övülmesi, oruç tutulması ve kurban kesilmesinin ardında yatan topluluk dayanışmasının) kentlerle ilgili olduğu açıktır.

8. ve 14. yüzyıllar arasını kapsadığı düşünülen ve İslam'ın Altın Çağı veya İslam Rönesans'ı olarak adlandırılan dönem hiç kuşkusuz İslam dünyası kentlerinin ekonomik ve kültürel zirvesiydi. Doğuda Güney Çin Denizi'nden batıda İspanya ve Mağrip'e, kuzeyde Kafkasya'dan güneyde bugünkü Somali kıyılarına dek uzanan muazzam ticaret güzergâhlarında yalnızca mal değil, malumat da seyahat ediyordu. Deniz yoluyla Kordoba'dan Malakka'ya, karadan ise Kahire'den Taşkent'e kadar genişleyen bu kentler ağında, ticaret gelişti, artan servetle birlikte entelektüel etkinlikler de filizlendi (Goody, 2015). Bu altın çağın başında ve sonunda yaşamış iki hezarfen olan Farabi (872-950) ve İbn-i Haldun (1332-1406)'un kentler hakkında yazdıkları, İslam'ın kentli kökenlerine ve İslam kültürünün yerleşik uygarlığa aidiyeti konusunda çok önemli bilgiler verir.

Farabi olgunluk dönemi eseri İdeal Devlet (veya Erdemli Şehir)'de, toplumsal yaşamda kusursuzluğun kaynağı olarak kenti görür. İnsanın tüm ihtiyaçlarını tek başına sağlamasının mümkün olmayacağını belirten Farabi, eğer insan tek başına ihtiyaçlarının tamamını giderebilse diğerleriyle bir arada yaşamaya mecburdur diyerek, toplu halde yaşamının insan doğasında veya özünde var olduğunu vurgular (Farabi, 2017). Farabi'ye göre herkesin herkese muhtaç ve bağlı olduğu bu toplumsal dayanışma modeli yalnızca kent ölçeğinde bulunabilir; daha küçük

ölçekli yerleşimler olan mahalle kentin temel dokusunun oluşturulması açısından önemli olmakla birlikte, kentin sağladığı ortamı tek başlarına sağlayamaz. Bu nedenle insan ancak kent yaşamının yardımlaşma ve dayanışmaya dayanan ortamında ve kent temelli toplumsal yaşamda olgun (kamil) insana dönüşebilir. Sonuç olarak insan en üstün iyilik ve mükemmelliğe ancak kentte ulaşabileceği gibi, bilgiye ve ahlâka dayanan, erdemli ve yetkin yurttaşların bulunduğu bu yerleşim, üstün değerlerin korunması ve kuşaktan kuşağa aktarılmasıyla Erdemli Kent'e (*el Medînetü'l Fâzıla*) dönüşür.

Farabi'nin Platoncu felsefesini temel alan mükemmeliyet arayışının aksine, İbn-i Haldun modern bir bilim insanı gibi hareket ederek gözlemlerini yansıttığı ve olması gerekeni değil olanı tanımlamaya giriştiği Mukaddime adlı eserinde kent ve kırsal yaşamın farklılıklarına ilişkin çarpıcı bir anlatı sunar. İbn-i Haldun (2018)'a göre halk, üretim tarzı ve geçimlerini sağlayış bakımından iki temel gruba ayrılır: Bedeviler (kırlarda yaşayanlar) ve Hazeriler (kentlerde yaşayanlar). İbn-i Haldun düşünsel ve bilimsel gelişmeleri, ince zevkleri temel alan sanatı ve hatta toplumsal refahı yalnızca kentlerde yaşayanlarla ilişkilendirerek, kırsal kesimde bu tür gelişmelerin ortaya çıkmadığını belirtir. İbn-i Haldun, kırsal ve kentsel yaşama ilişkin farklılıkların tarihsel kökenlerinden de bahseder. Buna göre ekonomik faaliyetlerden çiftçilik, yerleşik yaşamdan önceki devre ait olduğundan kırlarda yaşayanlarca benimsenir; kentlerde yaşayanlar ise çiftçilik zanaatını bilmezler çünkü onların ekonomik faaliyetleri göçebelik sonrası döneme (kent dönemine) aittir. Düşünür böylece kentleşmenin bir süreç olduğunu vurgular; kırsal yaşamın basitliği ve sıradanlığına karşılık kent yaşamının gelişkinliğinden ve karmaşıklığından bahsederek üstü kapalı da olsa kent yaşamını över.

3. MAX WEBER: KENTSEL TOPLULUK KAVRAMI VE AVRUPA KENTİ

İslam kentinin genel ve kapsamlı bir tipoloji olarak önerilmesi, İslam ve kent ilişkisinin tarihsel kökenlerinin bulunmasıyla İslam dinin kaynaklarının kentsel yerleşimleri överek kenti uygarlıkla ilişkilendirmesiyle ve İslam Rönesans'ı düşünürlerinin kenti sosyolojik olarak analizleriyle ilgili değildir. Aksine, bu konudaki kuramsal çalışmalar ancak Weber'in kentsel toplulukların ancak Avrupa'da var olabileceğini iddia etmesinin ardından, üstelik yaklaşık yarım yüzyıllık bir akademik suskunluktan sonra gerçekleşti. Bu nedenle İslam kenti yaklaşımlarını incelemeyen önce Weber'in öncü çalışması *Şehir* üzerinde durulması gerekir.

Weber, kentin oluşumunun ve kentleşmenin dünya tarihinden genel gözlemler üzerine ortaya koyduğu yapıtı *Şehir* özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika'daki kent çalışmaları açısından çok önemlidir. Bu noktada modern kent sosyolojisinin kurucularından biri olarak kabul edilir. Weber, kendisinden önceki ve çağdaşı olduğu kent sosyologlarından kente yönelik bütüncül yaklaşımıyla ayrılır. Kendi geliştirdiği “kentsel topluluk” kavramından hareket ederek genel bir kent tanımı yapmaya çalışır. “Kelimenin tam anlamıyla yalnızca Avrupa’da ortaya çıktığını” iddia ettiği kentsel bu olgunun, yerleşimlerin kent sayılabilmesi için bir zorunluluk olduğunu varsayar. Tam bir kentsel topluluk oluşturabilmek için, bütünsel nitelikler göstermesi gereken bir yerleşim şu özelliklerin tamamına sahip olmalıdır: “ (i) bir kale, (ii) bir pazar, (iii) kendine ait bir mahkeme veya hiç değilse özerk bir hukuk, (iv) ilgili bir hemşerilik (ortaklık veya kardeşlik) biçimi ve (v) en azından kısmi bir özerklik ve kendi kendini yönetebilme ve seçilmelerinde kent sakinlerinin katılımının gerçekleştiği yetkililerce yönetilme” (Weber, 2015). Weber listelediği bu özelliklerin köklerinin hem Antik Yunan kentlerinde hem de Ortaçağ Avrupa kentlerinde var olduğunu savunarak, Avrupa’da kentsel yerleşimlerin tarihsel bir süreklilik gösterdiğini iddia eder. Bu özelliklerin daha ilkel biçimlerinin, o da kısmi olarak, Avrupa dışında görülebileceğini belirtir. O halde Weber’e göre yalnızca savunma amaçlı bir tahkimatı olan bir yerleşim kent sayılamayacağı gibi; pazar yerine ve kaleye sahip olmakla birlikte kendi kendini yönetemeyen, özerk bir hukuktan ve idareden ‘yoksun’ bulunan yerleşimler de kent değildir. Weber, Mısır, Yakın Doğu, Hindistan ve Çin’deki yerleşimlerde bu özelliklerin tamamının bir arada olmadığını öne sürerek, modern kentin kökenlerini yalnızca Avrupa’da görür ve bu özelliklerin Yeni Dünya’ya taşındığını ileri sürer.

Weber’in yaklaşımının İslam Rönesans’ı döneminde muazzam bir kültür ve uygarlık seviyesine ulaşarak, bilimin ve sanatın merkezi olan kentleri ihmal ettiği görülür. İslam üzerine yazdıkları sınırlı olmakla birlikte Weber, Hz. Muhammed döneminden itibaren önce Arabistan Yarımadası’nda, daha sonra yeni dinin yayıldığı bölgelerdeki kentleşme faaliyetlerini reddetmemekle birlikte, kentsel topluluğun oluşabilmesi için saydığı beş özelliğin bir arada olmadığını belirtir. Buna göre, bu kentlerde merkezi devletin ortadan kaldıramadığı bir aristokrasi olmakla birlikte bu sınıfın resmi ve hukuki bir kabulü bulunmadığını yazar. Arap kentlerini klan (aşiret) yerleşimleri olarak değerlendirir ve bu kentlerde Avrupa tipi loncaların bulunmadığını ve kent yönetimine katılımının, dolayısıyla özerk bir yönetimin var olmadığını iddia eder (Weber, 2015). Örneğin Avrupa’da kendi çıkarlarını savunan köylü milisler ve şövalyelerin belli bir özerklik elde

ettiklerini; bu sayede zamanla kralların, lordların ve ruhbanın yetkilerini aşındırdıklarını belirtir ve bu durumun kentsel özerkliğe zemin hazırladığını iler sürer. Bunun aksine Weber'e göre Doğu'nun kentleri, merkezi otoriteyi temsil eden ve doğrudan hükümdara bağlı bulunan iktidarın bürokratlarının mekânlarıdır. Bu nedenle istisnalar dışında Avrupa'da olduğu gibi kentsel özerkliğe izin verilmez. Weber ilginç bir şekilde, İslam dünyasında yalnızca Mekke'nin kısmi bir özerkliğe sahip olduğunu söyler ve aşiret yapıları nedeniyle bir hemşerilik fikrinin oluşmamasının (iv) bu yerleşimin kente dönüşme sürecini tamamlamasına engel olduğunu belirtir. Weber'in hangi dönemdeki Mekke'yi ele aldığı (*Şehir*'de “modern dönem” olarak geçiyor) belirsiz olmakla birlikte, kentin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki özel statüsü ve vergi muafiyetine ilişkin uygulamalardan habersiz olduğu ortadadır.

Weber'in çalışması, diğer yapıtlarıyla epistemolojik ve yöntembilimsel bir tutarlılık gösterir. Modern devlet, rasyonel bürokrasi ve hukuki-yasal otorite tanımlarında olduğu gibi, kenti açıklamak amacıyla da bir 'ideal tip' belirlemiştir. Bu noktada Weber'in çalışmalarının tamamında olduğu gibi, *Şehir*'de de “Batının Eşsizliği” ve “Yoksunluk Sosyolojisi” kuramsal analizlerin merkezinde yer alır (Zubaida, 2006). Kavramlardan birincisi Avrupa'da gelişen kapitalizmin kıtaya özgü 'eşsiz' tarihsel koşulların ürünü olduğu, ikincisi ise Avrupa'da var olan bu koşulların Avrupa dışında ortaya çıkmadığını (ve çıkamayacağını) ifade eder (Weber'in Batı ve Doğu karşıtlığının modern sosyal bilimlerdeki etkisi için bakınız Yılmaz, 2014). Weber, Ortaçağ Avrupa'sının ve kurumlarının, ekonomik rasyonalitenin ve kapitalizmin gelişmesinin temeli olduğunu söyler. Çin, Hindistan ve İslam dünyası için bu geçerli değildir. Diğer uygarlıklarda kapitalizmin gelişmemesi, Roma hukukuna 'sahip olmamaları' Feodalizm ve özerk kentleri içeren tarihsel süreçlerden geçmemiş olmalarıyla ilgilidir (Zubaida, 2006). Ayırt edici özellikleri bulunmadığını iddia ettiği bu kentleri yekpare ve yeknesak gören Weber'in yaklaşımı, Marx (2011)'in öne sürdüğü “Asya tipi üretime” sahip, sınıfsız ve tarihsiz Doğu toplumları, Montesquieu'nün en kötü yönetim olarak değerlendirdiği “Doğu Despotizmiyle”, Edward Said (1978)'in eleştirel olarak ortaya koyduğu Avrupa-merkezci “Oryantalizm” düşüncesiyle ve hatta Wittfogel (1957)'nin eski uygarlıkların, merkezi otoritenin sulama sistemlerini kontrol etmesiyle ortaya çıktığını ve güçlendiğini savunduğu “Hidrolik Kuramıyla” uyumludur.

Weber'in yalnızca Avrupa'daki kentsel topluluklara özgü olarak kabul ettiği ve ancak Avrupa kentlerinde aynı anda bulunduğunu öne sürdüğü beş temel özelliğe dönebilir. Weber, 'Doğu kentlerinde' kale ve pazar (bu durumda çarşı)

bulduğunu reddetmez. Ancak bu kentlerde diğer üç özelliğin (hemşerilik ruhu, mahkeme veya özerk bir hukuk, kendi kendini yönetebilme) olmadığını savunur. Bununla birlikte İslam tarihindeki bazı örnekler, Weber'in genellemesini çürütebilecek nitelikte olabilir. İlk olarak, esnafın oluşturduğu lonca örgütleri ve Avrupa'daki loncaların kökeni hala karanlık olmakla birlikte (Lewis, 1937) Ortaçağ'da Avrupa ve İslam dünyasındaki meslek örgütlenmeleri arasında büyük benzerlikler vardır. Genelde Greko-Romen dünyasının loncalarının 10. yüzyıldan itibaren İslami bir özellik kazandığı öne sürülür (İnalçık, 2018). Weber'in savunduğunun aksine loncaların merkezi devletin güçlenmesinden önce büyük kentlerin yönetiminde önemli roller üstlendikleri de açıktır. Kafadar (1995) Anadolu'da Sufilik temelinde örgütlenen kentli zanaatkarların, işbirliği ve davranışları açısından belli ölçüde Avrupa'daki şövalyeleri andırdığını belirtir. Orhan Bey döneminde Anadolu'yu ziyaret eden İbn-i Battuta (2018) ise bu lonca örgütlenmelerinin en kuvvetlisi olan Ahilerden bahseder. Bu dönemde teşkilatını kendi düzenleyen, Ahiler silah taşır, huzursuzluk çıkarıcıları cezalandırır ve kentteki hemşerilik ruhunu temsil ederlerdi (İnalçık, 2018). Osmanlı devletinin merkez teşkilatı güçlendikçe denetim yetkilerini yavaş yavaş yitiren loncalar, devletin kontrolü altına girdiler. Bunun dışında Weber'in Avrupa'da savunma görevini üstlenen şövalye sınıfının elde ettiği özerkliği vurgularken, Osmanlı İmparatorluğu'nda çarşıdan güç alan ve zaman zaman padişahları tahttan indirebilecek kadar güçlü bir hale gelen yeniçerilerin uzun bir süre boyunca başlı başına bir güç odağı olduğunu bilmemesi veya görmezden gelmesi ilginçtir. Üstelik bu odaklar, Weber'in farklı toplumsal sınıflara ve statülere ait bireylerin kültür ve din ayırt etmeksizin bir araya gelebildiği, yalnızca Avrupa kentlerine özgü olduğunu savunduğu 'kamusal alanlar' olan kahvehanelerde toplanmakta ve "görece özerk" bir şekilde hareket edebilmekteydiler (Kafadar, 2014). Son olarak Johansen (1981) Ortadoğu kentlerinde fıkha uygun olarak 'herkesi kucaklayan kent' (*al-misr-al gâmi*) kavramının benimsendiğinden ve uygulandığından; böylece çeşitli grupların çıkarlarının temsil edildiği tutarlılık gösteren, siyasi ve kültürel bir kent kimliğinin (veya Weberci bakış açısıyla ruhunun) varlığından bahseder. Johansen'e göre bu gruplar, resmi ve tüzel kişilikleri olmasa bile yargıda çıkarlarını savunabilir ve idari yapılanmada kendilerini gösterebilirlerdi. Özetle, İslam dünyası kentlerinde de Weber'in Avrupa'ya özgü saydığı hemşerilik ruhu görülebilmektedir; adalet yerel düzeyde uygulanabilmekte ve yönetime katılım gibi uygulamalara da rastlanabilmektedir.

4. İSLAM KENTİ: WEBER'İN ORYANTALİZMİNE REDDİYE Mİ?

İslam kenti yaklaşımları iki ayrı kategoride incelenebilir: Weber'in analizlerini

büyük ölçüde kabul ederek, İslam dünyası kentlerini Weberci bakış açısıyla inceleyenler ve Weber'in Avrupa dışındaki kentlerde bulunmadığını öne sürdüğü özelliklerin İslam dünyasındaki kentlerde var olduğunu savunanlar. Birinci grup araştırmacılar, Weber'den hareketle İslam kenti kavramını oluşturdular. İslam kenti kavramı, 1920-1950 yılları arasında 'Cezayir Okulu' ve 'Şam Okulu' olarak adlandırılabilen iki Oryantalist çevre tarafından ortaya atıldı (Raymond, 2008). Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'deki Arap kentlerini inceleyen bu araştırmacılar İslam kentini akademik bir çalışmada ilk kez kullanan William Marçais'tır. Marçais (1928) İslam'ın esasen kent merkezli bir din olduğunu kabul ederek, tüm İslam kentlerinde ibadet edenlerin toplandığı bir cami ve onun çevresinde yer alan bir çarşı bulunduğunu belirtir. Marçais, İslam kentlerine özgü üçüncü bir fiziksel özellik olarak kamuya açık hamamlardan bahseder. Sauvaget'in (1941) Halep'teki çalışmaları, İslam öncesinden o güne dek bu kentlerin tarihlerini bütüncül bir yaklaşımla ele almakla birlikte Weber'in modeline bir karşıtlık ve eleştiri içermez (Eldem vd. 2012). Benzer bir şekilde LeTourneau (1955) da Fez üzerinden İslam kentlerinin fiziksel yapısını araştırarak İslam kenti tipolojisini genellemeye çalışır. Cezayir ve Şam Okullarının saha çalışmaları açısından değerli araştırmalar ortaya koymakla birlikte Weber'in izinden gittiği açıktır; zira tüm çalışmalar İslam kentlerinin katılımcı ve özerk bir yönetimden yoksun olduğunu ve Weber'in de üzerinde durduğu gibi mahallelerin kabile ve aşiret temelli ayrımlara dayandığını belirterek ağız birliği yapar. Bu kentlerde yerel yönetimlerin (belediyelerin) ve bağımsız bir mahkemenin veya hukuk yapılanmasının olmadığı vurgulanır.

Belli bir akademik birliktelik ve süreklilik teşkil etmeyen ancak Weber'in yaklaşımını kısmen de olsa eleştirmeleri nedeniyle ayrı bir kategoride değerlendirilmesi gereken ikinci grup araştırmacılar arasında öncelikle Lapidus üzerinde durulmalıdır. Lapidus (1984), Suriye ve Mısır kentleri üzerine yaptığı çalışmada Weber'in etnik köken ve aşiret temelinde mahallelere bölünmüş 'Doğu kenti' modelini reddetmemekle birlikte bu kentlerde çıkarları 'temsil edilen' kentli seçkinlerin bir ortaklık veya hemşerilik ruhu ortaya çıkardığını iddia eder. Böylece Weber'in fiziksel formlara ve yapıları çevreye odaklandığı analizinin ötesine geçerek, toplumsal bir süreçten bahseder. Benzer bir şekilde Hourani (1970), seçkin sınıfların kent birliğini ve hemşerilik ruhunu paylaştıklarını belirterek, yine Weber'in Doğu'da olmadığını öne sürdüğü bir kategorinin varlığını ispatlamaya çalışır. Bununla birlikte Hourani, Weber'in statik olarak değerlendirdiği Doğu'yu, daha zengin bir yaklaşım ve yöntemle inceleyerek modernleşme sürecini ve bu süreçteki kent kültürünü araştırır (Yılmaz, 2017). Burckhardt (1997), 'tüm İslam kentleri' içerisinde geleneksel yapısını en iyi bir

şekilde koruduğunu ifade ettiği Kuzey Afrika kenti Fez'i inceleyerek, bunun en önemli nedenlerinden biri olarak kentin büyük camisi yakınlarında bulunan çarşının konumunu gösterir. Surlarla çevrili eski kent merkezinde İslam ümmetinin dini ve sosyal bir birlikteliğinden ve kentteki dayanışma ruhundan bahseder. Loncaların kentteki ticari yaşamı düzenlediklerini; bu örgütlenmelerin başına da ahlaki saygınlığı ve mesleki deneyimlerine göre 'seçilen' kişilerin getirildiğini söyler. Böylece Weber'in üzerinde durduğu ve kentsel topluluklara özgü olan kalenin (i), pazarın (iii), hemşeriliğin (iv) ve yönetime katılımın (v) Fez'de bir arada olduğunu vurgular. Yine de Burckhardt'ın Fez'deki mahallelerin tekdüze olmadığını, ilk bakışta görüldüğünün aksine çeşitlilik arz ettiğini belirtmesi, Weber'in monoton İslam kentleri ifadesiyle zıtlık teşkil eder. Burckhardt'ın dar ve çıkmaz sokaklar ile sıkışık konutların varlığının Avrupalıların kıstaslarına göre yorumlanmaması gerektiğini vurgulaması da ilgi çekicidir ve Weberci yaklaşıma (ve dolayısıyla Oryantalizme) karşı üstü kapalı bir karşı çıkışı gösterir. İslam kentlerinin toplumsal ve hukuki yapısını araştıran Adurrahim (1997), çalışmasına bu kentlerin sakinleri arasındaki kuvvetli birlik duygusundan ve sosyal dayanışmadan bahsederek, bu özelliklerin Avrupa kentlerinde olduğu gibi özerklik ve yerinden yönetim şeklinde ifade edilmemesinin tartışılmasına neden olduğunu belirterek başlar. Weber'in ve onu izleyen araştırmacıların İslam dünyasındaki yerleşimleri kentten çok birbirlerinden ayrı grupların kümelenmesi olarak gören görüşlerini eleştirir ve aksine İslam kentlerinin bütünleşmiş topluluklar olduğunu savunur. Bununla birlikte İslam kentlerinde yönetimde özerklik ve katılımın görülmediğini söyleyerek Weber'in önkoşulsuz kabul ettiği özelliklerinden birini test etmiş olmakla birlikte, Museviler ve Hıristiyanların İslam kentlerinde 'özerk' bir statüye sahip olduklarını belirterek dolaylı olarak Weber'i eleştirir.

İslam kenti konusunda ulusal yazında yapılan az sayıda çalışmanın da büyük ölçüde ikinci grup araştırmacıları izledikleri görülmektedir. MS 7. ve 9. yüzyıllara ait kentleri inceleyen Can (1992), İslam kentlerinin karakteristik özelliklerinin fiziki yapılarında gözlemlenebileceğini ifade eder. Bu yapıları ise sırasıyla cami ve *darü'l imara* (hükümet konağı), çarşılar, mahalleler, konutlar, surlar, hamamlar ve diğer yapılar olarak belirtir. Analizinde İslam kentlerinde belediyelerin bulunmadığından başlayarak, bu kentlerde merkezi bir imar faaliyeti olmamasını ancak kent planlarının genelde yerel halkın toplumsal ve kültürel koşulları tarafından belirlendiğini yazar. Kentlerin dar ve çıkmaz sokaklarının nedeninin ise İslam toplumunun kabileci ve grupçu duygularına sahip olmasına bağlayarak dolaylı yoldan Weber'i takip etmiş olur. Demirci (2003), İslam kenti kavramının Batı'nın romantik algısıyla oluşturulmuş

Oryantalist bir kavram olduğunu kabul etmekle birlikte, İslam dünyasının fiziksel mekânları arasında saydığı cami avlularının, Batı kentlerindeki meydanların yerini aldığını belirtir. Benzer bir şekilde Çelik (2012) de Oryantalist İslam kenti yaklaşımının tarihsel ve toplumsal gerçekliğe uymadığını ifade eder ve her kentin kendine özgü pratiklerinden bahseder ancak o da halkın günlük faaliyetlerini sürdürdüğü agora/meydan yerine cami avlusunu işaret eder. İlk İslam kentlerinin plansız ve düzensiz yapısının zamanla ortadan kalktığını, surlarla çevrili kentlerin bedesten ve kapalı çarşılar çevresinde örgütlendiğini yazar. Son olarak lonca örgütlenmelerinin özerk olmadığını ve merkezi bürokrasinin denetiminde olduğunu vurgulayarak esasen eleştirdiği Weberci kategorileri test etmiş olur. Yıldız (2011), İslam kentlerinin hem fiziksel, hem de manevi özelliklerinin merkezi olan büyük bir camide toplandığını ve cami çevresindeki kalıcı çarşı, medrese, saray ve külliye gibi yapıların bulunduğunu belirterek, özellikle İslam toplumunun farklı özelliklerinin etkisiyle diğer kentlerden ayrılan bir İslam kenti tipolojisini kabul eder. Hareket noktası İslam coğrafyasındaki kentlerin ortak mimari özellikleri olan Bıçakçı ve Yıldırım (2018), İslam kentlerine ait planları birbirinden ayırt etmenin zorluğunu vurgulayarak İslam kenti tipolojisinin ortak fiziksel özelliklere sahip olduğunu belirtir. Devlet bürokrasisinin içine geçmiş tüccar geleneği nedeniyle kentlerde bağımsız bir eşraf sınıfının ‘olmadığını’ ifade ederek Weberci ‘Yoksunluk Sosyolojisi’ne yaklaşır.

Özetle, üzerinde durulan ilk yaklaşımı gündeme getiren araştırmacılar, doğrudan Weber’in ‘Batı’nın Eşsizliği’ kavramını benimseyerek, başta Kuzey Afrika kentleri olmak üzere, Arap kentlerini incelediler. Bu kentlerdeki saha araştırmalarının sonucunda Weber’in genellemelerini doğrulayacak nitelikte sonuçlara vardılar. Neticede Oryantalist bir bakış açısıyla, Avrupa kentlerinde ‘var olan’ özelliklerin, İslam kentlerinde ‘olmadığını’ savundular. İkinci grup araştırmacılar ise Weber’in İslam dünyasındaki kentleri ve kentleşme biçimlerini ihmal ettiğini belirtmekle birlikte, yine onun kentsel topluluklarda ‘olması gereken’ temel özelliklerini inceledikleri kentlerde test ettiler. Weber’in önermelerini çürütmek amacıyla, bu özelliklerin (en azından bazılarının) İslam kentlerinde de bulunduğunu öne sürdüler. Bunun dışında, bir önceki grup gibi Weber’in Avrupa kentinde olduğunu savunduğu fiziksel formların yerine İslam dünyasına özgü yapıları (örneğin pazar yeri yerine çarşı, kilise yerine cami) yerleştirdiler. Buradaki asıl sorun bu araştırmacıların Weber’i eleştirmelerine rağmen onun kategorilerini sorgulamamalarıdır. Sonuçta ikinci grup araştırmacılar da, eleştirdiklerini öne sürdükleri Oryantalist yaklaşımın yerine, Batı’nın Doğu’ya ilişkin hayali bakış açısıyla söylem düzeyinde inşa ettiği geçmişe ve bugüne yönelik değerlendirmelerin bizzat ‘Doğu’ tarafından

yansıtılması anlamına gelen (Feighery, 2012) Self-Oryantalist bir yaklaşım benimsediler (Karşılaştırma için bakınız Tablo 1).

Tablo 1 İslam Kenti Araştırmaları

	Birinci Grup	İkinci Grup
Yöntem ve Veriler	Saha araştırmaları/sonuçların genellenmesi	Saha araştırmaları/sonuçların genellenmesi
Yaklaşım	Oryantalist	Self-Oryantalist
Araştırma sorusu: Weber'in kentsel topluluklar için belirttiği beş temel özellik	İslam kentlerinde yok	İslam kentlerinde var

Bu iki grubun dışında, İslam kenti kavramını kabul etmeyen araştırmacıların da belirtilmesi gerekir. Abu Lughod (1987), Kuzey Afrika kentleri üzerine çalışan Fransız Oryantalistlerin Weberci ideal tip üzerinde İslam kenti prototiplerinin peşinde olduklarını ve saha çalışmalarını genellemeye çalıştıklarını yazar. Abu Lughod'a göre İslam kenti kavramı, birkaç kent üzerinden 'yaratılan' bir kavramdır. Bu çalışmada ikinci grup araştırmacılar olarak belirtilen çalışmaların ise bu prototipleri kabul ederek, diğer İslam kentlerinde de Weber'in temel özelliklerini aradıklarını ifade eder ve hatta modern dönemde planlanan bazı kentlerin bu Oryantalist hayal çerçevesinde düzenlenmeye çalışıldığını belirtir. Bununla birlikte kentlerin birçok farklı kuvvete göre geliştiklerini ve esasen eşsiz olan kent formlarının da bu kuvvetlerin farklı kombinasyonlarıyla dönüştüklerini vurgulayarak tüm genellemeleri reddeder. Arap kentleri üzerine çalışan Raymond (1994), İslam kenti kavramının Oryantalist bir mit olduğunu belirterek, kavramın ilk olarak Kuzey Afrika'daki Fransız sömürgeciliğine ideolojik bir altyapı oluşturmak amacıyla ortaya atıldığını yazar. Kavramın, on beş yüzyıllık bir 'aradan' sonra, 'Roma İmparatorluğu'nun mirasçısı' olarak bölgeye yerleşen Fransızların, Avrupa kentlerinde bulunmayan "düzensiz konutlarının, sıkışık yerleşimlerinin ve çıkmaz sokaklarını" temel alarak İslam kenti yazının oluşturduklarını kaydeder. Genel ve homojen bir İslam kenti yerine Arap şehri tipolojisini önerir. Kentlerin kendi iç dinamiklerini, tabakalar arasındaki ilişkileri ve başta kadı sicilleri olmak üzere tarihi belgeleri inceleyerek Arap kentlerinin bilinmeyen tarihini yeni baştan yazması Raymond'u eşsiz kılmıştır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde önemli merkezler haline gelen Bağdat, Halep,

Şam, Kahire ve Tunus gibi kentleri mercek altına alan *Osmanlı Dönemi'nde Arap Kentleri* adlı çalışması, İslam kenti tipolojisini savunan Oryantalist çalışmalardan çok farklıdır (Raymond, 2018; Raymond'un çalışmaları üzerine titizlikle hazırlanmış bir ulusal yayın için ayrıca bakınız Özel, 2005). Benzer bir şekilde Eldem vd. (2012) kentlerin bazılarının dini, bazılarının dünyevi rollerinin fazla olduğunu, bazılarının diğerlerine göre daha fazla ticaret ağırlık verdiğini veya bir kısmının daha özerk olduğunu ifade ederek, İslam kenti gibi genel ve hatta Arap kenti gibi daha küçük ölçekli bir tipolojiyi kabul etmez.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu yazıda ilk olarak İslam'ın kent merkezli bir inanç sistemi olduğu, İslam ve kentleşme arasındaki kuvvetli ilişkinin tarihsel verilerle, İslam inancının kaynağı olan Kuran-ı Kerim'le ve İslam dünyasında kent üzerine çalışan en önemli iki düşünür, Farabi ve İbn-i Haldun'un analizleriyle desteklendiği belirtildi. Daha sonra Weber'in Avrupa-merkezci, Oryantalist ideal tipi olan kentsel topluluk kavramının, bu kavramın Avrupa dışında var olmadığını ileri süren bir grup araştırmacı tarafından öne sürülen İslam kenti tipolojisinin ortaya çıkmasına neden olduğuna değinildi. Ardından, Weber'in Oryantalist yaklaşımının görünüşte eleştirildiği ancak yine temelde Weberci kategorileri kullanan ve bunları analiz edilen kentlere uygulayan, Self-Oryantalist bir İslam kenti yaklaşımı doğurduğu vurgulandı. Bu araştırmacılar da, doğrudan veya dolaylı olarak Weber'in kentsel toplulukların temeli saydığı özellikleri, başta fiziksel yapılar olmak üzere, İslam dünyasındaki kentlerde aramaya koyuldular. Yazıda son olarak, bu iki yaklaşımı da eleştiren ve aslında İslam kenti tipolojisinin var olamayacağını savunan araştırmalardan bahsedildi.

O halde aslında birçok araştırmada gündeme gelen, aklımızdaki soruyu soralım. Bir İslam kenti var mıydı? Aslında bu sorunun iki yanıtı var: hem evet hem de hayır. Eğer belli bir dönemde (İslam Rönesans'ı) ve belli bir coğrafyada (örneğin Yakın Doğu veya Kuzey Afrika) İslam dünyasının önemli merkezleri haline gelmiş kentler söz konusuyla, sınırlı da olsa bir İslam kenti tipolojisinden bahsedilebilir. Bununla birlikte İslam'ın doğuşundan günümüze dek gelen, İslam'ın yayıldığı ve benimsendiği tüm coğrafyalardaki kentleri kapsayan, bu kentlerin yalnızca yapıları çevrelerini değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel özelliklerini de açıklayan genel bir İslam kenti yoktur. Bu denli genel bir tipolojinin yokluğu şaşırtıcı sayılamaz. Her şeyden önce bu kentler İslam öncesi dönemlere ait kent formlarından da etkilenecek biçimlenmiştir. İslam'ın yayılmasıyla birlikte, antik çağlardan kalan kentler ve bu yerleşimlerdeki kentsel

miras tamamen yok olmadığı gibi, sömürgecilik ve modernleşme gibi dönemlerde de bu kentler dönüşmeyi sürdürmüştür. Bir başka deyişle, kentleşme bir süreçtir ve hala devam etmektedir. Bir diğer önemli nokta, İslam dininin ve kültürünün yayıldığı coğrafyanın genişliğidir. Bu doğrultuda, Endonezya'daki bir kent ile Moritanya'daki bir kentin ortak özelliklerini aramak, bir yandan da bu kentlerin kendi yerel dinamiklerini, farklı kültürel özelliklerini ve birbirine benzemeyen tarihlerini göz ardı etmek anlamına gelecektir. Bu nedenle İslam kenti adı altında yapılacak tüm genellemeler Weberci veya değil, yalnızca bir tasavvurun bilimsel alana taşınması değil, aynı zamanda kentlerin kendine özgü ve yerel öykülerinin ihmali olacaktır.

6. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

7. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

8. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve ilgili kurum ve kuruluşlardan gerekli izinler alınmıştır.

9. KAYNAKÇA

- Abdurrahim, M. (1997). Hukuki kurumlar, Serjeant, R. B. (der) *İslam şehri* içinde, 49-61. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Abu-Lughod, J. L. (1987). The Islamic city–historic myth, Islamic essence and contemporary relevance. *International Journal of Middle East Studies*, 19(2), 155-176.
- Bıçakçı, H. & Yıldırım, C. İslam uygarlığında kent ve kentleşme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 541-561.
- Burckhardt, T. (1997). Fez. Serjeant, R. B. (der) *İslam şehri* içinde, 213-225. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Çelik, C. (2012). İslam Şehri'nden Şehir İslam'ına: tarihsel tecrübeden sosyolojik pratiğe şehrin medeniyet kodları. *Milel ve Nihal*, 9(3), 137-156.
- Demirci, M. (2003). İslam'da şehir ve şehrin sosyal dinamikleri. *İstem*, (2), 129-146.

- Eldem, E, Goffmann D & Master, B. (2012). *Doğu ile batı arasında Osmanlı kenti Halep, İzmir ve İstanbul*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Farabi. (2017). *İdeal devlet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Feighery, W. G. (2012). Tourism and self-orientalism in Oman: a critical discourse analysis. *Critical Discourse Studies*, 9(3), 269-284.
- Goody, J. (2015). *Rönesanslar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hourani, A. H. (1970). The Islamic city in the light of recent research. *The Islamic city. A colloquium* (9-24).
- İbn-i Battuta Tanci, E. A. M. (2018). *İbn-i Battuta seyahatnamesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbn-i Haldun. (2018). *Mukaddime*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İnalçık, H. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu klasik çağ (1300-1600)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Johansen, B. (1981). The all-embracing town and its mosques: al-misr al-gâmi'... *Revue des mondes musulmans et de la Mediterranee*, 32(1), 139-161.
- Kafadar, C. (1995). *Between two worlds: the construction of the Ottoman state*. Berkeley: University of California Press.
- Kafadar, C. (2014). *How dark is the history of the night, how black the story of coffee, how bitter the tale of love: the changing measure of leisure and pleasure in early modern Istanbul. Medieval and Early Modern Performance in the Eastern Mediterranean*, 234-269.
- Lapidus, I. M. (1984). *Muslim cities in the later Middle Ages*. CUP Archive.
- LeTourneau, R (1955). Social change in the Muslim cities of North Africa. *American Journal of Sociology*, 60 (6), 527-535.
- Lewis, B. (1993). The Islamic guilds. *The Economic History Review*, 8 (1), 20-37.
- Marx, K (2011). *Kapital: ekonomi politiğin eleştirisi*. İstanbul: Yordam Yayınları.
- Marçais, W (1928), L'islamisme et la vie urbaine". *L'Academie des inscriptions et Belles-Lettres. Comptes Rendus*, 86-100.

- Özel, N. B. (2005). André Raymond: Arap şehir tarihinde bir dönüm noktası. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (6), 571-588.
- Peacock, A. C. S. (2016). *Selçuklu Devleti'nin kuruluşu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Raymond, A. (1994). Islamic city, Arab city: orientalist myths and recent views. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 21(1), 3-18.
- Raymond, A. (2008). The spatial organization of the city. *The city in the Islamic world* içinde, 47-70. Brill.
- Raymond, A. (2018). *Osmanlı döneminde Arap kentleri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Said, E. (1978). *Orientalism*. Penguin Books.
- Sauvaget J. (1941). *Alep: essai sur le développement d'une grande ville syrienne, des origines au milieu du XIXe siècle*. P. Geuthner.
- Starr, S. F. (2019). *Kayıp aydınlanma: Arap fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın altın çağı*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Weber, M. (2015). *Şehir, modern kentin oluşumu*. İstanbul: Yarı Yayınları.
- Wittfogel, K. A. (1957). *Oriental despotism: a study of total power*. Yale University Press.
- Yıldız, Ş. (2011). What does make a city Islamic? *International Journal of Business and Social Science*, 2(8), 199-201.
- Yılmaz, C. VII-IX. YY İslam şehri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(6), 109-138.
- Yılmaz, G. (2014). Osmanlı yönetiminin oryantalist inşası. *Studies of the Ottoman Domain*, 4(7), 54-81.
- Yılmaz, G. (2017). Küreselleşme öncesi ve sonrası Osmanlı kent tarihçiliği. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 26(2), 105-131.
- Zubadia, S. (2005). Max Weber's "the city" and the Islamic city. *Max Weber Studies*, 111-118.

EV HALİNİN İÇİNDEN TOPLUMUN GENELİNE MEDYANIN DÖNÜŞTÜRÜCÜ İŞLEVİNDE “KATILIMCI İZLEYİCİ” OLGUSU

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 11, Sayı Ek Sayı 1,
2020
ISSN: 1309-4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 21.04.2020

Yayına Kabul Tarihi: 26.10.2020

A. Baran DURAL
Prof. Dr.
Trakya Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
Edirne, Türkiye
b_dural@yahoo.com
ORCID: [0000-0003-2126-3419](https://orcid.org/0000-0003-2126-3419)

ÖZ | Tecimsel kaygılarla yayın akışlarını düzenleyen özel televizyon kanalları, varlıklarını sürdürürebilmek adına, daha yüksek izlenme oranlarına ulaşabilmek zorundadırlar. Rakipleriyle kıyasıya bir rekabet içerisinde olan özel kanallar, ister tematik ister ana akım medyaya dahil olsunlar, kendilerini “izlenme oranı (reyting)” tartışmasının yakıcılığından kurtaramamaktadırlar. Bir televizyon programının oluşumunda ekran başındaki hedef izleyicinin de bariz olarak fark edebileceği, en net olgu, programın ana konusu kadar “katılımcı izleyicilerin” anlık tepkileridir. “Katılımcı izleyici” belli bir konunun işlendiği bir programda, sergilediği konuşma ve hareketlere göre kimi kesimlerce oldukça “sıradan ve itici” bulunsalar da, kimi kesimler tarafından, “oldukça dikkat çekici, hatta ekrana bağlayıcı” nitelik taşıyan unsurlar olarak gösterilmektedir. Bu çalışmada, “katılımcı izleyici performansı”nın, kanallara tecimsel- ideolojik- etik olarak ne kattığı sorusuna geçilecek, Türkiye’deki “sahte, sözde gündem yaratma” tartışması, “katılımcı izleyici” unsuruyla beraber ele alınarak sorgulanacaktır. “Büyülü kutu”nun toplumu bir “aptal kutusuna” dönüştürüp dönüştürmediği sorunsalı, ilgili uzmanların söz dağarında (literatür) yer alan görüşleriyle karşılaştırılmalı olarak irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Medya, katılımcı izleyici, KİAlar, reality showlar, toplumsal dönüştürücüler

JEL Kodu: L82, J58, N35
Alanı: Medya Çalışmaları
Türü: Derleme

DOI: [kauibfd.2020.Ek1.019](https://doi.org/10.21499/kauibfd.2020.Ek1.019)

Atıfta bulunmak için: Dural, A. B. (2020). Ev halinin içinden toplumun geneline medyanın dönüştürücü işlevinde “katılımcı izleyici” olgusu. *KAÜİBFD*, 11(Ek Sayı 1), 403-424.

THE ROLE OF PARTICIPANT AUDIENCE ON THE TRANSFORMATIVE FUNCTION OF MEDIA

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 11, Issue Suppl 1, 2020
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 21.04.2020

Accepted Date: 26.10.2020

A. Baran DURAL
Prof. Dr.
Trakya University
Faculty of Economics and
Administrative and Economic
Sciences
Edirne, Turkey
b_dural@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-2126-3419

ABSTRACT

The media channels functioning over profit base have to accelerate their rating ratios in order to fulfil the economic necessity of working within the private sector. Although it is a thematic or a profitable TV channel, all channels have to beat their opponents to survive in the sector. The term, “*participant audience*” becomes a major element to increase the rating ratio of the media. In this article the magic box (television) will be examined by the channels’ usage of participant audience in their reality shows. The literature on media search both in the domestic and the international research will be discussed as well as typical programs using participant audiences in order to solve the transformation power of media over the masses.

Keywords: Media, participant audience, reality shows, transformation function, mass communication

Jel codes: L82, J58, N35

Scope: Media studies

Type: Review

Cite this Paper: Dural, A. B. (2020). The role participant audience on the transformative function of media. *KAUJEASF*, 11(Suppl 1), 403-424.

1. GİRİŞ: KURAMSAL ÇERÇEVE

Bilindiği gibi, medya, artık bir evin içindekilerin hayat tarzını belirleyen başat güç haline gelmiştir. Prof. Dr. Nurçay Türkoğlu'nun "*Appadurai'nin 1990'larda öne sürdüğü 'medya uzamı (mediascape) ' gündelik yaşamın içinden ayıklanabilir/ ayırt edilebilir bir kuşağı değildir, medya her yerdedir*" öne sürümünde belirtildiği gibi, yazılı- görsel- sanal medya toplumun temel dönüştürücüsü haline gelmiştir. (Türkoğlu, 2010, s. 35) Tecimsel kaygılarla yayın akışlarını düzenleyen özel televizyon kanalları, varlıklarını sürdürülebilmek adına, daha yüksek izlenme oranlarına ulaşabilmek zorundadırlar. Rakipleriyle kıyasıya bir rekabet içerisinde olan özel kanallar, ister tematik ister ana akım medyaya dahil olsunlar, kendilerini "*izlenme oranı (reyting)*" tartışmasının yakıcılığından kurtaramamaktadırlar. Bu uğurda TV yapımcıları, yönetmenleri, yöneticileri ve program sorumluları gibi yapıma niteliğini veren medya emekçileri/sermayedar kesimler, programlara izleyicinin dikkatini daha çok çekmek istemekte ve buna bağlı olarak da, amaçlarına ulaşmalarına yarayacak farklı yöntemleri denemektedirler.

Bir televizyon programının oluşumunda ekran başındaki hedef izleyicinin de bariz olarak fark edebileceği, en net olgu, programın ana konusu kadar "*katılımcı izleyicilerin*" anlık tepkileridir. "*Katılımcı izleyici*" belli bir konunun işlendiği bir programda, sergilediği konuşma ve hareketlere göre kimi kesimlerce oldukça "*sıradan ve itici*" bulunsalar da, kimi kesimler tarafından, "*dikkat çekici, hatta ekrana bağlayıcı*" nitelik taşıyan unsurlar olarak gösterilmektedir. Bu çalışmada, gün geçtikçe sayısı artan ve televizyon yapımcıları tarafından ana program içine monte edilen "*katılımcı izleyici performansı*"nın, kanallara tecimsel- ideolojik-etik olarak ne kattığı sorusuna değinilecek, Türkiye'deki "*sahte, sözde gündem yaratma*" tartışması, "*katılımcı izleyici*" unsuruyla beraber ele alınarak sorgulanacaktır. "*Büyülü kutunun*" toplumu bir "*aptal kutusuna*" dönüştürüp dönüştürmediği sorunsalı, ilgili uzmanların söz dağarında (literatür) yer alan görüşleriyle karşılaştırılmalı olarak irdelenecektir.

2. KÜLTÜREL ÇALIŞMALAR EKOLÜ: WILLIAMS'TAN HALL'A

Medyada izleyicilerin rolü ve medyanın güdüleyici işlevi konusuna eğilen "*Kültürel Çalışmalar Ekolü*"nün öncülerinden Stuart Hall, Gramsci ve Althusser'in sivil toplum- hegemonya tezlerini medya eksenine taşıyarak, Avrupa Komünizminin bu iki düşünürünün görüşlerinin, 20. yüzyılda etekemiğe bürünüp ayakta kalmasını olanaklı kılmıştır. Düşünüğe göre medya, güçlülerin çıkarına hizmet ederek, hegemonik gerçeklik ilişkilerinin sınıflar arasında dikey olarak, yatay düzlemdeyse alt- kültürler çerçevesinde (genellikle statü grupları) iletimini sağlamaktadır. (Doğanyığıt, 2003) "*Günümüzde kültür her şeye benzerlik bulaştırır*" diyen Adorno gibi, Doğanyığıt, Hall'un haber

metinlerine getirdiği söylemsel incelemeyle vardığı sonucu şu şekilde betimlemektedir:

“Hall’un modelinde, anlamlı bir söylem olan televizyon metni, bir değiş-tokuş sürecinin sonunda gerçekleşir. Böylece araştırmayı ‘yalnızca içerik çözümlenmesiyle ulaşılmış sonuçlara’ indirgemeksizin, mesajın söylemsel biçiminin iletişimsel alışverişte ayrıcalıklı bir yere sahip bulunduğunu, ‘kodlama-kod açıklama’ momentlerinin, bir bütün olarak iletişimsel süreçten ‘görece özerk’ olsalar da, belirlenmiş momentler olduğunu kabul etmeliyiz. Tarihi bir olay televizyon söyleminin bir parçası haline gelir-gelmez, o aracın kendi anlam üretme sistemine tabi olur. Paradoksal olarak ifade edersek, olayın iletişimsel bir olay haline gelebilmesi için önce bir ‘hikaye’ halini alması gerekir. Bu momentte söylemin biçimsel alt-kuralları, anlamlandırılan tarihsel olayı, işaret edilen olayın toplumsal ve politik sonuçlarını da ikinci plana itmeden, ‘baskın’ hale gelir.” (Doğanyığıt, 2003)

Eğer dil vasıtasıyla görünür hale gelen, ancak daha önceden kurulup hazır hale getirilmiş tecrübe edilmişlikler kümesi olarak söylemden (Hall, 1977, s. 322) bahsediliyorsa, o zaman zihinsel açıklama- kavrama yeteneğine yardımcı olarak kurgulandığına inanılan hikaye edilmişlik olgusunun, aslında hiçbir masumluk karinesi taşımadığı sonucuna varılabilecektir. Bu bağlamda hikaye edilmişlik veya hikaye haline dönüştürülmüşlük sürecinin, anlatılmak- aktarılmak istenilenin, gerçeğin kendisinden ziyade, dönüştürülmüş- politikleştirilmiş bir görüngü (simulakr) olarak aktarımına hizmet ettiğini imler. Doğallayın da aktarılanı ideolojik bir aygıtta çevirir. Gramscigil söylemden yola çıkarak, dönüştürdüğü söylem algısının yeni kalıbıyla Hall’un, Leninist klasik analizin ötesine geçerek; çağcıl bir yaklaşıma ulaştığına değinen Purvis- Hunt, kültürel çalışmaların Hall üzerinden eriştiği evrimi, aşağıdaki gibi özetlerler:

“Dönüştürücü kapasite, artık, söz gelimi Leninizm’de olduğu gibi, daha yüksek ya da yükseltilmiş bir bilinç düzeyinin edinilmesi olarak anlaşılıyor. İngiltere’de Thatcherizm’in yükselişi de düşüşü de Hall’un son on yıl içindeki çalışmalarının başat vesileleri olarak işlev gördü. Hall’un ele aldığı soru, hem emeğin hem de yeni toplumsal hareketlerin çıkarlarının böylesine karşısında duran amaçlar güden bir rejimin nasıl olup da siyasal hâkimiyetini inşa edebildiği ve sürdürebildiği ve akabinde bu hâkimiyeti hızla kaybettiğidir. Bu soruya yanıt ararken, Gramsci ve söylem teorisindeki son dönem gelişmelere dayanan Hall, söylem ve ideoloji arasındaki ilişki üzerine en kıskartıcı argümanların bir kısmını ileri sürmüştür.” (Purvis- Hunt, 2014:25)

2.1. Küresel Bellek Karşısında Medya Okuryazarlığı

Yukarıdaki öne sürümlerin, küreselleşme tartışmalarında medyanın işlevini olağanüstü yaşamsallaştırdığına değinen Türkoğlu, medya okuryazarlığı, kültürel- dünya yurttaşlığı kavramlarıyla beraber çok kültürlülük olgularının, önplana çıktığını kaydetmektedir. Küresel bellek, küresel etik ve yerel direniş aforizmalarının birbiriyle yanyana ve/ veya çatışarak etkileşim alanlarını arttırdığını sözlerine ekleyen Türkoğlu, salt medya okuryazarlığı olgusunun bile naif okuryazarlık dizgesini aşarak, iletileri yalnızca alma kabiliyetiyle yetinmeyip, iletilerinin üzerine geçme, onu yorumlayıp işleyebilecek bir zekaya (intellect) sahip olunmasını zorunlu kıldığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda Avrupa Kültür Komisyonu medya okuryazarlığı raporlarına dikkati çeken Türkoğlu, sanalağ üzerinden erişilebilen söz konusu raporların nihai amacının, verili bir izleyici kitlesini Avrupalı kimliğine ikna edebilmek olduğunu anımsatır. (Türkoğlu, 2006, s. 3-4)

Kültür kuramı, eleştirel yönüyle son dönemin düşün dağarını, muhafazakar yönsemeleriylese muhafazakar aklı besler ve bu alanın kuramcıları salt Stuart Hall ile sınırlı değildir elbette. Nitekim Raymond Williams da, Hall'a öncülük eden ve kültür alanının içerisine televizyon yayıncılığını ekleyen isimlerden bir tanesidir. *"Ortak- ortaklaşa kültür"* tanımı üzerinden, sınıfsal kültürel dizgelerle toplumdaki genel kültürel yapıyı karşılaştıran Williams, medya çalışmalarını insan pratiği içerisinde yer aldığı için önemser. Medyanın karmaşık- çatışmacı kültürel öğeleri bir araya getirerek ve muhtemelen de hakim paradigmayla çatışarak, kendisini tarihin mücadele alanına dahil ettiğini kaydeden Williams, toplumsal eylem pratiğinin bir parçası olarak, sıradan paylaşımlılıkları göstermesi gereken kültürü (kültür sıradandır), tüm toplumun ortak paydasına yerleştirir: (Williams, 1989, s. 4) *"Bir yandan kitle kültürünün ürünleri hitap ettiği toplumun kimi değerlerini yansıtırken ya da bu değerler üzerinden toplumsal yaşama katkı sunarken diğer yandan söz konusu ürünlerine alternatif oluşturan hatta onlarla karşıt bir dünya görüşüne sahip eserlerin de toplumsal birikime aynı ölçüde katkıda bulunabileceğini kabul etmek gerekir. Zaten toplumsallık salt kitle kültürünün ürünleriyle sağlanabilecek bir zenginlik olmadığı gibi içinde kitle kültürünün ürünleriyle 'rahatsız edilmeyen' bir toplumsallık da işlevini yerine getirme hususunda eksik kalacaktır"* (Williams,1986, s. 4-6) diyen Williams, buradan televizyona ilişkin tartışmasını başlatır.

Gelenekselleştiği ölçüde muhafazakarlaşan hakim klasik İngiliz sosyal ve edebi bilimlerine savaşı açan Williams, bir yandan da tezlerinin sürekli karşılaştırıldığı

Leavis hareketiyle çatışır, ama Leavis ile ardıllarının izlediği, "alttakilerin kültürü" tanımını işleyerek zenginleştirmekten de geri durmazdı. "Endüstrileşme sürecinin kültürel alanda bir ayrışma oluşturduğunu söyleyen Williams'ın görüşlerinde, görgül- deneysel (ampirik) bir İngiliz geleneğinin ağır bastığı algılanmaktadır. Şentürk, medyayı toplumsal bir pratik olarak kavramanın, Williams'ta, toplumsal pratiklerin salt tarihsel- toplumsal bağlamda anlaşılabilirlik kültürel biçimler oluşturduklarının kabulüyle mümkün olabileceğini söylemektedir. Williams'ın televizyon teorisine yönelik üçüzlü bir yaklaşım model, kurduğunu imleyen Şentürk, bunları şu şekilde açıklamaktadır: '1- Televizyon ve toplum-teknoloji ilişkisi 2- Televizyonun toplumsal tarihini teknoloji tarihi olarak irdelemek 3- Televizyon teknolojisinin kullanımının toplumsal tarihi.'" (Şentürk, 2009-a, s. 190) Sorunu Şentürk'ün değerlendirmesinden itibaren yorumlayan Dural'ın yaklaşımıysa aşağıda özetlendiği gibidir:

"Yukarıdaki üç maddeye bakıldığında; televizyonun sadece teknoloji ile ilgili değil aynı zamanda toplumsal tarihle de iç içe olduğu fark edilmektedir. Buna göre aslında 'Televizyon, kişinin ve toplumun var olduğu şartlarla şekillenmektedir' denilebilir. Televizyon program yapısından 'akış' diye söz eden Williams'ın, 'Türün ve enformasyonlarının içerik olarak tesiri, ancak program bağlamında anlaşılmalıdır' cümlesi önemlidir. Williams'ın televizyondaki metinlerarası zenginliği önemsemesi boşuna değildir. Nitekim günümüz televizyonculuğu üzerinde düşünüldüğünde; Williams'ın tezini oldukça kuvvetlendiren bilgilerle karşılaşmaktadır. Örneğin bir gezi programının içinde yemek tarifi, olayın tiyatral bir şekilde canlandırılması, tarihi yerlerin gösterilmesi ya da gezilip ekrana taşınan bölgenin müziği ile ilgili yansıtılan görüntülerin üzerine döşenen, metinler- arası zenginliğin en 'masum' ve basit örnekleri sayılmalıdır." (Dural, 2018)

2.2. Tanrı "Oku" der; "Anlamak" Kula Özgü

Söz konusu çalışmalarda iyi- niyet/ masumiyet sınırının aşılabilmesinin, aslında olan bölge anlatısının - kimilerinin olması gerekenin- anlatısına dönüştürülmesiyle mümkün olduğuna değinen Dural, farklı programlar eksenindeki tartışmaların da, metin- içinde değişik işlevsel tekniklerin kullanımıyla yürütüldüğünü belirtir. Dural, metin- içi/ metinler arası zenginliğin de önplana, ikna- vurgulama teknikleriyle öne çıkartıldığını savlamaktadır. (Dural, 2018) Medya ve kültür üzerine yaşanan çelişkinin, salt televizyon ekseninde tartışılmakla çözülemeyeceğini hatırlatan Sezgin ise 2017 senesinde tamamladığı Yüksek lisans tezinde, sözlü kültür paylaşımlarıyla kültürel dizgede görülen hegemonya mücadelesinin, izleyici katılımı olgusuna sirayet ederek

kitlesellik kazandığının altını çizmektedir. Böylelikle de bu metnin ana vurgusunu oluşturan medyada (televizyon özgülünde), katılımcı izleyici tipinin etkin kılınmasıyla, bir yandan yeni siyasal mücadele alanlarının açıldığına, diğer yandansa interaktifliğin, her zaman alt- kültürlerin elinde bir silah olarak irdelenemeyeceği iddiasına geri dönülmektedir. Böylelikle bazen kitlesellik ya da uçta tutum sunumlarının, toplumsal sağduyu (basiret) algısı üzerinden, varolanı sürdürülmesiyle sonuçlandığı gerçeğiyle yüzyüze gelinmektedir.

Bir toplumun barındırdığı sözlü kültürün o toplumun eğitim ve iktidar ilişkilerini belirleyen temel unsur olduğunun altını çize Sezgin, yazılı ve görsel iletişim kaynaklarının gücünden mahrum olan toplulukların, alt- kültürel varlıklarını, sözlü kültür aktarımıyla ayakta tutmaya çalıştıklarını belirtmektedir. Burada mevcut iktidar biçimlerinin de, alt- kültürlerin sözlü kültür aktarımlarını abalgamlaştırarak ya da hibritleştirerek anlamsızlaşmaya çalıştıklarını ileri süren Sezgin, dinlerin vahiyle indirilmesinin bile, ilk olarak sözlü kültür aktarımı vasıtasıyla gerçekleştiğine dikkat çekmektedir. (Sezgin, 2017, s. 2-5)

Bu tez doğrudur, ancak; unutulmamalıdır ki, hemen her dilde vahyin aktarılırken bozulduğuna dair yürütülen tartışmalar, sözlü kültürün dönemsel güç sahiplerinin kullanımına açılmasıyla nasıl şekil değiştirip, "bozulabildikleri" yani yapı-sökümüne uğradıkları tartışmaları yürütülmektedir. Sezgin'in öne sürümleri vahyin bozulması olgusuna yönetilen eleştiri ve karşıt- savlarla birlikte ele alındığında, yani somut Kelam biliminin ana tezlerinin, tartışılmaya başlanmasıyla anlamlı kılınabilir. Zira peygamberler veya onların vasıtasıyla Tanrı, "Oku" der, ama inanan/ inanmayanların nasıl "okudukları/ okuyacakları" hususunda sessizliğini korur. Okumanın sonu, verili bir tarihsel anın somut yaşanmışlığıyla ilgili olan anlamın, Tanrı'nın kastından kökten farklı bir alana çekmesiyle sonuçlanabilir ki bu alan, tarihin mücadele alanından başka bir yer değildir. Zira Tanrı kelamı, bir süre sonra iktidar sahiplerine hizmet eden kalemlerin elinde, "yazılı kültür" alanına aktarılıp orada somuta indirgenecektir. Dolayısıyla Tanrı'nın "oku" derken "anla" diyememesi, Tanrısal anlatımın farklı biçimlerde- çeşitli vetirelerle yorumlanabilmesinin önünü açar. Sokup, yazıya indirgeme aşamasının belirleyiciliğini, aşağıdaki biçimde betimlemektedir:

"Retorik, batıdaki anlamında temel bir teknoloji görevi gören, teknolojinin tanımına göre herhangi bir sanatın sistematik bilgisini ifade eder. Retorik eğitim sistemiyle bağlantılı olarak içinde bulunduğu kültürü şekillendiren bir teknolojidir. Yazı hakimiyete girdiğinden beri teknoloji olan yazı mantığından yazıda hakim olunana doğru bir dönüşüm vardır. Anahtar kavram içselliktir.

Ong'a göre içsellik bireyin kendi bilincinin diğerine aktarımıdır. İçselliğin sesi insan sesidir. İnsan sesi de kendini kelimelerde anlatır. İletişimin görüntüsü ile pedagojinin bağlantısı koparılmamalıdır. Eğitim sistemi hala yazılı metinlere bağlı durumdadır." (Soukup, 2005, s. 2-7) (Sezgin, s. 11)

3. PROGRAM TÜKETİCİSİ OLARAK İZLEYİCİ

Yukarıdaki ifadeden yola çıkarak "*medya uzamı*" kavramına işaret eden Sezgin, günlük hayattan koparılamayan mevcut uzamı biçimlendiren medya uzamının, içinde yaşanan dünyayı tümüyle donanımlaştırarak, medyatik süreç haline getirdiğini söylemektedir. (Sezgin: 44) Eğer günlük gerçeklik değil ama günlük gerçekçi yaşam pratikleri medya aracılığıyla dolayım lanıp işlevsellik kazanabiliyorsa, o zaman küresel kültür endüstrisini dışlayan herhangi bir kuramın, gerçekçilik sıfatını taşımaya haiz olmadığı neticesine varılabilir. (Morley, 2001, s. 427) Bu meyanda kitle kültürü- küresellik kavramlarını birleştirerek açıklayan Sezgin, tezini şöyle sürdürmektedir.

"Öteden beri kitle toplumu diye adlandırılan toplumun izleyicileri, üretim ve tüketim sistemine göre alt yapı-üst yapı ilişkisine ve kültürel hegemonyaya odaklı olarak değerlendirilmiştir. Yüzeysel olarak tanımlamak gerekirse bu teoriye göre medya kuruluşları daima siyasi (iktidara yakın seçkinler tarafından şekillenen ve denetlenen) bir taraftır. Medya kuruluşları ürettikleri ürünü bir bant sistemi dâhilinde kitle tüketicisi olan izleyicilere sunarlar. Bu sebeple izleyicileri tüketen bir kitle olarak gören eleştirel medya çalışmalarında izleyici katılımı konusu, kamusal alan kavramı ve alternatifleri, kamusal alanın gerçekten var olup olmadığı ve sınırlılığı, kamusal alan-özel alan ikiliği meseleleri çevresinde incelenir." (Sezgin, s. 44-45)

"İzleyicilik" olgusunun değişimini konu edinen Yeşiltuna ise, dar anlamda parlamento düzeni- çok partililik- yenilenen seçimlerinden oluşan üçlüyü, verili bir ülkede demokratik dizgenin işlerliğine yeter kanıt sayan anlayışın, günümüzde geçerliliğini yitirdiğini kaydetmektedir. Pekçok hak ve özgürlüğün yitirildiği- savunulduğu ya da geri- kazanıldığı bir alan açan kitle iletişim araçlarından TV'nin kumandasıyla tuşlara basılarak atlanabilen yüzlerce hatta binlerce kanal, tematiğinden ana kanallara sadece tecimsel niteliklerinin gerekleri ve insanlara hoşça vakit geçirtme işlevini yerine getirmemektedirler. Bu kanallardan beklenen en önemli katkı, yukarıda dile getirilen işlevlerinden bağımsız olarak, insanlığın türsel amaçlarından birisi olarak sıralanana özgürlük ediminin gerçekleştirilebilmesi ve/ veya bunun için açılan alanların içinin doldurulabilmesidir hiç kuşkusuz. Bu bağlamda insan hak ve özgürlüklerinin niteliğini belirleyen uluslararası şartnamelerin içeriklerinin anlam kazanabilmesi

için tüm insan mutluluklarının özünü oluşturan düşünsel mutluluğunun, eksiksiz yaşanılabilmesi itibarıyla medya, izleyicisinin politik- tecimsel ya da ekonomik düzlemde düşüncelerini alabildiğince özgürleştirme göreviyle yükümlendirilmiştir. Gösteri toplumu kavramını kitabında işleyen Debord, “Gösterinin kökeninde yatan şey, en eski toplumsal uzmanlaşma, yani iktidarın uzmanlaşmasıdır. Dolayısıyla, gösteri bütün diğerleri adına konuşan uzmanlaşmış bir etkinliktir. Gösteri, bütün diğer ifadelerin yasaklandığı hiyerarşik toplumun kendisi karşısındaki diplomatik temsilidir” (Debord, 1996, s. 24) demektedir.

Genelde insanın, konu itibarıyla medyayı takip olgusunun faillerinden izleyicinin, dogmatik kalıplarla sınırlandırılmaması, ele alınan konu- reklam-programlara ilişkin farklılık- farkındalık eşliğinin yükseltilmesi gerekmektedir. Hakikatin ortaya çıkarılması- dogma oluşumunun engellenmesinde medyanın rolüne dikkati çeken Keane, farkındalıklara, alt-kültür/ inançların farklılığına dikkat çekilebilen bir iletişim ağının tesisinin, insanları konuları sorgulayıp yanlışlarını düzeltmeye sevkedebileceğini kaydetmektedir. (Keane, 1992:36) Günümüzde televizyon yöneticilerin ısrarla yerine getirmekten kaçındıkları görülen TV’nin öğretici- eğitici işlevi, tecimsel kaygıların girdabında her gün yeni ve fakat mevcut piyasa alışkanlıklarının devamının dışında bir amaç güdülmeyen, yayın akışlarına kurban edilmektedir. İşte KİA’ların sayıca hızla artıp çeşitlenmesinin beklendiği günümüz küresel yayıncılığında, halkın aynı tecimsel bağımlılık alışkanlıklarını sürdürmelerini sağlayan program yayıncılığında, katılımcı izleyici olgusunun devreye sokulması, bu program ilk örneklerinde izlenmesi muhtemel farklı bir konu işleme biçimiyle, medya kanallarının eğitici- öğretici yönünün tekrar devreye girmesi sağlanabilirdi. Ne yazık ki, gerçek bu şekilde tezahür etmedi. Bilginin gerçekliği, küresel medya sektörünün kazanç hayallerine mağlup oldu. Oysa yani yapıp işleyen, tepki veren, dogmatizme doğru yönlendirmeye karşı çıkabilecek kamusal insana uygun sorumlu yurttaş anlayışı, 18. yüzyılda gazete okurlarıyla gerçekleştirilebiliyordusa eğer, bugün bunun yolu, failleri bilinçli televizyon programı tüketicisi sorumlu izleyicilerden oluşan sorumlu “katılımcı izleyici” tipi olmalıydı.

3.1. İzleyici Katılımlı Programların İşlevi

Öte yandan akademisyen Yeşiltuna, yukarıda sıralanan ideal özellikleri henüz taşımayan, ancak TV yayıncılığında bir eşik teşkil eden katılımcı izleyici tipinin, günümüzdeki halini, “Bu tür izleyici katılımlı programlarda, izleyici, programın yapısını oluşturan temel öge olmakta ve izleyici-oyuncu konumu geçişkenlik kazanmaktadır. Dolayısıyla kurgu ile gerçek belirsizleşebilmektedir. Diğer

yandan böylesi medya ürünlerinin yaygınlık kazanması, yeni bir topluluk biçimini karşımıza çıkarmıştır. Bunlar, medya aracılığıyla bir medya ürününe yönelen ve söz konusu ürünün var olmasında ya da devamlılığında yer alan insanların oluşturduğu topluluklar olmaktadır. Burada izleyicilerin ya da dinleyicilerin yönelimi bir programdan medyatik bir kişiye yönelik olarak değişebilen çeşitlilik gösterebilmektedir. Bu anlamda medyatik topluluklar da bir televizyon programının sadık izleyicilerinden ya da program konuklarından oluşabileceği gibi bir ünlü kişinin sevenlerinin, taraftarlarının internet üzerinden kurdukları fan kulüpleri şeklinde oluşabilmektedir. Böylesi toplulukların varlık süresi, ilgili medya ürünlerinin varlık süresine bağlı olarak değişebilmektedir” demektedir. (Yeşiltuna, 2006, s. 37)

Yeşiltuna’dan da anlaşılabilir gibi katılımcı izleyici tipi yukarıda açıklandığı şekliyle bağımsız ve özgür bir topluluk manzarası çizmekten ziyade, program yapımcılarının tecimsel kurallara göre herhangi bir ürün- ürünler topluluğu-firma, ki bunlara siyasal- toplumsal kişilik/ eylem kalıpları da eklenebilir, etrafında kurguladıkları oyun sahasında; yine hakim kapitalist/ siyasal bir anlayışa uygun tepki vermeye zorlanan, iktidarsız küçük gruplar imajı sunmaktadır. Konu diğer tüm iktidar modellerinin tümleyeni olarak siyasal iktidarın, devlet üzerinden sağlamaya çalıştığı kontrolünü, sosyal kuruluşlar üzerinden gerçekleştirdiği gerçeğine taşındığında, genel rıza/katılım/ meşru görülebilir edimlerinin sağlanmasında, medyanın kilit önemiyle karşılaşılır. Zira bu bağlamda kitlelerin kontrolünde medya, devlete elinde bulundurduğu meşru güç kullanma tekeli, çıplak zora başvurmadan uygulama serbestisi tanımaktadır. (Sarıbay, 1994, s. 179-181) İşte tam da bu noktada sosyal örgütlenmelerin, alt- kültürlerin ya devletin rıza uygulatma politikasına halk katılımını ortaya dökme ya da farklı grupların, siyasal iktidarın hedeflerini onaylamadıkları takdirde, karşı- tepkilerini nasıl örgütleyip ortaya koyabildikleri günışığına çıkmaktadır.

Medyanın tepki ve karşı tepkileri izleyicisine sunmak zorunda olduğunu anımsatan Middleton- Chamberlin, izleyicinin birbirinden taban tabana farklı görüşleri dinleyerek kendi özgür tercihlerine varabilmesi ve/ veya zihninde tasarladıklarını değiştirebilmesi yoluyla, demokratik bir topluma ulaşılabilirliğinden bahsetmektedirler. Söz konusu düşünürler, konuya ait diğer tezlerini şöyle sıralamaktadırlar: “Bir yurttaş, sorunun tüm taraflarını, özellikle de farklı bir görüşü militanca savunmaları dinleyebilmelidir. Bu yurttaş, tüm alternatifleri düşünmeli, kendi yargılarını karşı fikirlerle karşılaştırmalı, yanlıştan vazgeçip doğruyu ulaşabilmek için farklı düşünceleri tam olarak

değerlendirmelidir. Tam aksine bilgi akışının, tartışmanın ya da fikirlerin çatışmasının baskı altına alınması, bu yurttanın en akılcı karara ulaşmasını önler ve yanlışın sürekli hale gelmesine yol açar." (İrvan, 1995, s. 168-169)

Medyanın rolü- işlevi ve katılımcı izleyici tipinin yanılsatıcı rolünün, KİA'ların olmazsa olmazı olan kurgusallık bağlamında politik veçheleriyle tanıtıldığı yukarıda sıralanan görüşlerden sonra, artık, bildirinin asıl konusunu oluşturan, muhtelif programlara katılımcı izleyici olarak katılan kadınların, toplumun belli bir kesimi üzerinde yarattığı, dönüştürücü etki mevzuuna değinmek yerinde olacaktır. Bu noktada karşılaşılan ilk olgu, yapılan incelemelerde çoğunluğunu ev hanımlarının oluşturduğu "katılımcı izleyicilerin" kendi ev hallerinde (domestik hal) üstlendikleri rollerden sıyrılmalarıdır. Böylelikle söz konusu kitle, özdeşim kurduğu sunucular gibi ekranda arz-ı endam etmek suretiyle, televizyonun karşısında edilgin bir biçimde oturan genel kadın izleyici tipini, kendileri üzerinden dolaştırarak, görece etkin bir konuma yükseltmektedir. Sıkça programlara gidip gelen bir seyircinin ifadesiyle katılımcı kadın aktif olarak katıldığı her programda, "camın içinde" olmanın dayanılmaz hafifliğini yaşamaktadır. Böylelikle, bir anlamda ev hanımı televizyon izleyicisi, artık en çok zaman geçirdiği arkadaşının (televizyonun), evine gitmektedir. Genel- geçer sabah programlarına katılarak, bir nevi varlığının bilincine varan, çoğunlukla ekonomik bağımsızlığa sahip bulunmayan ve/ veya ekonomik refah katsayısı hayli düşük- orta seviyede seyreden söz konusu fail için bir stüdyo programına katılıyor olmak, bir kat daha önem arz etmektedir. Zira katılmak onun için bir statü kazandırır. "Katılımcı seyirci" diğer seyircilere göre sosyalliğini arttırmış, geniş görüşlülük sahibi olmuş kesimin bir üyesidir.

Gündeme göre, farklı konuların ele alındığı, başta kadın programları olmak üzere pek çok programda, "katılımcı seyirci" ile yani "halkın içinden geldiği için, halkı temsil ettiği varsayılan" kesimle yapılan yüzyüze görüşmelerde, katılımcılar, bu tarz programlara katılma sebeplerini, "Tam anlamıyla psikolojik rahatlığa kavuşma" olarak açıklamaktadırlar ki, bu medyanın en azından toplumun bir kısmına psikolojik tatmin imkanı sunduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcı izleyicilerin kullanıldığı programlar aracılığıyla, kendi hayatlarını da anlatan katılımcıların psikolojik tatmine kavuşmalarına rağmen, aslında anlatılanın kalıcılık açısından pek önem taşımadığı bilinmelidir. Zira katılımcının dolgu malzemesi gibi kullanılan bu programlarda, aktarılan hayat tecrübeli çoğunlukla sabun köpüğü gibi yok olmaya mahkumdur. Elden ele dolaşan mikrofonu anlatılan hikayeler üzerinde fazla düşünülmez. Çünkü yayımlanan programın bir süresi vardır. Bu durumda insan hayatını oldukça ucuzlaştıran bir manzara ortaya

çıkır. Eşini ve annesini kanser hastalığı yüzünden kaybettiğini, beş çocuğunu tek başına büyüttüğünü, kimseden yardım alamadığını anlatan bir kadın katılımcının sorunları, araya girerek kendi dertlerini bir nefeste anlatan diğer katılımcı seyircilerin hayat gailelerine karışıp yok olup gitmektedir. Ekrandaki sunucu (moderatör?! yönlendirici?), “katılımcı izleyicinin” gözleri dolarak anlattığı hikayesini, çoğu zaman cümlelerini de yarım bırakarak kesmektedir. Ne de olsa ana konu olarak, onun anlattıkları seçilmemiştir. Onun hayatındaki en yaşamsal trajedi/ mutluluk, bu programda, adeta yemekteki bezenti (garnitür) gibidir.

3.2. Yoksulluk- Yoksunlukların Avadanlaştırılması

Program yapımcıları, hem “katılımcı seyircinin” programa katkısının önemini bilmekte, bu yüzden de canlı bir örnek olarak sunucu aracılığı ile mikrofonu seyirciye uzatmaktadırlar, hem de ana konu izleyicinin kendisi olmadığı için “katılımcı seyircinin” anlattıkları üzerinde durmamaktadırlar. Stüdyoda, dertlere sözde derman olmak için psikiyatr ve avukat bulunsa bile durum aynı belirsizlikle sonlanmaktadır. Tam da bu noktada, Türkoğlu, ekranda çok derin sorunların bile oldukça bireysel olarak ele alındığına dikkat çekerek, sözlerini şöyle sürdürmektedir:

“Livingstone özel ve kamusal alan ayrımlarının bulanıklaştığı popüler televizyon programlarında, beklenti/çıkır, katılım ve yönetim kavramlarının yeniden ele alınmasını önermektedir. Kamusal yarar açısından, bazı toplumsal sorunların medyada temsil edilmesinin olumlu olması beklenir; oysa örneğin göçler, kuşak farkı, cinsiyet ayrımcılığı, yoksunluklar, yoksulluklar, kötü çalışma ve yaşama koşulları, engellilik vb. sorunlar, toplumsal sorumluluk zihniyetiyle değil, bireysel sorunlar gibi ele alınmaktadır. Bireysel sorunların global medya formatlarına uyumları daha kolay ve cazip olmakta, satılabilir anlatılara dönüşmektedir. Yurttaş katılımı açısından medyada farklı seslerin duyurulması önemlidir. Oysa özellikle stüdyo katılımlı programlarına katılanlar (arenada ya da tribünde olsun) reality formatlarında estetikleştirilmiş meta biçimine dönüştürülmektedir. Politik özne olarak yurttaş böylece reality programlarında eriyip gitmektedir.” (Türkoğlu, 2011, s. 22)

Medyada katılımcı izleyici tipinin kullanılmaya başlanması ve gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere katılımcılığa yer veren programların aktarımıyla birlikte, toplumsal dönüşüm biçimlerinin değiştiğine inanan tek isim, Türkoğlu değildir kuşkusuz. Bir kadın programında izleyici olarak bulunan katılımcının, kendi hayatından da kesitler sunduğu zaman, programın pekçok toplumsal gerçekliği bir arada vermesine neden olduğuna işaret eden Meder- Çiçek’in, yaptıkları araştırmalarda, konuyla ilgili şu bilgiler verilmektedirler:

“(İzleyici tartışma programları), belgeselden pembe diziye kadar farklı türlerin özelliklerini taşımaktadır. Dolayısıyla kadın programlarının en çok benzediği program türlerinden bir tanesi gündüz kuşağında yayınlanan, hedef kitlesi kadınlar olan “izleyici katılımlı tartışma programlarıdır.” Bu türdeki programlarda tartışılan konular sadece gündelik yaşamda etkisi olan sıradan olaylar olmamakta, farklı konulara da yer verilmektedir. Bu programlarda uzmanlar yer almakta, gündelik pratiğe ilişkin farklı konularda bilgiler sunmakta, konuklar ve uzmanlar aynı mekanda bulunmaktadır. Sunucu katılımcılara söz hakkı vermekte, herkes belli bir sorun hakkındaki düşüncelerini açıkça dile getirmektedir. Canlı yayında farklı görüşlerin ifade edilmesinden kaynaklı çatışmaların olması muhtemeldir. Katılımcılar, kişisel deneyimlerini anlatmaktadırlar. Bu programlar, gündüz kuşağında ya da geç saatlerde yayınlanmaktadır. Bu tarz programlarda kurgu yoktur. Her şey canlı yayında, o anda gerçekleşmektedir. Kadın programlarına benzeyen diğer bir tür, ‘Gündüz Kuşağı Konuşma Programlarıdır (Day Time Talk Show).’ (Meder- Çiçek, 2011, s. 75) (Livingstone- Peter, 1996)

“Katılımcı seyirci” yığınının katılmadan önce evinde komşuları ya da akrabaları-arkadaşlarıyla bir araya gelen ev hanımları, eş- dost toplantılarında nasıl geçici ve günlük konular üzerinde konuşuyorlarsa, televizyonda, stüdyodaki programda da çok ciddi konulardan bahsedilmediğini görmektedirler. Bu programların içeriklerinde konuşulan konularla hanımların günlük konuşmalarında paralellik olduğu kesindir. “Melek”, “Ebru Yaşar’la Her Gün”, “Zahide İle Yetiş Hayata”, “Nilgün Belgün İle Yeni Bir Gün” bu tarz programlardandır. Meder- Çiçek, bu programlarla ilgili olarak da, şu açıklamalara yer vermektedirler: “Gündüz kuşağında yayınlanan bu türdeki programlar, genellikle günlük gazeteler gibi kullanıldıktan sonra atılan, kalıcılık yaratmayan, günlük olaylar üzerinden inşa edilen programlardır. Bu programlar, her zaman bir sunucu tarafından yönlendirilmekte ve çoğunlukla sunucunun adıyla lanse edilmektedir. Haber, kamu sorunları ve eğlence formları bir arada kullanılmaktadır. Bu programlar diğer kurgusal nitelikli programlarla karşılaştırıldığında kaçınılmaz bir anımsalılık sunmaktadır. Melodram, duygusal mahremiyet, komedi gibi özelliklerin bir arada sunulduğu samimi bir atmosfer hakimdir. Sunucu yüksek düzeyde kontrol gücüne sahiptir” (Meder- Çiçek, s. 75)

3.3. İktidarın Bigünahlaştırılması

Öte yandan “Katılımcı seyircilerin”, kullanıldığı programlarda, katılımcıların stüdyoda kalabalık olarak oturması, programda işlenen konuya göre cevap vermek yerine, birebir kendi hayat hikayelerini anlatma fırsatı bulabilecekleri

programlara çıkmaları da mümkündür. Son dönemlerde en çok izlenen programlardan biri olan, reyting olarak kadın programlarını çoktan geride bırakan, dizilerle yarışan, cinayet konularını ele alan bir televizyon programında “katılımcı seyirci”, kendi içinden birinin hayatını stüdyoda izler. Altı yıldan beri bir gün bile aksamayan aynı stüdyo seyircisi ile program yapan sunucu, “katılımcı izleyiciyi” kendisinin motivasyon aracı olarak görmektedir. Sunucunun, seyirciler arasında oturan, iki zihinsel engelli katılımcıya bakarak konuları anlatması, program içerisinde sarf ettiği cümleleri, bu kişilerin algısına göre tane tane aktarması, araştırmacıyı, “katılımcı seyircinin” bir diğer önemiyle yüzyüze getirmektedir. Bu tarz programların insan psikolojisi üzerindeki etkisini dile getiren psikiyatrist– yazar Kemal Sayar, izleyicinin takip ettiği programların, aslında yalnızca birer program olmadığına, kitleleri etkilediğine hatta bir nevi hipnoz durumuna getirdiğine değinerek, ekran başındaki izleyicinin deneyimlediklerine, şu cümlelerle dikkat çekmektedir:

“Kocasını öldüren bir kadının kan paparazzisi bir programda ‘Bir gün bu programa çıkacağımı biliyordum’ demesi ürpermeye yeter. Merakları gıcıklayarak daha fazla satan bu programlar şenlikli bir gösteri olarak seyredilmektedir, o kadın sanki bir Yeşilçam filminden fırlamıştır ve ölen adam sanki ölmemiştir. Teşhir ahlaki, soğuyan bir cesedi, kaybolan bir ömrü bire bir macera romanı havasında okutarak gerçeklik duygumuzu yok etmeye çalışmakta ve bütün bunların aslında bir oyun olduğunu ima etmektedir. Ama az ötede ceset soğumuş, bir ömür uçup gitmiş, bir insan zindana düşmüştür. Gerçek tastamam budur, oysa TV yayını gerçeğin bir gösteri (bir gün sen de bu programın kahramanı olabilirsiniz, bir cinayet yeter!) olduğuna bizi inandırmak isterken hem kendisine bir meşruiyet zemini bulmakta, hem de hepimizi açıkça kandırmaktadır.” (Sayar, 2012)

Aslında Sayar’ın psikolojik tahlilleri ve gündüz kuşağı programlarında arz-ı enden eyleyen kadın katılımcıların programlarla etkileşim biçimleri, TV’de gözlenen güdüleme/ güdülenme sorununun, öyle pek de masum bir çerçevede cereyan etmediğini, açıkça ortaya çıkarmaktadır. Kadın programlarında çeşitli ürün ve/ veya hayatı kolaylaştırma biçimleri hakkında güdülenen izleyicilerin içine girdiği davranış kalıpları, işin siyasal boyutundaki vahamete de dikkat çekmektedir. Örneğin Sayar’ın örneğinde ölü kocanın soğuyan cesedi karşısında, canilik dışında edimli bir “artısı” bulunmayan kadının, rol modeli biçiminde sunulması üzerinde durulması gerekli bir noktadır. Zira bu durumun izleyici kitlelerce de olağan sayılmaya başlanması, TV programcılığı dolayısıyla, tüm toplumun ortaklaşa karşılaşmış olduğu acıların, birer melodrama dönüştürülüp,

toplumsal sorunların çözmesi gereken failin, yani siyasal iktidarın sorumluluğunun kolaylıkla göz ardı edilip unutulmasıyla neticelenmektedir. Böylelikle sorunun müsebbibini arayış yerini, kurbanların içler acısı görünümü, faillerin tuhaf davranışları ve hayat karşısında tüm direngi noktalarının yitimiyle, kendi kendini onaylayan bir kaderin kabulüne bırakmaktadır. Söz konusu algının siyasal alanın tüm dokularına yayılımı, kime ait olduğu bilinmeyen günahlar, sorumlusu bulunamayan acılar karşısında, “*bigünah*” siyasal iktidarlara çıkarmakta ve televizyon mevcut iktidar ilişkilerinin başat tümleyeni olarak, bir heyula gibi eğitmesi beklenen halkın karşısına dikilmektedir. Tüm bu sorunlara ek olarak, özellikle kadın katılımcılar özelinde soruna yaklaşan Şehriban Kaya, bu kesimden alınan anlatılarla TV üzerinden evlerin “*röntgenlendiğini*” söylemektedir.(Kaya, 2009, s. 128)

Verili bir toplumun, ancak üyelerinin toplumsal koşullar karşısında üstlendikleri aktif rol ölçüsünde, demokratik bir toplumsal yaşama kavuşabileceklerine inanan Chomsky, düşünceleri güç odaklarınca sınırlandırılıp, kendileri dışındaki odaklarca kısıtlanan faillerin üstlendikleri rollerin, faza anlamlı ya da demokrasiye tesir edici bir özelliğe haiz olmadığını belirtmektedir. (Chomsky, 1995, s. 18) Doğallayın Chomsky’nin öne sürmelerinin ışığında, yine “*katılımcı izleyici*” kitlesine dönüldüğünde, şu manzarayla karşılaşılacaktır: Stüdyodaki seyirci, evde izlediği sihirli kutunun içinde olmanın verdiği sarhoşlukla, medyanın içinde bulunarak tüm sorunlarının bu kocaman güç tarafından çözüleceğine inanmaktadır. Bu yüzden de kendisine verilen tüm komutları, sanki çok yüksek bir merciden gelmişçesine sorgusuz- sualsiz yerine getirir. Kendi sözlerinin ekrandan yansımasının sağladığı cesaretle, güdüleyicilerince iletilen mesajların, ilk yürekten inananı ve bu mesajların silinip gitmesini engelleyici güç de, katılımcılardan başkası değildir. Zira program boyunca topluma yönlendirilen acılar, yaşanmışlıklar, sadece ekran başında izleyiciler tarafından değil aynı zamanda katılımcı- izleyiciler tarafından da ağızdan çıkar çıkmaz unutulmaktadır. Ne de olsa dert ağızdan çıkmış, pandoranın kapısı açılmıştır. “*Katılımcı izleyici*” bir kez daha ayrıcalıklılar arasındaki yerini alabilmek yani TV programına çağrılanlardan olmayı sürdürebilmek için, pandoranın açılan kapısını yine kendisinin kapatması gerektiğini, yani ısrarcı olmaması gerektiğini bilir. Böylelikle izleyicinin toplumun sıkıntılarını dile getirdiği kısımlar, asıl kalıcı öge olabilme şansını kaybeder. Burada güdüleyiciye (moderatör) düşen iş, izleyicinin kafasına kalıcı değer yargılarını yerleştirmekten öte bir amaç taşımaz: Böyle gelmiş böyle gider. Sen konuşa canım içinde kalmasın. Bir toplumu güdüleyip yönlendirmenin en basit biçimi de burada yatmaktadır.

4. KATILIMCI İZLEYİCİLERİN HAL-İ PÜRMEALİ

Bu bağlamda stüdyo seyircisi olmanın nasıl bir duygu olduğunu, gidip yerinde görmek isteyen araştırmacıların yazılarında, yukarıdaki tespitleri doğrulayan ilginç satırbaşları yakalamak mümkündür: “TV bir kandırmaca, bunu bilmeyen yok ama bu dünya iyice çamurdan bir kazana dönmüş. Misafir olarak çağırılanların bile profesyonelleştiği, mevsimlik işçiler gibi itilip kakıldığı bu dünyadan hepimizin uzak durması gerekiyor. Bu ahmaklığa prim verdikçe, işler iyice içinden çıkılmaz bir hal alacak...” (Şen, 2014)

Bu arada sosyal araştırmacı ve iletişim uzmanı Paktin ise, Akşam gazetesi adına katıldığı bir kadın programında yaşadıklarını yazarken kullanmış olduğu “Stüdyonun kendine has bir atmosferi var ve yeterince zaman geçirdikten sonra herkesi bir bütün haline getiriyor” cümlesi hayli farklı bir eşige dikkat çekmektedir. Paktin, “Bir süre sonra elimde olmadan içselleştirip kendi kendime ritim tuttuğumu, alkışladığımı -tabiri caizse -ortama uyum sağladığımı fark ettim. Stüdyonun kendine has bir atmosferi var ve yeterince zaman geçirdikten sonra herkesi bir bütün haline getiriyor.Buradaki atmosfere, benim daha önce yaptığım gibi dışarıdan bakmak kolay, ama bir izleyicinin sözleri her şeyi açıklayacak nitelikte: ‘Bak güzel kardeşim, ben emekliyim... Ne yapayım; gidip kahvede boş oturacağıma gelip burada oturuyorum. Hem bir şeyler kazanıyorum hem de eğleniyoruz’ diye konuşmaktadır. (Paktin, 2012).

Öte yandan yıllarca ekranlarda gördüğü, uzaktan ve hayranlıkla izlediği sanatçıları, sunucuları veya oyuncularını görme fırsatına kavuşan bir katılımcı izleyici¹ ile yapılan yüzyüze görüşmelerde, “sunucu ile özdeşim kurma” duygusu o kadar ilerlemiştir ki “Kendinizi program sunmaya yetkin görüyor musunuz?” sorusuna karşılık, yarıdan fazlası, “Evet, kesinlikle” yanıtını vermiştir. Kendisini, evinde televizyon izleyen ya da gazetelerde okuduğu her habere inanan ev hanımlarından ayırdığını anlatan, on altı yıllık bir “katılımcı seyirci” ise medya okur-yazarlığı açısından önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. Kendisi ile görüşülen aynı “katılımcı izleyici”, ileride bir başka televizyon kanalında, bu kez stüdyoya davet edilen bir uzmanın karşısında fikirlerini söyleyen, konukla tartışan biri olarak çıkmaktadır karşımıza.

4.1. Kadın Programlarının Terapi Edici Etkisi: Bilincin Bilinçli İğdiş Edimi

¹ Metinde görüşülen katılımcı izleyici kadınlar, Kanal 7 ve Ülke TV’deki programlara katılmakla birlikte, adeta “katılımcı izleyiciliği” bir meslek gibi yürüten ve diğer kanallarda da sıklıkla boy gösteren kişiler arasından seçilmişlerdir. (yn)

Yine katılımcı seyircilerle yüzyüze yapılan görüşmelerde, psikolojik rahatsızlığı olan kişilerin bu programlara katıldıktan sonra kendilerini, tam anlamıyla tedavi olmuş hissettiklerini kaydettikleri görülmektedir. Bu meyanda geçmişte hafif ilaçlar kullanmak zorunda kaldığına işaret edip, psikolojik durumundan bahseden bir katılımcı seyircinin söyledikleri, oldukça dikkat çekicidir: *“Psikolojik rahatsızlığım vardı. İflas etmiştik. Eşimle aram çok kötüydü. İletişim yerine eziyet vardı aramızda. Kalabalık ortamlara giremiyordum. Neredeyse üç yıl dışarıya çıkmamıştım. Katılımcı seyirci olarak bir akrabamız gidiyordu, ben de onlarla gitmeye başladım. On-on beş adet ilaç kullanırken şimdi hiç ilaç kullanmıyorum.”*

Görüşülen katılımcılardan, babasını ya da eşini yitirdiklerini aktaranlar ile işten ayrılanlar da, benzer ifadeler kullanmışlardır. Gittikleri kadın programlarına aracılığıyla, hastalıklarını unuttuklarını, evdeki monoton hayattan kurtulduklarını anımsatan söz konusu kişiler artık her gün sabah saat sekizden akşama kadar, farklı insanlarla bir araya geldiklerini ifade etmektedirler. Bu onlarda bir nevi, mahalledeki komşularının dışında, tanımadıkları kişilerle gerçekleştirdikleri *“gün”* çağrışımı yaratmaktadır. Katılımcı seyircilerin, kendileriyle stüdyoda işlenen konular arasında bir şekilde duygusal bağ kurma gayretleri ile ilgili olarak Meder- Çiçek, şu tespitte bulunmaktadır:

“Kadın programlarında tartışılan konular, katılımcıların anlatılarında görüldüğü gibi hep dramatik ya da duygusal bir üslupla sunulmaktadır. Mimik-jestler, ses tonu vs. gibi fiziksel göstergeler açık bir biçimde görülmekte; katılımcılar, öz yaşam öyküsünü anlatan kişiyi dinlerken bu duygusal havaya çabuk adapte olmuş görünmektedir. Dolayısıyla kişisel bir sorun/konu stüdyoda bulunan diğeriyle paylaşarak belli düzeyde etkileşimin gerçekleştirildiği gözlemlenmekte, kişilere psikolojik bir rahatlık sağlamak ve katılımcılar sorunlarını dile getirerek rahatlamaktadırlar.” (Meder- Çiçek, s. 76-78)

Esasında, kadın programlarına katılanların, katılımlarını sürekli hale getirme konusundaki ısrarları onların topluma yolladıkları birer çılgılık gibidir. Hayatlarının belli döneminde de olsa ekranlar aracılığıyla sivrili birer *“kısa dönem rol model”* halini alan *“katılımcı izleyiciler”*, akıllarda ister istemez Warhol’ün, post modern toplum tipinde, herkesin beş dakikalığına da olsa ünlü olma fırsatına kavuşacağına ilişkin, çarpıcı usavurumunu çağrıştırmaktadırlar. (Meisel, 2010, s. 69)

4.2. Katılımcı İzleyiciler: Koşulsuz Reyting Serfleri

Anlaşılan Warhol’ün çoktan kanıtlanan usavurumunda, yeni bir evreye girilmektedir. Üstelik kadın programlarına katılım sağlayacak izleyici tipinin

belirleniminde izlenen rol de, oldukça profesyonel bir çerçevede gelmektedir. TV kanallarının, İngilizcesi “recruiter”, Türkçesi “tedarikçi- seyirci koordinatörü” adı verilen simsarlardan topladıkları izleyici katılımcılar, ekranda süreklilik kazandıkça, masum bir TV izleyicisi olmaktan çıkıp, adeta ücret karşılığı bulunmayan birer medya işçisine dönüşmektedirler. Bu da “izleyici katılımcıları”, kendi emeklerini istismar ettiren, artı- emeklerini ise TV kanalı ve simsara peşkeş çeken “TV serflerine” dönüştürmektedir. Yani tam olarak köle olmayan, ama TV ile bağımlılık ilişkisi bulunan, gayrı- resmi TV emekçilerine. Katılımcı- izleyici tipinin eşğine sürüklendiği bu suni durum ister istemez endişeye mahal vermektedir. Nitekim benzer kaygılarla yola çıkan Karataş, Yeni Şafak’ta kaleme aldığı bir yazıda, izleyici tedarik sürecine dair şu ayrıntıları vermektedir.

“Televizyon şirketleri programlara seyirci temin etmesi için ajanslarla irtibata geçiyor. Ajanslar, 'seyirci koordinatörü' denilen simsarlardan, hangi program için kaç kişi istediğini bildiriyor. Bu kişiler de varoşlardan, genellikle işsiz ve ekonomik durumu kötü olan insanları toplayıp stüdyolara götürüyor. Genç, güzel ve bakımlı kadınlar ile ilginç tipli, ağzı laf yapan, kavgacı ve polemik yeteneği olan konuklar, zamanla programlarda sivrilişip, 'aranan' eleman haline geliyor. 'Kadrolu seyirci' ekipleri, bazen kanaldan kanala, büyük paralarla transfer edilebiliyor. Beyaz Show ve Okan Bayülgen'in programları için üniversiteli gençler tercih ediliyor. Öğrenciler, bu programlara, dinamik ve elit bir hava katıyor.” (Karataş, 2006)

Bazı ünlü sanatçıların programlarının çok revaçta olduğuna değindiği haberinde, izleyici simsarlarının kanaldan aldıkları ücretle tatmin olmadıklarından, bu programlara çıkaracakları ve adeta bağımlı hale getirdikleri kimi izleyicilerden, görece yüksek miktarda ücret de talep ettiklerine değinen Karataş, katılmak için üste para ödeyenleri, “paralı asker” (Karataş, 2006) olarak nitelemektedir. Bu iddia katılımcı izleyicilerin bir kısmının, beyaz camın büyüyle kendilerini her anlamda maddi- sosyal istismara açtıklarına dolaysız bir örnek oluşturmaktadır. Dolayısıyla, dünya kamuoyuna ve kitlelere ise “ekranlarda görüğüleştirilmiş” savaşı bir film seyrederek gibi seyretmek, hatta filmin içindeki suça, “laboratuvar fareleri” misali katılmak düştüğünü söyleyen Baudrillard, hiç de haksız sayılmazdı (Baudrillard, 2002, s. 132-143)

5. SONUÇ: BİR YANLIŞ BİLİNÇ HALİ OLARAK TV İZLEYİCİLİĞİ

“Teknik Olarak Yeniden Üretilbildiği Çağda Sanat Yapıtı” başlıklı makalesinde fotoğraf sanatını ele alan Benjamin, teknik imkanlarla çoğaltılıp genel- geçerlik

kazanana dek sanat eserinin kendisine has “aura”ya sahip olduğunu öne sürmektedir. (Önal, ?) Benjamin, çoğaltılabilir olma niteliğinin bu aurayı sonlandırıp genel anlamda sanatı sıradanlaştırdığını savunmaktadır. Ortaçağ ve Rönesans’ta din ekseninde oluşan auranın, verili sanat eserinin sahiplerinin el değiştirmesi, sonradan sergilenmesi aşamalarında, yine de değişen bir hayat temposu içinde taşıdığını, farklı zamanların bu esere nüfuz ederek, onu hayatın içinde kıldığını belirten Walter Benjamin, özgünlüğünü kaybeden sanat eserinin aurasını da tüketip, işlevselliğini yitirdiğini anımsatır. (Benjamin, 2013) Benjamin ile O’Dhortey’in tezleri, medyada genel izleyici ve “katılımcı izleyici” tiplerine indirgeniğinde; zaten beyaz ekranın büyüüne kendisini kaptırıp kelimenin düz anlamıyla ona “teslim olmuş” kitlelerin, edilgenlik oranlarının yükseldiği sonucuyla karşılaşmaktadır. Zira söz konusu kitlelerin, artık kendi içerisinden ürettikleri karşı- faillerle (katılımcı izleyici), “teslim olma” halini, farkında olmadan tecrübe edilen bir tutum olmaktan çıkarıp, farkındalık, yani bilinçli teslimiyete, edimli bir ruh hali içerisinde çevirdikleri söylenebilir. Elbette burada dile getirilen somutluğun, katılımcı izleyici kadınlarca içselleştirilmiş halleri farklı farklıdır.

Ne var ki, önce yakınları ya da kendilerine ait bir derde çözüm bulmakla başlayan TV konukluğu, bir süre sonra çözümlenen/ çözümsüzlüğe terkedilen sorunun tekrarlanarak dile getirilmesi (recall) vasıtasıyla programlara katılım hakkı kazanmaya, oradan sevdikleri sanatçıları görüp konuşabilme isteğinin tatminine, Anadolu kasabalarından ara sıra da olsa taşıp anakent kentlere karışıp havasını solumaya dek giden tuhaf bir seyir izlemektedir. Büyükşehirlerde yaşayan kadınlar için “bedava eğlence”- “parasız hanımlar matinesi” biçiminde algılanan programlara, çoluk- çocuk götürme alışkanlığıyla birlikte, TV-simsarlar- kapitalist firmalar- katılımcılar ekseninde oluşan “yanlış bilinci” sorunsallaştıran Rahte’nin sunduğu bilgiler, bu noktada hayli faydalıdır:

“Programa katılan bir diğer izleyici S. (K/S./İs.) düzenli olarak katıldığı Seda Sayan’ın sabah kuşağı programında bir dönem stüdyodaki danslarıyla dikkat çekmiş, hatta bu nedenle Okan Bayülgen’in gece talk show’una bile katılmıştır. Daha önce gündüz kuşağı kadın programlarından birinde 2 yaşından beri görmediğini söylediği annesi ile telefonda irtibat kurabilmeyi başarmıştır. Flash TV’deki programın da stüdyodaki sürekli izleyicilerindendir. Programa iki çocuğuyla birlikte gelmiştir. Televizyon dünyasının içinde olmaktan memnun görünmektedir ve en çok da ünlülerle samimi olabilme ayrıcalığını sevdiğini söylemiştir. 10-12 yaşlarındaki çocukları da stüdyo ortamında koşturmakta,

evlerinde gibi rahat hareket etmektedirler. Hatta kavga edip birbirlerini annelerine şikâyet ederler reklam aralarında.” (Rahte, 2010, s. 72)

Kadın programlarında yaratılan Marxist terminolojiyle söylendiği, “iğdiş edilmiş bilincin”, tele- görsellik formunda evlere konuk olarak, yoksulluğun toplumsal boyutunun göz ardı edilmesine yaradığının altını çizen Tunç, böylelikle yoksul yahut yoksun hayat tarzlarının seyirlik metaya dönüştürüldüğünü kaydetmektedir. Tunç, Simmelgil metropoliten kentlerin, yalnızlık-hız-belirsizlik- korkudan oluşan ruh hali karşısında, kitlelerin kendi özel tinlerinden nesnel bir tine ulaştıklarını vurgulamaktadır. Böylelikle hak, adalet, işsizlikle mücadele, demokrasi sorunlarına karşı toplumdan yükselmesi gereken sesin, insanlarda bıkkınlık- hissizlik yarattığını belirten Tunç’tan hareketle, asıl sorunlarının çözümünün sıradanlaştırılması karşısında, kadın programı izleyicilerinin ya ekranlara konuk olma ya da ekrandan yansıtılan tüketim- tutum kalıpları doğrultusunda genele uyum sağlama/ sağlatma eyleminin faillerine dönüştükleri ileri sürülebilir. Hatta bu noktada TV programlarını evde izleyen kadınların bile, aslında programı evlerine konuk etmekten ziyade, kendilerini TV programının sanal konukları arasında bulmaktan doğan, yersiz- yurtsuzlaşmanın pençesinde, hibrit ve abalgam nesnelere dönüştükleri kaydedilmelidir. (Tunç, 2011, s. 72-73)

6. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

7. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

8. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve ilgili kurum ve kuruluşlardan gerekli izinler alınmıştır.

9. KAYNAKÇA

- Benjamin, W. (2013). *Fotoğrafın kısa tarihi- teknik araçlarla yeniden üretim(çoğaltma) çağında sanat eseri*, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Chomsky, N. (1995). *Demokrasi gerçek ve hayal*, İstanbul: Pınar.
- Doğanyığıt, Seray Ö. (2003). Medya izleyici çalışmalarında kültürel çalışmalar ve Stuart Hall'un katkısı. 4 Şubat 2020 tarihinde <https://bilgi.academia.edu/Seray%C3%96neyDo%C4%9Fanyi%C4%9Fit> adresinden erişildi.

- Dural, Ş. (2018). Raymond Williams'da televizyon teorisi, Marmara Üniversitesi SBE. Yayınlanmamış Ders Ödevi.
- Hall, S. (1977). *Culture, the media and the 'ideological effect, mass communications and society*, Londra: Edwar Arnold.
- Karataş, A. A. (2006). Reyting canavarının paralı askerleri, 20 Şubat 2020 tarihinde <https://www.yenisafak.com/arsiv/2006/haziran/13/g01.html> adresinden erişildi.
- Keane, J. (1992). *Medya ve demokrasi*, İstanbul: Ayrıntı.
- Livingstone, S. & Lunt, P. (1996), *Talk on television: Audience, participation and public debate*, West Sussex: Routledge.
- Meder, M.& Çiçek, Z. (2011). Özel hayatın kamusal alanda tartışılması: kadın programları üzerine sosyolojik bir değerlendirme. Pamukkale Üniversitesi SBE s.9.
- Meisel, M. (2010). *Chaos imagined: Literature, art, science*, Columbia University Pres.
- Morley, D. (2001). *Belongings: Place, space and identity in a mediated world*, *European Journal of Cultural Studies*. 4(4). 20 Nisan 2012 tarihinde <http://ecs.sagepub.com/content/4/4/s425> adresinden erişildi
- O'Doherty, B. (2010). *Beyaz küpün içinde galeri mekanının ideolojisi*, İstanbul. Sel.
- Önal, Y. Sanat eserinin yeni olanaklarla yeniden üretilmesi (çoğaltılması) bağlamından Walter Benjamin'in sanat teorisi, 22 Şubat 2020 tarihinde <https://www.insanokur.org/sanat-eserinin-teknik-olanaklarla-yeniden-uretilmesi-cogaltılması-baglamindan-walter-benjaminin-sanat-teorisi-yusuf-onal/> adresinden erişildi.
- Paktin, S. (2012). Alican, ayşe ve profesyonel izleyiciler arasında. 21 Şubat 2020 tarihinde www.aksam.com.tr > Cumartesi Haberleri adresinden erişildi.
- Purvis, T., & Hunt, A. (2014). Söylem ideoloji, söylem ideoloji, söylem ideoloji,... 1 Şubat 2020 tarihinde <http://www.momentjournal.org/index.php/momentdergi/article/view/38>, adresinden erişildi.
- Rahte, E. Ç. (2010). Kamusal katılım ve medya: kadın programları etnografisi. 17 Şubat 2020 tarihinde iletisimdergisi.gsu.edu.tr > issue adresinden erişildi.
- Tunç, S. (2011). Televizyonda değişen izleyici katılı: Ekran- stüdyo gerilimi, Marmara Üniversitesi SBE. Radyo- TV ve Sinema Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, İstanbul
- Sarıbay, Ali Y. (1994). *Global bir bakışla politik sosyoloji*, İstanbul: Der.
- Sayar, K. (2012). "Netice-i kelam", olmak cesareti, 4 Şubat 2020 tarihinde <http://www.sorularlaaile.com/medyanin-ruhunu-okumak-psikiyatri-uzmani-prof-dr-kemal-sayar> adresinden erişildi.
- Sezgin, S. (2017), Sözlü kültür, televizyon ve izleyici katılımı, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İletişim Bilimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek lisans Çalışması, İstanbul: Marmara Üniversitesi, İstanbul.

- Soukup, P. A. (2005), Looking is not Enough: Reflections on Walter J. Ong and Media Ecology, *Proceedings of the Media Ecology Association*,6.
- Süleyman, İ. (1995). Demokratik Sistemde Medyanın Rolü, *Birim Dergisi* 68-69, İstanbul: Birikim
- Şen, M. T. (2014). Medyaradar 03.06.2014.
- Şentürk, R. (2009). Raymond Williams'ın televizyon teorisi, *Selçuk İletişim*, 5(4), 186-200.
- Türkoğlu, N. (2011). Toplumsal dönüşümler ve medyada izleyici katılımı, *TUBİTAK raporu*, 10 Eylül 2019 tarihinde https://www.academia.edu/909166/TOPLUMSAL_D%C3%96N%C3%9C%C5%9E%C3%9CM_VE_MEDYA_TELEV%C4%B0ZYONA_KAR%C5%9EI_DO%C4%9EA_Social_Transformation_and_Media_Nature_Against_Television adresinden erişildi.
- Türkoğlu, N. (2006). Şeytanın akerdeonu ve sazı: medyada bolluklar ve boşluklar, *Kocaeli İletişim Dergisi* 1.
- Yeşiltuna, D. (2006). Yeni bir katılımcı tipi olarak medyatik topluluklar, *Sosyoloji Dergisi* 16.